VILIS LĀCIS Zīmīte perekord 2

VILIS LĀCIS

Zīmīte perekord

VILIS LĀCIS

Zīmarite perekond

2

TÕLKINUD VALLI HELDE

TALLINN
KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
1987

N (Läti)
L 07

Originaali tiitel:
Vilis Lācis
ZITARU DZIMTA
KOPOTI RAKSTI
Sestais sējums
Izdevniecība «Liesma»
Rīga 1972

KUNSTILISELT KUJUNDANUD KERSTI TORMIS

L 4702340200—312 / 901 (15)—87 TL—10—15—86

© Tõlge eesti keelde, järelsõna.
Kirjastus «Eesti Raamat», 1987

NELJAS OSA

SIBER

Esimene peatükk

1

Kuus perekonda kõige oma elamise-olemisega — õigemini küll selle jäänustega — oli pressitud väikesesse kaubavagunisse. Neil kahekümnel reisijal seisis ees mitme tuhande kilomeetri pikkune teekond läbi kogu suure Venemaa. Nende hulgas oli kuramaalasi Abava jõe äärest, kaks leedulast, mõned riialased ja Liivimaa ranna asukaid. Vihmasel oktoobriõhtul kogunesid nad vaksalisse ja püüdsid end ära mahutada kitsasse konkusse, millele rahvasuu oli nimeks pannud «tõpravagun».

Kummassegi vaguni otsa olid tehtud kahekordsed magamisnarid. Nende alla topiti põgenike kimpsud-kompsud, kotid, kastid ja sumadanid. Vaguni keskel seisis raudahi. Mehed pidid järjekorras tule eest hoolitsema.

Zitarid olid endile kohad sisse võtnud ühel ülemisel naril. Elza seadis ennast ääre peale, akna alla, teise akna võitles endale välja Ernest, ülejäänud magasid keskel. Ülemisel naril oli alumisega võrreldes mõningaid eeliseid: seal oli valgem, võis möödalibisevat maastikku vaadelda ja kogu perekonnal oli kuigivõrra omaette elamise tunne. Ka soojus püsis seal kauem ja tuul ei tõmmanud uksest.

Valteri-ema koos Sarmitega oli valinud koha alumisel naril, Zitarite all. Seal valitses päev läbi hämarus, ilmast-ilma segati, müksiti ja sõeluti ümberringi ning kogu pikal teel tundsid nad end teistel jalus olevat. Valterite kõrvale olid asunud keegi üksik vanamees Bauskast ja vaguni kõige jõukam mees Bluķis. Vaksalisse oli Bluķis sõitnud voorimehega nagu suur saks, seljas must karakullkraega mantel ja kaasas kaks mahukat kohvrit. Ainukesena kogu vaguni meestest kandis ta maniskit ja lipsu ning ajas ülepäeviti habet. Kui inimesed üksteisega tutvusid ja oma varasemast elust pajatasid, siis saadi teada, et Bluķis oli tegelnud loomade ülesostmisega ja muud laadi äriga.

Raha paistis tal nüüdki olevat ja ka võõrsil lootis ta head äri teha. See neljakümne viie ringis mees, mustade vuntsidega, ümariku punetava näoga, jäme kullast uurikett üle kõhu, ei sobinud õieti nende räsitud inimestega, kuid ta ei teinud sellest väljagi ja sai oma reisikaaslastega üsna hästi läbi.

Vaguni teises otsas asusid üks suur kuramaalaste perekond ja kaks lasteta abielupaari, kelle tuvilik kudrutamine andis ainet teekaaslaste naljadele. Üks paar oli juba keskeas, teine üpris nooruke. Kas nad laulatatud olid või mitte, seda ei hakanud keegi järele uurima, kuid noorema paari käitumine tõendas, et neil on mesinädalad. Nad suudlesid kõigi nähes, sest egas keegi ometi suuda oma tundeid mitu nädalat vaos hoida, seni kui suudluste jaoks sobivam olukord tekib. Alguses naabrid muigasid selle üle ja pilkasid, peatselt aga harjusid, samuti nagu harjuti palju muuga, mis tavalises olukorras tundunuks võimatu ja ebaviisakas.

Niisugused olid need kakskümmend erinevat inimest, kes olid siin kokku pressitud nagu silgud tünnis, kes olid kodumaa kaotanud ega teadnud, mis neid reisi lõpul ees ootab. Aga ei saa öelda, et nad oleksid olnud väga rusutud ja sünged. Kõige kurvem oli esimene õhtu. Kui rong liikuma hakkas, mõtles igaüks sellele, et sõidetakse võõrsile, kodukoht jääb maha ja ees seisab tundmatu saatus. Nägu oli kõigil mõtlik ja tõsine, mõni ohkas, pimedatest nurkadest kostis vaikseid nuukseid. Ainult lastel polnud mingit muret, neid vaid rõõmustas vaguniratastе laul — nende jaoks algas pikisilmi oodatud suur seiklus.

Hommikuks jõudsid nad Valka. Pilvine, vihmane päev, märjad inimesed perroonil, mõned vangivagunid trellitatud akendega... Ja jälle kõlas veduri vile, vagunite puhvrid kolksusid kokku põrgates ja põgenike ešelon veeres edasi. Veel mõnes jaamas kuuldi lätikeelset juttu, siis kõlas tuttavat keelekõla ikka harvem ja harvem, kuni see koguni kadus. Koos sellega olid maastikupildist kadunud läti talud ja asulad. Akendest libisesid mööda hallid, kehvad külad viltu vajunud ja sammaldunud hurtsikutega ja pasteldes talumees laatsis porisel teel. Jah, see pastel, vaesuse sümboolne tunnistaja, Venemaa tasandiku suur valitseja Pinski soodest kuni Uuraliteni! Aga mitte edasi. Üle Uuralite, nagu ütleb Mamin-Sibirjak, ei julgenud ta astuda, sest uhke, energiline Siberi talupoeg teda oma maale ei lasknud.

Üksluine oli see sõit, vaatamata paljudele linnadele, jõgedele ja järvedele, mis kirjus reas silme eest mööda libisesid. Alguses äratasid veel huvi mõne kloostri arvukad kuplid ja kellatornid, hiljem ei suudetud muljete küllust enam vastu

võtta, võõraid paiku vaadeldi üsna ükskõikselt. Ja siis oli hea, kui oli mingi kohustus, igapäevane töö. Sõjapõgenikel polnud nendest puudus. Mitu korda päevas tuli vaksalitest teevett tuua ja küttepuude tagavara täiendada. Iga suurema jaama juures seisid puuriidad, ja niipea kui rong peatus, tormasid kõigist vagunitest mehed välja, et mõni halg kahmata. Sellesse vagunisse, kus Zītarid sõitsid, oli kogutud nii suur hunnik puid, et oleks kogu nädalaks jätkunud. Puud laoti naride alla ja ahju ümber. Sõidu ajal saeti halud lühemaks ja lõhuti peeneks. Kütmine oli usaldatud vanematele meestele, kes ei saanud puudejahist osa võtta. Keedetud vee varumine oli jälle nooremate inimeste hooleks. Kõige osavam küttepuude hankija oli Zītari Ernest. Kui hoolsalt raudteelased oma puuriitu ka ei valvanud, ikka krahmas ta sületäie kas või otse valvuri nina alt. Aga ta ei rahuldunud ainult küttepuudega, ja see oli juba halvem. Pihkva lähedal oleks poisil peaaegu kehvasti läinud. «Eksikombel» krahmas ta halu asemel kaenlasse suure presenditüki, millega ärasaatmiseks kuhja laotud kaubad olid kinni kaetud. Ehkki present kütmiseks eriti ei sobi, mähkis Ernest selle rulli ja peitis vagunisse. Vargus avastati peagi. Valvurid tõstsid kisa, ja kes teab, kuidas Ernesti käsi oleks käinud, kui rong poleks liikuma hakanud. Sellisel ajal, kus kõik oli laokil ja segamini, ei pannud keegi Ernesti tegu imeks. Aga kui rong järgmises jaamas peatus, andis Zītari Kārlis Ernesti suureks pahameeleks kokkurullitud presendi jaamakorraldajale üle. See oli küll nii loll tegu, et isegi Bluķis kehitas hämmastunult õlgu.

2

Igal perel oli erinev reisi sihtpunkt välja valitud, ainult Zītaritel ja Valteritel oli see ühine: kauge Vladivostok. Peale Bluķise sõitsid kõik seda teed esimest korda, kellelgi polnud tuttavaid ees ootamas — tulevane elukoht oli valitud hea õnne peale, juhusliku soovituse või kuulujutu põhjal. Kui nad läksid evakueerimisbüroosse oma nime kirja panema, küsiti seal, kuhu soovitakse sõita, ja inimene, kellel polnud suuremat aimu tohutu riigi geograafiast ja kes ei teadnud midagi elutingimustest selles või teises kohas, nimetas umbropsu mõne kuuldud linna nime, sest midagi pidi ju ütlema ja kirja panema.

Kõige lühema teekonna oli valinud noorpaar — nad kavatsesid maha minna Permis. Vanem abielupaar oli kirja pannud Omski, kuramaalaste perekond Krasnojarski, et sealt edasi

minna läti asundusse Minussinski kandis. Vana leedulane lootis Semipalatinskis kõige paremat elu leida, Bluķis aga sõitis Irkutskisse. Niisama erinevad olid ka teiste vagunite sõjapõgenike sihtkohad. Paistis, nagu püüaks väljarändav rahvas üle kogu Venemaa laiali laotuda. Aga ainult väike osa sõitjaist jõudis välja sinna, kuhu oli soovinud, enamik sattus väljavalitud koha asemel sootuks ootamatusse paika.

Niisiis olid siin olukordade sunnil ühte vagunisse koondunud väga erinevad inimesed, ja nad pidid mitmeks nädalaks siia ühtekokku jääma. Aga kuna nende hulgas oli säärane väsimatu jutuveeretaja kui Bluķis, siis ei saanud igavuse üle kurta. Esimesel-teisel päeval oldi ehk veel vaiksemad, kuni sõitjad olukorraga harjusid ja üksteisega tuttavaks said. Seejärel kujunesid juba rühmitused. Noored leidsid seltsi noorte hulgast, «peenemad» eraldusid omaette punti. Igal rühmal olid omad ühised huvid, sobiti omavahel ja hoiduti teistest eraldi.

Igal perel oli selles veerevas majas omaette nurk, aga egas inimene jõua kogu aeg paigal lamada. Päeval tuli ennast tsipa liigutada, lavatsilt alla ronida, käia külas alumisel naril või oma lavatsiserval külalisi vastu võtta. Janka hüppas igas jaamas vagunist välja ning läks ümbrust uurima. Tihtipeale kõndis ta liiga kaugele, ja kui rong liikuma hakkas, ei jõudnud enam oma vagunisse hüpata. Mitmed jaamavahed sõitis ta võõrastes vagunites või väljas piduriplatvormil — ema suureks mureks, kes pidas teda juba kadunuks.

Sarmīte tuli päeval tihti üles Elza juurde ja vaatas aknast tundide kaupa möödalibisevaid maakohti. Sõlmjaamades, kus raudteelaste brigaade vahetati, seisis rong kauem. Noored läksid perroonile ja müügiputkade ette kõndima. Mõnikord seltsis nendega ka Bluķis, see nooruslik keskealine mees, kellele meeldis, kui teda noorhärraks kutsuti. Ta oli seda teed ennegi sõitnud, teadis ette, mis siin varem oli ja mis järgmistes jaamades näha. Lahke mees, võib-olla liigagi lahke, eriti Sarmīte vastu. Vagunis istus ta tihtipeale mõnele puupakule või nariservale Valterite nurga lähedusse ja püüdis Sarmītega juttu alustada. Tema kui suur olude tundja kahtles, kas kahel üksikul naisterahval tasub sõita Vladivostokki. Mis nad võõras linnas peale hakkavad? Irkutsk — see oleks hoopis teine asi, eriti kuna üks jõukas suguvend kavatseb seal hakata äri ajama ja vajab abilisi. «Aga egas mina midagi, tehke nii, nagu ise paremaks peate...»

Zītari Kārlisele torkas Bluķise lahkus silma juba esimesel päeval ning tema südames tärkas spekulandi vastu otsekohe ümbusaldus ja vaenulikkus. Ta püüdis oma tundeid varjata, et

Elza ei hakkaks pilama armukadeduse pärast. Aga kui Bluķis ei lasknud tal ka jaamades Sarmītega silmapilkugi kahekesi olla, siis ei pidanud Kārlis enam vastu, vaid ütles lahkele suguvennale viisakalt, et neil pole lapsehoidjat vaja.

«Härra Bluķis, ma mõistan vene keelt niisama hästi kui teie ja loodan ilma tõlgita läbi saada.»

See juhtus Jaroslavlis. Bluķis vihastas ja tal lipsas suust mõtlematu märkus, võib-olla liiga terav vagunikaaslase kohta:

«No muidugi, selles ma ei kahtle. Kuidas siis Vene sõjaväe ohvitser ei mõista vene keelt! Kas ta muidu julgeks sõjaväest võõrsile putket teha.»

«Kas ma teen sõjaväest putket või sõidan ametliku loaga, selle kohta ei ole mul tarvis teile seletust anda,» kähvas Kārlis vastu.

«Jaroslavli komandandile te küll sedaviisi ei vastaks,» ei jätnud Bluķis järele.

«Ei, temale ma näitaks oma dokumendid ette. Aga ma kahtlen, kas teie oma sumadane talle näitaks.»

See oli öeldud hea õnne peale, sest keegi ei teadnud, mis Bluķisel kohvrites on, kuid tabas otse naelapea pihta. Bluķis ei lausunud enam sõnagi ja läks kohe eemale. Edaspidi hoidus ta mainimast Kārlis Zītarsi suhteid Vene sõjaväega ja suuremates jaamades ei läinud üldse vagunist välja, kurtis kondivalu. Kuid vahetevahel istus ta ikka Valterite nurka ja rääkis, kui kasulik oleks Sarmītel ja tema emal juba Irkutskis maha minna. Ent ta kõneles seda üsna tasa, et ülemisele lavatsile ei kostaks.

3

Vologdas haagiti sõjapagulaste rongi külge kahekümne vaguni pikkune ešelon, mis oli tulnud Arhangelskist. Selles sõitsid Inglismaalt väljasaadetud Vene riigi alamad — meremehed, emigrandid ja sõjapõgenikud. Enamik olid noored poisid ja väkkekutsumise eas mehed — leedulased, eestlased, poolakad, ka mõned lätlased. Kõik nad olid ühtemoodi riides: sinine bostonülikond, peas sonimüts, kaela ümber triibuline siidsall. Vanal Zītarsil läks süda imeliselt soojaks, kui ta nägi tuttavat meremeheriietust ja kuulis siin-seal ingliskeelseid ütlusi — need olid justkui sõnumitoojad temale igiomasest keskkonnast. Talle tundus, nagu oleks rong suures välismaa sadamas seisma jäänud ja vagunite reast rüsiks mööda lõbus ning kärarikas meremeeste salkkond. Hoi, uljad poisid paljaksaetud

nägude ja tätoveeritud kätega! Poisid Glasgow'st ja Newcastle'ist, suurtest dokkidest ja söekaevandustest — teie, kes te olete Euroopas olnud! Kuidas seal nüüd elu läheb, mis uudist?

Ta rääkis meestega ja kuulis nende murest: nad olid Venemaale välja saadetud sellepärast, et nad keeldusid Inglise sõjaväkke astumast. Arhangelskisse oli neid toodud laevaga, otsekohe rongile pandud ja nüüd sõitsid nad Siberisse. Esialgu oli neil veel raha taskus, sest kogu sõjaaja olid nad hästi teeninud.

Jah, Zītarsile tundusid nad lähedased ja omased. Nad lootsid, et ehk teab mõni neist midagi Ingust, võib natukegi rääkida tema hukkumisest. Kuid ei, keegi ei tundnud teda, nad polnud isegi ajalehest lugenud, et «Canadian Importer» põhja läks.

Nende teekaaslaste ilmumine tõi põgenike ešeloni elevust. Uuraliteni läks sõit kiiresti justkui muretu seiklus. Suure Põhjamagistraali ääres oli iga jaama juures palju müügiputkasid. Lähedaste külade elanikud müüsid praetud hanesid, kapsapirukaid, pliine ja kalu. Osa müüjaid kõndis ringi, korv käevangus, korvis piimapudelid, praetud päevalilleseemned ja hallid nisuleivad. Põgenikel oli oma toidutagavara kaasas, ainult mõni üksik ostis jaamast saia või veidi leivakõrvast. Emigrandid pidid kõike raha eest hankima. Niipea kui rong peatus, tormasid nad igas jaamas musta pilvena vagunitest välja ning korraldasid jooksuvõistluse müügiputkadeni. Piirasid need ümber, kõik nõudsid korraga, mida keegi tahtis, ja alati jäi osa päris ilma. Neil poistel oli hundiisu, ühtegi peatust ei lasknud nad mööda, ilma et ei oleks müügilette lagedaks teinud.

Alguses leppisid nad veel sellega, mis müüjad jõudsid neile peatuse ajal kätte anda. Pärastpoole jäi sellest väheks. Nad hakkasid ise ennast aitama: kui rong jaama ette sõitis, tormas emigrantide kari putkade juurde, mõned osavamad poisid kargasid üle leti, küsisid kaubitsejatelt, kui palju iga kaup maksab, ja luba küsimata hakkasid ise kauplema. Haned ja pardid, leivapätsid ja pirukad lendasid igale poole ja mõne silmapilguga oli lett tühi. Abivalmis «välismaalane» pani saadud raha kaubitseja ette, ütles aitäh, ja rong veeres edasi juba lõbusate poistega. Võis ju olla, et seesuguse äripalavikuga ujus mõni hani maksmata minema, sest egas Zītari Ernest asjata seesugustel kordadel ennast emigrantide kampa sokutanud, aga üldiselt talitasid nad siiski ausalt. Ent kui rahatagavara hiljem kokku kuivas, muutusid nad maksmisega ihnsamaks, ja lõpuks ühes jaamas ei saanud müüjad oma hanede eest enam mitte kui midagi. Halinast ja sõimust saadetuna liikus ešelon edasi. Järgmises jaamas olid kõik poeputkad kinni. Müüjad istusid ukse

kõrval ja vastasid kohalejooksnud ostjatele, et kõik on ära müüdud ja täna nad enam poodi lahti ei tee.

Seesama kordus teises, kolmandas, neljandas jaamas. Ohtliku ešeloni ees lendas hoiatussõnum ja kaubitsejad ruttasid end ebameeldivate üllatuste eest kindlustama. Kui rong liikuma hakkas, tegid targad poodnikud oma putkad jälle lahti ja asusid kaupu täis leti taha.

Aga kaua see nõnda võis kesta — Aasiani igatahes mitte. Kui rong oli paarsada kilomeetrit maha sõitnud, unustas ühe jaama korraldaja naaberjaamale telefoni teel hoiatust edasi anda, ja eurooplased leidsid jälle eest avatud poodide rea, kus oli lademeis head-paremat. Näljased mehed, keda kavalad kaubitsejad olid vihale ärritanud, ei tundnud nüüd mingit halastust. Kahe-kolmekesi karati leti taha ja jagati heldel käel kõigile, kes aga midagi soovis. Raasugi ei jäänud üle. Kisage aga kisage, poeeided ja -taadid, saatke sõnum ette, ja nägemiseni tagasisõidul, kui seesugune õnn osaks langeb . . .

Nii läks sõit Uuraliteni ja veel kaugemalegi — kuni Omskini välja.

4

Põgenike ešeloni lagunemine algas Permis. Zitarite vagunist lahkus esimesena noorpaar. Jekaterinburg võttis vastu mitu perekonda teistest vagunitest, järelejäänuist kavatses enamik maha minna Omskis, et sealt igasse ilmakaarde laiali kaduda: mõni Semipalatinskisse, teine mööda Irtõši jõge põhja poole, kus Tarski maakonnas oli mitu läti asundust.

Pärast ükşluiseid tasandikke muutus sõit nüüd järjest huvitavamaks. Uuralite kaljused mäeahelikud, mälestusesemete poed suuremates jaamades — kõik paelus nüüd sõitjate huvi. Nad tundsid end turistidena, kes on kauge ja huvitava reisi ette võtnud, justkui unustasid, et nad on ainult sõjapõgenikud, keda häda ja viletsuse laine on võõrsile kandnud. Ühes kohas see sõit lõpeb, ja siis nad taipavad, et nüüd on romantikal lõpp, turismireisi asemele astuvad argipäevamured, karm võitlus leivapalukese eest. Aga reisinädalate jooksul on nad saanud näha paljusid võõraid paiku.

Jekaterinburgis nähti esimesi hiinlasi, tõelise Aasia esindajaid. Edaspidi olid kõik linnade vaksalid neid kubinal täis. Välimuse poolest olid nad truud oma rahvuslikele kommetele: meestel patsid, naistel jalas sinised siidpüksid, jalapõiad väikesed,

kokku pigistatud. Nad müüsid pruunistatud päevalilleseemneid ja paberosse ning värvilisest paberist tehtud asjakesi: lehvikuid, lilli, linde. Mõned esitasid mustkunstitrikke ja akrobaatikanumbreid. Išimi stepiš nähti ka mõnd kaamelit. Omskis aga oli palju kirgiise. Paksudes vateeritud rõivastes, peas tüüpiline kolmehõlmine müts, nägu vaskpunane — nõnda kõndisid nad seal turul ja tänavatel.

See oli juba tõeline eksootika. Zitari Janka tundis, et nüüd algab see kirev, seikluslik elu, millest ta oli kooliajast saadik unistanud. Palme siin ei kasvanud ja ääretutel rohulagendikel ei kerkinud ühtegi koralliatolli, aga see-eest olid siin mäed ning suured Siberi jõed, mis said alguse Pamiiri kõrgustikult ja kaugest Mongooliast. Seal Amuuri ääres ootavad ehtsad džunglid tiigrite ja teiste eksootiliste loomadega. Ikkagi tasus siia sõita.

Suur üllatus, mis eriti Blukist vapustas, tabas neid Novonikolajevskis. Rong sõitis vaksali ette hilja öösel ja vastu hommikut liikus edasi. Blukis oli heas tujus ja seletas, millistest tunnelitest tuleb läbi sõita pärast Krasnojarskit. Uuralid pidavat kahvatama nende mägede ees, mis nüüd tulevad. Siis jäi rong ühes jaamas seisma. Ümberringi laius tasane, lumega kaetud stepp ja raudteeliin kulges otsejoones lõunasse.

«Mis jaam see on?» küsis Blukis ühelt raudteelaselt.

«Tšerepanovo,» vastas too.

«Tšerepanovo?» Blukis ei mäletanud seesugust jaama suurel Siberi magistraalil. «Kui kaugel on siit veel Krasnojarsk?» küsis ta.

«See tee ei lähe Krasnojarskisse,» vastas raudteelane. «Varsti tuleb Barnaul.»

Blukisele oli see sõnum nagu välk selgest taevast, ka Zitarid tundsid pettumust. Öösel, kui sõjapõgenikud magasid, oli ešelon evakuatsiooniasutuste korraldusel Altai liinile suunatud.

Enamik põgenikke võttis juhtunut üsna ükskõikselt, ainult Blukis märatses otsekui raevutsev tiiger.

«Mul on suunamine Irkutskisse! Hoolitsege selle eest, et ma sinna jõuan! Muidu lähen ja kaeban, kus vaja!»

Kuid Blukisel ei läinud korda oma ähvardusi teoks teha. Ta muutus üpris väikeseks ja vaikseks, kui vaksali ooteruumis luges äsja seinale pandud teadaannet rahvale: Petrogradis Neeva kaldail oli toimunud nii suur, ajalooliselt tähtis sündmus, et paljud ei suutnud selle ulatust ja tähtsust kohe taibatagi — «Aurora» kahuripauk oli kuulutanud uue ajastu algust inim-

konna ajaloos, Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon alustas oma võidukäiku üle kogu maa!

«Ajutine Valitsus minema kihutatud!»

«Kerenski põgenenud!»

«Kogu Venemaal on välja kuulutatud nõukogude võim!»

«Nõukogude riigi juhiks on Vladimir Iljitš Lenin!»

Kapten Zītars vaatas hämmeldunult Kārlise otsa.

«Mis nüüd saab? Mida meil on sellest muudatusest oodata?»

«Ma ei ole prohvet, isa, aga niipalju on mulle selge: on juhtunud see, mis juhtuma pidi,» vastas Kārlis talle. «Õiglus on võidule pääsenud. Nüüd saab rahvas ise peremeheks oma maal ja kujundab oma elu nii, nagu tal vaja on. Olen lugenud mõningaid Lenini teoseid. Ta on suur inimene, isa, — tema teab õiget teed.»

Kahtlused ja helge vaimustus, vabastatud rahva siiras rõõm ja purustatud vana maailma viha, lootused, suured unistused ja sodikstallatud mao raev — tohutuks vastuoluliste tunnete ja püüdluste sasipuntraks oli muutunud elu sel tormisel ajal. Kapten Zītars polnud ainuke, kes kõhkluse ja hämminguga uuele elule vastu vaatas, küsides: «Mida sa mulle tood?» Aga palju rohkem kui neid, kes kahtluste küüsis piinlesid, oli seesuguseid, kes ei küsinud midagi, kellele nende edasine tee oli algusest peale selge, — miljonid tööinimesed ei viivitanud silmapilkugi, vaid tunnistasid nõukogude võimu sedamaid omaks ning olid valmis oma higi ja verega kaitsma seda kõigi pimedusejüngrite ja türannide vastu, kes ihaldasid seda jälle hävitada.

Teine peatükk

1

Barnauli vaksal asus linnast väljas lagedas stepis. Ehkki oktoober alles ligines lõpule, valitses siin juba karm Siberi talv. Vali tuul puhus idast, kihutades lund üle lageda tasandiku. Tee, mis vaksalist linna viis, oli paljaks puhutud. Tänavatel oli lumekiht paksem — voorimehed sõitsid juba saanidega.

Sõjapõgenike rong oli tagavararöõbastele paigutatud ja reisijad hakkasid vagunitest välja kolima. Mõned otsisid kohe küüdimehe ja sõitsid põgenike barakki, mis asus linna serval,

teised, jõukamad, läksid linna korterit otsima. Ka Zītarid oleksid pärast mitu nädalat kestnud vagunielu meelsamini omaette korterisse elama läinud, sest elu barakis ei tõotanud midagi head. Kuid kindluse mõttes, et hiljem ei tuleks leppida kõige halvema nurgaga, otsustasid nad oma asjad barakki viia ja alles siis hakata linnast alalist elukohta otsima.

Sünge algus: ühest kitsikusest teise, veel hullemasse. Ehkki see oli esimene lätlaste ešelon, mis Barnauli jõudis, oli barakk juba täis teistest rahvustest põgenikke. Seal oli poolakaid, leedulasi, ukrainlasi ja valgevenelasi läänepoolsetest kubermangudest, mis olid sõjategevuse piirkonda jäänud. Nad olid topitud pikka, kahekordsete naridega barakki, üks pere teise kukil, kirev kari omavahel võõraid inimesi. Kui Zītarid ja Valterid sellesse vaesuse varjupaika jõudsid, oli esimene mulje nii masendav, et nad oleks heameelega tagasi pööranud, kui olnuks kuhugi minna. Läppunud, hapukas lehk, kaltsud ja täid, laste nutt, ropp sõim — see tundus lausa põrguna.

Ülemised lavatsid olid ära võetud, seepärast pidid Zītarid ja Valterid end alumistele sisse seadma. Kui pikal reisil mõni oli veel putukatest puutumata jäänud, siis nüüd ei olnud sellest nuhtlusest enam pääsu. Võõrast, värsket lõhna tundes jätsid nad maha oma räpased söödamaad läbihigistatud särkides, roomasid tosinate ja sadade kaupa üle kraamikottide ja tungisid ahnelt tulijatele kallale. Pugesid õmbluste vahele, ronisid üle inimeste selja ja alustasid sedamaid pidusöömaaega. Nad olid suured, need rõivatäid, otstest peenikesed, keskelt paksud. Kõige priskemaid ei suutnud ükski õmblus varjata, need ronisid laisalt ühest kohast teise, mõnikord ilmusid ka kaelusele ja riiete peale. Vastik oli neid juba teise inimese riietel näha, rääkimata teadmisest, et sa ise oled nende võimuses. Vana Zītars viskas hiljem nalja, et tema kampsunis olnud igas silmuses täi, raputades kukkunud välja nagu räimed võrgust. Õhtul, kui magama heideti, langesid söödikud neile peale ka ülemistelt lavatsitelt.

Niisuguses põrgus polnud nad veel kunagi elanud. Seepärast püüdsid isegi kõige vaesemad põgenikud nii ruttu kui võimalik barakist minema kolida, ehkki seal oli elamine tasuta ning anti leiba ja suppi ühiskatlast.

Kohe esimesel päeval, niipea kui asjad olid barakki kantud, läksid Zītari mehed linna ja paarideks jagunenult käisid läbi peaaegu pool Barnauli, igas majas pärides korteri järele. Aga korterit oli raske leida, sest linna oli aasta tagasi laastanud suur tulekahju. Kõige paremad kvartalid Obi kaldal olid maha põlenud. Kesklinna uhketest tänavatest, suurtest äridest ja

mitmekorruselistest kivimajadest olid järel ainult ahervaremed ja tuhahunnikud. Uulitsad olid veel täis purunenud majade rususid, telliskiviprahti, raudtalasid, mis olid tules kõveraks väändunud. Igal pool vedeles põlenud poesilte, raudluuke, uksehingi, ahjuuksi, klaasikilde. Justkui saatuse iroonia tahtel oli kannatada saanud just kõige jõukam ja tulekindlam osa Barnaulist — kivimajade kvartalid, kuna puumajadega uulitsad olid terveks jäänud. Nüüd ulus tuul tühjades aknaaukudes ja tuvid olid varemete ainsad elanikud. Aga kogu sellest laosest voolas mööda igavesti tõtlik, igavesti külm Ob, millele pakane oli juba jääkaane peale tõmmanud. Teisel kaldal, nii kaugele kui silm ulatus, laius lage stepp kaugete, nähtamatute küladega. Seal oli Siberi viljaait, viljakad nisupõllud, kust iga päev sõitsid linna talumeeste karavanid täiskoormatega. Siin veel puudust ja nälga ei tuntud, turuputkad olid täis suuri nisuleivapätse, võitünne ja lihatükke. Siiasaabunuile õhkus juba esimesest silmapilgust peale vastu Siberi ääretu avarus — justkui ookean, täis varjatud võimsust ja ilu. Kasukas nööriga kinni tõmmatud, astub seal oma kirjudes viltsaabastes habemik ja raskepärane Siberi talumees, käes paksud koeranahast kindad, karvane külg väljaspool. Nagu tuul lendab mööda rikka kaupmehe saan, kellukesed aisa küljes või kuljused päitsetel kõlisemas. Kihutavad kahehobusereed, tulised traavlid ees, uljas küüdimees seisab püsti ja huilgab hobustele — ja kõik hoidku siis eest ära!

Kirikute kuplid sädelevad päikeses, helisevad katedraali arvukad kellad, linna taga helendavad metsaga kaetud künkal kloostri lumivalged kiviseinad. Aga linna serval, surnuaia juures seisab hall barakk ja sajad inimesed ootavad, millal pääsevad sellest lehast Siberi värskesse õhku, laiali küladesse ja mägiasulatesse, oma higiga seda maad väetama.

Kaks päeva elasid Zītarid ja Valterid barakis. Siis õnnestus Kārlisel leida tuba linna serval Obi ääres, tulest puutumata jäänud mägikvartalis. Nad otsisid kohe küüdimehed ja kolmanda õhtu võtsid juba vastu oma korteris — õnnelikud, et olid barakipõrgust välja pääsenud.

2

«Nüüd oleme ehtsad idamaalased,» naljatas Kārlis, kui mõlemad perekonnad esimest korda uues eluasemes õhtusöögile asusid. «Ei ole meil lauda ega toole. Kükitame türklaste moodi maas.»

Nõnda see tõepoolest oligi. Nad istusid põrandal enam-vähem sööris, sööginõud keskel vana vaiba peal. Korteris oli kaks ruumi — tuba ja köök, nurgas suur vene ahi. Toa sisemise seina äärde oli seatud ühine magamisase — õlekotid otse põrandal. Ülejäänud asjad paigutati kööki. Ainuke mööbliese, mis neile endistest üürnikest päranduseks jäänud, oli vana puust pink, mis nüüd täitis köögilaua ja nõuderiiuli aset.

Naistel andis pead murda, kuidas siin toitu valmistada, sest pliiti köögis ei olnud, ainult suur ahi. Pärast pikka, kuid tulutut arupidamist tuli majaperenaiselt abi paluda. Siis selgus, et neil pole vajalikke nõusid — malmpotte, lätlaste pajad ja kastrulid siin ei kõlvanud. Õnneks oli Ernest kodunt äratulekul tee äärest mõned soldatikatelokid üles korjanud, need käisid nüüd asja eest ja kõik kiitsid Ernesti ettenägelikkust.

Järgmisel päeval läks lahti suurpuhastus. Naised pesid pesu, kloppisid tekke ja panid kõik üleriided külma kätte, et söödikuist vabaneda. Õhtul läksid kõik sauna. Vahepeal olid mehed hankinud paar koormat puid ja hakanud juba töö järele kuulama. Kuna lagunevast sõjaväest tuli iga päev koju endisi soldateid, oli tööd raske leida, eriti kui tööotsija mingit kindlat ametit ei mõistnud. Mõningaid väljavaateid oli ainult puuseppadel ja müürseppadel, sest siin-seal ehitati uusi maju mahapõlenute asemele. Ka varemete koristamisel võis mõnikord tööd leida. Zītari Elza lootis asjatult kohta mõnes pangas või muus asutuses. Isa pani kõik lootused kevadele, kui Obilt jää ära läheb ja jõeaurikud sõitma hakkavad — kas tõesti tema, vana kaugesõidukapten, ei leia siinsetel laevadel kas või tüürimehekohta?

Esimesena vedas Ernestil. Ta sai lihuniku juurde selliks. Täielik ülevalpidamine ja viiskümmend rubla kuus — mida võis sõjapõgenik veel rohkem soovida? Peagi leidis ka Elza tööd ühe läti spekulandi juurest, kes pidas Barnauli turul võilauda. Spekulant ise sõitis ümberkaudsetes külades ringi, ostis kaupa kokku, ja tal oli vaja inimest, kes tema äraolekul poeuberikus leti taga seisaks ja ostjaid teenindaks. Zītari Elza õppis müüjaameti peagi selgeks ja temast sai ettevõtlikule suguvennale tubli abiline.

Valteri Sarmīte leidis tööd läti perekonnas, kes oli enne sõda Barnauli tulnud ja mitmesuguse äriga raha kokku ajanud. Biteniekidele — nii oli tema pererahva nimi — kuulus nüüd kahekorruseline puumaja kesklinna lähedal ja vorstitöökoda, ehkki Bitenieks oli siia tulnud puupaljana ega teadnud vorstitegemisestki mitte kui midagi. Ta oli kriminaalkuritegude pärast Siberisse välja saadetud, kuid vanad patud ei takistanud teda

uues elukohas tubli mehe kuulsust omandamast. Jõukuse kasvades ei kõlvanud tema naisel enam lihtsaid koduseid talitusi teha, eriti nüüd, kus Barnauli oli nii palju kaasmaalasi kokku sõitnud. Kui mehel oli vorstivabrikus mitu töömeest, siis pidi maadamilgi olema vähemalt üks teenijatüdruk ja kokapiiga, sest mida tema maadamiau muidu maksaks! Pealegi tegi ta ju heateo, kui vaese läti tüdruku tööle võttis.

Kārlis oleks võinud juba esimesel päeval ameti leida, aga ta pidi mõned nädalad ootama, kuni rindel saadud haav täielikult paranes. Niipea kui tervis oli enam-vähem korras, võttis ta vastu ülema abi koha ühes Barnauli miilitsajaoskonnas. Paari päeva pärast sai ka kapten Zītars Obi laevaremonditöökojas sobiva töö — ülevaatajaks talvel seisma pandud jõeaurikute taglase remondil. Vanale merekarule oli see kohustus üpris kontimööda.

3

Biteniekide pool toimusid lätlaste koosviibimised, alguses ainult laupäevaõhtuti või pühapäeval, hiljem ka nädala keskel. Biteniekide maja kujunes sedaviisi justkui lätlaste seltsimajaks. Zītari noored ei jätnud ühtki koosviibimist vahele, pühapäeviti läks sinna ka kapten, et pisut juttu puhuda Bitenieksiga ja teiste siinsete silmapaistvamate suguvendadega. Sel ajal kui noored suures toas arutasid näiteringi ja koori asutamist, mängisid vanemad mehed kõrvalkambris kaarte ja lubasid endale vist ka muud mõnu, sest pärast olid kõik heas tujus, kärarikkad ja jutukad, ning koduteel pidid Elza ja Janka isal käe alt kinni võtma ja teda toetama — kapten Zītars kõikus justkui meremees tormilainetes hüpleva laeva tekil.

Need olid tõesti ebatavalised koosviibimised: lihtsad töölised said siin kokku haritud inimestega, kingsepp istus gümnaasiumiõpetaja kõrval, veendunud revolutsionäär vaidles jõuka kodanikuga, kes vihaselt arvustas nõukogude korda.

Esimesele sõjapõgenike rongile järgnesid mitmed teised, ja nüüd oli Barnauli juba nii palju lätlasi kogunenud, et tänaval võis alailma tuttavat keelekõla kuulda.

Zītari Kārlise teenistuskohustused takistasid teda tihtipeale Bitenieksi õhtutele tulemast, ehkki ta süda kiskus sinna rohkem kui kellelgi teisel — seal ju elas ja töötas Sarmīte. Ühel õhtul kohtas Kārlis seal Bluķist, kes esialgu pärast Barnauli saabumist oli täiesti kadunud. Selgus, et ta oli juba teinud ärilise

luuresõidu maakonna külades, kuid suuremaid väljavaateid spekulatsiooniks polnud märganud, seepärast oli linna tagasi tulnud. Nüüd ei puudunud ta ühelgi koosviibimisel, käis Bitenieksi majas ka teistel päevadel ja püüdis ennast omainimeseks teha. Teades Bitenieksi nõrkust kangete jookide vastu, ei tulnud Bluķis kunagi ilma puskarita, ning siis istusid nad mõlemad, vana siberlane ja sissesõitja, tundide kaupa klaaside taga ja jutt jooksis sorinal. Kui Kārlis sellest teada sai, arvas ta algul, et Bluķis jõlgub seal Sarmīte pärast. Peagi aga selgus spekulandi külaskäikude tõeline põhjus ja vihastamise asemel jälgis Kārlis nüüd lõbusa huviga osavat ärimängu, mida Bluķis arendas.

Peale vorstitegemise tegeles Bitenieks laialdaselt ka muud laadi äriga ning teda peeti Barnauli üheks suuremaks spekulandiks. Ajuti jättis ta vorstivabriku naise ja abiliste hooleks, ise sõitis suure kaubakoormaga linnast välja küladesse. Ta ise ütles, et Barnauli ümbruses tunneb teda iga koer ja iga talumees kutsub austavalt Pjotr Jegorovitšiks. Ta vedas küladesse riidekaupa, koorelahutajaid, põllutöömasinaid ja igasugu pudipadi, muu hulgas plekist pühapilte ja raamatukesi pühakute elust. Kasutades ära talumeeste eelarvamust paberraha suhtes, vahetas ta oma kaupu põllumajandustoodete vastu — nahad, või, mesi ja kariloomad, ja seesugune vahetuskaubandus oli väga tulus.

Kord aastas tõmbas Bitenieks suure loomuse. Kevadel, kui laevasõit Obil jälle käiku läks, sõitis ta kaugele põhja, Obdorski ja Berjozovoni, ning jäi mitmeks nädalaks ära. Sinna viis ta mitu kotitäit odavat kaupa, tagasi tuli kalliste karusnahkade pampudega. Bitenieksil oleks jätkunud ühe sellise sõidu teenistusest, et kogu aasta muretult elada, sest kui peetud särgi või pluusi vastu võis vahetada ehtsa polaarrebasenaha, siis polnud mingi kunst rikkaks saada.

Bluķis oli neist põhjamaasõitudest haisu ninna saanud ja võttis kohe tuld. Tühiste asjadega polnud mõtet jännata — las rumalad müüvad naelakaupa võid ja parseldavad hobuseid. Tema hakkab karusnahkadega kauplema. Kas siis Bitenieks mõistab paremini äri ajada kui tema, vana, vilunud sõjaaegne spekulant? Kui ainult saaks teada, kuhukohta põhjamaalased tulevad nahku vahetama ja mis kaupu nad kõige rohkem nõuavad... Seda oleks vaja aegsasti selgeks teha, et reisiks ette valmistada ja ühel ajal Bitenieksiga tundrasse sõita. Ta käis nüüd Bitenieksi majas iga päev, raiskas oma kallist aega ja raha puskaripudelite peale. Aga Bitenieks ei lasknud ennast

avameelsusele ahvatleda — küllap aimas midagi. Olgu purjus või kaine, ikka hoidus ta oma põhjamaasõitudest rääkimast, ja kui Bluķis jutu sellele teemale juhtis, vastas ebamääraselt ning ruttas kõneainet muutma.

Bluķisel ei jäänud muud üle kui Bitenieksi valvsust uinutada ja salaja jälgida, kuidas too reisiks ettevalmistusi teeb. Külaskäike ta ei lõpetanud, kuid ei rääkinud enam nahkadega kaubitsemisest. Ei, ta ütles, et kavatseb sõita Uuralitesse suurtest tehastest tina ja tsinki kokku ostma, neid Siberis müües võib saada kuni viissada protsenti puhaskasu. Ķevadel sõidab ta Harbiini ja toob mõne kotitäie hiina riiet, mida seal oli ohtrasti saada, siin aga tunti riidekraamist puudust. Need olid head ja kiiduväärsed kavatsused, paljud spekulandid juba teenisid sellega, egas Bluķis või neist maha jääda.

Bitenieks jäi tõepoolest Bluķise plaane uskuma, ja ühel päeval avastas kaval konkurent tema esimese saladuse: Bitenieksi märkamata hiilis Bluķis talle täikale järele ja vaatas, mis asju ta kokku ostab. Niipea kui Bitenieks minema läks, hakkas ka Bluķis käsimüüjatelt igasugu kaltse kokku ostma: vanu särke ja aluspükse, kantud soldatipluuse, frentše, pealmisi pükse ja mütse — kõige viletsamaid ja odavamaid, sest Bitenieks oli samuti talitanud. Kõik selle sai naeruväärse hinna eest kätte ja õhtuks oli Bluķisel juba esimene kott täis.

Ta jätkas ülesostmist ka järgmistel päevadel, varjates ennast Bitenieksi eest ja lastes tal arvata, et ei tea veel midagi tema ettevalmistustest põhjamaale sõiduks. Kui üks turul ringi käis, passis teine serval, ja kunagi ei juhtunud nad silmsi vastamisi.

Varsti avastas Bluķis veel ühe tähtsa asjaolu: Bitenieks laskis ostetud rõivad Sarmītel puhtaks pesta ja ära paigata. Sarmītel oli nüüd nii palju tööd, et maja koristamiseks ei jäänud aega, aga maadam koristas ise tube, selleks et teenijal jääks rohkem aega pesemiseks ja lappimiseks. Valge, triigitud ja ilusti kokkupandud särk nägi palju kenam välja kui turult ostetud käkrus nutsakas. Ning arvatavasti on ka põhjamaa jahimehe silmale meeldivamad niisugused püksid, millel kõik nööbid ees ja õmblus kinni aetud, kui narmendavad räbalad.

«Mis teie ema teeb?» küsis Bluķis ühel päeval Sarmītelt, kui nägi teda Bitenieksi õuel pesu kuivatamas.

«Mitte midagi, ei ole mingit tööd,» vastas Sarmīte.

«Ehk ta võiks mulle üht-teist pesta ja lappida?» küsis Bluķis. «Ma ostsin väikese partii rõivaid küladesse viimiseks. Ainult ärge Bitenieksile sellest hingake, ta ei taha, et keegi temaga võistleb.»

Nõnda sai Valteri-ema ootamatult tööd ja kaks meest ootasid kevadet, mil jõgi jääst vabaneb ja põhjamaa jahimehed tulevad tundrast Obi äärde oma väärtuslikku jahisaaki viledaks kulunud hilpude vastu vahetama. Mida lähemale kevad jõudis, seda rahutumaks muutusid mõlemad. Bitenieks oli vist siiski midagi märganud ja küsis Bluķiselt üha sagedamini, miks ta ei sõida veel Uuralitesse ja Harbiini, Bluķis aga tõi vabanduseks kehva tervise ja uuris Obi aurikute sõiduplaani.

4

1917.—1918. aasta talv polnud külmem ega pikem kui varasemad talved siinkandis, kuid Zītaritele, kes olid pehme merekliimaga harjunud, tundus see karm ja lõputu. Külma oli harva vähem kui miinus viisteist kraadi, vahel langes temperatuur isegi alla neljakümne kraadi. Elzal oli küll lambanahast kasukas seljas ja soojad vildid jalas, kuid mõnikord tundus võiletis seismine siiski lausa piinana. Kõige külmematel päevadel asendas teda Janka, kuigi noorel poisil polnud raasugi ärimehevaimu. Aga ta oli juba kord perekonnas säärane tagavarajõud, kellel kindlat ülesannet polnud, seepärast kukkus ikka nii välja, et kõik ettenägematud väikesed kohustused laoti tema kaela. Kui majas küte otsa lõppes, pidi Janka hommikul enne teisi üles tõusma ja linnaservale minema, vahti pidama suurteel, mida mööda talumehed puukoormatega linna sõitsid, — tee peal võis puid saada veidi odavamalt kui turul. Kui kaartidega oli aeg saada jahu, suhkrut või petrooli — kes muu pidi südaööl jaotuspunkti juurde järjekorda minema kui mitte Janka? Toidukraami oli vähe, ootajaid palju — kui aegsasti sappa ei lähe, jääd ilma ja pead järgmist korda ootama.

Kohe, kui nad Barnauli jõudsid, oli Janka proovinud siinsesse gümnaasiumi astuda, kuid polnud vabu kohti. Kuna ta ei tahtnud lasta tervet aastat asjata kaotsi minna, hankis ta keskkooliprogrammi, ostis pruugitult vajalikud raamatud ja õppis kodus, lootes, et järgmisel sügisel pääseb kõrgemasse klassi. Keegi ei heitnud talle midagi ette, kuid ta ise tundis kibedasti enda üleliigsust ja tühisust ning pidas igasuguseid plaane töö leidmiseks. Ta oleks nõus olnud vastu võtma ka kõige mustema ja raskema töö, rahulduma kõige väiksema tasuga, sest muidu ei saanud ta ennast täisväärtuslikuks perekonnaliikmeks pidada. Kui ta aga ära nägi, et tööleidmisest ei tule midagi välja, et

tööturul pole tema järele nõudmist, vajus ta raskemeelsusse, tõmbus kõigist eemale ning elas üksipäini oma unistuste ja igatsustega. Siin, tuhandeid versti merest eemal, mõtles ta ookeaniavarustest, kadestas isa ja hukkunud venda, kes olid nii palju maailma näinud. Tol talvel luges Janka läbi palju raamatuid, otsis sealt vastupeegeldust kõigest sellest, mida tegelik elu ei pakkunud. Loodusteadus ja ajalugu, suurte tõeotsijate teosed ja lihtlabased seiklusjutud, puhas kunst ja väärtusetud surrogaadid, ateistide julged kuulutused ja jumalaotsijate fanaatilised kinnitused — kõik imes ta endasse justkui janunev kõrbeliiv. Meelega otsis ta kontraste, eksles ühest äärmusest teise, tahtis uskuda ja kahelda, tunnistada ja eitada, värises mõne ilusa tõe olemasolu pärast, kuid ei kõhelnud seda hävingule määrata, kui esimese purustas mõni teine, eitav tõde. Kuigi ta ise seda ei aimanud, oli ta jõudnud elu kriitilise staadiumini, mil kujunev teadlik inimene otsib mõtet oma olemasolule, oma elu tõelist, juñtivat tõde. Ta arvas, et see peab olema üksainus, kuid ilmnes, et erinevatel inimestel on tõedki erinevad. Inimkonna suurvaimudki, kelle mõistuse sügavus tundus tavalisele inimesele lausa hõlmamatu, võisid eksida, puhuti ei kõlanud nende jutt ehtsalt ja veenvalt, kõigis neis oli mingi vastuolu. Isegi Tolstoi oma karmi ja askeetliku eluõpetusega, isegi tema ei suutnud sõnu tegudega kooskõlastada, ja siis, kui ta lõpuks püüdis seda saavutada, tuli täiuse asemel välja ainult hale farss.

Kummalise imestusega vaatles Janka teisi inimesi — oma vanemaid, vendi ja õdesid ning noid võõraid, kellega ta tol ajal kokku puutus: kuidas nad võisid elada nii rahulikult ja ükskõikselt, vaevamata oma meelt kahtluste ja küsimustega? Janka lausa kadestas neid, sest neil oli ilmselt kergem elada, kuna tema vaim piinles üksildases heitluses ja keegi ei saanud teda aidata. Nende õnn ja häda, nende rõõmud ja mured olid nii vähenõudlikud, nii pisitillukesed, et neid ei tasunud ei kadestada ega haletseda. Sel ajal tundus Jankale, et kõige hirmsam, mis temaga võib juhtuda, oleks see, et ta muutub nendega ühetaoliseks. Ta ei teadnud veel, et paljudele tundub teatud ajal niimoodi, hiljem aga, kui see hirmus ja kole tõepoolest kätte jõuab, ei näe nad seal enam midagi kohutavat ja hirmu asemel muigavad elutargalt: «Kuidas ma küll tookord võisin nii tühiste asjade pärast piinelda?!» Ookeanisügavustes, kuhu iialgi ei tungi valguskiir, elavad igaveses pimeduses pimedad kalad. Nad ei tea, mida tähendab nägemine, seepärast ei valmista pimedus neile mingeid kannatusi. Aga mis juhtuks, kui mõni neist pimedatest

olevustest ühel päeval nägijaks saaks ja mõistaks valguse olemust seal — igaveses öös, kus midagi ei näe?

Seesuguste tundelainetuste ja meeleoludega elas Janka kogu talve. Mõnikord püüdis ta oma mõtteid kirja panna, kuid mitte kunagi ei läinud tal korda suruda neid selgesse, seotud vormi, nii nagu need tema teadvusse ilmusid. Paberile tekkisid vaid nurgelised, katkendlikud visandid, mis ülelugemisel ei suutnud tollast mõttekäiku täielikult esile manada. Seepärast et ta polnud ju veel kuusteistki täis ja ta oli unistaja, kellele õhupeegeldus paistab niisama ilus ja väärtuslik kui reaalsus.

Janka kirjutas ka luuletusi, üks vihik oli juba täis. See oli tal peidetud oma raamatukoti põhja. Kevade poole hakkas ta kirjutama kolmeosalist poeemi, riimitud kaksikvärssides, kuid valmis sai ainult üks osa, sest päike tõusis üha kõrgemale ning jää Obi jõel muutus iga päevaga järjest tumedamaks ja hapramaks. Ühel hommikul hakkas võimas jõgi liikuma ja sogased mägijõed, mägede hoovused, kandsid jääpangad põhja poole.

Kiire ja hoogne oli Siberi kevad. Nädala ajaga sulasid lumehanged nõlvakutel, Barnauli tänavail sulisesid ojad ja stepis puhkesid õitsele varased lilled. Suurvee ajal elas Janka hommikust õhtuni Obi kaldal, koos vene poistega püüdis möödaujuvaid lahtikistud puid ja ronte, mis Ernest oma peremehe hobusega koju vedas. Janka sai vene poistega sõbraks, lihavõttepühade ajal käis koos nendega ühest kirikust teise, sest lihavõttenädalal oli igaühel lubatud kõigis tornides kelli lüüa. Poisikesed, kes olid seda imelist vabadust terve talve oodanud, kasutasid oma õigusi halastamatult ära. Suured ja väikesed kellad helisesid kõigis kirikutornides, täites linna kevadise lärmiga. Vahel muutus kellade helin nii ülemeelikult valjuks, et kuulajatel — ja nendeks olid tahtmatult kõik linna elanikud — läi kõrvad lukku. Kuid poisikestele ei saanud keegi midagi teha, see oli nende õigus, ükspuha, kas nad plõmmisid tulekahjuhäiret või lasksid katedraali kelladel mängida kamaarinskajat.

Kohe pärast jääminekut ilmusid Obile esimesed laevad — ilusad valged, kahe tekiga aurikud. Madalalt vees, uhked kui kajakad, ruttasid nad nii põhja kui lõuna poole, sõurattaga vett vahule pekstes. Iga päev seisis mõni laev kai ääres, vahetas laadungit ja võttis reisijaid peale. Läikivate ankrunööpidega vormikuues kaptenid ja tüürimehed kõndisid tekil edasi-tagasi, madrused küürisid tekki ja pesid kajutite seinu, ja kui laev jälle teele asus, seisis jõeloots väärikalt rooliratta taga. Koos vene poistega luusis Janka need laevad kaptenisillast kuni masinaruumini läbi, mõnikord aeti neid minema, teinekord lasti vaa-

data isegi reisijatesalongi ja kajuteid. Jah, siin oli tunda meremeeste vaba maailma ja avarate vete hõngu! Kaugel ookeanist, tõelistest tuultest ja sügavikest tiirlesid Obi madalike kohal kajakate parved ja linnast lõuna pool asus kaluriküla Port-Artur, mille olid asutanud Jaapani sõjast osavõtnud soldatid, kui olid Kaug-Idast tagasi koju tulnud.

Pärastpoole tulid suured kaubapargased kivide ja soolaga — laevad mis laevad, ainult ilma mastide ja purjedeta. Paljudel olid kasahhidest meeskonnad. Janka vaatles tundide kaupa meremeeste askeldamist laevadel. Viie-kuuekesi haarasid nad kinni tohutu suurest tüürisarvest, kui oli tarvis pargast jõe keskele pöörata, sõimasid ja karjusid oma võõras keeles; habemed värisesid ja väikesed mütsid vajusid paljale kuklale — ime, et need kunagi maha ei kukkunud. See oli tõeline elu, tore kevad ja värske õhk. Janka ei lugenud enam raamatuid ega piinanud ennast raskete mõtetega.

5

Peale Janka Zitarsi oli veel üks inimene, kes laevasõiduhooaja algusest peale kogu oma vaba aja sadamas veetis. Igal hommikul nähti teda kaldal esimesena, ta võttis kõiki laevu vastu, vaatas, kuidas laaditi peale kaupa ja reisijate pagas, ning oli kohal iga laeva ärasõidu ajal. Selle mehe kannatust tuli imeks panna. Keskpäeval ta kadus paariks tunniks, sest sel ajal ei sõitnud ükski laev Barnauli kai äärest minema, õhtuti aga konutas valgmal viimasena.

See oli Bluķis, Zitarite reisikaaslane ja Janka tuttav. Aegajalt küsis Bluķis Jankalt, kas tema äraoleku ajal pole sadamas näha olnud Bitenieksi. Kuid vorstivabrikant ei näidanud kaldal oma nägu, vähemalt mitte siis, kui Bluķis vahti pidas.

Nii möödus paar nädalat. Iga päevaga muutus Bluķis rahutumaks, ja kui ajalehes ilmus sõnum, et Obil on jää suudmeni läinud ning laevasõit on võimalik kogu jõe ulatuses, ei lahkunud ta oma vaatluspostilt enam silmapilgukski. Bluķis kartis, et Bitenieks sõidab põhjamaale ilma temata. Tal oli reisiks kõik ette valmistatud, kotid vahetuskaupadega asusid sadama ligidal — sel ajal kui Bitenieks oma pagasit laevale annab, ruttab Bluķis oma kottide järele ja laseb peale kleepida sama aadressi, mis on Bitenieksi pampudel. Kõige meelsamini ta üldse ei ootaks võistlejat, sõidaks minema esimesena, kuid see polnud võimalik, sest Bluķis ei teadnud, kuhu sõita.

Kaug-Põhja läks laev kord nädalas. Barnaulist sõites tuli Tomskis ümber istuda, sest seal lõppes Altai liin. Lõpuks jõudis otsustav aeg kätte: kui taheti pääseda esimesele laevale, mis läheb Tomskist Surgutti ja Obdorskisse, siis tuli Barnaulist neljapäeva õhtul välja sõita.

Tol päeval tuli Bluķis sadamasse veel varem kui muidu ja istus otse piletikassa kõrvale vahti pidama. Ükski reisija ei saanud ilma tema teadmata laevale minna. Kui inimesel on nii palju kannatust ja kõva iseloom, siis ei või tema vaev tagajärjetuks jääda. See tarkus läks Bluķise suureks rõõmuks seekord täide. Lõuna ajal ilmus sadamasse Bitenieks, kelle väljanägemine kuulutas juba eemalt, et ta valmistub millekski tähtsaks: habe oli hoolikalt aetud, juuksed lõigatud, reisirõivad seljas, jalas tugevad veesaapad — sedaviisi läks ta tavaliselt oma ärireisidele. Bitenieks läks kohe kassaluugi juurde ja hakkas juba rahakotti otsima, kui märkas Bluķist ja jahmatusest lausa võpatas. Ta oli tark, see Bitenieks, ta ei löönud verest välja, rahakoti asemel tõmbas ta taskust kella ja küsis kassiirilt, millal läheb laev Biiskisse. Saanud vajalikud andmed, tänas Bitenieks kassiiri ja astus Bluķise juurde.

«Kas lähete ka Biiskisse?» küsis Bitenieks.

«Ei, mul on sealtkandist oodata väike kaubasaadetis,» vastas Bluķis. «Mõned puudad juustu. Aga kas teie ei hakkagi veel oma samojeedide juurde sõitma?»

«Liiga vara veel. Las suvistepühad lähevad mööda, küll siis jõuab sõita.»

Nad rääkisid veel veidi juustuhindadest ja tänavu sügisel oodatavast arbuusisaagist, seejärel jätsid hüvasti. Bluķis jäi sadamasse, Bitenieks aga, endamisi kirudes kavalat võistlejat, läks tagasi linna. Bluķise plaanid olid talle ammu teada, ta oli meest näinud tähkal asju kokku ostmas ja Sarmitelt teada saanud, et tema ema peseb ja lapib Bluķise kaupa. Suur tänu selliste teekaaslase eest! Kuidas temast lahti saada? Viivitada enam ei tohtinud: kui esimese laevaga ei sõida, siis parem ei maksa tänavu üldse sõita — Novonikolajevskis, Tomskis ja Omskis oli veel teisigi karusnahkade ülesostjaid, ja kui ta õigel ajal oma rajooni ei ilmu, siis võtavad teised kõik kunded ära. Täna oli vaja välja sõita, kuid tingimata ilma Bluķiseta. Hea nõu oli nüüd kulda väärt!

Kes otsib, see leiab — selline on vana tõde. Koju jõudes oli Bitenieksil väljapääs leitud ja vaimus ta juba rõõmustas ninapidi veetud Bluķise üle. Ta hakkas kohe tegutsema. Vahetuskaup tuli vankrisse laduda ja viia ühte külasse, mis asus Obi

kaldal kahekümne versta kaugusel Barnaulist — seal oli esimene laevade peatuskoht Novonikolajevski suunas. Aga õnnetuseks oli Bitenieks just täna hommikul saatnud oma selli hobusega ühte teise külasse tapaloomi ära tooma ja see võis alles õhtu eel tagasi jõuda. Siis on liiga hilja teise peatusse sõitmiseks. Nüüd tuleb kas voorimees otsida või mõnelt naabrilt hobune laenata. Viimane väljapääs tundus Bitenieksile mugavam ja ta saatis ühe oma sellidest lihuniku juurde, kellega ta hästi läbi sai. Lihunik saatis kohe hobuse ja lisaks veel küüdimehegi — see oli Zītari Ernest.

Tunni aja pärast sõitsid nad linnast välja. Koorem oli kraamikotte kuhjaga täis laotud, nii et tuli sammu sõita. Zītari Ernestile, kellel oli sel päeval ette nähtud vaba õhtu, ei olnud see sõit eriti meeltmööda. Kui võiks veel koormal istuda! Käi jala kakskümmend versta ja neela tolmu, mida pilvena rataste alt tõuseb, sest ilm oli kogu kevade kuiv olnud. Bitenieks märkas poisi tusasust ja arvas, et parem on, kui jootraha kohe kätte anda, muidu Ernest võib liialt venitada ja nad jäävad laevast maha. See manööver osutus õigeks. Pärast jootraha saamist muutus Ernest lahkemaks, tegi Bitenieksiga juttu ja nõõtas hobust sagedamini. Juttu ajades tundus ka tee lühem, eriti kui Bitenieksil õnnestus leida õige teema, mis Ernestit huvitas.

See teema oli kullakaevamine. Esimestel aastatel pärast Siberisse tulekut oli Bitenieks palju rännanud Altai mägedes ja mõne aja kullakaevandustes töötanud. Ta teadis paljusid kohti kaugel taigas ja väikeste mägijõgede ääres Mongoolia piiri lähedal, kust kunagi oli seda kallist metalli leitud. «Mõnes kohas on seal üks kaevandus teise kõrval, kogu maa on kulda täis. Enne sõda tehti kõvasti tööd, aga sõja ajal jäi kõik soiku, mehed võeti sõjaväkke ja kõige rikkamad kaevandused aeti kinni.»

«Kas seal on lubatud kulda otsida igaühel, kes aga tahab?» küsis Ernest.

«Lubatud just ei ole, aga kes jõuab seal igaüht valvata. Seal on suured metsad, kõik mäed puudega kinni kasvanud ja jõgede ääres paks põõsastik. Kui õige koht teada, võib sinna minna ja uhta, nii palju kui aga jõuab ära kanda — otsi veel taigast! Kui ma oleks noorem, siis võiks mõnel suvel õnne proovida. Aga mis nüüd enam.»

«Aga kust seda teada saab, kus on head kohad?» päris Ernest. Tema hääl värises kergelt ja silmis süttisid ahned tulukesed. Tema on veel noor ja võib proovida!

«Mul on täpne mägede kaart,» vastas Bitenieks. «Seal on

üles märgitud iga jõeke, iga mägi ja kõige väiksemgi asustatud koht. Nende kohtade juures, kust on kulda leitud, on must punkt ja kiri: «pri-isk».»

«Kas sellist kaarti saab kuskilt osta?» Ernesti hääl oli juba erutusest lämbumas.

«Vist mitte. Ma ei tea, kas eraisikud üldse tohivad sellist kodus hoida. Ma tundsin üht kõrget tšinovnikut, lätlast, see muretses selle kaardi. Kui teil on huvi, võin selle teile kinkida. Mul endal ei ole ju enam vaja.»

«Kas teil on see kaart kaasas?»

«Ei, jätsin koju. Kui ma tagasi jõuan, küsige minult!»

Ernest ei kahetsenud enam, et oli Bitenieksi pärast vabast õhtust ilma jäänud. Kuld, terved mäed rikkusi, peidetud aarded ootasid teda Altai orgudes. Selle pärast võis rohkemgi maha kõmpida kui need paarkümmend versta külani — sellise tasu eest võinuks ta kogu maailma läbi käia.

Kell kuus jõudsid nad külasse ja ladusid koorma maha Obi kaldal, kuhu oli tehtud maabumissild. Bitenieksil oli siin peaaegu iga talumees tuttav, seepärast võis Ernest kohe tagasi sõita, sest laeva tulekuni oli veel kolm tundi aega. Aga enne ärasõitu tuletas Ernest veel kord mägede kaarti meelde, ja alles siis, kui Bitenieks kindlal sõnal lubas selle temale kinkida, keeras ta hobuse rõõmsa südamega kodu poole.

Kogu tee unistas ta tulevasest rikkusest, naeratas ja rääkis iseendaga. See oli õnnelik õhtu. Linna sisse sõites nägi Ernest, et valge laev läheb parajasti raudteesilla alt läbi. See oli kas «Vapper» või «Vennad Melnikovid» — kaugelt ei olnud võimalik kindlaks teha. Lev Tolstoi tänaval, mis viis sadamasse, nägi ta palju inimesi, kes olid käinud laeva saatmas ja nüüd tulid tagasi linna. Teiste hulgas märkas Ernest ka Bluķist ja teretas teda.

«Tulete ka sadamast?» küsis Bluķis, ise hajameelne ja tõsine. Vist rõhus teda mingi mure.

«Ei, viisin Bitenieksi naaberküllа. Seal jäi ta laeva ootama.»

«Bitenieksi?» Bluķise hajameelsus oli nagu peoga pühitud. «Mis te ütlesite?»

«Nõnda jah,» seletas Ernest. «Ta jäi sadamasse koos oma asjadega.»

«Kõigi asjadega?» Bluķisel paistis hing kinni jäävat.

«Jah, viisin sinna suure koorma. Ta sõidab vist kuhugi kaugemale, sest ütles, et jõuab tagasi alles kuu aja pärast.»

See oli viimane tilk kibedusekarikasse, mille Bluķis pidi tol õhtul tühjaks jooma. Ernesti suureks imestuseks pistis see

soliidne mees vanduma justkui altveetud voorimees, tegemata väljagi paljudest tänaval kõndijatest, kes teda irvitades kuulasid. Vihast muutus Bluķise nägu punaseks. Näis, et ta läheb kohe lõhki või hüppab nahast välja. Ernest ei tahtnud säärasele õnnetusele tunnistajaks olla, ta virutas hobusele piitsaga ja sõitis kiiresti minema. Bluķis aga vankus nagu kuutõbine tagasi sadamasse ja lonkis hilise ööni jõekaldal edasi-tagasi. Alatasa vahtis ta põhja poole, kuhu oli kadunud valge laev, otsekui loodaks seda oma pilkudega tagasi kutsuda.

6

Kārlis Zītarsil oli kogu talv läbi palju tööd. Miilitsateenistus sundis teda mitmesuguste inimestega kokku puutuma. Vargused, huligaansused, salajane puskaripruulimine, purjuspäi tapmised — need olid kõige tavalisemad seaduserikkumised. Justkui neist veel ei aitaks, tüütasid riiakad ja väiklased inimesed miilitsatöötajaid oma kaebustega: mõni tuttav oli tülihoos öelnud vängema sõna ja solvanud kaebaja peenetundelisust; koer oli kana maha murdnud, aga koera omanik keeldub kahjutasu maksmast; naabrinaine oli sadulsepa tüdrukut taga rääkinud ja ema süda nõudis tütre au haavamise eest hüvitust. Muidu neid miilitsajaoskonnast minema ei saanud, kui tuli protokoll koostada ja lubada nende kaebused läbi vaadata. Algul, kui töö oli veel uus ja huvitav, leidis Kārlis neist kaebustest isegi teatud lõbu, aga kui see päevast päeva kordus ja ühtede ning nendesamade õiguseotsijate nägusid tuli juba neljandat-viiendat korda näha, siis oleks inglilgi kannatus otsa lõppenud.

Kevadel hakkasid levima jutud, et linnas valmistatakse ette väljaastumist nõukogude võimu vastu. See tundus usutav, sest kontrrevolutsioonilistest elementidest polnud Barnaulis puudus. Esseerid, kadetid, menševikud ja mitmesugused teised rühmitused kritiseerisid nurga taga uut võimu ja levitasid kuulujutte oodatavast suurriikide vahelesegamisest Venemaa asjadesse. Julgeolekuorganitel jätkus tööd küllaga.

Kuuldes, et Kārlis Zītars töötab juhtival kohal linna miilitsas, muutus Bitenieks, kes seni oli noore kaasmaalase vastu üsna heatahtlik olnud, järsku külmemaks ja palju tagasihoidlikumaks. Kui Kārlis vahel harva läks Bitenieksi majja järjekordsele koosviibimisele, jätsid kõik silmapaistvamad ja jõukamad suguvennad kohe katki oma võrdlemisi vaba jutu bolševikest ja nõukogude võimust ega avaldanud enam nii avalikult

oma suurt igatsust muudatusteks riigielus, kontrrevolutsioonilisele pöördeks ja välisriikide vahelesegamiseks Venemaa asjadesse. Ainult ükskord unustas kergelt vintis Bitenieks ise ettevaatuse ja püüdis Kārlist poliitiliste probleemide arutamisse kaasa tõmmata.

«Olen ammu tahtnud teiega elust kõnelda, kõik südame pealt ära öelda,» sõnas vorstivabrikant, kui oli ühe koosviibimise lõpul Kārlisega kahekesi jäänud. «Niipalju kui mul teada, olete pärit jõukast perekonnast. Teie isa oli varem kapten ja laevaomanik.»

«Viimastel aastatel läksid mu isa laevad üksteise järel põhja ja ta töötas oma talus niisamuti kui paljud meie naabrid,» vastas Kārlis.

«See ei muuda midagi,» arvas Bitenieks. «Teil siiski oli midagi ja on jälle, kui Lätisse tagasi lähete. Minul on see maja ja vorstivabrik. Aga neid tahetakse ära võtta. Ja võetakse ka, kui bolševikud võimule jäävad. Niisama võtavad nad ära teie isa talu, kui neil lastakse Lätimaal vabalt tegutseda. Mis te arvate, kas see on õiglane? Kas me pärast seda võime armastada võimu, mis meid laostab?»

«Seda peaksite küsima rahva enamikult, kellelt nõukogude võim pole midagi ära võtnud,» ütles Kārlis.

«Aga teie — mida teie sellest asjast arvate?» käis Bitenieks peale.

«Mul ei ole midagi kaotada, ja ma arvan, et ka minu isal mitte. Kui juhtub nii, nagu teie mõtlete, siis tuleb tunnistada, et tehakse vaid õigust. Lev Tolstoi ütleb kusagil, et iga saavutus, mis ei vasta selle peale kulutatud vaevale, on ebaaus. Minu isa päris laevad osalt oma isalt, osalt aitasid tal neid omandada tema töötajad, järelikult — see ei ole aus saavutus. Samuti on taluga.»

«Ah, noor olete veel, ei saa aru, mis on elus hea ja kasulik. Kas te tõesti arvate, et säärane olukord nagu praegu püsib igavesti? Ei mingil juhul. Igal pool käärib, kogutakse jõudu, ja kui aeg kätte jõuab, kihutatakse nõukogude võim minema niisama kiiresti, nagu ta mullu sügisel maksma hakkas. Siis tuleb igal inimesel aru anda kõige kohta, mis ta sel ajal on teinud. Noormees, mina teie asemel tuleks miilitsast ära ja teeks midagi muud.»

«Näiteks?»

«Kindlustaks endale rahuliku tuleviku. Või vähemalt vaataks pealt, jääks neutraalseks, erapooletuks.»

«Loobuda aktiivsest osavõtust elus?» Kārlis hakkas naerma.

«Seda võivad endale lubada vanataadid, mitte aga noored, täies jõus mehed. Neutraalne ja erapooletu jääb peagi kahe tule vahele. Aktiivset inimest ähvardab oht ainult ühest küljest — otsese vastase poolt, kõhklejat aga igast kaarest. Pealegi ei ole erapooletus suurte ning otsustavate sündmuste ajal sugugi aus asi — see on reetmine ja alatu, räpane äri. Mina selliseks osaks ei sobi.»

«Nii et te seisate täielikult nõukogude võimu eest?» Bitenieks vaatas uurivalt Kārlisele otsa.

«Kas te võite mulle näidata midagi muud, mille eest aus inimene peaks praegusel ajal võitlema ja surema?» küsis Kārlis nii rahulikult kui suutis, ehkki vorstivabrikandi pealetükkiv käitumine hakkas teda ärritama. «Kas te võite nimetada mõnd inimest, kes oleks parem, targem ja õiglasem juht rahvale ja riigile kui Lenin? Kõik need Kerenskid ja Miljukovid on tema ees kääbused — väikesed, räpased ja alatud. Kas te tõesti arvate, et rahvas — ma ütlen: rahvas, mitte käputäis verejanulisi türanne ja kõrilõikajaid, — võib Leninist ära pöörata ja nende veriste tõhkude leeri üle minna? Seda ei juhtu kunagi, kodanik Bitenieks!»

Mõistagi polnud majaisal seejärel enam mingit soovi külalisega vestlust jätkata ning nad jätsid hüvasti võrdlemisi külmalt ja vaenulikult.

Pärast seda Kārlis Bitenieksi koosviibimistele enam ei läinud. Sarmitega sai ta kokku väljaspool maja.

Bitenieks aga ei unustanud seda jutuajamist ning haudus südamepõhjas sünget mõtet:

«Oota aga oota, va punane! Kui teised ajad kätte jõuavad, nõuame sult vastust nende veriste tõhkude eest. Kuul, silmus, vangla, nagaika — need on üpris hüvad asjad ja nendega tuleb nii mõnelgi tutvust teha. Meie, tugevad ning võimsad, hoolitseme selle eest!»

... Jõudis kätte esimene mai. Tol päeval toimus linnast väljas lagendikul suur miiting, millest võttis osa tuhandeid inimesi. Koos Barnauli elanike ja põgenikega oli miitingule tulnud palju ungarlastest sõjavange. Mitmes keeles kõlasid tulised kõned ja revolutsioonilised laulud. Päevakangelasteks olid läti kütid, kes paar päeva tagasi olid Barnauli jõudnud ning nüüd pidasid korda linnas ja miitinguplatsil. Kārlis Zītars kohtas nende hulgas mitmeid vanu sõjakaaslasi, kellel oli palju pajatada võitlustest Petrogradis ja mujal.

Muidu ei juhtunud linnas midagi erilist. Ainult vaimulikud olid justkui kokku rääkinud — kõigis kirikutes peeti jumalateenistusi ja püüti rahvast üles kihutada. Katedraali juurde oli kogunenud suur hulk naisi ja vanamehi nagu mõneks rongkäiguks. Siis aga levis teade, et Barnauli on Omskist tulnud läti kütid, ja pühamehed läksid kohe ärevile. Küttide kuulsus oli siiani jõudnud, neist räägiti lausa imelugusid, ja kui nad nüüd on Barnaulis, siis pole enam nalja.

Jah, nad olid tõesti siin. Soomusautos, kuulipildujatega, ise hambuni relvastatud: padrunivööd risti üle rinna ja piha ümber, puusal revolver ja käsigranaadid, püss rihmaga õlal. Üks rühm ratsutas katedraali ette, mehed hüppasid hobustelt maha ja tulistasid paar korda õhku. Suur rahvahulk hakkas kohe igale poole laiali jooksma, nii et naiste undrukud ja vanameeste pikad habemed kevadtuules lehvisid.

Ennenägematu elukas — soomusauto — oli paigutatud miitinguplatsi keskele, kõnetribüüni kõrvale. Kütid seisid kuulipildujate kõrval, mütsinokk mõlki murtud, kael paljas, pluus rinna eest lahti nööbitud, ja rahvas vahtis neid, silmad pärani, justkui üleloomulikke olevusi. Isegi vana Zītars läks küttidega juttu ajama, pakkus neile paberosse ja päris, kuidas olid läinud võitlused valgetega teisel pool Uuraleid.

7

Läti küttide väeosa sõitis pärast maipühi tagasi Omskisse või kuhugi mujale — kes seda teab, kuhu just. Nad ju kuulusid revolutsiooni valvesse, need lahingutules karastatud sõjamehed, kes kaks aastat olid kaitsnud Daugavat ja Riiat. Barnauli nõukogu oleks tahtnud neid siia jätta, kuid vist oli neid mujal rohkem vaja. Kui väga neid kardeti ja vihati, seda võis näha kohe pärast nende ärasõitu, ent tunda said seda esmajoones läti sõjapõgenikud.

Mai keskel tuli Bluķis Kaug-Põhjast tagasi. Oma kaltsukotid oli ta maha müünud, kuid asemele polnud midagi väärtuslikumat saanud. Ta ei tahtnud oma sõidust suurt rääkida, hoidus tuttavatest lätlastest kõrvale ja tahtis osta hobust koos vankriga. Kuna paistis, et suuremast ärist ei tule praegu midagi välja, valis energiline mees endale kitsama tegevusvälja ning ühel päeval sõitis spekulatsioonireisile mööda stepikülasid. Võib-olla ta kartis Bitenieksi tagasitulekuni oodata ja tahtis säästa oma närve, millele võistleja edu oleks ränga hoobi andnud.

Kui nii, siis talitas Bluķis tõepoolest targasti. Bitenieks

ilmus tagasi tõelise võitjana. Osa vahetuskaubana saadud karusnahku oli ta Tomskis ära müünud, mitte kahtlase paberraha, vaid kõlisevate kuld- ja hõberublade eest. Ülejäänud nahad olid ära lubatud jõukatele sõpradele Barnaulis.

Nagu iga kord pärast suurt sõitu, lubas Bitenieks endale väikese puhkuse, mille all ta mõistis paari nädala pikkust vahetpidamatut prassimist. See lõppes tavaliselt deliiriumihooga, mõnede katkirebitud särkidega, purukspekstud nõude ja mööbliga ning mitme sinise laiguga Bitenieksi maadami näol. See oli paratamatu pahe. Maadam ei kaevanud, ehkki «puhkuse» lõpetuseks sai ta alati kõige rohkem sugeda — traditsiooniline peks kord aastas. Maadam ei mõelnudki oma elukaaslast sellest kombest võõrutada, sest lõpuks tõi see üksnes kasu: joomisele järgnes kainenemine, andekspalumine, läbipekstud naise meelitamine ja leppimine, mille järel mees muutus kogu aastaks jälle tuhvlialuseks, laskis maadamil üksteist kuud enda üle valitseda, alles kaheteistkümnendal raputas tema võimu maha.

Niipea kui Ernest Zītars kuulis, et Bitenieks on tagasi jõudnud, ruttas ta kohe suguvenna poole. Ainult tänu seesugusele kiirustamisele õnnestuski tal kätte saada kallis mägede kaart, sest päev hiljem, kui Bitenieks juba alkoholis ligunes, oleks ta asjata tulnud ning pidanud prassingu lõppu ootama. Selleks ajaks aga algasid Barnaulis tähtsad sündmused, mis põhjalikult muutsid Zītarite perekonna olukorda.

8

Koltšaki võimuhaaramine Barnaulis ei tulnud täiesti ootamatult. Linnas käisid juba kuulujutud valgete laine lähenemisest. Kord räägiti, et Omsk ja Novonikolajevsk on valgete kätte langenud, siis kinnitati, et Koltšaki vägi olevat teel Barnauli, lõpuks väideti juba, et linn on ümber piiratud ja iga tund võib pealetungi oodata. Saadikute nõukogu tegi ettevalmistusi linna kaitsmiseks. Kuulutati välja sõjaseisukord. Iga silmapilk oodati kohalike valgete väljaastumist. Ja siis ühel ööl läks lahti.

Miilitsajaoskonnas, kus töötas Kārlis Zītars, jagati õhtul padrunid välja ning kedagi ei lastud koju. Jaoskonnaülem läks õhtu eel minema, ütles, et postimiilitsaid kontrollima, kuid tagasi enam ei tulnud: ta oli reetmistee valinud, pealetungijate poole üle läinud, et sel kombel endale võitjate heatahtlikkust kindlustada. Pärast selgus, et koos temaga on kadunud ka postil seisnud miilitsad. Linna üks tähtsamaid rajoone oli valveta jäänud. Öösel, veidi aega enne vahipostide vahetust, tormas

jaoskonna kantseleisse noor punaarmeelane ja teatas, et valgete relvastatud üksused tungivad juba kesklinnakvartalitesse ja vastaste patrullid on kõigi linnast välja viivate tänavate otsad kinni pannud.

Miilitsajaoskond oli ümber piiratud, miilitsatel taganemistee ära lõigatud, linnas kostis mitmel pool juba püssipauke. Miilitsate pilgud pöördusid nõuküsivalt Kārlise poole: «Mis meist saab?»

Need olid vanad rindesõdurid, lahingutes karastatud ja nõukogude võimule ustavad. Kārlis teadis, et neile on jäänud vaid üks väljapääs: püüda lahinguga piiramisrõngast läbi murda ja väljaspool linna ühineda nõukogude peamiste jõududega. Ta seletas seda meestele. Sel ajal kui nõu peeti, kadus jaoskonnast ükshaaval mitu miilitsat — need vist tahtsid õnne proovida, lootsid piiramisrõngast omal jõul hõlpsamini läbi pääseda. Kui Kārlis järelejäänud kokku kogus, selgus, et neid on ainult käputäis — kaheksa meest. Nad kõik olid ühel meelel, et linna ei või enam tunnikski jääda, seepärast tuleb kohe äraminekuga algust teha.

Kõige otsem tee steppi läks lääne suunas. Miilitsate rühm pidi pääsema esimesse põiktänavasse ja seda mööda murdma läbi linna servale, kust algas mitu maanteed. Ühel miilitsal elasid lähedases külas sugulased, ta lootis, et seal võib varju leida, kui punaarmeelaste väeosi enam kätte ei saa.

Kõigil miilitsatel olid püssid, Kārlisel revolver ja kaks käsigranaati. Enne tänavale minekut kontrollisid nad relvi, leppisid omavahel võitlustaktikas kokku, ja kell kaks öösel asuti teele.

Öö oli soe ja selge. Idakaares kumas taevas kahvatult, kitsastel tänavatel oli aga juba valge, miilitsad pidid vaikselt majaseinte kõrval hiilima, et enam-vähem varju jääda. Linn oli nüüd täiesti vaikne. Miski ei andnud tunnistust ärevusest ja võitlusest, puust kõnniteedel polnud näha mitte ühtegi liikujat, mitte ühtegi öövahti. Aga see oli eksitav rahu, jahile läinud kiskja kavalus — katsu sa talle liiga ligidale minna, otsekohe öö elustub, ahervaremetest ja majade hoovidest hakkab pragisema surmatuli.

Ettevaatlikult liginesid miilitsad tänavaristile. Veel paarkolmkümmend sammu — ja nad kaovad kitsasse põiktänavasse ning hommikuhämarus varjab neid kuni linna servani. Järsku kostis hõige: «Kes on?» Üksteise taga reas surusid nad end veel tihedamalt vastu majaseina. Alles nüüd märkasid nad, et ristmikul läheb üle tänava tume triip — barrikaad või muldvall.

«Kes on?» kostis veel kord terav, kärsitu hõige. Kuskil lõgisesid püssilukud ja muldvalli tagant paistsid läbi hämaruse üles suunatud toruotsad. Kārlis pistis revolvri tuppe ja võttis käsigranaadi pikkamisi vöö küljest lahti. Ta pöördus tahapoole ja sosistas kaaslastele:

«Heitke pikali, pärast plahvatust tormake ahelikus edasi ja katsuge tääkidega läbi murda.»

Ta ootas, kuni käsk jõudis rea otsani ja kõik pikali heitsid, hindas kaugust vastaseni, siis kiskus granaadil splindi välja, ootas paar sekundit, viskas kergelt minema ja surus end kohe samuti vastu maad. Granaadiplahvatus kostis samaaegselt püsside hilinenud kogupauguga. Seejärel kargasid miilitsad püsti ja tormasid edasi. Esimesele kogupaugule teist enam ei järgnenud. Valli taga oigasid mõned haavatud, nende kaaslased pagesid ülepeakaela mööda tänavat. Miilitsad saatsid mõne paugu neile järele, siis pöörasid põiktänavasse ja ruttasid võitluspaigalt minema.

«Poisikesed lõid vedelaks — kulakute ja pursuide võsukesed,» hüüdis üks miilits joostes. «Seesugused tükivad ka sõdima . . .»

Aga ta jäi kohe vait, märgates, et nende endi rühm on samuti koost lagunenud. Kaheksast mehest oli järele jäänud ainult kolm. Teised olid mujale pööranud ja igaüks oma teed läinud, lootes sel kombel ilmselt hõlpsamini linnast välja pääseda. Põliste Barnauli elanikena tundsid nad siin iga läbipääsu, kõrvalisi radu ja kõiki varemete labürinte, ja selle asemel, et riskeerida põiktänava otsas veel kord ümberpiirajate vahipostidega kokku põrgata, olid nad valinud kaugema, see-eest aga kindlama tee läbi mahapõlenud kvartalite. Ka järelejäänud kolm meest, nende hulgas Kārlis, otsustasid selle marsruudi kasuks ja keerasid Obi poole. Esimeste varemeteni jõudes läksid nad lahku, igaüks oma kanti. Kuma idataeva serval muutus järjest heledamaks, lähenes koidik. Ja sel varasel hommikutunnil oli Kārlis Zītars üksi jäänud — üksipäini viimase käsigranaadiga ja laetud revolvriga. Mahapõlenud linnaosa ulatus Obi äärde välja, teistest külgedest aga ääristasid seda suured tänavad ja lage jaamatee, kuhu tõenäoliselt olid paigutatud vastase patrullid ja vahipostid. Öösel oleks ehk veel õnnestunud vahipostide ahelikust läbi hiilida, kui mitte muidu, siis viimast käsigranaati mängu pannes, ent praegu, koidu ajal, linna ümbritsev lagendik teda enam ei varjaks, isegi kui õnnestuks sinna jõuda. Põiktänav seevastu lõppes mäeküngaste ees ja sealt ei olnud enam kaugel suvilaterajooni mets.

Kārlisel jäi üle kas varemetesse peitu pugeda või mõne tuttava korterisse hiilida ja oodata, kuni olukord selgineb.

Siin-seal linnas raksatas mõni pauk, hommikuvaikuses kostis hobusekapjade plaginat. See kostis järjest lähemalt, linna serva poolt, vist mõni ratsapatrull. Varemete rajoon, kus Kārlis eksles, oli asustatud: mõningaid hooneid lõhuti maha, teisal oli ehitatud ajutisi pugerikke. Päeval võisid siin teda kergesti märgata töömehed või lapsed, kes varemete vahel hulkusid ja otsisid raudasju, mida sai täikal maha müüa. Siia ei võinud jääda.

Kārlis läks tagasi kesklinna poole. Tänavad olid juba üsna valged — veel tund aega, ja linn ärkab, iga viivitatud sekund võis elu maksta. Siis meenus talle Sarmīte. Tüdruk elas ju siin lähedal, paarisaja sammu kaugusel — Bitenieksi majas.

Kārlis läks sinna. Bitenieksi maja värav oli kinni ja akende ees luugid. Sarmīte tuba asus tänava pool. Kārlis koputas tasakesi luugile. Keegi ei vastanud, sees polnud mingit liikumist kuulda. Ta koputas veel kord. Nüüd kostis seest mingit kahinat. Tänavakäänakule ilmus salkkond relvastatud mehi, kes pikkamisi lähenesid. Kārlist valdas meeleheiterahu ja ükskõiksus, mida tunneb üle jõu käiva koorma all väsinud inimene, mõistes, et tal pole võimalust koormast lahti saada, kuid ta ei suuda seda ka lõpuni kanda. Miks ta ei võinud langeda Tīreli soos oma võitluskaaslaste kõrval, miks ei tabanud kuul teda jõuluööl?

«Kes seal on?» äratas teda mõtteist Sarmīte hääl.

«Mina, Kārlis,» vastas ta vaikselt. «Tee värav lahti, Sarmīte, mind ähvardab hädaoht.»

Ikka lähemal ja lähemal kostsid patrullsalga sammud. Kui Kārlis seisaks tänava teises servas, siis nad juba näeksid teda ja asjatu oleks tema katse end varjata. Ah, milliste tühiste asjade pärast võib inimene vahel oma saatust tänada!

Võti krabises, värav avanes käginal. Kārlis puges õue ja pani värava kohe kinni.

«Linnas on võimuvahetus, mind aetakse taga,» ütles ta Sarmīte küsiva pilgu peale. «Kas sa saad mind varjata . . . õhtuni?»

«Muidugi, mis sellest veel küsida,» vastas Sarmīte. «Tule, kallis, ma kohe . . .»

Ta võttis Kārlisel käest kinni ja viis ta üle hoovi vorstivabriku poole, poolel teel aga mõtles ümber ning jäi seisma.

«Sinna ei saa — täna hakitakse liha. Ei jää muud üle — sa pead ennast varjama minu kambris. Kas Bitenieks tohib teada, et sa oled minu juures?»

«Mitte mingil juhul, Sarmīte! Naisest ei tea öelda, aga Bitenieks ise annaks mu juba tunni aja pärast Koltšaki metsalistele välja. Ta ei tohi minu siinolekut aimatagi.»

«Hea küll, ma ei ütle talle.»

Minuti pärast oli Kārlis juba Sarmīte kambris peidetud ahjulõõri taha nurka, kus seisid Sarmīte riided. Majas polnud keegi üles ärganud.

9

Koltšaki sõjavägi liikus edasi, haarates oma küüsi ühe linna teise järel. Nõukogude väeosad taganesid lahinguid lüües lääne suunas, Uuralite ja avarate Põhja-Kasahstani steppide poole. Veel kaua pärast seda, kui Siberi linnades oli lahingukära raugenud, käisid stepilagendikel ägedad heitlused.

Koltšaklased juubeldasid ja oma rõõmus ruttasid käsi rahva verega määrima ning näilist võitu tähistama võllaste püstitamisega.

Tol päeval, kui Novonikolajevskist saabus laev valgete sõjaväega, kuulutati Barnaulis välja pidupäev: kirikukellad helisesid justkui lihavõttepühade ajal, uhked tõllad veeresid Obi äärde kallistele saabujatele vastu; valgete kleitidega daamid ruttasid sadamasse ja andsid «võitjatele» lilli. Ja otsekui võlukepi viipel ilmus tänavale ja majade avatud akendele palju hästi toidetud, nooblilt rõivastatud inimesi.

Avalikesse kohtadesse riputati üles suured plakatid, kus üleval oli Kerenski pilt ja all pateetiline üleskutse: «Vabastame Kremli lätlaste ja hiinlaste bandedest!»

Algas terror. Iga päev vangistati palju inimesi. Aitas sellest, kui mõni kaupmees või majaomanik näitas kedagi ja ütles: «See on bolševik.» Kohe võeti see inimene kinni ja ilma igasuguse uurimiseta lasti järgmisel ööl maha. Iga päev kaevati Obi kõrgele kaldale surnuaia taha uus auk. Öösel ragisesid kogupaugud ja hommikuks oli auk kinni aetud. Ja kõik teadsid, mida see tähendab, ka Zītarid, sest nad elasid hukkamispaiga ligidal ja kuulsid kõike.

Samal hommikul, kui Kārlis Bitenieksi majast varjupaika otsis, läks Sarmīte Zītarite poole ja rääkis, mis on juhtunud. Järgmisel ööl tuli patrull ja otsis Zītarite korteri hoolikalt läbi. Vana kapten viidi komandantuuri ja teda kuulati kaua üle: «Kus on poeg?» Läbiotsimine kordus ka järgmistel öödel. Janka terav pilk avastas peagi, et päeval seisab ühes naabermajas salajane

vaatleja — ilmselt koltšaklased arvasid, et Kārlis võib teha katset omaste juurde hiilida.

Et mitte Kārlise peidukohta reeta, läks Janka kõverikke tehes Sarmīte poole ja hoiatas, et ta mõni aeg ema poole ei tuleks. Kui ta seal käib, võidakse teda jälitada, ja niisama hästi kui Zītarite poole võivad läbiotsijad ühel ööl ilmuda ka Bitenieksi majja.

Hirmus ja ärevuses läks mööda kaks nädalat. Linna elu nihkus uutele rööbastele. Palju inimesi oli maha lastud, koltšaklased hakkasid end siin juba kindlalt tundma.

Zītarite perekond otsustas nii kiiresti kui võimalik linnast lahkuda — minna mägedesse, sügavale Altai põue. Kohe hakkasid nad reisiks ette valmistama. Valteri-ema, kes polnud linnaeluga harjunud, tuli ka nendega kaasa. «Kui me nii kaua oleme kokku hoidnud, siis ei maksa ka nüüd lahku minna,» ütles ta.

10

Teekonnaks valmistumine võttis ainult paar päeva aega. Ernest ütles otsemaid peremehele koha üles ning aitas isal hobuseid ja vankreid otsida. Nad ostsid kaks vanaldast setukat ja pruugitud, puutelgedega vankrid, sest ühte koormasse ei mahtunud kahe pere asjad ära, müüa aga polnud võimalik — kõik, mis oli veel järele jäänud, kulus endalegi elamiseks.

Sel ajal kui teised reisiks valmistusid, pidi Janka Kārlise eest hoolitsema. Ta viis vennale isa vana ülikonna, Kārlise mundri, mis tal tol ööl oli seljas olnud, tõi koju. Kārlise enda endised rõivad ei läinud talle selga — ta oli viimastel aastatel kõvasti kasvanud ja õlgadest laiemaks läinud.

Ööl enne ärasõitu tuli Kārlis salaja üle Obi viia, sest ülesõidukohal valvasid kogu aeg koltšaklased ja Kārlis ei saanud teistega koos sõita. Aga kuidas teda üle jõe toimetada? Paadid, mis kalda ääres seisid, olid alati lukku pandud, öösel marssisid Obi ääres patrullid, nii et ei olnud üldse võimalik mõnd paati võtta ja üle sõuda.

Siin tuli Jankale appi sõprus vene poistega. Tal oli üks hea sõber, Port-Arturi küla kaluri poeg. Mõnelgi ööl oli Janka koos temaga öisele püügile sõitnud ja tõestanud, et oskab paadiga ringi käia. Kuna teist väljapääsu polnud, läks ta Port-Arturi külasse, otsis oma sõbra üles ja palus paati järgmiseks ööks laenuks. Nad leppisid kokku, et pimeduse hakul tuleb Janka ise

Port-Arturi külasse ning võtab paadi koos aerudega, hommikul enne koitu toob selle tagasi, paneb vaia külge kinni ja võtme peidab kokkulepitud kohta.

Möödus mitu tundi. Isa ülikond seljas, ootas Kārlis õhtut. Kõige hullem oli, et päris pimedani ei saanud oodata, sest kell kümme hakkasid patrullid liikuma. Välja tuli minna kõige hiljemalt kell üheksa, aga sel ajal oli tänavatel veel palju rahvast. Et jõekaldale jõuda, tuli Kārlisel mitmest kesklinnakvartalist läbi minna. Jankaga oli tal kohtumine kokku lepitud jõe ääres, pool kilomeetrit ülesõidukohast lõunasse.

Bitenieks oli koos sellidega sõitnud külast loomi tooma, maadam kohe pärast õhtusööki kinno läinud. Nõnda võis Kārlis märkamatult oma peidupaigast lahkuda. Sarmīte pidi selle öö veel Bitenieksi majas magama.

Kārlis mõistis, et nüüd oleneb kõik juhusest ja sellest, kui tugevad on tema närvid. Miilitsatöös oli ta paljude inimestega kokku puutunud. Temal polnud kõiki neid meeles, aga mine sa tea, kas keegi neist teda ära ei tunne? Ta ei võinud ette näha, kelle eest kõrvale hoida, kes vastutulijaist on talle ohtlik. Sisse võis kukkuda niihästi kõrvaluulitsal kui ka peatänaval. Niisiis ettevaatus ei aita, kõik on ainult mäng, ja mida julgemini, enesekindlamalt ta käitub, seda rohkem on tal väljavaateid selles ohtlikus mängus võita.

Kārlis valis kõige otsema tee ja jõudis peagi gümnaasiumi ette platsile. See oli promenaadi kõige elavam koht. Siin liikus rohkesti flirtivaid paarikesi, lõbusate salkadena jalutasid koolinoored, üliõpilased, gümnasistid ja tehnikumikasvandikud. Siinseal torkas silma rühikas ohvitser, pagunid läikisid nagu vanal hiilgeajal ja kannused kõlisesid lakksäärikute küljes. Oleks ehk kindlam olnud, kui ta oleks oma ohvitserimundri selga tõmmanud?

Väljakult keeras Kārlis vasakule, Barnaulka jõekese poole. Kui ta oli üle silla jõudnud, kuulis ta valje hääli ja naeru «Imperiali» võõrastemaja lahtistest akendest. Seal pidutsesid tüdrukutega garnisoni ohvitserid, uudishimulike poisikeste kamp aga kuulas väljas, kuidas grammofon mängis mustlasromanssi.

«Aeglasemal sammul, Kārlis, ja ära vaata tagasi! Kui sa tahad, et teised sind tähele ei paneks, siis ära pane sina ka neid tähele!»

Veel paar tänavat, väike kirik, surnuaed, kõrge lage tasandik Obi kaldal — ja ta oligi jõudnud ohutusse kohta. Jõekallas oli siin järsk nagu sein, siin-seal viisid alla kitsad jalgrajad, mida lapsed olid järsakul ronides sisse sõtkunud. Ka Kārlis

valis ühe neist radadest. Viivuks istus ta järsaku servale ja suitsetas paberossi. Sõdur, kes all üleveokoha juures edasi-tagasi kõndis, võis teda pidada linnameheks, kes on tulnud siia värsket õhku hingama. Suitsetades uuris Kārlis edasist teed ja otsis siinpool jõekääru üles koha, kus oli kokku lepitud paati oodata. Üleveokohast lõuna poole ei olnud kaldal inimesi näha.

Päike loojus. Obi parempoolne kallas haljendavate niitudega, hõredate põõsatukkadega ja kaugete küladega vajus juba hämarusse, näis, et ida poolt läheneb jõele mingi rohekashall vari, eeterlik keha, mis kustutab loojanguvalguse mängu jõe siledal pinnal ning tõuseb pikkamisi mööda järsakut üles Obi vasakpoolsele kaldale. See oli udu, tavaline õhtune hämu.

Kārlis läks edasi. Tunni aja pärast istus ta juba paadis ja sõudis tugevate tõmmetega üle jõe. Janka tüüris. Vool oli nii tugev, et paadi nina tuli kogu aeg vastu voolu hoida, aga ka siis kandus paat tükk maad allapoole ja nad jõudsid teisele kaldale ainult paarsada sammu üleveokohast kõrgemal. Nad sidusid paadi vaiksesse vette kinni, läksid ringiga stepiteele ja otsisid heinamaalt tühja küüni. Kui oli ümbrust uuritud ja põõsastes leitud soodne koht, kust tee oli hästi näha, leppisid nad kokku, et Kārlis jääb siia omakseid ootama. Siis aitas ta Jankal vedada paadi nii kaugele vastuvoolu, et tagasi sõites jõuaks vastaskaldale Port-Arturi küla kohal. Seejärel jätsid nad hüvasti.

...Äraminejad asusid teele järgmisel õhtul, et esimene ja kõige ohtlikum teeosa öösel läbi sõita. Kui vankrid üleveoparvelt maha sõitsid ja põgenikud tundsid jalge all Obi parempoolse kalda kuivanud mulda, tundus neile, nagu veereks rinnalt maha raske kivi ja koos mahajäetud linnaga on seljataha jäänud ka ähvardav oht. Stepi vaba avarus, lõhnavad niidud ja tuul, mis teeäärsetes põõsastes tasakesi sosistas, tõotasid rahu ja kindlustunnet ning äratasid usku tulevikku. Ainult Jankal oli raske linnast lahkuda: siin olid suur jõgi ja raamatud ning koolid — kõik, mis nii tähtis tema tuleviku jaoks. Talle tundus, et kui ta nüüd läheb siit ära kaugele, siis peab ta igaveseks jääma sinna mägedele ja metsadesse, kõik tema püüdlused ja unistused on maha maetud ja need ei saa enam iialgi üles tõusta.

Põõsastes ootas neid Kārlis. Ta võis praegu kartmatult omastega ühineda, sest teisi sõitjaid polnud teel näha. Ühes orus nad einetasid ja jootsid hobuseid, siis liikusid edasi. Sõideti kogu öö.

Kolmas peatükk

1

Hommikuhämaruses sõitsid põgenikud läbi suurest vanausuliste külast. Hobused hakkasid väsima, ka inimestele läks pikk käimine liiga raskeks ja nad vaatasid ringi, kust leiaks puhkuseks sobiva koha. Küla läheduses sellist ei olnud. Majadekobariku ümber laius suur karjakoppel, mis oli purupaljaks näritud. Kopli taga pööras tee kasesalude vahele, mis siin-seal keset steppi kasvasid. Varjulises nõos, millest voolas läbi ojanire, keerasid põgenikud oma vankrid põõsastikku ja jäid puhkama. Hobused võeti eest ära ja lasti rohtu sööma, keedeti teed, söödi pruukosti ja heideti vankrite alla ärkvel oldud öö und tasa magama. Ainult Kārlis jäi üles — hobuste ja vankrite järele valvama.

Varsti hakkasid külamehed vankritega põllule sõitma. Enamik sõitis mööda, väikese laagri juures peatumata, aga tüki aja pärast üks omaette sõitev talumees tuli vankrilt maha ja astus lähemale Kārlisega juttu ajama. See oli tugevat kasvu, laiaõlgne mees, tiheda habemega, kausi järgi lõigatud juustega ja nõsuninaga. Peas oli tal silindrikujuline viltkaabu.

«Kust te tulete?» alustas ta kõnelust.

«Barnaulist,» vastas Kārlis.

«Ja kas kaugele minek?» järgnes tavaline küsimus.

«Biiskini.»

«Või nii . . .» venitas talumees ja jäi justkui kuuldu üle järele mõtlema. Seesuguseid kõnelusi tuli tihti ette, kui teel võõrastega kokku juhtuti. Kümneid kordi peeti hobused kinni ja vahetati ikka ühtesid ja neidsamu küsimusi ja vastuseid, mis peatselt unustati, sest küsima ei sundinud niivõrd uudishimu kui harjumus.

«Kas jääte kauaks siia?» küsis talumees edasi, vaadeldes kammitsas hobuseid, kes oja ääres aplalt rohtu sõid.

«Õhtupoolikuni,» vastas Kārlis. «Kui jahedamaks läheb, on parem sõita.»

«Või nii . . .» venitas mees jälle mõtlikult. «Siis sõitke parem veidi maad edasi ja karjatage hobuseid teisel pool.» Ta näitas üle tee. «See maatükk on külavanema jagu. Tema on säherdune inimene, et hoia ja keela. Kui teid märkab, tuleb suur kisa ja pahandus.»

«Kas ta on nii kuri?» muigas Kārlis.

«Hirmus inimene! Nõuab teilt jalamaid kõigi kahjude tasumist.»

«Siis peab küll minema sõitma,» nõustus Kārlis. Väljavaade tigeda külavanemaga kokku põrgata oli küllaltki ohtlik — põgenik, kes otsib kohta, kus end varjata ja oma elu päästa, peab võimuesindajatest eemale hoidma.

Varsti pärast lõunat, kui palavus veidi järele andis, jätkasid nad teekonda. Külad olid siinkandis väga suured ja asusid üksteisest kaugel. Järgmise külani jõudsid nad hilja õhtul ja pimedas sõitsid sellest läbi. Edasi läks tee üle tasase, harvade põõsatukkadega kirjatud stepi. Kui nad külast välja sõitsid, hoiatas üks talumees neid huntide eest — kõik puhmastikud olevat neid täis, peaaegu iga päev vedavat minema lamba või vasika, temal endal murdnud eelmisel nädalal varsa.

Et hoiatusel oli alust, seda nägid nad kohe, kui küla karjamaadelt välja sõitsid. Siin-seal teeäärsetes põõsastes vilkus huntide silmi — need lõõmasid nagu väikesed elektrilambid. Vanad setukad tundsid alati esimestena kiskjate lähedust, hakkasid trampima ja korskama, ning noor koer, kelle Zītarid olid Barnaulis kasvatanud, surus end värisedes inimeste jalge vastu ja urises süngelt.

Tõtt-öelda polnud praegu eriti põhjust hunte karta, sest suvisel ajal polnud neil jahisaagist puudus ja söönuina andsid nad inimestele teed. Aga iga kord, kui ööpimeduses mõnikord üsna ligidal lõi leegitsema murdja hirmuäratav pilk, hakkas inimestel kõhe ja nad astusid üksteisele lähemale. Kuna vanarahvas uskus, et hundid kardavad tuld, hoidsid mehed kogu aeg suitsud põlemas. Ernest, kes viimast hobust küütis, plõksutas alatasa tulemasinat, nii et kapten pidi teda lõpuks manitsema: «Vaata et sa koormat põlema ei pane!»

Nõnda sõitsid nad neli ööd. Neljanda päeva hommikul nägid nad kauguses mustendamas Altai mäeahelikke, mis tõusid üle lainelise Ees-Altai stepi sinakate, metsade ja uduga kaetud kõrgendikena. All, kiire mägijõe Bija kaldal laius Biiski linn. Põhjast ja idast ulatus peaaegu linna servani kõrgendikustepp; Bija kallastel mustendasid metsad, lõuna ja edela suunas aga tõusis kuni silmapiirini laugjate lainetena imeline, ilus ja salapärane mägimaastik.

Kütkestatult vaatasid põgenike silmad nüüd sinnapoole. Seda ilu ei suutnud sõnadega väljendada, seda võis ainult tunda. Selge suvetaevas, päikesepaisteline hommik, lõhnavad tuulepuhangud, mis vaikselt üle stepi voogasid, kõrgel õhus

lauglev kaljukotkas ja valge laev all moodustasid unustamatu pildi. Inimpilgule avanes siin suurem avarus kui merel.

Janka Zītars seisis unistustesse vajunult kõrge järsaku serval, seal, kus tee keeras alla linna poole, ning ei suutnud pilku lahti rebida lõunapoolselt silmapiirilt. Kui ilus on küll maailm! Kuidas sa ei armasta seda maad, kuidas sa ei alistu selle võlule, kui sul on luuletajahing? Kas on olemas väge, mis suudaks sind selle võlu kütkeist vabastada?

2

Ka Biiskisse oli asunud palju läti põgenike perekondi. Neid tundis hõlpsasti ära rõivastest, sest läti talumehe omakootud ülikond ja must, läikiva nokaga müts olid nii tüüpilised, et silm neid tuhandete teiste inimeste hulgas kohe märkas, rääkimata paljudest muudest asjadest, mida kodukohas tähelegi ei pandud, aga mis siin kõige hajameelsemalegi inimesele silma torkasid. Veel kergem oli ära tunda läti naisi, sest kes veel peale nende kandis valget pearätikut ja halli suurrätti õlgadel!

Linnas kohtasid Zītarid paljusid kaasmaalasi ja said neilt nii mõndagi kasulikku teada. Ilmnes, et suures Biiski maakonnas elab palju lätlasi, mitte ainult sõjapagulasi, vaid ka vanu ümberasujaid. Mõnes kohas olid nad ühte kogunenud ja asundusi moodustanud; teised elasid mägedes ja taigas väikeste rühmadena, kolm-neli peret koos. Põgenikud, kes tahtsid maad saada, pidid ennast möllima ümberasujate büroos, mida juhatas üks lätlane. Büroo korraldas ümberasujate paigutamist, suunas neid vabadele, asustamiseks sobivatele riigimaadele, andis andmeid vabade piirkondade kohta.

Vana Zītars läks koos Ernestiga kohe sellesse asutusse, kuid selgus, et büroo juhataja oli ametiasjus ühte suuremasse asustuspiirkonda sõitnud ning võib tagasi jõuda alles nädala aja pärast. Mis parata — tuli oodata, kuni ta tagasi tuleb.

Nad läksid parvega üle Bija jõe, sõitsid paar versta linnast välja ning lõid laagri metsas üles. Poisid tegid kärmesti kuuseokstest onnid, kapten meisterdas naistele kolde, ja nii nad elasid seal mustlaste kombel mitu päeva. Hobused said tee ääres rohtu süüa, endile aga tuli toit tuua linnast, sest siinpool jõge ei olnud ühtegi poodi. Igal hommikul läksid kõik mehed peale Kārlise Biiskisse ja kõigepealt küsisid ümberasujate büroost, kas juhataja pole veel tagasi tulnud. Nende laagri vastu ei tundnud keegi huvi, ainult korra tuli üks metsavaht ja käskis tulega

hoolikalt ümber käia, sest pärast pikka kuiva aega võis mets kergesti põlema minna.

Lõpuks teise nädala keskel jõudis büroo juhataja tagasi ja sama päeva õhtul tuli kapten laagrisse kõigi vajalike paberitega. Kõige lähemad vabad maa-alad asusid kahe päeva sõidu kaugusel Biiskist, aga seal olid paremad maad juba ära võetud, olid jäänud vaid kehvemad kohad, mida raskem üles harida. Seepärast oli Zītars valinud kaks korda kaugemal asuva koha mägitaigas, linnast lõuna pool. Kümmekond aastat tagasi olid sinna asunud esimesed läti pered, möödunud talvel ja kevadel oli sinna aga sõitnud palju põgenikke, nii et praegu on seal suur läti asundus. Maad oli varem loetud keisri omandiks — see peaks olema eriti hea ja väärtuslik. Ernest tahtis küll, et tulevane elukoht valitaks Teletsi järve äärde, kuid seekord ei võetud tema soovi arvesse ja poisil tuli järele anda.

Järgmisel hommikul alustasid nad pikka teekonda, jättes oksaonnid maha lõhkumata. Setukad olid hästi puhanud ja vedasid koormaid virgalt üles mägedest, mis pagulaste teele üha tihedamini ette juhtusid. Paremat kätt, teisel pool Katuni ahelikku, tõkestas silmapiiri tume mäeahelik, üks Altai mäestiku loodeharudest. Kohalikud inimesed ütlesid, et sinna on kuuskümmend versta, võib-olla isegi rohkem. Kahe päeva jooksul ei jõudnud meie reisilised mööda sõita esimesest suuremast mäest — kogu aeg seisis see kõrval, peaaegu samasugusena, nagu ta oli olnud sõidu hakul. Näis, nagu liiguks mäed sõitjatega kaasa. Järsku, ilma üleminekuta, kerkisid mäed nagu saared ülespoole juba lageda Katuni stepi kõrval ja sõitjate pilgule avanes kauge tasandik kuni mägede jalamini. Lõuna suunas tasandik tõusis astmeliselt, justkui lainetena, ja iga järgmine laine oli eelmisest suurem, saavutades kõige suurema kõrguse Mongoolia piiri ääres, kus päike kuldas Tšuja Alpide lumiseid tippe. Siia oli kokku kuhjunud tõelisi mäehiiglasi, metsikuid kaljumassiive, keskel üle nelja kilomeetri ulatuv Beluhha. Päevade kaupa nähti neid endi ees, liiguti lakkamatult sinnapoole, kuid nad jäid endiselt kaugeteks, kättesaamatuiks, nad justkui põgenesid üha kaugemale ja kasvasid iga päevaga suuremaks, eksitades ja õrritades reisilisi oma näilise lähedusega.

Tee läks mööda orge, kus voolasid kiired mägijõed. Kõiki nõlvakuid kattis põõsastik ja mets, mis praegu õitses ja pimestas silmi oma värvirohkusega. Jõgede kaldail võimutses võsa — toomingad, lodjapuud, pihlakad, kaugemalt paistsid sihvakad nulud pehmete hallikasroheliste okastega ja kuldkollaste käbide kobaratega, maapinda katsid putked, kibuvitsapõõsad ja

mitmesugused lilled, varte ümber olid põimunud humalaväädid. Kõik lõhnas, lausa joobunult käis inimene selles looduse aias. Lisaks veel linnud, mitmevärvilised liblikad, väikesed loomakesed — oravad ja vöödilised burundukid ehk jutikud, kes nahistasid igal pöösal. Siniroheline koidik ja lõõmav päikeseloojang ning mäetippude kume mürin, mis kuulutas äikese lähenemist! Laiguliste tõumärade karjad sõid mägiaasadel, teadmata, mis on ader ja taosed.

Sellele maale oli omane metsik, ürgne ilu.

«Ma ei lase ennast ahelaisse panna, olgu need kui ilusad tahes,» mõtles Janka. «Ei lilled ega kuld ei tohi mind kütkestada! Minu hing ei pea mõistma võõrast ilu, nii nagu ei saada aru ilusast luuletusest, mis on võõras keeles kirjutatud.»

Nõnda otsustas kapten Zitarsi noorim poeg, kuulates oma vendade ja õdede vaimustust siinse looduse toreduse üle.

Kolmandal hommikul pärast Biiskist väljasõitmist juhtus neil ootamatu kohtumine. Nad olid ööd maganud väikese jõe kaldal, enne koitu hakkasid jälle edasi liikuma ja päikesetõusu ajal sõitsid kitsasse orgu, kust tee viis laugjalt lageda kõrgendiku poole. Ümberringi laiusid niidud ja viljapõllud, kohe oru taga algasid aga ühe küla karjamaad. Taevas oli juba üleni hele, aga oru põhjas oli hämar, sest sinna polnud päikesekiired veel jõudnud. Põgenikud sõitsid vaikides. Tee oli mulla niiskusest pehme ja eelmisel päeval määritud rattad veeresid vaikselt. Nad sõitsid pöösastikust mööda ja keerasid niidukääru poole. Järsku hakkasid hobused hirmunult korskama, ja samal silmapilgul hüüatas Janka, kes alati üksipäini koormate ees sammus: «Hundid!»

Järsu oru põhjas tee kõrval lamas maas suur lõpnud härg. Ta oli kukkunud külili, kõht sõitjate poole, ja ribikontide vahel haigutas suur auk. Kõht oli lõhki kistud, sisikond välja valgunud, kuid augus, lõpnud looma kõhukoopas, liikus kaks hunti. Mõlemad olid peadpidi sügavale härja kõhtu pugenud, ainult kohevad sabad lehvisid väljaspool, kuna hambad saaki järasid. Verisest orgiast kurdid ja pimedad, ei kuulnud kiskjad läbi katkihammustatud kontide ragina vankreid ligi sõitmas ja jätkasid pidusööki. Nende hallid kasukad olid üleni kirjud härja verest.

Kärlis otsis välja oma vintpüssi ja lükkas padrunid magasini. Kuid ta ei jõudnud lasta, sest hundid tundsid lõpuks inimeste lõhna, hüppasid tagurpidi härja kõhust välja, ühe hüppega olid üle orupõhja ja sööstsid mäest üles.

Järsku kostis sealtpoolt hirmuhüüe: «Oi, volki, pomogiite!»

Varsti ilmus nähtavale veok, kohkunud hobune kihutas ülepeakaela järsakust alla. Zitarite hobuseid nähes ta rahunes ja sõitjal õnnestus teda põgenike koormate kõrval kinni pidada.

«See oli alles lugu!» ohkas mees higi pühkides ja ronis vankrilt maha. «Jooksid hobusele peaaegu vastu rindu. Kaks tükki, kas te ei näinud?»

Tuli välja, et see mees oli Bluķis. Ta rääkis vene keeles, ärritusega vist ei taibanud, et on tuttavatega kokku trehvanud. Kui need naerma hakkasid, toibus ta ja vaatas reisilisi tähelepanelikumalt.

«No on imeasi, vanad tuttavad! Vaat kus me kokku trehvasime!» Bluķis andis kõigile kordamööda kätt, unustamata ka kõige väiksemaid. «Kuidas teie siia juhtusite?»

Zitarid rääkisid, miks nad olid Barnaulist ära tulnud, ja küsisid, kas Bluķis ei tea siin taigas läti asundust, kuhu nad on praegu teel. Kuidas muidu, Bluķis just tuleb sealt, pärast seda, kui oli kogu Mägi-Altai risti-rästi läbi tuhninud. Ta oli ostnud kokku võid, mett ja suitsuliha, mida tahtis Biiskisse turule viia. Ta ütles, et Zitarid leiavad seal metsas eest nii palju lätlasi, et lapsed ei saagi vene keelt selgeks õppida. See olevat läbi ja lõhki läti küla. Elul polevat viga. Kui tööd ei karda, saab läbi küll, eriti kui peres on palju mehi. Aga mis Valteri-ema ja Sarmite seal peale hakkavad, seda ei oska küll ütelda.

Nad ajasid oma pool tundi juttu. Minema sõites tuletas Bluķis veel meelde, et siinsamas tee ääres on üks lätlaste talu, seal võivad Zitarid täna õhtul öömaja leida. Mingu julgesti, need on külalislahked inimesed ja rõõmustavad iga kaasmaalase üle, kes tee pealt sisse pöörab. Bluķis seletas veel, kuidas seda talu leida, ja sõitis siis minema. «Küll ma tulen kunagi asundusse teile külla,» lubas ta.

Zitarite tee keeras nüüd järsult itta, suurelt teelt kõrvale. Õhtul jõudsid nad Bluķise soovitatud tallu. See asus omaette metsalagendikul, väikese mägiküla naabruses.

3

Talust voolas mööda oja. Maja oli ehitatud otse oja kaldale — lihtne, nägus ja tugev hoone kanti saetud palkidest, ilmselt vene puuseppade töö. Teised hooned — laut, ait ja saun — tunnistasid, et neid on ehitanud lätlased, sest siberlased tol ajal veel loomalautu ei ehitanud, nende kariloomad olid talvel lahtistes karjaaedades, mille ühele servale oli hagudest tehtud

hõre varjualune. See päästis loomad küll lume käest, kuid ei suutnud varjata tuisu ja külma eest. Suur kartulipõld, juurviljaaed ja mitu mesitaru maja juures suurendasid veel rohkem talu sarnasust nende majapidamistega, mida reisilised olid oma kodupaigas tundnud.

Kogu talupere oli niidul heina kokku panemas. Suur kollane koer tormas tulijatele vastu.

«Jõudu tööle! Kas abilisi ei ole vaja?» hüüdis kapten heinalistele.

«Jõudu tarvis! Tulge aga platsi!» vastas kõige vanem meestest, talu peremees Niedra. «Mõni reha ja hang on veel priid!»

See suur läti perekond elas siin juba kuuendat aastat — visad tööinimesed, kes maapuuduse tõttu olid oma esiisade kodupaiga maha jätnud ja võõrsile tulnud. Osa poegi ja tütreid olid juba täiskasvanud, teised Jankaga ühevanused või nooremad, aga kõik rääkisid puhast läti keelt, keegi ei võinud arvatagi, et need poisid ja tüdrukud on siberlaste hulgas üles kasvanud. Lahkelt pakkusid nad öömaja. Peremees tuli nendega kaasa koju näitama, kuhu koormad panna, ja kõige vanem tütar, sale valge peaga neiu, hakkas suurele perele õhtusööki tegema. Põgenike tulek tõi Niedrate pere ellu rõõmsat elevust, kuid ähvardas ka nende päevaplaani segi lüüa. Et seda ei juhtuks, läksid Zītari poisid, Kārlis ja Janka, appi heinakuhja tegema. Tüki aja pärast tuli niidule ka Ernest, kui oli oma koorma taluõue sõidutanud, — niidul olid ju naised. Kõige suurem ja tugevam Zītari poistest — Kārlis — võttis hangu ja andis kuhja otsa tallajatele üles niisuguseid heinapahmakaid, et hanguvars paindus looka ja teised ei jõudnud küllalt kiiresti saadusid kuhja juurde vedada. Jõu ja tervisega polnud loodus Kārlise puhul kitsi olnud. Ta oli kasvanud suuremaks kui isa ja vennad, tõeline atleet, laiaõlgne ja musklis. Ainult kuivetule näole oli varane sõjaväljakarastus mõned sügavamad vaod sisse kiskunud, andes sellele justkui hapra ilme, mis tema võimsa kehaga õieti kokku ei sobinud. Aga ta oli nägus poiss, nii nägus, et tüdrukute pilgud ikka ja jälle teda üles otsisid.

Ja seal oli üks noor tütarlaps. Ennist, kui vankrid niidu serval peatusid, polnud ta koos teistega tee äärde tulnud. Kui uuesti tööd alustati, hoidus ta omaette, ikka teistest kõrvale — riisus saadude asemeid, aitas vennal hobust sao ette panna, köit hagude otste külge siduda — ta otsekui vältis lõbusate noorte seltskonda. Töörutus ei pannud keegi teda tähelegi, sest õhtu ligines, aga heina oli niidukäärus veel palju maas. Keegi ei näinud teda, ainult . . .

Jah, miks just Janka pidi teda märkama? Seejärel ei olnud tal silmi enam millegi muu jaoks. Kui tütarlaps oleks töötanud teiste hulgas, poleks Janka teda ehk teistest eraldanudki — oleks aidanud heina kokku panna, öö võõra katuse all maganud ja varahommikul jälle samamoodi edasi läinud.

Aga tütarlaps oli üksinda sel momendil, kui Janka Zītars teda esimest korda nägi, ja seejärel Janka ei olnud enam sama poiss, kes ta kogu aeg oli olnud. Ta oli kuueteistaastane, tütarlaps niisama vana või veidi noorem. Janka oli unistaja, ilmastilma täis rahutust ja igatsust, tüdruk väga häbelik ja kõige maalilisem olevus, keda Janka kunagi näinud. Teist temataolist polnud kogu maailmas, seda taipas Janka esimesest pilgust. Tumedad juuksed, mustad kulmud ja sinised, nukralt unistavad silmad . . . Nõtke, veel väljakujunemata keha, piltilus nägu. Päikeseline võlu, midagi muinasjutulist ja arusaamatut, — pange tema kõrvale kõik maailma tüdrukud, ja te näete, kui haletsusväärsed ja tühised nad on, sest tema on täius ise. Ei, Janka ei olnud enam see, kes oli olnud. Siin mägitalus kohtas ta oma nooruse ärkamist ja kogu elu kaunist illusiooni. Tütarlapse nimi oli Laura.

Need olid imelised, magusvalusad tunnid, mis nüüd sellele võluhetkele järgnesid. Kui inimestel olnuks kuigivõrra intuitsiooni, siis oleks tol õhtul igaüks pidanud taipama, et Jankaga toimub midagi suurt ja harukordset. Aga keegi ei näinud midagi, keegi ei tundnud midagi, välja arvatud ehk see ainuke, kelle eest ta eriti tahtis kõike varjata.

Mägedes tõuseb päike nähtavale hiljem ja kaob kiiremini silmist kui tasandikul. Õhtul viimased kiired kuldasid veel idapoolseid mäetippe, kui lääneservas juba üks järsak teise järel tumenes ja peagi valitses kogu orus hämarus. Kui tööga valmis jõuti, seadsid noored oma hangud ja rehad äsja tehtud kuhja najale ja läksid koju. Suur kollane koer jooksis ees, justkui näitaks teed, aeg-ajalt vaatas taha, kas inimesed ikka tulevad talle järele.

Vahepeal olid kodus suures toas lauad kokku lükatud ja kaetud justkui suureks peoks. Suurtes kaussides auras liha; maitsev supp ootas tõstmist paljudele taldrikutele, mis olid juba valmis seatud. Või, mesi, omakasvatatud maasikad ja magusad nisujahust küpsised, mis pereema tublidusest tunnistust andsid, tõotasid naudingut maiasmokkadele, neid aga oli siin rohkesti, sest kes noorelt ei ole maias! Vana Zītarsi pilku rõõmustas suur õlleankur, millest ta oli juba koos peremehega mõne tubli sõõmu maitsnud. Mõlemal jooksis jutt sorinal ja naljad kippusid kee-

lele. Jaa, tol õhtul oli peaaegu nagu väike pidu. Hiljem, kui õllekapp oli juba mitu korda lauas ringi käinud, täitus maja lõbusa jutusumina ja naeruga. Ainult Janka istus vaikselt pimedas nurgas, sest ta ei julgenud näidata oma vaimustatud silmi sellele, kes selle sära oli seal sütitanud. Laua juures juhtusid nad istuma otse vastakuti. Kõik teised vadistasid, Janka aga ei lausunud ühtegi sõna ega tõstnud kogu õhtusöögi ajal silmi. Iga kord, kui ta proovis pilku taldrikult kõrgemale tõsta, nägi ta Laurat ja pööras pea pimestatult kõrvale. Aga kas ta suutis vaatamast hoiduda? Ikka ja jälle otsis tema pilk Laurat, salamahti piilus ta üle laua, ainult hetkeks, ja iga kord tundus Jankale, et ta varastab, et iga pilguga võtab ta endale osa Laura ilust. Tütarlaps oli uje nagu kõik üksinduses kasvanud noored, aga ometi sundis miski tedagi aeg-ajalt oma ujedusest võitu saama ning vastasistujale pilku heitma. Paar korda nende pilgud kohtusid. Laura punastas ega söandanud seejärel hulgal ajal silmi tõsta, Jankat aga tegid need paar juhuslikku pilku õnnelikuks. Talle tundus, et ta on vaadanud Laura hinge ja näinud, kui ilus see on, kui puhas, samasugune kui tema silmad ja niisama hell kui tema hääl. Ah, kui võiks need hetked endaga kaasa kaugusse viia ja alati meeles pidada niisama elavaina ja kauneina, nagu need olid täna õhtul! Kui võiks tütarlapse kuju oma hinge põletada ja igavesti endas tunda, kanda seda kaasas kogu elu!

«Miks ma ei ole mitte midagi erilist, ainult hall nooruk, keda ei nähtagi, kui kõrval on teised inimesed?» mõtles Janka. «Homme pead sa ära minema, võõrastesse orgudesse astuma, tema aga jääb siia. Keegi ei tea, kas sinu tee toob kunagi siiakanti ja mis selleks ajaks on juhtunud. Kui sa vähemalt võiksid talle ütelda need vähesed sõnad, milles praegu peitub sinu elu sisu ja mõte... kui ta teaks..., aga sa oled ainult võõras möödamineja, samasugune kui sajad teised, kes on seda teed mööda käinud. Sind unustatakse, kui sa enam siin ei ole, sest sa oled paljalt tolmukübe, tema aga päike...»

Tol ööl ei tulnud Jankal und. Tunnid möödusid otsekui transis, ta vähkres asemel ja ootas hommikut, mil ta võib jälle nukrate silmadega tütarlast näha. Aga kui hommik kätte jõudis, ajas vana Zītars pojad nii vara üles ja käskis hobused ette panna, et Janka hakkas isa peale tõsiselt vihaseks saama: kas ta mõtleb minema sõita ilma hüvasti jätmata, enne kui Niedrate pere on ärganud?

Nii hullusti siiski ei juhtunud, sest koos päikesega tõusis ka kogu talupere. Ilma eineta ei lastud reisilisi ära, kuid oma pere

inimesed seekord lauda ei istunud. Mehed ruttasid heina niitma, kuni kaste on veel maas, naised lüpsid lehmi. Enne teeleasumist otsis kapten üles perenaise ja vana Niedra ning tänas lahke vastuvõtu eest, seejärel jätsid kõik hüvasti. See oli esimene kord, kus Janka Laura kätt surus; ta ei saanud sõnagi suust, sest hääl oli kinni jäänud, kärises imelikult. Ta läks kohe minema, teisi ootamata. Niedrate koer jooksis temaga tükk maad kaasa. Janka kutsus ta ligi ja silitas. Talle tundus armas see võõras loom, sest see oli Laura koer, elas tütarlapse ligiduses ja kuulis tema armast häält. Janka kadestas koera. Talu piirist kaugemale koer kaasa ei tulnud. Seal jäi Janka seisma ja vaatas tagasi, kuid õu oli teisel pool, Niedra talu inimestest polnud enam kedagi näha. Mööda teed sõitsid kaks vankrit pikkamisi mäest üles. Alles nüüd tärkas Jankale meelde, et ta polnud Lauraga ühtainustki sõna rääkinud. Nii palju oli täna öösel mõeldud, kuid ükski mõte polnud tütarlapseni jõudnud.

4

Hilisemas elus tuli Jankal läbi elada palju musti päevi, aga see, mis järgnes Niedrate talust lahkumisele, jäi talle alatiseks meelde kõige rängemana. Milleks oli loodus andnud talle nii palju tundmis- ja tajumisjõudu, kui see võis väljenduda üksnes sellise kirvendava valuna? Elu helged hetked, tõelise rõõmu ja õnne välgatused libisesid märkamatult mööda, ta ei suutnud neid kinni pidada, ei püüdnud neid lõpuni nautida. Nüüd, kus ta esimest korda oli kohanud tõelist sugulashinge, seda teist, ainukest, keda iga inimene otsib, kuid ainult mõni harv leiab, — nüüd ta ei katsunudki mõtelda saatuse heldusest, mis oli tal lasknud õigetele jälgedele sattuda. Janka mõistis, et teist Laurat maailmas ei ole; ta võib kohata sadu ja tuhandeid toredaid inimesi, kuid mitte iialgi ei värele tema mõtted ja tunded nii suure erutusega, mitte kunagi ei sähvata tema meeltes selline välguvalgus: see on tema!

Ta oli paljusid tüdrukuid kohanud, kuid kunagi polnud kujutlenud, et mõni neist talle midagi tähendaks. Kuigi igaüks oli erinev, olid nad kõik tema meelest siiski ühesugused. Ta ei olnud kunagi tüdrukutest mõelnud, ei olnud neid otsinud ega pärast kohtumist hinnanud. Nüüd aga, kus ta oli otsimata selle õige kätte leidnud, taipas ta isegi, et see, mis juhtus, oli pelgalt teed näitava tuletorni kutsuv välgatus öös: justkui suurest kaugusest oli ta oma tee sihtpunkti näinud ja hetkeks seda vaa-

delnud. Nüüd pidi ta läbi pimeduse pärale minema, ta ei tohtinud teelt kõrvale eksida, väsida ega ennast unustades järgneda pettepildile, mis teda kõrbesse meelitab. Kas inimene üksnes tahtejõuga suudab seda, kui olukordade võim tema vastu tõuseb? Kas ta suudab saatust võita ja visalt oma teed käia?

Jankal hakkas hirm elu ees — ta kartis kaotada kõige ilusamat, kõige kallimat, mis päikese all leida. Et saaks üksi olla ja oma mõtetele anduda, sammus ta tükk maad vankritest eespool. Kõik temas kirvendas nagu suur haav. Ta oleks tahtnud meeleheitest ulguda, rohule pikali viskuda ja hambad maasse lüüa. Ära tulles oli ta meelde jätnud suure mäe, mille kaameli küüru meenutav tipp tõusis kõrgele üle kõigi teiste ümbritsevate mäetippude. Sellel hiiglasel oli ilus nimi — Kazanda, ja selle laugjal nõlval asus Niedrate talu. Seal Kazanda jalamil elas Laura... Kogu päeva paistis loodes see mägi, ja Janka jäi alatihti seisma, et tumeda massiivi poole tagasi vaadata. Ta nägi veel kohta, kus asus Laura, näiline lähedus leevendas tema mõtete kibedust. «Võib-olla ma näen Kazandat ka sealt,» mõtles Janka. Mida kaugemale tee viis, seda pingsamalt vahtis ta Kazanda harja, et mäe kuju meelde jätta, seda mitte ära kaotada teiste mägede hulgas.

Õhtul jõudsid reisilised kõrgesse mäekurusse, kust tee viis alla sügavasse ja laia orgu. Päikeseloojangul vaatas Janka viimast korda Kazanda udusse mähkunud siluetti. Vankrid sõitsid alla, tema aga jäi seekord viimaseks ning seisis veel kaua «perevali» kõige kõrgemal kohal, lugematuid kordi korrates üht nime. Siis pidi ka tema ära minema, laskuma orgu, mis lebas pimeduses tema jalge ees ja ootas oma varjudega, nii nagu hiigelämblik ootab kärbest oma võrgus.

Nüüd järgnes teine painajalik öö. Nad magasid ühe talumehe tares. Ruum, kus nad asusid, kogunes rahvast täis, sest kõrvalise küla elus oli võõraste reisiliste tulek selliseks sündmuseks, millest räägiti nädal aega. Peremees oli sõjas käinud ja rohkem kui aasta võidelnud Riia rindel, nüüd üle pika aja sai ta rääkida tookordseist sündmustest inimestega, kes ka olid seal olnud. Jankale tundusid need jutud piinava luupainajana. Esimesena puges ta magamislavatsile ja püüdis mitte sõnagi kuulata. Mõni aeg läks see tal isegi korda, siis aga kuulis ta järsku selgesti üht nime, mis sundis teda kõrvu kikki ajama. Külarahvas oli ära läinud ja oma pere rääkis Niedrate talust. See oli Ernest, kes mainis Laura nime, ja venna nägu nägemata, ainult hääletoonist taipas Janka, et Ernest muigab oma tavalise küünilise ilmega. Ernesti edasised sõnad kinnitasid seda aimdust: ta rääkis kahemõtteliselt Niedrate tütardest. Janka oleks tahtnud venna irvitava näo lõhki rebida, aga ta pidi vaikselt lamama ja kuulama, oma erutust varjama — ta ju värises oma suure saladuse pärast ja kartis, et keegi selle avastab. Kuidas Ernesti-sugune inimene üldse tohtis Laura nime suhu võtta? See oli laim, räpane teotus, mida kuulates Jankal kõik närvid vabisesid.

Hiljem, kui kõik olid magama heitnud, juhtus temaga midagi imelikku. Magamislavats asus lae all, paari jala kaugusel sellest. Äkitselt tundus Jankale, et lagi vajub allapoole, langeb tema rinna peale ja lämmatab. See ettekujutus oli nii elav, et ta tundis füüsilist lämbumist — hing jäi kinni, kõrvus hakkas helisema. Jankat valdas pöörane hirm, et ta tõepoolest lämbub. Oleni higisena ning uimasena ronis ta lavatsilt alla ja heitis paljale põrandale pikali. Kohe tundis ta kergendust, kokkusurutud rind sai jälle õhku ja ta uinus peagi, sest eelmisel ööl polnud ta ju üldse maganud.

5

Veel kaks päeva kestis nende teekond, kogu aeg Niedrate talust ida poole. Kui Ernest ühes peatuskohas hakkas mägede kaarti uurima, siis selgus, et nende marsruut moodustab täisnurga ja see pole sugugi kõige otsem tee linnast läti külla. Ümberasujate büroo juhataja oli marsruudi koostanud säärase arvestusega, et Zitarid teel sõidaks läbi mitmetest vabadest maa-aladest ja näeks neid, sest polnud kindlaks määratud, et nad peaks just ühte teatud kohta asuma.

Teise päeva õhtu eel läksid nad üle Bija jõe. Mäed muutusid väiksemaks, peamised ahelikud jäid lõuna poole. Kolmandal päeval läks põgenike tee kahe järsult erineva loodusliku vööndi piiril. Vasakut kätt, põhja pool, laius laineline, lagedaks raiutud Ees-Altai stepp. Paremal pool tihenes taiga nii järsku, et paar kilomeetrit edasi viimasest stepikülast muutus tihnik tõeliseks ürgmetsaks, kus ei olnud enam ei inimasulaid ega teid, võib-olla ainult mõni üksik mesitaru või jahimeeste rada. Pikka tihedat rohtu täis kasvanud, võsastunud, igal sammul risti-rästi mahakukkunud puid — seesugune ürgmets oli suvi läbi samahästi kui läbipääsmatu. Ei inimene ega loom suutnud sellest taimede müürist läbi tungida. Ainult sügisel, kui rohi närbus ja puude lehed varisesid, võis jahimees või pähklikorjaja selles padrikus vabamalt liikuda. Muul ajal siin inimest ei nähtud, kui ehk

ainult mõnd tõrvaajajat, kes üksnes temale tuntud radu mööda mõistis oma puust kaarikuga taigasse sõita ja vanu kasekasvandusi üles otsida.

Meeleheide, mis Jankat pärast Niedrate talust lahkumist piinas, hakkas vähehaaval vaibuma, sest inimene ei suuda ei rõõmu ega valu kõrgepinget nädalate kaupa taluda — väsib rõõmust, ja kuigi aeglasemalt, saab üle ka murest. Pikkamisi toibub ta läbielamistest, tundetorm tasaneb ja selle asemele astub kas täielik vaikus ja ükskõiksus või hinge tasane hõõgumine — igatsust tulvil rahu.

«Peaga ei maksa vastu seina joosta,» tunnistas Janka lõpuks endale. «Määratse kui palju tahad, ulu, tao jalgadega ja valuta südant — sellega ei muuda sa midagi. Sa pead ootama... Seepärast oota rahulikult, ära piina ennast ega raiska jõudu, ära lase raskemeelsusel ennast lämmatada, vaid mõtle tulevikule ja valmista ennast selleks ette. Muidugi, ootamine pole kerge, aga see on sinu-saatus. Kui sul jätkub vastupidavust ja tahtejõudu, võid sa eluvõitluses võita. Võib-olla on kõige parem, kui sa katsumusele vastu pead, siis ei tee sa mingit viga, vaid näed, mida on väärt ja kui tugevad on su tunded.»

Ei, katsumusi ta ei peljanud. Ta oli endas kindel ja teadis, et miski ei sunni teda Laurat unustama. Mida lähemale reisisiht jõudis, seda selgemaks ja kütkestavamaks kujunes Janka südames uus unistus. See oli hoopis teistsugune kui tema varasemad unistused ja täpipealt selline, millist ta oli kartnud Barnaulist välja sõites. Järgnevad rasked päevad võõras põlismetsas muundusid tema teadvuses romantiliseks võitluspildiks: kütismaa suitseb, üks põõsas teise järel, känd kännu järel vabastavad koha tulevastele põldudele ja heinamaadele. Keset taigat kerkib ilus, lihtne, kuid tugev maja ning kari ammub rammusal karjamaal. Ränga tööga loob Janka oma väljavalitud koha päikese all, rassib nagu ori, oma higiga väetab võõrast maad, kuid ta on õnnelik, nii õnnelik, nagu inimene üldse võib olla, sest seal on ka Laura... Ja muud midagi pole talle vaja — ei merd, ei võõraid maid, ei kuulsust —, Laura üksipäini kaalub üles kogu maailma, sest ilma temata pole kõigel muul mingit väärtust.

Sellel illusioonil oli teiste inimestega ja tegeliku eluga rohkem seost kui Janka varasematel illusioonidel ja unistustel. Ta oli veel liiga noor, et vajuda kestvasse raskemeelsusse ning mitte näha, kui ilus on elu, kuigi see viis teda sõjapakku ning eemale tema igatsuste objektist. Ta hakkas jälle huvi tundma selle vastu, mis tema ümber juhtus, ja nägi teisi inimesi. Näiteks tema õde, uhke, upsakas Elza, — ei, Laura selline ei olnud. Või

Kārlis ja Sarmīte — kaks õnnelikku vaikset inimest, sest neid ei lahutanud miski; iga päev nägid nad teineteist ja käisid koos üht teed, kuid Janka ei kadestanud neid — talle tundus, et nende elu on liiga rahulik, nad ei suudagi nõnda tunda ja armastada kui tema. Ernest — tema ei saa sellest ilmaski aru, tema mõtted igatsevad vaid kulda, tühiseid tolmuterakesi, mis kusagil Altai orgudes lebavad; kahetsusväärne inimene, kellel ei ole arusaamist õigest õnnest ja tõelisest elust.

Ja siis ühes kohas nägid nad taiga kohale suitsu kerkimas. Siin-seal metsas tõusid üles suitsujoad, haugatas koer või kires kukk. Keegi tumedanäoline mees, ilmselt altailane, ratsutas neile vastu. Tema selja taga istus hobuse seljas naine, niisama tõmmu, imik süles. Nende juuksed läikisid päikesepaistel justkui kaarnasuled ning langesid näole paksude salkudena. Jalas olid mõlemal pehmed kõrged säärsaapad, millel polnud ei kontsi ega taldu, altpoolt põlve olid need naharibadega kinni seotud.

«Kes seal elavad?» küsis vana Zītars metsa poole näidates.

«Lätlased,» vastas altailane.

Põgenikud keerasid hobused taigasse. Metsatee oli tugevasti sisse sõidetud. Poole tunni pärast jõudsid teelised läti küla piirile ja nägid esimesi maju. Need seisid hajali, tükk maad üksteisest eemal, väikeste põllulappide ja niitude keskel, vahepeal aga ja ümberringi tagapool oli mets, niisama puutumatu ja ürgne nagu siis, kui esimene alepõletaja siin oma hüti üles lõi.

Neljas peatükk

1

Viisteist aastat tagasi oli üks noorepoolne mees linnast taigasse tulnud ja siia palkidest onni ehitanud. Sellest kohast, kuhu ta elama asus, voolas mööda väike jõgi ja kaldal oli raiesmik. Tulija pidas talvel jahti, kevadel müüs tapetud loomade nahad ära ja ostis lehma. Kogu suve töötas ta kõpla ja labidaga, kaalus kände ja rookis maad oma esimese põllu jaoks. Sügisel korjas ta humalaid ja toomemarju, sõitis ka taigasse seedripähkleid koguma, ja nõnda sai raha kaukasse. Nüüd võis ta muretseda

hobuse, mõned põllutööriistad ja seemne järgmiseks kevadeks. Ja kui metsa oli ehitatud uus ja suurem elumaja, otsis uudismaaraadaja endale lähedasest külast naise. Mees oli lätlane, Sīman Brengulis, tema naine aga siberlanna. Suurt talukohta, mis aastate jooksul metsa keskele tekkis, kutsutigi Brenguli taluks. Pärast 1905. aastat tuli siia veel kaks läti perekonda — poliitilised väljasaadetud — ja Brenguli talu naabrusse rajati kaks uut eluaset. Nüüd nimetati kõiki kolme lätlaste majapidamist Brenguli asulaks. Hiljem, maailmasõja aegu, kui põgenikelaine kandis Siberisse palju läti perekondi, lisandus asulasse palju uusi inimesi, ja varsti asus taigas juba nelikümmend läti perekonda. Maakonnavalitsus tunnistas läti koloonia omaette haldusühikuks, lubas valida külavanema, andis oma pitsati ja nimetas koha Brenguli külaks. Sīman Brengulis sai esimeseks külavanemaks ja täitis seda ametikohust ka siis, kui siia jõudsid kaks viimast kolonistide perekonda — Zītarid ja Valterid. Ta oli nüüd jõukas mees, suurte heinamaade ja arvuka karja omanik: sulus oli Brengulisel ikka tosinajagu nuumorikaid, küün oli täis mitmesuguseid põllutöömasinaid ja tema hobuseid imetles kogu ümbruskond. Brengulis ise nägi välja nagu ehtne kulak: turske mees, kõht kummis, heleda koheva habeme ja vuntsidega. Jalas olid tal läikivad säärikud ja laiad püksid, seljas eredavärviline, tikitud kraega pluus. Ainult naine ei tahtnud õieti sellele hiilgusele vastata — kuivetu ja kõhn, vasak silm vahtis pealegi kõõrdi. Kosimisel polnud Brengulis paremat tüdrukut saanud, hea, et seegi talle tuli.

Ka mõlemad tuhande üheksasaja viiendal aastal välja saadetud perekonnad, Silinid ja Vesmanid, olid üsna heale järjele jõudnud, kuid Brengulis jättis naabrid siiski varju. Tema talu asus koloonia keskel. Ka tema ise oli keskpunkt, kelle ümber keerles kogu küla elu. Ükski uus kolonist ei saanud ilma temata läbi. Paljuke siin neid, kes ei olnud Brengulisele võlgu — kas raha või vilja? Igaüks oli rohkem või vähem temast sõltuv, ja kui keegi tahtis metsas elu alustada, pidi ta kõigepealt endale kindlustama Brengulise toetuse. Siberi talv on pikk, põgenike salved aga madalad. Hea, kui läheduses on säärane mees nagu Brengulis, kelle juurde võib vastlapäeval minna ning paluda võlgu seasinki või kotitäit kartuleid.

Kui Zītarid taigasse jõudsid, käis Brenguli talus heinatöö juba täie hooga. Brengulisel polnud sel päeval aegagi tulijatele vabu krunte näidata. Järgmisel päeval oli tal vallavalitsuses õiendamist, kolmandal tuli kuiv ristikhein koju vedada. Alles neljandal hommikul, kui Zītari mehed olid jõudnud juba kogu

küla läbi käia, istus Brengulis hobuse selga ja tutvustas neile oma riigi piire. Ei, siin ei olnud enam sellist südamlikkust ja külalislahkust kui Niedrate talus.

«Kas tulete mulle appi heina tegema?» küsis Brengulis kohe esimesel õhtul, kui Zītars ja Kārlis külavanema juurde ilmusid — teised olid metsa alla laagrisse jäänud.

«Me peame kõigepealt endale peavarju ehitama,» vastas kapten.

«Ma annan süüa ja kaks naela pekki tööpäeva eest,» seletas Brengulis.

«Suur tänu, me ei tulnud otsima palgatööd, vaid maad,» ütles kapten üpris uhkelt ja pani lauale ümberasumisbüroo saatekirja. «Meile öeldi, et vaba maad on siin küllalt.»

Noh, sellepärast pididki nad kaks päeva ootama, enne kui külavanem kibeda töö kõrvalt paariks tunniks mahti leidis. Seekord tulid temaga kaasa kõik Zītari meesterahvad, ka Janka. Teistelt põgenikelt olid nad juba teada saanud, kus vabad alad asuvad, ja endale välja valinud kõrvalise lagedama koha külamaade serval. Brengulis viis nad teise kanti — kuiva, põõsastega kinnikasvanud orgu. Sinna ei viinud ühtki vankriteed, ainult kitsas rada.

«Näe, siia võite asuda,» ütles Brengulis, näidates metsikut ussipesa.

«Me asume põlendiku äärde,» ütles Kārlis. «Või hoiate seda kohta mõnele teisele?»

Brengulis puhkis, kuid ei öelnud midagi. Need kolonistid olid kangekaelset sorti. Nad ei tulnud, müts kaenla alla surutud, ei hädaldanud ega mangunud, vaid nõudsid, mis neil oli õigus saada. Ja nad ei tahtnud heinale tulla kahe naela peki eest päevas. Kui nad on nii rikkad, mis nad siis taigasse tulid, miks ei jäänud linna?

Põlendiku serv asus paari-kolme kilomeetri kaugusel metsa sees. Brengulis ei hoidnud seda kohta sugugi mõnele teisele, aga nagu taibukas inimene kunagi, arvestas oma mõttes nõnda: kui Zītarid ussipessa panna, rassivad nad seal mitu aastat, enne kui saavad kartulite jaoks põldu ja loomadele heinamaad, seniks aga on Brengulisel käepärast odav tööjõud. Põlendikul aga võivad nad — neli kanget meest — ühe suvega imet teha, ja Brengulise pekki pole neil enam vaja.

See oli halb algus — juba esimestel päevadel koloonia kõige võimsama mehe viha alla sattuda. Aga vana Zītars polnud veel unustanud oma kapteniaastaid, mingi Brengulis oli paljalt

täpes, võrreldes haritud, maailma näinud laevajuhiga, — säärase mehikese ees ta juba oma uhkust ei ohverda.

«Me asume põlendiku äärde,» sõnas Kārlis kindlalt ja selgelt, ja sellega oli asi otsustatud. Brengulis pidi tulevase talu piirid kätte näitama. Seepeale ratsutas ta ära koju, sest nende uhkete inimeste seltsis ei tundnud ta ennast mõnusalt.

Samal päeval sõitsid uued kolonistid oma koormatega põlendikule ja valisid välja koha ajutise eluaseme jaoks. Lähemad naabrid, kes elasid teisel pool mäge, kuulsid õhtu eel, kuidas Zītarite metsas esimesed puud maha langesid. Kuni pimedani sahises seal saag ja kõlksusid kirved. Hommikul olid nad koos esimeste kukkedega jalul, ja metsa elustasid jälle tööhääled.

Brenguli küla territoorium hõlmas kakskümmend ruutversta. Ainult kitsas serv puutus kokku metsa välisäärega ja lähima küla karjamaadega. Oma kujult ja majapidamiste paigutuselt tuletas koloonia meelde amfiteatrit: ees keskel asus Brengulise suur talu, selle kõrval, veidi tagapool Silini ja Vesmani talud, ülejäänud nelikümmend majapidamist rühmitusid lauges poolkaares selle keskuse ümber ning nagu tõelises amfiteatriski asusid looduslikul, ühtlaselt lääne suunas tõusval kõrgendikul. Poolringi üks välimine ots piirnes stepiga, teine ulatus kaugele taigasse ja lõppes suure põlendiku juures.

See põlendik oli tekkinud sõja esimesel suvel. Tookord oli taigas möllanud suur tulekahju, mis hävitas põlismetsa mitme versta laiusel vööndil Brenguli külast kuni ühe mägijõeni. Sellest ajast saadik polnud siinmail enam ühtegi ussi nähtud, kuigi enne olnud neid siin kubinal. Suurtele varjus kasvanud ja niiskust täis imbunud taigahiiglastele ei suutnud tuli suurt kahju teha, ainult põletas okkad ära ja söestas mõne kuivema oksa. See-eest põõsad olid täielikult hävitatud ja pikad heinputked ei hakanud tükil ajal uuesti kasvama. Ka vanad puud, mille vaigused ladvad olid ära kõrbenud, ei läinud enam kaskuiva ehitusmaterjali, millest võis otsekohe, ilma kuivatamata, vama, vaid kõik kuivasid ära. Põgenikel oli nüüd võtta rohkesti hooneid ehitada, ja tuhaga kaetud maa ei vajanud mingit väetamist.

Kolonistid olid püüdnud asuda igaüks eraldi, oma krundi keskele, ainult paaris kohas olid majad ehitatud väikese rühmana — kolm-neli peret üheskoos. Enamik majapidamisi oli rajatud hajali metsatee äärde ja mäeorgudesse, kus leidus vett. Seal oli inimesi igast Lätimaa kandist, küll maamehi, küll linlasi, suuri perekondi tütarde-poegadega ja üksikuid inimesi. Mõni oli üsna jõukas ja jõudis juba esimesel suvel hobuse

muretseda, samuti lehma, ja lihtsa majahüti üles ehitada, suurem osa aga heitles puuduse ja vaesusega. Oli mitu naist lastega, kelle toitja polnud sõjast tagasi tulnud või vaevles veel sakslaste käes sõjavangis.

Enamik põgenikke elas muldonnides, mis olid mägra kombel mäenõlvadesse kaevatud, mõnel ei olnud veel muldonnigi, need elasid okstest telgis, kust iga tuuleiil läbi puhus ja iga vihmaveling muutis onni muldpõranda porilombiks. Nad olid justkui ehtsad koopainimesed — riided täis märja mulla lehka, nägu mustaks suitsenud. Kui keegi võõras nende onnile lähenes, jooksid naised põõsastesse peitu, mehed aga, seljas kotiriidest ümmeldud särgid ja püksid, läksid kõblastega alemaa teise otsa, teest eemale.

Zītarid ja Valterid jäid peatuma otse koopaküla servale. Nende naabrid olid koloonias kõige vaesemad, ja nüüd pidid nemadki, vähemalt ajutiselt, muutuma samasugusteks koopainimesteks.

Kõrge mäe lõunapoolsele nõlvakule kaevasid nad augud oma muldonnide jaoks — nii sügavad, et kolmest küljest jäi onni seinteks kõva savikiht. Välisseina, kus oli uks, tugevdati jämedate roigastega ja väljastpoolt pilluti peale paks mullakiht, samuti katusele, muldonnide ümber aga kaevati kraavid, et vihm ja lumesulamisvesi onnidesse sisse ei voolaks. Tegelikult ei olnud need midagi muud kui keldrid, ainult jää asemel seisis keset onni raudahi ja seinte ääres olid salvede asemel ümarikest kuuse- ja haavapuudest kokkulöödud magamisasemed. Kõva savipinna kohale oli poole jala kõrgusele tehtud roigastest põrand, et vihma ja sula ajal poleks vaja vees sumbata, keskele oli kaevatud kitsas kraav, kust oleks mugavam vett välja ammutada.

Säärases ruumis oli õhk alati niiske ja läppunud, erilise mullalõhnaga. Kõik asjad ja rõivad läksid kiiresti hallitama, väike aknasilm aga ei suutnud isegi päikesepaistelisel päeval hajutada halli hämarust, mis siin hommikust õhtuni valitses. Sellistes muldonnides elas kolm neljandikku Brenguli küla elanikest, mõned alles esimest suve, mõned teist suve, pooled aga olid juba mitu aastat nõnda elanud.

Zītari mehed töötasid poolteist nädalat, enne kui said valmis kaks muldonni — suurem endile, teine, poole väiksem, Valterite pärele. Üks hobune vahetati külas lehma vastu, lisaks said nad veel kaks põrsast. Seejärel tuli vikatid otsida ja ühes orus, mis oli põõsastest lagedam, niita loomadele heina pikaks talveks. Sel ajal kui teised heina niitsid ja kuivatasid, saagisid Ernest

ja Kārlis põlendikul palke tulevase elumaja jaoks ja vahepeal tegid ka mõne lihtsa eseme — kuivadest kuusepakkudest istmed ja tahutud roigastest laua. Midagi külvata või maha panna oli juba hilja, seepärast alustati maa rookimist hiljem, kui kõik muu oli tehtud. Palkide tahumine elumaja ehitamiseks ja plankude saagimine jäeti järgmiseks talveks, ja kui palgid olid ühte kohta kokku veetud, otsiti välja kõplad, labidad ja kirved ning võeti käsile kõige suurem töö. Kui nii mitu inimest korraga platsi asus — mehed raiusid põõsaid, kangutasid kände ja kaevasid juuri välja, naised korjasid oksad ja risu kokku — siis puhastatud väli kasvas lausa silma nähes, üks vakamaa teise järel. Varsti oli kartulipõllu jaoks maad küllalt ja võis hakata vaatama, kuhu järgmisel kevadel külvata kaera ja hirssi ning kus oleks vaja veel lapike heinamaad lagedaks rookida. Pühapäeval keeras mööda minnes põlendikule sisse isegi külavanem Brengulis, kuid kadus minema rutem kui muidu, sest siin kõlksusid isegi pühapäeval kõplad ja kibe kütisesuits tuprus raskete laamadena külalisele vastu. Ei, siit polnud odavat tööjõudu loota, need ei jäta enne järele, kui mets on võidetud ja padriku asemel hällivad põllud.

Kui stepis algas viljalõikus, sõitis kapten Zītars koos kahe vanema pojaga sinna ja kaks nädalat niitsid nad külameeste nisu. Mõne nädalaga teenisid nad leivavilja kogu talveks. Sel ajal korjasid naised ja Janka humalaid, mida metsas olid kõik põõsad täis. Suur kott kaela riputatud, käisid nad taigas ringi ja roobitsesid kamaluga suuri õiekobaraid. Kodus kuivatati need ära, osa päikese käes, enamik aga erilises kuivatuskojas, mille kapten tegi, kui oli stepist tagasi tulnud. Humalad, toomemarjad ja hiljem lodjapuumarjad — need olid taiga rikkus, ainuke rahaallikas põgenikele ja kõige parem vahetuskaup, mille eest võis talvel stepiküladest kõike saada, mis vaja. Humalate ja marjade korjamine oli palju kergem ja tasuvam kui Brengulise juures orjamine mõne naela peki eest. Verele kraabitud sõrmed? Nägu kihulastest paiste torgitud? Jalad väsinud läbi põõsaste pugemisest ja mägedel ronimisest? Oh, see oli tühine asi, võrreldes sellega, mis nad vastutasuks said: rahuliku, muretu talve ja taas ärganud eneseväärikuse, mis kehvusepäevil oli nii mõnigi kord kõikuma löönud.

2

Suvi ja sügis möödusid koopaelanikel kiiresti. Üks töö ajas teist taga, esimene polnud veel lõpetatud, kui teine juba ootas. Ometi jõudis kord siingi kätte päev, kus alepõletaja võis kõpla käest panna ja selga sirutada, et esimest külma oodata. Peaaegu iga nädal oli Brengulise pool koosviibimine, aga sinna läks alati ainult vana Zītars üksipäini, pojad ei tõstnud kuude kaupa jalgagi metsast välja ja sügiseni said neid näha ainult paar lähemat naabrit. Samuti ei tundnud nemadki veel oma suguvendi taigas. Miks nad omaette hoidusid? Oli see uhkus? Ei, igaühel oli oma põhjus.

Kārlis ei tahtnud pärast esimeste päevade ägedat kokkupõrget Brengulisega külavanema tähelepanu endale tõmmata, sest Brengulis oli kohapeal Koltšaki võimu esindaja ning hea sõber valla ja maakonna võimumeestega. Inimesel, keda võibolla taga otsitakse, on kõige parem, kui teda ei nähta ja tema olemasolugi unustatakse. Siin põlendikul lootis ta seda kõige hõlpsamini saavutada.

Janka vaim hõljus hoopis kuskil mujal, suurte mägede kandis; tema pärast kogu seda asundust olgu või ärgu olgu — ei olnud tal sellest sooja ega külma. Siin jääb ta alati kõigile võõraks. Mida üksildasemalt ta siin elab, seda tulisemalt tõttavad tema mõtted läände, Kazanda orgu, ja jääb rohkem lootust sinna tagasi minna.

Aga Ernest? Temal polnud vaja oma mõtteid varjata, tema meeli ei kütkestanud kauged miraažid — miks tema kuhugi ei läinud? Ei tahtnud ehk perekonna üksmeelt rikkuda? Ei, temal oli mägede kaart ja mägedes oli peidus kuld. Igal vabal hetkel uuris ta kaarti, otsis kõige lähemaid kullakaevandusi ja tegi kindlaks, mis teid mööda sinna pääseb. Teistele ei kõnelnud ta sellest midagi. Ainult kord lipsas tal mõni üleliigne sõna suust. See juhtus hilissügisel, kui kõik kolm Zītari poega olid jahile läinud — Kārlis sõjaväe vintpüssiga, Ernest ja Janka aga vana «berdankaga», mida nad vaheldumisi kasutasid. Taigas ringi hulkudes jõudsid nad mäeni, mis põlendiku rahva eest läänepoolset silmapiiri varjas. Seal sattusid nad põldpüüparvele ja selle kannul ronisid mäe harjale. Siin avanes jahimeeste pilgule ootamatult avar ja lai panoraam: lõunas ja läänes kohises sinetav taiga, kauguses aga kerkisid lumiste tippudega mäed — seal oli Hiina piir, metsik, inimjalast puutumatu Altai mägismaa.

«Kas näete seda kaameliküüru taolise harjaga mäge?» hüüa-

tas Janka ja tema silmad olid järsku särama löönud. «See on ju Kazanda!»

«Kazanda?» Kārlis vaatas ükskõikselt lääne suunas. «Mis siis sellest?»

«Me magasime seal ööd, kui siia tulime. Seal on Niedrate talu,» seletas Janka punastades.

«Mitu versta sinna võiks olla?» küsis Ernest.

«Üheksakümmend või tervelt sada,» vastas Janka.

«Ja kui kaugel võiks olla too mägi?» Ernest näitas kagus üksildast hiiglast, mis mäeahelikust täiesti eraldi keset taigat kõrgus. Hari oli tal üleni valge, allpool kõik nõlvad paksu metsaga kaetud. Kuna mägi seisis üksipäini ja kerkis kõrgele üle tumeda, justkui kokkuvajunud põlismetsa, torkas ta sel värvikal maastikul eriti silma. Vennad arvestasid, et sinna võiks olla kuuskümmend versta või pisut vähem, sest mägi oli nii selgesti näha ja tundus petlikult lähedane, näis, et võib eraldada isegi üksikrid puudesalku selle järsul nõlval.

«See peaks siis olema Tamalga,» lausus Ernest mõtlikult. «Seal on kulda ... Igal pool palju jõekesi ja kõigist on kulda leitud ...»

Nad puhkasid mäeharjal tükk aega, siis laskusid alla põlendiku orgu ja läksid koju. Seejärel hakkasid Janka ja Ernest üksi jahil käima. Aga ükspuha, olgu linnuparv, orav või nugis, ikka viisid jäljed jahimehi põlendiku teisel serval asuva mäe harjale. Seal nad puhkasid ja vaatlesid kaua ilusat maastikku: Janka lääne suunas, sügavalt erutatuna, üht tüdrukunime sosistades, Ernest aga kagu poole, kus Tamalga massiiv hiiglasliku kullakamakana sügispäikeses sillerdas.

Kord said nad seal üleval kokku. Mõlemad kohmetasid, nagu oleks neid pahateolt tabatud. Aga neil ei tekkinud kummalgi teise suhtes kahtlust: too teine oli kindlasti juhuslikult mäe otsa roninud ega aimanudki, mis võim esimest siia kiskus.

Jah, neil kahel polnud praegu mingit huvi Brenguli koloonia suguvendade vastu. Kauguse võlu, unistus õnnest ja rikkusest andis nende elule sisu, mis teistel puudus ja mida nood otsisid inimeste hulgas, seltskonnas, koosviibimistel. Kārlis ei olnud nii õnnelik kui ta vennad ja talve hakul hakati teda Brengulise koosviibimistel nägema, sest Sarmīte oli külavanema juurde teenijaks läinud. Pühapäeviti käis ta küll põlendikul ema juures, kuid see oli nii harva — kord nädalas. Kārlis tahtis Sarmītet tihedamini näha, ükspuha, kas see Brengulisele meeldis või mitte.

Kui lodjapuumarjad olid korjatud, hakkasid Ernest ja Kārlis

majapalke tahuma, sest kevadel taheti elamut ehitada. Nad saagisid palgid parajaks, osa lõigati laudadeks. Kui palkidega oli asi ühel pool, hakkasid nad tegema aknaraame ja uksi, hööveldasid põranda- ja laelaudu ning tegid mõne mööblieseme. Zītarite muldonn oli talv läbi höövlilaaste täis. Kapten sõitis vahel steppi sügisel tööga teenitud nisu järele, jahvatas terad kohe veskis ära ja tõi koju jahu. Humalad oli ta esimese reeteega Biiskisse viinud ja saadud raha eest ostnud maja ehitamiseks vajalikku kraami: naelu, ukse- ja aknahingi ning aknaklaasi, peale selle veel ühe adra ja äkkepulki. Kui veel midagi puudus, siis leivakõrvane ja suhkur — see tuli käsitööga teenida. Zītars tegi haavapakkudest loomade jootmise künasid, leivamõhesid, labidaid ja lusikaid ning viis kõik turule, mida peeti ülenädalati ühes suures stepikülas.

Ei olnud kerge võõras kohas peatoidust hankida, kuid teistel põgenikel oli veel raskem kui Zītaritel. Seitsme kuu pikkune Siberi talv sundis mõnd viimasegi parema riidehilbu ära müüma või oma tööjõu Brengulisele panti panema. Kõige hullem oli naisterahvastel, kellel polnud meest abiks ja kes kahe rakkus käega pidid toitma mitte ainult ennast, vaid ka veel väikesi lapsi ja jõuetuid vanemaid. Neist viletsusse langenud inimestest koguneski odav tööjõud, kes orjas Brengulise põldudel ja niitudel — kord sellesse nõiaringi sattunud, ei suutnud nad sellest enam kuidagi välja pääseda ega oma jalgele tõusta. Kui Brengulisel oli vaja, kutsus ta neid ja nad pidid oma töö kohe sinnapaika jätma. Pool kolooniat vaevles tema raske rusika all, sest ta oli taiga esimene peremees ja tal oli õigus saada oma osa neilt, kes olid pärast teda siia tulnud. Kuni põgenike tulekuni oli ta käinud harilikes Siberi talumehe rõivais; nüüd kiskus ta nälgivalt suguvennalt ülikonna ära ja tõmbas endale selga. Talle hakkas meeldima must karakullkraega kasukas — ja ta sai selle endale, sest põgenikul oli hobust vaja, aga raha ostmiseks ei olnud. Kõõrdsilmne, kuivetunud naine oli ära tüüdanud, ja pilku rõõmustas punapõsine Liivimaa noorik, kelle mees oli Kuulipildujamäel pea mättale pannud, lapsed aga lunisid leiba. Ei olnud midagi, mida ta ei oleks kätte saanud, ja see, mis ta tegi, oli ju puhas inimarmastus — ta aitas puudustkannatajaid, päästis nad näljasurmast, ja selle eest peate te, näljarotid, tänulikud olema!

3

Jõukalt, härraste moodi elati Brenguli talus. Seal olid soojad valged ruumid, seedripuust mööbel, ait justkui magasiladu alati söögikraami täis ning söögiaegadel laud nõtkus suurte liudade all. Sahvris seisis alati õllevaat. Niipea kui põhi paistma hakkas, pandi uus tegu hakkama. Teenijad sõid kõhu täis, aga vihtusid selle eest ka hommikust õhtuni tööd teha. Brengulise juurde alalisele tööle saada oli paljude põgenike, eriti üksikute inimeste unistus, aga talvel ei pidanud ta kunagi rohkem kui ainult üht sulast ja üht teenijatüdrukut, sest tal endal oli suur perekond ja kellelgi ei lastud käsi rüpes hoida. Perenaine Praskovja Jegorovna askeldas päev läbi koos muu perega, keetis sööki, pesi pesu ja söötis loomi. Neil oli kaks poega, üksteist ja üheksa aastat vanad, ja üks väike tüdruk. Neist veel suurt abi ei olnud, poisid käisid koolis, suvel hoidsid karja. Aga Brengulise juures elasid ka naise ema ja elatanud vend, need tegid kõiki töid, said selle eest süüa ja rõivad selga. Oma inimestele palka maksta — kus seda enne nähtud! Kui neil on kõht täis ja oma nurk tares, siis veel rohkem nõuda oleks puhas häbematus. Ja keegi ei nõudnudki. Peremees sõitis ratsa või vankriga vallas ringi, käis linnas, metsaülema juures ja turul, temal endal ei jagunud koduste tööde jaoks aega, ja nii tähtsalt mehelt ei võinud seda nõudagi.

Sarmīte töötas nüüd juba kolmandat kuud Brenguli talus. Paljud kadestasid teda ja rääkisid taga, aga tema ei teadnud sellest midagi. Varem oli talus teeninud üks teine põgenikust tüdruk, aga sügisel oli Brengulis ta minema ajanud, sest tüdrukul elasid taigas omaksed, suur vaene perekond, ja tüdruk oli aeg-ajalt viinud neile ülejääke Brengulise rikkalikult laualt. Selle pärast lasti tüdruk lahti ja asemele võeti Sarmīte — peremees ise oli ta paljude teiste hulgast välja valinud.

Võib ju olla, et kaelpuud veeämbrite või loomajoogiga olid tüdruku õblukestele abaluudele liiga rasked, kuid ta oli varakult töötama õppinud ega kurtnud, kui õhtuti luud-liikmed väsimusest tuikasid. Töö polnud kerge ja päev polnud lühike, aga hea toit andis jõudu ega lasknud Sarmīte paletelt puna kaduda — ta tundis end tervemana ja tugevamana kui kunagi varem. Ainult üks asi oli halb: talus polnud kedagi, kellele oleks saanud kõik südame pealt ära rääkida. Seepärast tundusid Sarmītele eriti kallid need vähesed tunnid, mis ta sai pühapäeviti veeta ema ja Zītarite seltsis. Ka need lühikesed viivud koosviibimispäevadel, kui Kārlis tallu tuli, olid justkui väike pidu,

mille järel oli kergem rasket, üksluist nädalat vastu pidada.

Brengulis oli hea peremees, nagu Sarmītele näis. Aeg-ajalt ütles lahke sõna, juhatas talle kergemat ja puhtamat tööd ning iga kord, kui Sarmīte emale külla läks, andis külakosti kaasa. Igal inimesel on oma nõrkused — miks pidi Brengulis selles mõttes erand olema? Mõnikord, mõnes asjas võis ta olla karm, isegi julm, teinekord aga mõistis nii lahkelt lobiseda ja siis muutus ta pilk häbelikult mahedaks nagu silitamist ootaval kassil. Kui teisi kodakondseid lähedal oli, rääkis ta Sarmītega karmilt ja nõudlikult, aga üksipäini muutus tema hääl meelitavaks ja õrnaks ning ta nimetas oma teenijatüdrukut tütrekeseks.

See juhtus veebruaris, vastlanädala lõpul. Praskovja Jegorovna oli midagi halba sisse söönud ja vaevles iiveldusega. Ta pidi voodisse heitma. Brengulis saatis sulase Tšesnokovo külasse velskri järele. Velsker tuli õhtu eel, vaatas haige läbi ja jäi tallu ööbima. Brengulis oli hiljuti puskarit ajanud ja kostitas heldelt külalist, oma vana tuttavat. Õhtuks olid mõlemad juba kõva auru all. Velsker sõimas räusates arste, et need ei tea arstimisest ööd ega ilma, kui velskreid ei oleks, võiks kõigile haigetele aamen ütelda. Brengulis, kellel oli joomisega rohkem kogemusi ja tugevam kehaehitus kui külalisel, ei vandunud nii hõlpsasti puskarile alla. Tema põsed punetasid justkui tulelõkke paistel ja naeratus ei kadunud näolt. Ta ei kiidelnud, vaid mõtles, ja kui Sarmīte õhtul lauta läks, jättis ta oma topsisõbra laua äärde konutama.

«Vaja järele vaadata, kas ait on lukku pandud,» ütles Brengulis välja minnes.

Loomad olid juba varem söödetud, kuid Brenguli talus oli kombeks enne magamaheitmist igal õhtul järele vaadata, kas laudas on kõik korras. Muidu tegi seda perenaine ise või tema ema, nüüd aga lamas Praskovja Jegorovna haigena voodis ja ema oli läinud külasse soolapuhuja juurde, sest velskri abile loodeti siin vähem kui posija nõidumisele. Nõnda siis juhtus, et sel õhtul pidi Sarmīte seda tähtsat perenaisekohustust täitma. Ta pani vildid jalga, tõmbas selga lambanahkse poolkasuka, süütas laterna ja läks lauta. Öö oli vaikne ja selge, külma üle kahekümne kraadi. Tähtede valgel sädelesid kahvatult kuused taiga serval ja lumi kuupaistesel nõlvakul. Talu külmetavad koerad jooksid Sarmīte ees, teades, et nüüd saavad natuke aega end laudas soojendada. Sarmīte võttis pulga aasast välja ja läks lauta. Lehmad mäletsesid rahulikult, lamades kuival põhul, nurgas puristas hobune, uudishimulik sõnn kargas valgust märgates üles, tuli aediku äärde ning sirutas oma niiske nina Sar-

mītele vastu. Pikkamisi käis ta kõik sulud ja latrid läbi, vaatas, kas mõni loom ei ole ennast lõa sisse mässinud ja kas kõigis sõimedes on küllalt heina. Noor nudipeaga lehm ei tahtnud kõiki heinu süüa, suurema osa pildus jalge alla. Sarmīte toppis nudipea sõime veel veidike ristikheinu ja tahtis juba ära minna, kui nägi peremeest.

«Ah sa juba tulid?» sõnas Brengulis. «Ma ei teadnud, seepärast tulin ise. Noh, kas kõik on korras?»

«Jah, loomad on rahulikud,» vastas Sarmīte, langetades silmad peremehe pealetükkiva, imelikult õlise pilgu all. «Kas te, peremees, panete laudaukse ise kinni või pean mina panema?»

«Küll ma panen ise,» ütles Brengulis ja aevastas. «Oota, tütreke, ma tahtsin sulle midagi ütelda.»

Sarmīte vaatas vaikides Brengulise poole. Peremees oli mõtteisse vajunud, naeratas endamisi, vaatas tüdrukule otsa, kuid pöördus jälle kõrvale, siis justkui jõudis otsusele ja muutus tõsiseks.

«Kas su ema elab ikka veel muldonnis?» küsis ta ja nihkus Sarmītele lähemale.

«Jah. Muud eluaset meil ei ole.»

«Kui kaua te mõtlete sedaviisi elada? Seal niiskes koopas võib ei tea mis tõve külge saada.»

«Ma ei tea . . .» vastas Sarmīte kohmetult. «Võib-olla järgmisel kevadel saame kodukohta tagasi minna, aga kui ei, siis peab samuti nagu seni edasi elama. Me kahekesi ei jõua maja ehitada.»

«Õige, tütreke, see on mehe töö. Ja lehma oleks teil kevadel ka vaja, eks ole?»

«Oleks küll väga vaja, aga kuidas saamisega on, seda veel ei tea. Ehk saab riiete vastu vahetada . . . Emal on Kuramaalt üsna hea kasukas kaasa võetud.»

«Aga kui mina annaks lehma?»

Vaikus. Sarmīte ei teadnud õieti, kuidas Brengulise lubadust võtta. Palka sai ta toiduainetes ja rahas, mille eest peaks Brengulis veel lehma andma?

«Ja kui teeks teile kevadel sinna põlendikule majahüti, kuivadest palkidest tare?» jätkas Brengulis ja tuli aina lähemale. Nüüd oli ta juba nii ligidal, et võis justkui kogemata Sarmīte käe oma pihku võtta ja teise käega tal laterna käest haarata. Laterna pani ta kaerakastile, ja nii nad nüüd seisid kahvatus punakas valguses — üks suur ja võimas, tulvil terve looma jõudu ja kihku, teine väike ja habras, ebamäärasest hirmust

pingul. «Mis sa selle kohta ütled?» küsis Brengulis. «Ma võin seda teha, kui sa ainult soovid.»

«Ma ei tea, kuidas me siis . . .»

«Tütreke, kas sa ikka veel ei saa aru? Ära nüüd karda, ära jookse minema, ega ma sind ära söö. Sul oleks hea elu, kui sa oled mõistlik. Ma ei ole ihne . . . tütreke, ära kisenda . . .»

Kuid Sarmīte juba karjatas ja rabeles nii meeleheitlikult Brengulise käest lahti, et peremees pidi tal suu kinni suruma. Siis aga röögatas Brengulis ja tõmbas oma laia pihu Sarmīte suu pealt ära: keskmine sõrm oli kondini katki hammustatud.

«Ah sa pagan!» pomises Brengulis vihaselt ja raputas verist sõrme. «Sa veel pured ja kraabid!»

Ainult paariks silmapilguks oli ta tähelepanu valutavale sõrmele pööratud, aga sellest aitas, et Sarmīte sai end Brengulise käest lahti kiskuda. Kui mees toibus ja tahtis tüdrukust jälle kinni haarata, oli too juba uksel. Ärritatult tormas Brengulis talle järele, aga koerad jäid tee peal ette, ta komistas ja jõudis ainult Sarmīte vildi kontsast kinni kahmata. Aga ka selle pidi ta lahti laskma, sest Sarmīte astus teise vildiga nii valusasti Brengulise sõrmede peale, et need jäid kangeks.

Peremees virutas koertele vihaselt jalaga, aga kui ta lõpuks õue jõudis, polnud tüdrukut enam kusagil näha. Brengulis läks lauda otsa juurde. Sealt nägi ta tumedat kogu, mis kiiresti kaugenes mäest üles minnes, seal, kus tee keeras metsa. Varsti kadus ta tihedate kuuskede varju.

Peremees seisis keset õue ja vahtis taiga poole. Lõpuks hakkas tal külm. Ta vandus vaikselt, lakkus vere sõrmelt ja läks laudaust kinni panema. Aga pettunud kiskja märatses veel kaua Siberi vallutaja veres, ta ei suutnud seda vaigistada muidu kui kavalusega: «Küll ma ükskord ikkagi oma tahtmise saan, siin ei ole midagi sellist, millest sa jagu ei saaks, Sīman Brengulis! Tüdruk tuleb tagasi.»

Jah, Sarmīte tuli tagasi, kuid alles vastu hommikut, kui Sõel juba taevas säras ja Brengulise majas kõik taluinimeste rasket und magasid. Kogu öö oli ta taigas hulkunud — üksi oma hirmu ja meeleheitega. Talle oli tundunud, et keegi ajab teda taga, aeg-ajalt kuulis ta selja taga lume kriuksumist ja metsa varjud muutusid tema ettekujutuses mingi metsiku kogu jooksvaks siluetiks. Aga kui ta jõudis põlendiku servale, ema ja Zītarite muldonnide juurde, ei julgenud ta koputada, seisis ainult vaikselt väljas. Siin, paar sammu eemal abist ja kindlustundest, sai ta järsku aru, kui lootusetu on tema olukord: kevad on veel kaugel, ent leiba on Valteritel väga vähe . . . Siis pööras ta tagasi —

rikkasse tallu, kus oli tallel koloonia elu ja jõud, rasvased singid ja kartulisalved; kus perenaine oli haige, peremees aga jõi puskarit ja purjuspäi pidas kogu maailma oma valduseks.

Võib-olla Brengulis oli lihtsalt purjus ja homme häbeneb oma käitumist? Võib-olla ta nüüd on arukam ja loobub sellistest katsetest? Ehk jõuab siiski kevade ära oodata ja siis sellest hirmsast kohast minema minna? Kui mitte, siis läheb ta põlendikule ja elab seal samuti nagu teised. Aga kindluse mõttes kannab ta nüüd alati kaasas pussi — Brenguli talus oli ta mitut suurt nuga näinud.

Vaikselt hiilis ta majja ja läks oma nurka. Keegi polnud midagi märganud. Järgmisel päeval vaevles Brengulis pohmeluse küüsis ja hoidus Sarmītest kõrvale. Kui Praskovja Jegorovna üles tõusis ja majapidamise juhtimise jälle enda kätte võttis, alustas mees sõite mööda valda ja turge. Juhtunust ei teinud ta kordagi Sarmītega juttu, ei vabandanud, ei püüdnud ligi tikkuda, oli näiliselt taltunud ja aru pähe võtnud. Ainult koosviibimiste päevadel, kui Kārlis Zītars tallu tuli ja Sarmīte tema läheduses õnnest õhetas, süttis peremehe pilgus vahel sünge tuluke. Kuid ta ei öelnud midagi ei Kārlisele ega Sarmītele, sest tema aeg polnud veel tulnud.

4

Kohe kui lumi kokku vajus, läksid mehed metsa ning hakkasid puid maha võtma. Igaüks võis raiuda sealt, kust tahtis — luba polnud tarvis, sest mets oli suur ja stepile lähemad langid mahavõtmisele määratud. Taigaelanikele oli see tähtis sissetulekuallikas. Puude raiumine kestis maikuu alguseni. Siis algasid kevadised tööd põldudel ja alemaadel, hiljem aga polnud raietöid enam võimalik teha, sest mets muutus kiiresti läbipääsmatuks: niipea kui lumi sulas, ajas veel niiske ja jahe maa võrsed välja, kõrged putked kasvasid igale vabale kohale, põõsad läksid lehte ja kihulasepilved pirisesid taigas oma verejanulist laulu. Looduse ärkamine toimus siin nii hoogsalt, et paari nädala jooksul pärast lume sulamist oli kõik juba roheline, täis õisi ja lõhnu, — näis, nagu oleks loodus teadnud, kui lühike on Siberi suvi, ja seepärast ruttas oma taimekasvutööd hästi kiires tempos tegema.

Taiga elustus. Põgenikud hingasid kergemini ja pistsid kevadtöödega rinda. Zītars ja tema pojad kangutasid jälle kände, rookisid põõsaid, ja külviajaks oli juba põllulappe juurde

tehtud. Talvel oli muretsetud vilja- ja juurviljaseemet, aga raske oli hankida kartuleid mahapanekuks. Siberlased kasvatasid kartulit vähe — paar-kolm vakka majapidamise kohta, seepärast jätkus neil kevadel seemet hädavaevalt enda tarbeks. Brengulis raha eest midagi ei müünud, Zītarid aga ei tahtnud oma tööjõudu suve- ja sügistööde kibedamaks ajaks panti panna. Teades, et uusasukatel on kartuliseemet rohkem vaja kui midagi muud, püüdsid ka teised vanad kolonistid — Siliņš ja Vesmanis — hinda üles kruvida. Lõpuks pidi kapten andma oma uhke rebasenahkse kasuka Siliņšile kahekümne vaka kartulite eest, Alvine ilus mantel aga rändas külasse teise lehma eest, sest ühega ei saanud nii suur pere läbi.

Koidust ehani töötasid koopaküla inimesed, mets suitses ja elas, igal pool kõlksusid kirved, kõplad ja labidad. Kui kogu ülesharitud maa oli täis külvatud, hakkasid Zītarid uut maja ehitama. Palgid olid talvel valmis tehtud, põranda- ja laelauad hööveldatud, sarikad tahutud, seepärast edenes ehitamine kiiresti. Koloonias leidus tublisid puuseppi ja kaks neist tulid Zītarsile appi. Nädala ajaga olid seinad ja katus paika pandud, teisel nädalal tehti põrandad, löödi laed, seati ette aknad ja välisuks, seejärel võis puusepad minema lasta ja vaheseinad ise ehitada. Puuseppadele palga maksmiseks pidi kapten loobuma ühest paremast ülikonnast, müürseppade töö tasuks ohverdas Elza kaks kleiti oma järelejäänud garderoobist.

Kõige innukamalt andis tööle pihta Ernest. Kogu perekond imestas laisanahka ja tõrksa poisi virkuse üle: hommikul tõusis ta esimesena ja läks kohe ehitusele, mis asus Zītarite muldonnist saja sammu kaugusel — lähemal polnud vundamendi jaoks sobivat kohta. Õhtuti tuli teda koju kutsuda, muidu ta järele ei jätnud. Aga eksisid need, kes arvasid, et Ernesti iseloom on muutunud. Ei, ta tahtis ainult oma osa ära teha ja saada õiguse elada uues majas, et siis kõik sinnapaika jätta ja seiklusi otsima minna. Kogu talve oli teda vaevanud üksainus mõte ja sageli oli ta vahtinud muinasjutulise kullamäe Tamalga poole. Kevade hakul seadis ta korda oma sõdurikoti, hankis sõela, kõpla ja labida ning kuivatas salaja leiba.

Kui suuremad tööd olid tehtud, ütles ta ühel hommikul kodustele, et nüüd võivad nad elamu ka ilma temata lõpetada, võttis oma asjad ja tegi minekut. Ei ema ega isa suutnud teda sellest retkest loobuma panna.

«Kuu aja pärast tulen tagasi, kott kulda täis,» kiitles ettevõtlik noormees. «Ja siis me ostame kogu koloonia ära.»

«Hull mis hull!» pahandas kapten. «Ei tea, kes talle selle narri mõtte on pähe pannud.»

Ent vaaginud kõiki võimalusi, võttes arvesse Altai kullarikkust, tunnistasid kojujääjad viimaks, et Ernesti plaan polegi nii maha visata: kui õnne on, võib ta oma retkelt tõepoolest rikka mehena tagasi tulla. Nii et head edu talle!

Enne äraminekut käis Ernest Brenguli talus ja otsis üles Sarmīte.

«Ma lähen mõneks ajaks ära,» ütles ta. «Aga jaanipäeva paiku tulen tagasi, ja siis pole sul enam vaja Brengulise juures teenida. Seda ma luban sulle.»

Salapäraselt erutatuna naeratas ta tüdrukule ja sammus minema mööda tõrvapõletajate rada — otse taigasse kagu suunas.

Viies peatükk

1

Omapärased inimesed olid tšaldoonid — Siberis sündinud venelased. Juba see, et nende isad või vanaisad olid oma koduküla maha jätnud ja ette võtnud kauge tee üle Uurali mägede, tõendas, et see on rahutu, energiline ja töökas rahvas. Kangekaelsus, püüe sõltumatusele ja uhkus väljendusid nende elus ja iseloomus. Palju oli väljasaadetute järeltulijaid, ja see asjaolu rääkis pigem siberlaste kasuks kui kahjuks, sest pärisorjuse aegadel said seaduserikkujateks kõige julgemad ja arenenumad inimesed: Siberisse asumisele saatmine tähendas pärisorja häbistavast seisundist vabanemist ja vabatalupoja põlve algust. Esimesed sisserändajad olid olnud vanausulised, vagatsejad ja fanaatikud, kes otsisid kõige üksildasemaid paikkondi, kus keegi ei segaks neid elamast oma muistsete kommete järgi ja jumalat uskumast, nagu olid uskunud nende esivanemad Peeter Esimese ajast saadik. Aga kas nad leidsid rahu isegi Siberi metsades? Üks-kaks põlvkonda elasid oma elu ära uuel kodumaal, kuni sinna ilmusid naabrid, kelle usk oli teistsugune, ja üksildased vanausuliste saared piirati igalt poolt sisse. Kui elu «paganate» hulgas liiga raskeks läks, jätsid nad ülesharitud põllud ja suured külad maha ning sõitsid edasi, otsisid põlismetsast asusta-

mata koha ja alustasid kõike otsast peale. Ning taas võisid paar põlvkonda rahulikult selles paigas elada, kuni põlismets muutus taiesmikuks ja ümberringi kerkisid uued külad. Praegu oli isegi Altais raske leida kohta, kus vanausulised võinuks varju leida, seepärast läksid kõige vagamad ära Mongooliasse. Kevadel oli Brenguli kolooniast läbi sõitnud suur karavan, viiskümmend vankrit kraamikoormate ja inimestega. Mongoolia oli viimane maa, kus fanaatiline usklik lootis kõigi oma esiisade vooruste ja pahedega pääsu leida.

Sünge vihaga, ristis hammastega võtsid siberlased vastu Koltšaki võimu. Kui söakamaid talumehi peksma hakati, kui suure Siberi magistraali raudteejaamade juures poodi mehi ja hoiti rahvale hoiatuseks nädalate kaupa võllapuu küljes, ei võinud nad enam ükskõikseks jääda. Ei, nüüd ootas Siberi talumees tundi, mil võib oma piinajal kõrist kinni krahmata. Nad ei tahtnud oma vilja ja liha eest saada vastu rohelisi paberiribasid, nad keeldusid andmast oma poegi Koltšaki sõjaväkke, röömustasid admirali äparduste üle ja põgenesid metsadesse, kui sandarmid tulid neid kinni võtma. Karistussalgad luusisid mööda külasid, põletasid, peksid ja poosid, aga kogu selle püüdlikkuse tulemuseks olid partisanisalgad, mis kogunesid taigasse ja ligipääsmatutele mäestikele ning kujunesid kardetavateks võitlusüksusteks. Talumehed pidasid partisane oma vendadeks, varjasid neid, varustasid toiduga ja andsid neile andmeid valgete kohta.

Altai maakonnas oli mitu karistuspaika, mille kohta räägiti õudseid lugusid. Selles piirkonnas, kus asus Brenguli koloonia, oli timuka residents sisse seatud suures Anui külas, kuuskümmend versta kolooniast ida pool. Anui — see oli hirmuäratav nimi, mida suhu võttes talumehed lõid risti ette ja rääkisid poolsõnal. «Sa tahad vist Anuid näha?» küsisid võimumehed sõnakuulmatutelt külaelanikelt, ja see ähvardus võrdus surmaotsuse kuulutamisega, sest nendest, kes olid Anuisse viidud, polnud üksi elusana tagasi tulnud. Olgu süüdlane või süütu, pärast piinamist ei võidud teda enam rahvale näidata, ja seepärast oli paremaks peetud kõik hukata. Sel viisil lootsid Koltšaki sabarakud oma võimu suurendada ja pooldajate südant vaimustada.

Kui ka Brenguli asunduses oli keegi ohus ja pidi Anuid kartma, siis see oli Kārlis Zītars: kui mõni Koltšaki tallalakkuja teada saaks, et ta on endine läti kütt ja miilitsaohvitser, siis oleks tema saatus otsustatud. Ainult kõrvaline koht, taigapadrikud ja ümbruskonna elanike teadmatus päästsid teda surmaohust. Tuhande üheksasaja üheksateistkümnenda aasta

suvel, kui Koltšaki terror kõige õudsema kuju võttis, ei läinud Kārlis sammugi põlendikult välja. Stepis, külades ja asunduse koosolekutel käis kas isa või Janka. Kui Brenguli külast liikusid läbi Koltšaki sõjaväeosad või sandarmirühmad, võttis Kārlis oma vintpüssi ja läks taigasse. Kogu aeg elas ta justkui surma varjus. Väike juhus — ja kõik oleks kadunud.

See juhus, mida vältida polnud Kārlise võimuses, tuli juuni algul, vabamal ajal, kui talumees pärast kevadisi töid puhkas ning kogus jõudu heinaniiduks ja hilisemaks viljalõikuseks. Asunduse vanem Brengulis kutsus ühel pühapäeval kõik täiealised mehed koosolekule, ning koos isaga läks ka Kārlis Brenguli tallu.

Suvel peeti koosolekuid lageda taeva all, Brenguli õuel. Aidamademele pandi laud ja kaks tooli, kus pidid istuma koosoleku juhataja ja sekretär. Vanemate meeste jaoks pandi mõned pingid, teised istusid maas murul. Koosolek peeti läti keeles, sest asunduse piires venelasi ei elanud, protokoll aga pandi kirja vene keeles. Tavaliselt arutati küla omavalitsuse majanduslikke küsimusi: küüdiskäimine, sildade ja teede parandamine, maksude jaotamine, loeti ette mobiliseerimiskäsud ja mõned väiksemad korraldused. Mehed, kes olid kogu nädala metsas elanud, võtsid koosolekut meelelahutusena, alustasid pikki vaidlusi iga pisiasja pärast, ja mõnikord kestis koosolek hilja õhtuni. Paljajalu, seljas kottidest õmmeldud püksid ja särk, korpas kätega ja mustjaspruunide nägudega taigaraadajad istusid Brenguli talu murul, popsides piipu või näsides mahkjaid rohujuuri. Sel ajal kui ühed nägelesid vallavalitsuse korralduste pärast, rääkisid teised anekdoote, mis olid pärit vanast, kodumaal elatud ajast, ning andsid üksteisele edasi kõige uuemaid kuulujutte: tänavu viidavat lätlased koju merd kaudu, läbi Vladivostoki; Nõukogude armee olevat juba Omski all ja Koltšaki sõjaväes olevat alanud rahutused; mineval nädalal viidud Anuisse kaks tatarlasest venda ja hoitud mitu päeva võlla küljes — üks surnud varem, teine olnud pikemat kasvu, jalad ulatunud vastu maad, seepärast piinelnud kolm päeva ja kolm ööd.

«Tähelepanu!» koputas Brengulis aeg-ajalt pliiatsiga vastu lauda, kui kõnesumin hakkas kõneleja häält alla suruma. «Kes tahavad omavahel rääkida, need võivad koosolekult ära minna.»

Kui seda ütles külavanem, asunduse juriidiline ja majanduslik valitseja, siis tuli kõigil vait jääda. Ent mitte kuigi kauaks — vähehaaval hakati jälle sosistama, ikka julgemini ja julgemini,

kuni Brengulise kannatuse mõõt lõpuks täis sai ja ta pahameelest punasena vaikust nõudis.

Tol päeval luges sekretär ette sõjaväevõimude korralduse võtta arvele kõik endised ohvitserid ja üleskutse sõjaväkke astuda. Üleskutsele oli lisatud ka palgaarvestus, üsna ahvatlev oma arvudega, aga kui Brengulis pärast kirjutise ettelugemist kutsus ohvitsere end kirja panema, juhul kui neid asunduses on, siis ei andnud keegi endast märku. Kārlis noogutas isale tähendusrikkalt ja tegi, nagu poleks koosoleku juhataja sõnu kuulnudki.

«Kanna protokolli, et meie külas ohvitsere ei ole,» ütles Brengulis sekretärile. «Ja nüüd läheme edasi järgmise päevakorrapunkti juurde.»

Koosolek lõppes lõuna paiku. Enamik inimesi läks kohe koju, Brengulise õuele jäid ainult need, kes tahtsid külavanemaga veel isiklikult rääkida: kas ei saaks veidike liha ja millal peab selle eest tööle tulema. Kārlis otsis üles Sarmīte, kes kavatses tulla põlendikule ema vaatama, ja ootas, kuni tüdruk end riidesse pani. Veidi enne äraminekut märkas ta Brenguli õuel võõrast vankrit ja tahtis juba Sarmītelt küsida, kelle oma see on, kui saladus iseenesest lahenes. Maja otsa poole, kus Kārlis varjus istus, sammus Brengulis koos kellegi tüseda mehega. See oli Bluķis. Ta tundis Kārlise kohe ära ja tuli ligi teretama.

«Vanad Barnauli sõbrad jälle koos!» hüüdis spekulant rõõmsalt, pöördus Brengulise poole ja seletas: «Me sõitsime Siberisse ühes vagunis. Kanged poisid olete oma külasse kogunud, härra Brengulis!»

Brengulis pomises midagi ja jäi näilise ükskõiksusega edasist jutuajamist kuulama.

«Kuidas siis on, kas maal on parem elada kui linnas?» küsis Bluķis.

«Pole viga,» vastas Kārlis. «Vähemalt oled ise enda peremees.»

«No ega teil linnaski käsi halvasti käinud,» arvas Bluķis. «Miilitsaülemus, oma hobune ja mõõk puusal...»

Kārlis ruttas juttu teisale juhtima ja päris, kuidas elavad Bitenieks ja teised tuttavad Barnauli lätlased. Siis palus ta Bluķisel neid tervitada, jättis hüvasti ja asus koos Sarmītega põlendiku poole teele.

«Nii et te tundsite teda juba varem?» küsis Brengulis, kui noored olid lahkunud.

«Jah, me olime head tuttavad,» vastas Bluķis. «Lausa ime,

et nii energiline mees elab siin metsas. Nojah, eks ole ka põhjust.»

Brengulis ei lausunud midagi, vaatas ainult küsivalt Blukisele otsa.

«Sõja ajal oli ta olnud ohvitser läti väes ja juhatanud pataljoni. Haritud noormees ja vist ka vapper sõdur. Tal olevat mitu ordenit lahinguteenete eest.»

«Aga miks ta seda ennist ei öelnud, kui ohvitserid pidid ennast kirja panema?» imestas Brengulis.

«Nõukogude ajal läks miilitsasse, teenis üsna kõrgel kohal, aga kui valged tulid, pidi jalga laskma. Muidu oleks vist maha lastud. Barnaulis ei tohi ta nägugi näidata, siin metsas ehk saab ennast kuidagi varjul hoida, seni kui inimestel vanad asjad meelest lähevad. Aga muidu on see Zītars tore poiss, ei ole midagi ütelda.»

Mõtlikult vaatas Brengulis üle jõe, kus metsaserval paistsid kahe inimese kogud. Need käisid käsikäes.

«Jah, ei ole midagi ütelda...» kordas külavanem Blukise sõnu. «Lähme nüüd aita ja vaatame, mis teile sealt kõlbab.»

«Mulle kõlbab kõik, mida saab osta ja müüa,» vastas Blukis lõbusalt ning järgnes Brengulisele.

Järgmisel hommikul sõitis Blukis tagasi Biiskisse, vanker toiduaineid ja muid kaupu täis laotud. Sīmanis Brengulis käis seejärel mitu päeva ringi mõtteissevajununa. Ta ei öelnud kellelegi midagi, ent kui mõte oli lõpuni mõeldud, saduldas peremees hobuse ja ratsutas steppi vallavanema juurde.

2

Koju jõudis Brengulis tagasi järgmisel päeval lõuna paiku. Punetavad silmad ja tursunud nägu tõendasid, et öö oli vallavanema pool lõbusalt mööda saadetud. Nüüd vaatas ta üle, kuidas kodused talitused edenevad, andis perele paar korraldust ja heitis magama, öeldes naisele, et ajagu teda kell seitse üles.

Õhtu eel ilmus tallu neli ratsanikku. Kahel olid püssid ja mõõgad, kahel teisel rippusid vööl rasked «Parabellumi» süsteemi revolvrid — need olid vallavanem Šamšurin ja tema poeg Saša. Nad sidusid hobused varjulisse kohta ja läksid Brengulise juurde, kes oli juba ärganud ja võttis külalised rõõmsalt vastu.

Kõik läksid peremehe kambrisse ja Praskovja Jegorovna hoolitses selle eest, et keegi neid ei segaks. Pererahva lapsed ajasid karjamaa põõsastes vöötoravaid taga, pere töötas veel

põllul, Sarmīte aga kitkus aias maasikapeenraid. Kambri aken oli aia poole ja pärani lahti, kuid Sarmītet ei näinud keegi, sest maasikapeenarde ja akna vahel kasvasid tihedad punasesõstrapõõsad. Ta kuulis kambrist klaaside kilinat ja joojate suude matsumist, ent ei pööranud esialgu tähelepanu meeste jutule, mis käis vene keeles. Aga siis mainis keegi Kārlis Zītarsit ja Sarmīte teritas kohe kuulmist.

«Me peame pimedani ootama, enne kui põlendikule läheme,» seletas Brengulis vaikselt. «Tal on püss, ja niipalju kui mul teada, see Zītars laseb hästi. Ei teeks mingit rõõmu, kui madinaks läheb. Ta teab, mis teda ootab, ja elusalt ennast kätte ei anna.»

«Me võime neljakesi muldonni igast küljest sisse piirata,» sõnas valla urjadnik. «Kui heaga ennast kätte ei anna, paneme tule otsa.»

«Parem oleks siiski ilma lärmita,» arvas Brengulis. «Ma näitan teile teed, muu jääb teie hooleks. Saate isegi aru — mulle ei oleks meeltmööda selle asja vahele segada.»

«Saame aru, Semjon Ivanovitš, te peate ka edaspidi oma rahvaga koos elama,» nõustus vallavanem Šamšurin. «Küll me saame hakkama ka ilma teieta.»

«Kohapeal me üle kuulama ka ei hakka,» ütles urjadnik. «Võtame kinni ja kohe Anuisse. Küll sõjakohus välja uurib, kas on süüdlane või süütu.»

Seejärel kõlisesid jälle klaasid ja seltskond jõi üksteise terviseks ning ettevõtmise heaks õnnestumiseks.

Sarmīte ei kuulanud enam. Anui — üksnes see nimi väljendas juba, mis saatus ootab Kārlist, tema tugevat, kõige kallimat sõpra. Anuist tagasi ei tulda, see on surmaküla, piina ja oiete põrgu. Sarmītel jäid käed-jalad hirmust kangeks, ta suutis vaevalt liikuda. Aga ta pidi väga kiiresti tegutsema, Kārlist hoiatama, seni kui kinnivõtjad pole veel teele asunud.

Põlvili roomas ta peenra otsani ja sõstrapõõsaste varjus hiilis avatud aknast mööda. Ei tea, kust ta järsku võttis lausa kassi nõtkuse, kerge kõnnaku! Tasa nagu tuuleõhk libises ta põõsastest mööda ja jõudis maja põhjapoolse otsa juurde, kus ei olnud ühtegi akent. Õu oli inimestest tühi. Praskovja Jegorovna tegi köögis külalistele õhtusööki. Aida kõrval katusealuses trampisid saduldatud hobused ja vehkisid sabaga parme. Sarmīte läks ringiga ümber õue ja jõudis jõeäärse puhmastikuni. Sillani sai ta liikuda märkamatult, kuid siis tuli umbes sada sammu minna üle lageda koha. Rutem! rutem! kiirustas erutatud süda, kuid ta ei tohtinud seda kuulata, ei tohtinud joosta, et

mitte juhusliku pealtnägija tähelepanu endale tõmmata. Aeglase, rahuliku sammuga, justkui korjaks lilli, lähenes ta metsaservale. Alles seal söandas Sarmīte taha vaadata. Ei, talus oli kõik rahulik, ilmselt polnud keegi tema äraminekut märganud. Aga kui perenaine hakkab teda otsima ega leia? Brengulis saaks kohe aru, miks ta on kadunud, ja ratsanikud ei oota siis enam pimedani. Kiiretel hobustel jõuavad nad põlendikule esimestena ja võtavad Kārlise kinni. Oi, rutta, Sarmīte, iga silmapilk on kallis, iga minut võib su sõbra elu maksta!

Sarmīte jooksis, lendas nagu vaim läbi taigatihniku, ja põõsad läksid lahku, puujuured surusid end vastu maad, et tema väike jalg ei komistaks. Poolest tunnist olenes nüüd kogu elu, tema ja Kārlise tulevik. Vihisevad kuulid olid säästnud tema sõpra lahinguväljal, ka Obi kaldal Barnauli surnuaia taga oli surmahaud teda asjata oodanud — kas ainult selleks, et teda nüüd hävitaks kättemaksuhimulise inimese reetmine ja Anui timukad? Sarmīte, oh, Sarmīte, mis elu sind ootab, kui teda enam ei ole?

Ta nuttis ärevusest ja hirmust, kuid ainult linnud ja oravad nägid tema pisaraid ja kuulsid tema nuukseid. Siis läks tihnik hõredamaks, põõsad taandusid ja ees tuli nähtavale põlendik. Zītarite muldonni juures põles tulelõke ja selle kumas nägi Sarmīte mitut tuttavat nägu, kuid Kārlist nende hulgas ei olnud.

Samal momendil, kui Sarmīte tulele lähenes, asusid Brenguli talust teele viis ratsameest, üksteise taga reas. Külavanem ratsutas kõige ees, veidralt sadulas kõikudes, sest ta oli purjus: mõningaid tegusid ei suuda inimene kaine peaga teha.

3

Tule ääres askeldasid Zītari naised ja Sarmīte ema. Kapten ja Janka kopsisid veel uues majas. Sarmīte tulek nii hilja õhtul ja tema erutatud ilme äratasid kohe teisteski rahutust.

«Kus on Kārlis?» küsis ta kohe peale teretamist. «Kutsuge ta kohe siia, teda ähvardab suur oht.»

Zītari Alvīne kahvatas ja jättis söögikatla omapäi tulele keema. Kõik naised kogunesid kohe Sarmīte ümber. Elza pühkis põllenurgaga Sarmīte higist otsaesist ning korjas tema riietelt mõned takjanupud ja märjad õielehed. Lühidalt rääkis Sarmīte, mis ta oli Brenguli talus kuulnud. Alles siis öeldi talle, et Kārlis läinud naaberkülla noort hobust vaatama, keda saaks ehk riiete

vastu vahetada. Ta võis iga silmapilk tulla, aga võis ka kauemaks jääda ja teel kinnivõtjatega vastamisi sattuda.

«Issand jumal, oli tal tarvis just täna õhtul naaberkülla minna!» halises Alvīne. «Nüüd on ta kadunud!»

«Ema, ära karju, naabrid kuulevad!» vaigistas Elza teda. «Ega Kārlist ei ole veel kinni võetud. Ja kui ta teel sandarmeid märkab, küll ta mõistab ise ennast kõrvale hoida.»

Väike Elga jooksis uude majja isa ja Jankat kutsuma. Kui kogu perekond oli kokku kogunenud ja kapten kõigest kuulnud, algas oigamise asemel palavikuline tegutsemine. Vana merekaru oli harjunud ohtlikus olukorras kiiresti otsustama. Rangelt nõudis ta kõigilt vaikust ja jagas korraldusi:

«Elza ja Sarmīte, kui ta ei ole liiga väsinud, lähevad kohe mööda teed Kārlisele vastu ja hoiatavad teda. Ärgu ta üldse koju tulgu, vaid mingu ringiga üle põlendiku ja oodaku kuskil kõrvalisemas kohas.»

«Kõige parem mäe otsas, kuhu me jahil käies alati läksime,» soovitas Janka. «Seda kohta teab ta hästi.»

«Hea küll, olgu . . .» nõustus isa. «Aga sina, poeg, võta kohe Kārlise asjad, vii sinna ja oota, kuni ta ilmub. Edasi las otsustab ise, mida teha.»

Sel ajal kui Alvīne Sarmīte ema ja Elza abiga toiduaineid, pesu ja rõivaid sõdurikotti toppis, otsis kapten üles Kārlise «Winchesteri» ja kaks padrunivööd ning toppis padruneid veel ka väiksesse kotti. Janka omakorda tõi välja kuhugi peidetud käsigranaadi, taskunoa ja Kārlise ohvitserisineli. Rõõmsana, et talle on nii vastutusrikas ülesanne usaldatud, riputas ta enda asju täis justkui tõeline sõdur, viskas püssi rihmaga turjale, kokkupandud sineli heitis üle õla, siis asus teele, et veel hämarikus mäeharjale jõuda. Elza ja Sarmīte olid juba varem ära läinud.

Põlendikult viis külasse ainult üks tee. See oli hea, sest tüdrukud ei saanud nüüd Kārlisest mööda minna. Vaikselt ruttasid nad läbi metsa, aeg-ajalt kuulatades, kas kusagilt ei kosta õnnetust kuulutavat kabjaplaginat. Kuid mets oli nii täis omaenda hääli, praginat, lehtede kahinat, putukate siristamist, lindude ja loomade hääli, et nad poleks vist midagi kuulnud ka sel juhul, kui ratsanikud tõepoolest oleks lähenenud.

Külani oli umbes kolm versta. Poolel teel, peaaegu lageda karjamaa juures tuli Kārlis tüdrukutele vastu. Rahulikult kuulas ta hirmsat sõnumit, niisama nagu kunagi oli kuulanud oma luurajate ettekandeid vaenlase liikumisest, siis naeratas ja sammus veidi aega sõnagi lausumata tüdrukute ees.

«Kui palju neid oli — neli?» küsis ta lõpuks. «Julged mehed küll!» Ja ta naeris vaikselt. «Kahju, et ma ei saa vaadata, kuidas need kangelased välja näevad.»

Tükk maad kõndisid kõik koos. Kārlis rääkis, mida ta kavatseb teha, ja julgustas tüdrukuid, et mingi tõeline oht teda ei ähvarda. Üks partisanirühm, mida kutsuti Tšernjajevi salgaks, tegutses kusagil lähikonnas, kuuskümmend versta kagu pool, ta püüab seda üles otsida. Brengulis aga hoidku ennast nende taiganaabrite eest, sest miski pole igavene siin päikese all ja ühel päeval võib partisanisalk ka stepi servale ilmuda.

«Ütle emale, et ärgu muretsegu,» sõnas Kārlis Elzale. «Ma tulen tagasi, varem või hiljem. Kahju ainult, et ma ei saa nüüd aidata isal heina niita. Kes teab, kui kaua see pagana Ernest veel mööda mägesid seikleb.»

Pool versta põlendikust, kus külatee ühines talutanumaga, jättis ta Elzaga hüvasti. Elza läks koju, Sarmīte aga saatis Kārlist kuni kokkulepitud kohani mäeharjal. Käsikäes kõndisid nad pikkamisi üle põlendiku, justkui oleksid jalutuskäigul. Ja põlismetsa öö oli nii vaikne, nii vaba oli hingata, et pikapeale kiskus see meeleolu ka neid kaasa ja pani hetkeks unustama kõiki tegeliku elu ohte. Siin metsas võis inimene tõepoolest tunda end kindlana igasuguste ohtude eest: alati hämar, varjurohke taiga varjas teda kurja pilgu eest, kättesaamatuna ja vabana justkui metsloom võis ta seal oma radu käia, nähtamatu lähedusega hirmu peale ajades neile, kes pidid teda kartma.

Kārlis hoidis Sarmīte kätt hellalt oma pihus, viis teda mööda puhtamaid kohti, lükkas oksi kõrvale ja oma kehaga rajas teed läbi tihedate põõsaste. Sarmīte järgnes talle usaldavalt, teades, et Kārlis on tugev ja kaitseb teda kõige kurja eest; kui Kārlis kutsuks, läheks Sarmīte temaga kõikjale kaasa — koos temaga oleks igas kohas kodupaik.

Nad jõudsid mäeharjale. Siin-seal taigas auras udu nähtamatute jõgede kohal. Silmapiiril sinetasid mäetipud, tasastes tuulepuhangutes laulis mets. Noor poiss istus kännul, püss põlvede vahel, kuid tema pilk eksles kauguses, otsis ühe mäe kühmus selga. Kazanda... Ta unistas avasilmi, see üksildane noormees, meelsasti oleks ta siin üleval koiduni istunud. Kuid nüüd ei olnud ta enam üksi — ja vaikne unelm pidi lõppema. Põlendiku taga mäeharjal seisis kolm inimest.

Kārlis võttis toodud asjad üle, kontrollis püssi ja laadis selle kohe ära. Siis tuli neil lahkuda, kaks läksid tagasi, kumbki oma koju, kolmas jäi mäele. Ta kuulatas lahkujate samme ja vaatles nende pikkamisi haihtuvaid kogusid, kuuvalgel nägi ta

veel valget rätikut orus lehvimas, ja siis ei olnud enam midagi näha. Ainult öö, soe, lõhnav metsaõhk ja mäetippude kutsuv virvendus kauguses. Kārlis Zītars oli üksi, täiesti üksipäini siin roheliste metsade keskel.

4

Põlendiku teisel serval, kus algasid põgenike juurviljaaiad, jättis Sarmīte Jankaga hüvasti ja pöördus Brenguli talu poole. Janka läks koju. Lõkketuli muldonni ees oli kustunud, aga kuuvalgel võis näha mitut hobust ja inimesi, kes seisid kobaras muldonni ukse ees. Vallavanema poeg oli jäänud teistest eraldi, hobuste juurde, ning jälgis isa ja kahe sandarmi tegevust ilmse vastumeelsusega. Vana Šamšurin seisis auväärselt rühma keskel, kapten Zītars tema vastas, revolvrite ja nagaikadega sandarmid kummalgi pool kaptenit. Teised — Alvīne, Valteri-ema, Elza ja Elga — olid taandunud vastu muldonni ust ning jälgisid ärevalt ülekuulamist.

«Kus on poeg?» kordasid Šamšurin ja sandarmid ikka üht ja sama küsimust.

«Läks linna,» vastas Zītars iga kord ühtemoodi.

«Ära valeta, vanamees, me teame, et ta pole kuhugi läinud.»

«Kui te paremini teate, mis te siis minult küsite!»

«Ütle parem, kus ta ennast varjab? Me saame ta niikuinii kätte.»

«Miks ta peaks ennast varjama?» kehitas kapten rahulikult õlgu. «Ta ei ole midagi halba teinud.»

«Nojah, sellepärast võid julgesti ütelda, kus ta on. Me ainult kuulame üle, koostame protokolli, ja see on kõik.»

«Ma juba ütlesin, et ta läks Biiskisse.»

Terve tunni olid nad sedaviisi vana Zītarsit pinninud ning küll heaga, küll ähvardustega püüdnud vajalikke andmeid välja meelitada, kuid kapten ei lasknud ennast hirmutada. Lõpuks tüdines vallavanem küsitlemisest, ja sel silmapilgul, kui Janka ouele jõudis, ütles sandarmitele: «Proovige nüüd teie...» ning astus ise kõrvale.

Järgmisel momendil vihises nagaika — ja kapteni särk rebenes selja pealt puruks.

«Kas sa nüüd tead?» küsis vanem sandarm, võttis nagaikaga hoogu uueks löögiks. Zītars vaikis. Sandarmid pilgutasid teineteisele silma, astusid sammu tagasi, et nagaikadel oleks rohkem ruumi hoogu võtta, ja õhk hakkas vihisema. Nuudid väänlesid

kapteni keha ümber justkui maod, salvasid selga, õlgu, jalgu. Peksid räbalaiks särgi, joonistasid ihule punaseid triipe ja verega määrdunuina jätkasid oma sadistlikku orgiat. Nuhtlejad hakkasid väsimusest ähkima, higi voolas suurte tilkadena üle nende nägude, mis väändusid üha metsikumaks irveks, mida kauem kestis see «tõe ja õiguse» akt.

Vana Zītars vaikis, pea rinnale painutatud, mõlema käega seda kaitstes. Lõpuks vajus ta kokku ja esimene oie rõõmustas piinajate kõrvu.

«Räägi, vana koer!» ähkis vanem sandarm ja lõi maaslamajat jalaga. «Või tahad veel saada?»

Naised nutsid täiest kõrist ja nende nutukisa kajas kaugel metsas vastu.

«Pidage lõuad!» käratas neile noorem sandarm. «Peksame kõiki kordamööda, kuni teil keel lahti läheb.»

Aga see ei aidanud midagi. Mingid ähvardused ei suutnud naisi enam vaikima panna. Ja veel kord panid sandarmid nuudid tööle. Noor Šamšurin niheles kogu aeg närviliselt, tegeles hobustega ja vahtis mustendava padriku poole. Lõpuks pöördus ta järsult isa suunas ja hüüdis teravalt, peaaegu käskivalt:

«Lõpeta ometi rutem, ütle, et nad järele jätaks!»

Sandarmid vaatasid imestunult tema poole.

«Saša, mis sul on?» küsis vanem sandarm pilkavalt.

«Me tulime teist inimest otsima,» kähvas noor Šamšurin. «Mis te vanamehest peksate?»

«Hm-jaa, mina arvan ka, et aitab...» pomises vallavanem. «Parem ise otsida.»

Vastutahtmist, otsekui purelemast lahutatud koerad, taganesid sandarmid ohvri juurest eemale. Vanem sandarm torises, et vanamees oleks kohe üles tunnistanud, nüüd on kogu siiatulek asjata.

«Mis seesugune kaasa tükib, kellest ei ole asja!» torkas ta mürgiselt ja põrnitses noore Šamšurini poole. «Mees kui karu, aga eide süda.»

See, kellele märkus oli sihitud, pigistas huuled kokku ja pöördus kõrvale. Uljas poiss oli see Saša Šamšurin, suurt kasvu, laiaõlgne, tugevate maakündjakätega, kuid tema nägu oli peaaegu naiselik, õrna, pruuniks päevitanud nahaga, ilma habeme ja vuntsideta. Ta ei võinud olla vanem kui kahekümnene. Külas tunti teda rammumehena, kõige suuremadki riiukuked andsid talle teed ja vanemad mehed kõnelesid temast austusega, sest ta oli küla kõige rikkama peremehe poeg ja neli aastat koolis käinud.

Sel ajal kui naised ja Janka piinatud kapteni tarre kandsid, pidasid võimumehed nõu, mis edasi teha. Kõik mõistsid, et Karlis on põgenenud ja kätte teda enam ei saa, kuid sandarmid ei tahtnud sellega leppida ega kõigele käega lüüa.

Zītari Elza, kes oli muldonnist välja tulnud, kuulis järgmist jutuajamist:

Vanem sandarm: Mis vanamehega teha? Ta, raibe, teab, aga ei räägi.

Noorem sandarm: Anuisse saata. Küll seal rääkima õpetatakse.

Saša Šamšurin: Te ju nüüdsama karistasite. Kas sellest veel ei aita?

Noorem sandarm: Seda on liiga vähe. Peaks muldonnile tule otsa panema.

Vanem sandarm: Õige!

Vana Šamšurin: Aga kas see põleb? Niiske, maa sees ära hallitanud.

Vanem sandarm: Küll põleb. Seestpoolt on kuivanud. Ja tuleb maha põletada kõige kraamiga, las tunnevad, kellega on tegemist.

Saša: Ja kui seejärel ühel ööl hakkab suitsema meie küla? Arvate, et lätlastel ei ole tikke?

Vana Šamšurin: Õige, tulega ei maksa naljatada. Parem neid jälgida, ja kui süüdlast on näha, kohe kinni võtta. Küll ta mõnikord ikka koju tuleb.

Vanem sandarm: Äh, teist ei saa ka aru ega otsa, mis te õieti tahate. Mis ma pean nüüd protokolli panema? Midagi pole tehtud.

Esimesena hüppas ta hobuse selga ja teisi ootamata ratsutas minema, virutades veel vihaselt nagaikaga Zītari koerale, kes haukudes võõraste jalus keerles. Ka vallavanem ja teine sandarm ronisid hobuste selga ja sõitsid talle järele. Kõige kauem viivitas noor Šamšurin. Tehes näo, nagu ei saaks ohelikku põõsa küljest lahti, ootas ta, kuni teised metsa ratsutasid, siis astus Elza juurde ja ütles:

«Ärge muretsege, ega nad teid enam ei puutu. Aga kui teie vend on tõepoolest linna läinud, ärgu ta siis tagasi tulgu. Siin ei oota teda midagi head.»

«Ma tänan teid,» lausus Elza vaikselt.

Kui noor Šamšurin talle sadulast käe ulatas, ei kõhelnud ta hetkegi oma kätt vastu sirutamast. Ta ei kohmetanud, kui nägi, kuidas noore siberlase silmad põlema lõid. Justkui oleks kõik

juhtunu unustanud, vaatas ta üha kasvava heameelega järele sellele ratsanikule, kes istus sadulas nii sirgelt, nagu oleks hobusega kokku kasvanud. Ta oli noor ja juuksed olid tal nii tumedad ja tihedad. Võib-olla tuleb ta veel kunagi põlendikule...

Kuues peatükk

I

Niipea kui metsas valgemaks läks, asus Kārlis Zītars teele. Ta otsis üles taigaraja, mille olid sisse tallanud jahimehed ja pähklikorjajad, ning sammus kogu päeva seda mööda, olles kindel, et sel aastaajal siin kellegagi kokku ei juhtu. Esimese öö pidi ta mööda saatma lageda taeva all, sest nii sügaval metsas ei olnud ühtegi inimeste eluaset. Järgmisel päeval jätkas Kārlis lõunani teed veel endiselt ida suunas. Nüüd oli ta asundusest juba kaugele tulnud, võib-olla jõudnud isegi naabervalla territooriumile, ja võis asustatud kohtadele ligineda.

Suur Kuznetski maantee asus põhja pool, seal oli palju suuri külasid, ja just selle maantee lähikonnas tegutsesid Tšernjajevi partisanid. Nad ei seisnud paigal: ilmusid mõnda külla või läksid läbi terve valla, ja seejärel kadusid mõneks ajaks, et järsku ilmuda välja seal, kus keegi neid ei oodanud. Koltšaklased ei suutnud kunagi nende jälgi välja nuhkida.

Kārlis otsustas iga hinna eest partisanide juurde pääseda, sest üksinda ei saa padrikus kuigi kaua peidus olla. Ta mõistis, kui raske on Tšernjajevit leida. Talumehed toetasid partisane ja varjasid nende asukohta. Võõrale inimesele, kelle eesmärgid tunduvad kahtlased, näitavad nad pigem vale teed kui ütlevad tõtt.

Esimesteks päevadeks toitu jätkus, aga kuna oli teadmata, kui kaua tuleb metsas hulkuda, püüdis Kārlis ise lisa hankida. Taigas polnud jahisaagist puudust. Laanepüüd, mõtused, jänesed ja metskitsed ilmusid tihtipeale Kārlise teele, ta võis maitse järgi valida.

Järgmisel õhtul, kui ta oli mitu tundi sammunud mööda vaevalt märgatavat teerada, mis oli putkedega kinni kasvanud ja kõdunenud tuulemurruga kaetud, jõudis ta üksildase mesila

juurde. See oli rajatud väikese jõe päikesepoolsele kaldale — neliküimmend lihtsat, puupakust õõnestatud taru ja väike palkonn. Mesilasperesid valvas vanamees, üks neist kulupäistest taatidest, kes vanaduspäevil armastavad minna metsaüksindusse, eemale ilmakärast. Kevadest hilissügiseni elavad nad kaugetes mesiaedades, külast päevateekonna kaugusel või veel kaugemalgi, õõnestavad uusi pakkusid ja püüavad kinni peret heitvaid sülemeid. Kord nädalas tuuakse neile külast toitu, räägitakse, mis kodus uudist, ja viiakse täiskärjed ära, ning jälle on nad ihuüksinda oma mesilindude ja varjulise põlismetsaga. Nõnda möödub suvi suve, aasta aasta järel, kuni vanaisale jõuab kätte eluõhtu. Siis astub tema asemele kõige vanem pere meestest, pärib tema mesilased, üksinduse ja auväärse mesinikuameti.

Vana mesinik vist ei näinud esimest korda võõrast külalist oma onnis, sest ta ei imestanud põrmugi Kārlise tuleku üle. Küsis ainult, kust võõras tuleb ja kuhu läheb, lausus oma tavalise «Või nii...» ja kutsus õhtust sööma. Et vanataadi usaldust äratada, lõi Kārlis õigeusu kombe kohaselt risti ette ja kogu õhtu jooksul ei nööpinud oma sõduripluusi kaelust lahti, sest risti tal rinnal ei olnud. Teades, kui hukkamõistvalt vanausulised suitsetamisele vaatavad, loobus ta pärast õhtusööki oma harjunud paberossist ja hakkas vanalt mesinikult ettevaatlikult tema elu järele pärima: kas mesila on külast kaugel, mis nime kannab kõige lähem küla ja kas metsas võib kokku juhtuda halbade inimestega. Kogu aeg käitus ta mesinikuga aupakliku lugupidamisega nagu pojapoeg vanaisaga. See aitas: vanamees ei suutnud vastu panna kiusatusele lobiseda lahke noormehega, ja Kārlis teadis varsti kõike, mis tal oli vaja teada.

Mesila asus lähemast külast Uksunaist kolmekümne versta kaugusel. Mesiniku pojapoeg oli üleeile siin käinud, söögikraami toonud ja rääkinud, et eelmisel ööl olid Tšernjajevi mehed külasse tunginud, lasknud maha õela külavanema, kaks sandarmit ja ühe linnahärra, siis võtnud toiduaineid ja kadunud taigasse. Mitu külameest läinud Tšernjajeviga kaasa, sest koltšaklased tahtnud neid Anuisse saata.

«Mind taheti ka Anuisse viia,» ütles Kārlis, kui oli mesiniku jutu ära kuulanud, ja jälgis, kuidas see teade vanamehele mõjub.

«Seda ma arvasin,» lausus vana mesinik mõtlikult. «Ega sa muidu mööda tšernjat* käiks. Ah, häda on teiega, noortega!

* Tšernjaks nimetasid altailased taigat, põlismetsa.

Jumal on inimestele valitsuse andnud, aga teie tahate ei tea mida.»

«Me tahame elada nii nagu inimesele kohane,» ütles Kārlis. «Valitsus ei ole selleks, et inimesi tappa. Talumees tahab, et tal lastaks külvata ja niita, iga aus inimene tahab rahulikult oma tööd teha. Mis ta peab ette võtma, kui tal ei lasta seda teha, kui teda pekstakse, tapetakse või sunnitakse teda ennast teisi tapma?»

«Sa tahad vist Tšernjajevi juurde minna?» küsis vanataat.

«Tuleb nii välja, vanaisa.»

«Mul on ka üks poeg sääl. Kevadest saadik. Oiendas külavanemale vasta, sellepärast pidi ära minema. Äh, rist ja viletsus on nende noortega!»

«Vanaisa, kas sa ei tea, kuidas ma Tšernjajevi üles leiaks? Ma oleks igavesti tänulik.»

«Näe, kui kiire! No oota, oota, viimati ütlengi. Aga kuula, kes säält tuleb.»

Päike oli loojunud, taiga kohal sirasid juba tähed. Kārlis tõusis, läks onni ukse juurde ja lükkas selle paokile. Alguses ei kuulnud ta muud kui tavalisi metsahääli. Siis praksusid jõekalda põõsastes oksad, vaikus, jälle pragin.

«Kes sealt tuleb?» küsis Kārlis mesinikult. Vanamees oli vahepeal oma veeuputuseelse püssi välja otsinud ja kontrollis kukke.

«See on minu külaline, käib igal õhtul. Kui ometi keegi ükskord maha laseks! Muidu hävitab mul sügiseks kõik mesilinnud ära.»

«Karu?» arvas Kārlis ära ja võttis oma vintpüssi kätte.

«Sa vist mõtlesid, et inimene? Karuott ikke paljalt.»

Karu kutsus ta siberlaste murrakus «medvedi» asemel «vedmediks». Teistel õhtutel oli mesinik karu püssipauguga minema hirmutanud, püüdmata looma tabada — tema püssiga polnud see üldse võimalik.

«Tasa, vanaisa!» sosistas Kārlis vanataadile ja astus uksepiida varju. «Katsume ta siruli tõmmata.»

Teisel pool mesilat tuli põõsaste vahelt tähevalgele lagendikule suur tume kogu. Veidi aega loom viivitas ja uuris ümbrust, siis astus ettepoole ja jäi jälle seisma. Aga tuul puhus jõe poolt, metsloomade tundlikud sõõrmed ei haistnud inimese lähedalolekut. Justkui imestades, et ei kõmata veel hoiatuspauk, ajas karu end tagakäppadele ja tatsas mesiaeda. Vana asjatundjana kõndis ta väärikalt ümber mesila, et valida välja kõige sobivam taru. Miks ta ei võtnud esimest, mis oli kõige lähemal, miks

otsis, kompas üht, nuusutas teist, seda teadis küll üksnes metsloomade aru. Võib-olla teadis ta mingeid kindlaid tundemärke, mille abil leida kõige parem mesi ja kõige täiemad kärjed, ent võib ka olla, et ta viivitas lihtsalt mängulustist, nii nagu kass mängib hiirega. Mitu korda tuli karu laskeulatusse, kuid Kārlis ei tahtnud viltu lasta, ootas, kuni ott hakkab maiustama. Lõpuks oli mesikäpp ühe taru välja valinud, kahmas ühe käpaga selle pealt kinni, teisega võttis hoogu tugevaks löögiks. Taru pragises ja murdus puruks. Ott kahmas kahe käpaga täis kärgedest mett ja hakkas urisedes lakkuma, üldse välja tegemata häiritud mesilaste suminast — mesilinnud ei saanud talle midagi teha, jäid karva sisse kinni, nõel ei jõudnud nahani.

Kārlis sihtis metsloomale pähe ja tulistas. Ott vingatas inisevalt ja vajus maha. Kārlis ootas tükk aega, kuni veendus, et metsloom enam ei liiguta, siis läks onnist välja, püss käes valmis uueks lasuks. Aga seda polnud enam vaja: metsaisand oli juba kange, uinunud magusas surmas, suu mett täis. Purustatud taru ümber lendlesid mesilased.

«Tubli poiss!» kiitis vana mesinik Kārlist. «Nüüd saavad mu mesipuud rahu!»

«Ja sinul on talveks kasukas ja terve tünn liha,» naeris Kārlis.

«Seda küll, kui ainult keegi külast ruttu siia tuleks.»

Karu nülgimine jäeti hommikuks. Vana mesinik askeldas kogu öö onnis ja tegi ettevalmistusi tähtsaks tööks. Ta lootis veel ka laialipeletatud mesilaspere uude mesipuusse kokku korjata.

Järgmisel hommikul aitas Kārlis mesinikul karu nülgida. Pruukostiks söödi värsket karulihapraadi. Seejärel seadis ta ennast edasi minema. Kas tänulikkusest, et Kārlis oli mesila kutsumata külalisest vabastanud, või oli vanataadil noormehe vastu usaldus tekkinud, aga lahkumisel ütles ta: «Mine Uksunaisse, ja kui jõuad küla teise otsa, kiriku taha, küsi, kus elab Frol Titov. See on minu poeg. Ütle talle, et mina saatsin su, siis ta viib sind Tšernjajevi juurde. Ainult vaata ette, et keegi midagi teada ei saa.»

«Suur tänu, vanaisa.»

«Ja las Makar tuleb karu järele.»

Uksunaisse jõudis Kārlis õhtupoolikul. See oli suur vanausuliste küla kolmesaja suitsuga, ainult ühes otsas asusid mõned õigeusu perekonnad. Kārlis ootas karjamaal õhtuni, siis peitis kokkumurtud püssi sineli alla ja läks Frol Titovi otsima.

2

Titovi maja asus küla otsas jõe ääres ja oli juba kaugelt näha. Kārlis leidis selle hõlpsasti kätte. Frol Titov — õlakas, musta habemega, keskealine mees — oli just põllult tulnud ja võttis külalise vastu maja õues. Kārlis rääkis talle mesilas käimisest ja lisas, et Froli isa oli ta erilise eesmärgiga külasse saatnud. Ilmselt ei kuulnud Frol säärast juttu esimest korda. Ta ei pärinud, kust võõras on ja mis nimi. Viis Kārlise sisse. Edasine jutuajamine toimus ülemise korruse kambris, mille aknast paistis kogu küla koos jõega ja ümbruskond kuni metsaste mägedeni.

«Mul oleks vaja kiiresti Tšernjajevi juurde pääseda,» ütles Kārlis, kui oli istunud lihtsale pingile peremehe vastas. «Teie isa soovitas mul teie poole pöörduda. Kas saate mind aidata?»

«Kui isa käskis, eks siis tule aidata,» lausus Frol. «Hea, et tulite just täna õhtul. Täna öösel pidin niikuinii venna juurde minema. Uksunaid ähvardab oht. Tuleb Tšernjajev appi kutsuda.»

Ta ei rääkinud, mis laadi see oht on, ja Kārlis ei püüdnud seda ka teada saada, sest liigse uudishimuga ei ole veel keegi sõpru võitnud. Titov tõi talle õhtusöögiks kruusi kalja ja kaks värsket kalatši. Sel ajal kui Kārlis saia sõi, seadis peremees kõik minekuks valmis ja pärast õhtusööki asusid nad teele.

Jõe ääres Titovi karjakopli taga seisis väike kalapaat. Kareda purje alla oli juba peidetud suur korv ja kaljaankur.

«Heitke paadi põhja pikali ja võtke minu kasukas peale,» ütles Titov Kārlisele. «Parem, kui keegi teid ei näe, seni kui me küla vahel sõidame.»

Vastu vaidlemata täitis Kārlis peremehe nõudmise. Ta tundis, et paat lükatakse kaldast lahti ja mägijõe kiire vool kannab seda allavett. Ühe aeruga tüürides juhtis Titov paadi jõe keskele, ja vaikselt kui vari libiseti mööda küla majadest, mida varjas juba hämarus. Nõnda sõitsid nad umbes pool tundi, siis keeras jõgi metsa vahele ja küla harvad tuled kadusid õhe.

«Kui tahate, võite üles tõusta,» ütles Titov.

Kārlis istus paadipingile ja võttis aerud pihku. Paat hakkas libisema palju kiiremini. Kohati pidid sõitjad pead painutama, kui sõideti läbi põõsaste või pooleldi vette vajunud puude okste alt, mis peaaegu riivasid veepinda ja kitsamates kohtades ulatusid vee kohal ühelt kaldalt teisele otsekui looduslik katus. Järsemate käänakute kohal rõhus Frol Titov kogu keharaskusega tüüriaerule, juhtides paadi ohtlikest kaldanukkidest osa-

vasti mööda. Ta teadis iga vee all varitsevat kännujurakat, iga kivi oma jões, see talumees, kes poolele külale muretses paastuaja kalad. Iga puudesalu oli talle tuttav, ja mõne sihvakama kuuse ladva või põõsatuka järgi mõistis ta ütelda, kus asub ja kui palju on veel sõita.

Nii sõitsid nad üle tunni aja — kogu aeg taiga vahel. Lõpuks keeras Titov paadi kalda äärde ja peatus väikeses käärus, kust viis padrikusse vaevalt märgatav jalgrada. Paat tõmmati kaldale ja seoti puutüve külge kinni, seejärel Titov vilistas kolm korda. Veidi aja pärast tulid tihnikust kaks talumeherõivastes meest, käes vintpüssid.

«Kes te olete?» küsis üks tüki maa tagant.

«Frol Uksunaist,» vastas Titov.

«Aga teine?»

«Toin teile uue kaaslase,» seletas Titov.

Partisanid tulid paadi juurde ja vaatasid Kārlist uurivalt.

«Me seome teil silmad kinni,» ütles üks meestest talle. «Nii on meil kombeks. Ei või kohe teada, mis inimene keegi on.»

«Siduge aga, kui nii on vaja,» vastas Kārlis.

Üks partisanidest sidus tal silmad rätikuga kinni nii hoolikalt, et ta ei näinud isegi maad jalge ees. Siis võttis tal käe alt kinni ja käskis kaasa tulla. Frol Titov ja teine partisan järgnesid neile, tassides söögikorvi ja kaljaankrut. Siira-viira lookles teerada kord mäest üles, kord alla — järskude käänakutega ja kummaliste silmustega. Mõnikord käskis talutaja Kārlisel kummarduda ja üle tema selja libisesid põõsaoksad, aeg-ajalt jäi jalge ette kive, kände, puujuuri. Tüki aja järel tajus Kārlis läbi sideme punakat valgust ja kuulis tule praksumist. Läheduses kostis samme, vaikset sosinat.

«Jääge siia!» pidas talutaja Kārlise kinni. «Kui teilt midagi küsitakse, siis vastake.»

Järgnes vaikus. Siis kuulis Kārlis, et talle lähenevad rahulikud sõdurisammud ja üsna ligidalt kostis kare bariton:

«Kust sa tuled?»

«Brenguli külast N. vallas,» vastas Kārlis.

«Kes sa oled?»

«Läti põgenik Kārlis Zītars.»

«Milleks oli sul vaja tšernjasse põgeneda?»

«Mind taheti kinni võtta ja Anuisse viia, sest 1918. aastal olin ma jaoskonnaülema asetäitja Barnauli miilitsas.»

«Mis jaoskonnas?» kostis järsku Kārlise selja tagant üks teine hääl.

Kārlis ütles jaoskonna nimetuse ja numbri. Seepeale sammud kaugenesid ja oli jälle kuulda sosistamist.

«Mis viisil sa võiksid meile kasulik olla?» jätkas kare bariton katkestatud ülekuulamist.

«Olen sõjas käinud ja oskan lasta,» ütles Kārlis.

«Mis rindel ja kus polgus teenisid?»

«Riia rindel, ühes läti kütipolgus.»

«Teenistusaste ja amet?»

«Porutšik, roodukomandör.»

«Miks sa ei teeni Koltšaki armees? Seal on ohvitsere vaja.»

«Sellepärast, et nende verekoertega ei ole mul midagi ühist.»

«On sul tõendeid?»

«Ametitunnistused polgust ja miilitsast.»

«Võtke tal silmad lahti.»

Kui side maha langes, nägi Kārlis kõigepealt keskmist kasvu noorepoolset meest, tumedate vuntsidega, ilma habemeta. Mehel oli tõmmu kuivetu nägu, vasakul põsel mõõgaarm, seljas rohekashall soldatipluus, jalas ratsaväelase püksid ja kulunud säärikud; vööl rippus revolvrikabuur. Mõne silmapilgu vaatas mees mõtlikult, otsekui morni küsimusega Kārlisele otsa, siis ulatas käe:

«Tšernjajev. Ja need on mu mehed, su tulevased kaaslased.»

Jutuajamine toimus väikesel lagendikul, mida igalt poolt ümbritsesid põõsad ja lagedad mäenõlvad. Tulelõke põles platsi ühel serval, põõsaste varjus. See koht oli nagu hiiglasuur kaljupesa, hästi varjatud jõe poolt, selja taga kindlust tõotav põlismets. Siia oli kogunenud sadakond meest, mitmesuguses vanuses ja rõivastuses. Mõned seisid püsti, mõned istusid lõkke ääres, paljud aga lamasid maas, kasukas või pleekinud soldatisinel peale võetud. Kõik nad jälgisid tähelepanelikult võõrast. Noored talupoisid, tärkavate udemetega rõõsal näol, kuulasid lihtsameelse uudishimuga. Endised soldatid käitusid iseteadlikumalt ja tagasihoidlikumalt, nii nagu sobib kogenud ja ohule silma vaadanud inimestele. Vanemad mehed, kelle relvadeks olid jahipüssid ja berdankad, tossutasid kibedat pinutagust ja tõrjusid eemale sääski, kes pinisesid tüütult igal pool ümberringi. Aga kõik nad — nii noored kui vanad, lahinguis karastatud ja need, kes olid eluaeg adra taga käinud —, kõik nad kuulusid kangekaelsesse, vabadust armastavasse tõugu, kes ei andnud alla, keda ei saanud ära meelitada. Neil ei olnud muud valikut ega teed tagasi — kas võidelda ja vägivallatseja hävitada, või lasta ennast hävitada ja hukkuda, kui lahinguõnn

vaenlase poole pöördub. Need olid lihtsad inimesed, paljud neist ei mõistnud lugedagi . . .

Tšernjajev ise oli endine külakirjutaja ning sõja ajal teeninud lipnikuna. Ta sai kohe aru, et Kārlis Zītars on partisanisalgale väärtuslik saak, ja juba esimesel õhtul, kui oli temaga tutvunud, teatas, et noorest seltsimehest saab tema asetäitja. See mees ei kartnud, et uustulnuk võiks tema autoriteeti ja komandöripositsiooni õõnestada.

Partisanid ei tundnud mingeid auastmeid, neil ei olnud ameteid — ühtlane võitlussalk, kes usaldas oma relvi ja ühist viha vaenlase vastu. Tšernjajev oli selle salga kokku kogunud, juhtis edukalt lahinguid, ja tema nimega seotult kandus partisanide võitude kuulsus külast külasse, vallast valda. «Sinust saab minu asetäitja,» ütles ta uustulnukale, ja keegi ei mõtelnudki vastu vaielda. Kui Tšernjajev nõnda tahab, siis on nii vaja; tema teadis ju paremini kui keegi teine, mis partisanidele kõlbab. Kārlis Zītars andis pühaliku võitlejavande ning sai nende kaaslaseks elus ja surmas.

Juba järgmisel ööl tuli tal lahingusse minna, sest Frol Titov polnud toonud mitte ainult söögikraami, vaid ka uusi, tähtsaid andmeid.

3

Pärast Kārlise ülekuulamist ja partisanisalka vastuvõtmist oli Tšernjajevil pikk tõsine kõnelus Frol Titoviga. Kui Frol ära läks, kutsus komandör kõik mehed kokku ja rääkis järgmist. Viimase mobilisatsiooni ajal keeldunud Uksunai küla Koltšaki armeele nekruteid andmast, mitmed poisid, kes oleks pidanud sõjaväkke minema, põgenesid metsa ja ühinesid partisanidega. Nüüd kavatseti sõnakuulmatu küla vastu saata karistussalk, Uksunai oli määratud hävingule, tule ja surma roaks. Järgmisel ööl pidi Anuist külla tulema jalaväelaste poole roodu suurune karistussalk — üks põgenik Anuist oli õhtul Uksunaisse ratsutanud ja hirmsa sõnumi Frolile edasi andnud.

«Puhastage püssid ja magage ennast hästi välja,» käsutas Tšernjajev. «Me läheme neile vastu.»

Mõned Uksunai mehed saadeti kohe vaatluspostidele Anui tee äärde, ülejäänud partisanid tegid ettevalmistusi järgmise öö võitluseks. Tšernjajev kutsus enda juurde mõned kohalike olude tundjad ja ka Kārlise ning nad arutasid kallaletungi plaani. Anuist viis Uksunaisse ainult üks tee piki kiirevoolulist

jõge, mille teisel kaldal asusid partisanid. Kolm versta külast eemal algas mets, neljanda versta kohal aga viis tee läbi kitsa, võsastunud oru. Seal otsustasid partisanid karistussalka oodata. Vastase poolel oli sõdurite ja relvade ülekaal, partisanidel — parem positsioon. Tšernjajev kirjeldas Kārlisele valitud lahingupaika ja palus ütelda, kuidas tema sellises olukorras talitaks.

«Kui meil on tegemist ainult ühe poolrooduga, siis on kõik väljavaated meie poolt,» ütles Kārlis. «Kui palju meie mehi võib kallaletungist osa võtta?»

«No nii kuuekümne ringis,» vastas Tšernjajev.

«Aitab täielikult. Arvatavasti liigub karistussalk mööda teed rännakurivis — luurajad ees ja väike kaitsesalk taga. Kogu kolonn võib olla umbkaudu pool versta pikk. Seda peame arvesse võtma. Meie jõud tuleb jagada kolmeks osaks. Peamise võitlusrühma, nelikümmend meest, paigutame oru keskele kahele poole teed. Kümme meest tuleb panna sada kakskümmend kuni sada viiskümmend sülda Uksunai poole luurajaid ootama, teised kümme oru tagumise otsa juurde. See viimane rühm peab kõige hoolikamalt varjuma ja ta ei tohi enne pearühma võitlust alustada.»

Kui oli üksikasjalikult kokku lepitud signaalide ja sidepidamise osas ning rühmadele juhid määratud, said partisanid mõne tunni tukastada. Hommikul söödi ja asuti teele. Laagrisse jäi paarkümmend vanemat meest, kõik teised võtsid kampaaniast osa. Partisanidel oli kaks paati. Nendega viidi kõik üle jõe. Paadid peideti põõsastesse ja jäeti mõned mehed valvama. Oruni oli umbes tunni aja tee. Kui pärale jõuti, valis Tšernjajev koos oma abilistega kõigepealt välja positsiooni pearühmale, siis viis mõlemad väiksemad rühmad oru kummassegi otsa. Lõunaks olid partisanid kohtadele paigutatud ja org muudetud väikeseks kindluseks, mille kaitsjad võinuks julgesti tervele hästi relvastatud pataljonile vastu astuda.

Mõned luurajad saadeti Anui teele kõrge ülesõidukoha juurde, kust lähenevat vaenlast võis juba eemalt märgata. Siis algas ootamine. Aeg-ajalt sõitis partisanidest mööda mõni talumees vankriga, kuid nad olid nii hästi põõsastesse peitunud, et keegi ei märganud neid.

Pearühma juhtimise võttis Tšernjajev enda peale. Luurajate patrull ja see rühm, mis paigutati Anui-poolsesse otsa, olid Kārlisele usaldatud. Kolmandat rühma juhtis keegi mees Uksunaist, endine allohvitser. Pärast lõunat kogunesid kõik kolm komandöri Kārlise vahipostile luurajate raporteid ootama. Mööds mitu tundi. Ajaviiteks mängisid partisanid kaarte, kuid

kõneldi sosinal, ehkki ümberringi laius asustamata mets. Lõpuks ohtu eel kihutasid luurajad kohale teatega: «Valged tulevad!»

«Väga tore, saame tapelda veel päevavalgel,» ütles Tšernjajev ja ruttas koos teise komandöriga oma meeste juurde tagasi. Kārlis jäi üksi oma kümne partisaniga. Laskevalmis püssid käes, lamasid nad põõsastes ja jälgisid pinevalt metsateed, mis mõni sülg madalamal nende positsioonist mööda läks.

«Ilma käsuta mitte tulistada!» ütles Kārlis. «Olgu sihtmärk kui tahes soodus ja lähedal, lasta see mööda ja oodata, kuni kostab kogupauk oru keskelt.»

Kõigepealt ilmus luurepatrull, kaheksa sõdurit allohvitseri juhtimisel. Kaks sõdurit käisid tükk maad eespool, uurisid ümbrust ja kuulatasid teraselt, teised hoidusid ühtekokku ning aeg-ajalt signaliseerisid mütside ja püssidega peajõududele, kes järgnesid luurajatele saja sammu kaugusel, et tee on vaba. Ilmselt peeti rännakukorrast kinni ainult moepärast, sest tõelises sõjaolukorras poleks ükski patrull kahtlasest põõsatukast või mäenõlvast nii hooletult mööda läinud, nagu tegid karistussalga luurajad. Vabas rivis, püssid seljale visatud, tolmused ja higi pühkides, sammusid Kārlise postist mööda kaks jalameeste rühma. Esimesel oli kuulipilduja, mida veeti hobusega. Karistussalga komandör, noor vuntsidega kapten, ratsutas väikesel mongoli täkul. Sirgelt istus ta sadulas ning vaatas uljalt ringi, justkui oleks ta paraadiplatsil ja sihvakad kuused ning haavad on ilusad daamid, kes armunu unistaval pilgul tema sõitu jälgivad. Veel pool tundi, ja nad teevad puhkepeatuse, seejärel marsivad võidukäigul külasse ja õpetavad sõnakuulmist sellele rumalale rahvale, kes ei mõista muud kui mässata. Lastakse maha ja puuakse, küla keskel koosolekute maja juures roogitakse mõne kangekaelse selg veriseks, ja lõpuks panevad sõdurid külale tule otsa. On alles tulevärk tuleval ööl, ja kuidas need tšaldoonid kisendavad ja vingerdavad, kui nende hütid punase kuke küüsis pragisevad! Seejärel on kogu ümbruskonnale hirm nahka aetud, nekrutid ruttavad virgalt värbamispunkti, karistussalk aga läheb edasi teise paikkonda, kus on vaja karmi õigluse rooska.

Nii nad marsivad, need väljavalitud mehed, admirali armee kindel tugi — südametud, julmad ja halastamatud palgasõdurid, kuid endi arvates Siberi tulevased isandad. Tee on vaba! viipavad luurajad signaali. Komandör keerutab vurruotsi ülespoole ja süütab paberossi. Patrull on juba läbi läinud oru keskkohast, kus tee on nagu mäelõhes kaljuseinte vahele surutud. Juba marsib Kārlise vahipostist mööda järelväg ja kümme meest

pööravad püssid nende suunas. Veel mõni hetk, mõni piinavalt pikk minut — ja oru keskel raksatab esimene, kõige suurem kogupauk. Sellele vastavad kohe kaks väiksemat, ja siis hakkavad pöösad välku lööma, oru seintelt voogab tuld sissepiiratud karistussalga pihta. Üks esimestest kuulidest on tabanud sihvakat komandöri. Haavatud hobune tallab jalge alla elusaid ja surnuid, nendele aga, kes otsivad pääsu tihnikust, jooksevad vastu kuulid. See on kiire ja julm kohtumõistmine — ühe elu teise elu vastu. Kuulipilduja ei jõua kordagi haugatada, kui selle meeskond lebab juba teetolmus. Luurepatrull ja järelväerühm ei jõua üldse karistussalga peaväeni — taigaküttide lasud nopivad neid nagu marju. Veerand tunni pärast kogunevad partisanid orgu ja korjavad sõjasaagi kokku. Kuulipilduja, mitu kasti padruneid, kaks automaatpüssi ja sadakond jaapani karabiini — see on nende saak pärast lahingut. Ja päästetud Uksunai, millele sel ööl oli määratud tulesurm... Partisanidel on ainult kaks haavatut ja üks langenu — Frol Titovi vend.

Kui langenud olid teelt koristatud, piirasid võitjad Tšernjajevi ümber. «Vii meid Anuisse, hävitame selle kuradipesa!» hüüdsid nad. «Kas nüüd või ei iialgi!»

«Kas nüüd või ei iialgi!» nõustus Tšernjajev. «Anui garnison on hävitatud, laskemoonaladude juurde jäid ainult valvurid. Nendega saame hõlpsasti hakkama.»

Tšernjajev saatis kaks käskjalga laagrisse teatama võitluse tulemusest ja tooma vanemad mehed trofeede järele, seejärel asusid partisanid aega viitmata Anui poole teele, et jõuda timuka külasse enne, kui sinna on jõudnud teade karistussalga hävitamisest. Enne teeleasumist vahetasid paljud partisanid oma vanad berdankad karabiinide vastu, mõned panid selga koltšaklaste mundrid. Anuisse oli kakskümmend versta. Rünnak pidi toimuma juba samal ööl.

4

Eriti aitas Tšernjajevi rünnaku õnnestumisele kaasa üks asjaolu: partisanide hulgas oli mehi taigalähedastest küladest, kes tundsid hästi ümbrust, teid ja radu, teadsid koolmekohti jõgedes ja kõiki ligipääse oma kodukülale. Kui võeti ette pealetung mõnele külale, kutsus Tšernjajev need mehed teejuhtideks ja vastavalt nende näpunäidetele töötas välja kallaletungi plaani.

Anuisse jõudsid partisanid veidi pärast keskööd. Tšernjajev

saatis külasse mõned luurajad — siitkandi mehed, teistel lubas paar tundi puhata. Suur küla asus kahe versta pikkuselt piki jõge, kummalgi pool kaks rida maju. Küla keskel kiriku juures oli turuplats, kuhu nüüd oli püstitatud võllas, platsi ümber seisid küla kaupmeeste majad, valla- ja kohtumaja, postkontor, kool ja kuulus vangla, mis alati oli vange täis.

Partisanid jäid peatuma küla karjamaadele, mis laia rõngana küla igalt poolt piirasid. Kerge tuul tõi kaasa vastikut, imalat lehka. See oli nii lääge, et partisanid pidid nina kinni pigistama ja Tšernjajev tahtis juba laagripaiga jõe teisele kaldale üle viia. «Mis siin küll nii hullusti haiseb, põrgu pihta?» pahandas ta.

«Laibad, poodud ja surnuks piinatud,» seletas üks Anui mees. «Nad maetakse siiasamasse karjakoplisse. Aga egas neil ole aega korralikku hauda kaevata — sorgivad veidi labidaga, pillavad liiva peale ja jätavad siiapaika. Öösel koerad ja rebased kraabivad välja ja veavad laiali üle kogu karjamaa. See pärast on nii hirmus hais.»

Karjakoplis vedeles tõepoolest paljaks järatud inimkonte. Kui kõik vait jäid, võis mäenõlvakul jõe ääres kuulda koerte purelemist. Võib-olla oli seal veel täna ööselgi mõni auku aetud.

Tunni aja pärast tulid luurajad tagasi. Nad olid koduste juures maad kuulanud ja teada saanud, et külas asuvad praegu ainult üks ratsaväerühm ja sõjakohtu valvemeeskond. Valvurid elasid kohtumajas, kohe selle kõrval olid karistussalga korterid ja sõjavarustuse ladu, vangimajja aga oli toodud eile uus sats vange, sest «vanad tagavarad» olid lõpukorral — mõned rippusid veel silmuses või konksude küljes, teisi aga järasid juba küla koerad.

Tšernjajev jaotas partisanid kahte rühma, kummaski kolmkümmend meest. Esimese rühmaga läks ta üle jõe teisele poole küla kinni panema külatänavat ja teed, mis turuplatsilt steppi viis. Teine rühm Kārlis Zītarsi juhtimisel pidi andma löögi turuplatsile, kohtumaja sisse piirama ja vangid vabastama. Kuulipilduja võttis Tšernjajev kaasa, sest Kārlise rühmal oli rohkem käsigranaate, mis äkkrünnakuks paremini sobisid. Oodanud pool tundi, et Tšernjajevi rühm jõuaks positsiooni sisse võtta, asus Kārlis oma meestega teele. Üks Anui mees viis nad silla juurde. Jõest üleminekul voogas partisanidele jälle vastu imalat laibalehka ja ööhämaruses nägid nad võlla siluetti, mille all kiikusid poodute kehad. Aga just sellest õudsest kohast läks mööda suur maantee — postitee Kuznetskisse. Igaüks, kes

maanteel sõitis, pidi nägema Anui turuplatsi, surnukehi ja piinatavaid ning levitama õudset sõnumit nii lähedastes kui kaugetes külades — mõjuvamat kohta oma režiimi demonstreerimiseks poleks koltšaklased tõepoolest võinud valida.

Teisel pool silda hajusid partisanid ahelikku. Osa läks mööda jõekallast kohtumaja taha, teised hiilisid üle platsi sissepiiratavate hoonete esikülje vastu. Aga nad ei jõudnud veel päris majade ligi, kui neid märkasid valvurid, kes kõndisid vangla ja kohtumaja ees.

«Seis! Kes tuleb?» kõlasid korraga kahe sõduri hõiked.

Vastuseks kõmatas mitu pauku. Seejärel lendas üks käsigranaat otse kohtumaja aknasse, teine lõhkes ukse juures.

«Edasi täägirünnakule!» hüüdis Kārlis, ja partisanid, kes olid pikali heitnud selleks ajaks, kui granaadikillud üle pea vihisesid, hüppasid püsti ja tormasid rünnakule.

Kohtumaja paraadukse oli käsigranaat purustanud, seesmise ukse tagusid sisse püssipärad. Une pealt üles aetud ratsaväelased ei püüdnudki vastu hakata, vaid kihutasid talli hobuste juurde. Üksteist kõrvale tõugates trügisid nad akendest ja uksest õue, haletsusväärsed ja tragikoomilised oma valges aluspesus. Aga mis põgenemine enam aitas, kui hoov oli ümber piiratud ja naabermajade karjakoplitest paiskus vastu vastaste tuli? See oli lühike, julm heitlus. Ainult mõned tallivalvurid said hobuste selga hüpata ja tänavale kihutada. Jalaväejagu, mis asus kõrvalmajas, ei püüdnudki oma kaaslasi abistada, vaid kõik põgenesid ilma ühegi püssipauguta küla serva poole.

Siis hakkas külatänava otsas, just seal, kuhu põgenikud jooksid, tärisema kuulipilduja, põiktänavatest ja õuedest vihises püssikuule — koltšaklaste tee oli igal pool läbi lõigatud ja sellega Anui garnisoni saatus otsustatud.

Koidikul kogunesid partisanid turuplatsile kohtumaja juurde. Nende vägi oli kasvanud kolmekümne mehe võrra, sest just nii palju oli vange vangimajas. Pärast kindlast surmast pääsemist ei võinud need inimesed minna tagasi oma küladesse, kus neid jälle ootas kinnivõtmine ja surm, seepärast ühinesid kõik Tšernjajeviga. Partisanid olid saanud ka kõvasti laskemoona, uusi püsse, kakskümmend ratsaväehobust, mõned koormad toiduaineid ja välikköögi.

Tšernjajev laskis kõik külaelanikud koosolekule kutsuda ja käskis otsekohe võlla maha lõhkuda. «Peaks teie küla maha põletama kõigi nende metsikuste pärast, mis te olete lasknud oma silme all sündida!» ütles ta Anui elanikele. «Aga teie hulgas on ka ausaid inimesi, sellepärast jätame küla praegu veel

alles. Aga kui te edaspidi veel lasete Koltšaki timukatel siin peitseda, siis enam halastust ei ole. Ma ei jäta siin kivi kivi peale, pidage seda meeles!»

Kohe pärast koosolekut läksid partisanid tagasi taigasse.

Teade Tšernjajevi partisanide võidust levis kiiresti kogu maakonnas. Igalt poolt ruttas tema juurde uusi võitlejate rühmi — tagakiusatud talumehi ja desertööre Koltšaki armeest koos relvadega. Kord andis täies koosseisus alla terve soldatite rood, kes oli saadetud taigasse partisane jälitama. Partisanide vägi kasvas kiiresti, muutus ohtlikuks sõjaliseks jõuks, millega pidid arvestama Koltšaki karistussalgad ja väikesed garnisonid kogu taiga alal. Aeg-ajalt korraldasid Tšernjajevi partisanid ülemeelikuid rüüsteretki, tungisid kaugele steppi ja üllatasid vastase väeosi suurtel teedel, seejärel kadusid taigasse ja kättesaamatutena valge admirali võimule valitsesid oma mägipesades, sisendades rahvale usku vabaduse peatsesse tagasitulekusse sellel maal.

Seitsmes peatükk

1

Ernest Zītarsil oli olemas kõik, mis õigel kullaotsijal vaja: kaart, kirka, labidas, uhtmissõel, kuivikud, kaks tugevat kätt ja suur varaahnus. Niisuguste asjade ja omadustega relvastatult läks ta julgelt taigasse, ja seni kui tee viis mööda sissetallatud rada, ei kõigutanud miski ta südikust. Ta lootis oma õnnele, uskus Biteniekši jutte ja väikesi musti täpikesi kaardil. Kuld! Peidetud varandus — kõigi rõõmude ja väärtuste võti! Kas on veel tasuvamat tööd kui kullaotsimine? Sa asud kodunt teele, kõnnid kuu aega ringi ja selle eest saad nii palju kollast metalli, kui palju jaksad ära tassida. Kui palju see võiks sularahas välja teha? Ernest arvutas, aga õiget väärtust ei osanud määrata. Kui paneks kulla kahte kotti — üht kannaks seljal, teine ripuks rinna ees —, siis jõuaks oma neli puuda ära kanda. Aga võiks ka teisiti teha: koguda kahekordne kandam, umbkaudu perkapund (kümme puuda), pool kanda ettepoole ja panna maha, siis minna tagasi teise poole järele. Kui koduni on jäänud veel paarkümmend versta, läheks ta hobuse järele ja veaks kogu koorma

ühe ropsuga pärale. Kui kullaotsimine hästi laabub, siis saaks kuu ajaga hakkama. Sügiseni võiks Ernest seda retke veel kaks korda korrata, alles seejärel jätaks rahule ja hakkaks elama.

Nii rikas inimene muidugi ei hakka Siberi taigas konutama. Mis ta seal peale hakkab? Ei, ta sõidab rongiga Vladivostokki, seal istub laevale ja põrutab Ameerikasse. San Franciscos ostab oma pool tosinat ülikonda, lööb enda üles peeneks härraks ja sõidab autoga ringi. Aga juba siin Siberis näitab ta Kārlisele pikka nina — võtab talt ära Sarmīte. Jah, see olgu esimene ja kõige tähtsam töö, sest Sarmīte meeldib Ernestile rohkem kui kuus uut ülikonda. Oma rikkusesäraga pimestab ta tüdruku otsemaid. Kārlis paistab tema kõrval sootuks hale ja armetu — mis ta ülepea enam oli sest ajast saadik, kui ei tohtinud ohvitserimundrit kanda? Lihtlabane poiss tühjade taskutega, samasugune nagu iga teine põgenikutsura. Teadagi saab ta Ernesti peale pahaseks ja püüab tema plaane segi lüüa, aga sellest ei tule midagi- välja — nemad Sarmītega sõidavad salamahti minema ja San Franciscost saadavad kirja, võib-olla veidike raha ka, et neil seal metsas oleks hea meel.

Nii ta seal sammus, unistas ja rehkendas — lootusrikas, jõudu täis nooruk. Ajuti häirisid toredaid unistusi sääse- ja parmuparved, kes üksildast teekäijat halastamatult torkisid ja teda lausa vihale ajasid. Lõpuks sidus ta rätiku pea ümber ja vehkis vereimejaid eemale kahara kuuseoksaga.

Tamalga mäeni võis otsejoones olla umbes kakskümmend versta — kõva päevateekond. Ernest teadis, kui raske on minna läbi põlismetsa ilma rajata, seepärast valis ta kaks korda pikema tee — ringi läbi asustatud kohtade ja altailaste ulusside jõgede kaldail. Sellest pidi jagu saama kahe või kõige rohkem kolme päevaga. Siis jõuab ta suure mäe juurde ja võib paar nädalat üksipäini elada, maad kaevata ja jõgede liiva sõeluda.

Kogu esimese päeva viis tee läbi metsa ja ta ei kohanud ühtki inimest. Õhtul keeras rada mingi jõe orgu ja edasi viis mööda põõsastega kinnikasvanud kallast vastuvoolu mäestiku poole, võib-olla isegi otse Tamalga suunas, mille lumest ja jääst võis olla tekkinud see võõras jõgi. Päikeseloojangu ajal jõudis Ernest vana puusilla juurde ja nägi vastaskaldal majahütte. See oli väike altailaste küla — Kozunkoli uluss.

Ernest tõmbas rätiku peast ja keeras ulussi öömaja otsima.

2

Seal oli kõige rohkem kakskümmend maja, kõik lihtsad ja väikesed, ümmargustest palkidest ehitatud. Elumajade läheduses polnud mingeid kõrvalhooneid märgata. Suured karjakoplid andsid tunnistust, et ulussi rahvas elatub loomakasvatusest. Vanker oli lohakalt ukse ette jäetud. Ainukesed, kes võõrast teekäijat teretasid, olid kurjad pika karvaga koerad.

Koertega sõdides sammus Ernest mööda mitmest hütist, asjata oodates, et keegi tuleb välja metsikuid krantse ära kutsuma. Siin-seal ilmus madalate akende taha küll uudishimulikke nägusid, aga kui Ernest tervituseks viipas, kadusid need ruudu tagant kohe minema.

«No on rahvas!» pahandas ta ja keeras lõpuks ühele õuele sisse. Tema koputusele ei vastanud keegi. Ernest raputas uksetinki. Selgus, et uks on kinni. Polnud midagi teha, ta läks edasi. Sama tulemus oli ka teise, kolmanda ja neljanda maja puhul. Lõpuks leidis ta ühe lahtise ukse ja kutset ootamata astus tarre. Läppunud õhk ja võõras, imal lehk voogas Ernestile vastu. Väike kamber oli kodu- ja metsloomade nahku täis laotud. Üks nurk oli musta eesriidega eraldatud, teises nurgas istus seedripuust pingil vana naine ja ketras värtnaga villa. Vasak jalg oli kogu pikkuses paljaks võetud ja ta rullis ketrusvärtnat paljal puusal, täites sedaviisi mitte üksnes ketraja, vaid ka voki aset. See vaatepilt tundus Ernestile nii huvitav, et ta unustas teretada ega märganudki teisi toasviibijaid. Tema vaatlemise katkestas kulisev kõrihääl. Ernest pöördus sinnapoole, kust see hääl tuli, ja nägi keskealist tõmmunahalist meest läikivates vateeritud rõivastes. Mees kükitas põrandal, jalad idamaalaste kombe kohaselt risti enda all, ja suitsetas piipu. Paar sammu kaugemal põlvitas noorepoolne naine küdeva ahju ees ja küpsetas kooke.

«Tere õhtust!» teretas Ernest.

Mees võristas midagi vastuseks ja asendit muutmata vahtis Ernestit ükskõikselt. Ketraja ja koogiküpsetaja isegi ei vaadanud tulija poole. Nüüd algas kummaline jutuajamine. Ernest küsis vene keeles öömaja, altailane seletas midagi oma keeles. Mõlemad küsisid ja mõlemad tahtsid teise mõtteid teada saada, aga sellest ei tulnud midagi välja. Siis näitas Ernest märkidega, et on väsinud ja tahab magada, ning suud matsutades kujutas öömist. Lõpuks sai teine mees aru, mida ta tahab. Kohkunult hüppas ta püsti ja raputas tõrjuvalt käsi, korrates lõputult: «Njet, njet, njet! Nemožno! Nemožno, njet!»

«Ma maksan,» ütles Ernest ja tõmbas rahakoti välja. Altailane aga raputas õudses hirmus mõlemat kätt. Äkitselt tõmbas ta välja loomade tapmise tuutsi, pani noaselja endale vastu kaela ja näitas kõri läbilõikamist.

Ernest kahvatas, taganes ukse juurde, altailane aga pomises kogu aeg midagi ja nügis tuutsiga.

«Nüüd olen plindris,» mõtles Ernest ehmunult. «Ta tahab mind ära tappa.»

Tegelikult polnud lugu sugugi nii ohtlik ja Ernest kartis asjata. Mõni päev tagasi oli ulussis toimunud mõrv, üks mees oli teisel kõri läbi lõiganud, ja seetõttu elas kogu küla nüüd ebausklikus hirmus, sest šamaan polnud veel puhastusrituaali läbi viinud. Nende inimeste arvates pidi tapetu hing ringi hulkuma, võtma endale igasuguseid kujusid ja püüdma Kozunkoli ulussile kurja teha. Õnnetuseks olid küla mehed mägedes karja juures ja ei teadnud juhtunust veel midagi. Niikaua kui šamaan polnud tapetu vaimu ära lepitanud, kartsid ulussi inimesed ükskõik millise võõraga tegemist teha, sest igaüks võis olla surnu vaim. Kui Ernest oleks seda teadnud ja tahtnud ulussi elanike ebausku ära kasutada, oleks ta võinud julgesti siia elama jääda ja nõuda lunaohvriks, mis talle aga oleks meeldinud. Aga ta ei mõistnud altailaste keelt ja seepärast kartis veel rohkem kui külarahvas. Pooljoostes ruttas ta külast minema; loomatapmise väits hõljus tal kogu aeg silme ees ja ta andis jalgadele valu. Alles põõsastikus julges ta hinge tõmmata ja tagasi vaadata. Jumalale tänu, keegi ei jälitanud teda! Võibolla õnnestub veel eluga pääseda! Uh, see hirmus Kozunkoli uluss! Parem magada metsas loomade keskel kui seesuguses mõrtsukapesas!

Kuigi kaugele ei saanud Ernest siiski minna, sest öö tuli peale. Ta peitis enda põõsastesse, näris kõvu kuivikuid ja rüüpas paljast vett peale. Aga kui see lihtne söök oli söödud, tabas Ernestit uus hirmuhoog, mis oli veel suurem kui eelmine: teiselt poolt jõge metsast kostis äkitselt hale, nutune hüüe: «Kamlai!» See ei olnud linnu hääl, ükski loom ei ulu nõnda — see võis olla ainult kas inimene või tont. Veidi aja pärast hõige kordus.

«Kamlai! Kamlai!» kajas mägedest kumedalt vastu ning kordus lakkamatult mustendavas, ööpimedusse vajunud taigas. See oli metsa hääl, padrikute ähvardus, pimeduse ja ohu hoiatav märguanne. Väikeste vaheaegadega hirmutas see salapärane «kamlai» julget kullakaevajat kogu öö läbi. Silmagi kinni saamata, lahtine käänispeanuga ühes käes ja raske nui teises, piinles Ernest hommikuni ja koos esimeste päikesekiirtega asus jälle teele. Kohe vaikisid ka õudsed hõiked, sest ulussis hakkasid kuked kirema ja kõik kurjad vaimud pidid kaduma.

Pärastpoole, kui Ernest oli oma reisilt Brenguli asundusse tagasi jõudnud, sai ta teada, kes oli tol ööl taigas kisendanud. Seda rääkis talle üks altailane, kes jahikäigul põlendikule sisse põõras. «Kamlai» olevat šamaanide nõiahõige. Kui kuskil juhtub õnnetus, loomuvastane surm, siis läheb šamaan öösel metsa, püüab oma hõigetega kurje vaime lepitada ja tapetu hingele rahu anda. Mõnikord jätkub ühest ööst, mõnikord aga peab šamaan terve nädala karjuma, enne kui surnu vaim kummitamise järele jätab. Kisendamist täiendatakse vahel ohverdamisega ja teiste nõiatempudega, aga kuidas see kõik toimub, seda teab üksnes šamaan, sest tunnistajaid ei tohi nõidumise juures olla.

Järgmise öö magas Ernest karjaste juures mägikarjamaal. Talle anti lambaliha süüa ja kumõssi juua. Oma süngest väljanägemisest hoolimata olid karjused väga südamlikud ja külalislahked. Ernest sai neilt ka kasulikke juhatusi, kuidas rutem Tamalga mäele jõuda. Ta oli õigelt teelt kõrvale eksinud, seepärast kestis teekond kolme päeva asemel terve nädala. Sel ajal nägi Ernest mitmeid mägilaste ulusse ja suuri loomakarju. Mõnel peremehel oli sadu härgi ja tuhandeid lambaid, lisaks veel toredad hobusetabuunid. Altailaste telgid olid täis ilusaid vaipu, sadulaid ehtisid hõbedast ja kullast kaunistused ja igal mehel oli mitu naist.

Kadedal pilgul vaatas Ernest nende jõukust — mis sellest kasu, kui inimesed ei oska seda õieti kasutada. Ah, kui temal oleks säärased karjad, tema küll teaks, kuidas elada!

Kuuendal päeval jõudis ta Altai põtrade — maralite kasvatajateni ja nägi suuri maralikarju. Maraleid kasvatati kallite sarvede pärast, sest hiinlased ja mongolid pidasid neid vanast ajast saadik heaks ravivahendiks.

Palju imelist sai Ernest sellel reisil näha, aga kõike vaatas ta hajameelselt. Altailased ja härjad, põdrad ja lambad — kõik see oli tühi praht, teda huvitas ainult kuld. Seepärast tegi ettevõtliku poisi üpris rõõmsaks seitsmenda päeva õhtu, mil ta pärast lagedaid mägikarjamaid ja asustatud orge jõudis lõpuks sünge, metsiku Tamalgani, kullajõgede hälli juurde. Ei suitsenud seal õhtul ühtegi tulelõket, ühegi inimese hääl ei kõlanud ei kurudes ega nõlvakutel. Üksainus õnneotsija tegi jõe kaldale okstest onni ja pani oma kirkale varre taha. Ta oli õnnelik selle üksin-

duse üle, see veider võõras noormees, ja ääretult paljunõudlik: isegi kui kogu Tamalga massiiv olnuks kullast, ei oleks ta tahtnud sellest terakestki teistele anda. Ka siis oleks talle vähe olnud...

3

Ernest töötas. Tõusis enne koitu, kaevas kogu päeva maad ja sõelus jõeliiva, õhtuti lõpetas alles siis, kui enam midagi ei näinud. Ent Tamalga varjas kangekaelselt oma rikkusi. Liiv ja kivid, pori ja savi — see oli kõik, mis kullaotsija oma sõelal nägi. Kaks päeva rassis ta ühel kohal, siis läks teisale. Pärastpoole ei jäänud ta kuhugi kauemaks peatuma. Kaevas veidike kaldal, raputas läbi mõned sõelatäied jõeliiva ja läks edasi. Ta sattus mitmesse mahajäetud kaevandusse, kus oli veel näha varasemate kullaotsijate jälgi: segituhnitud maa, läbisõelutud liivahunnikud ja uhtmisriistade jäänused. Siin-seal leidis ta tillukese kullatera, aga need olid vaid tolmukübemed, kunagise rikkuse riismed. Niisuguse saagiga ei teeninud söögirahagi, mis siis veel rikkusest mõtelda. Ja ometi, kusagil pidi olema kulda — puutumata, ehedat kulda tervete soontena. Need kübemed, mis Ernest siit-sealt kokku kraapis, tunnistasid, et ta on õiget teed tulnud. Siin oli kulla sünnimaa, pidi ainult teadma, kustkohast seda otsida. Vana kullakaevaja arvatavasti oleks iseloomulikke märke teadnud, ükskõikselt mööda läinud kohtadest, kus Ernest kaevamisega asjatult aega raiskas, ning seisma jäänud ja tööle hakanud mujal, kust Ernest hoolimatult üle sammus.

Kui juba nädal aega oli Tamalga nõlvakutel hulgutud, märkas Ernest ühel hommikul, et tema moonakotti on jäänud ainult paar kuivikut. Liha ja või olid juba varem otsa saanud ja poissi hakkas rõhuma mure söögi pärast. Kõige lähemad inimelamud asusid päevatee kaugusel, aga egas sealtki midagi muidu saa. Näputäis kulda, mis ta oli kogunud, teda ei päästaks, võib-olla siinsed inimesed üldse ei teagi nende läikivate tolmukübemete väärtust ega anna nende eest isegi lõpnud lammast. Mis nüüd teha?

Ernest sõi viimased kuivikud ära ja korjas metsast marju — musti ja punaseid sõstraid, maasikaid ja vaarikaid. Aga nendest läks süda vesiseks ja nälg ei vähenenud põrmugi. Jõgedes oli Ernest vahel ka mõnd kala märganud, kuid ilma võrgu või õngeta neid kätte ei saanud. Ta otsustas püüda noori linde, metstuvisid ja hallrästaid. Nui käes, roomas ta läbi tiheda

rohu. Olesehmatatud linnud jäid pikkade putkede vahele kinni, ja enne kui nad jõudsid lendu tõusta, lõi Ernest nad maha. Aga mitte iga päev ei läinud tal korda linnupraadi saada; mõnel hommikul tuli labidas ja sõel tühja kõhuga kätte võtta ning imeda kolba-nimelist taime, millel oli küüslaugu maitse. Nõnda poolnäljas ajas Ernest kuidagi veel teisegi nädala läbi. Sel ajal käis ta paljudes kasutatud kullaleiukohtades, mis tänapäevani on kärbsemustatäpikestena üksikasjalikele mägikaartidele kantud ja erutavad lihtsameelseid õnnekütte nende rikkuseahnuses.

Nälgimine tegi nõrgaks, ja lõpuks lõi Ernest oma lootustele käega ning katsus, et sai üksildastest padrikutest minema, seni kui jalad veel kandsid.

«Ma tegin vea, et viimastes ulussides ei varunud toitu pikemaks ajaks,» ütles Ernest endale. «Püssi oleks ka pidanud kaasa võtma.»

Kulda otsides oli ta mööda Tamalga jalamit tükk maad ida poole liikunud ja nüüd tuli koju tagasi minna läbi võõraste paikade. Pidi ka suure ringi tegema, sest tee asustatud jõeorgude kaudu viis kõigepealt põhja poole ja läks postmaanteele välja Kuznetski maakonna piirides. Sealt oleks Brenguli asundusse veel kahe päeva tee.

See oli pigem kerjareis kui rikka mehe võidukas tagasipöördumine. Tüki leiba ja kruusi kalja sai Ernest igas kohas, tal lasti ka magada talumajades katuse all, aga igal pool piinati teda üksikasjalike pärimistega, söögi ja öömaja eest tuli maksta väljamõeldud lugudega. Mida ligemale jõudis Ernest stepile, seda umbusklikumalt vaatasid talumehed teda. Ühes külas taheti teda kinni võtta ja vallavanema juurde saata, kuid tal õnnestus põgeneda. Tol õhtul jäi ta söömata. Öö magas heinakuhjas, hommikul läks edasi, kuid nüüd ringiga ümber külade, ja kui keegi vastu sõitis, andis aegsasti teed. Ta hingas kergendatult, kui tee õhtul stepi servalt jälle taigasse pöördus. Aga rõõm oli liiga varane, sest pahandusi võis juhtuda samahästi tihnikus kui lagedal külatänaval. Kui Ernest oli ligi tund aega metsas sammunud, põrkas ta järsul käänakul rinnutsi kokku kahe relvastatud mehega. Võib-olla oleksid nood teda mööda lasknud, kui ta oleks rahulikult edasi läinud, justkui poleks midagi juhtunud, kuid võõraste meeste püssid ja sünged, habetunud näod kohutasid vaprat poissi sedavõrd, et ta tormas ülepeakaela puhmastesse. Võõrad järgnesid talle. Nad olid puhanud ja paremini söönud kui Ernest, tundsid ka metsa paremini, ja sel ajal kui Ernest põdra kombel läbi räga murdis, läksid nad sissesõtkutud radu mööda temast ette ja piirasid ta sisse.

«Anna heaga alla, muidu laseme,» hoiatasid nad.

Nähes, et muud väljapääsu pole, tõstis Ernest käed üles ja alistus saatusele. «Säh sulle kuld, säh sulle vaba elu!» mõtles ta mornilt, kui vangistajad ta endi keskele võtsid ja sügavamale metsa sisse viisid.

«Sõbrad, mis te tahate minuga teha?» küsis Ernest haleda häälega. «Olen vaene inimene ja tulin töölt koju.»

«Eks me näe, mis sell sa oled,» vastas üks võõrastest sünge lt. «Viime komandöri juurde, las teeb selgeks.»

Vangiga pikemat juttu tegemata viisid nad teda üha kaugemale taigasse. Veerand tunni pärast jõudsid nad jõe äärde. Üks võõrastest vilistas, teiselt kaldalt vastati samuti vilega, ja veidi aja pärast tuli üle jõe paat kahe relvastatud sõudjaga.

«Need on vist röövlid!» mõtles Ernest ja imestas, kuidas ta varem pole neist midagi kuulnud. Jõuk oli ilmselt alles hiljuti tegutsema hakanud, sel ajal kui ta kulda otsis.

Kõik sõitsid üle jõe. Need, kes olid paadiga vastu sõudnud, jäid kaldale, teised läksid edasi ja vähe aja pärast jõudsid väikesele lagendikule. Sinna oli püsti pandud mitu presendist ja kuuseokstest telki, platsi keskel suitses väliköök. Ernest nuusutas mõnuga supilõhna. Supp... maitsev õhtusöök pärast pikka nälgimist! Tal oli nüüd ainult üks soov — kõht täis süüa. Pärast tehtagu temaga mis tahes.

Kõigist telkidest vaatasid Ernesti otsa võõrad näod, kuid asjata otsis ta neilt röövlite metsikut ilmet, verejanust ja südametust kurjusest moondunud lõustu. Ei, need olid samasugused inimesed kui kõik teised — vaiksed, kohmakad talupojad, kes näisid pigem olevat talgule kokku tulnud kui röövima. Telkide taga puristasid mõned hobused.

Üks Ernesti saatjatest läks komandöri juurde vangist ette kandma. Peagi tuli ta tagasi koos noore suurt kasvu mehega, kelle välimus ja kõnnak meenutasid Ernestile kedagi tuttavat. Keda nimelt, see ei tulnud talle pähe, sest õhtuhämaruses polnud tulija nägu näha.

«Siin ta ongi,» näitas saatja komandörile Ernestit.

Tulija peatus vangist paari sammu kaugusel ja vahtis teda uuriva pilguga. Oma silmi uskumata, endalt küsides, kas see kõik ei ole ainult unenägu, tundis Ernest «röövlipealikus» ära oma venna Kärlise. Kuid ka Kärlise üllatus polnud väiksem.

Kui nad olid esimesest ehmatusest toibunud, pahvatasid mõlemad nii lõbusalt naerma, et partisanid, kes küll veel midagi ei taibanud, naersid nendega kaasa.

4

«Ernest, ega sa ei ole haige?» küsis Kärlis, kui oli venna oma telki viinud ja partisanidele seletanud, mis sorti hulguse nad olid seekord kinni võtnud. «Sa näed üsna halb välja.»

«Haige pole ma olnud, aga mul oli viimasel ajal toit kehv,» vastas Ernest. «Täna ei ole ma veel peaaegu midagi söönud.»

Kärlis laskis köögist katelokitäie suppi tuua, ja sel ajal kui Ernest sõi, ajasid nad juttu.

«Kuidas sul vedas, kas leidsid palju kulda?» küsis Kärlis.

«Natuke ikka on, aga selle pärast küll ei tasunud säärast reisi ette võtta,» pomises Ernest, rüüpides ahnelt kuuma leent. «Aga kuidas see juhtus, et sa oled röövima hakanud?»

«Röövima?»

«Nojah, see on ju röövlijõuk. Millest te muidu elate?»

«Sa eksid. Neil meestel on hoopis teistsugused eesmärgid, kui sina ette kujutad.»

Kärlis seletas, miks ta oli pidanud Tšernjajevi juurde põgenema ja mis nad on viimasel ajal korda saatnud: Uksunai päästmine, kallaletung Anuile, mõned retked taigaäärsetesse küladesse. Ka sel ööl oli Tšernjajev ühe rühmaga tööle läinud, Kärlis oli jäetud laagrit valvama.

«Ja mis te seal külades tegite, kui sinna sisse tungisite — siis võisite vist võtta kõike, mis aga meeldis?» küsis Ernest.

«Me võtsime ainult vaenlastelt, mis meil vaja — toitu ja relvi. Talumehed ise varustavad meid kõige vajalikuga.»

«Aga mis neil sellest kasu?»

«Me kaitseme neid ülekohtu eest, ei lase nende maju maha põletada, ja need, keda taga kiusatakse, võtame oma salka.»

«Kas teil mõnikord ei või kehvasti minna?»

«Juhtub, et mõni mees saab lahingus surma, aga ega see ole hullem kui surm võllasilmuses.»

«Kui kaua te mõtlete nõnda vastu pidada?»

«Suvel, seni kui taiga on roheline, ei saa keegi meile midagi teha. Saatku siia või terve diviis — meie jälgi nad üles ei nuhi.»

«Aga talvel? Kus te ennast varjate, kui külmaks läheb? Metsas ei saa siis ju enam elada.»

«Talvel tuleb valida üks kahest, olenevalt olukorrast ja meie edust: kui meil läheb kehvasti, siis taganeme üle piiri Mongooliasse, aga kui on õnne — ja selles me enam ei kahtle —, siis püüame sügisel algatada suure ülestõusu kogu ringkonnas ja raputame Koltšaki võimu maha.»

«Ja siis saate teie kogu Altai valitsejateks?»

«Võib küll juhtuda.»

Säärased väljavaated tundusid ka Ernestile ahvatlevad. Ilus, vaba ja seiklusrohke partisanielu näis olevat palju romantilisem kui üksluine talutöö Brenguli asunduse põlendikul. Siin oli energilisel, osaval mehel alati võimalus midagi oma kraamikotti pista, keegi ei võinud tema üle kohut mõista, kui ta siin või seal midagi õnneks võttis, kuna kodus ei teatud midagi muud kui töö ja ainult töö. Lisaks veel see ebameeldiv tagasitulek kullamäelt: kuidas sa lähed asundusse tühja taskuga, eriti pärast suurt kiitlemist? Mõni aeg ei julge ennast üldse inimestele näole anda.

«Tead mis, vennas, ma võiks ka sinu juurde jääda. Mis ma kodus peale hakkan? Brengulis kannab meie pere peale vimma, kes teab, hakkab mindki taga kiusama. Aga siin ei oleks mul midagi karta.»

Kärlis vaikis tükk aega, enne kui vastas:

«Ma arvan, sa pead siiski koju minema. Sind ei puutu keegi, sest sa ei ole kellelegi midagi teinud, aga kui hakatakse kiusama, võid igal ajal meid üles otsida. Kuidas nad muidu üksinda jõuavad seal põlde koristada?»

«Mis seal suurt koristada...»

«Ei, Ernest, mine parem koju! Partisanielu ei ole kaugeltki lõbu — see on raske töö, ohte on palju.»

Lõpuks andis Ernest järele, kuid rohkem kui Kärlise veenmine mõjutas teda üks uus mõte: seal asunduses on ju Sarmīte. Seni kui Kärlis taigas hulgub (võib-olla ei tulegi enam koju), on Ernestil head väljavaated ja vabad käed.

Ööd magas Ernest partisanilaagris. Hommikul viis Kärlis ta tee peale ja juhatas, kuidas Uksunaist minna vana Titovi mesilasse ja siis kõige otsemat teed mööda asundusse.

Neist nõuannetest oli kasu ainult kuni Uksunaini. Küla karjamaal mõtles Ernest ümber, sest seal, majadest eemal, sõi suur hobusekari ja üks noor sihvakas mära hakkas Ernestile väga meeldima. Imelik asi oli nende tabuunidega: mõni söakam täkk kogus kõik küla vabad hobused ühte karja ja juhtis neid karjamaadel. Mõnikord uitas tabuun naaberkülani ja sai seal kokku naabrite tabuuniga. Siis mõlemad karjajuhid — täkud — pidasid maha vihase võitluse, võitja liitis võidetud täku karja omaga ja viis selle oma külasse. Nõnda nad rändlesid terve suve vabalt ringi, ilma järelevalveta, sest hobusevargaid talumehed ei kartnud.

Seda küll, hobusevargaid siin ei olnud, aga oli Ernest Zītars... Kui ta pilk ilusale märale peatuma jäi, ei suutnud

ta enam kiusatusele vastu panna. Tagajärgedele mõtlemata tegi ta koti rihmadest ja nöörist päitsed. Hobustega oli ta õppinud ümber käima juba isakodus, seepärast meelitas võõra mära hõlpsasti enda juurde ja pani talle päitsed pähe. Peagi istus Ernest hobuse seljas ja ratsutas kiires traavis mööda metsateed minema. Nüüd oli tal väljavaateid juba järgmisel ööl asundusse jõuda ega olnud vaja Titovi mesilast öömaja otsida. Seda ei võinud ta teha ka hirmust, et vana Titov äkki tunneb oma küla hobuse ära. Põlendikult, mis asub kõigist teedest eemal, ei oska keegi kadunud mära otsida. Võib-olla omanik mõtleb, et partisanid on selle endale võtnud või hundid lõhki kiskunud, ja kui ta otsinguil nii kaugele tuleb, siis võib öelda, et mära ise on karja juurest ära tulnud ja siia sattunud, ning nõuda veel maksu looma hoidmise ja söötmise eest.

Kaheksas peatükk

1

Kesksuveks oli Zītarite uus elumaja juba nii kaugel, et võis muldonnist valgetesse tubadesse üle kolida. Oleks olnud rõõmus jüripäev, kui koduseid poleks rõhunud mure Kärlise ja Ernesti pärast. Kogu asundus teadis, et vennad on kottu ära. Kõik arvasid, et nad varjavad ennast lähedastes metsades ja öösiti käivad kodus, kust neile süüa antakse. Teated Tšernjajevi partisanide tegevusest jõudsid moonutatud ja liialdatud kujul ka Brenguli külla, kuid keegi ei tulnud selle peale, et partisanisalgas võiks olla ka mõni asunduse inimene. Brengulis, kes kõige sagedamini vallavalitsuse meestega kokku sai ja rohkem kuulis, kujutas Tšernjajevi mehi koletiste ja röövlitena, keda kõik taiga elanikud kardavad. Muud nad ei mõistvat kui tappa, röövida ja põletada. Jumal hoidku, kui nad kunagi asunduseni roidavad! Häda ja viletsus külale, kuhu nad ilmuvad!

Aeg-ajalt, alati äkitselt ja ootamatult, tulid öösel Zītarite poole läbiotsijad. Vana Zītarsit oli lugematuid kordi üle kuulatud. Kui teda polnud veel vangistatud ja Anuisse viidud, siis üksnes sellepärast, et vallavanem Šamšurin oma poja pealekäimisel teda pisut kaitses.

Tubli poiss oli see Saša Šamšurin. Kui öösel oli sandarmite

tulekut oodata, ratsutas ta Zitareid hoiatama. Võib-olla uskus temagi, et Zitarid peavad Kärlisega sidet, seepärast oli tema heasoovlikkusel seda suurem väärtus. Tema tulek valmistas Elzale alati rõõmu. Noor Šamšurin meeldis talle, ta ei varjanudki seda. Kui Zitaritel oli külas mingit asjaajamist, siis võttis Elza selle käigu alati enda peale. Ja iga kord mõistis ta Sašaga kohtuda. Tagasiteel saatis Saša neiut poole maad.

Kesksuvel hakati asunduses juba oodatavatest pulmadest rääkima. See polnud paljas kuulujutt: vallavanem oli poja valikuga päri, ka Zitaritele tundus kasulik Šamšurinitega sugulasteks saada, ja nõnda siis võis enam-vähem kindlalt ütelda, et sügisel tulevad pulmad. Tänu sellele asjaolule jäid sandarmite käigud põlendikule harvemaks.

Paar nädalat enne jaanipäeva algasid Zitaritel vabamad päevad. Kõik suured tööd olid tehtud, jäi ainult heinaaega oodata. Janka oli kogu kevade sellest vabast ajast unistanud ja väikeseks teekonnaks valmistunud. Juba ammu oli ta öelnud, et oleks vaja mõned õpperaamatud muretseda ja järgmisel talvel iseõppimise teel omandada merekooli ettevalmistusklassi programm. Siis oleks aeg tulusalt ära kasutatud, ja kui kodumaale minnakse, võib ta kohe astuda merekooli eriklassi. Isa toetas seda plaani ja lubas poega aidata neis õppeaineis, kus raamatutest väheks jääb. Kui Janka mainis, et ta peaks linna ratsutama ja raamatuid ostma, ei olnud keegi vastu.

Šamšurin laenas sadula ja nädala algul asus Janka teele. Kiiresti ratsutades jõudis ta poolteise päevaga Biiskisse. Hobuse jättis ta sissesõiduhoovi, seejärel käis mitu tundi mööda kauplusi ja turupoode. Vajalikest raamatutest leidis ta ainult kaks: inglise keele õpiku ja laevasõidu sõnaraamatu. Üheski poes polnud mereastronoomiat ega navigatsiooniõpikut, sest kellel siin, tuhandeid versti merest ja merekoolidest eemal, võis neid raamatuid vaja minna. Aga Janka ei muretsenud suurt: mainitud ained kuulusid eriklassi programmi ja praegu võis ka ilma nendeta läbi saada. Peaasi, et ta siiski midagi leidis — tõenduseks, et ta on linnas käinud, sest sõit Biiskisse oli ainult vajalik sissejuhatus ja ettekääne ühele teisele, palju ahvatlevamale reisile, millest kodus kellelgi aimu ei olnud.

Teise päeva õhtul, kui Janka koduste arvestuse järgi pidanuks alles linna jõudma, olid tal kõik asjad juba korda aetud ja ta istus hobuse selga, et edasi sõita. Ta ei jäänud Biiskisse ööseks, ei läinud ei tsirkusse ega kinno, pärast aastapikkust üksinduses elamist suutis loobuda kõigist linna imedest, et ainult täide viia oma unistus, mis oli tekkinud talvepakases ja

tulsus, suitsuses muldonnis istudes ja tormi möirgamist kuulates. Ta ei ratsutanud steppi, kustkaudu läks kodutee, vaid sõitis üle Bija jõe ja kihutas lõuna poole, vastu suurtele mägedele ja Kazanda orule.

Hobune oli linnas hästi välja puhanud, seepärast ratsutas Janka öö läbi. Hommikul laskis ta hobusel mõne tunni ühe oja haldal rohtu süüa ja sõi ka ise kuiva einet. Siis ratsutas ta jälle edasi.

Ikka lähemale tuli tema igatsuste maa. Külad ja mäed vaheldusid tema teel — see oli imeline reis, rohkem unelm kui tegelikkus. Puhuti läks Janka õnnest lausa segaseks, hakkas kahtlema, kas see, mis toimub, pole hallutsinatsioon. Mida suurem on õnn, seda muinasjutulisem ja uskumatum näib selle täideminek. Janka kogu elu sisu, kõigi soovide eesmärk oli nüüd kauge talu Kazanda mäel. Üle metsade ja orgude oli ta põlendikult vaadelnud selle mäe sinetavat tippu ja see tundus talle kättesaamatu justkui võluriik. Seal oli Laura... Ja nüüd kandis virk Siberi hobune teda kiires traavis sinnapoole. Ikka ligemale ja ligemale... Ta nägi juba Kazanda lõhanguid ja metsaga kaetud nõlvu, kogu õhk oli täis joovastavat lähedust.

«Homme samal ajal olen ma palju rikkam kui täna,» mõtles ta. «Ma olen teda näinud, temaga rääkinud ja võib-olla tean, mida tema mõtleb. Seejärel — mis loevad mõned üksildased aastad kauguses, mis loevad töö ja raskused, mis loeb kogu maailma mure, kui sa tead ja usud! Janka, õnnelik Janka!»

Ta rääkis iseendaga ja kujutles üksikasjalikult tulevaste tundide romantikat: kuidas ta ootamatult ilmub Niedrate tallu, suurem ja mehisem kui aasta tagasi, kuidas kohtab Laurat ja tütarlaps ulatab punastades Jankale käe, kuidas mööduvad päev ja õhtu ning kuidas ta jutustab Laurale oma suurest armastusest. Ah, see oli nii päikeseline ja ilus, et juba kujutledes tekkis tahtmine laulda ja hõisata. Ei, need tunded nõudsid ka teist väljendust. Janka luuletas. Kogu päeva vallandusid värsid tema hingest nagu küpsed õunad oksalt...

Mida lähemale jõudis Janka Kazanda orule, seda ärevamalt hakkas tema süda tuksuma. Aga kui viimane asula, mis teda talu orust eraldas, selja taha jäi, ei nõõtanud ta enam hobust. Päike loojus. Taevas leegitses värvide palangus, ent üle tumenenud orgude libisesid varjud ja õhtune jahedus.

Paar kilomeetrit enne Niedrate talu pidas Janka hobuse kinni ja hüppas maha. Seal oli kõrge koht, kust üle puulatvade ja põõsaste võis näha taluhoonete mustendavat kobarikku.

«Ma tervitan teid, mägilased!»

Veel veerand tundi — ja Janka võinuks olla seal. Aga ta ei läinud edasi. Võttis hobuse ohelikkupidi järele ja viis ta väikesele aasale, teest kõrvale. Sinna jäi ta ööseks, magas lageda taeva all ja vaatles tähti.

«Ka tema näeb neid tähti ja mõtleb midagi. Kas ta tunneb, kui lähedal ma olen? Kas ta veel üldse mäletab mind?»

Keegi ei osanud seda öelda. Võib-olla homme... Tule rutem tagasi, päike!

2

Janka ei maganud öösel peaaegu üldse ja ärkas hommikul koos lindudega. Ta otsis väikese mägioja ja pesi nägu. Magamata öö roidumus kadus kohe; karge hommikuõhk, kastene rohi ja põõsad, lindude ja väikeste loomade paljuhäälne vadin äratasid temas seesugust reipust ja ürgset rõõmu, et ta kuuldamatult hakkas kõigi oma mõtete ja tundemeeltega selle ilusa maailmaga kaasa helisema.

Ta saduldas hobuse ja jälgis taluõue oma kõrgelt künkalt, oodates, kuni Niedrate pere ärkab. Janka kuulis, kuidas lehmad ammusid Niedrate laudas, nägi kanakarja õuel ja koera edasitagasi jooksmas. Peagi tõusis elumaja korstnast suitsuvine ja kolm naist läksid lauta, lüpsikud käes. Võib-olla üks neist oli Laura...

Nüüd võis Janka hobuse selga ronida ja tallu ratsutada. Kuid ta otsustas veel oodata, kuni seal all on hommikuste talitustega valmis jõutud. Poole tunni pärast mõtles ta, et poleks viisakas minna tallu just pruukosti ajal — justkui oleks ta nimelt söögiajaks sinna rutanud. Ei, las Niedrad söövad ja alustavad päevatööd, ega nad kodunt kuhugi minema lähe. Halb, et veel heina ei tehta, siis võinuks kogu päevaks tallu jääda ja neid heinamaal aidata.

Kõik oli tundunud nii lihtne, kui Janka selle pika teekonna ette võttis. Nüüd sihi ligidal aga... Mida kauem ta talu poole vaatas, seda keerulisem näis kogu see ettevõtmine. Kogu aeg oli ta mõelnud vaid ühest: kuidas oma tulekut seletada? Miks ta ratsutas pika tee läbi mägede, kui Brenguli asundusse viis teine, kaks korda lühem tee? Nüüd röövis see mõte talt julguse. Mis ta talus räägib? Tal ei olnud siin midagi tegemist. Tuttavaid külastada, vaadata, kuidas nad elavad, ja jutustada endi elust asunduses? Kes siis sellise tühise põhjuse pärast nii pika tee ette võtab?

Valetada ta ei tahtnud, võib-olla ei oskakski, ja mõni Niedratest kahtlemata aimaks tema tuleku tõelist põhjust. Kui see oleks Laura, siis poleks midagi, aga kui aimaja on mõni teine? Ja tõenäoliselt on see mõni teine. Sellest mõttest hakkasid Jankal põsed õhetama. Ta ei suutnud enam alla orgu ratsutada.

Kaua istus ta seal üleval kaljunukil, hobune põõsaste varju peidetud. Mõistus ja tunded pidasid rasket heitlust. Ajuti lõi igatsus nii kuumalt kirvendama, et Janka joobus ja oli valmis mõtlematult tallu tormama, muretsemata teiste inimeste võimalike mõtete ja kahtlustuste pärast. Aga kohe haarasid teda jälle kahtlused, häbi, isegi hirm, et seesuguse käitumisega muutub ta äkki Laura silmis igavesti naeruväärseks. Mida kõrgemale tõusis päike, mida palavamaks muutus päev, seda suuremaks kasvasid Janka kõhklused. Lõpuks mõistis ta, et täna pole talle määratud Laurat näha ja arvatavasti ei näe ta teda veel kaua aega. Jälle jätkub teadmatus, jälle vaatab ta põlendiku mäelt Kazanda tippu ja tema unistused hõõguvad justkui mulla alla maetud tuli, millest ühelgi teisel inimesel pole aimu.

Kui vähemasti eemalt näeks Laurat! Heita talle vargne pilk, elustada mäjus tema kuju elavat värvikust, võib-olla kuulda ka tema häält — paari sõna, mitte rohkem!

Janka nägi talu inimesi. Mõnikord oli neid palju seal all, viis või kuus, ja üks oli tingimata Laura. Ent milline? Kellele saata oma mõttetervitus, keda peaks paitama su pilk?

Järsku pingutas ta tähelepanu: kaks naist tulid talust mäe poole. Ühel oli kandam käes. Jõudnud silla juurde, kus tee kääbas lähedase küla poole, ei läinud nad üle silla, vaid keerasid vasakule, põõsastevahelisele rajale, mille ääres asus Janka. Kui sealt tuleks vaid üks ja see oleks Laura, siis jääks Janka kohale ja ootaks tulijat. Aga seal oli kaks inimest ja eemalt ei tundnud ta kumbagi ära. Kui nad Janka peidukoha üles leiavad, mõtlevad veel ei tea mida. Erutusest higisena võttis Janka hobuse ohelikkupidi järele ja vedas ta läbi kõige paksemate põõsaste teeraja juurest kaugemale. Sel ajal kui naised Janka hiljutise peidukohani jõudsid, oli Janka juba jõe ääres teel, ja julgemata taha vaadata, ratsutas pikkamisi, suure ringiga ümber Niedrate talu. Ta ei vaadanud tagasi ka hiljem, kui talu ja Kazanda org olid kaugele seljataha jäänud, otsekui kardaks, et juhuslik pilguheit võiks teda tagasi meelitada ja kogu maailma ees tema mõtted paljastada. Unistus oli muutunud sonimiseks, täitumata lootuste asemele astus morn masendus.

Nõnda ilmus Janka koju, veel vaiksem kui varem, ja ta ei rääkinud kellelegi oma Biiski-käigust. Sellest peale hoidus ta

veel rohkem omaette ja kaua-kaua ei nähtud teda asunduse noorte hulgas. Jaaniõhtul, kui taiga helises põgenike jaanilauludest, võttis kapten Zītarsi noorim poeg püssi ja läks üle põlendiku kõrgele mäele.

3

Vihmasel juuniõhtul saabus Ernest Zītars koju. Muldonni juures pidas ta hobuse kinni ja askeldas sellega kärarikkalt, lootes, et omaksed kuulevad hääli ja tulevad välja vaatama, kes seal on. Aga kui muldonnis jäi kõik vaikseks, ei kannatanud Ernest enam välja, vaid koputas uksele. Nüüd sai talle selgeks, et onn on tühi. Järelikult on kõik juba uude majja kolinud. Polnud midagi parata, Ernest hüppas jälle hobuse selga ja ratsutas kapjade raskel plaginal sada sammu edasi. Koer hakkas haukuma. Akendele ilmusid kohkunud näod, vaikselt kägises välisuks.

«Kes seal on?» kuulis Ernest isa häält.

Uuesti kargas ta hobuselt maha ja seda ohelikust järele vedades sammus õuele.

«Ärge kartke, see olen mina . . .»

«Ernest tuli koju!» Rõõmus sõnum ajas otsekohe kogu perekonna jalule. Kullaotsija piirati sisse.

«Kuhu ma oma hobuse ööseks panen?» küsis Ernest isalt. «Karjamaale ei või lasta — läheb veel minema. Kas pole vägev loom?»

«Kust sa selle ostsid?» küsis vana Zītars rühikat ratsut uurides.

«Kalmõkkide pealikult,» vastas Ernest. «Maksin peaaegu naela kulda — nii palju oli mul veel kotipõhja jäänud pärast seda, kui röövlid mu Uksunai taga paljaks tegid.»

Ernest ohkas nukralt ega tahtnud sellest õnnetusest pikemalt kõnelda. Alles hiljem, kui oli jahtunud õhtusööki söönud, hakkas ta jutustama. Jah, see oli tõepoolest saatuse õel nali: inimene näeb mitu nädalat vaeva, leiab kulda ja korjab kotid täis, et võiks eluaeg muretult elada, aga kui ta rõõmsalt kodu poole ruttab, et oma perelegi kergemaid päevi valmistada, tungivad bandiidid talle metsas kallale ja röövivad paljaks. Palju ei puudunud, et teda oleks maha lastud, aga ta oli öösel ära põgenenud ja oma elu päästnud.

«Imelugu, et nad seda viimast kullanatukest ei märganud.

Muidu oleksin pidanud kogu tee jala vantsima. Näe, seevõrra on mul veel rikkusest alles jäänud.»

Ernest näitas näputäit kullatolmu.

«See on ainult prügi, pühkmed, mis ma koti põhjast leidsin,» seletas ta. «Aga mul olid niisugused kämbud nagu suhkrutükid.»

Kui Ernest enda arvates oli kõiki veennud oma edukas reisis, rääkis ta lõpuks ka kokkusaamisest Kārlisega.

«Ta on venelastega punti löönud ja käib külades röövimas. Tema pea eest on lubatud tuhat rubla, aga seda raha keegi kätte ei saa: ta röövib kokku, niipalju kui saab, ja siis laseb jalga Mongooliasse. Käskis kõiki tervitada ja ütelda, et koju ei maksa teda praegu oodata.»

Tundmata muret selle pärast, kui suurt erutust säärane sõnum kodustes äratas, heitis Ernest magama.

Hommikul, kui kõik olid pruukosti söönud, kutsus kapten Ernesti kõrvale ja küsis, mis ta mõtleb noore märaga peale hakata.

«Kas meil ei lähe teist hobust tarvis?» imestas Ernest.

«Aga see loom pole ju veel adra ees ega aiste vahel käinud,» ütles kapten. «Nii rikkad me ei ole, et ratsahobust pidada.»

«Võib välja õpetada. Ega ta ole vana setukas.»

«Kui vana ta on?»

«Ega minagi täpselt tea. Ma ei küsinud kalmõkilt. Peab hambaid vaatama.»

«Milleks hambaid? Kõige paremini saab teada hobuse passist.»

«Oige küll. Aga ma ei vaadanud seda üldse, kui ostsin.»

«Kas sa ei näitaks mulle seda hobuse passi?» küsis kapten ja vaatas rangelt poja otsa.

«Hea küll, ma pärast otsin üles.»

«Miks pärast? Parem otsi kohe praegu.»

«Ma ei tea, kuhu ma ta pistsin.»

«Ernest, ära tee nalja! Näita hobuse pass ette või hoolitse, et see mära siit kaoks! Ma ei taha pahandusi.»

«Röövlid vist võtsid selle passi ära . . .»

«Ja hobuse jätsid alles?» Kapten hakkas põlglikult naerma. «Millal sa selle mära siis ostsid — enne või pärast röövimist?»

Alles nüüd taipas Ernest, et on oma jutuga sassi läinud.

«Eks ma pean siis Uksunaisse tagasi minema ja uue passi välja võtma,» ütles ta. «Aga kas siin kohapeal ei saaks välja kirjutada? Kui õige räägiks Brengulisega?»

«Ernest!» Kapteni hääl helises nagu teras.

«No kui ei, siis ei. Küll ma ise ajan selle asja korda.»

Samal päeval ratsutas Ernest jälle kodunt minema. Aga mitte Uksunaisse. Enne äraminekut suitsutas ta kasetohusuitsus vaskset viiekopikalist ja surus mingile paberile keiserliku kotka templi, siis kirjutas nähtud eeskuju järgi hobuse passi välja, alla kritseldas mingi väljamõeldud valla ja selle vanema nime. Dokument oli nüüd valmis — üsna kahtlane, kui seda tuleks asjatundjale näidata, aga küllalt veenev mõnele kirjaoskamatule, kellel polnud rohkem tarviski kui pitsati jälge näha.

Mõne päeva pärast tuli Ernest jala tagasi koju. Hobuse oli ta õnnelikult kauges stepikülas maha müünud. Nüüd oli tal taskus hea patakas raha.

«Kuna meil ei ole kaht hobust tarvis, siis ma müüsin oma maha,» seletas ta isale. «Siin on raha.»

Aga isa ei tahtnud tema raha vastu võtta. Ernest ei käinud ka eriti peale. Kui ei, siis ei, küll kulub endalegi ära. Ta ajas habeme maha, pani paremad riided selga ja läks Brenguli tallu Sarmīte juurde. Rääkis talle Kārlisest, kuidas too elab röövliametist ja kavatseb minna Mongooliasse. «Tal on seal bandes kaks pruuti, elab vaheldumisi mõlemaga. Sarmīte, kas meie ei võiks sõbrad olla?»

Ei, ka siin ei tulnud midagi välja. See plika oli isegi nii häbematu, et nimetas teda valelikuks ega soovinud temaga enam rääkidagi. Ernest pistis oma raha veel kord taskusse ja läks tagasi metsa, ise mõtles, et küll mõni inimene on ikka piiratud mõistusega. Millest see küll tuleb, et tal naistega ei vea? Ta on ometi nii julge, nii ettevõtlik ja helde, ei kahetse raha ega muid väärtusi, aga kõik naisterahvad hoiavad temast eemale justkui pidalitõbisest. Mis tal puudub?

Tee peal tuli talle meelde, et põlendiku lähedal elab väikeses muldonnis noorepoolne lesk Zariene — seesama, kelle juures Brengulis aeg-ajalt külas käis. Lesknaine oli vaene, mees sõjas langenud, kahekesi teismikuaastais tütrega ei jõudnud nad kuigi palju kartulimaad üles harida. No see on inimene, kes tunneb raha väärtust!

Ernest läks sinna. Ja ta ei eksinud. Seejärel oli ta Zariene muldonnis sagedane külaline. Uhkete ja lollide maailmas juhtus vahel sekka olema ka mõni arusaaja ja lahke inimene.

Juulikuus, kui Brenguli külas oli heinategu alanud, tuli sinna üks sõjalaevastiku mitšman, lätlane Žagars. Ta oli «Lätimaa Rahvusliku Nõukogu» emissar ja sõitis läbi kõik läti asundused. «Rahvusliku Nõukogu» ülesandel kutsus ta läti mehi ja noorukeid astuma Imanta ja Troitski polkudesse, mida paraja sti formeeriti, et neid hiljem merd kaudu Lätimaale saata. Brenguli asundusest panid end kirja ainult kaks noort poissi. Alguses tahtis ka Zītari Ernest polku astuda, aga siis levisid kuuldused, et järgmisel sügisel viiakse põgenikud Vladivostoki kaudu koju, ja seepeale loobus ta oma kavatsusest. Lätimaal peeti veel sõda, kes teab, kui kaua lahingud kestavad, — milleks ohtu joosta, kui niikuinii saab koju? Kui ta oli nii targalt mõistnud kõrvale hoida mobilisatsioonist suure sõja ajal, milleks siis nüüd oma kallist elu ohtu tõugata?

Ka Janka ei läinud kuhugi, sest Kazanda mäe jalamil elas üks tütarlaps, kelle pärast ta oli valmis kogu eluks võõrsile jääma — kui neiu seda soovib.

See oli rikas suvi. Kõik kasvas hästi, kõigil põgenikel olid sügisel salved kartuleid täis ja leivavili kogu aastaks teenitud. Ka humalaid oli rohkem kui mullu, ja kui koopaküla inimesed — isegi kõige vaesemad — said teenitud raha eest osta uusi lehmi ja võisid muldonnidest palkmajadesse elama kolida, siis näis, et vähenõudlik õnn ja rahu on kogu asundust hõlmanud. Paistis, et esimestest raskustest, millega tuleb igal alepõletajal maadelda, on üle saadud. Peatoiduse hankimine oli siinmail kergem kui kodumaal, seda pidi igaüks tunnistama. Nüüd tärkas nii mõnegi südames kahtlus: kas maksab üldse sünnimaale tagasi minna? Need, kellel ei olnud Lätimaale jäänud maju ega muud varandust — käsitöölised ja sulased —, olid nüüd saanud peremeesteks omaenda põllumaal. Üha sagedamini kuuldus hääli igaveseks Siberisse jäämise poolt. Läti sõjapõgenikud jagunesid kaheks: siiajääjad ja ärasõitjad.

Ja ometi, kui Koltšak kuulutas välja uue mobilisatsiooni, mis puudutas ka Brenguli küla poisse, tunnistasid kõik kolonistid nagu üks mees endid välismaalasteks, keda ei saa Koltšaki armeesse värvata.

Kui mobilisatsioonikäsust oleks kõrvale hiilinud ainult Brenguli küla üksipäini, siis ehk «direktooriumi» mehed polekski sellele nii suurt tähelepanu pööranud, aga nekruteid keeldusid andmast ka teised lähedased külad, peaaegu kogu vald, — ja seda ei võinud valge admiral enam sallida.

Septembri lõpul, kui algas Siberi varane talv, jõudis asundusse hirmus sõnum: mässulise valla vastu olevat saadetud karistussalk, läti koloonia pühitavat maa pealt minema, ei halastata ühelegi inimesele. Ja see polnud paljas kuulujutt.

Kuid samal ajal alustas ka Tšernjajev oma partisanidega suurt rünnakut, mägede peidikuist ja taigatihnikutest tuldi välja laialdasele pealetungile ning tõmmati kaasa mitu taigalähedast valda. Brenguli asundus asus kahe erineva võimu vahel. Linnast lähenes steppi mööda karistussalk, kelle tulek tõotas surma ja kogu küla hävingut, teiselt poolt aga liikus pikkamisi, lahinguid lüües siiakanti Tšernjajevi partisanivägi. Kumb jõuab esimesena? Ja kummal on rohkem jõudu?

Asunduse saatus rippus juuksekarva otsas. Üks päev, isegi üks tund võis kõike otsustada — olla või mitte olla.

Üheksas peatükk

1

Tšernjajev oli juba varem laialdasest ülestõusust mõelnud ja selle eest hoolitsenud, et partisanide tegutsemispiirkonnas oleks talurahva massid selleks ette valmistatud. 1919. aasta sügiseks oli Tšernjajevi vägi kasvanud tuhande kahesaja meheni — üsna vähe, kui võrrelda admirali armee arvulise ülekaaluga, kuid ohtlikult palju, kui arvesse võtta, et igaüks neist tuhande kahesajast aktiivsest võitlejast võis saada sütikuks, mis vajaduse korral võis süüdata rahutuseleegid nende kodukülades.

Oli mitu põhjust, miks «direktooriumi» staabid alustasid rahulolematute aktiivset tagakiusamist just oktoobri lõpul ja miks ka partisanid just siis läksid üle otsustavale võitlusele. Karistussalkadel polnuks mingeid väljavaateid võitluses partisanide vastu sel ajal, kui taiga oli tihedalt putkedega kinni kasvanud, seevastu praegu, kui rohi oli närbunud ja põõsastel lehed maha langenud, muutus padrik läbipääsetavaks. Varakult mahasadanud lumi aitas partisanide jälgi leida ja neid kõige kaugemateski taigakolgastes jälitada. Ei olnud neil ei telke ega muldonne. Kui külmaks läheb, ei saa nad enam lageda taeva alla jääda. Kui Tšernjajev õigel ajal suurt pealetungi ei alusta,

siis varsti poleks tal enam mehi, kellega alustada, — partisanid läheksid laiali, otsiksid ulualust omaste juures: külades, onnides, ölekuhjades ja taigamesilates, ja sealt korjaksid Koltšaki käsilased nad kokku nagu maasikmarjad. Sellepärast saatis partisanikomandör just oktoobri lõpul osa oma mehi ümberkaudsetesse küladesse.

Kuulujuttudega on lugu niisama nagu ablaste lindudega: tee nad aga valmis ja lase lendu, siis hakkavad nad ise ennast toitma ja kasvavad kiiresti suureks.

«Tšernjajev on Kuznetski ära võtnud!» lendas külades ringi esimene sõnum.

«Ta tuleb siiapoole viie tuhande mehe ja paljude suurtükkidega, valged on igal pool lüüa saanud ja põgenevad,» järgnes teine uudis.

«Kaug-Idast tulevad Tšernjajevile appi Taga-Baikalimaa kasakad.»

«Punaarmee on juba Barnaulis!»

«Koltšak on Irkutskisse pagenud!»

Tšernjajev jaotas oma väe neljaks rühmaks, igaühes kakskumi kolmsada meest, ja alustas väljatöötatud plaani järgi pealetungi. Üks rühm liikus piki taiga serva läände, teine tungis põhja suunas steppi, kaks tõttasid kumbki oma teed mööda Biiski poole, hoidudes suurte liiklusteede lähedusse. Esimesed rünnakud tehti kolmele tähtsamale punktile, kus asusid Koltšaki väeosad. Need olidki ainukesed tõelised lahingud, kus ohvreid oli mõlemal pool. Kaks valda võeti ära ühel ööl, kahes teises, kus Koltšaki võimul polnud rohkem kaitsjaid kui mõned sandarmid, tõusid talumehed ise omapead üles, ootamata partisanide saabumist, ja kihutasid valged minema. Teade neist saavutustest jõudis kiiresti igale poole. Ülestõusud sagenesid, levisid nagu tuli ühest külast teise, leides oma asupaigaks järjest uusi valdu. Kõikjal, kuhu partisanirühmad ilmusid, leidsid nad eest rahutuid talumehi, kes kohe partisanidega ühinesid ja nendega edasiseks pealetungiks kaasa tulid. Mis sellest, et neil polnud püsse! Nuutide ja teivastega peksid nad relvastatud sandarmid ja Koltšaki armee jäänused oma küladest välja. Teade, et Uuralite poolt marsivad Siberisse nõukogude väed, andis neile hoogu ja usku võidusse. Mehed jätsid töö sinnapaika, istusid hobuste selga ja läksid Tšernjajevi salkadega kaasa justkui lõbusale peole või jahikäigule. Mõni langes lahingus, mõned said haavata, aga see oli tühiasi, mille võitluse tulemus kuhjaga tasa tegi. Silm silma vastu, hammas hamba

vastu! Teie poosite ja peksite meid, nüüd meie peksame ja hävitame teid!

Kārlis Zītars juhtis partisanisalka, mis piki suurt postmaanteed tungis Biiski peale. Suurivaevu suutis ta sammu pidada ülestõusude lainega, mis suurvee kombel rahulolematute rinde ees voogas, teed puhastades ja peamiste jõudude tegevusele pinda ette valmistades. Partisanidel jäi üle vaid põgenevaid vaenlasi jälitada ja mitte lasta nende riismetel ühtekokku koguneda. Kõik paistis hästi minevat, pool maakonda oli mõne päevaga vabastatud, ja siiski rõhus noort komandöri vahel kahtlus, kas suudetakse kõike enda käes hoida: Punaarmee väed olid veel kaugel, Novonikołajevski juures, ja ei võinud teada, millal neil õnnestub Altaini jõuda. Kas partisanid jõuavad Koltšaki regulaararmee survele vastu pidada, kuni läheb korda Punaarmeega ühineda? Risk oli suur. Kuid teist teed neil enam ei olnud, seepärast — edasi, partisanid!

2

Sīman Brengulis ei maganud sel ajal ühtki ööd kodus. Niipea kui pimedaks läks, võttis ta oma jahipüssi ja kadus vaikselt talust minema. Mõnel ööl leidis ta ulualust lesknaise Zariene muldonnis, aga kui seal juhtus Zītari Ernest ees olema, siis läks külavanem edasi ja magas ööd kingsepp Zilumsi juures, kes oli üks vaesemaid elanikke asunduses ja Brengulisele palju võlgu. Brengulis oli veendunud, et juhul, kui Tšernjajevi mehed asundusse sisse tungivad, otsivad nad kõigepealt teda, külavanemat, ja esimene kuul on temale määratud. Zariene ja Zilums — need olid nii väikesed inimesed, et nende vastu ei tunne keegi huvi, ükspuha, mis võim taigas ka ei valitseks.

Vaikselt küll lootes, et Koltšaki karistussalk jõuab siia enne kui partisanid ning ajab nad tagasi mägedesse, ei lausunud Brengulis sellest kellelegi sõnakestki. Ei, ta oli tasane mees, lahke väikeste inimeste vastu ja hoolitsev sõber oma suguvendadele. Justkui mööda minnes astus ta ühte või teise hütti sisse, istus pisut aega ja ajas alamat sorti inimestega juttu, ehkki neil ei olnud õiget pinkigi, mille peal istuda, ega ehtsat teed külalisele pakkuda. Ning alati keeras jutt otsekui juhuslikult Brengulise teenetele asunduse õitsvas elujärjes. Kas ta oli kellelegi toetust keelanud, kui abi vaja läks? Kui palju pekki, kui palju võid ja kartuleid oli ta põgenikele andnud, kui neil ei olnud midagi süüa! Nüüd on kõik oma elamise sisse seadnud

ja näevad häid päevi, aga kui keegi on Brengulisele veel võlgu, ärgu kartku, et ta midagi tagasi nõuab. Ei, võtku aga heaks, mul ei ole midagi vaja. Kõik võlad on kustutatud, ainult kostke minu eest mõni hea sõna, kui siin midagi juhtub.

Kui vana Zītars tee peal vastu juhtus, küsis Brengulis, mis majast kuulda ja miks kapten kunagi tema poole ei tule. «Mul on värsket õlut pruulitud ja mõni pudel va kibedat ka, aga üksinda pole mingit mõnu juua. Tulge aga tulge, naaber! Eks meid lätlasi ole siin vähe, peame kokku hoidma nagu vennad . . .»

Nõnda mehkeldas ta kogu külaga ja oleks nüüd võinud rahumeeli oodata, mis tulevik toob, kuid kindluse mõttes ta siiski veel kodus ei maganud, vaid ladus salamahti väärtuslikumad asjad kahte kohvrisse ja viis need Zilumsi poole.

Asundust oli vallanud kummaline sünge pinevus: keegi ei teadnud, mis homne päev toob. Räägiti, et karistussalk on juba rüüstanud üht küla kolmekümne versta kaugusel Brenguli asundusest ja nüüd tuleb otsejoones siia. Mõned tegid ettevalmistusi taigasse põgenemiseks, teised peitsid oma kraami kartuliaukudesse ja karjamaale põõsastesse.

Sarmīte tuli Brenguli talust ära ja jäi ema juurde elama, et ohu korral temaga koos olla. Tal polnud ka enam tahtmist teenijana töötada, sest ema oli sügisel mitu puuda humalaid kuivatanud ja lehma ostnud, ka kartulid olid hästi välja andnud, nii et puudus oli majast minema aetud. Brengulis võttis Sarmīte asemele uue teenija — lesknaise Zariene tütre —, mitte et tüdruk oleks eriti virk olnud, vaid lahke lese palvel.

Ühel varahommikul, kui külarahvas hakkas päevatööd alustama, ilmusid asunduse peateele relvastatud ratsanikud — väike salk, kümmekond meest. Nähes, et inimesed kardavad, poevad lauta ja tarre peitu, pöörasid nad õuedele sisse ja kutsusid peremehi välja:

«Ärge kartke, me ei tee teile midagi,» rahustasid nad äreid inimesi. «Me oleme teie sõbrad, Tšernjajevi salgast.»

Nad pärisid, kas metsas pole koltšaklasi märgatud ja kui kaugel on Tšesnokovo küla, seejärel ratsutasid minema. Ja see oligi kõik. Sellega oli toimunud suur muudatus asunduse saatuses ja ka võimuvahetus. Ilma ühegi pauguta, vaikse, rahuliku läbiratsutamisega olid partisanid Brenguli küla vabastanud. Põgenikud, kes olid oodanud verist taplust ja vägivallategusid, vahtisid ammuli sui ratsameestele järele: kas need olid tõepoolest Tšernjajevi partisanid, metsikud bandiidid, kelle tegudest oli suvi läbi hirmu ja õuduse lugusid räägitud? «Me oleme

teie sõbrad,» ütlesid nad, ja asundus oli päästetud — ilma ohvriteta, ilma röövimise ja vaenuta.

Samal päeval, paarikümne versta kaugusel Brenguli külast, põrkasid partisanid stepis kokku hiljaks jäänud karistussalgaga. Tšernjajev ise viis oma mehed lahingusse. Ümberkaudsete külade inimesed kuulsid püsside praginat, kuulipildujate tärinat ja käsigranaatide lõhkemist. Võitlus kestis kogu õhtupooliku. Kui pimenes, pistsid purukslöödud karistussalga jäänused põgenema. Väikeste hajali rühmadena ekslesid koltšaklased stepis. Osa ruttas tagasi linna — neid hävitasid hiljem vihased talumehed. Teised, targemad, pagesid mägedesse ja üle piiri Mongooliasse. Väiksemaid kokkupõrkeid toimus veel siin ja seal, aga need ei suutnud enam partisanide võidukäiku peatada. Mägede piirkond, taiga ja stepp raputasid kiiresti maha admirali võimu, ning algas uus aeg Altais ja varsti seejärel kogu Siberis Uuralist kuni Amuurini.

3

Kārlis Zītars läks oma partisanisalgaga kõige kaugemale põhja poole, kuni Barnauli maakonna piirini, ja seal kohtusid nad Punaarmee jõududega, kes olid juba jõudnud koltšaklastest puhastada Novonikolajevski ja Barnauli maakonnad. Partisanidel polnud mõtet veel kaugemale steppi minna; nad pöördusid tagasi Biiskisse, kuhu olid vahepeal kogunenud kõik teised Tšernjajevi rühmad. Siin sai Kārlis jälle kokku oma komandöri ja võitluskaaslastega. Partisanid, kes nii kaua olid metsades redutanud, lasti nüüd koju, kus mõni polnud aasta aega käinud.

Samuti läksid laiali ka partisanide komandörid. Mõnedele lubati tööd sõjaväe- ja administratiivasutustes. Üks läks Barnauli erakorralise komisjoni teenistusse, teine nimetati maakonna revolutsioonikomitee liikmeks, Tšernjajev ise asus tööle kubermangu sõjakomissariaadis. Kārlisel oli võimalus sõjaväeteenistusse tagasi minna, sest ainukesena Tšernjajevi meestest oli tal sõjaväeline haridus, kuid ta laskis selle võimaluse mööda ja sõitis koju. Anui lahingus saadud toreda ratsaväehobuse andis ta sõjaväele, samuti püssi, endale jättis ainult revolvri.

«Āh, rumalasti teed, Karl Andrejevitš,» ütles Tšernjajev lahkumisel. «Mis sa sealt metsast otsid? Jälle kangutad kände ja käid adra taga.»

«Aitab sõdimisest, seltsimees Tšernjajev,» vastas Kārlis. «Varsti seisab ees kodumaale sõitmine.»

«Kes seda veel teab, kuidas sellega on. Aga olgu kuidas tahes, Karl Andrejevitš, kui sa seal taigas kunagi ära tüdined või sulle liiga tehakse, siis pea meeles, et linnas ootavad sind sõbrad. Tule siia, ja ma teen su heaks kõik, mis saan.»

«Suur tänu, Tšernjajev, ma pean seda meeles.»

Kārlis sõitis küüdihobustega, mõnikord üksi, mõnikord koos teiste reisijatega — maakonna asutuste esindajatega, kes pidid maal uusi võimuorganeid moodustama ja uue korra sisse seadma. Järgmise päeva õhtu eel jõudis ta Tšesnokovo külla. Edasisõiduks hobuseid ei saanud, sest kõik küüdiveokid olid ära sõitnud. Jalgsi oleks raske olnud järelejäänud kuus-seitse versta maha käia, sest kogu öö ja hommikupooliku oli siin tuisk möllanud ja kõik teed umbe ajanud. Kārlis laenas ühelt külanõukogu liikmelt suusad — möödunud talvel oli ta suusatama õppinud — ja suundus kõige otsemat teed põlendiku poole.

Pärast tuisku oli ilm soojaks läinud. Soojus oli ka tagasipöörduja südames, vaikne rõõm ja õnnelikud mõtted nagu tookord jõuluõhtul, kui ta pärast mitut koolikuud Zītarile tagasi tuli. Ja kuigi teda praegu ei oodanud jõulupuu ega peole kogunenud omaksed, oli tal siiski pidulik tunne. Täna õhtul võib ta pärast pikki, painajalikke, võitlusest ja ärevusest saadetud kuusid sõjameherõivad seljast võtta ja omaenda katuse all puhtas voodis magada. Keegi ei sega tema puhkust, hirmukummitused on laiali peletatud, kõik häiresignaalid vaikinud — nüüd kuulub ta jälle endale. Ema, rõõmust nuttes ja juttu vadistades, poputab teda nagu väikest poisikest ega tea, mida tulija jaoks lauale tõsta. Tema jutustusi kuulates löövad noorima venna unistavad silmad imetluses ja rõõmus särama; kapten aga, kes soemüüri najal selga hautab, popsutab suurt piipu ja vaikib. Võib-olla on seal veel üks väike, uje olevus. Ta ei ütle sõnagi, istub kusagil nurgas, teiste selja taga, ja ainult vahel harva vaatab Kārlist oma pruunide silmadega, aga see on nagu päikese naeratus. Pärast Elza sosistab midagi teistele ja kõik lähevad märkamatult toast välja. Jäävad ainult nemad kahekesi — tema, kojutulija, ja Sarmīte. Nad kudrutavad vaikselt imelikku, ainult neile arusaadavat juttu. See on teistsugune jutt kui need, mida kuulevad kõik teised. Kui palju ilu on elus, milliseid helisid ja värve on kogu maailm täis puistatud, aga kõige külluslikum on rada, millel kõnnivad armastajad! Ükspuha, olgu talv või suvi, tuisk või äike — seal ei looju päike mitte kunagi ja pimeduski särab nende kohal imelise vikerkaarena . . .

Nõnda ta unistas, see reisiline, ning nahaga tallutatud suusad libisesid vaikselt kui tuuleõhk üle taigaküngaste ühest orust teise, lauskjast nõlvast üles ja jälle alla. Ta ei otsinud teed, sest tema jaoks oli tee igal pool, kus aga laius valge lumevaip. Meelega vältis ta sissesõidetud radu, sest ei tahtnud täna ühegi võõra inimesega kohtuda. Kui ta jõudis jõe äärde, sinna kohta, kus oli sild, pööras ta kõrvale ja sõitis jõest jääd kaudu üle, ringiga sillast ja taigateest mööda.

Nüüd jõudis ta lagendiku servale. See oli Brengulise heinamaa. Vasakul voolas sellest mööda jõgi, paremalt poolt piirasid seda mets ja põõsad, kaugemal lõppes väikese kõrgendiku üks serv järsu jäärakuga. Heinamaa keskel seisis poolik heinakuhi, kust oli pealt juba heinu regedele pandud. Kārlis sõitis lagendikule ja peatus niidu serval, viiekümne sammu kaugusel kuhjast. Ta oleks tahtnud minema sõita, kaduda võssa niisama kiiresti, nagu ta oli sealt välja sõitnud, kuid ei suutnud enam end käsutada. Kogu aeg oli ta ettekujutuses unistanud, nüüd aimas, et tegelikkus ise muutub unenäoks — õelaks, painajalikuks uneks.

Heinakuhja kõrval seisid kaks hobust regedega. Üks koorem oli juba valmis ja kinni seotud, teine veel pooleli. Hobustele olid heinasületäied ette pandud ja nad sõid rahulikult — Kārlis tundis ära Brengulise ilusad raudjad. Heinakuhjal aga istusid kaks inimest: suur habemik mees, seljas must lambanahkne kasukas, milline oli kogu asunduses ainult Brengulisel, ja naisterahvas kollaka poolkasukaga, peas täpipealt niisugune rätik, nagu Sarmīte kandis. Nad vallatlesid nagu kaks mängivat looma, mees surus tüdrukut heintesse, tüdruk naeris vaikselt ja pildus mehele naljatades heinatuuste näkku.

Kārlis oigas ja joobnu kombel tuigerdades põgenes sellest kohast eemale. Need kaks ei näinudki, kuidas ta suusatas üle niidu, suuskadele üha hoogu juurde andes. Ah, miks ta ei langenud stepis suurte külade juures, kus oli surma saanud mitu tema kaaslast partisanisalgast! Miks ta ei jäänud sinna, kui Sarmīte on säärane!

Loojuv päike hõõgus veel metsalatvadel, kuid Kārlise rinnas oli juba öö, meeleheide ja terav valu. Sarmīte, Sarmīte... Ei ole enam Sarmītet... Tühjaks ja vastikuks on muutunud kogu maailm; ei maa peal ega taevas ei ole enam midagi ilusat — igal pool ainult pettus ja vale...

Rutem, Kārlis! Veel rutem, aina edasi — ükspuha kuhu!

Suusad kihutavad, sööstavad lauskjast niidunõlvakust alla nagu nool. Tuul vilistab kõrvade ääres ja mustendavad põõsad

vilksatavad mööda. Kuid ees, niidu serval varitseb kõrge jääärak, järsk ja kõva kui kalju. Veel mõni sekund, ja suuskadel kaob lumevaip alt — kakskümmend sülda allpool lõpeb see hullumeelne kihutamine teravatel kividel ja allakukkunud puude haralistel juurepundardel, lõpeb koos kõigega, mis maailmas on olnud ja mis tuleb, kõigi igatsuste, rõõmude ja valudega, päikesetulega ja teise ilma ettekujutustega. Veel mõni silmapilk... Varsti ei ole sul enam võimalik valida. Üha kiiremaks ja metsikumaks muutub kihutamise inerts — sa oled nool, mida nähtamatu vedru surve maailmaruumi paiskab.

Mispärast? Võib-olla kütab sind üles vaid eksitus, ettekujutus?

Mõni samm jääraku servast keeras Kārlis järsku suusad kõrvale ja lume kriiksudes libises järsu kaarega ohtlikust kohast eemale. Nüüd sõitis ta aeglaselt, keppe hooletult mööda lund järele lohistades. Tal polnud enam tarvis kuhugi rutata, ta ei pannud ka tähele, kuidas päike loojus ja ümberringi läks järjest pimedamaks. Nõnda eksis ta läbi metsa sõites muldonnide kanti, ja esimene eluase, mida ta seal nägi, oli lesknaise Zariene muldonn. Selle tundis ta ära. Nüüd polnud kodu enam kaugel, aga tal polnud kiiret ja ta jäi muldonni ukse juurde seisma. Kas ta mõtles millestki või kõhkles, vahtides tühjal pilgul muldonni lumist katust, kust ulatus välja must plekist korsten, mis praegu koos suitsuga punaseid sädemeparvi õhku paiskas? Kas ta andis endale aru oma teost, kui uks avanes ja noorepoolne naine oma kõrge rinna välja kallutas? Väljas oli juba nii pime, et inimest polnud enam võimalik ära tunda. Zariene ootas tükk aega, et tulija midagi ütleks, lõpuks küsis:

«Kes te olete?»

«Zītars... Üks Zītaritest...» vastas Kārlis.

«Miks sa siis sisse ei tule?» muutus naine kohe familiaarseks. «Seisab justkui mõni võõras, ootab vist, et teda palutakse. Kedagi teist ei ole, ma olen üksipäini kodus.»

Kārlis võttis suusad ära ja läks onni. Alles nüüd sai Zariene aru, et see ei ole Ernest, kelleks ta tulijat oli pidanud. «Aa!» hüüatas ta üllatunult.

«Mis on?» küsis Kārlis.

«Ei midagi, mitte midagi, tulge aga!»

Värvitud kotiriidega kaetud väikese laua serval põles õõnestatud kaalikast tehtud rasvalambis tuhm tuluke — sellised olidki siinsed lambid, sestsaadik kui petrooli polnud enam saada. Valge oli ainult muldonni keskel, kus hõõguvaks köetud raudahi punakalt kumas. Onni astudes komistas Kārlis puuhunnikule ja oleks peaaegu kukkunud. Zariene naeris vaikselt selle peale ja võttis tal käest kinni.

«Tulge, tulge, ärge ainult riideid vastu ahju ära kõrvetage! Istuge lavatsile! Mul veel laud koristamata.»

Automaatselt kuulas Kārlis käsku, istus magamislavatsi servale ja vajus mõtteisse. Tal oli nüüd jälle ükspuha, kus ta asub ja mida teeb.

«Mingi veidrik,» mõtles Zariene endamisi, salamahti külalist piiludes. «On vist külas puskarit joonud ja jommi jäänud.»

Zariene võis olla kolmekümne viie aastane või veidi vanem, aga ta kõnnak oli veel nõtke ja nägu üsna värske. Kiiresti koristas ta laualt teekruusi ja plekk-kausi praetud kartulite jäänustega, pühkis söögiraasud lauakattelt peoga maha, seejärel peegeldas ennast väikeselt aknaruudult ja silus juukseid. Siis tuli ta pikkamisi nurka, kus Kārlis istus, ja võttis tema kõrval istet.

«Miks te ei räägi midagi? Kas teil on igav?» küsis ta kelmika naeratusega.

«Ei, ma ei tea...»

«Kuidas siis seda ei tea!» Zariene naeris, ringutas ja pani käed kukla taha. Tema rind pungitas õhukest pluusi ja paisus nagu kõrge laine. «Kuidas te oskasite siia tulla?»

Ei, see Zītars ei mõistnud rääkida, ta ei olnud selles suhtes oma venna moodi, kuigi muidu oli palju nägusam.

«Te pole kaua kodus olnud,» jätkas Zariene. «Mis te kogu see aeg tegite?»

«Sõdisin.»

«Jutustage midagi oma juhtumistest! Kas ammu tulite?»

«Täna.»

«Kas tõesti? Võib-olla te polegi veel koju saanud?»

«Ei ole.»

«Või te olete seesugune? Ah teid küll!» Zariene pigistas ühe silma kinni ja ähvardas muiates sõrmega. «Kodused ootavad teid pikisilmi, aga temal muudkui vallatused mõttes. Seda küll poleks vaja. Kas homme, ülehomme ei oleks aega küllalt? Egas mina kuhugi kao. Aga mehed on vist kõik ühtemoodi.»

Kārlis ei vastanud midagi.

«Miks te sinelit ära ei võta?» jätkas Zariene. «Noor mees, aga nii külmakartlik.»

Luba küsimata hakkas ta Kārlise kallal askeldama, tegi sineli nööbid lahti ja aitas selle seljast ära võtta, siis istus Kārlisele veel lähemale ning otsekui kogemata surus õla tema külje vastu.

«Rääkige ometi! Kas teil keelt suus ei olegi? Või oot-oot, hingake korraks!»

Kārlis tegi, mis nõutud.

«Ei, purjus te ka ei ole. No nüüd ei saa ma enam millestki aru. Siin ei ole ju kedagi peale meie kahe. Võite rääkida kõike, mis aga pähe tuleb.»

«Tõesti?»

«No muidugi. Tüdruk täna koju ei tule. Te ehk ei teagi, et mul on tütar, päris suur juba, teenib Brengulise juures.»

«Brengulise juures?» Lõpuks ometi tuli sellele veidrikule pisut elu sisse. «Nii et Brengulis peab nüüd rohkem teenijaid kui varem?»

«Miks rohkem? Ikka niisama nagu enne — üks sulane ja üks teenijatüdruk. Valteri Sarmīte läks sügisel ära ja elab nüüd oma juures, tema asemele võttiski Brengulis minu tütre.»

«Lõpuks ometi hakkab inimese moodi välja nägema,» mõtles Zariene, kui Kārlis sünged mõtted maha raputas ja talle särava, imetleva pilguga otsa vaatas. Alateadlikult oli ta ka naise käest kinni haaranud ja too ei pannud seda pahaks. Võtku aga peale. Nägus poiss, sihvakam kui Ernest — võib-olla on sõdimisega ka taskud raha täis kogunenud.

«Nii et see oli siis tema!» sosistas Kārlis endamisi rõõmsalt. «Kas ta käib Brengulisega kaasas niidult heinu vedamas?» küsis ta valjusti.

«Aga muidugi. Töö on töö. Egas keegi muidu sööda ja palka maksa.»

Oh! Kārlis hingas kergendatult, nagu oleks suur koorem rinnalt maha vajunud. Tõusis üles ja tõmbas sineli selga.

«Kuhu te nüüd?... Ega te ometi veel ära ei lähe?» Zariene hüppas püsti ja pani mõlemad käed Kārlise õlgadele.

«Ei, ma pean minema. Ei ole enam aega.»

«Hakkasite vist kartma, et keegi tuleb peale? Kui kartlik! Ma panen ometi ukse riivi. Aga kui teil täna õhtul ei ole mahti, siis leppime mõne järgmise päeva peale kokku, mis edasi saab.»

«Mis nimelt?»

Zariene puhus tule surnuks. Ja kohe tundis Kārlis jälle oma

õlgadel kaht pehmet kätt, need liikusid kombates ülespoole, üks libises kukla taha ja püüdis seda madalamale painutada, aga sellest ei tulnud midagi välja, sest Kārlis oli ju vägilase-kasvu.

«Te ju tulete mõnel teisel õhtul?» sosistas naine. «Ma olen alati kodus ja siia pole pikk tee. Millal võib teid oodata?»

Ei, see polnud Brengulis ega robustne Ernest, ta oli ka teistsugune kui stepi talumehed, kes talvel sõitsid taigast küttepuid vedama ja ööbisid Zariene onnis. Niisugust jõudu polnud naine kellegi kätes tundnud, kuid need käed ei kallistanud teda, ei tõmmanud ligi, see veidrik polnud üldse mitte ligitikkuv.

«Ma ei tea, ma pean minema, elage hästi...» pomises Kārlis kiiresti ja lükkas naise kõrvale. «Andke andeks, et ma teid tülitasin.»

No kas sa näe, ta läheb minema, ei vasta ei jah ega ei!

«No teie olete küll päris hull!» hüüdis Zariene talle järele. «Puhta loll, muud midagi. Viige minult tervisi oma vennale Ernestile!»

Aga Kārlis ei kuulnud enam midagi. Väljas pani ta suusad alla ja kihutas kärsitu rõõmuga läbi kuuvalge metsa. Jälle vilistas tuul kõrvus nagu ennist mägiaasal, aga see oli nüüd lõbus laul, taiga sõbralik tervitus saabujale. Kuuskede ja põõsaste oksad jäid tema riiete külge kinni, justkui tahaksid teda kinni pidada, endale tähelepanu pöörata: «Kas sa meid ei näe? Ka meie ootasime sind!» Aga ei, ta ei peatunud, ta ei vaadanud nende poolegi.

Lõpuks jõudis Kārlis künkale, kust nägi oma maja. Aknad olid pimedad. Koergi ei haukunud. Sõjamees jäi metsaserval seisma ja tõmbas hinge. Õnnelik ohe kerkis rinnast ja vaikselt sosistas ta tänusõnu elule, mis oli teda tervena siia tagasi toonud. Mitte kusagil maailmas polnud nii hea kui siin — siin oodati teda, siin tuksus üks süda, üksainuke kõigi hulgas, mis päikese all olemas.

Kümnes peatükk

1

Sel ajal kui Kārlis oma partisanidest kaaslastega steppi valgekaartlaste jõukude jäänustest puhastas, oli Brenguli asunduses mitmeid tähtsaid muutusi toimunud. Vallavanem Šamšurin oli segasel ajal maha lastud. Samasugune saatus oleks tabanud ka külavanemat Sīman Brengulist, kui ta poleks targu ennast kingsepp Zilumsi juures varjanud ja seal ära oodanud, kuni kohapeal rajati uued, nõukogulikud võimuorganid. Brengulise ülesandel tegi Zilums iga päev luurekäigu asunduses ja lähedastes külades, kogus andmeid nõukogude võimu korraldustest ja ümbruskonna sündmustest. Kodus kandis ta kõigest nähtust ja kuuldust Brengulisele ette.

Varsti sai selgeks, et nõukogude võim paneb vabastatud maa-alal kindla käega korra maksma ja võitleb halastamatult igasuguse omavoli vastu perifeerias, — mõni kohalike võimuorganite liiga agar esindaja, kes ei tahtnud seadustega arvestada, vaid ruttas kähku oma isiklikke arveid õiendama, oli ennast ära kõrvetanud ja karistada saanud.

Kui sai teatavaks, et lähemal ajal toimuvad kõigis külades ja valdades uute nõukogude valimised, ütles Brengulis Zilumsile:

«Nüüd on tulnud aeg, kus sa pead asuma külaelu etteotsa. Sinust, Zilums, peab saama esimees!»

«Aga kuidas mina saan seda läbi viia?» kahtles Zilums. «Esimeheks saab see, keda valitakse.»

«Me mõlemad peame selle eest hoolitsema, et valitakse sind, mitte kedagi teist,» seletas Brengulis. «Praegu on vaestel kõige suurem sõnaõigus. Kas sina ei ole siis küllalt vaene? Täielik proletaarlane, nagu öeldakse. Rääkida mõistad sa ka, paremini kui nii mõnigi teine. Kui sa kohe tegutsema hakkad, ilmutad aktiivsust ja julgust, siis pannakse sind tähele ja tingimata valitakse. No saa ometi aru: see on meile mõlemale vajalik nagu leib ja vesi. Ei või ometi lasta mõnel neist põlendiku näljavarestest ohje enda kätte haarata: minul esimesena tõmmataks nahk maha, pandaks niisugused maksud peale, et ei saa enam hingatagi. Kust sa siis veel võilännikuid ja seasinke võtad, kui ma olen puupaljaks tehtud? Aga kui sina oled otsustamise juures, siis iga kord enne normide jaotamist pead minuga nõu ja me teeme nii, et need alepõletajad peavad ka midagi andma oma

nõukogude võimule, kui see on neile nii armas. Minu aida uks on sinu ees alati lahti — sa võid minu arvel süüa ja juua, niipalju kui sulle sisse läheb. Ainult hoolitse selle eest, et minu aidas ka midagi oleks! Kui ei ole minul, siis ei ole ka sinul. Noh, kas ei tasu ära või?»

«Miks mitte!» oli Zilums päri. «Kui ainult saaks kõike teha nii, nagu teie soovite.»

«Ära maga, vaid näe vaeva, et kõik oleks korras. Kas siin metsas on kedagi, kes sind varasemast ajast tunneb?»

«Ei, mitte kedagi.»

«See on hea. Sa võid enda rahulikult teha vanaks võitlejaks, kannatajaks ja kangelaseks. Valeta nii et suu suitseb. Räägi enda kohta igasugu imelugusid kokku, et sa bolševike silmis oleks kangelane! Niikuinii pole kellelgi võimalik kontrollida, kas see kõik on õige, mis sa räägid.»

«Hm . . .» jäi Zilums mõttesse. Brengulise ettepanek hakkas talle üha rohkem meeldima. «Võib proovida.»

«Õige, Zilums! Ja nüüd kuula hoolega! Ma annan sulle head nõu.»

Zilums istus Brengulisele lähemale. Tervelt tund aega õpetas ja instrueeris küla esimene peremees teda, valas justkui kopaga Zilumsi pähe oma kulakutarkust ja -kavalust. Õpipoiss oli oma koolmeistri vääriline.

Varsti seejärel lõi Brenguli küla ja kogu valla taevas särama Zilumsi täht. Varem oli temast vähe kuuldud, isegi lähematel naabritel polnud mingit ettekujutust selle mehe võimetest ja teenetest. Nüüd järsku sai kogu Brenguli külale selgeks, et nende hulgas on nii kaua tähelepandamatult elanud üks kõige kangemaid võitlejaid töölisklassi aadete eest ja tõeliselt silmapaistev kõnemees.

Zilums läks esimesena valimiskoosolekule ja rääkis seitsme tumma eest. Tema oli see, kes tegi ettepaneku iseloomustada koosoleku ees iga kandidaadi elukäiku ja varasemat tegevust. Kahtlemata oli see hea ettepanek, sest valijad pidid ju teadma, mis laadi inimesega on tegemist. Aga kuna nad üksteist võrdlemisi vähe tundsid, siis pidi iga kandidaat ise enda kohta iseloomustuse tegema, nii-öelda reklaamima ennast koosolijatele kõige paremas valguses.

Alles nüüd said Brenguli küla elanikud teada, mis mees on Zilums. Kui uskuda kõike, mis ta endast rääkis, siis ta oli vana revolutsionäär, peaaegu 1905. aastast peale; ta oli töötanud parteilasena põranda all, teda oli taga kiusatud, ta oli kannatanud, tsaarivanglates olnud, peaaegu oleks Siberisse välja

saadetud. Kui kellelgi on praegu kõige suurem moraalne õigus asunduse etteotsa asuda, siis see on tema ja ei keegi muu. Võib ju olla, et mõni ei uskunud Zilumsi seletusi, aga mis tõendeid võisid nad nõuda? Põrandaalustel ju ei olnud liikmepileteid ega muid dokumente. Tuli ausõna peale uskuda.

Ja Zilums saigi tõepoolest külanõukogu esimeheks. Veel rohkem: ta saadeti ka valla nõukogude valimistele asunduse saadikuna. Seal kordas ta jälle oma iseloomustust ja sellega sokutas ennast ka vallanõukogusse. Vallast lähetati ta maakonna nõukogu valimistele, ja vastavastatud võitleja unistas juba kõrgest kohast Biiski maakonna täitevkomitees. Aga seekord läks mehike oma arvestustega rappa: ei aidanud nupukas trikk iseloomustusega ega pooletunnine kõne valimiskoosolekul — Biiskis leidus teisi mehi, kes olid sunnitööl vaevelnud ning kelle tegevust ei tundnud mitte ainult nemad ise, vaid ka kogu linn ja maakond. Zilums ei lasknud sellepärast pead longu, vaid sõitis koju, tulvil energiat, ning säras kogu oma aus ja hiilguses — kõige revolutsioonilisem revolutsionääride hulgas. Mis sellest, et tema revolutsioonilisus oli kõigest paar nädalat vana, — võib-olla teistel oli see veel noorem . . .

Kui partisan Kārlis Zītars pärast mitu kuud kestnud võitlusi asundusse tagasi jõudis, oli kõik juba tehtud: Zilums istus külanõukogus ning korraldas asunduse elu omaenda ja Brengulise aru järgi.

Mida Zilums tegi?

Ta kiskus oma suguvennad suitsunud onnidest välja, korraldas koosolekuid, asutas laulukoori, õpetas ise noortele laule läti ja vene keeles. Pärast koosolekuid peeti Zilumsi algatusel simmaneid. Zilumsi lahkel nõusolekul hakkas õitsema puskariajamine kõigis taigakülades. Põgenike elu edenes, pimedatest muldonnidest koliti valgetesse elumajadesse, peaaegu kõigil olid kariloomad ja leib laual. Koos murede vähenemisega tärkas endine eluröõm. Alepõletajate poegadele ja tütardele tuli meelde, et nad on noored ning et peale tõsiduse ja töö on maailmas olemas ka lõbu ja naer.

Kas see, kes elab kultuurse elu mugavuses, oskab üldse ette kujutada, milline tähelepanuväärne sündmus oli taigaelanike elus seesugune muretu õhtu, kui rahvas kogunes hämarasse tarre, kus mängisid lõõtspill ja viiulid, tantsiti, tehti ringmängu, häbelikult ja kelmikalt välkusid neidude pilgud ja noored tõttasid kokku nagu parv linde, kes on kaua omapead tihnikuis lennelnud! Kõik nad, nii vanad kui noored, ei jõudnud kuidagi ära oodata, millal piduõhtu kätte jõuab. Siis jäeti kõik tööd sinna-

paika ning mööda metsaradu tõttas rahvas salkadena ühe koha poole. Täna siia, homme tänna. Igal pool oli külalislahke pererahvas, kõikjal peeti lugu lõbusast laulust ja tantsust. Ja igas kohas leidus sõõm kanget, kibedat jooki. See oli justkui helge reaktsioon pärast ohtusid ja häda, mida need inimesed olid näha saanud.

Alguses Janka Zītars ei käinud neil õhtutel. Kõik läksid — vanemad, vennad ja õed —, tema aga jäi koju. Keegi ei suutnud teda paigast liigutada, kuigi ta ei olnud veel kaheksateist täis. Sel ajal kui teised elasid, tema unistas, ja talle tundus, et see on veel ilusam kui elu ise. Aga siis ühel õhtul, kui ta oli kirja pannud oma esimese poeemi — laulu mägedest ja mägilasneiust —, läks ka tema koduseinte vahelt välja sellesse imelisse maailma, mis oli talle veel üpris võõras. Midagi erilist seal ei olnud — harilik külapidu, simman, palju kära ja sagimist, aga Janka leidis seal sõpru noorte pagulaspoiste hulgast, keda ta siiani polnud üldse tundnud. Ja mitte ainult sõpru . . .

Teiste elurõõm kiskus ka üksildast unistajat kaasa. Ta viskus talve pöörastesse lõbustustesse kogu oma tormaka loomusega ja mitu kuud möödusid nagu unenägu — ilus, arutu aeg.

2

See algas Silinite pool, kus tol õhtul toimus järjekordne simman. Kui Janka astus tuppa, kus tantsiti, haaras teda imeline ujedus. Ta oli siin võõras, peaaegu keegi ei tundnud teda. Asunduse noored olid kõik siia kogunenud, ja alles nüüd nägi Janka, kui palju noori poisse ja tüdrukuid taigas elab. Samuti nagu teised, pani ta üleriided eeskotta, siis läks suurde tarre ja jäi seisma ukse ligidale, ruumi kõige pimedamasse nurka.

Jah, noori oli siin palju ja kõik nad tundsid üksteist, suhtlesid justkui üks pere, naljatasid, ajasid juttu, tegid ringmängu. Pärastpoole jagunesid tüdrukud ja poisid väikesteks rühmadeks ning mängisid daame ja kavalere, niivõrd kui seda osati. Keegi polnud neid õpetanud, kuid see saadi vist selgeks ka ilma koolita.

Tantsust higistena läksid poisid välja end jahutama. Mõned maadlesid või demonstreerisid muudmoodi oma jõudu — ainukest rikkust, mis raske töö oli neile andnud. Ühel säärasel vaheajal algas ka Janka esimene tutvus asunduse poistega. Ka tema oli välja läinud ja vaatas pealt, kuidas Silinite perepoeg Fricis teistega rammu katsus. Teda peeti siin jõumeheks ja paljud

tunnistasid tema üleolekut. Viimaks lõppesid jõuproovist elevil poisil vastased otsa. See oli halb, sest mis kasu on jõust, kui seda ei saa näidata. Tüdrukutel käsi murda, sõjapagulaste kohmakaid poisse lumes veeretada — sellega kuulsaks ei saa. Perepoeg tahtis tõelist võitlust. Lõpuks märkas ta Jankat, ja kuigi see oli talle täiesti võõras, astus Fricis jõuka isa poja iseteadvusega talle ligi ja lükkas ta lumme.

«Tule, proovime!»

«Hea küll!» vastas Janka ja nad läksid kokku.

Alles nüüd võis noorim Zītars veenduda, et tal on ka jõudu, kaks tugevat kätt ja nõtke, tööst karastatud keha. Barnauli tairkuses oli ta näinud elukutseliste rammumeeste maadlust ja mõned võtted selgeks õppinud. Need kulusid nüüd ära. Varsti lamas Silini Fricis selili lumes, niisama hämmastunud ootamatust kaotusest kui Janka oma võidust.

«Veel kord!» nõudis Fricis.

«Olgu!» nõustus Janka. Ja veel kord lendas Silini Fricis mõlemale õlale nii põhjalikult, et poisile aitas selleks õhtuks.

«Jah, sul on sitkust, seda peab tunnistama,» ütles ta Jankale. «Lähme nüüd sisse ja maitseme õlut.»

Õlu oli hea ja kange. Pärast paari tublit sõõmu Janka ujedus kadus, ja kui ringmäng algas, läks ta teiste poiste kannul suurde tuppa. Igal poisil oli juba oma tüdruk, aga kas uustulnuk peaks sellepärast kuivale jääma? No ei, ta oli kõige tugevama neist poistest selili pannud ja võis veel mõne teisegi pikali visata. Ja kui ringmängu ajal sale pruunisilmne tüdruk tal käest kinni võttis, hakkas tal imeliselt soe — nii soe, läks hoopiski meelest, et see on vaid ringmäng, ja põsed lõid õhetama. Muidugi ei võinud ta võlgu jääda, ja kui tuli tema kord tüdrukut valida, kutsus ta julge sõstrasilma lauljate ringist välja ning viis sõõri keskele. Nüüd punastas tüdruk. Seejärel Janka enam ei tantsinud ega läinud ringmängu, vaid seisis seina ääres ja aeg-ajalt otsis pilguga üles selle võõra tüdruku. Mõnikord juhtus, et ka tema vaatas Janka poole. Siis kohmetasid nad mõlemad ja tegid näo, nagu poleks teist näinud. See polnud Laura, oh ei, kuid täna õhtul oli Janka unustanud tütarlapse Kazanda orust. Tema kuju oli kusagile sügavamale teadvusse vajunud, kuid pealispinda oli riivanud uus värelus. See ei erutanud nii kirvendavalt kui tookord mägedes, tal ei olnud hirmuga mingeid tormilisi soove, ainult rõõmus meel ja rahutu elevus. Janka võis toast välja minna ja õuest tagasi tulla — ikka saatis teda pruunide silmade sädelev pilk, see

leidis Janka üles ka kõige tihedamast rahvasummast ja Jankale meeldis neiu julgus.

See oli asunduse koopaküla tüdruk, ta elas suitsuses muldonnis põlendiku teisel serval ja tema nimi oli Aija... Aija Pärupe. Üks poiss tantsis temaga kogu õhtu. Too ei tulnud Jankaga juttu ajama, sest oli märganud Aija salajasi pilke. Tantsu ajal näitas ta Aijale nurgas seisvat Jankat ja ütles:

«See ei mõista tantsida. Kas lähme ära koju?»

«Veel mitte,» vastas Aija.

Janka Zītars vahtis veel veidi aega, siis läks vaikselt teise tuppa ja otsis oma üleriided. Nüüd oli ta pisut nukker, kuid ta ei teadnud, mispärast. Pikkamisi sammus ta läbi metsa, vaatles tähti ja ümises sõnadeta lauluviisi. Aija on tüdrukutest kõige toredam. Koopakülas ei ole teist seesugust. Aga tal on juba oma poiss. Ah, olgu...

Ja siis tuli pühapäev. Suures Tšesnokovo külas oli koosolek. Zilums tahtis seal kõnega esineda ja siberlastele näidata, kuidas lätlased laulda oskavad. Kogu koor sõitis sinna ja teisedki, kes tahtsid peost osa võtta. Ka Zītarilt oleks pidanud keegi minema, kuid kellelgi polnud selleks tahtmist, sest ilm oli väga külm.

«Eks mina pean siis minema,» ütles Janka.

Ta pani hobuse ette, laotas rekke heinu ja sõitis kogunemiskohta Brenguli tallu, kus nüüd asus külanõukogu. Kümme rege asus teele, ja ühes märkas Janka Aijat. Tšesnokovos jäeti hobused ühe talu õuele, sõitjad ise läksid külaväljakule. Kõnepuldi juurde seati koor üles. Ja juhtus nõnda, et Janka kõrval seisis Aija. Nad laulsid koos teistega «Marseljeesi» ja «Varšavjankat», vaheaegadel aga ei lausunud teineteisele sõnagi. Kui miiting lõppes, tegi Zilums ettepaneku sõita steppi Taradanovo külasse, kus elasid mõned läti perekonnad, ja korraldada seal pidu. Taradanovoni oli kaksteist versta ja mõned ei tahtnud enam nii kaugele minna, kuid noored olid rõõmsalt Zilumsi ettepanekuga päri.

«Kas sõidame?» söandas Janka Aijalt küsida.

«Võib ka,» vastas tüdruk. Siis läksid sõitasoovijad hobuste juurde ja istusid regedesse. Juhtus nii, et Aija istus Janka rekke. Tema sõber Reinis Saknītis, kellega ta oli simmanitel tantsinud, oli Aija jaoks oma rees kohta hoidnud ja jäi nüüd pika ninaga.

Viis rege sõitis steppi. Eesotsas Zilums ja Brengulis teejuhina, siis Silini Fricis, Janka ja kõige lõpus Reinis Saknītis. Kui jõuti üles mäe otsa, alustati laulu ja lasti hobustel sõita

kergeks sõrgis. Valge ja üksluine oli stepp, siin-seal mõni õlekuhi või suveonn, ümberringi aga lumelagendik ja sünge põhjatuul. Üksluiselt, harvade teravamate iilidega tuhises tuul kõrvust mööda, puges krae vahele ja otsis valgete jänesenahksete mütside alt paljast ihu, kust saaks näpistada. Kui laul lõppes, hakkasid poisid oma uljust näitama, hüppasid reest välja ja jooksid hobustega võidu või püüdsid külmunud sõitjaid lumme lükata. Reinis nõõtas järsku hobust, sähvas piitsaga ja püüdis kõigist mööda sõita.

«Anna ohjad ja seo ennast minu ree taha!» hüüdis ta Jankale, kui mõlemad reed kõrvuti sõitsid. «Ma vean sind slepis.»

«Pole vaja!» vastas Janka ja pingutas ohje. Hobune nägi, et teine tahab mööda sõita, sai ise aru, mis vaja teha, ja nüüd algas pöörane kihutamine. Viis rege lendasid läbi stepi, kus tee oli nii lai, et oleks jätkunud ruumi veel viiele reele. Poisid vilistasid hobustele õhutuseks, hüppasid püsti, aga ka hobuseid endid oli haaranud võistlusrõõm ja nad näitasid, mida suutsid. Tüdrukud kiljusid, Zilums paugutas suure rõõmuga revolvrist ühku, vastusõitjad aga andsid kihutajatele juba eemalt teed. Võistlus lõppes sellega, et Reinisel läks regi ümber ja kõik sõitjad kukkusid lumme. Janka laskis ohjad lõdvemaks, et hobune saaks sammu käia, niisama nagu teised. Alles nüüd märkas ta, et Aija on tema käsivarrest kinni haaranud ja hoiab sellest kramplikult, ise näost punane, silmad säramas, imelikult erutatud. Janka võttis tüdruku käe oma pihku, surus seda kergelt ja küsis:

«Ega külm ei ole?»

«Ei, mul on soe,» vastas tüdruk ja vaatas naeratades Jankale silma. Midagi väljakutsuvat, rõõmsalt julget oli neis pruunides silmades. Helisesid kuljused ja kellukesed aisade küljes, jälle vihises põhjatuul, üle stepi aga laius Siberi külm taevas ning harvad hatused pilved liuglesid lõuna poole, kus sinetasid taiga ja suured mäed. Oo, mäed, sinised mäed ja sügavad orud!

Janka muutus järsku kurvaks, ta tundis ennast üksildase hundina lumekõrbes: oleks tahtnud uluda millegi kättesaamatu, kauge pärast, jälle meeletult edasi kihutada, sellest kõrbest läbi tormata ja kusagil surmani väsinuna maha langeda. Kaks pruuni silma jälgisid teda imestunult, rahutult, erutatult: mis temaga lahti on? Aga need polnud Laura silmad, ehkki neis oli rohkem tuld. Janka ei kartnud neid, sellele tüdrukule võiks ta ütelda kõike, mida ei söandanud ütelda tollele esimesele. Sest tal ei ole hirmu vastuse ees — ta ei karda kaotada...

Teistes regedes istus kolm-neli sõitjat, nemad olid ainult

kahekesi. Mujal kõlas naer, lõbus jutuvada ja nääklemine, nemad aga sõitsid vaikides — süngestunud poiss ja kohmetu tüdruk. Poolel teel ütles Aija:

«Teate, ma lähen parem teiste juurde. Teile vist ei meeldi, et ma siin istun.»

Janka ei vastanud midagi, ainult võttis kasukakäise alt Aija randmest kinni ja surus seda sõrmede vahel. Surus ega lasknud lahti. Aija ei püüdnud oma kätt vabastada ega rääkinud enam teise rekke minekust.

...Õhtu eel jõudsid nad Taradanovosse ja peatusid koolmeister Kapaklise juures. Kaasmaalaste tulek ajas kõik Taradanovo lätlased jalule. Jälle kõlasid laulud, mängis lõõtspill ja keerutati tantsu. Oli pruulitud mitte ainult õlut, vaid ka kangemat keelekastet. Paljukannatanud võitleja Zilums esines jälle kõnedega, mis puskari mõjul muutusid järjest pikemaks ja sügavamõttelisemaks. Pärast läks ta õue ja tulistas revolvrist õhku, ehmatades küla koeri.

Pidu kestis hommikuni. Mõni tukastas tunnikese, noored aga pidasid magamata vastu. Koidikul rakendasid poisid jälle hobused ette ja Brenguli küla rahvas sõitis tagasi taigasse. Nendega ühines mitu rege Taradanovo lätlastega. Aija istus jälle Janka rees ja nad olid ainult kahekesi. Külm õhk peletas peagi öise roidumuse. Külas oli neil soovitatud lõunani oodata, sest varsti pidavat algama tuisk, kuid vintis poisid ainult naersid:

«Misasja? Kas tuisuga ei saa sõita või? Las aga käia!»

Jah, külarahval oli õigus olnud: nad polnud veel pooltki teed ära sõitnud, kui algas purgaa — kohutav lumetorm. Kogu laotus maast taevani muutus järsku valgeks, teed kadusid, lumekeeristes haihtusid kõik jäljed ja reed eksisid laiali. Tuule ulgumine mattis sõitjate hõiked, lumepihu mätsis silmad kinni ja pimesi ekslesid nad stepis.

Janka ja Aija olid üksi jäänud. Janka andis ohjad lõdvaks, laskis hobusel omapead teed valida, ise mähkis suure lambanahkse kasuka endale kõvemini ümber.

«Mis nüüd saab?» küsis Aija, kummardudes otse Janka kõrva juurde. «Me eksime tuisus ära.»

«Võib juhtuda,» vastas Janka. «Kas on külm?»

«On küll.»

«Pugege siis minu kasuka alla.»

Nad keerasid seljad vastu tuult ja surusid end tihedasti kokku. Kuid suurt kasu sellest ei olnud, sest tuisk keerutas igal pool ümberringi, lumi puges kasuka alla ja torkis nägu justkui jäänõeltega. On alles jõud sel purgaal! Õhk suhises nii kõvasti,

justkui lendaks üle tohutu linnuparv, jäine tuul vihises uskumatute tormipuhangutena, ümberringi oli valge pimedus. Ei saanud hobune seal joosta ega inimene kõndida — valge pilv kandis neid lagedas stepis ja ainult maa külgetõmbejõud ei lasknud neil laotusse lennata.

Nõnda kestis see umbes tund aega. Järsku torm vaibus niisama ootamatult, kui oli alanud, ja õhk oli pärast tuisku soojaks muutunud. Näol, juustel ja rõivastel hakkas lumi sulama. Janka tõusis püsti ja uuris ümbrust. Kõikjale olid kerkinud kõrged hanged, õlekuhjad seisid väljadel nagu valged mäed, ent see paistis üle künka Tšesnokovo kiriku torn. Teisi sõitjaid polnud kuskil näha.

«Nüüd jõuame varsti koju,» ütles Janka ja istus rekke. «Kas hirm ka oli?»

«Veidike küll,» tunnistas Aija naeratades.

«Aga kui meid oleks kuhugi nõkku lume alla matnud? Kas poleks kahju nii vara surra?» naljatas Janka.

«Ärge rääkige nõnda,» sosistas tüdruk. «Siis oleks meid tabanud ühesugune saatus, mitte ainult mind üksi.»

Aija oli väsinud. Kui nad Tšesnokovost läbi sõitsid, jäi ta magama, põsk surutud Janka õla vastu. Janka istus kangelt ja vaikis. Taiga võttis neid vastu härmatanud puudega. Kuuseokstel sädelesid lumetähed, valgeis ehteis puud näisid puuderdatud ja kalliskividega ehitud kaunitaridena. Metsas polnud tuult enam tunda. Sügav vaikus äratas lõpuks Aija. Algul ta kohmetas, haaras tasakaalu otsides Janka kaela ümbert kinni, siis järsku toibus ja tõmbus eemale.

«Miks te lasksite mul magada?» küsis ta häbelikult.

«Miks te ei öelnud, et ei tohi lasta?» küsis Janka naeratades vastu. «Näete, varsti oleme kodus.»

Jah, põlendik polnud enam kaugel. Janka pidi varsti teelt ära keerama, Aijal jäi ainult veidi maad minna. Ristteel pidas Janka hobuse kinni.

«Täna õhtul on Brengulil pidu,» tähendas Aija.

«Jah, Taradanovo rahvas on ka seal,» vastas Janka.

«Teie ka lähete?»

«Aga teie?»

Ei, Aija ei saa nii sageli käia. Peale pidude ja lõbutsemise oli koopaküla tüdrukul ka töö, vokk ja kudumisteljed — nad mõlemad emaga ketrasid ja kudusid Brengulise jaoks, isa tegi labidaid ja künasid.

«Siis mina ka ei lähe,» ütles Janka.

Ta aitas Aijal reest maha tulla, pühkis õlekõrsi ja lund tema riietelt.

«Ma pean nüüd minema,» ütles Aija oma kindaid näppides.

Janka vaatas tema otsa ja naeratas.

«Tuleb nii välja . . .»

«Ega muud kui head aega!» Ka Aija naeratas ja ulatas Jankale käe.

«Ainult head aega?» Janka hoidis Aija kätt oma pihus.

«No siis nägemiseni, kui see teile rohkem meeldib.»

«Kas te tahate mind veel näha?»

«Miks mitte?»

«Noh, sellepärast . . .»

Janka ei kartnud kaotada, seepärast oli nii julge. Tõmbas Aija ligi, kallistas teda ja suudles. Siis laskis lahti ja küsis:

«Kas te ka pärast seda tahate mind veel näha?»

Aija oli näost tulipunaseks läinud ja ähvardas sõrmega.

«Seda me veel vaatame!»

Ja ta oligi läinud. Janka sõitis pikkamisi kodu poole, ise imestas, miks ta on nii nukker ja miks on südames selline tühjus. Ta oli ometi esimest korda tütarlast suudelnud. Miks see ei tee teda rõõmsaks? Ehk on ta liiga väsinud, et selle silmapilgu tähtsust õieti taibata? Või ei suudelnud ta seda, keda oleks pidanud suudlema, kelle järele ta süda igatses?

3

See oli tõesti kummaline aeg . . .

Kaks kuud ei võtnud Janka kätte ei raamatut ega sulepead, ei kirjutanud ühtegi rida ega mõelnudki üldse kirjutamisele. Tema elu oli hakanud voolama uues, kiiremas rütmis, mõtlemiseks jäi vähe aega. Ta ei puudunud üheltki koosviibimiselt, lauluproovilt ega simmanilt, kui ainult Aija seal oli. Mõnel õhtul, kui polnud mingit üritust ette näha, pani Janka suusad alla ja läks suusatama, aga alati jõudis ta Pärupsi muldonni juurde välja ning juhtus nii, et Aija nägi teda. Alguses Janka häbenes sisse minna, sest temavanuseid vendi Aijal ei olnud, kuid Aija võõrutas ta vähehaaval kartmisest. Tundide kaupa istusid nad muldonnis, tundmata muret selle pärast, kuidas oma siinolekut seletada või mis teised sellest arvavad.

Ernest ja Elza aeg-ajalt pilkasid teda, kuid Janka ei teinud sellest väljagi. Ta ei olnud joobunud, kistud arutusse armupalangusse, kus ei arvestata enam millegagi. Ei, ta sai kõigest

aru, teadis, mida teeb, ja tegu ei valitsenud veel tegija üle — ta ise oli ikka veel enda isand. Aga Aija juures oli tal hea, seal ei igatsenud ta enam maailma avaruste järele, ja olevik, millele nüüd näis olevat tekkinud uus sisu, tundus esmakordselt küllalt väärtuslik, et seda tuleviku väljamõeldud väärtuste pärast mitte ära põlata. Palju kergem oli elada.

Aija . . . Ei, ta polnud Laura, ükski tüdruk ei saanud Laura moodi olla. Aga Aija oli olemas, teda võis iga päev näha, ta ei elanud kauguses, kõrgete mägede taga. Ja ta ei kujutanud endast Jankale mingit mõistatust, Janka teadis, mida ta mõtleb, mida tunneb tema vastu, — ta oli võitnud ilma võitluseta ja keegi ei saanud tema võitu ohustada. Aija . . . See oli Janka kesköopäike, kahvatu põhjavalgus. See ei sütitanud teda, ei pannud õisi puhkema ega mingeid hingevilju küpsema, kuid legi pika põhjamaise öö kergemaks, ilusamaks ja talutavamaks. Aija oli hea, isegi tore, ning ometi poleks Janka tema pärast võitlusse läinud ning tema kaotamise korral oma pead vastu takistuste müüri peksnud. Talle tundus isegi, et ta armastab Aijat, ja oli õnnelik, et võib nii rahulikult, nii vaikselt armastada — süda ei värisegi oma aarde pärast, kui mõni võõras sellele läheneb. Võib-olla oli ta oma võimus üleliia veendunud ja seepärast ei kartnud, et keegi võiks selle röövida, aga võib-olla . . . Ei, nii odavaks ta Aijat ei pidanud, ei olnud nii vähenõudlik, et oleks ehtsa kalliskivi asemel rahuldunud klaasist jäljendusega . . .

Kahe kuu pärast sai ta vastuse kõigile neile küsimustele — vastuse, mis kogu aeg oli vaikselt temas helisenud, kuid ta polnud seda kuulnud.

See juhtus ühel õhtul veebruari alguses. Brenguli talus oli jälle simman korraldatud. Seekord läksid sinna koos Jankaga ka Kärlis ja Sarmīte. Nad käisid harva koosviibimistel, võib-olla sellepärast torkas nende kohalolek kõigile silma. Paljud tüdrukud vahtisid rühikat rammumeest Kärlist, kes kandis palgi õlal metsast välja ning kiskus põlendikul üksipäini maast kõige suuremaidki kände. Palju kadedaid sõnu sosistasid nad Sarmīte kohta, kellele see noormees kuulus, ja nii täielikult, et ühelegi teisele ei jäänud enam raasukestki üle. Kes on Sarmīte ja kes on Kārlis? Kas Kārlis tõesti ei näe, et teised tüdrukud on sihvakamad ja ilusamad kui Sarmīte? Oleks ta ometi kordki mõne teisega tantsinud! Kārlis oli pikk ja laiaõlgne, käis sirge seljaga, ta oli haritud ja tal oli võitleja kuulsus. Kui ta vaid tahaks, poleks tal sugugi vaja kände kaaluda, vaid ta võiks sõjaväes pataljoni kamandada. Veider, pimedusega löödud mees!

Tol õhtul oli Biiskist tulnud keegi spekulant Joelis — nägus noormees lenduri läikivmustades nahkriietes. Kui ta toa keskele astus, lakksäärikud kägisemas ja pumatiga määritud juuksed tumedalt läikimas, hakkas tüdrukutel süda põksuma: kelle ta nüüd tantsima võtab?

Joelis oli lõvi, kui teisi lõvisid kohal polnud. Rääkimisel laksutas ta peenelt keelega, tema taskurätt lõhnas, ja kui tants lõppes, kummardas ta nendele taiganäitsikutele nii galantselt, nagu oleks nad ei tea kui peened daamid. Pealegi oli tal raha nagu raba, sest spekulatsioon tasus end hästi ära. Ühel vaheajal, kui Janka Kärlise ja Sarmite kõrvale istus, tuli Joelis nende juurde.

«Mulle öeldi, et te olete Zitarid,» alustas ta, ja jaatava vastuse saanud, jätkas: «Sel juhul on mul teile üht-teist edasi ütelda. Kuu aega tagasi käisin mägedes ja tagasiteel magasin ööd ühes lätlaste talus. Nime järgi Niedrad...»

Janka oli just parajasti pilguga rahva hulgast Aijat otsinud. Nüüd pööras ta pea järsult ära ja vaatas Joelise otsa, nii et Aija ehmatas ja jälgis sõpra murelikult: kas Janka on miskipärast tema peale pahane?

«Me olime siia tulles ka seal ööd,» ütles Kärlis Joelisele.

«Jah, seda nad rääkisid,» jätkas spekulant. «Nad ei ole teid unustanud ja küsisid, kas ma ei tea, kuidas teie käsi nüüd käib. Kui ma ütlesin, et sõidan varsti läti kolooniasse, käskisid nad teid tervitada ja ütelda, et kirjutagu ometi neile vahel. Nad elavad seal nii üksipäini, läheduses muid lätlasi ei ole, tahaks mõnikord tuttavatest inimestest kuulda.»

«Me ei tea nende aadressi,» ütles Janka. «Ma oleks kirjutanud, kui oleks teadnud.»

«Aadressi ma tean küll,» ütles Joelis. Ta võttis taskuraamatu, kirjutas aadressi üles ja andis Jankale. «Kevade poole pean jälle sinna sõitma, siis teaks Niedratele rääkida, kuidas teil siin läheb.»

Nad süvenesid jutuajamisse. Kärlis jutustas Joelisele oma partisanielust ja Zitari majapidamise edenemisest, Joelis aga, kes muutus kiiresti familiaarseks, kirjeldas, mis ta oli Niedrate talus näinud. «Neil on ilusad tütred,» tähendas ta naljatamisi. «Eriti see kõige noorem.»

Aija läks ja Aija tuli, kolmandat-neljandat korda läks ta koos sõbrannadega mööda nurgast, kus Janka istus, aga noormees ei näinud teda enam. Algas tants, ja Aija tantsis Saknitise Reinisega, seejärel võttis teda tantsima Joelis ise, Janka aga oli pime. Rahuliku, vähenõudliku õnne oli minema uhtunud

võimas tõusulaine, mille oli tema rinnas voogama pannud spekulandi juhuslik meeldetuletus. Seal mägedes elas Laura, ainuke ja esimene, ja see libe keigar, see lenduriülikonnas sehvtimees oli teda näinud, võib-olla isegi temaga rääkinud, naljatlenud. Janka kadestas ja põlgas seda meest. Kui ta mõtles sellele, et kevadel sõidab Joelis jälle mägedesse, haaras teda viha: kuidas võis see lõhnastatud spekulant läheneda Laurale, puhtale täiusele, teda vaadata ja võib-olla isegi ihaldada? Aga kuidas ta ise võis unustada, kaks kuud trallitada ja lõbutseda nende tühiste tüdrukutega? Mitte mõtelda Laurast, kui sa oled teda näinud, petta end tolmukübemetega, kui su silmad on päikest vaadanud!

Teda rusus häbi ja kahetsus, ühekski silmapilguks ei tahtnud ta enam Brenguli tallu jääda, sest talle tundus, et see on kuritegu Laura vastu. Ja imelik: niipea kui varasemad tunded tõkkele lõid, niipea kui ta oli õnnelik, et on kaotatud aarde tagasi saanud, hakkas ta samal silmapilgul kannatama, südamepõhjani valu tundma. Janka igatses, oli meeleheitel, kõik tema ümber oli külm ja pime, tema vaimule langes lämmatava kivina käesolev hetk: elu tundus jälle sünge ja tühi. Küllap vist ei saa õnne tabada muretu naeratusega, selle nimel peab valu tundma, piinlema, iga ihurakuga põrgutulest läbi käima, sest valu on elu — kes valu ei tunne, see on surnud.

«Kas me ei läheks koju?» küsis Janka Kärliselt.

«Vara veel,» vastas vend. «Küll me läheme.»

«Mind on siin ära tüüdanud, ma lähen minema.»

Ta tõusis ja läks oma üleriideid otsima. Ruumi teises otsas naljatles Joelis Aijaga, tüdruk naeris valjusti, liiga valjusti, ise silmadega Jankat otsides: näe, vaata, ma ei ole sugugi õnnetu, mul on peol kõige peenem kavaler, kuula ainult, kuidas ma naeran!

Aga ei, Janka ei vaadanud sinnapoolegi, ta oli kurt ja pime. Ta ei läinud ära ka vihasena, solvununa, tema silmis põles õnnetuli. Aija ja tema peene kavaleri vastu polnud Jankal lihtsalt mingit huvi.

Pillimees hüüdis: «Daamide valik!» ja hakkas valssi mängima.

«Palun vabandust!» ütles Aija ja jättis Joelise solvunud imestusega seisma. Kiiresti tõttas ta läbi tüdrukuteparve, kes ruttasid oma poisse tantsule võtma, ja jõudis eestoas Jankale järele. Janka oli juba riides. «Miks sa oled täna õhtul nii uhke?» küsis Aija.

«Sulle ainult tundub nõnda, ma ei ole sugugi uhke,» vastas Janka ükskõikselt, isegi naeratamata.

«Miks sa ära lähed? Kas miski ei meeldi sulle?»

«Ah ei, mul ei ole aega . . . Tahaks natuke mõtelda . . .»

«Kui sa arvad, et see Joelis mind huvitab, siis sa oled loll!»

«Mul ei ole temaga mingit pistmist. Noh, head tervist, Aija, ma lähen nüüd.»

«Oota veidike, ma võtan palitu!»

Aija pani end kiiresti riidesse ja koos läksid nad peotalust minema.

«Mis sul täna on, miks sa oled seesugune naljakas?» küsis Aija, kui oli tükk aega asjatult oodanud, et Janka rääkima hakkaks.

«Minul? Mitte midagi, kõik on korras, täiesti korras. Tead mis, Aija, sa võiks veel tantsida, kui sulle meeldib. Ära pane mind tähele. Ma olen täna tõepoolest naljakas.»

«Kui sa ei taha minuga koos käia, siis ma lähen üksi koju.»

«Ära tüütas või?»

«Puh, ei, täna oli huvitavam kui kunagi enne. See Joelis . . .»

Kergelt ja muretult jutustas ta, mida Joelis oli rääkinud, mida tema vastanud, kui teravmeelne on see noormees ja nii edasi. Ta rääkis ühtejutti ja alles poolel teel märkas, et Janka üldse ei kuula teda, vaid on oma mõtetesse vajunud. Siis jäi Aija vait ega olnud enam nii lõbus. Aga Janka — Janka laskis tal varjuna järgneda, ei teinud tema juuresolekust väljagi. Võib-olla tõepoolest ei märganud teda. Teeristil jäi Aija seisma.

«Ma pean nüüd koju minema. Ega sa kaugemale kaasa ei tule?»

Hajameelselt ulatas Janka käe hüvastijätuks.

«Tuled sa homme meie poole?» küsis Aija jälle, ja tema hääl oli muutunud võõraks, kähisevaks.

«Ei tea, kas ma saan . . .»

«Sa vist ei tule enam kunagi . . .» Aija keeras näo kõrvale.

Janka ei vastanud.

«Ma tean, sul on teine. Sa mõtled temast. Ütle, kas ei ole nii?»

«Jah.»

«Kes ta on?»

«Sa ei tunne teda.»

Janka surus veel kord Aija kätt, siis läks tagasi vaatamata minema, südametu nagu metsloom. Kõik tunded oli ära võtnud

see kauge neiu, sellele siin ei jätkunud enam anda kaastunde tahjat ascainetki.

Needsamad tähed, mis praegu säravad lumise taiga kohal, kiirgavad ka Kazanda oru üle. Seal on Laura. Ja nendesamade tähtede all seisis kitsal lumisel metsarajal üks tütarlaps, kes surus end põlise kuuse vastu. See, kes tagasi vaatamata ära läks, mõtles kellestki kaugest, nähtamatust. Keegi ei kuulnud tütarlapse nuukseid, ei märganud tema alandlikku lähedust, kui ehk ainult mõni külmunud, ülesehmatatud lind. Ta ise oli nagu külmunud lind, kes on põhjamaale paisatud. Kellelegi polnud teda vaja.

4

Veebruaris peeti Zitari Elza pulmad Saša Samšuriniga. Tšesnokovo preester oli Tšernjajevi pealetungi ajal maha lastud, seepärast pidi noorpaar läbi ajama ilmaliku tseremooniaga valla perekonnaseisuasjade osakonnas. Ent ükspuha, kas uut perekonda tähistas kiriklik rituaal või ilmalik akt, pulmad pidid olema nii suured ja meeldejäävad, nagu oli kohane Tšesnokovo küla kõige jõukamale perekonnale. Puskarit oli aetud mitu ämbrit, Zitars pruulis õlut, pulmasöögiks tapeti nuumorikas ja kaheaastane härg.

Pulmapeoks kogunes maja rahvast täis, lätlastest kogu Zitarite perekond, Brengulis naisega ja külanõukogu esimees Zilums. Peigmees oli peale sugulaste kutsunud ka palju lähedasi sõpru ja kõik silmapaistvamad mehed, muuseas ka praeguse valla täitevkomitee esimehe Hazarovi. Hazarov oli tähelepanuväärne isik, peremees vallas, mille alla kuulus neliteist suurt küla ja mitu taigaasulat. Enne Koltšaki puruksläömist oli tä olnud vaid errulastud veltveebel, pooleldi venelane, pooleldi tatarlane, seejuures Saša Samšurini kõige parem sõber. Tšernjajevi pealetungi aegu oli ta partisanidega ühinenud ja võitlustest osa võtnud. Ta oli väikest kasvu, õrna häälega ja meeldiva, alati naeratava näoga, aga teda kartsid kõik valla kulakud nagu tuld. Koltšaki võimu ajal oli Saša Samšurin teda kaks korda päästnud arreteerimisest ja Anuisse viimisest, hoiatades õigel ajal ähvardava hädaohu eest. Hazarov ei unustanud seda teenet: ainult tänu temale polnud koos vana Samšuriniga ka Sašat maha lastud ega nende varandust konfiskeeritud.

Pulmade teisel päeval istusid pulmalised kahehobusesaani-

desse ja võtsid ette pöörase sõidu mööda ümberkaudseid külasid. Ehitud hobused kihutasid kuljuste ja kellukeste kõlinal ning pulmaliste hõisete saatel mööda stepiteid ja külatänavaid. Igal pool, kuhu nad ilmusid, andsid kõik neile aegsasti teed, kes aga ei olnud küllalt kärme, see tõugati lumme. Kui märatsemisest isu täis sai, kappasid vahuleaetud hobused õhtu eel Tšesnokovo külasse tagasi.

...Järgmise, 1920. aasta suvi ei toonud asunduse rahvale midagi uut. Niipalju kui keegi oli jõudnud oma elamist-olemist kohendada, nõnda see ka jäi. Kolonistid ei tahtnud enam midagi uut ette võtta. Kellel elumaja püsti, see elas seal sees ja hakkas harjuma mõttega, et tulebki Siberisse jääda. Teised püüdsid õhinal iga teadet Lätimaast ja tagasimineku väljavaadetest. Nad olid justkui rändlinnud lõunamaal: oodates kevadet, mil neid kutsub tagasi igatsetud sünnikoht põhjamaal, tunnevad nad end siin ajutistena ega punu pesa. «Misjaoks rabelda ja ehitada, kord tuleb kõik siiapaika jätta,» õigustasid nad oma talitusviisi.

Kesksuve paiku levisid kuulujutud, et läti sõjapagulased viiakse varsti kodumaale tagasi. Tuli isegi korraldus panna kirja kõik, kes tahavad ära minna. Kuidas see küla lainetama pani! Milline sekeldamine läks lahti! Mõned kärsitumad hakkasid kohe reisiks valmistuma, tapsid sigu ja suitsutasid liha, otsisid ostjaid oma põldudele ja hoonetele. Hiljem selgus, et registreerimist oli tehtud ainult statistika pärast ja sõitmisest ei maksa veel mõeldagi. Jälle jätkus teadmatuse ja ähmaste lootuste aeg, mis pärast rõõmsat elevust tundus pettunud inimestele veel süngem kui seni. Jälle pugesid nad oma metsakolkaisse, niitsid heina, korjasid humalaid ja ootasid väriseva südamega iga linnast tulijat: kas äraminekust pole midagi kuulda?

Aga sel ajal kui nad ootasid, muutus elu järjest raskemaks. Vanad rõivatagavarad olid ära kantud, osalt maha müüdud, aga uusi riideid polnud kusagilt saada. Taigaraadajate rõivastus muutus järjest räbalamaks, järjest uusi paiku õmmeldi peale. Lapsed ei saanud koolis käia, täiskasvanud noored viivitasid omaette perekonna loomisega — kolme aasta jooksul polnud asunduses ühtegi noort perekonda tekkinud ega ühtegi last sündinud.

Nõnda jõudis kätte sügis. Nagu igal aastal, nõnda tegi külarahvas ka nüüd pärast saagi koristamist karjakoplite väravad lahti ning loomad lasti heinamaadele ja metsa alla vabalt

ringi käima. Paljaksnäritud koplites virelnud loomad tormasid ülepeakaela taigasse, kus kõik kohad olid rammusat rohtu täis. Lehmad, lambad ja hobused hulkusid karjakaupa või üksipäini metsas, täiesti ilma järelevalveta. Mõnikord eksisid nad ka põlendikule ja veel sagedamini padrikuisse. Mõne võtsid õnneks hundid, kes elasid lähedases soos ja õhtuti oma lähedusest sünge ulgumisega märku andsid.

Zitari Ernest ei suutnud seda rahuliku südamega pealt vaadata. Kui kodurahvas ometi nii taiplik oleks ja aru saaks, kuidas härjavärss või lihav lammas ära kuluks! Aga katsu sa sõnakestki poetada, siis hakkavad sinu peale haukuma just nagu koerad. Tahes-tahtmata pead keele hammaste taga hoidma ja verise südamega pealt vaatama, kuidas jahisaak nina eest mööda läheb.

Ei, see oli siiski rohkem, kui Ernest jaksas välja kannatada. Mõistes, et kodunt ta tuge ei leia, otsis ta seda mujalt. Ja leidiski. Esimesena langes tema tuutsi ohvriks ületalve peetud lammas. Ernest viis selle Zarienele ja sai tasuks südamliku tänu. Seejärel tulid kaks kesikut. Need tappis ta ära ja soolas talveks sisse. Edukas algus õhutas Ernestit veel suuremaid asju ette võtma, ja kuna tal endal polnud jahisaaki kuhugi panna, lubas ta Zarienele kogu talveks liha muretseda. Juba mitu päeva hulkus metsas põlendiku serval üksildane pull. Ta püüdis Zitari karja hulka tulla, kuid väike Elga, kes karja järele vaatas, ajas ta alati minema. Siis ta ei tükkinudki enam karja juurde, vaid sõi omaette. Keegi ei tulnud pulli otsima — küllap oli mõnest kaugemast külast hulkuma tulnud. Ernest kõneles Zarienega, ja kui naine nõustus, ajas pulli ühel õhtul lesknaise muldonni juurde. Kõik edenes ilusti. Osav hoop kirvesilmaga vastu pulli otsmikku — ja võimas loom kukkus pikali maha. Zariene abiga nülgis Ernest ta ära, naha mattis maa alla, liha raius tükkideks ja soolas sisse. Ainult mõned paremad tükid jättis kohe söömiseks.

Nädala pärast katsus Ernest oma pahategu korrata Tšesnokovo küla karjakoplis. Just sel silmapilgul, kui ta tahtis mullikal kõri läbi lõigata, juhtus aga sinna mullika omanik — suur, tugev mees. See peksis Ernesti nii vaeseomaks, et poiss hädavaevu jõudis ennast põlendikule vedada. Mitu nädalat ei astunud ta sammugi Zitari õuest välja, lakkus oma haavu ja ootas, kuni reetlikud sinised laigud näolt kaovad. Isegi oma südamedaami juurde ei läinud ta sel ajal. Kui ta hiljem jälle Zariene poole läks, leidis ta esimesel õhtul muldonnist eest Siman Brengulise ja andis rikkale peremehele säärase nahatäie, et too pärast seda

enam jalgagi põlendikule ei tõstnud. Ka Zariene sai väheke õpetust, sest just tema pärast oli Ernest Tšesnokovo küla karjamaal kannatama pidanud. Lõpuks leppisid nad siiski ära ja elasid kevadeni heas läbisaamises, nagu üksmeelsele paarile kohane.

Üheteistkümnes peatükk

1

1920. aasta sügisel ja talvel juhtus Brenguli külas mõningaid sündmusi, mis karmi, ootamatu akordina taigaelanike elu üksluisesse helinasse sisse murdsid ja rahva meeltele mõneks ajaks tööd andsid.

Ühel tormisel õhtul, kui Andrej Zītars tuli koosolekult külanõukogus, langes talle poole kilomeetri kaugusel kodust peale tormist murtud haab. Tunni aja pärast leidis ta poolsurnuna teelt üks naaber, kes tõi Zītarile sõna. Pilkases pimeduses tassisid kapteni pojad raskelt vigastatud isa koju ja panid voodisse. Kārlis rakendas hobuse vankri ette ja kihutas külasse velskri järele — haiglasse ja arsti juurde oli ligi kuuskümmend versta. Kui ta koos velskriga tagasi tuli, ei olnud Andrej Zītarsil enam mingit abi vaja: vana merekaru oli purjetanud oma viimsele, kõige kaugemale reisile, kust ei saa enam tagasi tulla; vastu sellele silmapiirile, kuhu paljude Maa laste arvates näitavad teed Põhjanael ja Suur Linnutee. Ära minnes ei saanud ta naise ja lastega isegi hüvasti jätta.

Zītari pojad tegid isale lihtsa, värvimata kirstu kuivadest kuuselaudadest, mis olid maja ehitamisest üle jäänud. Pühapäeval kerkis Brenguli koloonia uuel surnuaial kahe varasema haua kõrvale kolmas liivakääbas. Omaksed nutsid, naabrid avaldasid kaastunnet, ja matuseliste salgake pudenes jälle oma taigaasulaisse laiali.

Kārlis Zītarsist sai nüüd perekonnapea.

Ei jõudnud külarahvas seda sündmust veel küllaldaselt vaagida ega pisarad Alvīne silmis kuivada, kui kogu asundust ja selle lähemat ümbrust vapustas uus õnnetus: ühel ööl oli mitu relvastatud meest külanõukogu esimehe Zilumsi majja sisse murdnud, Zilumsi maha lasknud ja seejärel taigasse

kadunud. Taas kerkis koloonia surnuaiale uus liivakääbas, otse Andrej Zītarsi haua kõrvale.

Tol ööl, kui bandiidid Zilumsi tapsid, oli üks põlendiku meestest stepikülast hilja tagasi tulnud ja metsas võõraid mehi märganud. Ta oli põõsaste varju pugenud ja lasknud neil mööda minna. Ühes hilises tulijas oli mees kuupaistel ära tundnud Saša Šamšurini.

Keegi ei võinud otseselt kinnitada, et see oli Saša Šamšurin ja et just need mehed olid Zilumsi mõrtsukad, aga kui asunduses ja ka lähedastes asulates hakkasid kuulujutud liikuma ja üha sagedamini mainiti Zilumsi tapmisega ühenduses noore Šamšurini nime, siis jättis Saša oma noore naise, kellel just oli pojake sündinud, nurgavoodisse ja põgenes taigasse.

Elzat see eriti ei kurvastanud. Kui ta oli sünnitusest toibunud, elas ta mehe majas rahulikult edasi. Milleks pead murda, kas Saša tuleb tagasi või ei. Isegi kui ei tule — ega ta ole esimene, kes nõnda kaob: Elza pildialbumis oli terve kogu vahvate poiste fotosid, mõned neist isegi kaptenid. Saša Šamšurin ei olnud põrmugi parem ega huvitavam oma eelkäijatest.

2

Saša Šamšurin oli pärast koltšaklaste minemakihutamist ja isa mahalaskmist ainult esimestel kuudel passiivselt elanud. Samuti kui enamik kulakuid, oli ta segaduses ja kohkunud ega näinud algul teist teed kui alandlikult vaikida ja täita kõik, mis uus võim nõudis: ta käis küüdis, läks vastu puiklemata kõigile miitinguile, laskis miilitsa oma majja elama. Ta lootis ülelüia oma sõprusele Hazaroviga, seepärast ei tõtanud riigile andma ühtki puuda tohutust nisutagavarast, mis vana Šamšurin oli sõja-aastatel kogunud oma aita ja ainult temale teadaolevaisse peidikuisse stepis. Kui kevadel külaelanike üldkoosolekul otsustati kõik küla põllud ja heinamaad ümber jagada — ühepalju iga inimese kohta —, pigistas noor Šamšurin raevunult hambad risti. Pärast koosolekut ütles ta Hazarovile nelja silma all:

«See on röövimine! Ma arvasin, et sa oled inimene, aga sa oled viimane sulil»

«Nonoh!» Hazarov vaatas rahulikult Sašale otsa. «Kes on sind röövinud?»

«Aga maa? Sa võtsid minult täna ära kaks kolmandikku sellest, mis seni oli minu oma,» pitsitas Saša hammaste vahelt.

«Sa eksid, Sašake,» seletas Hazarov. «Rahvas sai tagasi selle, mis su isa oli kunagi kokku röövinud. See ei olnud hoopiski sinu maa.»

«Meie harisime selle üles, puhastasime kändudest ja kividest.»

«Teie!» naeris Hazarov. «Mitte teie, vaid sulased, küla vaesed inimesed harisid selle üles. Teie viskasite neile kerjakrosse, kasu lõikasite endale. Ütle aitäh, et rahvas ei nõua tagasi ka oma hobuseid, lehmi, põllutöömasinaid ja kõike seda, mis seisab sinu salvedes ja lautades. Ära kujuta ette, et see kõik on sinu oma! Inimesed pole midagi unustanud.»

Sellest peale oli nende sõprusel lõpp. Kui erikomisjon hakkas küla jõukate peremeeste aitu läbi vaatama ja mõõtis ära ka Šamšurini täis nisusalved, hakkasid Saša südames vohama riivatud eraomanikutunded.

Hazarov ütles: «Me jätame sulle seemne ja niipalju, kui on vaja toiduks ja loomasöödaks kuni uue lõikuseni, ülejäänu tuleb viia vilja vastuvõtupunkti. Moskvas ja Petrogradis töölised nälgivad, ka Punaarmee ei saa tühja kõhuga sõdida.»

Mis Sašal asja Moskva ja Petrogradi töörahvaga või Punaarmeega? Tema pärast võiks nad kõik nälga surra, kui ainult temal oleks ait vilja täis. Ta ei rääkinud enam, ei lausunud ühtki mõtlematut sõna, mille eest hiljem oleks tulnud vastust anda, kuid viha ja õelus kasvasid järjest kangemaks ning peagi olid nii suureks paisunud, et Saša ei suutnud enam passiivse vaatleja osasse jääda — temas oli ärganud kulak.

Seda, mis komisjon Šamšurini aidast leidis, polnud enam võimalik ära peita. Järgmisel hommikul oli õu hobuseid täis ja paari tunni pärast asus terve karavan koormatega vastuvõtupunkti poole teele. Kõige hullem, et ka Saša ise pidi oma hobustega sõidust osa võtma. Nägu sünge nagu piksepilv, huuled kangekaelselt kokku pigistatud, istus noor kulak koormal ja haudus kättemaksumõtteid. Ja ega tema olnud ainuke, kellel nõukogude võim röövlooma kihvad ja küüned ühekaupa välja kiskus. Tšesnokovos, Taradanovos, igas suuremas külas oli omajagu suurnikke. Kui nad olid esimesest jahmatusest toibunud ja märkasid, et nõukogude võim tahab nende majandusliku võimsuse juured läbi raiuda, hakkasid nad sarnanema vihale õrritatud tiigrite karjaga.

Saša hakkas ümbruskonna rikkamate meestega salaja kokku saama. Stepis, taigas ja karjakoplite põõsastikus toimusid salajased nõupidamised, millest noor Šamšurin isegi oma naisele ei rääkinud. Elzal polnud aimugi, kuhu tema mees õhtuti

hadus, ja kui suve lõpul ühel ööl põles külanõukogu hoone maani maha ja nädala pärast õnnestus ainult tänu külameeste valvsusele ja ennastsalgavale vaevale mahapõlemisest päästa küla meierei, tegi Saša imestunud näo ja aitas naabritel põletajaid siunata.

Ja siis tuli see juhtum Zilumsiga... Esimest korda luges Saša oma endise sõbra Hazarovi silmis kahtlust; talle tundus, et miilits, kes tema majas elas, jälgib teda ja valmistab peremehele lõksu. Varsti pärast seda põgenes Saša kodunt ning varjas ennast taigas koos mitme teise kulakuga.

Ühel ööl lendas käsigranaat läbi akna tuppa, kus elas Hazarov, ja haavas valla täitevkomitee esimeest.

Mõne päeva pärast leiti stepis teelt mahalastuna üks miilits. Kord ühes, kord teises külas tekkisid tulekahjud. Kontrrevolutsionäärid olid tegutsema hakanud.

Muidugi ei võinud kulakute aktiivsuse kasv vastulöögita jääda. Valla aktivistid, parteilased ja komnoored moodustasid relvastatud võitlussalga ja hakkasid diversantide bande jälgi ajama.

Ühel õhtul toimus taiga serval lahing: kulakute rühm tungis kallale valla komsomoliorganisatsiooni sekretärile, kui too pärast koosolekut ühes taigalähedases külas ratsa Tšesnokovosse tagasi sõitis. Diversandid läksid oma arvestustega viltu: ühe inimese asemel põrkasid nad kokku kaheksa hästi relvastatud kommunistliku noorega ja kohe pärast esimesi pimeduses tulistatud laske jäid pihtide vahele. Kui lahing lõppes, leiti tee äärest hiljuti sadanud lumelt kolm surnud diversanti. Ühes tunti ära Saša Šamšurin.

Kohe pärast mehe surma korjas Elza oma asjad kokku ja kolis koos väikese pojaga elama põlendikule ema ja vendade juurde. Saša Šamšurini varandus konfiskeeriti.

3

Jõudis kätte 1921. aasta kevad. Samuti nagu teistel aastatel juurisid Brenguli küla elanikud põõsaid, kaalusid kände ja püüdsid põlismetsalt jälle mõne lapi maad tagasi võita. Külviajal külvati kartuli- ja juurviljamaa kõrvale mõõdujagu või pool vakamaad ka hirssi ja nisu, sest viimasel ajal oli isegi siinkandis tunda leivavilja nappust. Vabalt turult enam kuskil vilja ei saanud. Taigaraadajad, kes ise nisu ei kasvatanud, ei saanud enam hankida vilja vahetuskaubana küttepuude, mar-

jade ja humalate vastu, seepärast tuli otsida uusi võimalusi vilja saamiseks. Oli tekkinud paradoksaalne olukord: linlastel polnud veel leivast puudus, sest nad said seda kaartidega, aga läti põgenikud, maainimesed, sõid liha kas ilma leivata või siis selle mitmesuguste aseainetega. Hea veel, et kartuleid jagus — need olidki taigaelanike peatoiduseks. Seepärast ilmusidki sel suvel Brenguli külasse esimesed viljapõllud.

Side välismaailmaga oli väga nõrk. Ajalehti saadi metsas väga harva ja korrapäratult; peamiseks informatsiooniallikaks olid kuulujutud, mis linnast üle stepi igasugu teid mööda laiali levisid, seepärast on arusaadav, et läti asunduse elanikel oli sel ajal väga puudulik ja moonutatud ettekujutus sellest, mis suures Nõukogude riigis ja maailmas toimus. Räägiti, et Lätist olevat saanud iseseisev riik, aga mis laadi riik see on, kes seal valitseb ja mis seal toimub, selle kohta ei osanud keegi midagi kindlat üteldа, seepärast pidid sõjapagulased läbi ajama üksnes oletustega.

Juba möödunud sügisel oli liikunud jutte, et lätlased viiakse varsti Lätimaale tagasi. Kärsitumad olid isegi Biiskisse tõtanud, et end evakuatsioonipunktis kirja panna, aga sellest ei tulnud midagi välja. Nüüd räägiti jälle, et sel aastal algab äraviimine, aga inimesed olid skeptiliseks muutunud ega rutanud mingi kõlaka pärast oma majapidamist likvideerima.

Janka Zītars oli viimase kahe aasta jooksul kõvasti kasvanud — varasemad rõivad ei läinud enam üldse selga. Ta luges palju ja õppis. Asunduses polnudki enam raamatut, mida Janka poleks läbi lugenud. Kui metsas enam midagi uut lugemiseks ei leidunud, läks Janka valla raamatukokku ja tassis koju sületäite kaupa raamatuid. Nüüd sai ta lugeda paljude vene ja maailmakirjanduse klassikute teoseid — Puškin, Lermontov, Gogol, Turgenev, Byron, Flaubert, Victor Hugo, üsna palju Gorki teoseid ja üht-teist Belinskilt. Kārlis aitas teda keskkooliainete õppimisel. Võib öelda, et Janka ei lasknud neil aastail kaotsi minna. Peale esimese poeemi ja luuletuste vihiku olid tema salajases «arhiivis», mida ta ühelegi inimesele ei näidanud, nüüd ka mitme novelli ja ühe pikema jutustuse käsikirjad ning ta kogus juba materjali esimeseks romaaniks — kui ka järgmine talv tuleb Siberis elada, siis ta tingimata kirjutab selle valmis.

Niedratest ja Laurast polnud Janka üle aasta midagi kuulnud. Tookord pärast kõnelust Joelisega oli ta Laurale kirja kirjutanud — häbeliku, uduste vihjetega soperdise elust põlendikul. Vastust Janka ei saanud. Poole aasta pärast kirjutas ta Laurale teise kirja, palju selgema ja lihtsama kui esimene, ja

mõni leegitsev sõna põles seal nagu süsi asjalike teadete vahel. Ka seekord ei tulnud vastust. Siis Janka ei kirjutanud enam, varus kannatust ja otsustas oodata, mida tulevik toob.

Tol suvel juhtus Brenguli külas suur ime: keegi põlendiku inimestest sai kirja Lätimaalt! See oli üsna tühine mehike, kuramaalane, täiesti tähelepandamatu — koloonias paljud ei teadnudki, et ta oli kogu aeg siin elanud. Nüüd sai see mehike ühe ropsuga kõige tähtsamaks meheks külas, kõik teadsid, mis on ta nimi ja kust läheb tee tema muldonni juurde põlendikul. Iga naaber tahtis teada saada, mis kirjas seisab; igast kandist rüüdas külastajaid unustatud muldonni poole. Pühapäeval, kui Brenguli talu õuel toimus järjekordne koloonia koosolek, pidi pagulane oma kirja kõigi kuuldes ette lugema. Ega seal suurt polnud, paljudele küsimustele, mis läti põgenike meeli vaevasid, ei leidunud seal isegi udust vastust, aga needki napid sõnumid, mida kiri pakkus, tundusid armsa tervitusena kaugelt sünnimaalt.

Seejärel sai veel üks ja teine Lätist kirju ja sõjapagulasest mehike ei olnud enam päevakangelane. Asunduse elanikke huvitas peamiselt kaks lihtsat küsimust: kui palju maksavad Lätis toiduained ja muud esmatarbekaubad? Kui palju saavad töötajad oma töö eest palka maal ja linnas? Ammendavat vastust neile küsimustele ei leitud ühestki kirjast, kuid üksikutest katkenditest, mis mõnedest kirjadest välja nopiti, sai kokku ligilähedase ettekujutuse, mis kedagi eriti ei vaimustanud.

«Ega seal midagi erilist ei ole,» arutasid pagulased. «Elavad niisama nagu enne — peost suhu. Raske oli enne ja on ka nüüd.»

Aga ka taigas polnud elu kerge, ja on ju harilik asi, et raske elu puhul igatseb inimene muudatust, lootes sellest oma olukorra paranemist. Seepärast tundus kodumaale tagasiminek taigaraadajatele millegi imelisena, unenäona, mis tõotab õnne ja salapäraseid võimalusi.

Inimesi haaras elevus. Küll igaüks endamisi, küll üheskoos arutati üht ja sedasama probleemi: mis teha, kui tagasiminek algab, — kas jääda siia või minna sünnimaale?

See küsimus ei andnud rahu ka Kārlis Zītarsile. Tema oli nüüd perekonnapea, ta vastutas mitte ainult enda, vaid ka Janka ja Elga eest, samuti vana ema oleviku ja tuleviku eest. Vastust oodates vaatas tema otsa ka Sarmīte. Kārlis oli sellest juba ammu mõelnud, mitte alles nüüd, kui sõnumid kaugelt kodumaalt olid taigaelanike hinges mingid tundekeeled helisema pannud. Ta ei olnud sentimentaalne, seepärast mõte Lätimaale jäänud kodukohast erutas teda vähem kui teisi perekonnaliik-

meid. Ent kuigi ta elas siin metsavaikuses, kultuurikeskustest eemal, kus võis tormilise poliitilise elu pulssi ainult ähmaselt aimata, polnud ta siiski muutunud apoliitiliseks inimeseks, kes kisub ennast oma isiklike huvide kitsasse kesta ja mõtleb üksnes sellest, kuidas oma elu mugavamini ja rahulikumalt ära elada, ja seepärast nägi üsna selgelt ja õigesti olemasolevat ajaloolist olukorda. Argipäevase elu raskused, mida viimasel ajal tuli taluda, ei suutnud tema pilgu eest varjata seda uut, esmakordset, õilsat, mis sel ajal sündis ja kujunes, — Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena loodud töörahvariiki, mille päralt oli tulevik. Kogu südamega seisis ta selle uue riigi ja uue elu poolel ning sobvis sellele kõige paremat, hetkekski kahtlemata, et selle õitselepuhkemine on paratamatu ning et kunagi sunnib see oma saavutustega enda kõrval kahvatama kõike muud, mis inimkond seni on näinud. Ja ometi leidus tema südames koht ka vaiksele illusioonile: ta uskus, et iseseisev Läti riik võib saada rahva sajanditepikkuste igatsuste ja unistuste täideviijaks. Vabadus ja õiglus kõigile kodanikele, rahvusliku kultuuri võimas tõus, õilsate demokraatlike põhimõtete rakendamine riigielus, igivana sotsiaalse ülekohtu kaotamine ja veel palju muud, millest on unistanud ja mille eest võidelnud kõige paremad ja vapramad läti rahva esindajad. Siin suures Nõukogude riigis ehitatakse uus elu üles ka ilma temata, tema panus oleks tühine ja tähtsusetu kogu rahva ühises innus. Seal väikeses Lätis on ta ehk vajalik ja suudab oma osavõtuga noore riigi rajamisel palju tuntavamat mõju avaldada. Isiklik olukord? Kārlis võiks hommepäev põlendikult ära minna, otsida üles oma võitluskaaslased linnas ja asuda tööle, mis vastab tema võimetele, teadmistele ja kalduvustele, — võimalik, et enda jaoks saavutaks ta siin isegi rohkem kui kodumaal, kus teda ei oodanud midagi kindlat. Ja siiski tundus talle, et tema õige koht on Lätimaal; kui ta sinna tagasi ei lähe, jääb kusagil koht tühjaks ja seda tühjust ei suuda ükski teine inimene täita. Teised perekonnaliikmed ootasid pikisilmi päeva, mil võiks rongi istuda ja lääne poole sõita. Kas ta võib neist lahku lüüa ja oma teed minna? Isa surmast ja Ingu hukkumisest saadik lasub tema õlgadel vastutus venna ja õe tuleviku pärast.

«Tuleb koju sõita,» otsustas Kārlis.

4

Juuli algul läkitati Brenguli külast kaks saadikut Biiskisse evakuatsiooniosakonda selgitama, millal algab läti sõjapõgenike tagasiviimine. Sõnum, mis nad tõid, ajas taigaelanikud ärevile: reevakuatsioon on juba alanud, esimene ešelon oli nädal aega tagasi teele läinud.

Tol päeval jäi nii mõnigi heinakaar niidul pooleli, mõnigi palk poolenisti tahumata. Uudismaaraadaja pani vikati ja kirve käest ning ütles: «Aitab!» Asunduses tekkis pidulik meeleolu, kõik sõelusid ringi erutatult ja ülevas tujus.

Võib-olla ainult ühel inimesel kiskus süda kokku sünges selaimuses. See oli Janka. Ta mõtles Laurast: kas tütarlaps sõidab Lätimaale või jääb koos oma perekonnaga mägedesse? Kui ta ära ei sõida, siis Janka ... Jah, mis ta võiks siis teha? Minna kaugele teele Laurat nägemata, võib-olla kaotada ta igaveseks — mida halvemat võiks elu veel pakkuda? Aga kui Niedrad on juba esimese ešeloniga ära sõitnud? Kuidas neid kodumaal üles leida? Kuhu nad Lätis elama asuvad ja kas Janka ei jõua kohale liiga hilja, kui on lõpuks jäljed üles leidnud?

... Asunduses algas üldine jüripäev. Kõigis metsakolgastes käis kibekiire askeldamine. Hommikust õhtuni kostis tapetavate sigade vingumist, oo jah, see oli julm ja isegi arutu aeg, kui sigade seisukohast vaadata: ühe päevaga hävitati läti asunduses kogu nende sugu, ei jäetud alles kõige väiksematki põrsast, sest taigaasukail seisis pikk reis ees ja tuli mitmeks kuuks toitu varuda.

Viimase sea vingumine polnud veel vaibunud, kui igal pool hakkasid korstnad suitsema ja taigaõhku täitis peagi suitsuliha lõhn. Sel ajal kui mehed suitsutamisega ametis olid, sõtkusid naised tainast ja panid ahju ühe leivapätsi teise järel. Küpsetatud leib lõiguti väikesteks tükkideks ja kuivatati ära. Nii suurtel kui väikestel olid käed tööd täis. Kottidesse topiti kuivikuid ja suitsuliha, pottidesse ja lännikutesse võid, mett, rasva ja tangu. Kõik, mis oli ärasõitjatele üleliigne ja mida ei saanud teele kaasa võtta, püüti muuta söögikraamiks või rahaks.

Brenguli asundus nägi sel ajal välja justkui suur turg. Kes teab, kas need metsad ja mäed olid kunagi näinud sellist rahvatunglust kui praegu: kuuldes, et lätlased sõidavad ära ja müüvad oma elamise-olemise maha, kogunes siia lähedastest ja kaugetest küladest hulgaliselt ostjaid. Stepitalumehed käisid majast majja, igal pool tingiti, igal pool löödi käed kokku ja

sõlmiti lepinguid. Eriti innukaid ostjaid leidus äraminejate kartulipõldudele, mis tänavu tõotasid rohket saaki, aga teades, et põgenikud neid kaasa võtta ei saa, ei rutatud hinda kõrgeks ajama. Kotike jahu, vanker asjade linnaviimiseks, võib-olla pealekauba veel tsaariraha krediitpiletites — see oli kõik, mis äramineja võis oma põldude eest saada. Niidetud heina ostsid ära lähemad naabrid, samuti paremad hooned, kuid säärast lolli küll ei leidunud, kes oleks koopaküla muldonnide eest midagi pakkunud.

Need, kellel kraami vähem, said varem valmis, ja teisi ootamata sõitsid minema Biiskisse.

Vanadele kolonistidele oli see raske aeg. Brengulis käis mitu päeva ringi justkui kuutõbine ega teadnud, mida teha. Kahju oli maha jätta oma maja ja jõukat elamist ning minna vastu teadmata saatusele ühel kaugel maal, mis aastate jooksul oli võõraks muutunud. Kuid teiselt poolt hirmutas jälle tulevane tühjus siin taigas, kui inimeste hääled vaikivad ja metsas, kus hiljuti oli küla, seisab jälle vaid üksildane Brenguli talu.

Brengulis kõhkles kaua. Vaatas pealt, kuidas sõitis ära esimene karavan, kuidas teine teele asutas, aga kui ka Silinid maja maha müüsid ja teine vanaperemees, Vesmanis, hakkas samuti oma hoonetele ostjat otsima, siis ei pidanud temagi enam vastu.

«Me sõidame minema,» ütles ta naisele, ja nüüd ei aidanud enam Praskovja Jegorovna pisarad ega naise sugulaste keelamine. Ka Brenguli talust hakkas kostma sigade vingumist ja suitsutuskoda lõi tossama.

Jah, alles nüüd tuli ilmsiks, kui palju kulda ja hõbedat peitus ümbruskonna kulakute sukasäärtes. Nagu kõik targemad sõjapagulased, ei müünud ka Brengulis midagi paberraha eest. Ostjad küll virisesid ja ahvatlesid äraminejaid ilusate «katariinade» ja «peetritega», mida hinnati kõrgemalt kui muud paberraha, aga lõpuks otsisid siiski välja valged hõberublad ja kollased kuldkümnelised, sest suure talu hooned, mesila, niidumasinad ja hea piimaanniga lehmad ei andnud hingerahu.

5

Zītarid said oma maja eest koti jahu, pool puuda mett, kaks puuda hirssi ja kakskümmend rubla kuldraha, pealekauba tingiti veel välja vanker kraami linnaviimiseks. Tšesnokovo talumehed ostsid lehmad ära, hobused otsustati müüa alles Biiskis.

ja siis jõudis kätte viimane õhtu põlendikul. Kraamikoormad seisid juba keset õue, neid oli kokku neli: kaks Zītaritel, üks Valteritel ja üks Elzal. Nii kaua oli seda päeva oodatud, ja ometi hakkas äraminejatel viimasel õhtul kurb. Olgugi siin võõras koht, aga miski sidus selle külge ja ära minnes kirvendas südames arusaamatu kahetsus. Siia jäi osa nende elust, mitme aasta töö, mälestused rasketest ja rõõmsatest silmapilkudest. Iga jalatäis maad oli kastetud alemaaraadajate higiga, veel praegugi seisid põlluserval ränga vaeva tunnistajad — kännukuhjad. Kas neid uudismaapõlde varsti ei kata jälle mättad ja sammal? Kas sõjapõgenike sõtkutud rajad allikate juurde ei kasva jälle kinni põõsaste ja tiheda rohuga? Kas tuumurkades ei hõlju varsti ämblikuvõrgud ja hiired ei jookse ringi seal, kus alles äsja elas tööinimeste pere? Aastad möödu-vad, kõik sammaldub, variseb pikapeale kokku, ja vanad siberlased seletavad noortele metsa küttepuude järele sõites: «Siin elasid kord lätlased.»

Kord elasid...

Aga kui kõik on ammu kadunud ning põlismets on tagasi võitnud põllud ja heinamaad, mis inimene temalt röövis, või on siberlased kõik padrikud lagedaks stepiks muutnud, siis miski ometi jääb siia ning on mineviku tummaks tunnistajaks — hauakääpad jõe ääres künkal. Üksildased, hooldamata, murdunud ristidega ja kasteheina täis kasvanud, kuid nad jäävad siia igavesest ajast igavesti ning pajatavad õnnetust rahvast, kellelt verine sõjatorm röövis kodumaa ja kes siit pelgupaiga leidis.

Viimasel õhtul läks kogu Zītarite perekond surnuaiale isaga jumalaga jätma. Kevadel olid pojad teinud massiivse risti seedripuust. Kārlis oli ristile lõiganud kadunu nime ning sünni- ja surmaaja, naised olid hauakünkale lilli istutanud. Nüüd ehiti Andrej Zītarsi kalm värskete metsalilledega ja vana merekaru puhkas nagu lilleaias, kaugel kõigist meredest; ei pääsenud siia tõusuvee lainete müha ega nordvesti niisked puhangud, ei tervitanud pimedatel öödel ka majakate tuled.

Hommikul koos esimeste päikesekiirtega asus äraminejate karavan teele — vanker vankri taga, üks pere teise taga. Väiksemad lapsed ja vanad inimesed istusid üleval kraamikompsude otsas, noored, võõrsil üleskasvatatud koerad aga jooksid vankrilega kaasa, vaadates aeg-ajalt tagasi taiga poole, kuhu jäid tühjad õued: kas tõesti jäetakse need maha, kas pererahvas enam koju ei tulegi? Zītari Elgat rõhus suur mure oma kalli kiisu pärast: see oli üksipäini põlendikule jäänud ja vaatas

laudalakast, kuidas kogu pere minema sõitis. Mis ta vaeseke tühjas majas peale hakkab? Aga kassi ära uputada oli ka kahju, kuigi Ernest oli kogu hommiku aina sellest rääkinud.

Kui karavan Tšesnokovost läbi sõitis, tulid kõik külaelanikud tänava äärde, saatsid äraminejaid südamlike hüvastijätusõnadega ja soovisid head reisi.

Saša Šamšurini ema saatis Zitareid kuni karjakopli väravani ja pisaraid valades upatas oma väikest pojapoega, kes nii väga tema armsa Sašaga sarnanes. Nüüd ei ole tal enam ühtegi omast, ja väike Šamšurin kasvab võõral maal, ei näe kunagi oma sünnikohta.

Rõõm ja mure, kojuminekujuubeldus ja lahkumise kurvameelsus käsikäes — suur, ilusalt valus oli see päev.

Jankal sündis peas uus luuletus — hüvastijätt Siberiga, selle kummalise maaga, kus ta oli tundnud end ühelt poolt kui võõrsil, teiselt poolt kui kodus, kuid silmapilkugi polnud ta jäänud ükskõikseks looduse ilu vastu. Nüüd oli saabunud lepitustund, kus äraminejad ja siiajääjad sõlmisid rahu ning surusid sõpradena kätt, et eluksajaks lahku minna.

VIIES OSA

TEEKOND KOJU

Esimene peatükk

1

Mõnusalt laiad on Siberimaa teed, suured tema metsad ja ääretud tema lagedad stepid. Ühest külast teiseni annab pool päeva sõita. Taigaelanikul, kes oli neli aastat elanud metsa keskel alemaal, kus ühest silmapiiri servast võis teiseni kiviga visata, hakkas pea siin ringi käima ja südant täitis omapärane helge tunne. Ta tundis enda ümber vabadust ja avarust, näis, et isegi taevas on kõrgemale kerkinud.

Koorem koorma järel veerevad sõjapõgenike vankrid nagu väikesed elavad mäed loode suunas. Kuivanud rattad kriiksuvad, teelt kerkivad tolmupilved, korvidesse pakitud kanad kaagutavad. Küüdimehed ei malda oma koormate kõrval kõndida, nad kogunevad kokku ja ajavad omavahel juttu — rõõmus elevus murrab välja nii sõnades kui mõtetes.

Lõuna paiku jõuab voor Taradanovosse. Seal ühinevad karavaniga veel neli vankrit, ja pärast lühikest puhkust liigutakse edasi.

Zitari Ernest vaatab tagasi Tšesnokovo poole, mida pole enam näha, ja inetu grimass moonutab tema nägu: «Äh, kui läheks sinna tagasi öösel, millal kogu küla magab, ja laseks punase kuke kuivanud katustele!»

Ta ei ole unustanud Tšesnokovo karjakoplis saadud nahatäit, ja teadmine, et nüüd tuleb ära sõita alanduse eest kätte tasumata, täidab Ernesti rinna põletava tigedusega. Et veidigi südant kergendada, virutab ta jalaga koerale, kes on ligidusse juhtunud, ja hakkab hobust piitsutama: «Liiguta ennast, raibe!»

Väljakannatamatu leitsak. Parmud ja kärbsed tiirlevad hobuste ümber, koerad jooksevad, keel väljas. Stepi kohale kerkivad tumedad sinakashallid pilved, põõsaste lehed hakkavad värisema ja põllud voogavad nagu kuldne laine. Järsku välgatab taevas siniroheline välgutriip, ja koos tolmupööris-

ga, mida keerutab üles järsku tõusnud tuul, kõmatab äike ja hakkab vihma sadama. Hooti, jämedate jugadena kallab vihma alla, mõne silmapilguga on sõitjad üdini märjad. Teel ladiseb igal pool vesi, vulinal voolavad väikesed ojad. Karavan jätkab teed, sest pole kuhugi varjule minna ning oodata, kuni äikesevihm üle läheb.

Nägu märg, riided keha külge kleepunud, kõnnib Janka Zitarite oma pere koormate taga. Aeg-ajalt jookseb üle kogu keha kerge värin, paljad jalad kleepuvad savise pori külge, vahel pimestab silmi ootamatu välgusähvatus, kuid süda on rõõmus: las valab vihma, las stepp upub — meie sõidame koju! Ei äike, ei vihm ega külm ei suuda alla suruda helget rõõmu, mis ta rinnas pulbitseb. Ja kui ta vaatab ümberringi oma teekaaslaste nägusid, näeb ta kõikjal sedasama: muretust ja rõõmsat väljakutset looduse orgiale.

«Äh, valab nagu oavarrest!» hüüavad inimesed üksteisele. «Las aga ladistab, ajab parmud hobuste kallalt minema.»

Naerdes ja naljatades sulpsitakse loikudes, pühitakse veetilku kulmudelt — paistab, et vihmavaling on kõiki nooremaks teinud. Las lööb välku, las sajab — saab õhk puhtamaks ja taevas selgemaks.

Selle äikesevihma ajal leidis Janka jälle Aija üles. Mitu kuud polnud nad kohtunud, ehkki Pärupsi muldonn asus ainult poole tunni tee kaugusel Zitarite majast. Pärast toda ööd, mil Joelis oli Niedratest rääkinud, polnud Janka kordagi Aijale mõelnud. Koosolekutel ta tüdrukut ei näinud, pidudel ei käinud ja ka juhus polnud neile appi tulnud. Nüüd, sulpsides tee kõrval jalakäijate rajal, nägi Janka äkki Aijat enda kõrval. Aija oli kogu päeva tema ligiduses olnud, sest nende koorem oli kohe Zitarite vankrite taga, kuid ärasõidusaginas polnud Janka seda märganud. Nüüd Janka märkas tüdrukut: Aija oli talle nii ligidal, et võis kuulda tema jalgade plärtsumist. Paljajalu, samuti nagu Janka, seelik ja pluus märjad, juuksed meelekohtadele ja põskedele kleepunud, rühkis ta vapralt vastu tuult. Pruuniks põlenud nagu mustlanna. Kerge noogutusega vastas ta Janka teretusele ja naeratas.

«Kas sul külm ei ole?» küsis Janka.

«Praegu nüüd...» naeris Aija. Tumedad kulmud kerkisid veidi ülespoole, pruunid silmad sädelesid kelmikalt.

Rohkem neil juttu ei olnud. Vaikides sammusid nad kõrvuti, aeg-ajalt vaatasid teineteisele otsa, naeratasid, justkui mõtlesid samu mõtteid, ja kogu aeg, kui nad niimoodi sammusid — kuni öölaagrini —, tundis Janka kerget meeldivat erutust.

Aija... Kuidas nad tookord talvel tuisus sõitsid, ühe kasuka sisse mähitud... Kerge värin, esimesed suudlused, talvine meeletus... Ja siin oli ta jälle, seesama Aija, ainult suuremaks kasvanud, ilusam, julgem ja veel toredam kui enne. Võta ta käsi, suru oma sõrmede vahele, ja ta ei tõmba seda ära, võib-olla isegi vastab sellele tummale paitusele. Igale su mõttele on ta nagu õrn vastukaja, ta naeratab, kui sa oled rõõmus, ja kurvastab koos sinu kurvastusega. Ah, Janka, kas sellest on sulle tõesti vähe?

Äike läks kiiresti üle, viis ka pilved endaga kaasa, ning jälle leegitses stepi kohal ere suvepäike. Aga nüüd oli see siiski pisut jahedam.

Õhtu eel jõudis karavan ühte orgu. Siia otsustati ööseks jääda. Kohe tehti mitu lõkketuld. Naised keetsid sööki, mehed panid hobused kammitsasse ja lasksid nad oru põõsaste vahele sööma. Inimesed kuivatasid tule ääres märjaks saanud rõivaid. Kõlasid laulud, aeti juttu, kuni pimedani ei vaikinud sagin sõjapõgenike laagris. Ja jälle istus justkui juhuslikult Janka kõrval lõkke ääres pruunisilmne neiu — koopatüdruk Aija. Janka pikutas rohul, nägu tule poole, ja imes kasteheinavart. Aija oli seelikusse mähitud jalad enda alla tõmmanud ning vaatas üle laagri imelikku koonusekujulist küngast, mis kerkis üksildasena keset tasast steppi.

«Kui imelik mägi,» sõnas Aija.

Janka vaatas ka sinnapoole.

«Kurgaan, muistne matusepaik,» ütles ta. «Võib-olla puhkab seal mõni mongoli vürst koos oma naiste, hobuste, kullast relvade ja muude aaretega.»

«Miks keegi ei ole neid välja kaevanud? Kas inimesed ei tea, et seal on nii suuri rikkusi?»

«Kellelegi pole pähe tulnud.»

«Aga kui kõik on nii, nagu sa räägid, siis ju see kuld läheb hukka. Roostetab ära ja kaob.»

Tulelõkkes hakkas märg oks visisema. Janka ja Aija pilgud kohtusid hetkeks.

«Roostetab ja kaob...» kordas Janka mõtlikult Aija sõnu ja järsku mõlemad punastasid. «Rikkus läheb kaotsi...» mõtles Janka, kuid neid sõnu ta enam valjusti ei öelnud. Ja talle tundus, et nad polnud rääkinud hoopiski mitte matusekurgaanist, vaid millestki muust, mis pani neid mõlemaid punastama, kuigi nimepidi polnud sellest kõneldud.

Hommikul asuti juba enne koitu teele. Õhtupoolikul võis lõunakandis kaugeid mäeahelikke näha. Need kasvasid pikka-

mist, sinetavad tipud tõusid üha kõrgemale silmapiiri kohale, ja taas avanes Janka silmadele vaade salapärasele, eksitavalt tahedasele mäestikule. Üha sagedamini vaatas ta sinnapoole, iga säravamaks muutus ta pilk, nii säravaks, et ka Aija seda märkas ja kohe mõistis, miks Janka silmad hiilgavad. Seal mägedes oli sündinud Janka Zītarsi elu suur unistus. Nüüd ei suutnud ta enam millestki muust mõtelda.

Õhtul, kui viimaseks öiseks puhkuseks laagrisse jäädi, ei tulnud Aija Zītarite tule juurde. Kas Janka üldse märkas, et Aijat ei ole? Kas ta mõistis, miks Aija eemale hoidub, ja mõtles, mida tüdruk sel ööl üle elas? Ta ise oli pugenud vankri alla pimedusse ja puuris vaimusilmaga läbi öö, vankudes kahtluse ja lootuse, igatsuse ja teadmatuse vahel: kus on praegu Laura? Kas Janka näeb teda juba homme, kui nad linna jõuavad, või tuleb kohtumist veel kaua oodata? Ja kas see üldse on sama Laura, kes tema ettekujutuses elab?

2

Biiskisse jõudsid nad lõuna paiku. Enne linna algas kõige raskem teelõik — sõit mööda järsku nõlvakut Bija jõe orgu. Ka lapsed ja vanakesed tulid koormate otsast alla, õrnemad asjad võeti kätte, mehed otsisid tugevaid roikaid, mis pisteti rattakodarate vahele, et vankreid pidurdada, kui hobused ei jõua koormate survele enam vastu panna. Küüdimehed läksid üksteisele appi: üks võttis hobusel suitseist kinni ja ei lasknud jooksma hakata, teine hoidis ohje, ülejäänud toetasid õlad kahelt poolt vastu koormat, et selle kaalu allaveeremisel vähendada. Teised vankrid ootasid, kuni üks alla sõitis. Sedaviisi venis allasõit üle tunni aja. Kõigele ettevaatusele vaatamata ei saadud siiski päriselt läbi ilma viperusteta. Hobused pidasid küll vapralt vastu, kuni taosed nihkusid üle kõrvade, kuid allotsas mõni nõrgem setukas ei jõudnud enam, vaid hakkas jooksma. Vankri külge seotud ämbrid kolisesid, heinakotid ja pambud varisesid maha ja kanad kaagutasid ärevalt. Läks tükk aega, enne kui koorem jälle korda saadi.

Kõige suurem ehmatus tuli üle elada Zarienel. Tema koorem oli kõige tühjem, ainult vana puust kast mitmesuguse koliga ja paar väikest pampu. Küüdimees, üks talunik Tšesnokovost, tahtis oma hobusega kelkida, ei lasknud Zarienel järsaku serval maha tulla ja jäi ka ise vankrisse istuma — tema Must minevat alla justkui traati mööda. Zariene tütar küll ei uskunud küüdi-

mehe kiitlemist, vaid hüppas vankrilt maha. Kiidetud Must pidas alguses kenasti vastu, aga kui sedelgas juba turjale vajus ja taosed üle kõrvade libisesid, alustas ta kerget sörki. Ei aidanud enam ei tpruu! ega trammi tõmmatud ohjad. Ikka kiiremini veeres vanker nõlvakust alla, hobune pistis kappama.

«Oih issake!» kisendas Zariene, sõrmed kramplikult kasti ümber seotud nööride külge pigistatud. Koorem kõikus justkui paat lainetes, kargles üles ja alla, vahel sõitis ainult ühe külje rataste peal. Kõik väiksemad kompsud lendasid maha.

Hobust ei saadudki enne kinni pidada, kui see oli alla kihutanud ja veel tükk aega mööda tasast maad jooksnud. Hirmust poolsurnuna ronis Zariene vankrist välja ning vaatas, mis kraaminatukesest veel järele on jäänud. Küüdimees hakkas sõnakuulmatut hobust peksma. Kui loomale oli jälle aukartus sisse aetud ja tütar mahakukkunud kompsud uuesti vankrisse tassinud, ootas Zariene, kuni Zitarite koorem alla jõudis, siis laskis valju hädakisa lahti.

Kui linna jõuti, saadi teada, et varem tulnud sõjapõgenikud on leeri üles löönud raudteejaama lähedal metsas. Linnas polnud kortereid saada, ja kuna ilm oli veel soe ning iga päev võis oodata ešeloni ärasõitu, võis ju nädalapäevad ka lageda taeva all läbi ajada. Oodati teisi järele, kuni kogu karavan oli koos, ja sõideti siis läbi linna jaama juurde männikusse.

Biiski jaam asus linnast väljas metsaserval. Agulimajade kõrval ulatus männik kuni Bija jõeni ja lõppes põhja pool, seal, kus algasid lähedaste külade põllud. Raudteel sõitis vähe ronge. Kord päevas tuli reisirong Barnaulist ja Novonikolajevskist, kord päevas sõitis minema, vahel harva röögatas manööverdav vedur, muidu aga valitses vaksalis vaikus.

Nüüd oli jaamalähedane mets rahvast täis. Kes männikule linna poolt lähenes, nägi juba eemalt paljude lõkete suitsu; kanad kaagutasid, kuked kiresid, koerad haukusid. Siin-seal metsa all seisid okstest onnid, viis-kuus tükki üheskoos, puude vahele tõmmatud nööridel kuivas pesu, primitiivsete tulekollete kohal aurasid ridva küljes tahmunud katelokid ja pajad.

Juurdetulijaid võeti siin laagris vastu kui pikisilmi oodatud omakseid. Siin oli juba ees pälju varem tulnud koloniste, stepilätlasi ja sõjapõgenikke kogu suurelt mäestikualalt. Raudteest kõige kaugemale, rohkem jõe poole olid asunud leedulased ja poolakad. Küskil oli kuuldavasti ka eestlasi ja laagri kaugemas otsas olid end sisse seadnud valgevenelased. Keegi ei teadnud, kus nad kõik olid küll need aastad elanud, kust metsakolkast või mäeorust välja roninud, aga kõik olid siia rutanud otsekui

rändlinnud sügisel kogunemispaika. Stepi põlluharijad ja taigaraadajad, puuraidurid ja tõrvapõletajad, jahimehed ja humalakorjajad, omaette käsitöölised suurtest küladest ja sulased, kes kohutäie eest stepis kulakuid orjanud, — kõik nad olid tõtanud siia suurde laagrisse, okstest onnid püsti seadnud ja ootasid nüüd pikisilmi päeva, mil raudruun viib nad tagasi kaugele kodumaale. Osa oli siia jõudnud juba paar nädalat tagasi, loodes esimese rongiga minema saada, teised tulid praegu, paljud siid alles teel või sättisid teeleasumist. Iga päev tuli laagrisse juurde uusi inimesi, küll ühekaupa, küll karavanidena — terve küla korraga.

Brenguli küla rahvas moodustas laagris kõige suurema rühma. Kõik võtsid platsi umbkaudu samamoodi, nagu taigas oli elatud. Need, kes varem siia jõudsid, hoidsid hiljemaks jäänud naabritele kohta ega lasknud võõraid vahele, ja ega keegi eriti ei tükkinudki — metsa all oli ruumi küllalt.

«Jajah, magasite õige aja maha, nüüd annab teil oodata, enne kui ära viiakse!» ütlesid «vanad» laagrisviibijad naljatades, kui Brenguli küla suur karavan kohale jõudis.

«Mis nüüd küll saab?» hädaldas vana Pārups, tehes näo, nagu ei saaks naljast aru.

«Meid kõiki pandi juba kirja ja homme laaditakse vagunisse,» luiskasid «vanad». «Teine ešelon on nüüd täis, teie peate järgmist ootama. Aga see pidavat minema alles kuu aja pärast.»

«Oi taevane aeg, kuidas siis nii?» läksid tulijad naljaga kaasa. «Kuidas me tervelt kuu aega siin metsa all elame?»

Mõni lihtsameelsem võttiski nalja tõe pähe ja hakkas muretsema, mõni naine heitis mehele viivitamist ette: «Teised sõidavad minema, aga meie konutagu pōōsastes. Seda sa said oma kohmitsemisest!»

Aga kui taolises kergeusklikus peres ähvardas lausa tüliks minna, siis lõpetati naljategemine ära ja kõik said mehemoodi naerda, et oli korda läinud naabreid hirmutada.

Zitari Janka päris ääri-veeri, kas ka mägedest on juba mõni lätlane jaama juurde metsa tulnud, kuid Brenguli küla rahvas ei teadnud midagi ja kogu laagrit polnud mahti läbi käia — tuli kohe tööle asuda, teha kuuseokstest onn, et õhtuks oleks peavari olemas. Poisid otsisid kirved välja ja läksid metsa, raiusid oksi ja võtsid maha ka mõne väiksema männi. Lõhnavad oksakuhjad tassiti vankrite juurde, tahuti vaiu, pandi püsti onni sõrestik. Ernest ja vana Pārups kaevasid augu tuleaseme jaoks, seadsid servale kive ja kummalegi poole harkjala. Lapsed kor-

jasid hagu ja käbisid, naised kraamisid toiduasjad välja ning otsisid sööginõusid. Nii möödus kogu õhtupoolik. Männiku kohal sirasid juba esimesed tähed, kui mehed riputasid valmissaanud onnide ukseava ette kartulikoti või hobuseteki ja kõik võisid istuda tule juurde õhtueinet sööma.

Kärlis Zītars vaatas hindavalt uue eluaseme hõredat katust — okste vahelt paistsid tähed onni sisse.

«On nagu on. Peaks kõrkjatega kinni katma.»

«Täna öösel vihma ei tule,» ütles Janka. «Homme otsime kõrkjaid.»

Zītarite onn asus oma rühma keskel. Mõne sammu kaugusel oli Pārupsi pere, teisel pool lõkketuld vanad kolonistid Siliņš ja Vesmanis, taamal aga haigutas tühi koht — see oli ette nähtud Brengulisele, kes pidi tulema paari päeva pärast. Lesknaine Zariene magas esimese öö lageda taeva all, sest Ernestil polnud aega talle onni teha, ta ise aga ei osanud.

Pärast õhtusööki käis Janka teiste lõkketulede juures, lootes, et ehk kuuleb midagi Niedratest, kuid igal pool olid ainult võõrad inimesed ja Janka häbenes neilt pärida. Niisama targalt, kui oli läinud, tuli ta oma onni juurde tagasi ja istus kustuva lõkke äärde. Lapsed ja vanemad inimesed magasid juba, ainult noored ajasid veel salguti juttu, sest erutus nende suurte muudatuste pärast ei lasknud magada. Kõik olid rõõmsad ja lootusrikkad, kuna ees seisis ärasõit. Ainult Janka oli kurb, süda raske justkui õnnetust aimates, ja ta tahtis üksi olla. Kas tõesti ei saagi enam Laurat näha? Siin metsas teda küll ei ole...

Järgmisel hommikul ärkas laager varakult. Kohe hakkasid lõkked suitsema, mehed läksid jaamast vett tooma, igalt poolt kostis jutuvadinat ja askeldamist. Otsiti välja asju, mida saaks turule viia, kooriti kartuleid. Need, kes eelmisel päeval olid tulnud, otsisid üles dokumendid: tuli endid evakuatsiooniosakonnas arvele võtta.

«Kas täna või ei iialgi!» mõtles Janka isutult pruukosti näsides. Kannatamatult ootas ta linnaminekut. «Evakas» peaksid olema andmed kõigi esimese rongiga ärasõitnud lätlaste kohta ja ka nende kohta, kes on järgmisele rongile registreeritud. Kui seal Niedratest midagi ei teata, siis on selge, et nad on Kazandale jäänud ega sõida üldse Lätimaale. Kas täna või ei iialgi!

Vastik Ernest — kus peremees väljas, just tema pidi oma suud laiutama!

«Janka!» ütles ta pärast pruukosti. «Janka võiks jõe äärde minna ja onni katuse jaoks kõrkjaid niita. Küll me Kärlisega

läkame «evakas» ka kahekesi hakkama, kõigil pole seal midagi teha.»

Jankal hakkasid huuled vihast värisema.

«Miks mina pean kõrkjaid niitma, jää sina ise koju!» vastas ta pilku maha lüües nii vihaselt, et kõik imestunult tema poole vaatasid. «Küll ma niidan oma osa hiljem, aga praegu jäta mind rahule.»

«Vaata aga, kui okkaline!» põrnitses Ernest venda. «Mis sul seal linnas põleb?»

«Pole sinu asi.»

Teisel pool tuld jõi Pārupsi pere teed. Aija vahtis näilise ükskõiksusega maha, kuid Janka teadis, et ta kuulab iga sõna ja ainukesena saab aru, mis Jankat tagant tõukab. Korralikult sõõmata tõusis Janka üles ja läks onni. Ta ei suutnud ikka veel rahuneda ja oli Ernesti peale vihane. Justkui narr!

Sõjapõgenikud läksid linna üheskoos, suure karjana — mõni tühjade kätega, mõned aga tassisid müügikraami. Zītari poisid panid end enne teeleasumist nii hästi riidesse kui võimalik, kuigi midagi head polnud enam selga panna. Jankaga oli lugu kõige kehvem: vanadest riietest oli ta välja kasvanud, isa ülikond oli aga veel liiga lai. Hall soldatipluus, vana kütipolgu nokkmütts ja kulunud ratsaväelasepüksid — see oli kogu tema uhkus. Kõige hullem, et polnud midagi jalga panna — vanad saapad olid nii lagunenud, et häbi inimestele näidata, aga paremaid ei olnud, sest isa saapad oli Ernest endale võtnud. Nii tuligi välja, et Janka läks oma suurele käigule paljajalu, pruun kui mustlane, juuksed pool aastat pügamata, lausa lakaks kasvanud ja nii kohevil, et tõstsid mütsi üles. Paljasjalgne! Ise juba peaaegu täismees, ligi kuus jalga pikk, tööga karastatud käed rasked ja kõvad nagu kabjad, keha aga sihvakas, kõnnak nii rühikas ja kerge, et käies kanamuna pea pealt maha ei kukuks, aga see oli ka kõik. Jalad olid siiski paljad nagu hulkuril. Aga ta oli nii õnnelik, et ei mõelnud sellele üldse, see teadmine tuli hiljem ja hiljem tundis ta ka häbi. Ja see oli hea, sest muidu poleks ta üldse julgenud teha seda, mis ta tol päeval tegi, vaid oleks kibestunult metsa jäänud, jõe äärest kõrkjaid niitnud ja istunud tule ääres koos koopatüdruk Aijaga, kellel oli ükskõik, kas jalad olid paljad või saabastes. Sest nad mõlemad olid kasvanud põlendiku alemaadel paksus metsas, kus säärastele peensustele rõhku ei pandud.

3

Tuhandeid päevi on inimese elus ja igaühel neist on oma sisu ja oma väärtus. Aga kui aeg on mööda läinud ja inimene heidab pilgu tagasi minevikku, siis ta näeb, et üsna palju on kadunud, ununenud, terved aastad on mälus tuhmunud ja nendest pole midagi meelde jäänud. Aga neist unustusekõrbetest ulatuvad saartena välja mõned harvad unustamatud päevad, üksikud eredad silmapilgud. Olgu mööda läinud üks, kümme või kolmkümmend aastat — need mälestussaared üha haljendavad ja õilmitsevad ning iga pisiasi elab vaimusilma ees täpselt nagu tookord, kui ainult vaatleja pilk nende peale juhtub. Need on suured, saatuslikud hetked, algus- ja lõpp-punktid inimese eluteel, õnnelahvatused ja kõige mustema mure tunnid. Keegi ei oska öelda, miks just need — mitte sajad ja tuhanded teised niisama tähtsad hetked — saavad sellisteks unustamatuteks mälestuste verstapostideks. Toimumismomendil inimene ei teagi, mida need tunnid kord talle tähendavad, hiljem ta mõneks ajaks isegi unustab need, kuni nad tulevad tagasi nagu komeet maailmaruumist, löövad vaimusilma ees leegitsema, elustavad ammu olnud tundeid ja kaovad taas, et üha uuesti ja uuesti mineviku pimedusest esile tõusta, kui saatuse ringlemine sunnib nad oleviku silmapiirile pöörduma.

Janka Zītars teadis siiski juba tookord, mida see päev talle tähendab. Võib-olla ta ise oma suure ettekujutusvõimega lõi selle tähtsuse, põletas kõik muljed oma olemusse nii sügavalt, et haavad ei võinud kunagi paranemiskorbaga kinni kasvada.

Ta oli nagu lingust visatud kivi, mis vääramatult lendab ühes suunas, ühte punkti, muretsemata selle pärast, kus tuleb maha kukkuda, kui lennuinerts lõpeb. Tema tahe oli selle lingu vedruks, tema mõistus käeks, mis vedru vinna tõmbas ja kivi maailmaruumi paiskas — ja nüüd kandis teda üheainukese mõtte vääramatu jõud: Laura! Kuidas see lõpeb, sellest ta ei mõelnud, — see oli Janka Zītarsi viimane kahtlusteta lend kogu tema elus.

Linnani läksid kõik koos. Seal lagunes salkkond laiali. Enamik läks turule, ülejäänud aga evakuatsioonipunkti, mis asus kesklinnas ühe puumaja teisel korrusel. «Evaka» juhataja — keskealine mees punase pluusi ja laiade püksteega — istus laua taga ja lehitses pabereid. Kirjatööga tegelesid vabatahtlikud abilised sõjapõgenike hulgast. «Evaka» kantselei oli nagu alati rahvast täis. Uutel juurdetulijatel kontrolliti dokumente ja seejärel registreeriti nad ärasõiduks.

Sel ajal kui Kārlis «evaka» juhatajaga ja tema abilistega rääkis, et ärasõidu väljavaateid selgitada, märkas Janka rahva hulgas tuttavat inimest — nägusat spekulanti Joelist. Kohe tegi ta mehega juttu ning püüdis kõnelust pöörata suunda, kust lootis endale vajalikke teateid saada. Kas Joelis enam mägedes ringi ei sõida? Millal ta viimati seal käis? Kuidas Niedrad oma talus elavad? Mis, müüsid ära? Samuti Biiskis? Hm, peaks kunagi külla minema, kui teaks, kus nad peatuvad...

Joelis teadis Niedrate aadressi ja Janka kirjutas selle kähku üles, tehes ise nii ükskõikse näo kui vähegi võimalik. Seejärel juhtis ta jutu kiiresti mujale, rääkis Brenguli küla inimestest ja laagrist jaama juures. Aga niipea kui Joelise juurde tuli uus vestluskaaslane, puges Janka kantseleist välja ning ruttas «evaka» juurest eemale, enne kui Kārlis jõudis välja tulla.

Niedrad on Biiskis ja ootavad rongi! Ühine sõit kodumaale, mitu nädalat Laura läheduses — Janka, suudad sa oma õnne uskuda, sina, saatuse pailaps!

Tõtt-öelda oli tal nüüd aega küllalt, aga ta siiski ruttas, sest tundis ennast ja teadis, et ainult mõtlematu õhinaga suudab ta Niedrate poole minna. Vette hüpata, pea ees, — eks siis vaata, mis edasi saab! Ainult nõnda võis ta sellega toime tulla.

Esimeselt vastutulijalt küsis Janka teed ja läks kohe Bija kaldale. Ta ei mõelnud sellele, kuidas õigustada oma ootamatut külaskäiku perekonda, kus tal ei olnud sugulasi ega sõpru, ainult juhuslikud ja üsna pealiskaudsed tuttavad. Ei mõelnud sellest, et Niedrad ehk imestavad kutsumata külalise üle ja mõtlevad veel ei tea mida (seda, nagu asi tõeliselt on!). Ta unustas, et oli Laurale kirja saatnud, et Laura aimab Janka meeletust — ja võib-olla aimab seda kogu Niedrate perekond. Ta ei hinnanud ennast, ei püüdnud ära arvata, mis mulje võib jätta tema räbaldunud välimus ja paljad jalad. Palav arulagedus, naiivne ülemeelikus ja unistaja joovastus kandsid teda iseenesest nagu noort lindu, kelle torm on oma keerisesse kiskunud. Ainult üks kartus, kõigest muust suurem, hiilis teadvusse: kas see on veel seesama Laura? Kas tal ei tule läbi elada pettumust, kui tookord nähtud võrratu olevuse asemel näeb muutunud, võõrast inimest? Oli ju möödunud kolm aastat ja just need aastad, mil inimene kujuneb, areneb, muutub hääl, välimus ja iseloom. Tegelikkus ei ole kunagi nii ilus kui unelm.

Kaldani läks ta pika, tõtliku sammuga. Siis luges ühe maja seinalt tänava nimetust ning tema kõnnak muutus iseenesest aeglasemaks, ta justkui väsis ning jätkas teed viivitades. Ikka lähemale tuli vajalik majanumber, veel neli maja, veel ainult

kaks, ja seal ta ongi — vana, luitunud puumajake. Mööda kõnniteed tuli vastu noor brünett tüdruk — võib-olla see on Laura, aga Janka ei tunne teda ära? Kui see ei ole Laura, siis ei pane ta Jankat tähelegi, aga kui on, siis . . . Ei, see oli võõras, läks mööda, ja Janka süda tundis kergendust: tal jäi veel lootus oma illusioonile, mälestuskuju polnud veel purustatud.

Ja siis jõudis ta väravani. See oli kinni, tänavalt ei võinud näha, mis on hoovis. Janka tõmbas värava lahti ja läks sisse. Oh, Janka, Janka, mis sa teed, mis sa teed?! Tagasi pöörduda enam ei saa, sest hoovis seisab tüse naine ja silmitseb tulijat uurivalt. Kui ta praegu ümber pöörab ja tagasi läheb, siis peetakse teda hulguseks, ja teist korda ei julge ta enam siia tulla.

Janka teretas naist tasasel häälel ja küsis, kas siin elavad Niedrad. Näost punasena näris ta huuli ja ootas vastust.

«Nad on seal üleval.» Naine näitas lahtisele uksele, kust paistis kitsas puutrepp. Janka läks kohe sinna, et mitte seista keset hoovi, kus teda võidi ülemise korruse akendest näha. Ta kavatses trepil pisut oodata ja järele mõelda, mida ütelda ja kuidas käituda Niedrate pool, kuid sellest ei tulnud midagi välja: üleval trepipealsel istus sale tüdruk ja õmbles midagi. Seljas kare linane seelik, tumedad juuksed patsi palmitsetud, jalad paljad — nagu kunagi suvisel ajal. See oli Laura õde Vilma. Ehkki suuremaks kasvanud, ometi samasugune · kui tollal — niisiis aeg ei suuda siiski inimesi nii tugevasti muuta, nagu Janka kartis. Tüdruk oli märganud, et ta sisse tuli, kuid ei teinud temast väljagi, õmbles edasi.

Janka läks üles, ja isegi teadmata, mispärast, ütles vene keeles: «Tere!»

Vilma vastas õmblustöölt silmi tõstmata samuti vene keeles: «Tere!»

«Kas siin elavad Niedrad?» küsis Janka.

«Jah, elavad küll.»

Mis nüüd veel öelda? Vaikides tammus ta kohal ega teadnud, mida teha. Oodanud tükk aega, et võõras midagi ütleks, pöördus Vilma kinnise toaukse poole ja hüüdis läti keeles:

«Rūta, tule siia! Keegi tahab midagi küsida.»

«No nüüd on tore lugu, õige algus külaskäigule!» kirus Janka ennast mõttes. «Igavene vasikas, ei tea, kuidas tuleb rääkida ja ennast tutvustada . . .»

Siia tulles polnud ta osanud ette kujutada, et teda välimuse järgi ära ei tunta. Kui ta vähemalt poleks hakanud vene keeles rääkima!

Korterist tuli välja Niedrate vanim tütar Rūta. Vaatas tuli-

jat, ei tundnud teda ära ja küsis ükskõikselt: «Mis teil vaja?»

Jankale tuli kuidagi pähe küsida Niedrate noorema poja järele: «Kas Edgar on kodus?»

Rūta vaatas teda imestunult, siis vastas kärsitult, veidi pahaseltki: «Ei, ta läks välja. Oodake!» ütles ta järsku, ja pärast väikest pausi: «Kas te tunnete Edgarit?»

Nii ei võinud enam jätkata, see oli juba päris naeruväärne. Janka võttis julguse kokku ja mõlema neiu suureks imestuseks hakkas järsku rääkima selges läti keeles:

«Vabandage, et ma kohe alguses ei ütelnud. Olen lätlane, aga siia tulles ei teadnud ma õieti, kas te elate siin. Seepärast rääkisin vene keeles. Te vist ei tunne mind ära. Me olime kunagi teie talus ööd. Minu nimi on Zītars.»

No nüüd läks sagin lahti! Vilma õmblustöö rändas kohe aknalauale, toauks prahvatas justkui iseenesest lahti ja eeskotta tõttas ema. Rūta vaatles külalist uskumatult ja kohmetusest ei teadnud, mida teha — ulatada käsi või rutata tuppa ennast sättima.

«Kui suureks kasvanud! Ei tunne enam äragi!» hüüatas Niedrate ema käsi kokku lüües. «Ah teie tulite ka sealt ära? Nojah, muidugi, mis nüüd enam oodata. Rūta, kutsu külaline ometi sisse!»

Teretamine, pärimised, elevus . . .

Suure vaevaga õnnestus Jankal Niedrate naisperet veenda, et ta on juba söönud ja selle pärast pole vaja muret tunda. Ta juhatati tuppa, pandi toolile istuma ja puistati kohe küsimustega üle. Mütsi pihus kägardades jutustas Janka kolooniast, isa surmast. Ta sai teada, et aasta tagasi oli ka nende isa surnud, samuti üks vendadest. Erutus vaibus vähehaaval, noor Zītars hakkas end tundma julgemini ja vabamalt. Sel ajal kui ta pereema ja Vilmaga juttu ajas, läks Rūta kõrvaltuppa. Janka kuulis seina tagant vaikseid hääli, sosistamist. Aimates, kes võiks seal olla, hoidus ta ukse poole vaatamast, ent kogu aeg, kui ta vastas ema ja Vilma küsimustele ning ise mõne küsimuse esitas, ootas ta, millal uks avaneb ja tuppa tuleb see, kelle pärast ta siin istus. Ei, ta polnud enam kärsitu, ta oleks võinud istuda siin kaua, kogu päeva, kui ainult selgesti teaks, et varsti see juhtub, igatsetud silmapilk on lähedal. Tal polnud kuhugi kiiret, ja kui ta juba kord Edgari järele küsis, siis peab tema tuleku ära ootama.

Sammud teisel pool seina . . . uks kägiseb . . . Kui ainult ei punastaks või ennast muul moel välja ei annaks! Võta ennast kokku, Janka!

Oleks tahtnud vaadata mujale — põrandale, seinale, aknast välja, kuid silmad pöördusid justkui nõiutult otse sinnapoole. Ja lõpuks Janka nägi jälle teda! Nägi ja mõistis, miks aeg ei lasknud tal unustada, miks keegi teine ei suutnud seda kuju varju jätta ega tema asemele astuda ja miks nüüd, kui ta Laurat jälle oma silmaga nägi, haihtus Aija alandlikult kütkestav kuju ja koos sellega kõigi teiste tüdrukute — võõraste ja tuttavate — külgetõmbejõud. Kui päike tõuseb, siis tähed kahvatavad...

See oli sama Laura, kellest Janka oli lahkunud kolm aastat tagasi, ja siiski teine. Midagi polnud kadunud, aga juurde oli tulnud mõndagi uut — sellist, mis endist täiendas ja rõhutas, nii et tekkis terav vastupandamatuse tunne. Laura oli väljaarenenud, õitsele puhkenud, tema ujedad silmad olid säravaks muutunud ning vastasid julgelt Janka kohmetule pilgule, tema liigutused olid maaliliselt rahulikud, ja sellele vaatamata, et ta nii vähe rääkis, justkui hoidis ennast varju, teistest kõrvale, õhkus sellest noorest neiust midagi valitsejalikku. Võib küll olla, et tegelikult polnud lugu hoopiski nii, Jankale ainult tundus, sest ta oli jälle võlukütkeis — sellist võlujõudu võib igaühele avaldada vaid üksainus inimene kogu maailmas.

Kui Laura lähenes, vaadates Jankat küsivalt ja uurivalt, tõusis poiss üles ja astus paar sammu vastu.

Tervituse sosistas Laura vaikselt, vaevu kuuldavalt, kuid tema käepigistus oli naiselikult tugev. Seejärel astus ta kõrvale ja istus akna alla. Miskipärast kõik teised vaikisid, justkui midagi aimates hoidusid nad neid kahte vaatamast. Tundus, nagu saaksid kõik aru, kui tähtis on Jankale see silmapilk, ja viisakusest püüdsid teda mitte segada oma juuresolekuga.

Veidi aega hiljem, kui kõnelus uuesti algas, sai Janka kinnitust mõttele, et vähemalt mõnedel on tõepoolest mingi aimdus põhjustest, mis teda siia tõid: kord tabas ta Laura vanima õe Rūta salamahti uuriva pilgu, millega too kordamööda vaatles teda ja Laurat. «Ta teab kõike,» mõtles Janka ja tal hakkas järsku palav. Alles nüüd meenusid talle Laurale kirjutatud kirjad, kus ei olnud küll midagi selgesti välja öeldud, kuid siiski märku antud, ja nüüd oli tal raske istuda siin valges toas, kus iga tema näojoon oli kõigile näha. Nüüd märkas ta ka oma paljaid jalgu, taipas esmakordselt, kui veider see on, et ta säärasena siia tuli ja et tal ei ole saapaid. Hakkas häbi, kuid samal ajal ärkas ka kummaline, väljakutsuv trots. Oleks tahtnud jalad kuidagi ära peita, seevastu aga sirutas ta need veel nähtavamale, ehkki talle endale tundus, et kõik vahivad neid ja kogu aeg varjavad lõbusat imestust. Kord ta tõepoolest tabas ühe säärase pilgu, mis oli tema jalgadele suunatud, — ja see oli jälle Rūta, Laura kõike nägev ja kõike mõistev õde.

Janka istus Niedrate pool lõunani. Lõpuks tuli ka Edgar koju. Temagi oli viimastel aastatel kõvasti kasvanud, raske oli ära tunda. Ja paistis, et ta ei ole muutunud mitte üksnes väliselt: ehkki Janka ei saanud tollest ainukesest õhtust mägitalus kaasa võtta mingit kindlat arvamust Edgari iseloomust, näis talle, et noormees on hoopis teistsuguseks muutunud. Tookord üksildases orus oli rõõm suguvendade tuleku üle äratanud Edgaris siira südamlikkuse, peaaegu sõpruse samavanuse Janka vastu. Nüüd linnas, kus lätlasi külluses — ja veel missuguseid, paremaist paremaid! —, rõõmustas külaline teda palju vähem. Janka märkas kohe Edgari tagasihoidlikkust, viisakat jahedust, ajuti isegi kerget irooniat. Pruun pügamata paljasjalgne ei kõlvanud enam sõbraks võrdlemisi hästi riietatud poisile, kelle juuksed olid ilusti lõigatud, ülahuulel väikesed hoolitsetud vuntsid ja jalas uued sandaalid. Edgar püüdis rääkida peenelt ja intelligentselt, iga sõnaga avaldada oma teadmisi ja iseteadlikku arvamust kõigi asjade kohta. Ta rääkis oma tuttavatest Biiskis, siinse läti seltskonna koorekihist, kooliõpetajatest ja silmapaistvatest inimestest; rääkis teatrietendustest linnapargi paviljonis, sümfooniaorkestri kontsertidest. Edgar rääkis peenutsevalt, valitud sõnadega, tihtipeale liialdatud maneeris, mis pidi ilmselt andma tunnistust kultuurist ja poeetilisest iseloomust, ühesõnaga: ta tahtis hiilata ja vestluskaaslast oma üleolekuga üllatada.

Janka aga, kes oleks nüüd pidanud ennast kokku võtma ja näitama, et temagi pole tühisem ega (oma paljastest jalgadest hoolimata) vähem intelligentne kui tema eputav tuttav, käitus meelega nii lihtsalt kui iganes võimalik. Vahel väljendas ta küll üsna julgeid ja iseseisvaid mõtteid, kuid selliste sõnadega, peaaegu žargoonis, et tema väljendus kaotas kogu lõhna ja sära. Lõppude lõpuks oli tal ükspuha, mida mõtlevad Edgar, Rūta ja teised, — siin tähendas talle midagi ainult Laura.

Kui Janka minema hakkas, lubasid Niedrad peatselt metsalaagrisse külla tulla. Rūta oli iseäranis lahke ja palus veel kord sisse astuda, Edgar aga ulatas väga iseteadlikult käe ega öelnud midagi. Ja Janka mõistis, et vaatamata kõigele lahkusele ja näilisele rõõmule tema tuleku üle on see kõik vaid viisakus. Mida harvem ta siia tuleb, seda meeldivam on see mõnedele

Niedratele — Rütale ja Edgarile. Aga Laura... Hüvastijätul vaatas ta Jankale otsa nii sõbralikult ja avameelselt, ilma keelamata, kuid ka õhutamata... Jankal oli jälle täiesti ükskõik, mida teised temast mõtlevad või arvavad...

4

Nõndaks, see oli nüüd tehtud, selles punktis enam kahtlusi ei olnud. Kui tänaval poleks inimesi kõndinud, oleks Janka Niedrate poolt välja tulles ülemäärasest tundepingest hõisanud. Ta oli justkui purjus, iga närv värises magusas rõõmus, kuigi ta polnud veel midagi saavutanud, ainult Laurat näinud. Miski ei suuda teda nüüd sundida õigelt teelt kõrvale kalduma ja Laurat unustama. Ta mõtles lahusolekuajast ega saanud aru, kuidas ta küll võis vahepeal väsida, tunda huvi Aija vastu ja kas või lühikest aega mitte mõtelda Laurast. Kui ta mõtles, et see tühi aeg on möödas ja nüüd elab ta mitu nädalat Laura läheduses, mis kaitseb teda kõigi elu kavaluste eest, tänas Janka saatust, mis oli teda toonud võõrsile, eksitanud mööda mägesid ning metsi, kuid lasknud kohata õiget sõpra. Nüüd ta teda enam silmist ei lase, juhtugu mis tahes. Laurat kaotada oleks sama kui kaotada päike: ilma temata poleks elul mõtet. Janka ei anna teda kellelegi, tulgu või endal hukkuda. Nüüd Janka teadis, mille eest ta peab võitlema; ta peab kogu oma vaimujõu koondama ühe sihi poole püüdmiseks, töötama, kasvama. Ei või olla, et nii tulise tahtmisega peab suures eluvõitluses kaotama...

See oli esimene, kahtlusteta palang, mil soovid ja lootused peegeldasid üksteist nagu kaks peeglit. Aga nagu sellistel puhkudel ikka (kui inimene pole just lihtsameelne ega hoidu meelega tõele silma vaatamast), pidi sellisele veendumuspuhangule varem või hiljem järgnema alaväärsusreaktsioon. Janka elas selle läbi üsna peatselt, samal päeval teel metsalaagrisse, sest tema intensiivsest vaimust tuhisesid kõik emotsioonid kiiresti läbi, ja samal hetkel, kui õnnetundmus oli ekstaasi saavutanud, takerdus ajju takjana skeptiline küsimus: «Aga mis on minul välja pakkuda? Kas ma olen praegu või tulevikus kunagi tema vääriline?»

Ta püüdis ennast vaadata Laura silmadega, halastamatult, hindavalt, võrreldes end teiste inimestega. Ja mida kauem ta end vaatles oma kahtluste peegelis, seda tühisemana ja tähelepandamatumana ta ennast tundis. Ta ei olnud veel mitte kui midagi. Seevastu teised...

Mõtteissevajununa keeras Janka kitsalt kõrvaluulitsalt vaksalitee ja oleks peaaegu Aijaga kokku põrganud. Aija tuli turult, tal polnud õnnestunud kõiki kaasavõetud asju maha müüa, kott, mida ta turjal kandis, oli veel poolenisti täis.

Kuna Jankat oli nii ootamatult mõtisklustes segatud, sai ta esialgu pahaseks ja tundis piinlikkust, justkui Aija oleks tema vaikseid mõtteid pealt kuulanud ja teaks, kust ta tuleb.

«Sina tuled ka linnast?» sõnas ta mitte just rõõmsalt. «Käisid «evakas» või?»

«Ei, turul,» vastas Aija. «Müüsin mõned nõud ära. Ei taheta midagi maksta. Turg on põgenikke täis.»

«Ei oleks maksnud esimesel päeval joosta. Pärastpoole, kui suurem osa on ära müüdud, hakkavad hinnad tõusma.»

«Võib küll olla. Aga me mõtlesime, et mine tea, äkki antakse varsti vaguneid, siis ei saa nagunii kõike kaasa võtta. Niisama minema visata ka ei taha.»

Aija pani koti maha ja tahtis seda teisele õlale tõsta. Janka võttis tal koti käest.

«Anna mulle. Kannan väheke.»

«Ega see väga raske ole, küll ma ise...» sõnas Aija kähku, kergelt punastades.

«Ei ole midagi, anna aga siia.»

Janka lahkuse mõjul Aija elavnes ning rääkis, mida oli linnas näinud ja kuulnud.

«Üks pime mees mängis turul lõõtspilli. Olevat leedulane, sõjapõgenike hulgast, ja ootavat samuti rongi. Kuidas pime inimene saab õppida nii ilusti mängima? Hulk rahvast seisis tema ümber, kübarasse visati raha. Ja jõest oli uppunu välja tõmmatud. Mul läks süda pahaks, kui vaatasin. Biiskis olevat verine kõhutõbi ja koolera. Kui ei veeta ka meie laagrisse.»

«Siit tuleb rutem kui muidu ära minna.»

«Sa käisid «evakas»?»

«Jah.»

«Ma sain turul kokku su venna Kārlisega. Ta küsis, kas ma ei ole sind näinud. Te olevat koos linna tulnud, aga sa olevat varsti ära kadunud.»

«Ma... ma jalutasin jõe ääres. Tahtsin suplema minna.»

«Vesi on hirmus külm, eks ole?»

«Vist küll. Ma ei läinudki sisse.»

«Meie poisid tahavad metsas peo teha.»

«Tõesti?»
«Kas sa ei tule?»
«Eks näis. Kas sina lähed?»
«Ma ei tea. Ega just ei pea minema.»

Nõnda nad lobisesid tühjast-tähjast, et poleks vaja vaikida. Janka tundis kogu aeg väljaütlemata küsimust Aija kõrvale pööratud pilgus, näiliselt ükskõikses näos ja närviliselt kokku pigistatud huultes: kas sa käisid s e a l? Kas sa nägid t e d a? Ja millest sa praegu mõtled?

Kui siin oleks Laura ja see kott, mida Janka praegu kannab, kuuluks Laurale... Ainult Aija, a i n u l t... Kujutledes, et ka Laura peaks nõnda asju turule tassima ja võõraste inimeste uudishimulike pilkude ees oma vaesust näitama, kiskus Jankal süda krampi. Aga Aija pärast ta midagi säärast ei tundnud, ehkki tüdruk oli niisama noor ja arvatavasti oli tal samuti häbi oma vaesuse pärast, nagu olnuks häbi Laural. Pärupsi pere sõdis kogu aeg puudusega, taigast ära sõites polnud neil suurt midagi müüa, seepärast pidi nüüd linnas kõik rahaks tegema, mis vähegi sai, ja pikaks reisiks toitu tagavaraks muretsema. Vana Pärups, samuti nagu Aija ema, oskas halvasti vene keelt, seepärast pidi Aija kõik asjad korda ajama; vend Rūdis oli liiga väike, et oleks suutnud õde aidata.

Kui männikust esimesed põgenike onnid paistma hakkasid, ütles Aija:

«Anna nüüd kott minu kätte. Ma olen küllalt puhanud.»

Ent Janka ei andnud. Ta kandis koti Pärupsi onni juurde ja pani sissekäigu juurde maha. Sarmīte koos Elza ja Elgaga olid läinud käbisid korjama, Ernest tegi Zarienele onni, Kārlis aga polnud veel linnast tulnud — küllap läks külla oma vanale võitluskaaslasele Tšernjajevile.

Janka puges oma onni, otsis söögipoolist, sõi kiiresti, siis võttis paberi ja pliiatsi ning hakkas kirjutama oma suurt pihtimust Laurale. See polnud tavaline kiri, vaid väike poeem, üksikud katkendid olid juba varem värssidena kirja pandud, nüüd tuli Jankal neid ainult korraldada, tervikuks sulatada. Laurat polnud seal kordagi nimepidi mainitud ega kuskil öeldud: ma armastan sind, kuid ainult pime poleks aru saanud, millest need värsid rääkisid.

Kui ta oli oma armastuslooga maha saanud — alates esimesest silmapilgust Kazanda talus kuni tänase kohtumiseni —, kirjutas Janka alla initsiaalid J. Z. ja kleepis ümbriku kinni, kindluse mõttes õmbles veel niidiga üle, siis pistis oma soldati-

plüüsi rinnataskusse — selle momendini, kui tuleb võimalus see Laurale üle anda. Kas sellele hüüdele, mida kisendas tema hõõ hing, järgneb vastukaja või jääb see hüüdjaks hääleks kõrbes?

5

Augusti keskel ilmusid laagrisse viimased läti põgenikud, koos nendega ka Sīman Brengulis. Ta tõi kaasa kolm suurt koormat kraami: neli head lehma kõndisid vankrite taga, toidumoona olid täis kirstud, tünnid ja kotid. Brengulise tulek pani punkti laagri väljakujundamisele — nüüd olid kõik lätlased koos ja koloonia esimene peremees asus taas oma suure pere keskel. Vaesemad põgenikud meenutasid, kuidas Brengulis oli neid metsas toetanud, ja tundsid end kohe kindlamalt: kas rikas suguvend raskel tunnil tõesti ei ulata abistavat kätt? Kõik kehvemad mehikesed hakkasid kohe võimsa peremehe ümber lipitsema, pakkusid oma teeneid, kus aga vaja. Nad ehitasid Brengulisele onni — kõige suurema kogu laagris, katus kaeti kõrkjatega, onni ette tehti tulease ja suhkarite kuivati. Mõned väljavalitud said tunda erilist au: Brengulis kutsus nad appi hobuste, lehmade ja majakraami müümisel. Zariene koos tütrega aga aitasid Praskovja Jegorovnal liha suitsutada ja suhkareid kuivatada.

Brengulise onn kujunes laagri keskpunktiks ja Brengulis põgenike mitteametlikuks ülemaks.

Nagu maainimesed ikka, tõusid laagriasukad hommikul vara, koos päikesega. Naised tegid tule üles, keetsid teed ja vedelat jahukörti. Poisid püüdsid kanu, et neid turule viia, mehed tõid jaamast vett. Pärast pruukosti jagunesid kõik rühmadeks ja alustati igapäevaseid töid-tegemisi: osa läks kanade, hobuste ja väiksema kraamiga turule, teised evakuatsioonipunkti kuulama, kas ei ole midagi uut kuulda vagunitest ja väljasõidust; lapsed ja naised tõttasid männikusse käbisid, hagu ja seeni korjama; väärikamad mehed istusid pundis varjulisse kohta ja mängisid kaarte.

Lõuna paiku tulid turulised ja «evaka» külastajad laagrisse tagasi, rääkisid, kuidas seekord oli vedanud ja mis sõidust kuulda. Jälle suitsesid lõkked ja keedeti lõunasööki. Inimesed sõid, puhkasid, ajasid juttu ja parandasid onne, kuni õhtu kätte jõudis. Siis ilmusid metsa alla linlaste salgad, raudteeametnikud perekondadega ja niisama uudishimulikud; nad patseerisid

värskes õhus, vahtisid kummalist laagrit ja kuulasid maad, kas kuskilt ei saa midagi osta. Kui pimedaks läks, kogunes mõne lõkketule ümber, kus oli rohkem ruumi ja puhtam maa, salkkond noori poisse ja tüdrukuid. Kõlasid laulud, tehti ka ringmängu, lõpuks tuli pillimees akordioniga ja metsa all algas tants. Mõne teise lõkketule juurde kogunesid vanemad mehed ja tuletasid meelde vanu lugusid; nad rääkisid parunitest, kirikuõpetajatest, mustlastest ja juutidest, jahilkäimisest ja varastest, tugevatest poistest ja viiendast aastast. Kui väga oleks siin vaja olnud kapten Zitarsit ja tema lugusid kaugetest maadest! Nad teadsid palju anekdoote ja pilajutte, igaüks midagi erinevat — üks lõpetas, teine alustas, ja nõnda lõputult. Janka istus kusagil läheduses ja kuulas hinge kinni pidades — need lõkketulejutud olid talle helgeteks puhkehetkedeks ning sundisid unustama nukraid mõtteid oma lootusetust armastusest.

Elu laagris oli sel ajal üsna talutav, sest ilm oli soe ja inimestel oli veel söögikraami hamba alla panna.

Iga päev läks Janka linna, lootes Laurat kohata, kuid tal polnud õnne. Ta kõndis turul ringi, hommikul tiirles kaua «evakas», mõnikord võttis julguse kokku ja läks tänavani, kus Niedrad elasid, ent talle polnud määratud Laurat näha. Igatsusest üleni värisedes, süda kärsitusest krampi kiskumas, ei söandanud ta siiski enam Niedrate korterisse minna, kuigi see olnuks nii lihtne — oli vaja vaid rohkem julgust ja häbematust.

Nõnda möödus üks nädal.

6

Esmaspäeval sai Janka uued saapad. Nende eest tuli küll maksta sada kaheksakümmend tuhat rubla, kuid see-eest olid ka saapad: ehtsad juhtnahast tankid, tugevad ja veekindlad. Selle saavutuse eest pidi Janka tänama Kärlist, kes oli tanksaapaid turul näinud juba laupäeval ja sellest rääkinud, samuti oli ta koduseid veennud, et on aeg pisikesele (nõnda nimetati Jankat perekonnas ikka veel) jalanõud hankida. Ernest küll nurises, et selle raha eest võiks parem jahu osta, ka Elza oli veidi vastu, aga Kärlis ei andnud järele, ja nõnda võis Janka nüüd esmaspäeva õhtul minna esmakordselt linnaparki sümfooniaorkestri kontserti kuulama.

Ta oli sellest juba ammu unistanud. Park oli linlaste armastatud jalutuspaik, aga seal käidi vaid kõige paremais rõivastes — paljasjalgne sinna ei kõlvanud. Silini Fricis, kellega

Janka oli suur sõber, kutsus teda peaaegu igal õhtul kaasa. Nüüd läksid nad siis kahekesi parki.

Park asus linna keskel turuplatsi kõrval. Midagi erilist seal polnud: hämar haabadega ääristatud allee, mõned pingid, väike muusikapoodium ja lihtne laudadest lava, kus kohalik näitetrupp kolm korda nädalas etendusi andis. Muusikandid ja näitlejad olid head — suuremalt osalt seesugused, kes olid nälja pärast suurtest pealinna teatritest kaugesse provintsi põgenenud, sest siin polnud veel söögipoolisest puudus.

Värava kõrvale olid kahele poole kleebitud kuulutused — hallist paberist plakatid, mille peale oli justkui harjaspintsliga kirjutatud eeskava.

Sellel õhtul oli ette nähtud näidend «Süüta süüdlased». Janka ja Silini Fricis ostsid piletid ning läksid parki. Oli veel vara, poodiumil polnud ühtegi muusikanti näha. Ainult mõned paarikesed jalutasid alleel. Poisid kõndisid paar tiiru aias ringi, siis istusid poodiumi lähedal pingile. Siin-seal süttisid mõned lambid, pargirada valgustas kahvatu, udune valgus, kuid puude all, kus asusid pingid, valitses endiselt pimedus. Istujad võisid möödaminejaid näha ja ära tunda, ise aga jäid pimeduses nähtamatuks.

Vähehaaval kogunes publikut. Tulid viiuldajad, klaverimängija tõstis klaveri kaane üles, klarnetimängija proovis vaikselt oma pilli. Järsku vilksatas Janka pilgu eest mööda midagi tuttavat. Ta punastas, tõmbus veel enam varju ja saatis pilguga tüdrukute paari, kes pikkamisi pingist mööda jalutas. Need olid Niedrate tütred — Rüta ja Laura.

«Lähme jalutama,» ütles Janka.

«Lähme pealegi,» nõustus Fricis ja nad sukeldusid inimsumma. Inimvool liikus kahes suunas justkui kaks kinnist sõõri, üks keerles teise sees, kuid kumbki eri suunas. Janka ja Fricis ühinesid selle vooluga, mis liikus vasakult paremale. Ka pikkamisi sammudes võis mõne minutiga kogu pargile ringi peale teha. Nõnda pidi Janka peagi kohtama teises suunas liikuvat Laurat. Aga kohati oli allee nii pime, et isegi lähedalt mööda minnes ei olnud võimalik vastutulijat ära tunda, vist sellepärast käis Janka esimese ringi läbi Laurat märkamata, kuigi ta väga tähelepanelikult publikut uuris. Sel silmapilgul, kui nad pargi valgustatud väravast möödusid, tuli parki Edgar Niedra koos kellegi võõra läti tüdrukuga. Nad kavatsesid libiseda jalutajate voolu vahele otse Janka ees, aga samal momendil Edgar märkas Jankat ja otsekui võpatas. Midagi lausumata, tehes näo, nagu poleks ta kohmetunud poissi ära tundnud, taganes Edgar

mõne sammu ja keeras näo kiiresti kõrvale. Janka käsi, mis oli juba teretuseks tõusnud, haaras kohmetult pluusinööpidest kinni ja neid närviliselt näppides vajus pikkamisi alla külje peale. Alandatuna, eemaletõugatuna tõmbus ta endasse. Fricis polnud küll midagi märganud, aga ometi... Ega ennast ei peta. Janka mõistis, et Edgaril ei ole mingil põhjusel meeldiv teda siin kohata ja ära tunda.

Veidi hiljem nägi ta poodiumi lähedal valgussõõris jälle Laurat ja Rūtat. Tüdrukud tulid publikut vahtides neile vastu. Jankale näis, et ka teda on juba märgatud, sest Rūta vaatas tüki maa tagant teraselt talle otsa, siis ütles midagi Laurale ja seejärel vaatasid mõlemad Janka poole. Kui neid lahutas ainult mõnesammune vahemaa, kergitas Janka tervitades mütsi.

Aga tüdrukud vaatasid teisele poole...

Läinud natuke maad edasi, vaatas Janka tagasi ja tema silmad kohtusid Laura pilguga. Järelikult Laura oli teda ära tundnud, teadis, et ta on siin, ja siiski polnud tema tervitusele vastanud. Miks?

Veidi aja pärast istusid Laura ja Rūta pingile allee serval valges kohas. Veel üks ring ümber pargi, veel kord lähenes Janka neile otse mööda tee serva, et oleks pingile lähemal. Tüki maa tagant vaatasid Laura silmad talle vastu. Pingini jõudes tervitas Janka veel kord: «Tere õhtust!»

Tüdrukud lõid silmad maha... ja ei vastanud.

Jankale tundus, et verelaine, mille häbistatud süda näkku paiskas, lämmatab teda. Kõik silme ees tumenes, Janka tundis rinnus valusat pitsitust. Kohmetult pomises ta midagi, läks rahvasummast välja ning istus esimesele vabale pingile.

«Mis sul on?» küsis Fricis Siliņš ja vaatas sõpra imestunult. Janka pomises midagi segast. Vähehaaval ta rahunes ja mõtles juhtumi üle järele. Kas tüdrukud meelega, uhkusest ei vastanud tema teretusele? Võib küll olla. Aga võis olla ka teisi põhjusi: nad ehk mõtlesid, et vastab teine — Laura lootis Rūta peale, Rūta Laura peale — ja nii kukkuski viltu välja. Erutusele vaatamata oli Janka märganud, et Laura punastas, kui ta teretas. Võib-olla ta mõtles, et Janka jääb seisma, tuleb ligi; lootis, et ta on julgem.

Hiljem kontserdi ajal püüdis Janka mitu korda Laura pilke, küll salajasi, küll avalikke. Need andsid talle jälle julgust, äratasid uut lootust. Talle isegi tundus, et Laura pole tema vastu ükskõikne.

Pärast kontserdi esimest osa algas näidend. Janka läks paviljoni, libistas pilgu üle publiku ja märkas kohe seda, keda

otsis. Kuid Laura oli teda esimesena märganud ja aeg-ajalt, kui ode ei näinud, vaatas üle õla selja taga istuva Janka poole. Lühikesed hetked, silmade mäng — nii vähe ja ometi nii palju, kui tead selle mängu tähendust.

Janka teadis, miks ta silmad kogu aeg Laurat otsivad: ta ju armastas. Aga mispärast Laura teda otsib? Uudishimu? Lihtsalt kokkusattumine? Vist mitte, ta ei uskunud seda ega saanud millestki aru.

Vaheajal küsis Janka Friciselt:

«Võiksid sa mulle ühe teene teha?»

«Miks mitte,» vastas Fricis. «Mis sul vaja on?»

«Mul on üks kiri. See tuleb anda tollele tüdrukule, näed, kolmandas reas, neljas paremalt.»

Ta näitas Laurat. Nähes, et Fricis on õiget tabanud, rääkis Janka lühidalt, kes see tüdruk on, kus elab ja kus võib teda kõige tõenäolisemalt kohata. Kui sõber oli ausõna andnud, et ei räägi asjast kellelegi, ootas Janka, kuni paviljon pimenes, siis andis oma kirja Fricise kätte.

«Kui sa üle annad, siis püüa seda jumalapärast teha nii, et teised ei näe!» See oli tema viimane õpetus.

Fricis püüdis ülesannet täita samal õhtul pärast etendust. Veidi enne viimase vaatuse lõppu läks ta välja ning jäi seisma paviljoni esiukse juurde, kust Laura koos õega pidi välja tulema. Ta nägi küll Laurat välja tulemas, kuid tungluses kaotas ta silmist ja hiljem ei leidnud enam üles, sest ka kontsert oli lõppenud ja pargis kõik tuled kustutatud.

«Pole viga, eks homme teen uuesti proovi,» rahustas ta Jankat, kui nad jälle kokku said. «See on tühine asi. Ma ootan teda tänaval, ja siis on kõik silmapilk korras. Aga oh sind võllarooga, kust sa nii ilusa tüdruku oled välja nuhkinud? Meil metsas ei ole ühtegi seesugust.»

«Või ainult metsas!» mõtles Janka ja naeratas endamisi.

7

Järgmisel hommikul teatati evakuatsiooniosakonnas, et augustis ei ole Biiski sõjapõgenikele rongi ette nähtud — seda oli nüüdsama oma telegrammiga teatanud Siberi «evakas» Omskist. Nüüd oli selge, et vaguneid tuleb veel vähemalt kaks nädalat oodata.

Põgenike tuju langes märgatavalt, sest iga liigne päev, mis tuli laagris konutada, vähendas väljavaateid elusalt ja tervelt

kodumaale jõuda. Varutud söögikraam kahanes vähehaaval, mõnel perel oli kuivikukott juba üsna kõhnaks jäänud, ning varsti oli oodata sügisesi sadusid ja esimest külma — kui kaua nad oma kuuseokstest onnides vastu peavad?

«Kui vähemalt vagunitesse saaks, seni kui veel kuiva peab!» rääkisid inimesed. «Kui kõik märjaks sajab, kus siis vagunis oma rõivaid kuivatada? Kakskümmend seitse inimest väikeses loomavagunis — seal ei ole ruumi ümbergi pöörata.»

Jah, väljavaated muutusid üha süngemaks, aga kurtmine ei aidanud siin midagi. Põgenikud varusid kannatust ja julgustasid end lootusega, et septembri algul antakse vagunid: «evakas» oli ju nad kogu maakonnast siia kokku korjanud, eks ta pea nüüd hoolitsema, et nad minema pääsevad.

Kõige vähem muretses raskuste pärast Janka. Tema elule leidus praegu väga väärtuslik sisu siinsamas; üks tähtis asi oli tal vaja enne ärasõitu iga hinna eest korda ajada. Aga see ei tahtnud nii kiiresti edeneda. Janka käis küll igal teisel õhtul linnapargis kontsertidel, hulkus turul ja jõe ääres, Laurat aga ei õnnestunud tal kohata. Fricis nägi tüdinematult tema heaks vaeva, tiirles tõelise sõbrana turul ja jõeäärsetel tänavatel, kuid Janka kiri oli ikka veel üle andmata. Janka hakkas juba mõtlema julgematest sammudest, sest ei suutnud kauem oodata.

Nõnda jõudis kätte augusti lõpp. Tol päeval oli Janka onnis ja korrastas oma «arhiivi». Ta oli kuulnud, et käsikirjad ja raamatud võetavat piiril ära. Raamatute pärast ta eriti ei muretsenud — niikuinii tuleks teel ära müüa, kui ei ole enam midagi hamba alla panna, aga oleks kahju kaotada oma jutustused, esimesed luuletused, alustatud tööde visandid. Ta eraldas tähtsama tühisemast ja selle, mis talle endale kõige väärtuslikum tundus, kirjutas ümber ühte kladesse — seda ehk siiski piiril ära ei võeta.

Kui suurem osa «aardest» oli nõnda kindlustatud, läks Janka koos teiste poistega õhtu eel Bija jõkke suplema.

Kui nad tagasi tulid, voogasid neile vastu lõõtspillihelid. Brengulise onni taga männikus tantsiti. Siia olid tulnud ka mitmed linnas elavad lätlased. Lootes, et ehk on ka Laura nende hulgas, läks Janka tantsijate juurde. Laurat polnud näha, küll aga oli seal Edgar Niedra sama tüdrukuga, kellega Janka oli teda tookord pargis näinud. Ja samuti nagu tookord seisis Edgar uhkelt, selg sirge, oma daami kõrval, tegi näo, nagu ei märkakski Jankat, ja pöördus teisale, et poleks vaja tema teretusele vastata. Janka sai sellest väga hästi aru, ei läinud üldse Edgari lähedusse, vaid hoidus tükk maad kaugemale. Seal oli

ka Aija, ta tantsis Reinis Saknītise ja linnapoistega, põsed õhetamas, silmis erutatud sära. Vahel vaatas ta üle partneri õla Janka otsa, kord isegi naeratas ja pärast tantsu astus ligi:

«Miks sina ei tantsi?»

«Meelest on ära läinud,» naljatas Janka.

«Tule, ma õpetan uuesti selgeks!» naeris Aija.

«Las jääb teiseks korraks.»

«Küll sa oled laisk . . .»

Tantsust väsinuna hingas Aija kiiresti, lausa lõõtsutades, justkui oleks tantsurütm teda lahti kiskunud nähtamatuist sidemeist, mis inimest enesevalitsuse kütkeis hoiavad. Ta valjatles igat moodi, naeratas kelmikalt ja näis Jankat ülemeelikule seiklusele kutsuvat. Aga järsku muutus ta jälle tõsiseks, oli taas see vaikne, rahulik Aija, keda Janka oli taigas tundnud.

«Isa jäi haigeks,» ütles ta. «Kardame, et viimati on koolera.»

«Halb lugu. Peaks arsti kutsuma, jaama ambulants võtab põgenikke vastu ilma maksuta.»

Juttu ajades hakkasid nad pikkamisi tantsuplatsilt ära minema selle männikuosa poole, kus ei olnud laagrionne.

«Arsti? Me oleks juba kutsunudki, aga kartsime, et isa pannakse koolerabarakki.»

«Seda küll, aga onnis on ka ohtlik hoida. Teisedki võivad haigeks jääda. Sina ise ka. Kooleraga ei ole nalja.»

«Vesmanise poisil olevat tüüfus. Samuti ohtlik, aga hoiavad onnis. Pääsu nagunii ei ole. Kui peab surema, parem siis omaste juures kui kusagil barakis.»

Ta rääkis surmast nii ükskõikselt, nagu poleks tal elus enam midagi jäänud, — see noor tüdruk, kellel nüüd oli lõppemas alles kaheksateistkümnes suvi.

Mändide tagant kostis jälle lõõtspillimängu.

«Läheks ehk tagasi?» sõnas Janka. «Jääd tantsule hiljaks.»

«Mis sellest, tahakski natuke puhata. Kuskohalt siin läheb tee jõe äärde? Ma ei ole seda mööda veel käinud.»

«Ma näitan sulle.»

Aga kohe tuli nende juhuslikule koosjalutamisele lõpp. Nad ei jõudnudki veel jõe äärde viivale teele, kui selja tagant kostis Fricis Siliņši hääl:

«Janka, oota!»

Nad jäid seisma ja vaatasid areldi teineteise otsa, justkui häbenesid või oleksid millegi pärast pettunud. Fricis jõudis neile järele. «Janka, ma pean sulle midagi rääkima,» pahvatas ta lõõtsutades. «Tulin just linnast . . .»

Aija vaatas küsivalt Janka otsa, Janka aga vaatas kõrvale, huuled kokku pigistatud, erutust alla surudes.

«Ma vist segan teid,» ütles Aija ning hakkas minema — viivitades, vist lootis veel, et teda tagasi kutsutakse. Janka vaikis.

«Noh, mis on?» küsis ta, kui Aija oli eemaldunud.

«Korras!» hüüdis Fricis uhkelt.

«Mis nimelt?»

«Andsin kirja üle.»

«Tõesti?» Janka püüdis naerda, kuid naer värises ja murdus. «Kuidas sa seda tegid?»

«Ohoo, see oli terve seiklus!»

Justkui kaks vandeseltslast, kellel on ohtlikke, kogu maailma ähvardavaid asju arutada, läksid nad veel sügavamale metsa alla ja rääkisid sosinal, ehkki lähemate onnideni oli vähemalt viissada sammu.

«Kogu õhtupooliku pidasin jõe ääres vahti, seal, kus Niedrad vee järel käivad,» seletas Fricis. «Aga ikka tuli keegi teine — kas ema või õed. Korra piilusin ka väravast sisse, aga hoovis polnud teda märgata. Siis põrutasin turule. Natukese aja pärast näen: tulevad kahekesi, ühel käes ämber, teisel korv. Käivad vankrite juures, küsivad, kui palju maksab see ja too. Mina läksin ringiga neile vastu. Nägin, et on küll needsamad, keda sa mulle pargis näitasid.»

«Laura ja Rūta? Aga kuidas sa said kirja üle anda, kui Laura ei olnud üksi?»

«Oota, kohe saad teada. Laural oli käes ämber. Ma teadsin, et kohe ei või juurde minna ja kirja otse kätte anda, sest see teine näeb ja seepärast Laura häbeneb kirja vastu võtta. Ootasin ära momendi, kui nad mõlemad rahva hulka läksid, hiilisin kõrvalt ligi ja viskasin kirja ämbrisse.»

«Hullumeelne!» hüüdis Janka. «Miks sa nõnda tegid?»

«Jah, aga mis ma siis pidin tegema? Mul ei jäänud muud üle.»

«Ja edasi?»

«Edasi läks nii. Mõni aeg käisid nad veel turul ringi ja ostsid üht-teist. Aga siis järsku vaatas Laura ämbrisse ja nägi kirja. Võttis kätte ja näitas õele. (Jankal hakkas juba kõhe.) Õde võttis kirja ja rebis lahti, vaatas sisse ja viskas naerdes ämbrisse tagasi. «See pole ju mulle, see on sulle,» ütles ta. Kohe pärast seda läksid nad koju.»

«Ja see on kõik?»

«Jah, mis sa siis veel tahtsid? Nüüd, sõber, vaata ise, kuidas hakkama saad.»

«No hea küll, suur tänu sellegi eest,» ütles Janka. «Aga kujuta ette: kui ta viib kirja koju ja näitab kõigile, loeb avalikult kogu perele ette? Mul tõusevad juuksed peas püsti, kui ma sellele mõtlen. Rūta muidugi loeb tingimata läbi.»

«Ja mis sellest?» imestas Fricis. «Selleks sa ju kirjutasid, et oleks teada, mida sa mõtled.»

«Seda küll, aga mitte kõigile. Ma kirjutasin ainult temale üksipäini.»

«Sa ju ei pannud alla täit nime, ainult nimetähed.»

«Niikuinii teavad, et mina olen kirjutaja. Ja sisust saab igaüks aru, et ma räägin endast.»

«Kui naljakas sa oled! Las teavad, las saavad aru — kas sul sellest tükk küljest kukub või? Pole see asi sugugi nii hull.»

«Seda küll. Hüva, tulgu mis tuleb, nüüd vähemalt saab kõik selgeks.»

Laura teab nüüd kõike. Mõtleb Janka pihtimusest ja kas naerab häbeliku armastaja üle või unistab koos temaga. Aga teised . . . kui ka nemad kõike teavad — Edgar, Rūta, Vilma? Kuidas sa neile silma vaatad — ise puupaljas, arust lage?

Järgmisel päeval polnud Jankal julgust linna minna, ta kartis, et kui juhuslikult kedagi Niedratest kohtab, näeb tolle näost vastust oma kahtlustele ja aimdustele. Ta ei teadnud veel midagi, ent kartis kõige halvemat, mida võib läbi elada selline avameelne ja kannatamatu armastaja, — ta kartis väljanaermist. Kui seda ei saa vältida, on siiski parem, kui oodatav hoop mõneks päevaks edasi lükata ja ennast enne pisut karastada.

Teine peatükk

1

Augusti lõpul etendati pargipaviljonis Dickensi näidendit «Kilk koldel». Janka tassis kogu päeva hagu ja vett — naised pesid pesu —, õhtu eel pani end riidesse, viksis oma uued saapad läikima ja läks koos Fricis Siliņšiga linna. Ligi tund aega hulkusid nad tänavail, uurisid kuulutusi, kuid ei jõudnud kokkuleppele, kuhu õhtul minna. Kinos jooksis uus film, tsirkuses

toimus otsustav võistlus ukraina hiiglase Tereštšenko ja tatari jõumehe Suleimani vahel, linnapargis aga oli peale näidendi veel sümfooniaorkestri kontsert. Igal pool midagi toredat ja huvitavat, aga olnuks veel toredam, kui oleks teadnud, mille nendest valib Laura.

Fricisel polnud mingeid kõrvalhuvisid, seepärast otsustas ta tsirkuse kasuks, Janka aga läks linnaparki. Lahkudes leppisid nad kokku, et kui Laura juhtub olema tsirkuses, siis Fricis tuleb parki ja teatab Jankale.

Janka jõudis parki just siis, kui dirigent muusikantidele esimese pala noote kätte andis. Ta valis vaba pingi poodiumi lähedal. Koos esimeste muusikataktidega hakkas publik ilmuma ja keegi istus ka Janka kõrvale pingile. See oli üks vanaldane lätlane, nimega Sērmūkslis, vaikne intelligentne mees. Janka oli teda mõnikord näinud «evaka» kantseleis. Sērmūkslis oli üks neid harvu-sõjapõgenikke, kes võis veel uhkustada korraliku ülikonna, valge krae ja tärgeldatud mansettidega. Ta oli vist jõukas, sest evakuatsiooniaastail oli juhatanud üht suurt kooperatiivi mägedes. Edgar Niedra ja teiste upsakamate suguvendade uhkusest ärahirmutatud Janka nihkus kaugemale, pingi otsa poole, kui Sērmūkslis tema kõrvale istus.

Sērmūkslis oli aga hoopis teist sorti inimene kui Edgar Niedra. Ta kuulas tükk aega muusikat, järsku pöördus Janka poole ja ütles talle nagu vanale tuttavale:

«See on ju läti motiiv, mida praegu mängiti.»

«Paistab küll,» vastas Janka. «Vist mingi popurrii.»

«Kas pole imelik kuulda meie rahvalaule nii kaugel, maailma teises otsas?» jätkas Sērmūkslis. «Ja muusikantide hulgas pole ainsatki lätlast, seda tean ma selgesti.»

Seejärel nad tutvusid. Sērmūkslise näol kohtas Janka esmakordselt inimest, kellega võis vabalt rääkida kõigest, mis tema rahututes meeltes kääris. Sērmūkslis armastas ja tundis muusikat, oli palju lugenud ja kunagi isiklikult tundnud mitut silmapaistvat läti luuletajat, kellest Janka oli vaimustatud. Ja nüüd see mees — peaaegu sellest imeväärsest, muinasjutulisest maailmast, mille poole püüdlesid noore Janka Zītarsi kõige häbelikumad unistused — istus tema kõrval, rääkis nii sõbralikult, kuulas tema mõtteid ja mõistis teda — tekkis tunne, nagu oleksid nad võrdsed ning mõlemad rõõmustavad, et on teineteist kohanud.

See juhuslik tutvus tõi Jankale kaasa sootuks ettenägematuid tagajärgi. Sērmūkslist tundis kogu põgenike «parem»

seltskond ja tema sõprus lihtsa taigapoisiga ei võinud saladuseks jääda.

Nad olid nii jutuhoos, et ei märganudki noormeest, kes oli parki tulnud ja otse nende vastu pingilè istunud. Nad ei näinud, et noormees vaatas neid imestunult, algul tahtis ära minna, siis aga jäi juttu kuulatama ja ootama, millal Sērmūkslis teda märkab. Kuid jutt oli nii huvitav — Janka rääkis, kuidas Heine oli Paganinit kujutanud —, et neil kahel polnud aega ringi vahtida. Lõpuks noormees — Edgar Niedra ise kogu oma aus ja hiilguses — tõusis püsti ja astus nende juurde.

Janka võpatas, kui nägi enda ees uhke noormehe sihvakat kogu. Kuid tema hämmastus kasvas veel suuremaks, kui Edgar talle sõbralikult käe ulatas ja familiaarselt ütles:

«Ah lõpuks leidsid sinagi tee siia!»

Näe, mis tähendas, kui su kõrval istus seesugune mees nagu Sērmūkslis! Siis võib upsakaski oma eelarvamustest jagu saada, kätt suruda ja kõnetada sind kui vana sõpra.

«Rääkige edasi!» ütles Sērmūkslis, kui Edgar oli nende kõrval istet võtnud. «Niisiis Paganini asus saarel . . .»

«Seal ta mängis oma viiulit. Õhtuti sõitis linnarahvas saarest mööda. Nad kuulasid nähtamatut viiuldajat ja nende paadid jäid saare all seisma. Kodus rääkisid nad teistele, mida olid kuulnud, ja järgmistel õhtutel sõitis saarest mööda veel rohkem paate. Peagi jõudsid jutud imepärasest viiulimängijast kuberneri kõrvu, ja temagi tahtis ise kuulda, kuidas see veider inimene mängib.»

«Kas see on see väike kongninaga mees?» küsis Edgar, näidates kapelli esimest viiulit, väikest mehikest, kes poognat tõmmates piilus silmanurgast publikut, et näha, kuidas tema mängu vastu võetakse.

Janka ei teadnud, mida vastata. Ei tahtnud häbistada uhket Edgarit, kuid Sērmūkslise juuresolekul ei saanud tema viga ka maha vaikida.

«Me räägime ühest kuulsast itaallasest,» seletas Sērmūkslis.

Väike vahejuhtum rikkus siiski pisut meeleolu, ja kui Janka lühidalt oma jutustuse lõpetas, muutus jutuajamine asjalikumaks. Aga enda õnnetuseks tahtis Edgar ise varasemat teemat jätkata, sest oli ka vahetevahel raamatuist ja ajalehtedest lugenud mõnd tarka väljendust muusika ja muusikantide kohta; neid tarku väljendusi oli tarvis demonstreerida — võib-olla Sērmūkslis peab neid Edgari enda vaimusünnitisteks.

«Ma võin eraldada iga pilli orkestris, kui vaikselt ta ka ei

mängi,» kiitles ta, omistades endale väite, mida oli kuulnud kellegi kuulsa dirigendi ja helilooja kohta. Aga see polnud veel kõik: ta uhkustas, et võivat tabada iga valesti mängitud noodi — tema, kes ei teadnud ühegi sel õhtul mängitava oopuse nime ning kes «Carmeni» fantaasiat pidas marsipopurriiks! Ei mitte lasta noormehel end veel rohkem sisse mässida, juhtis peenetundeline Sērmükslis jutu evakuatsiooniprobleemidele. Selline proosaline suund Edgarile eriti ei meeldinud, sest kõneldes nii igapäevastest asjadest kui evakuatsioon polnud võimalik oma intelligentsiga hiilata.

Selleks ajaks oli parki palju rahvast kogunenud, ja siis järsku ei suutnud Janka alustatud lauset enam lõpetada: otse nende vastas, samal pingil, kus ennist oli istunud Edgar, istusid nüüd Niedrate Laura ja Rūta. Ja pargis oli veel nii valge, et Janka ei saanud oma nägu hämarusega varjata, — see oli otsekui alasti, üliselgete kohmetuse- ja häbimärkidega purpurpunaste laikude kujul, ja kõigele lisaks oli otsaesine järsku higist täiesti märg, ehkki õhk oli võrdlemisi jahe. Ta pühkis otsaesist taskurätiga, ent peagi oli see jälle niiske.

Mis nüüd saab? Laura on siin, teab kõike, ja tal on sinu kohta olemas mingi arvamus ja otsus. Elu suur risttee on käes, homme ei ole enam niimoodi nagu täna. Miks sa kardad? Kui nukralt heliseb viiul sinkjas videvikus, justkui kuulutaks sinu saatust, kumedalt kõmisevad tšello ja bassviiul, ent sammude rütmis pargiteel näib vastu kajavat su erutatud vere tuksumine. Oh, Janka Zītars, arutu tulipea, miks oli sul vaja kiirustada? Sa oled küsinud, ja nüüd sa pead kuulma vastust, sest nõnda sa ise tahtsid. Miks peab see toimuma siin rahvarohkes pargis, sajad silmad vahtimas nagu prožektorid, mis paljastavad kogu maailma ees su hinge kõige väiksemagi värina? Miks siin ei ole üksildane mägiaas, varjuline metsatee või vaikne kallas külma mägijõe ääres, kus ainult vesi kohiseb kaljuse nõlvaku vastu ja linnud ainukestena näeksid sinu õnne või hävingut?

Edgar ja Sērmükslis rääkisid omavahel. Janka vaatas areldi teise pingi poole — ja tema pilk kohtus Laura julgete, säravate silmadega. Laura vaatas tema otsa nii rahulikult ja sõbralikult. Janka kergitas tervituseks mütsi ja mõlemad tüdrukud vastasid talle. Seejärel ta sinnapoole enam ei vaadanud, vaid pöördus oma vestluskaaslaste poole, kuigi ei kuulnud ega mõistnud sõnagi sellest, mida nad rääkisid. Muusika mängis jälle, seejärel tekkis vaikus. Siis kõlas kellahelin, mis kutsus publikut paviljoni. Kohe pidi algama näidend.

Edgar Niedra ja Sērmükslis läksid paviljoni. Ka Jankal oli pilet etendusele, aga ta ei läinud näidendit vaatama, sest Laura ja Rūta jäid välja istuma.

Viis-kuus sammu teineteisest värisevate haabade varjus — nõnda istusid nad tol õhtul. Jankale aga näis, et nende vahel on maailmatu suured kaugused, mered ja mäed. Pea käte vahele surutud, vahtis ta maha ega mõelnud midagi, ent selles mõtetetu olukorras oli niisugune pinge, et kõrvad helisesid ja pead tustavad sõrmed värisesid kogu aeg, nagu kulgeks neist läbi mingi nähtamatu jõud. Ilm pimenes kiiresti. Üle puulatvade sõudis kahvatu kummis kuu, otsekui külmetunud sel jahedal õhtul. Tühjal poodiumil põles üksainus elektripirn — muusikandid olid puhkama läinud, ja üksikud paarikesed, kes pargis jalutasid, sarnanesid varjudega, vaikselt libisevate kummitustega.

Järsku kuulis Janka Laura häält.

«Jānis . . .» ütles ta üheainsa sõna. Janka võpatas, nagu oleks teda puudutanud tuline süsi; ta kuulis hõiget, kuid ei teadnud, kas see kostis tõeliselt või oli ainult hallutsinatsioon. Ta ootas veidi aega, kas hõige ei kordu, siis tõstis silmad kõrgemale ja vaatas sinna, kust need helid olid kostnud. Rūta istus üksinda pingiotsal ja vahtis pimedasse parki, Laura aga . . . Kas sellest võis tõesti veel valesti aru saada? Isegi siis, kui Laura ei hõiganud ja kuuldu oli ainult kõrvapete, väljendas kõike tema julge, kutsuv pilk, mis nüüd kõrvale põiklemata Janka otsa vaatas. Ta kutsus, ootas, tema silmad paitasid ja häbelik naeratus tõotas kõike, mida iganes võib tõotada esmakordselt armastusele ärganud süda.

Risttee oli käes. Miski ei keelanud Jankat püsti tõusmast ja astumast üle raja, mis lahutas olevat võimalikust, — siin oli kahe elu piir. Kui ta tõuseks ja Laurale läheneks, siis saaks kõik selgeks ja nende edasine elu kujuneks ehk hoopis teistsuguseks kui siis, kui ta jääks siiapoole piiri. Ja ta ju igatses ainult seda, kogu tema olemus püüdles sinnapoole, vastu sellele kutsele, ja mitte miski ei hoidnud teda siinpool kinni. Aga kui Janka üles tõusis, valmis kuuletuma oma olemuse kõige tugevamale igatsusele, ei suutnud ta seda teha . . . ja sammus pikkamisi teisele poole. Juba esimest sammu astudes taipas ta, et see pole see, mida ta soovib ja mida peaks tegema, tahtis tagasi pöörata ja viga parandada, kuid jalad ei kuulanud sõna, vaid kandsid teda üha kaugemale, eemale Laurast. Ta sõimas ennast mõttes, märatses ettenägelikus aimuses ja teadis, et see viga maksab end talle eluaeg kätte, et ta ise oli sel hetkel valinud

endale väära tee, kuid tal polnud jõudu vastu hakata sellele, mis toimus.

Veidi aja pärast hakkas taas muusika mängima. Janka tegi ringi ümber pargi ja pöördus tagasi vanale kohale pooduimi juures. Mõlemad pingid olid tühjad. Laura seisis tee ääres, haavatüve vastu toetudes. Rütat polnud kusagil näha. Ilmselt oli ta meelega ära läinud, arvates, et tema juuresolekul Janka häbeneb Laurale läheneda. Janka sai sellest aru, ja veel kord oli tal samal õhtul võimalus oma viga parandada. Kui tal praegu olnuks see spontaanne tegutsemisjulgus mis tol päeval, kui ta Biiskis esimest korda Niedraid külastas, siis oleks ta kohe Laura juurde läinud ja temaga rääkinud. Kuid Janka ei olnud enam see julge ja kõhklusteta poiss, kes oli metsadest tulnud. Ta nägi, kuid ei tahtnud mõista, et tema pärast oli Laura üksi jäänud, aitab teda, julgustab ja ootab. Ning ta ei läinud tüdruku juurde.

Varsti pärast seda läks Laura koos õega koju. Ka Jankal polnud pargis enam midagi teha. Nagu unenäos, meeleheitel ja ennast põlates, läks ta tagasi laagrisse ja magas tol ööl lageda taeva all onni ukse juures. Mitte iialgi ei andnud ta endale andeks, mida ta e i o l n u d tol õhtul teinud, kuid alles paljupalju hiljem sai ta õieti aru, kui suur oli tema viga.

2

Evakuatsiooniga oli midagi korrast ära. Brenguli küla rahvas elas nüüd juba neljandat nädalat laagris ja september oli käes, aga «evaka» juhataja ei osanud ikka veel ütelda, millal põgenike jaoks vaguneid antakse. Igal hommikul läksid nad «evaka» kantseleisse justkui päevatööle, ent alati öeldi neile ikka üht ja sedasama: «Siberi evakuatsiooniametist ei ole veel korraldust saadetud. Tulge homme!»

Et põgenike tuju kuigivõrra üleval hoida, nimetati aeg-ajalt mõni tähtaeg, millal vagunid peaksid tulema. Aga see tärmin polnud veel kättegi jõudnud, kui seda jälle edasi lükati. Ilm aga läks järjest külmemaks, põgenike onnid ligunesid vihma käes, toidutagavara hakkas otsa saama ja laagris levisid haigused. Vana Pärups viidi koolerabarakki. Paari päeva pärast jäid haigeks Sarmīte ema ja Zītari Elga. Tüüfusse suri vanaperemees Vesmanise poeg — esimene ohver metsas, kellele peagi järgnesid teised. Algas sünge, tume prelüüd ringirändava rahva saatusedraamas.

Mitu korda pettunud põgenikud ei uskunud enam «evaka» lubadusi ja laagris valitses morn aimdus: siinsamas tuleb talv vastu võtta.

Ent koos selle tõdemusega ärkas nende enesekaitseinstinkt. Kuna polnud enam muud väljapääsu, hakati olukorraga kohanema ja olemasolu eest võitlema. Mehed käisid linnas ringi ja otsisid tööd. Saagisid küttepuid, kandsid kotte suurtes veskites ja laadisid kaupu pargastele. Naised läksid küladesse kartuleid võtma. Ja kõik müüsid ära viimase, mida müüa sai. Nad ei tahtnud alla anda — nüüd, kus oli jäänud veel viimane katsumus.

Levisid kuulujutud, mis ärevaid meeli veel rohkem erutasid: Siberi «evaka» korraldus olevat ammu tulnud ja sõjapõgenikud peaksid juba teel olema, kuid Biiski «evaka» ülem olevat seda varjanud. Miks? Transpordiga oli tol ajal väga raske olukord, puudus oli nii vagunitest kui veduritest; kui juhtus olema mõni vaba rongikoosseis, siis see võeti sõjaväele või toiduainete veoks.

Zītari Kārlis ja Ernest saagisid raudteele küttepuid. Sarmīte ja Aija Pārupe võtsid lähedase küla põldudel kartuleid. Võtjatele anti süüa ja korvitäis kartuleid päevase töö eest. Õhtuti läksid Kārlis ja Janka tüdrukutele vastu ja aitasid korve kanda, sest külapõllud olid ligi kuue versta kaugusel. Pikk oli tööpäev saagikoristajatel ja väike nende teenistus, sest talumehed teadsid põgenike olukorda ega hakanud asjata raiskama: vesine supp lõunaks, tükk leiba, värske kurk või kapsaleht eineks — sööge terviseks, kulla inimesed, ja tehke aga usinasti tööd! Tööandjast suurtalunik ei häbenenud veel toorelt karjuda ja nooremate naiste pihta krabada. Lesknaine Zariene, kes oma kaasasündinud lahkusega ei suutnud kellelegi ära öelda, teenis pisut rohkem kui teised kartulivõtjad, seepärast oli Ernestil, kes mõnel õhtul vastu tuli, rohkem tassimist kui tema vendadel. Ent Ernest teadis, kuidas see lisa oli saadud, seepärast ta ei kiitnud Zarienet, otse vastupidi: väikesed riiud ja isegi kisklemised olid tavaline asi nende kooselus, ent see käis juba asja juurde, samuti nagu sõjaväeüksused jaamades, balalaikade linistamine ja nälgiva põgenikelaagri tüdrukute kilked vaguneis. Kellelegi polnud saladuseks, kust need tüdrukud said soldatite poolikuid leivapätse ja katelokitäite kaupa kuumi kapsaid. Ka Janka mõistis, miks õhtuti tulede juures mõned näod puuduvad: tule ümber oli küll lõbus, aga leiba polnud.

Jah, ka see oli võitlus olemasolu eest. Igaüks võitles nii, nagu tal oli võimalik. Igaüks müüs midagi, millele leidus ostja.

Ühel õhtul tundus Jankale, et ühest soldatite vagunist kostab Aija hääl. Ehkki ta viimasel ajal polnud peaaegu üldse Aijale mõelnud, ent mõte, et ka Aija võiks olla s ä ä r a n e, vapustas teda rängalt. Talle näis, et tema on kuidagi süüdi ja inimeste ees vastutav. Kui ta aga laagrisse jõudis, nägi ta Aijat lõkke ääres ja süda läks kohe kergemaks. Seda polnud veel juhtunud. Ent kui kaua? Vana Pārups lamas koolerabarakis, kust ainult mõni üksik tagasi tuli, Aija ema ei osanud muud kui vaid hädaldada ja nutta — kes aitab Aijal jalul püsida, kui laastav torm tema väikese, kaitsetu elu kõikuma lööb?

3

Need sitked inimesed, kes olid harjunud igasuguste saatuselöökidega: kaotanud verises sõjatormis kodumaa, vantsinud võõrastel teedel, virelnud metsades ja mägede hämarates orgudes, käinud ringi räbalais, nägu suitsust tahmane, külmetanud ja poolnäljas elanud, — need inimesed olid kannatlikkust õppinud ja kõiki õnnetusi ning hädasid stoilise rahuga talunud. Niikaua kui neil oli alles paljas elunatuke, seni nad ei väsinud, ei kaotanud lootust, et kord tulevad paremad päevad. Rahulikult kandsid nad ka ohvreid, mis suur katsumus neilt nõudis, seni kui elusäde nende rinnas tuksus. Nüüd oli see elusäde ohus, iga päevaga üha tuntavamalt sai ära tembeldatud nende saatus — neid ähvardas häving ja surm. Ühekaupa kadusid nõrgemad kaaslased nende hulgast, nende read hõrenesid, raudse rõngana tõmbus nende ümber kokku paratamatuse kaar: külm, haigused ja nälg. Ent nüüd, silmitsi paratamatusega, ei pidanud nad enam vastu, kogu elujõud ajas end püsti ning kõlas protestihüüd. Nad kogunesid süngeteks, ähvardavateks salkadeks ja nõudsid õiglust. Viige meid minema, me ei suuda kauem oodata! Andke vaguneid, andke leiba!

Nad piirasid «evaka» sisse, ei läinud kantseleist välja, ei hoolinud enam ei ähvardustest ega meelitustest. Nad panid raha kokku ja saatsid telegrammi Omskisse Siberi «evakale». Nad kutsusid kokku suure, kõigist rahvustest sõjapõgenike koosoleku ja valisid saadikud, kes pidid sõitma Barnauli kubermanguasutustesse.

See käärimine lõpuks justkui avas asutuste silmad. Need hakkasid huvi tundma, kas sõjapõgenike olukord on tõepoolest nii hull, ja lõpuks taipasid, et neid on liiga kaua siin peetud. Et inimesi rahustada, võeti «evaka» vana juhataja ametist maha

ja pandi uus asemele. See teatas, et ärasõit toimub kõige hiljem kahekümnenda septembri paiku, järelikult kahe nädala pärast, aga et ootamine poleks enam nii raske, antakse põgenike lastele ja kehvematele leiba — pool naela päevas. Kästi valida põgenike hulgast komisjon, kes kontrolliks kõigi olukorda ja koostaks puudustkannatajate nimekirja. Sellesse komisjoni valiti metsalaagrist ka Janka Zītars — oli vaja kedagi, kes teeks kirjatööd. Kārlis Zītars oli mitu korda linnas Tšernjajevi järele pärinud, aga too öeldi olevat mingil pikemal komandeeringul, seepärast tuli läti põgenike murede korraldamisel esialgu ilma tema abita läbi ajada.

Koos teiste komisjoniliikmetega käis Janka laagri läbi, ja alles nüüd selgus, kui palju viletsust peitub neis kuuseokstest onnides. Ime, kuidas neil inimestel ülepea veel hing sees oli ja kuidas neil jätkus julgust nii pikka teekonda ette võtta.

Kui Janka nimekirja «evakasse» sisse viis, juhtus seal olema ka Edgar Niedra. Ja juhtus väike ime: Edgar ise tuli Janka juurde ja ulatas käe, ehkki «evakas» oli tol momendil mitu suguvenda «paremast seltskonnast». Pärast kohtas Janka tänaval Rūtat, ja seekord tundis ka Rūta teda ära ning vastas vaikselt tema tervitusele, sest läheduses polnud ühtegi teist inimest. Aga kui ta kohtas Rūtat järgmisel päeval linnapargi värava juures teatrikuulutust lugemas, siis Rūta enam ei tundnud Jankat, ja kui Janka ligemale jõudis, läks kiiresti minema. Sest et läheduses oli teisi inimesi . . .

Hiljem märkas Janka Rūta käitumises omapärast joont: kui ta oli koos Lauraga, siis käitus üsna lahkelt, mõnikord isegi naeratas tervituseks, aga kui oli üksi, siis tuhises Jankast mööda nii eemaletõrjuva jahedusega, justkui näeks sellist noormeest esimest korda elus. Vähehaaval hakkas Janka taipama sellise käitumise põhjust: Rūta teadis tema kiindumust Laurasse ja teadis ka, kuidas Laura Jankasse suhtub, seepärast teeskles Laura juuresolekul lahket toetajat ja nende sõprusele kaasaitajat, aga kui õde nägemas ei olnud, püüdis purustada Janka illusioone, teda eemale tõrjuda, solvata ja välja vihastada, et tal ei tuleks enam mõttessegi Laurale läheneda. Niisiis — Laura oli Janka poolt, mõtles temast hästi ja vastu õe tahtmist unistas koos Jankaga tema suurt unistust. Et see tõesti nii on, selles võis ta veenduda iga kord, kui Laurat kohtas. Laura oli nii päikeseline, tema pilgus nii paitav õrnus ja häbelik kutse, nagu võib olla vaid armastajal. Ja siiski — Janka ei suutnud veel kord Laurale läheneda ja julge küsimusega teadmatusesõlme puruks raiuda.

Siis kirjutas Janka jälle kirja, selgema kui esimene. Seletas oma viga, miks ta tol õhtul pargis polnud Laura juurde läinud, ja lubas järgmisel korral julgem olla.

Järgmine kord tuli varsti — samal õhtul, kui Janka oma uue kirja kirjutas. Ta läks koos Fricis Siliņšiga parki kontserdile. Raha jätkus tal ainult kontserdi jaoks, sõbralt ei tahtnud laenata, seepärast ostis Fricis teatripileti üksnes endale. Janka tegi tiiru ümber pargi ja järsku nägi ühel pingil pimedas istumas kaht tüdrukut. Ühel oli täpselt seesugune seelik nagu Laural eelmise jalutuskäigu ajal, kuid teine ei olnud mingi hinna eest Rūta. Mööda minnes kuulis ta, kuidas esimene ütles: «Aga see on ju Jānis!» Laura hääl see ei olnud. Jah, aga kes nad siis olid?

Pärast etenduse alguse kella läks Fricis paviljoni, Janka aga kõndis veel pargis ringi. Ka tüdrukud tõusid ja hakkasid jalutama. Janka järgnes neile, kuid ikkagi ei tundnud ära. Siis istus ta samale pingile, kus tüdrukud äsja olid istunud. Nood tegid tiiru ümber pargi, jõudsid vanale kohale tagasi ja märkasid Jankat. Rääkisid vaikselt millestki, siis tulid ja istusid tema kõrvale. Kõik kolm vaikisid. See oli ärev vaikus, täis tumma ootust ja pinget. Igaüks neist kolmest (või vähemalt kaks) ootas, et kõlab tuttav hääl ja saab selgeks, kes tema kõrval istub, kuid keegi ei söandanud esimesena rääkima hakata. Aeg-ajalt pistsid tüdrukud pead kokku ja sosistasid omavahel. Janka ei kuulnud ühtegi sõna, kuid teadis, et räägitakse temast, sest aeg-ajalt vaatasid nad tema poole.

Nii möödus esimese vaatuse aeg. Vaheajal tuli Fricis ja kõndis läbi pargi Jankat otsides. Jõudnud õige pingi juurde, süütas ta paberossi ja tikutule valgel nägi, kes pingil istuvad. Ka Janka kasutas lühikest valget hetke ja heitis pilgu kõrvale. Tema kõrval istus Vilma Niedra. Kui hea, et ta pimedas rumalust ei teinud — kiri lausa põles tema taskus ja palju ei puudunud, et see asuks praegu Vilma käes! Teine oli Laura. Nad olid täna õhtul riided ära vahetanud.

Fricis istus pingi otsale Janka kõrvale. Tüdrukud tõusid kohe üles ja läksid jalutama — ilmselt oli Fricise siinolek ülearune. Kui Jankal olnuks rohkem kogemusi, siis oleks ta nüüd aru saanud, et on õige moment tüdrukutele läheneda ja juttu alustada. Fricise pärast polnud vaja muretseda — ta ei solvuks, kui teda üksi jäetaks. Kuid Janka oli veel roheline, kogenematu ja häbelik, seepärast andis ta kohe, kui tüdrukud olid ära läinud, kirja Fricise kätte ja jäi lootma sõbra osavusele.

«Tee, mis suudad! Õhtu on pime, ehk sul läheb korda . . .»

«Hea küll, ma proovin.»

Ja Fricis tegi, mis suutis — pimedusest varjatuna ja julgustatuna enda ükskõiksusest: ei olnud tal siin midagi ei võita ega kaotada. Ta käis tüdrukute kannul, seadis oma sammud nende käigu kiiruse järgi ja ootas parajat silmapilku. Janka jälgis neid eemalt ja lõpuks nägi, et Fricis oli korraks Laura kõrval ja siis tõttas suure kaarega paviljoni poole, sest kõlas teise vaatuse kell. Tüdrukud aga läksid värava poole ja üle turuplatsi koju. «Niisiis korras!» mõtles Janka rõõmsalt.

Kogu teise vaatuse ajal hulkus ta rahutult pargis, ja kui kostis aplaus, ruttas paviljoni ukse juurde. Niipea kui Fricis ilmus, haaras ta sõbral õlast ja tõmbas ta pimedusse.

«Noh, kas andsid üle?» küsis ta, suutmata kärsitust varjata.

«Ei läinud korda. Neil ei olnud ühtegi taskut.»

Jankas otsekohe kõik kivistus. Kõik oli nii nagu enne. Tükk aega kõndis Janka tummalt Fricise kõrval, siis järsku pööras ümber ja läks minema. «Mitte kuhugi ma ei kõlba, arg, saamatu vasikas . . .» mõtles ta. Oli üks viga, nüüd on neid kaks. Kolmandat korda ei paku keegi sulle enam säärast võimalust. Kas sa arvad, et Laura väsimuse pärast istus pool tundi sinu kõrval pingil sellisel jahedal õhtul? Mingi tuju pärast ei läinud näidendit vaatama, vaid konutas pigem pimedas pargis? Oi, Janka, miks sa saad kõigest aru alles siis, kui on hilja? Sa magad alati õige aja maha. Mõttes liigutad mägesid paigast ja oled valmis üle mere ujuma, aga kui on vaja paar lihtsat sõna üle huulte saada, siis lööb su lõualuudesse kramp. Ära imesta, kui mõned inimesed vahel häbenevad sind tunda. Üleannetule võib andeks anda, vaesele kaasa tunda, kurja inimest karta ja siiski imetleda, sest tal on jõudu ja julgust, aga mida lollist arvata? Või ehk soovid sa, et Laura esimesena sind kõnetaks, sina — tugevam sugupool, vallutaja hanejalgades?

Nõnda irvitas ta enda üle kogu tee kuni metsani. Kuid ega tal sellest kergem hakanud.

4

Septembri keskel suri Sarmīte ema. Lihtsas värvimata kuusepuust kirstus, mille üks läti puusepp kiiruga kokku lõi, viidi ta surnuaiale — lühikese ajaga oli seal tekkinud oma lätlaste nurk ja hauakääpaid tuli nüüd üha juurde. Paari päeva pärast maeti Valteri-ema kõrvale vana Pārups ja üks väike poiss, kooleraharakki aga viidi mitu uut haiget.

Öösiti olid tugevad külmad. Vesi jäätus ämbrites ja metsa alla samblale tekkisid lumekristallid. Laagris algas uuesti askeldamine: põgenikud püüdsid end külma eest kaitsta, kaevati sügavamad augud maa sisse ja onnid kaeti pealt mätastega. Brengulis tegi ehtsa muldonni ja ostis turult väikese raudahju. Arust lagedad! Nad tahtsid Siberi talve trotsida ja jääda laagrisse senikaua, kui nad ära viiakse, justkui selline jonn võinuks ärasõidupäeva ligemale tuua! Vaesemad, kellel ei olnud enam midagi müüa, otsisid tööd, kuid ainult mõni üksik leidis seda. Ülejäänud hoidsid hinge sees väikeste, poolenaelaste leivaportsjonitega, mida «evakas» ülepäeviti jagas. Harvem kostis nüüd laagris naeru, lõõtspill oli vait jäänud, õhtuti istusid lõkketulede ümber vaiksed, endassesulgunud inimesed, kes ei julgenud oma muresid ja halbu aimdusi välja ütelda. Aga kui hommikuti tuli jälle keegi surnuaiale viia, siis see ei olnud enam suursündmus. Mõnes onnis nuteti, mõni naine vaatas lastesalka punaste, paistes silmadega ja kergitas tühja toidukotti, ent loodus esitas üha karmimalt lahendamatu küsimuse: millest te loodate elada? Lihtne küsimus, aga kõva nagu kivi, inimese mõistus peksis ennast selle vastu veriseks, asjatult püüti seda lahendada.

Aija Pärupe ema ei tulnud pärast mehe surma enam üldse onnist välja. Selle asemel et end kokku võtta ja suunata kogu energia võitlusele olemasolu eest, laskis ta pea norgu ja vajus tuima apaatiasse. Võib-olla oli see väsimus pärast ülemäära rasket vaeva, võib-olla aga lihtsalt laiskus. Vana Pärups polnud tegelikult suurt midagi väärt ega oleks nagunii suutnud perekonnale ülalpidamist hankida, aga ta oli siiski mees, perekonnapea. Mida Aija üksipäini suudab? Hirmus oli sellest mõelda, seepärast istus Pärupe-ema pigem kogu päeva poolunes, küsimata, kust hommikuti ja õhtuti ilmub tükike leiba või potitäis kartuleid, mis Aija tema ette pani, ja kas homme on enam sedagi. Sest kui selle peale mõtelda, siis pole muud kui pista nutma, ulu täiest kõrist, kuni rinnal tuleb õhust puudus ja tahaks oma valutavat pead vastu kive taguda. Oh, küll see pea võis valutada, justkui mädaneks seal sees suur paise, mis pakitseb ja torgib, niipea kui mõtlema hakkad. Tühjaks pigistada seda ei saa, valu vaigistada ega unustada ka mitte, istu kui vagusi tahes; justkui verejanuline kaan imeb see su närve ja iialgi ei saa tal küllalt. Mõnikord ei saa sa ise tõepoolest enam aru, mida sa teed. Peaks nutma, aga sa naerad nuuksudes; sulle paistab, et sa konutad vaikselt pimedas onnis, aga su huuled liiguvad iseenesest ja suu pressib välja imelikke, mõttetuid sõnu.

Su lapsed kuulavad ehmunult, rahustavad, pärivad, mis viga, aga sa ei saa enam nende jutust aru. Ja nõnda ongi kergem kui siis, kui kõigest aru saaks . . .

Linnas ei olnud võimalik kusagilt korterit leida, ja kui olekski leidnud — millega puupaljas põgenik oleks üüri maksnud? Oi neid lihtsameelseid inimesi! Kas nad tõesti arvavad, et «evaka» juhatajal, jaamaülemal ja teistel vastutavatel töötajatel muud muret ei olegi kui neid rutem teele saata? Teie tahate ära sõita? Teil on vaja minema sõita? Vaguneid meil on. Kui me rongi anname, sõidate teie minema ja teil on hea, aga mis meie selle eest saame?

Keegi metsalaagri asukaist tundis isiklikult jaamaülemat. See tubli ametnik, kes oli poolteist kuud asjata oodanud, et põgenikud ise taipavad, mis on vaja, ei pidanud lõpuks enam vastu ja ütles oma tuttavale sõbralikul jutuajamisel: «Ilma altkäemaksuta te minema ei pääse. Andke pistist, ja ma täksin neli telegrammi üksteise järel, kuhu vaja, et põgenikud on hirmsas olukorras, — kolme päeva pärast tulevad vagunid või täielik äraütlemine.»

Seejärel toimus metsas salajane koosolek. Põgenikud valisid altkäemaksu kogumise komisjoni. Ametlikult nimetati seda reisifondi komiteeks. Kogu järgmise päeva pärast seda koosolekut käis ühes onnis inimesi sisse ja välja. Toodi hõbedat ja paberraha, võid, mett, liha, jahu, tangu, herneid ja hirssi — kõike, millel oli väärtust. Jõukamad ohverdasid rohkem — Brengulis üksipäini andis ämbri võid —, kuid ka vaesed kiskusid viimase palukese oma suust ja võtsid annetamisest osa. Õhtuks oli kogutud kaks miljonit rubla raha ja mitu kotitäit toiduaineid.

5

Selles laagriosas, mis asus teest jaama poole, ei saanud inimesed tol öösl magama jääda. Pärupsi naisel oli hullumeelsushoog peale tulnud. Ta ei tundnud kedagi ära ega saanud enam laste rahustamisest aru. Õhtul, sel ajal kui Aija käis jaamast vett toomas, oleks ta peaaegu onni maha põletanud — kui Zitari Elza poleks õigel ajal okaste kahtlast praksumist märganud, oleks kogu nende eluase tuleroaks läinud ja lisaks veel ehk ka mõni lähem naaberonn.

Karmilt kõmises Sīman Brengulise hääl:

«No sedasi küll kauem ei saa! Hullumeelset laagris pidada!

Selle jaoks on arstid ja haigemajad. Kes tahab säärasega ühte vagunisse minna?»

Kuupaistesel ööl kostsid männikus nõdrameelse naise karjed. Aija ei julgenud ema silmapilgukski üksi jätta. Väike Rūdis oli Siliņite poole magama läinud. Vastu hommikut haige pisut rahunes ja vajus põgusasse, painajalikku unne. Aija laotas emale teki peale, ootas pisut, kas ta äkki jälle üles ei tõuse, ja läks siis onnist välja. Hall oli maas. Siin-seal lõkkeasemete tuhas hiilgasid veel kustumata söed, Zītarite lõke aga põles väikese heleda leegiga. Keegi istus kivil seljaga Aija poole, paks vammus õlgade ümber tõmmatud, ja luges tulevalgel raamatut. See oli Janka. Täna öösel oli talle usaldatud tähtis kohustus: valvata põgenike korjatud «reisifondi» ja oodata vankrit, mis pidi toiduained kellegi kõrge raudteeametniku suvilasse viima. «Komitee» mehed olid õhtul läinud «diplomaatilistele läbirääkimistele», kuid öö möödus ja vankrist polnud jälgegi. Selline ülevalolek meeldis Jankale. Segamatult võis ta mõtelda kõigest, lugeda kuskilt saadud «Ben Huri»* ning antiikmaailma dramaatilistesse sündmustesse süvenenuna unustada laagri sünge sagina ja Pārupsi naise märatsevad karjed, mis nagu öölinnu hõiked ikka ja jälle männikus kajasid.

«Sa ei maga veel?» küsis Aija vaikselt ja istus tema kõrvale kivi peale.

Janka pani raamatu kinni ja vaatas Aija otsa. Tüdruk nägi välja kurnatud: silmalaud punased, huuled kuivanud nagu palavikuhaigel. Suvine päevitus oli Aija põskedel juba kahvatama löönud, kuid selle asemel polnud veel kuskil tervisliku puna varjugi märgata. Tumedad silmad ei põlenud ega sädelnud enam, huuled ei mõistnud naeratada — väsinud inimene, keda üle jõu käiv koorem üha rohkem maha painutas.

«Tahtsin sinult midagi paluda,» jätkas Aija. «Emaga on halvasti. Ma pean teda valvama nagu väikest last. Keegi ei ole nõus meid vagunisse võtma, aga ega omaette kupeed meile ei anta.»

«Seda ei maksa lootagi.»

«Kui nüüd järsku sõit lahti läheb, mis ma siis peale hakkan?»

«Peaks linna tervishoiuosakonnast abi otsima.»

«Ma ise arvasin ka sedasama, aga kuidas seda teha? Ma ei saa ema üksinda jätta ega teda arsti juurde viia... Kas ta

* «Ben Hur» — ameerika kirjaniku Lewis Wallace'i (1827—1905) ajalooline romaan ristiusu tekkimise ajast. *Tõlkija märkus.*

tulek minuga kaasa? Kas sa ei võiks... kui sul oleks aega...? Kõik teised on nii võõrad ja uhked, ma ei julge paluda.»

«Ära küll, Aija, juba täna katsun midagi ette võtta.»

Hommik polnud enam kaugel. Ülejäänud paar tundi istusid nad ärkvel tule ääres. Janka pani raamatu onni ja keetis vett tee jaoks, et saaks kiiremini einetada ja siis vajalikes asutustes käia. Aija murdis hagu katki ja viskas tulle. Nad rääkisid vähe — kas väsimusest või sellepärast, et tuju oli liiga kehv.

Laager ärkas. Pārupsi onnist kostis jälle haige naise sonimist. Linnast tulid reisifondi komitee liikmed ja rääkisid, et kõrge altkäemaksuvõtja olnud kuhugi külla läinud ja nad pidanud kesköödni ootama. Siis võtnud ta salaja põgenikud vastu, kuulanud nende jutu ära ja õpetanud targalt, kui palju ja keda vaja «määrida». Täna tuleb pistis portsjoniteks jagada ja järgmisel ööl ära viia, sest kohe, kui see on tehtud, hakkavat administratiivaparaat põgenike kasuks töötama ja juba järgmisel nädalal on nad teel kodumaa poole.

See teade tõstis pisut põgenike tuju. Naised tõttasid pesu pesema, mehed kontrollisid kraamikompse, toppisid asju koomale, et need vagunis vähem ruumi võtaks. Kõige suuremad optimistid arutasid juba, mis ajal umbes pärale jõutakse.

Janka läks kohe pärast pruukosti jaama ambulantsi ja tõi arsti laagrisse. Arst vaatas Pārupe-ema üle ja kirjutas tõendi, et haige on ümbrusele ohtlik ja ta tuleks närvihaiglasse paigutada. Janka läks selle tõendiga linna tervishoiuosakonda ja sai samal päeval korralduse Pārupe-ema paigutamiseks nõdrameelsete raviasutusse. Janka ei jõudnud veel kõike Aijale ära rääkida, mis ta linnas oli korda saatnud, kui laagrisse tulid sanitarid ja käskisid haige reisiks valmis seada — Biiskis närvihaiglat ei olnud, Pārupe-ema tuli saata Omskisse. Märgates, et temaga tahetakse midagi ette võtta, muutus hullumeelne kavalaks, jättis mõneks ajaks märatsemise ja püüdis oma vastaseid petta. Pārupe-ema polnud kunagi olnud nii vaikne ja rahulik kui tol õhtul, kui sanitarid tahtsid teda rongile viia. Alguses ei olnud ta mingi hinna eest nõus onnist välja minema. Puges nurka, vaikis jonnakalt ja mässis rätikut õlgade ümber. Teda meelitati, valetati, et rong on tulnud ja ta viiakse koju. Ta ütles, et üksi ta ei sõida, ainult koos teistega. Lõpuks suudeti teda siiski veenda ja kuidagi jaama viia, kogu tee räägiti kodust. Aga Aija pidi siiski esimesena vagunisse minema, alles siis oli haige nõus järgnema. Kogu aeg, kui rong jaamas seisis, sonis Pārupe-ema seosetult kodumaast ja oma mehest, unustades, et

too puhkab juba üle nädala Biiski surnuaial, fantaseeris midagi tulevikust, segas ära taiga uudismaa isakoduga ja vahetevahel elas veel oma ammumöödunud noorpõlves.

Jaama kell helises teist korda. Sanitar, kes pidi haiget Omskini saatma, andis Aijale märku välja minna. Aga niipea kui Aija tahtis lahkuda, haaras hullumeelne värisedes temast kinni ega lasknud ära. Jälle tuli valetada, julgustada ja lubada kohe tagasi tulla, pisarad maha suruda ja oma lõbususega haige tuju tõsta. Lõpuks õnnestus Aijal end vabastada ja vagunist välja pääseda. Ta nägi ema veel akna juures. Aknal olid trellid essnagu vangivagunil. Haige naeris, viipas kutsuvalt käega ja õhutas Aijat tagasi tulema, aga kui rong liikuma hakkas, kuulis tütar laulu, lihtsat ja naiivset laulukest, mida laulavad armunud, kuid sel momendil oli see nii vapustav, et päästis valla kõik valu ja pisarate allikad.

Nõnda sõitis ära Pärupe-ema, kadudes igaveseks oma laste ja kõigi teiste inimeste elust. Kui põgenikerong mitme nädala pärast Omskisse jõudis ja Aija haiglas ema järele päris, polnud teda enam elavate kirjas.

Pärast isa surma ja ema äraviimist oli Aijal jälle üht-teist müüa.

Õhtul jaotati altkäemaks osadeks. Jaamaülemale viidi ämber võid ja kott jahu. Omajagu toiduaineid ja raha sai ka uus «evaka» juhataja, lõviosa aga läks raudteejaoskonna ülemale. Öösel, kui laager magas, sõitis vanker ühe onni juurde ja vankrisse laoti jahu, tangu, võivitsikuid ja meekanne. Üks komitee liikmetest viis saadetise kõrge ametniku suvilasse. Tuli sõita ringi mööda vaiksemaid teid ja pistis salaja üle anda, sest isegi nii suur mees kui raudteejaoskonna ülem kartis, et juhtum võib riigiasutustele teatavaks saada.

Aga kõik õnnestus hästi. Masin oli nüüd määritud ja jäi üle ainult oodata, millal see liikuma hakkab.

... Möödus mitu päeva, aga sõidust polnud kippu ega kõppu kuulda. Jälle panid põgenikud raha kokku ja saatsid telegrammi Siberi «evakale». Laagris levisid uued kuulujutud: jaamaülem polevat saadud pistisega rahul, sest lõviosa pidanuks «õiguse poolest» temale kuuluma, aga selle oli endale kahmanud jaoskonnaülem.

Janka käis igal teisel õhtul linnas, kuid Laurat enam ei kohanud. Ta hakkas juba nurjumistega harjuma ja tröostis ennast mõttega, et varsti tulevad vagunid ja siis ta näeb Laurat iga päev. Edgar Niedra oli viimasel ajal hoopis teiseks inimeseks muutunud — lahke, lihtne ja sõbralik. Ühel õhtul vaatas Janka koos temaga teatris «Uriel Acostat»* ja kogu etenduse ajal Edgar justkui püüdis Janka ees isegi lipitseda. Kuid Janka nägi temas ainult Laura venda, Edgari sõprus lähendas teda ka Laurale, ja see oli peamine.

Ilm läks järjest külmemaks, iga päev võis oodata esimest lund. Linnapargis lõppes kontserdihooaeg, seepärast oli tsirkus ühtuti puupüsti täis.

Neljandal oktoobril tuli Kārlis Zītars linnast laagrisse tagasi ja ütles:

«Homme läheme vaguneisse!»

Nii kaua oodatud teade langes nüüd meteoorina nende sünnest taevast ning inimesi pimestas selle sära. Lõpuks ometi! Me sõidame minema! Ootamisel on lõpp!

Laagris ei saanud sel ööl keegi rõõmu pärast magada. Lõbusamalt kui kunagi muidu põlesid lõkked onnide ees, lõõtspillid põristasid aina bassidega ja laulud kõlasid ühest lõkkest teiseni — vanad armsad rahvalaulud, mida esivanemad olid laulnud ja mida ehk laulavad veel ka nende järeltulijad järgnevail sajandeil. Sest aeg möödub, elu muutub, kuid rõõm ja mure jäävad — ja neil on üks keel.

Kolmas peatükk

1

Järgmisel hommikul hakkasid juba varakult jaama ilmuma linnas elavad sõjapõgenikud koos asjadega. Vaguneid polnud küll veel näha, kuid keegi ei julgenud viimast silmapilku ootama jääda. Laagriasukad jäid esialgu oma onnidesse ning käisid ainult aeg-ajalt jaamas uurimas, mis rongist kuulda. Linnapõgenikud lõid laagri üles otse raudtee äärde lagedale väljale, vaksalihoonete kõrvale liivikule. «Evakas» oli ärasõitjate nimekirja koostanud ja põgenikud vagunite peale ära jaotanud — igaühes kakskümmend viis kuni kolmkümmend inimest. Kokku oleks vaja läinud nelikümmend vagunit, sest põgenikke oli üle tuhande (koos lätlastega sõitsid ära ka poolakad, leedulased ja eestlased).

* «Uriel Acosta» — saksa kirjaniku Karl Gutzkow' (1811—1878) tragöödia. *Tõlkija märkus.*

Ärasõitjad valisid vagunivanemad ja vagunid loositi välja, et pealemineku ajal igaüks teaks oma vagunit ja ei tekiks asjata tülisid. Kārlis Zītars, kes oli ka vagunivanemaks valitud, tõmbas kahekümnenda numbri. Nende vagunis olid ainult Brenguli küla inimesed: kõigepealt muidugi suur Siman ise, siis lesk Zariene koos tütrega, Aija Pārupe koos noorema vennaga, Valteri Sarmīte ja mõlemad vanade asunike pered — Silinid ja Vesmanid.

Janka viibis kogu päeva jaamas. Ta ootas, kuni Niedrad saabusid, aitas Edgaril raskemaid pakke tassida ja tundis ennast olevat seitsmendas taevas, kui Laura jäi asjade juurde, kuna teised sõitsid linna muu kraami järele. Õhtul jäid asjade juurde ainult Niedrate mehed, naised läksid linnakorterisse magama. Oli see alles lõbus, kārarikas öö! Linnapõgenikud ja metsalaagri asukad ühes mestis, lõkketuled raudtee kõrval, jaama perroon inimeste salkkondi täis. Hiljem sagin vaibus ja inimesed tukastasid kraamikompsudel. Lapsed nutsid, haiged oigasid. Öökülm tegi maa valgeks, hommikul ärgates olid inimesed kangeks külmunud. Aga mis sellest! Kui juba nii palju on ära kannatatud, siis on tühiasi paar ööd väljas lõdiseda.

Järgmine päev, viies oktoober, oli sünge. Puhus külm tuul, ajuti rabises rahet, liiv lendas vihinal läbi õhu, varises põgenike kompsudele ja sööginõudele. Naised ja lapsed läksid ennast soojendama jaama ooteruumi ja mehaanikatöökotta. Ka Janka, metsaasukate usin maakuulaja, puges sinna ja unustas isegi lõunasöögi, sest hiljem tuli ka Laura ja istus tema kõrvale — mujal polnud vaba kohta. Kui keha oli soojaks läinud, läks Laura ära. Janka väljus kohe tema kannul. Tal oli nii hea. Kogu aeg olla Laura läheduses, näha teda, peaaegu iga tund mingi väike, kuid tähtis sündmus — see oli rikas, õnnelik elu. Kord vaatab Laura sulle otsa, kord jälgib eemalt, kord naeratab ja näib ootavat, et sa rääkima hakkad, — ta muutub üha julgemaks, kutsuvamaks, ja sinu kahtlused hajuvad nagu udu päikese tõustes. Ainult kord nägi ta Laurat muutuvat. Laura istus mõtteisse vajununa oma asjade juures, raamat käes, kui Janka temast mööda läks. Ja järsku ilmus Laura näole midagi valulist, otsekui varjatud kannatus, sügav-sügav mure, — see oli samasugune pilk, millist Janka oli näinud esimesel õhtul Kazanda talus. Mille pärast Laura kannatab, mis valu põletab tema südant? Armas, kõige armsam, võta minu rõõm, võta kõik helge, mis mul on, jäta mind vaeseks ja paljaks, kui ainult sinul on hea! Lõpuks Laura märkas Jankat, ning taas lõi tema

silmis särama päikesepaiste ja soojus, huuled avanesid pisut ja ta naeratas.

Janka Zītars, kas sul ikka veel ei ole kõik selge? Nüüd sa tead kõike, sinu igatsusele on kaja vastanud — sa ei unista enam üksi.

Veel üks öö lageda taeva all. Siis puhkis pimeduses must vedur ja jaama ees jäi seisma vagunite rida. Janka käis piki rongi ja luges vagunid üle. Kakskümmend kolm. Aga vaja oleks neliküimmend. Kas see rong on üldse nende jaoks mõeldud?

Ei, ikkagi. Hommikul kirjutati vagunitele kriidiga numbrid peale, seejärel viidi rong desinfitseerimisele. Igast vagunist pidid mõned mehed minema ning vastu võtma raudahjud ja magamislavatsite lauad. Puhastatud rong sõitis jälle jaama ette tagasi. Aga vaguneisse minekust polnud veel midagi kuulda. Kui oli mõni aeg jaamas oodatud, asjatult raudteelasi küsitletud, läksid metsaasukad oma onnidesse tagasi. Janka jäi vaguniite juurde vahti pidama.

Möödus mitu tundi. Ja siis — järsku nagu välgulöök tuli jaamaülema korraldus: «Kahekümne kolme vaguni reisijad — peale istuda!»

Linnapõgenike laager raudtee kõrval lõi kohe kihama nagu sipelgapesa. Janka kihutas metsa, nii kuidas jalad võtsid. Lõõtsutades, salapärase näoga jooksis ta onniridade vahelt läbi, ei vastanud kellelegi, enne kui jõudis oma onni juurde.

«Mis on? No räägi ometi — mõni teadaanne või?» küsisid vennad, teiste onnide juures aga kikitati kõrvu, et mis ta vastab.

«Andke üks kott siia, kahmake ise ka igaüks mõni komps ja jookske jaama — pealeminek!»

Janka haaras koti kuivikutega ja tormas tagasi jaama, et oma perele vagunis kinni panna kõige parem koht — ülemisel lavatsil akna juures. Mets lõi liikuma, tekkis lausa paanika. Mehed ja naised traavisid, kompsud käes, kõigis onnides sagiti ja sekeldati, karjuti, sõimeldi, kiirustati üksteist tagant, naerdi. Lapsed plaksutasid käsi, venivillemid ähkisid kärsitusest, noored jooksid nagu põdrad üksteise võidu. Janka võistles oma venna Ernestiga ja tuli võitjaks. Esimesena metsalaagrist jõudis ta vaguni juurde ja viskas kuivikukoti ülemisele lavatsile akna alla. Mõni silmapilk hiljem lendas teise akna alla Ernesti kott.

«Jää sa vagunisse ja passi peale, et keegi meie kohtadele ei trügi!» hüüdis ta Jankale. «Ma jooksen tagasi asjade järele.»

«Ei, jää sina!» hüüdis Janka vastu ja tormas minema.

Kõigile olid rongis kohad ette nähtud ja igaühel oli vagun teada, keegi teine ei võinud sinna sisse kolida, aga nad unustasid selle ja kartsid, et nende koht ära võetakse ja nad peavad ilma jääma. Arutu kiirustamine, suur erutus... Oleks piisanud ainsast mõtlematust sõnast — ja nad oleksid kaklema läinud, küünte ja hammastega oma õigusi kaitsnud.

Poolel teel onni juurde kohtas Janka Aijat. Ka tüdruk ruttas jaama poole, kuid komps, mida ta turjal kandis, oli nii raske, et ta pidi sammu käima.

«Anna siia, las ma viin!» hüüdis Janka. Ta haaras Aija kompsu ja pidas maha teise jooksuvõistluse — seekord Brengulisega. Neil mõlemal olid ühesugused väljavaated võita, sest Brengulise komps oli kergem, see-eest olid aga Jankal nobedamad jalad.

«Pühi suu puhtaks, Brengulis, ette ma sind ei lase!» mõtles Janka, joostes õlg õla kõrval suure peremehega. «Miks sa varem ei taibanud?»

Nad jõudsid vaguni ukse juurde ühel ajal. Kuid siin tuli Jankale appi väike eelis: Ernest oli vagunis, võis kompsu vastu võtta ja panna sinna, kuhu vaja, Brengulis aga pidi astmetest üles ronima.

«Pane sinna teise otsa akna alla!» hüüdis Janka Ernestile. «See ei ole meie oma.»

«Kuidas siis nii?» imestas Ernest. «Pane ise, mis mul võõraste asjadega tegemist.»

Aga Janka käratas talle nii kurjalt peale, et Ernest ehmunult sõna kuulas. Siis laskis Janka tal metsa minna, ise ronis vagunisse ja valvas vallutatud kohti justkui Kerberos. Egas parem koht olnud sugugi tühine asi — viis tuhat kilomeetrit sõita, tasub ikka võidelda akna ja ülemise lavatsi pärast!

Neljanda akna oli hõivanud Fricis Siliņš, Brengulis pidi leppima pimeda alumise lavatsiga. See ei meeldinud talle põrmugi, ja kogu esimese õhtu, seni kui asjad põrandalt ära nurkadesse koristati, põrnitses ta vihaselt Jankat: trügis ette, pagan, ei ole säärasel häbi ega lugupidamist tähtsama mehe vastu. Mis tal nüüd viga üleval akna juures — muigab, hambad irvi. Sina aga konuta pimedas justkui mäger, äh...

Lõpuks oli see märul läbi. Kahekümne kolmes vagunis põlesid tol õhtul lõbusalt raudahjud, inimesed seadsid ennast sisse, tõmbusid koomale — ja ennäe, kõigile jagus ruumi, nii nagu see kellelgi nüüd oli. Tühjalt seisid metsas mahajäetud onnid. Osa põgenikke konutas veel väljas ja vahtis kadedalt õnnelikke, kes olid vaguneisse pääsenud. Ilma nendeta ära ei sõideta, rong

seisab niikuinii jaamas ja ootab ülejäänud vaguneid, aga siiski — katus pea kohal, soe ruum ja kindlustatud koht ešelonis. Sadagu vihma või lund või ulugu tuul — neil ei ole selle pärast mingit muret.

Ka Niedrad olid ulualla saanud. Ühes vagunis rongi keskel aga askeldas velsker ja kinnitas uksele Punase Risti märgi. Selle vaguni ühes otsas oli piduriplatvorm. Põgenikud imestasid, milleks on seda vaja rongi keskel, kus konduktorid kunagi ei sõida, kuid hiljem nad mõistsid, et platvorm pole sanitaarvaguni juures juhuslikult: see ei seisnud kunagi tühjalt...

2

Seitsmendal oktoobril jagati sõjapõgenikele igaühe kohta nael leiba, tükike seepi ja üks küünal vaguni peale. Rong seisis nagu ennegi jaama juures tagavarateel, väljas ootas veel kaheksakümmend põgenike perekonda, jaamaülem aga kordas, et ešeloni enne ära ei saadeta, kui kogu koosseis on kohal. Vagunipargis seisis ei tea mis vajadusteks kakskümmend tühja vagunit. Küllap need olid millekski muuks määratud — miks neid muidu tühjalt hoitakse?

Varsti võis märgata huvitavat nähtust: vaguneisse asunud inimesed hakkasid end kratsima. Suured ja väikesed, vaesed ja rikkad, lihtlabased ja peenemad — kõik pistsid aeg-ajalt käe põue ja hõõrusid sügelevat ihu. Mõni vargsi, naabreid häbenedes, teine avalikult ja naljaga: «Meile on külalised tulnud. Hakkavad kutitama.»

Siman Brengulis, kelle tüse keha vist putukatele eriti meeldis, toetas selja uksepiida vastu ja hõõrus seda nagu hobune. Kuid vaguneis oli ka haigeid; söödikud imesid nende verd, siis roomasid tervete juurde — ja peagi oli haigeid veel rohkem. Kaks tõbist lamasid juba sanitaarvagunis velskri juures.

Nõnda algas reisiromantika... Täid, tüüfus ja karboolilehk. Väljaheidete triibud raudteetammil. Laibad piduriplatvormil sanitaarvaguni otsas. Kuid rong ei liikunud paigastki.

Põgenike hulgas levis kuuldus: keegi kõrge raudteeametnik olevat ilma pistiseta jäänud, ja kui tahetakse ära sõita, siis...

Kui Kārlis Zītars sellest kuulis, läks ta otsejoones jaama. Jaamaülem oli linna läinud, jaamakorraldajaga ei tahtnud Kārlis aga hakata asja arutama.

Õhtupoolikul, kui jaamaülem tagasi tuli, toimus kontoris kõnelus. Kārlis Zītars tutvustas ennast.

«Tulin paluma mõningaid selgitusi sõidu asjus,» alustas ta.

«Olge lahke, seltsimees!» pöördus jaamaülem tema poole. Korraldaja tegi näo, nagu uuriks telefonogrammide žurnaali. Külastaja range toon üllatas teda veidi — ei kõlanud üldsegi nii, nagu oleks ta tulnud ärilisi läbirääkimisi pidama.

«Seltsimees jaamaülem,» jätkas Kārlis, «kas te ei võiks mulle öelda, mis kuupäeval te korralduse kohaselt peate meie rongi ära saatma?»

«Vastavalt võimalustele, kulla mees, vastavalt võimalustele. Kas te arvate, et meile pakub erilist mõnu nii kaua teiega jännata? Oo, me oleks rõõmsad, kui võiks teid juba täna õhtul minema saata.»

«Miks te seda siis ei tee?»

«Kui imelikult te räägite! Ma ei saa ometi poolikut ešeloni teele saata. Te ise teate, et puudub veel seitseteist vagunit.»

«Võib-olla ütlete mulle, mis eesmärgil seisavad vagunipargis need kakskümmend tühja vagunit, mida me näeme seal juba kolmandat päeva?»

Ülem põrnitses närviliselt korraldaja poole. Too nuuskas nina.

«Noh, nende kohta ei saa ma teile lähemaid seletusi anda. Neil on eriline otstarve. Ma imestan, seltsimees, teie kummalise huvi üle. Vagunipark! Ega te ometi looda, et ma hakkan võõrale inimesele teenistussaladusi avaldama. Ja üleüldse ei ole mul aega teiega vaielda. Minge ja oodake! Kui vagunid tulevad, siis asute teele.»

Kārlisel ei jäänud muud üle kui head aega ütelda ja ära tulla.

Vagunis ootas teda aga meeldiv uudis.

«Sel ajal kui sa ära olid, käis üks mees sind otsimas,» seletas Janka. «Tahtis väga sinuga kokku saada. Välimuse järgi otsustades keegi tähtis tegelane, vist komissar. Jättis sulle kirja.»

Ta andis Kārlisele pruuni ümbriku, kus oli lihtne taskuplokist rebitud ruuduline paberileht.

«Südamlik tervitus, Karl Andrejevitš!

Mu töökaaslased ütlesid, et Sa oled mind mitu korda otsimas käinud. Olin mägedes tähtsal komandeeringul. Nüüd olen mõned päevad siin. Tule minu poole! Olen igal ajal Sinu käsutuses. Ehk võin Sulle kuidagi kasulik olla? Ära häbene oma vajadustest rääkida — olen Sinu heaks valmis tegema kõik, mis minu võimuses. Ootan Sind! Tšernjajev.»

Kui Kārlis oli selle läkituse läbi lugenud, läks ta nägu naerule.

«Vist midagi head?» küsis Janka.

«Jah, väga head,» vastas Kārlis. «Kahju, et sa mind ei kutsunud, kui see mees siin käis. Olin ju siinsamas, jaamaülema juures. Homme sõidame minema.»

«Jaamaülem lubas või?» kostis alumiselt lavatsilt Sīman Brengulise hääl.

«Ei, jaamaülem ei lubanud tühjagi,» ütles Kārlis. «Aga ma tean kindlasti, et meil ei tule enam ühtainustki päeva siin komutada.»

Ta läks kohe linna ja otsis Tšernjajevi tema töökohal üles.

Tšernjajev võttis vana võitluskaaslase väga sõbralikult vastu. Lauale ilmus kohe kaks klaasi kuuma kange teega. Alguses räägiti eraviisilist juttu. Kārlis sai teada, et Tšernjajev on praegu Biiski poliitbüroo ja revolutsioonilise tribunali liige. Seejärele rääkis Kārlis isa surmast ja läti koloonia likvideerimisest, kirjeldas põgenike elu metsalaagris ja oma äsjast jutuajamist jaamaülemaga.

«Me oleme justkui õela nõiduse kütkeis. Toidukraam, mis oli reisiks varutud, on varsti ära söödud, aga meie ei ole veel paigastki liikunud. Igal sammul tuleb altkäemaksu anda. Täna ehk saab veel midagi kokku kraapida, aga varsti ei ole meil enam muud kui paljas elunatuke. Mis siis saab?»

«Kas sa oled juba kusagilt abi otsinud?» küsis Tšernjajev.

«Evakuatsiooniosakonnas oleme oma olukorrast iga päev rääkinud, aga nemad ei suuda midagi ette võtta. Või ehk ei taha meid aidata.»

«Parteikomitees oled käinud?»

«E-ei . . . Ootasin sind komandeeringust tagasi.»

«Tšekaas pole sa ka muidugi nägugi näidanud?»

«Ei ole. Ja mis ma oleks pidanud sealt otsima — ega see ole poliitiline asi. Sellel on puhtalt majandusliku korralageduse iseloom.»

«Säärane sa mul oled!» naeris Tšernjajev. «Kui oli vaja nõukogude võimu eest võidelda, siis sa teadsid oma kohta ja mõistsid ka relvaga ümber käia, aga nüüd, kui on vaja aidata nõukogude võimul õiglust jalule seada ja ausaid inimesi kaitsta alatute ülekohtu vastu, — nüüd sa ei tea, kust otsast alustada ja kuskohast endale tuge leida. Kuula, mis ma sulle ütlen, sõber!» Tšernjajev muutus jälle tõsiseks. «Kõik, mis meie elus aset leiab, on poliitika. Kui närused inimesed, kelles käärib veel vana maailma mürgine pärm, oma tegevusega kompromi-

teerivad nõukogude võimu, pressivad välja altkäemaksu ja desorganiseerivad riigi majanduslikku ja ühiskondlikku elu, siis see on nende poolt seesugune poliitika, mida me ei tohi jätta ilma tähelepanu ja vastulöögita. Kui sa midagi seesugust näed, siis ei tohi vaikida. Lähed aega viitmata tšekaasse ja nimetad asju nende õige nimega. Kui sa oleksid nõnda teinud, oleks teie rong juba teisel pool Uuraleid. Biiskist aitan ma teil ära sõita. Võtan ühenduse Barnauliga ja hoolitsen selle eest, et teie rong jõuaks ilma takistusteta Novonikolajevskisse. Kuid kogu reisi pole mul võimalik kindlustada, igas kohas ma ei saa kaasa rääkida, kahjureid ja altkäemaksuvõtjaid on aga praegusel ajal raudteetransportis rohkem, kui sa oskad ette kujutada. Seepärast jäta endale meelde: kui juhtud reisil kokku mõne lurjusega, siis tea, et too pole nõukogude inimene ja tema taga ei seisa nõukogude võim. Ta on vaenlane, kes töötab nõukogude võimu ja seaduste vastu, ja sina ei tohi selle jätise eest kartma lüüa. Raudteel on Transporditšekaa osakonnad. Nende esindajaid leiad igast suuremast jaamast. Kui kuskil tuleb seisak, kui teile tehakse liiga, ei peeta kinni õiglusest — mine otsekohe Transporditšekaasse ja kutsu nad endale appi. Ja ma kinnitan sulle: abi saad sa alati.»

«Pean meeles,» lubas Kärlis. «Suur tänu väärtusliku nõuande eest.»

Kärlise juuresolekul helistas Tšernjajev Biiski tšekaa juhatusse ja palus järele uurida, miks läti sõjapõgenike ešelonile ei anta puuduvaid vaguneid ja mis otstarbeks seisavad vagunipargis kasutamata kakskümmend tühja vagunit. Seejärel süütas ta paberossi ja vaatas Kärlist pika mõtliku pilguga.

«Miks sa ära sõidad?» küsis ta lõpuks. «Mis õnne sa loodad Lätimaalt leida?»

«Ma ei looda sealt õnne leida, seltsimees Tšernjajev,» vastas Kärlis. «Siin saadakse ilma minuta läbi. Seal... seal ma olen ehk vajalikum kui siin.»

«Sa võid teha nii, nagu ise paremaks pead,» ütles Tšernjajev. «Ma ei taha sugugi sul sõitu maha laita, ehkki sind oleks väga vaja ka siin, seda tean ma selgesti. Kuid ühe sõbraliku nõuande tahan sulle siiski anda: ära lase neil valgetel vägivallatsejatel seal kodumaal oma mõistust uduseks ajada ega ennast nende sohu kiskuda. Sa oled liiga hea ja tubli, sa ei tohi meile võõraks jääda.»

«Ära muretse, Tšernjajev,» vastas Kärlis liigutatult. «Ei jää ma võõraks, sa ei pea minu pärast kunagi punastama.»

Hilja läksid nad lahku tol õhtul.

Järgmise päeva, üheksanda oktoobri varahommikul viidi vagunipargist seitseteist tühja vagunit desinfitseerimisele. Lõuna ajal lubati sisse kolida neil perekondadel, kes veel väljas olnud. Õhtul aga tuli puhkides kohale must vedur, haakis enda rongi etteotsa ja pani esimest korda puhvrid kolksuma. See oli närviline raudruun tigeda kutsariga — tõmbas ja tõukas vaguneid nii järskude ja äkiliste rapsakutega, et inimesed kukkusid pikali ja teetrumlid ahju peal läksid ümber. Aga kõigele vaatamata oli see siiski rõõmus liikumine. Las rapsib, las raputab nii palju kui tahab, kui ainult liiguks! Põgenikud tõmbasid trepid vagunisse ja keegi ei julgenud enam välja minna, kuigi rong seisis jaamas veel mitu tundi.

Ja siis keskööpaiku, kui metsa kohal särasid kuu ja eredad sügistähed, kui rahe rabises vagunikatustel ja akende taga tuhises tuul, — siis helises jaama kell kolm korda ja konduktori vilele vastas veduri läbilõikav huile. Puhvrid kolksusid, vagunite rivi nõksatas ja rattad alustasid oma lõbusat, tõtlikku laulu.

Lõpuks ometi oli alanud suur tagasilend.

Janka ei saanud kogu öö und silma. Ta lebas akna juures, vaatas, kuidas libisevad mööda telefonipostid, metsasalud, külad ja nurmed, ning mõtles õnnelikult: «Me sõidame koju... me siiski sõidame koju!»

Vaguni seinad võbisesid, raske tume kast kõikus, akende taga vihises tuul. Ja see oli otsekui hällilaul, mille äiutusel väsinud reisijad üle hulga aja esimest korda magusasti ja muretult magasid.

3

See oli tõesti imelik raudruun, mis põgenike rongi vedas: must, määrdega koos, liikmed siit-sealt vigastatud. Tal olid küljes ka kõik hobuse omadused ja vigurid. Seda teades polnud raudteelased teele kaasa andnud kõiki neljakümmend vagunit, vaid kümme jätnud Biiskisse. Kuid ka kolmveerandilise koosseisuga sõites väsis vedur aeg-ajalt ära ja jäi seisma. Seisis keset steppi tunnikese, tõmbas hinge tagasi ja siis logistas jälle edasi. Ühes jaamas — poolel teel Barnauli — jättis vedur rongi sinnapaika ja tõttas tagasi Biiskisse sinna jäänud kümne vaguni järele.

«Kui ta niimoodi kogu teel veab, siis ei jõua me kevadekski pärale,» arutati vaguneis.

«Kuhugi me ikka pärale jõuame,» vastasid teised musta huumoriga.

Terve pika päeva konutasid nad paigal. Vaadata seal midagi ei olnud — lage tasandik, mõni harv kaseke stepi serval ja hall sügistaevas. Rööbaste kõrvale tehti tuli üles ja keedeti kartuleid, noored poisid otsisid puid. Õhtul tuli vedur koos mahajäänud vagunitega tagasi ja öösel hakkas rong edasi liikuma.

Ja veider lugu: iga kord, kui rong peatus, muutusid inimesed rahutuks, närveerisid, ei saanud ööselgi magada, aga niipea kui vagunirattad kolisema hakkasid ja ešelon paigast liikus, jäid kõik vait, muutusid rõõmsamaks ja magasid muretult oma mustendavates puurides. Liikumisel oli rahustav jõud, ja mida kiiremini rong liikus, seda rahulikumad olid reisijad. Nad olnuks nõus sõitma ühtesoodu, ilma ühegi peatuseta — söömata ja kustunud raudahjuga.

Barnaulis väljendus see kärsitu tõttamine esimest korda kollektiivselt. Põgenikele teatati, et nad võivad leiba saada, naela inimese kohta, kuid siis peab rong kuni õhtuni, kogu päevaks jaama jääma. Nad loobusid leivast, ehkki mõnel oli vaid paar kuivikut alles: «Milleks oodata! Sõitku aga edasi!»

Ja rong ruttas edasi. Tühjad kõhud korisesid ja nurisesid, sülg valgus suhu ja enesepetteks joodi palju teed. Vajadus sunnib kõigega leppima ja isegi häbi unustama. Ainult ühte nad ei suutnud: teistele oma nälga näidata. Söögiajal poeti vaguni pimedatesse nurkadesse, need, kes lamasid ülemistel lavatsitel, keerasid naabritele selja, et keegi ei näeks, mida nad söövad ja kui palju. Kellel enam midagi ei olnud, need häbenesid oma puudust, teesklesid söömist, närisid kaua ja matsutasid suud, pärast püüdsid isegi röhitseda. Kellel veel söögikraami oli, need jällegi varjasid oma rikkust ja häbenesid veel rohkem, sest piinlik on süüa, kui näljaste silmad sind vahivad, — nemad ju tahtsid ka süüa, kuid neil ei olnud enam midagi, ja sööja tundis end süüdlasena, et temal veel oli. Brengulis, kellele alguses ei meeldinud koht alumisel lavatsil, mõistis nüüd, missugust mugavust see talle pakkus: seal all oli alati pime, ja kui sügavamale nurka pugeda, võis rahumeeli täis suuga mugida kõike, mis jumal andnud. Sinul on pekki, võid, mett, valgeid saiakuivikuid ja pudru jaoks kotitäis hirssi. Tõtt-öelda võiksid sa rahumeeli sõita ükskõik kui kaua, tundmata muret, kui rong mõnes jaamas kauem seisab. Ja kui kõik on ära söödud, siis on sul veel särgi all kotikeses mõni kuldkümneline ja patakas tsaariraha — selle eest võib igas kohas midagi saada. Aga sinagi ei suuda rahulikult peat vaadata, kuidas su naabrid

vaguni teises otsas puistavad sooja vette näputäie jahu, nii et tuleb välja midagi loomaroka taolist, ja nimetavad seda jahupudruks, ehkki see pole hoopiski puder. Ei, see on võrdlemisi ebameeldiv pilt. Kuid veel ebameeldivam on kuulda, kuidas ülemisel lavatsil väike poiss ütleb oma õele: «Aija, ma tahaks süüa . . . Kas sul on veel mõni suhkar?» Õde vastab midagi üsna tasa, krabistab kotiga, kuid sa tead, et seal ei ole mitte midagi, ja väike poiss vahib suurte säravate silmadega oma naabreid, kui need hakkavad teevette kastetud kuivikuid nosima. Suured inimesed seesugusel korral ei vaata, pööravad näo kõrvale ja teevad, nagu ei näeks, laps aga ei taipa veel, et ka vaatamine on ebaviisakas. No mis teha, tahes-tahtmata tuhnid oma kotis, salaja teiste eest pistad poisikesele mõne kuiviku pihku ja siis teed nägu, nagu sa ise ei teakski, mida nüüdsama tegid. Häbi . . . Aga mispärast? Kas selle pärast, et sinul on veel õigus elule, teistel aga enam ei ole? Või selle pärast, et sina teed need katsumused elusalt ja tervelt läbi, teised aga hukkuvad?

Barnauli ja Novonikolajevski vahel seisis rong terve päeva Tšerepanovo jaamas. Hommikul lamas sanitaarvaguni piduriplatvormil keegi naine, kes oli öösel surnud. Velsker oli ta välja tõstnud, et omaksed saaksid surnu maha matta. Kirstu otsida polnud aega. Omaksed mähkisid surnu lina sisse ja matsid ta raudtee lähedale põõsastikku. Seejärel sõitis rong pikemalt peatumata Novonikolajevskisse. Hommikuti käisid need, kellel mõni omastest haigena sanitaarvagunis, piduriplatvormi juures vaatamas. Teine oli üks väike poiss, kolmas — üksik vanamees Malienast. Nende asemele viidi sanitaarvagunisse uued haiged.

Neljandal päeval jõudis rong Novonikolajevskisse ja seisis jälle kogu päeva jaamas. Põgenikele anti inimese kohta nael kartuleid, veidi suhkrut ja kohvi. Jaama lähedal oli turg. Põgenikud viisid sinna müügiks, mis kellelgi veel oli. Janka läks hommikul suurt vaksalit vaatama, kuid pilt oli nii sünge, et ta tuli peagi vagunisse tagasi ja lamas kogu päeva sees. Siberi magistraali suur sõlmpunkt oli ronge täis. Volgamaadelt, mida sel aastal oli tabanud hirmus põud, tõttasid ida poole nälgijate ešelonid. Iga vaguni juures vahtisid vastu rämpsuhunnikud, maad katsid inimeste väljaheited, kodutud koerad hulkusid ringi ja tuhnisid selles kloaagis. Igal pool venisid löputud vagunite read, kaugemal olid depoo, vabrikud, tolmukeerised ja suitsuvine, nii kaugele kui silm ulatus. Sellises õhus pidid närtsima kõik lilled, kuivama puud ja rooste sõi raua läbi. Siin tuli rinnal õhust puudus, inimene unustas unistamise.

Õhtul hakkas rong jälle liikuma. Paistis, et siin, suurel Siberi magistraalil, edeneb reis paremini. Vedurid olid tugevamad, kiirema käiguga, brigaade vahetati harvem. Oh neid õnnetuid brigaade! Need olid põgenike kõige hullem nuhtlus: igas kohas, kus neid vahetati, pidi valmis olema pikaks paigalkonutamiseks. Ainult üks kord, Kargatis, toimus vedurimeeskonna ja rongisaatjate vahetus nelja tunniga, nii et mitmed põgenikud, kes olid turule läinud, ei jõudnud õigeks ajaks pärale ja jäid jaama maha. Järgmisel päeval sõitsid nad reisirongiga ešelonile järele.

Päeval ja ööl libises vaguniakendest mööda Baraba nukker maastik — meretaoline, ääretu soine stepp, kohati väikesi kääbuskaski ja põõsaid, igal pool kare lõikhein ja kõrkjad. Vahel harva ilmus nähtavale loomakari, tõusis õhku linnuparv, ja jälle ei olnud tundide kaupa ühtegi elusolevust näha. Kohati paistis suuri põlendikke, seal oli rohi kõrbenud ja maa süsimust. Aga kusagil selles sünges sooriigis elas ka inimesi, kes kuude kaupa olid kogu muust maailmast ära lõigatud. Nad karjatasid loomi ja ootasid, kuni talvepakane tõmbab Baraba mädasoole jääkaane peale ning võib sõita stepilinnadesse. Siin ei olnud tõepoolest midagi vaadata. Põgenikud rõõmustasid, et rong nii kiiresti sellest kõrbest läbi kihutab, jaamades läksid nad raudteelastele appi veduri peale puid laduma. Neil oli juba vedurijuhtidest oma arvamus kujunenud. Mõned oskasid rongi nii liikuma panna, et ei tundnudki, ja pärast suurt kiirust arendada ilma vaguneid kõigutamata — need olid õiged mehed omal kohal. Teised aga puterdasid, raputasid kogu ešeloni. Mõni vedurijuht tegi julma nalja: pärast vilet andis täiskäigu tagasi, siis pidurdas järsult ja äkitselt rapsas jälle edasi. Rong rappus ja viskles justkui palavikus, ühest otsast teiseni jooksis puhvrite kolksumise ragin, vagunites kukkus kõik ümber ja pikali, inimesed vandusid, näitasid vedurijuhile rusikat ja nimetasid teda tõpraks.

Järgmisel päeval pärast Novonikolajevskist väljasõitmist tuli Zitarite ema sanitaarvagunisse viia. Ta oli juba laagris tõbiseks jäänud ja haigena rongile tulnud. Sumbunud õhk, raudahju vingune leitsak, mis ei vähenenud ei päeval ega öösel, ja vesine kört ei aidanud paranemisele kaasa. Alvine oli nii jõuetuks jäänud, et ei suutnud enam vagunist välja minna, ja kui naabrid teada said, et tal on tüüfus, hakati nurisema. Otse näkku keegi midagi ei öelnud, aga sünged pilgud, hukkamõistev

suhtumine ja Brengulise käik velskri juurde väljendasid inimeste rahulolematust. Kes võiski nõuda, et naabrid salliksid endi hulgas ohtlikult haiget inimest? Kolmeteistkümnendal oktoobril viidi Zitari Alvine ära. Järgmisel päeval hakkas tal paju halvem, ja viieteistkümnenda oktoobri hommikul, kui rong brigaadi vahetamiseks Tatarski jaamas peatus, leidis Kärlis oma ema piduriplatvormilt. Polnud enam midagi parata.

Rongi komandant tõmbas põgenike nimekirjas Alvine Zitara nimele kriipsu peale, kahekümnendas vagunis läks veidi lahedamaks ja kolm poega kaevasid stepipõõsastikku haua. Neil oli ainult üks labidas, seepärast kaevati kordamööda. Muld oli märg nagu ikka soos. Niipea kui madal auk sai kaevatud, valgus vesi sinna sisse, aga välja ammutada polnud võimalik — siis oleks pidanud kogu Baraba stepi tühjaks ammutama. Sel ajal kui üks kaevas, kandsid teised kaks ämbritega vett kraavi. Nõnda higistasid nad seal mitu tundi. Vahepeal olid Elza ja Karmite ema korda seadnud ja lina sisse mähkinud — kirstu polnud kusagilt võtta. Pojad tulid emale järele. Peeti nõu, kas ei peaks surnut veel ka tema enda kootud vooditeki sisse mähkima, aga Ernest ütles, et emal poleks sellest niikuinii midagi kasu, teki võiks parem ära müüa, saaks pätsi leiba, ja kui just tahetakse, siis võib emale näo peale mõne paksema riidetüki laotada.

Enne kui surnukeha hauda lasti, ammutati auk veel kord kuivaks. Aga sel ajal kui saatjate salgake matuselaulu laulis, kogunes augu põhja jälle vett ja esimene labidatäis liiva paiskas ülea poriseid pritsmeid. Seda nähes hakkasid naised veel valjemini nutma, mehed pöörasid pea kõrvale ja nuuskasid vihaselt nina. Ruttu aeti haud kinni ja tehti kääbas peale. Kuna lilli enam ei olnud, laotati kääpale kaseoksi, küljed tugevdati mätastega, ühte otsa pisteti rist — kaks ristamisi löödud ümmargust kaseroigast, ühenduskohal väike lauajupp. Sellele oli musta värviga maalitud Alvine Zitara nimi ning sünni- ja surmaaeg.

Nüüd ei olnud Zitari lastel enam ei isa ega ema ja üks vendadest pidi kõik mured perekonna eest enda kanda võtma. Ernest oli kõige vanem. Ühelt poolt tahtis ta seda au endale (aest Liivimaa rannas ootas isatalu ja keegi peab seal peremeheks hakkama), aga see au pani peale ka kohustusi, hoolitsemise nooremate vendade-õdede eest, ja sel raskel ajal oli kõige raugavam ainult enda eest hoolitseda. Ei, Ernest ei protesteerinud, kui Kärlis otsustamisõiguse enda peale võttis. Temal laiemad õlad ja rohkem kogemusi, las murrab pead, kui-

das omaksed koju viia, aga mina vaatan pealt. Ja ega veel ei teagi, kes Zītaril peremeheks saab, seda otsustab seadus.

On kombeks, et pärast inimese surma omaksed vaatavad päranduse üle ja jaotavad selle ära. Ka Kārlis Zītars pidas sellest kombest kinni, kuid hoopis erinevatel põhjustel: ta kontrollis, kui palju on veel söögikraami jäänud ja mida võiks ära müüa, kui toiduga reisi lõpuni välja ei tule. Kuivikuid oli umbes pool kotti, peale selle paar kilo pekki ja kolm-neli kilo jahu. Kui arvesse võtta, et suuremates linnades antakse neile vahel leiba, siis kokkuhoidlikult elades jätkuks toitu kaheks nädalaks. Ent siis ei tohiks teel ainsatki päeva kaotsi minna, sest nende väheste asjade ja riideesemete eest, mida võiks veel ära müüa, saaks toitu vaevalt nädalaks ajaks.

Nad olid alustanud võidujooksu saatusega. Praegu oli neil veel mõningaid väljavaateid selles võistluses võita, aga kui tuleb vahele mõni juhus, väike ettenägematu takistus, siis on kaotus parātamatu.

Selline juhus, selline takistus, palju suurem, kui nende olukorras oleks tohtinud olla, tekkis sealsamas Tatarski jaamas, kus rong oli peatunud brigaadide vahetamiseks.

5

Linn asus vaksali läheduses. Süngemat kohta on raske ette kujutada. Tundra. Läbivettinud, heinatanud soo. Silmapiirini mitte ühtegi küla ega metsatukka — ainult lage, elutu stepp ja kidurate kaskede võserik, ning keset seda kõrbe suur jaam depooga, vagunipargiga ja paljude rööbasteedega. Viieteistkümnenda oktoobri hommikul, kui lätlaste ešelon Tatarskis peatus, seisis seal juba kaheksa teist rongi, mis ootasid siin ühel ja samal põhjusel: veduri vahetamine. Seal oli üks poola põgenike ešelon, üks rong punaarmeelastega ja kaks toiduainete vedamise koosseisu. Neile neljale lisandusid nüüd veel altailased, nii et kokku sai viis rongi, mis pidid Omskisse minema. Ülejäänud neljas rongis, mis liikusid ida poole, olid Volgamaade näljahädalised — tatarlased, tšuvašid, baškiirid ja mordvalased. Nad ootasid Tatarskis juba mitu päeva, mõni rong seisis siin juba teist nädalat, sest kõik vabad vedurid kasutati ära toiduainete vedamiseks.

Varem siiajõudnud olid pika ootamisega harjunud ega jooksnud öösiti jaama järele pärima, kui rööbastel huilgas mõni uus vedur. Lätlased ei olnud nii rahulikud, nad närveerisid, muutusid iga vilet kuuldes rahutuks ja tüütasid jaamakorraldajaid oma kannatamatusega.

«No teile ometi öeldakse, oodake oma järjekorda ja jätke meid rahule!» öeldi neile. Aga kuidas võisid nad rahule jääda, kui ei olnud enam midagi süüa, kui tüüfus harvendas ühekaupa nende ridu, aga reisi sihtpunktini oli veel üle nelja tuhande versta?

Ja ometi pidid nemadki kannatust õppima. Kui siin oli paarkolm päeva maha magatud, said nad aru, et kärsitus ja kurtmine ei aita, sest teistel on veel raskem.

See oli õige, seda võisid põgenikud igal sammul kogeda. Polnud rohkem tarvis kui teiste rongide kõrval kõndida või lõunasöögi ajal vaguni uks lahti jätta — kohe ilmusid välja hallid, varjutaolised näod ja meeletud, õudselt kilavad silmad vahtisid vagunisse sisse. Need inimesed lonkisid kannatlikult ja arglikult vagunite ukse ees, vahtisid häbenemata, kuidas teised inimesed sõid, ja tummalt paluva pilguga jälgisid iga pala, mille need suhu pistsid. Nad ei olnud juba mitu päeva ivagi söönud ja toidu valikul muutunud nii hoolimatuks nagu metsloom näljasurma äärel. Miski ei olnud neile vastik, midagi nad ei häbenenud. Kiseldes, üksteist kätest eemale kiskudes kargasid nad solgivee kallale, mida vahel mõne vaguni uksest välja kallati; ahnelt püüti iga toorest kartulikooreriba, näriti konte ja korjati üles tanguküberned, kui neid oli solgivette jäänud. Küsida või paluda nad ei julgenud, kuid nende tumm, alandlik ootamine, nende kurvad pilgud mõjusid palju valusamini kui kõik haledad sõnad.

Kogu see aeg, kui rong Tatarski jaamas seisis, sadas vihma, mõnikord isegi lörtsi ja puhus külm tuul. Päike ei paistnud kordagi selle hädaoru kohal. Pimedad ööd vaheldusid hallide päevadega, rongid tulid ja läksid, põgenike ešelon aga seisis liikumatult paigal.

6

Sadas kleepuvat lörtsi. Uus rong Volgamaadelt peatus altailaste ešeloni ees ning varjas ära jaamahoone koos pika tühja perrooniga. Janka oli hommikul koos teiste poistega läinud steppi küttepuid otsima, ta oli toonud suure kandami kiduraid kaski ja nüüd kuivatas märgi rõivaid vaguni raudahju juures. Stepis oli Fricis Siliņš kuulutanud talle rõõmsat uudist: ta oli Janka kirja täna hommikul Laurale üle andnud.

«See juhtus nii. Läksin hommikul jaama keedetud vett tooma. Laura käib ka kipjatoki järel, seda olin juba varem tähele pannud, seepärast passisin peale, kui ta minema hakkas, ja läksin kohe tema kannul. Perroonil ei olnud ühtegi inimest, ja ma tegin nüüd hoopis teisiti kui Biiskis. Lihtsalt läksin ligi, teretasin ja ütlesin: «Vabandage, mul on teile midagi üle anda.» Võtsin kirja välja ja ulatasin talle. «See on minu sõbralt.» Ta vaatas üllatunult minu otsa ja tahtis ära minna. «Vabandust, te ju üldse ei tunne mind,» ütles ta. «Aga mu sõber tunneb teid ja teie teda ka,» seletasin mina. Seepeale pistsin kirja talle pihku ja tulin tulema. Pärast nägin, et ta pani kirja taskusse ja naeratas.»

Väljas sadas märga lund, raudahju korstnas ulus tuul ja iga tuulepuhang paiskas vagunisse suitsupahvaka, ent Janka meel oli rõõmus: ta oli jälle Laurale end meelde tuletanud ja teadis, et tüdruk mõtleb praegu temast. Siinsamas ligidal, nelja vaguni taga. See on palju lühem maa kui põlendikult Kazanda oruni. Jankal pole enam tarvis silmi kinni pigistada ja pingsalt mõtelda, et meenutada Laura häält ja välimust. Ei, ta võib välja minna ja temaga kohtuda, teda näha, teretada ja siis terve päeva sellest mõtelda, milline oli Laura täna olnud. Novonikolajevskis oli ta Laurat kohanud üksipäini võõraste vagunite vahel ja Laura oli talle naeratanud nii armsalt, et tal ähvardas süda seisma jääda. Kuid Janka polnud seisma jäänud ega küsinud: «Kuidas käsi käib?» Hiljem, Kargatis, oli ta Laurat näinud jaama ooteruumis. Seekord oli Laura Janka teretusele jahedalt vastanud ja kõrvale pöördunud, vist oli millestki solvunud. Aga millest küll? Ja nüüd oli Fricis jälle tema kirja Laurale üle andnud. Oli see hea?

Kui vagunis tehti juttu, et keegi peaks teevee järele minema, tõmbas Janka sooja vammuse selga ja ütles: «Andke nõud siia, seekord toon mina.» Ta võttis neli suurt kannu ja läks vaksalisse. Keedetud vee putka juures nad kohtusid. Laura sai esimesena vee kätte ja võis ära minna. Kuid sellest polnud midagi — rongini oli tükk maad ja ta kõndis pikkamisi, väga pikkamisi, justkui ootaks midagi. Küll see vesi voolab täna aeglaselt! Läks tükk aega, enne kui kõik Janka kannud täis said. Siis ruttas ta Laurale järele ja Volgamaade rongi kõrval sai ta kätte. Kui ta Laurast möödus, heitis tüdruk talle silmanurgast pilgu, naeratas punastades, pani nõud maha ja puhus sõrmede peale.

«Liiga kuum vesi,» ütles Janka.

«Jah, kuum . . .» vastas Laura.

Nad pidid ühest piduriplatvormist üle ronima. Janka ronis esimesena platvormile ja võttis Laura nõud vastu. Teisel pool läks ta jälle astmetest alla ja võttis vastu kõik kannud, nii Laura kui enda omad. Pani maha ja ootas, kuni Laura alla tuli.

«Aitäh,» ütles Laura. «Kas te sõrmi ära ei kõrvetanud?»

«Ah ei, ega nii kuum ka ei ole.»

«Jah, nüüd on juba veidi jahtunud.»

See oli kõik. Laura läks oma vagunisse, Janka omasse. Hiljem tuli talle meelde, et poleks maksnud nii ruttu platvormilt alla hüpata, siis oleks Laura ka üles tulnud ja oleks võinud temalt midagi küsida. Või ehk oleks Laura ise midagi öelnud.

Õhtul läks ilm veidi paremaks. Janka läks jalutama ja leidis depoo värava juurest mõned vagunipuhvrid. Kohe tõstis ta ühe üles. Polnudki lugu nii hull, musklites leidus veel pisut jõudu. Pärastpoole, kui saab rohkem liha süüa, võib ta paar-kolm puhvrit korraga ühe käe otsas üles tõsta — Zitarid on tugevat sorti. Kahju, et Laura praegu seda ei näe.

Tagasi minnes nägi ta Laurat koos Rütaga. Seekord oli Laura jälle lahke, vist oli solvang juba unustatud ja andeks antud. Ta vaatas isegi tagasi, kui nad Jankast möödusid, ja Janka oli seejärel kogu õhtu rõõmsas tujus. Ta oli nii rõõmus, et ronis teisele lavatsile ja mängis Aijaga kabet. Ta võitis alati, kuid Aija vaid naeratas punastades oma kaotuse üle. Aija võis mängida, kuidas tahtis, ikka oli Janka tugevam, sest ta nägi selgesti, kuidas nupud mängulaual paiknesid, Aijal aga tegi silmad uduseks Janka lähedus ja ootamatu lahkus. Mõnikord puutusid nende sõrmed nuppe tõstes kokku. Janka ei mõtelnud midagi, ainult tundis, et Aija sõrmed on soojad ja värisevad kergelt, vist mängupinevusest. Aija aga . . . Lõpuks Janka taipas seda ja sai kohe aru, et see pole sugugi kena, kui ta nõnda Aija lavatsi peale kobib ja kogu vaguni nähes temaga kabet mängib. «Tänaseks aitab,» ütles Janka ja ronis alla.

Aija ei öelnud midagi.

Janka heitis oma asemele ja mõtles: «Kui imelik, et isegi siin, nälja ja surma varjus, on võimalik seesugune asi nagu armastus. See on tõepoolest imeline jõud, mida miski ei suuda maha suruda, lausa võlulill, mis võib õitseda igasugustes tingimustes. Kuskil ei ole selle jaoks liiga pime ega külm. Ta saab läbi ilma päikesevalguse ja soojuseta, ajab juured kõige kehvemassegi mulda ja isegi kivist imeb endasse elumahla.»

Ja veel midagi imelikku: alandlikult ja vähenõudlikult unistas Janka Laurast, tal oli küllalt tüdruku ainsast pilgust, ühest sõbralikust sõnast tema huulilt, ja põgus naeratus tõstis teda

õnnejoovastusse. Rohkem ta ei nõudnudki. Aga samasugune oli ka Aija — niisama alandlik ja vähenõudlik tema vastu nagu tema Laura vastu. Ja kui Janka tahaks, võiks ta Aija iga silmapilk õnnelikuks teha, tema, kõige võimsam vägilane vagunis nr. 20, sest iga sõna, mis ta Aijale ütles, omandas tema suus kulla väärtuse. See oli rohkem kui leib ja liha või hirsipuder, mida tema keha igatses, ja ta võis seda pillata kahel käel. Aga ta oli ihne. Ja samasugune oli ka Laura. Aga ... kas ei võinud olla nii, et Laura ootas, millal Janka heldemaks muutub? Võib olla Lauragi, samuti nagu Aija, igatseb Janka lahkust autasuks, ainult uhkus ei luba seda nii avalikult nädata, nagu tegi Aija? Laura on tugevam, Aija nõrgem. Jankale meeldisid tugevad inimesed.

7

Kuuendal päeval sõitis poolakate ešelon minema. Nüüd oli järg lätlaste käes. Ent õhtul, kui ainuke vaba vedur depoost välja sõitis ja komandant juba hoiatas põgenikke, et ei tohi vagunitest eemale minna, pidid nad läbi elama uue pettumuse: viimasel minutil kutsus jaamaülem veduri tagasi, sest öösel olevat oodata sõjaväeešeloni, seepärast ei tohi ainukest vedurit põgenikele ära anda.

Sõjaväeešelon saabuski ja tunni aja pärast seda Tatarski jaamas enam ei olnud. Hommikuni tuli kaks rongi Omskist, kuid vedurid anti toiduainete marsruutidele ja altailastel jäi üle ainult pealt vaadata, kuidas mustad raudruunad lääne poole kihutasid. Nad virelesid jaamas veel seitsmenda ja kaheksandagi päeva. Siis üks raudteelane ütles, et poolakad olevat «määrinud» ja sellepärast minema pääsenud. Nüüd oli selge, miks neid siin näljutati — ilma altkäemaksuta sõita ei saa. Vedur tuleb raha eest osta.

Reisifondi komitee kogunes ilma Kārlis Zītarsi teadmata nõupidamisele. Fondis oli veel alles pool miljonit rubla, kuid komiteemehed hoidsid seda tähtsamate kohtade, Omski ja Jekaterinburgi jaoks. Polnud midagi parata, nad otsustasid viimase tagavara ära kasutada ja saatsid esindajad jaamaülema juurde.

Õhtul viidi pistis ära, kuhu vaja. Öösel sõitis vedur depoost välja ja see haagiti lätlaste ešeloni külge, ehkki kõrvalrööbastel seisis suur toidumoonaešelon. Pärast üheksa päeva kestnud paigalkonutamist tundsid põgenikud jälle vagunite meeldivat

liikumahakkamist, kuid sellist rõõmu enam ei olnud nagu esimesel korral, kui rong Biiski jaamas liikuma hakkas: liiga palju oli hiljaks jäädud, hirmuäratav võistleja hingas juba kuklasse ja vikatimehe kondine käsi sirutus nende elu järele.

Jankat rõhus sünge eelaimus: «Selle reisi sihtpunkti me ei jõua. Ees on veel tohutu kaugus — neli tuhat versta. Ühekaupa pillutakse meid tee äärde maha.»

Ta oli kõige vastu kummaliselt ükskõikseks muutunud. Teadmine, et pääsu ei ole ja tuleb hukkuda, ei õhutanud teda enam meeleheitlikule vastupanule, sest polnud mõtet paratamatuse vastu sõdida. Teda rahustas egoistlik mõte: ta hukkub koos Lauraga. Mõlemal ühesugune saatus ...

8

Kahekümne teisel oktoobril jõudis rong Omskisse. Pimedani lasti sellel seista Irtõši parempoolsel kaldal, õhtul viidi üle silla Kulomzino jaama.

Sinna jäid nad jälle kolmeks päevaks paigale. Ent siin oli hoopis teine maailm ja seismisel teised põhjused kui Tatarski hirmsas laoses. Irtõši kõrgelt kaldalt avanes avar vaade steppidele ja võimsale jõele, mis oli sündinud Kesk-Aasia mägedes ja voolas rahulikult põhja suunas, Põhja-Jäämere poole. Tüki maa tagant paistis keset steppi Omski majadekobarik.

Siin Läti konsulaadis vaadati põgenike dokumendid läbi ja kontrolliti nende õigust Läti kodakondsusele. See oli keeruline töö, sest pikkade aastate jooksul olid paljud põgenikud oma dokumendid ära kaotanud. Aitas igasugusest tõendist: maksukviitung, vana rongipilet, igasugused tunnistused, ristimistõend. Mõnel ei olnud mitte midagi, need tõmmati nimekirjast maha, aga nad ei mõtelnudki rongist ära minna ja Omskisse jääda. Rahumeeli jäid nad ešeloni ja sõitsid hea õnne peale edasi, lootsid, et pärale jõudes tehakse kõik selgeks.

Kulomzinos saadeti põgenikud sauna. See oli rohkem väärt kui nael leiba, aga söödikuid sellest küll vähemaks ei jäänud. Otse vastupidi: puhta ihu lõhna tundes puresid nad veel valusamalt, eriti neid, kel puhas pesu seljas, — see oli vana, kontrollitud tõde, et iga kord pärast pesu vahetamist ei saadud esimesel ööl üldse magada, sest puhta inimese juurde kolis üle kogu naabrite «elus inventar». Sērmükslis rääkis Jankale, mis temaga oli esimesel nädalal juhtunud: esimesi täisid märgates oli ta kohe pesu vahetanud, aga putukaid olnud veel rohkem.

Järgmisel päeval otsinud ta jälle uue särgi, kolmandal nii sama, kuni polnud enam midagi asemele võtta. Aga pääsu ei olnud. Ei jäänud muud üle kui saatusega leppida ja söödikute verejanu stoiliselt taluda. Aga kui ta oli terve nädala elanud musta, vahetamata pesuga, siis oli märganud, et elusolevusi jääb vähemaks ja nad käituvad rahulikumalt: ronivad aeglaselt mööda selga, hammustavad pisut ja ronivad õmbluste vahele magama. Järelikult on mustusel teatud tingimustes isegi positiivne osa.

Jaama lähedal asus turg. Janka korjas oma viimased venekeelsed raamatud kokku ja viis müüa. Esimest korda elus nägi ta seesugust pori kui siin: ei saanud kuhugi astuda ega puhtaks jääda — igal pool must, nätske porimeri. Selles poris seisid kaubaputkad, käsimüügilauad, arbuusihunnikud ja kasahhide soolakoormad. Stepikaamelid kriiskasid läbilõikavalt, pritsides vahutorte mööda käijate peale; müüjad kisasid üksteise võidu, tingisid iga kopika pärast nii ägedalt, et meenutasid pigem riiukukkesid kui ärimehi; hiinlased kükitasid kikivarvul paberossikarpide ja praetud päevalilleseemnete kottide kõrval, ümisedes oma kummalisi lauluviise. Kriitvalge leib, mahlased hobuselihatükid, pooleks lõigatud arbuusid roosa sisu ja mustade läikivate seemnetega kütkestasid nälginud põgenike pilku. Siin oli kõike saada. Kuid nad ainult vaatasid ja sumpasid edasi, pahkluuni ja saapasääre servani porri vajudes. «Pehme käia,» naersid nad, vaadates üksteise poriseid jalanõusid. Kellel läks korda midagi müüa — vana triikrauda, voodilina või taldrikut —, need ostsid leiba. Teised ei ostnud midagi, ainult mõtlesid, et seesugune valge leib peaks vist küll hästi maitsema — kes teab, kas nad kunagi veel saavad sellist süüa või ei.

Kulomzinos leidis Janka jälle mõned vanad vagunipuhvrid. Ta püüdis neid ühe käega üles tõsta, kuid nüüd tundusid need raskemad kui Tatarski jaamas. Hiljem Permis leidis ta veel puhvreid ja need tundusid veelgi raskemad — vaevalt jõudis õlakõrgusele rebida. Veel hiljem leidis ta niisuguseidki, et isegi kahe käega ei jõudnud tõsta, — mida kaugemale lääne poole, seda raskemaks muutusid puhvrid, ehkki väliselt olid päris samasugused. Millega seda seletada?

Janka ei saanud ennast kaaluda ja seepärast ei teadnud, et vastupidi puhvrite muutumatule kaalule muutub ta ise iga päevaga kergemaks; ainult tema vaim läks järjest raskemaks, samuti nagu puhvrid.

Janka oli nii süngeks muutunud, et isegi kõige naljakamad juhtumid ei suutnud teda enam naerma ajada. Kord tekkis kodusõda lätlaste ja leedulaste vahel. Brengulis oli vaguni ette tule teinud ja keetis kartuleid, leedulased aga tükkisid oma tulega peale ja tegid lõkke nii lähedale, et Brengulise tuli hakkas kustuma. Siis Brengulis ütles, et mingu leedulased kaugemale, sest siin on ruumi küllalt kas või kümne lõkke jaoks, aga üks leedu naine pistis sõimama ja pildus Brengulist põlevate tukkidega. Enesekaitseks virutas mees temperamentsele daamile jalaga ja paiskas ta pikali. Seejärel tõusis niisugune lärm nagu Paabelis. Lõpuks pidi rongi komandant vahele segama, sest muidu oleks järgnenud üldine lööming.

Inimestes oli tekkinud suur, haiglane pinge: tigedus, viha, kannatamatus, pahameel millegi pärast, mida võis ainult aimata, sõnul väljendamatu kibedus.

...Janka pesi vaguni ukse juures oma saapaid, väljast- ja seestpoolt, sest pori oli üle sääre ka sisse läinud. Veidi kaugemal askeldasid Elza ja Sarmite tulelõkke juures. Niedrate vagunist tulid välja Laura ja tema õde Vilma. Nad tulid otse siia, Janka poole. Janka oleks heameelega vagunisse peitu läinud, kuid saapad olid veel mustad ja piinlik oli ka niiviisi põgeneda. Teist väljapääsu leidmata jäi ta välja ja ootas tüdrukuid. Esmakordselt jäi Laura tema kõrval seisma ja ütles esimesena: «Tere õhtust.»

Janka pomises vastuse ja pöördus tüdrukute poole.

«Me tulime teid veidike röövima,» ütles Laura. «See pole küll aus, aga ma arvan, et te andestate meie hulljulguse.»

«Kes teab!» vastas Janka naeratades, ise erutatud ja kohkunud. «Ega meilt suurt midagi ole röövida.»

«Võib-olla siiski!» Laura vaatas talle kelmikalt otsa. «Ma kuulsin, teil olevat palju raamatuid. Me tahaks mõnda lugemiseks paluda.»

Janka hüppas vagunisse ja tuli veidi aja pärast tagasi terve sületäie raamatutega. Ta soovitas võtta need kõik, kuid tüdrukud vastasid, et see poleks ilus, ja võtsid ainult neli — ülejäänute järele võiks teine kord tulla. Jah, muidugi, see oli veel parem, sest jäi võimalus aeg-ajalt kohtuda ja juttu ajada.

Pärast läks Janka jaama perroonile jalutama. Seal nägi ta jälle Laurat. Tüdruk tuli veidi hiljem, seekord üksipäini. Jankat märgates läks ta perrooni teise otsa ja mööda laudadest kõnniteed veel tükk maad jaama taha. Jäi seal kõnnitee otsa juures seisma ja vaatas tagasi. Teisi kedagi seal ei olnud. Jankale tundus, et Laura ootab teda, miks ta muidu tuli üksi ja valis nii vaikse koha. Pärast äsjast jutuajamist oli Janka julgemaks muutunud ja mõtles, et see poleks midagi erilist, kui nüüd Lau-

rale läheneks ja juttu alustaks. Nad on ju tuttavad. Laura oli küll Tatarskis saanud pöörase kirja, millele oli alla kirjutatud J. Z., aga kui see talle poleks meeldinud, siis ta poleks tulnud raamatuid laenuks küsima, poleks perroonile tulnud ja teises otsas seisma jäänud.

Olgu kuidas tahes, Janka oli rõõmus. Ta libistas pilgu üle vaksali ümbruse, tegi kindlaks, et ühtegi lätlast pole näha, siis astus kiire julge sammuga otse Laura poole. Keegi ei saaks ju väita, et Janka läheb just Laura juurde, tal võib olla hoopis teine siht, aga kui teel tuttavat kohtab, siis on ju täiesti loomulik, et jäädakse seisma ja aetakse juttu. Seda nõuab viisakus, saate aru — lihtne viisakus, ja pole seal kellelgi midagi irvitada. (Aga, kulla Janka, kes siin irvitab?!) Jah, julgelt ja ettevõtlikult läks ta Laurale aina lähemale ja lähemale, südames vaikne imestus: näe, kui lihtne see on, ei tohi ainult pisiasjade ees kohkuma lüüa.

Veel kolmkümmend sammu, nüüd ainult kakskümmend. Laura nägi tema lähenemist, kuid ei mõtelnudki põgeneda, astus mõne sammu ühele poole, siis teisele poole ja vaatas naeratades talle vastu, jäi seisma ja lõi pilgu häbelikult maha. Sel momendil ilmus perroonile Aija, viipas Jankale käega ja hüüdis, et oodaku. Janka jäi pahaselt seisma ja näris huuli. Kes pagan Aijat just praegu siia ajas?

Asi oli aga üpris lihtne.

«Tule vagunisse, Janka, just praegu sõitis vedur ette,» teatas Aija. «Me hakkame kohe liikuma.»

Vaksali kell helises esimest korda. Aijal oli õigus — viivitada ei tohi. Janka vaatas vargsi Laura poole, kuid Laura oli Aija sõnu kuulnud ja ruttas üle rööbaste rongi suunas.

Janka pilku seirates märkas Aijagi Laurat ja ta surus huuled kõvemini kokku.

«Ma vist segasin sind,» lausus ta vaikselt. «Aga kust ma võisin seda teada.»

«Millest sa räägid?» imestas Janka. «Teist tüdrukutest ei saa küll aru. Alati on teil ei tea mis alpused mõttes.»

«See on seesama, kes ennist käis raamatuid võtmas,» ütles Aija.

«Jah. Ja mis siis sellest?»

«Egas mina midagi . . . Sa teretad teda vahel.»

«Kas ei tohi või?»

«Kes sind keelab. Aga ega ta midagi erilist ei ole.»

Janka ei vastanud enam. Minnes mõtles ta, et oleks päris hea, kui Aija poleks tulnud ja ta oleks rongist maha jäänud. Ka

Laura oleks maha jäänud ja nad oleks pidanud reisirongiga ešelonile järele sõitma. Siis oleks nad saanud mitu tundi, võibolla isegi terve päeva kahekesi olla ja paljudest asjadest rääkida. Ei, ta ei olnud Aijale üldsegi tänulik selle teene eest. Aija ise sai ka vist sellest aru ja oli kogu õhtu kuidagi imelik, justkui häbeneks ja tunneks end Janka ees süüdlasena.

9

Selle öö ja kogu järgmise päeva sõitis rong ilma pikemate peatusteta. Siin-seal anti vedurile juua, võeti kütteainet peale ja sõideti kohe edasi. Õhtul jõuti Nazõvajevskisse, kus oli ette nähtud brigaade vahetada. Siin jäi ešelon jälle toppama, kuid see polnud enam soine Tatarsk — jaam oli puhas, ilm päikesepaisteline. Põgenikud, kes olid pikkade seisakutega harjunud, kasutasid selle aja kohe ära: pesti pesu, mindi steppi tulepuid otsima, käidi turul ja müüdi jälle üht-teist. Nii möödus kaks päeva. Kolmandal muutusid inimesed rahutuks: siin kujuneb vist jälle teine Tatarsk. Neil polnud võimalik jälle üheksa päeva vedurit oodata. Kuni Petrogradini on sääraseid brigaadide vahetamise kohti vähemalt kümme, kui igaühes tuleb nädal aega seista, siis on piirilejõudmiseni enamik ešeloni reisijaist juba mullatoidule läinud.

Jälle ootas mõni tähtis mees altkäemaksu. Nad olid üliväga taiplikud, need suurte jaamade ülemad — ei lasknud kunagi mööda võimalust mõnd suutäit ampsata. Jälle pidasid «reisifondi» mehed nõu ja läksid jaamaülemaga kauplema. Noo, sellel mehel oli suur isu — ilma miljonita paigast ei liigu. Kui ei anna, hoian siin kuni jõuludeni; minu käes on võim ja otsustusõigus. «Fondimehed» käisid vagunid läbi ja hakkasid raha koguma.

«Olgu see viimane koht, kus me määrime!» rääkisid põgenikud. «Ei ole ka enam mingit mõtet — pärale me elusalt nagunii ei jõua.»

Kõikvõimas raudteeülemus oli nende teadvuses muutunud mingiks müstiliseks koletiseks. Ahnena, täitmatuna luuras ta igas jaamas, igas veduridepoos, lesis risti rööbaste peal ees justkui kaljurahn ega lasknud rongi enne mööda, kui talle maksti lõivu — lunaraha, verekümnist, nälga surevate inimeste viimaseid hingetõmbeid. Ja samal ajal sõitsid nende hoolitsuse lahkel kaasabil tuhanded spekulandid ühest rajoonist teise, imesid rahva elumahla ja rikastusid kaasinimeste häda arvel —

neil oli küllalt igasugu häid asju, millega kõikvõimast raudteeülemust ära meelitada.

Mõned nädalad hiljem, 6. detsembril 1921. aastal, avaldati ajalehtedes teede rahvakomissari Feliks Dzeržinski artikkel «Kodanikud! Raudteelased!», kus ta nimetas neid alatusi õige nimega ja kuulutas välja halastamatu võitluse kõigi altkäemaksuvõtjate vastu raudteetranspordis. Siis tõmbus alatu ahnitsejate kamp rahva õiglast viha kartes tagasi. Praegu aga ruttasid nad endale kiskuma, mis veel kiskuda andis.

Kui Kārlis Zītars kuulis, et pressitakse jälle välja uut altkäemaksu, tuli talle meelde Tšernjajevi nõuanne ja ta otsustas tema õpetuse kohaselt talitada. Sel ajal kui reisifondi komitee liikmed vagunites pistise jaoks raha ja toiduaineid kogusid, läks ta üksipäini Transporditšekaa osakonda ja rääkis osakonnaülemaga pool tundi nelja silma all.

Ja juhtus nii, nagu Tšernjajev oli ennustanud: reisifondi komitee mehed polnud veel suurt korjandust lõpetanud, kui depoost sõitis välja vedur ja see haagiti põgenike rongi külge. «Fondimehed» ja ešeloni reisijad jäid imestusest lausa tummaks, kuni Kārlis rääkis neile oma käigust. Jah, isegi sel raskel ja keerulisel ajal oli olemas jõud, mis suutis õiguse maksma panna, hoolimata altkäemaksuvõtjate ja kogu korruptsiooni vastupanust.

Järgmine brigaadide vahetus läks üsna kähku — ühe päevaga. Išimis sai põgenike rong hea veduri, ühe ööga vedas see ešeloni Vagaisse. Alguses paistis, et siingi läheb kõik hõlpsasti: ešeloni komandant hoiatas, et ärgu vaguneist kaugele mindagu, kõik olevat edasisõiduks valmis. Aga peagi sai jaamaülem mingi telegrammi ja põgenike rong paigutati tagavarateele. Seal seisis ta kogu päeva. Ka järgmisel päeval ei muutunud midagi. «Fondimehed» juba arutasid, et kogutud raha tuleb käiku panna.

Siis sai Kārlis Zītars aru, et tuleb veel kord Transpordi Erakorralisse Komisjoni minna. Seda ta ka tegi. Selle käigu tulemus oli lausa fantastiline: kui tšekaa osakonna ülem — noorepoolne, väga tore mees — oli veidi aega telefoni teel jaamaülemaga ehtsas revolutsioonilises keeles rääkinud, leiti otsekohe vedur ja raudteelaste brigaad ning tunni aja pärast sõitis ešelon edasi lääne poole.

See oli viimane kord, kus Kārlisel tuli Tšernjajevi hindamatut nõuannet kasutada. Nüüd oli kogu ešelonil teada, kellele nad võlgnesid tänu selle eest, et jõudsid elusaina oma väikese kodumaa piirini ja et tee äärde polnud enam tarvis uusi haudu

kaevata: see oli tšekaa — töörahva huvide ärgas valvur, kes päeval ja ööl seisis nende kõigi hüveks revolutsiooni vahipostil, täites suure partei tahet.

Siitpeale liikus lätlaste ešelon edasi seesuguse hooga, mida tuli tollastes oludes maksimaalseks pidada. Vagai Transpordi Erakorralise Komisjoni osakonna ülem ei rahuldunud üksnes sellega, et aitas rongil jaamast välja sõita; ei, ta oli oma ülemustega ühenduse võtnud ja aidanud kõrvaldada kõik takistused ka edasisel teel kuni Jekaterinburgini. Mida see abi väärt oli, seda ei mõistnud ehk seesugused mehed kui Brengulis, kelle kottides ja kirstudes leidus veel küllalt toiduvarusid, kuid õigesti oskasid seda hinnata need sajad sõjapõgenikud, kelle tühjad kõhud kurba serenaadi laulsid.

Nad kihutasid läbi Lääne-Siberi stepi — nii kiiresti nagu veel mitte kunagi enne. Järgmises kohas toimus brigaadide vahetus tunni ajaga.

Ilmusid nähtavale mäed, suured vabrikud, kaevandused ja külad. Metsad, sügavad orud ja mahajäetud mägikloostrid vilksatasid vaguniakendest mööda, kuid ešelon ei peatunud enam kusagil. Sadas lund, maa oli juba igal pool valge. Rutem, veel rutem edasi — me peame viivituse tasa tegema!

See oli hullupöörane kihutamine. Tuul undas, rattad undasid ja tühjad kõhud korisesid. Aasia piir jäi selja taha. Sellel hoogsal sõidul Janka justkui kaotas Laura mõneks päevaks oma vaateväljalt. Kui ta jaamades teevett otsima jooksis, nägi ta küll mõnikord ka Laurat, kuid ei olnud aega mingiks perrooniflirdiks. Aga kui rong Jekaterinburgi jõudis ja mitu tundi paigal seisis, leidis Janka tüdruku jälle üles. Ja imelik, ta ei tundnud Laurat peaaegu enam äragi: see ei olnud see Laura, kes oli olnud Omskis. Põsed olid halliks muutunud, silmad sära kaotanud, isegi ilus, nõtke kõnnak oli nüüd võõras — loiult pikaldane ja raske. Nähtamatu koorem oli Laura õlad madalamale vajutanud.

Samasugune oli ka Aija Pārupe, võib-olla veel nõrgem ja hallim, ja samasuguseks oli muutunud ka Janka. Nad kõik nägid välja nii, nagu oleksid tuhas püherdanud, näost hallid, ja seda tuhkhalli värvi ei saanud maha pesta — hõõru kui palju tahes, ikka on näol selle vari, see näljapitser tuli kogu keha sügavusest. Juba nädal otsa elasid nad ainult sellest, mis evakuatsiooniasutused siin-seal jaamades jagasid, kuid seda oli liiga vähe, et inimene võinuks jõu ja kehakaalu säilitada.

10

Omskis oli altailaste ešelon kaheks osaks jagunenud. Leedulased, poolakad ja valgevenelased sõitsid üle Uuralite mööda lõunapoolset teed, Tšeljabinski kaudu, lätlased ja eestlased aga pöördusid põhja poole. Neljakümne vaguni pikkusest rongist oli järele jäänud ainult kakskümmend viis. See olukord tuli põgenikele kasuks: et mitte poolikut ešeloni teele saata, haagiti Jekaterinburgis nende rongi külge viisteist toiduvagunit, mis oli vaja kiiresti Petrogradi viia. Kiiresti! See tähendas, et sellel rongil oli igas kohas eesõigus vedurile, et jaamaülemad ei saanud enam edasisaatmisega viivitada ja nad peaksid kõige lühema ajaga, mis võimalik, suurde põhjamaisesse pealinna jõudma. Viljavaguneid jälgisid valvsalt toitluskomissarid ja Erakorraline Komisjon — katsu sa ainult saboteerida või mõnd bürokraatlikku nõksu käiku lasta, otsemaid kõrvetad näpud ära, altkäemaksuahne ametnik! Ent kõige pöörasem, et koos jahu ja lihaga, mida Petrogradi veeti, olid nüüd puutumatuks muutunud ka sõjapõgenikud: ei olnud enam võimalik rongi kaheks osaks jaotada, toiduainevaguneid üksipäini ära saata, inimesed aga paigale jätta. Tahes-tahtmata pidi neil laskma ilma lunatasuta mööda vurada. Midagi hullu!

Teisel novembril sõitis rong Jekaterinburgist välja. Alles nüüd algas tõeline sõit — suure maratoni otsustav etapp. Samm-sammult said põgenikud eelnevas võistluses kaotatud distantsi tagasi, vähehaaval jõudsid nad etterutanud võistlejale järele. Kondine näljatont hakkas vähehaaval maha jääma.

Rong kihutas lääne poole hoogsalt nagu purjelaev, mille purjesid paisutab võimas passaattuul.

Kuussada inimest hoidsid endal kuidagi hinge sees. Zītarite vagunis ainult kaks peret ei tundnud veel puudust — Brengulid ja Silinid. Zariene käis lausa avalikult suure Sīmani kannul mangumas. Kārlis Zītars jagas oma seitsmele sõõjale järjest väiksemaid toiduportsjoneid. Vaguni teises otsas aga elasid kaks inimest ainult sellest, mis ülepäeviti linnade vaksalites anti. Need olid Aija Pārupe ja tema väike vend. Kahe päeva peale said nad üks kord kulbitäie sooja suppi ja pool naela leiba. Sellest jätkus vaevalt korraks süüa, seejärel pidi poolteist päeva päris ilma olema. Teised sõid või teesklesid söömist, sina aga tõmba tekk üle pea ja maga, kuigi und ei tule. Oli lihtsalt ime, et nad üldse veel vastu pidasid, need kaks inimlast, Aija ja Rūdis. Nad olid lausa raudkõvad. Teades, et teistelt pole abi oodata, pugesid nad oma nurka, kadusid naabritegi silmist.

Päevade kaupa nende olemasolugi unustati, kuni mõnes kohas jälle kutsuti vagunivanemaid rongi komandandi juurde söögipoolise järele. Siis pugesid nad teki alt välja, võtsid oma osa vastu ja sõid — kaua, pikkamisi ja hoolikalt, et ükski supitilk kaussi ei jääks ega ükski leivaraas maha ei pudeneks. Asjata sirtsusid varblased vaguni ukse juures, keegi ei andnud neile midagi, sest nad ise olid nende hallide varblaste taolised — näljased ja külmunud, kuid tulvil elutahet.

Ühes jaamas Permi lähedal õnnestus Ernest Zītarsil kinni püüda elus tuvi. Juba see oli ime, et tuvi seal üldse elas, veel enam, et ta oli nii pehme ja hästi toidetud. Kui lind oli ära kitkutud ja väikesteks tükkideks lõigutuna raudahju peal kees, ütlesid kõik, et see oli hea saak. Zariene tuletas meelde oma vana sõprust Ernestiga ja istus poisile lähemale.

«Ega sa sisikonda minema viska?» küsis ta. «See on väärt kraam.»

Ernest ei vastanud talle midagi.

«Kui sul ei ole midagi selle vastu, ma paneks patta veel kruusitäie vett, saaks rohkem suppi,» jätkas Zariene. «Liha ma ei tahakski, aga egas kellelgi supist kahju oleks.»

Kuid vett oli juba nii palju pandud, et rohkem panna ei saanud, ja nõnda pidi Zariene ilma supita jääma. Inimesed olid kalgiks muutunud.

Rong aga kihutas aina põhja poole. Alla Uurali kõrgustikult, läbi Permi ja Vjatka metsade mere poole. Miski ei peatanud enam tema vaba, tormilist jooksu.

Kaheteistkümnendal novembril jõudis rong Petrogradi ja peatus Varssavi vaksalis.

11

Petrogradis seisis rong kaheksa päeva. Janka meelest oli see kõige toredam aeg kogu pika sõidu jooksul — ta poleks nurisenud, kui oleks pidanud veel kauemaks siia jääma. Koos Fricis Siliņšiga hulkus ta mööda hiigellinna, vaatas üle kõik vaatamisväärsused ja sõitis trammiga kogu Petrogradi ristirästi läbi. Siin oli ka, mida vaadata: laiad prospektid, graniitlosside read, mälestussambad, muuseumid, turud, sadam. Esimene käik oli Jankal Neeva kaldale. Nelja aasta järel nägi ta nüüd jälle oma silmaga ehtsaid laevu ja elusaid meremehi. Tervelt tund aega seisis ta kaldapealsel vana auriku juures, kuulas vintside kolinat ja vaatas, kuidas töölised kaupu peale laadisid.

Iga väiksemgi asi taglases, kokkukeritud kõis, roostetanud ankur, pruuniks värvitud mast ja päästerõngas laeva nimega — kõik paelus tema pilku. Siin oli nii mõnus tunne. Neeva veeretas tumedaid vooge mere poole, lahe suunast puhus reibas, niiske läänetuul — meretuul, soolane briis, mis nüüdsama oli paitanud vabade lainete rohekaid harju.

Sealsamas kaldapealse kõrval kerkisid Admiraliteedi korpused, kaks hiiglasuurt ankrut värava ees, kuulus ülekullatud teravatipuline torn, millest omal ajal suur Puškin luuletuse kirjutas, meremuuseum, Peeter Esimese mälestussammas Neeva kaldal... Kuhu sa iganes sammud seadsid — igal pool ajalugu, kuulsa mineviku ja oleviku hingus. Talvepalee, Ermitaaž, Iisaku katedraal, Senat, keisri hobusetallid ja Aleksander Kolmanda ausammas, kott peas. Ja tänavail — lõputud uhkete hoonete read. Kuhu olid jäänud nende toredate hoonete asukad? Võib-olla revolutsioonitormis purustatud, võib-olla läinud igavesse pagendusse kaugetele võõrastele maadele.

Õhtul istus Janka ühes väikeses muusikasaalis ja kuulas «Boriss Godunovi». Saal oli külm nagu küün, publik istus pealisrõivastes, orkestri asemel mängis ooperi instrumentaalpartituuri külmunud pianist klaveril. Klaver seisis laval, publikule nähtaval kohal. Kui Borissi dramaatilise surmastseeni ajal suur rott lavale tuli ja saba loiult järele vedades osaliste kannul käis — nii rahulikult, nagu viibiks ta vaikses laoruumis, mitte aga valgustatud laval, kus olid ka inimesed, — siis kostis saalist naeruturtsatusi ja traagiline solist sattus hetkeks segadusse, sest sel momendil pidi publik kui mitte just nutma, siis vähemalt ohkama.

Päev hiljem läks Janka koos vendade ja mõnede teiste noormeestega Läti konsulaati: konsul oli teatanud, et kõik sõjaväekohustuse aastates meesterahvad peavad ilmuma tema juurde vastavate juhendite saamiseks.

Konsulaadi ooteruumis võttis neid vastu keegi upsaka olemisega keskealine mees, seljas must sabakuub. Külma pilguga mõõtis ta tulijaid. Niipea kui mõni poistest liigutas või naabrile sõnakese ütles, läks mees kohe vihast põlema.

«Metslased! Asiaadid!» käratas ta. «Siin pole teil Siber, vaid Läti konsulaat. Kui te ei mõista käituda, siis minge välja ja oodake trepil. Lätis pole seesuguseid barbareid vaja.»

«Mispärast te nõnda ärritute?» küsis Kārlis Zītars temalt. «Pole ju midagi juhtunud.»

Konsulaadi teener — see ta tõepoolest oli — põrnitses teda vihaselt.

«Oma suured lõuad jätke Venemaale,» lausus ta salvavalt. «Meil Lätis miitinguid ei korraldata, teie keel peab õppima rahulikult hammaste taga püsima. Seal on Euroopa, saate aru!»

Kārlis kehitas õlgu ja jäi vait, «eurooplane» aga sõimas edasi ega jätnud enne järele, kui tulijad konsuli ette kutsuti.

Veidi talitsetumalt, kuid niisama salvavalt ja põlastavalt valas «iseseisva» Läti diplomaat neid veel kord üle külma, vaenuliku hingusega, mida nad tundsid esimesest silmapilgust saadik, kui nad olid üle selle maja läve astunud. Toored, halvustavad märkused, pilklikud vastused kõigile küsimustele, härraslik karmus ja upsakus... See mees vaatas neile kõigile kui alamat sorti inimestele. Temaga polnud üldse võimalik tõsiselt rääkida ega midagi selgitada. Iga sõnaga püüdis ta külastajaid alandada, nende inimlikku eneseväärikust solvata, ning samuti kui tema uksehoidja, mainis igas lauses Euroopat ja Aasiat.

Lõpuks teatas konsul järsult, et nad kõik peavad end Läti viibimatult sõjaväeringkonna valitsuses arvele võtma ja olema valmis sõjaväeteenistusse kutsumiseks, seejärel näitas ukse poole ja sisistas:

«Minge!»

Tänaval küsis Janka Kārliselt:

«Miks ta oli meie peale nii tige? Mis me oleme talle teinud, et ta sedaviisi kärkis?»

«Ta on eurooplane, meie aga tema silmis metslased,» vastas Kārlis. «Ta püüab meid harjutada Euroopa tsivilisatsiooni omapäraga.»

Ei saa öelda, et see esimene kokkupuutumine «iseseisva» Lätimaa eelpostiga oleks kedagi kojusõitjaist vaimustanud. Otse vastupidi: nad läksid jaama tagasi vaikseina ja rusutuina. Mõnegi südamesse puges sünge eelaimus sellest, mis neid ootab reisi lõpul, palavalt igatsetud kodumaal. Ja juhtus nõnda, et mõni lahkus rongilt juba sealsamas Petrogradis, mõned läksid maha Luugas ja Pihkvas, sest ei soovinud minna vastu alandustele ja mõnitustele, mida neile eksimatult tõotasid igatsetud kodumaa praegused isandad ja saatusemäärajad: läti sõjapõgenikele vaadati valgekaartliku Läti valitsevates ringkondades kui soovimatule, kahjulikule, kommunismiideedest «ärarikutud» elemendile. Seepärast kärkiski konsulaadi teener nii ohjeldamatult, seepärast sisistas nii põlastavalt konsul ise.

Külma, vaenulikku õhku voogas kojusõitjatele lääne poolt vastu.

...Vaesematel põgenikel polnud Petrogradis vaja pead murda. Neil oli vaid üks mure: kui rutem edasi viidaks. Rikka-

mad polnud nii õnnelikud. Päeval käisid nad mööda turge, ostsid kokku kalleid karusnahkseid kasukaid, kuldkelli, pakse ning laiu laulatussõrmuseid, niklist samovare ja muid väärtuslikke asju. Õhtuti murti pead, kuidas seda kõike üle piiri toimetada. Oli teada, kui palju ja missuguseid asju on igaühel lubatud välja viia, kuid see ei teinud nende olukorda kergemaks: nad olid ostnud kõike, mis lubatud, täies normis, kuid sukasääres leidus veel kuld- ja hõberaha, — mida rohkem seda oli, seda kõvemini tuli pead murda. Puhas õnn, et peale rikaste oli rongis ka vaeseid — need kulusid nüüd rahakatele suguvendadele marjaks ära. Põgenike omavahelises läbikäimises toimus järsk muutus: rikkad tulid vennalikult vaeste juurde, tõid neile leiba, võid, mett, liha ja tangu, tegid nälginud reisikaaslastele heldelt kingitusi. Kõige selle eest ei nõutud mingit võlakirja, ainult pisitillukest, hõlpsat teenet: viia mõni väärisasi üle piiri. Aija Pärupele ja Zarienele ostis Brengulis uhked rebasenahksed kasukad ja kullast naistekellad. Ka Zitari Ernest sai ilusa kullast taskukella. Paljud väikesed, hallid põgenikuvaimud kõndisid uhkeldades ringi nugisenahast mütside ja võimsate kaupmehekasukatega. Mõistagi oli see vaid mööduv nähtus — kuni Rītupeni, mitte kaugemale —, kuid kas seepärast pidi uhkete asjade üle vähem rõõmu tundma? Ja paradoksaalne: mida vaesem oli põgenik, seda kõrgemini hindasid teda rikkad suguvennad, sest seda suurema teene võis too osutada. Tasuks selle eest, et nad olid mõistnud nii vaeseks jääda, sadas nende üle nüüd lahkuse- ja tänuvihma: leib ja vorst, pekk ja või, muinasjutulised maiused, millest nad olid kogu teel oma näljahallutsinatsioonides unistanud, langesid nüüd taevast rahena. Alles nüüd tuli ilmsiks, kui palju toiduainetetagavarasid oli peidus rikaste suguvendade kottides, sel ajal kui teistel veri soontes kuivas ja näod muutusid näljast tuhkhalliks. See oli ju hea ja õilis, et nad nüüd oma ülejäägid vaestele jagasid, kuid veel parem ja inimlikum oleks olnud, kui nad oleksid seda teinud varem, — siis oleks tee äärde vähem haudu jäänud.

Kahekümnendal novembril sõitsid nad Petrogradist välja. Kõik need päevad, kui rong oli siin seisnud, polnud Janka kordagi Laurat näinud. Ta ei olnud tüdrukust üldse mõelnud. Soolane mereõhk, suure linna hõngus, laevad ja uue elu algus olid ajutiselt katkestanud Janka unelma.

Neljas peatükk

1

Ostrovis kästi asjad vagunitest välja tuua. Punaarmeelased jälgisid, et midagi lumme ei peidetaks. Konfiskeeriti muusikariistad, raamatud, kunstiteosed. Otsiti raha, kulda ja väärisasju. Tolliametnikud tuhnisid lumes ja siit-sealt leidsidki ninarätiku sõlme sisse peidetud kuldviielise. Oma tööd tegid nad rahulikult, kuid põhjalikult ja huumoriga.

«Vaadake, seltsimehed, jälle on üks kana kuldmuna munenud,» naljatasid nad, kui olid leidnud lumme peidetud kuldse sõõrikese.

«Väärt linnud! Nii külmal ajal veel munevad. Vist on hästi toidetud.»

«Ja öeldakse veel, et Venemaal on nälg!»

Zitaritel ei olnud mingeid väärisasju peita. Ernest ja Kārlis puistasid julgelt oma kottide sisu tolliametnike ette. Kontrollijad justkui tundsid, kelle juures pole mõtet aega raisata, vaatasid vaeste põgenike asjad üsna pealiskaudselt üle ja lubasid need vagunisse tagasi viia, aga kui nad Brengulise ja teiste jõukate meeste varanduseni jõudsid, siis seal andis vaadata: kolmneli korda kombiti iga pampu, uuriti järele iga õmblus rõivastes. Ja mitte tagajärjetult. Suured suguvennad vaatasid punetava näoga pealt, kuidas läbiotsijad kiskusid mitmesugustest peidikutest välja sõrmuseid ja kalliskive, kuldkelli, prosse, medaljone ja kuldrahakettaid. Kuidas need aarded sinna olid sattunud, seda nad tõepoolest ei teadvat. Brengulis puhises ja nuuskas nina, aga ei suutnud otsijatele midagi seletada, kust ta need kallid asjad oli saanud ja miks ilma süsteemita igasugu tühise kraami hulka paigutanud: tubli mehe mäluga ei olnud kõik vist korras.

Kui kogu rong oli läbi kontrollitud ja asjad jälle vaguneisse paigutatud, jäeti igasse vagunisse üks inimene kohale, teised viidi tollihoonesse — seal kontrolliti ärasõitjate dokumente ja rahatagavara. Ja jälle tuli mõnel suguvennal lahkuda suurest patakast Nõukogude rahast, mis nad olid kuue- ja püksitaskutesse peitnud.

Ööseks jäi rong Ostrovisse, järgmisel hommikul aga sõitis edasi. Kell oli üksteist, kui ešelon üle piiri sõitis. Vedur vähendas kiirust. Piiril hüppasid punaarmeelased — rongi saatjad — maha. Rītupe jaamas istusid reisijad ümber Läti vagunitesse ja peagi viidi nad edasi Rēzeknesse.

Kõrge okastraataiaga ümbritsetuna, relvastatud sõdurite valve all, pikad laudbarakid hulganisti kobaras, seisis põgenike karantiin Rēzekne serval jaama juures justkui väike omaette linn. Kohe värava juures oli suur saun desinfektsioonikamb-ritega. Edasi viis karantiinitee mööda kantseleihoonest, köögist, ambulantsist ja teistest asutustest kuni madalate ühekorruse-liste hooneteni, kus põgenikud pidid kontrollimise ajal elama.

Esimeseks ööks paigutati tulijad ajutisse peatuskohta, kus olid kahekordsed magamislavatsid. Järgmisel hommikul pidid kõik kohe pärast pruukosti minema sauna ning võtma desinfit-seerimiseks kaasa pesu, pealisrõivad ja vooditekid. Kambri kuumus tegi lõpu söödikutele, ja kui põgenikel pärast sauna kästi üle kolida teistesse barakkidesse, siis keha ei sügelnud enam, magamislavatsitel polnud kedagi näha ennast kratsimas ja putukaid otsimas, või kui keegi seda tegi, siis ainult harju-musest.

«Sihuke tunne on, et midagi oleks nagu puudus,» naljatasid nad. «Kes meid nüüd hommikuti üles ajab?»

Äratamise pärast polnud vaja muret tunda. Selle eest hoo-litsesid mõned kärarikkad, närvilised noorukid, kellel olid peas väikesed mütsid ja kaela ümber valged kraed. Neil kõigil olid ühesugused mütsid, mõnel hall, mõnel roheline, ühesugused kraed, ühesugused mustad jalanõud, mille peale olid tõmmatud läikivad kalossid, ja ühesugune, läbilõikavalt tige hääl.

Ühe säärase noorhärra, kes täiesti ilmaasjata kärkima pis-tis, saatis Kārlis Zītars kuradile. Selle üheainsa lausega tõmbas ta endale palju pahandusi kaela. Noorhärra küll ei kisanud enam, kuid põrnitses hulljulget vihaselt ja küsis tema nime. Pärast kutsuti Kārlis karantiinibüroosse vabastamiskomisjoni ette.

«Mispärast te meie töötajatega nii väljakutsuvalt käitute?» küsis üks ametnik Kārliselt.

«Väljakutsuvalt?» imestas Kārlis. «Aga ta ise on ju kõige väljakutsuvam tüüp, keda ma eales olen näinud. Ta ei mõista meiega üldse kõnelda kui inimene inimesega, vaid kisendab just-kui koerte peale. Kas meie oleme süüdi, et tal on nii nõrgad när-vid ja ebameeldiv töö? Ja mispärast ta nõnda käratseb? Me ei ole talle midagi halba teinud ega kavatsegi teha.»

«Ah nii!» muigas ametnik. «Teile ei meeldi siin? Pole nõnda nagu paradiisis? Hea küll, me võtame seda arvesse. Võite minna.»

Kārlis läks barakki tagasi ja oli kogu päeva väga sünge.

Iga poole tunni tagant käis barakis mõni karantiini-ametnik — suurem osa neist olid ilmselt politseinuhid. Seljas nägusad, koheva kraega poolkasukad, jalas läikivad ratsa-saapad, peas kaabud — nõnda lonkisid nad barakist barakki ning uurisid kõiki luurava pilguga. Aeg-ajalt kutsuti mõni põgenik välja ja viidi ülekuulamisele. Vahel mõni rikas sugu-vend ajas karantiiniametnikuga sosinal juttu või hiilis õhtu-hämaruses poliitilise politsei valvepunkti ning kandis seal töö-tajatele ette oma reisikaaslaste varasemast tegevusest Nõu-kogude Venemaal ja praegusest meelestusest.

Seni kui vabastuskomisjon polnud iga saabunut põhjalikult läbi uurinud, ei olnud kellelgi võimalik karantiinist ära minna. Mõned vabastati üsna kiiresti — paari päeva pärast; mõnedel tuli karantiinis olla mitu nädalat, seni kui koduvallast saadeti andmed saabunu kohta. Mõnele aga, keda poliitiline politsei tunnistas kahtlaseks elemendiks, avanes karantiini värav alles siis, kui mõni jõukas kodanik — majaomanik, suurtalunik või kaupmees — saatis kirjaliku käenduse; kes seesugust käendust hankida ei suutnud, see saadeti mõne aja pärast Nõukogude Liitu tagasi.

Hilja õhtul, kui baraki elanikud olid magama heitnud, ilmu-sid järsku mitu poliitilise politsei agenti ja otsisid kõik Zītarite perekonna asjad hoolikalt läbi. Kuigi midagi ei leitud, käskisid nad Kārlisel riidesse panna ja poliitilise politsei punkti kaasa tulla.

Karantiinilaagri serval eraldi barakis kuulas punkti ülem isiklikult Kārlist üle.

«Te teenisite bolševike juures Barnauli miilitsas?»

«Teenisin.»

«Pärast astusite punaste partisanide bandesse ja võitlesite Koltšaki sõjaväe vastu?»

«Jah, muidugi. Aga see polnud bande, see oli ausate võitle-jate polk.»

«Teie — endine läti küttide ohvitser — sidusite ennast punas-tega!» teeskles ülem imestust. «Kas teil häbi ei ole?»

«Mille pärast ma peaksin häbenema?» küsis Kārlis vastu.

«Seda näeme hiljem,» sisistas poliitilise politsei mees läbi hammaste.

Kārlis arreteeriti. Kui omaksed sellest teada said, mõistsid nad, et siin karantiinis ei jõua nad Kārlise vabastamist ära oodata, seepärast hakkasid end ärasõiduks valmis seadma, et koduvallast vennale häid käendajaid leida — ilma nendeta teda

välja ei lasta. Kõige suurem lootus oli kõrtsi-Märtinšile: temal on praegu kindlasti vallas suur võim ja õigus käes. Kui Märtinš Kārlise eest vastutab, siis ta vabastatakse, muidu pole lootustki.

Mõnedel oli laagris ka teistlaadi pahandusi, näiteks Sīman Brengulisel. Süüdi oli Zītari Ernest ja osalt ka Zariene. Kui ešelon üle piiri sõitis, tõmbas enamik abivalmis näljarotte uhked karusnahast kasukad seljast ja andis need rikastele omanikele tagasi. Aija Pārupe ei oodanudki, millal Brengulis sellest juttu teeb, vaid sai ise aru. Samuti talitas ka enamik teisi. Rikastel suguvendadel jäi üle ainult aitäh ütelda ja oma tagasisaadud varandus pampu pakkida. Ent Brengulis ei olnud nii õnnelik: kui ta Ernestilt kuldkella tagasi küsis, ütles see, et parem oleks oodata Rēzekneni, kell on tema käes kindlamini tallel. Täpselt samuti arvas Zariene (küllap nad olid omavahel kokku rääkinud), ja nõnda pidi suur Sīman ootama mõned päevad kauem kui teised. Pärast sauna ja desinfektsiooni sokutas ta oma vara Zītarite asjade kõrvale. Ernest aga ei kõssanudki veel kella tagasiandmisest ja Zariene kõndis nagu peen daam mööda karantiinilaagrit ringi uhkes rebasenahkses kasukas. Brengulis muutus juba rahutuks. Kui ta Ernestiga baraki ukse juures kokku sai, kutsus ta poisi kõrvale ja ütles: «Nüüd saan ma ise hakkama. Anna aga siia, oled nüüd küllalt kaua enda käes hoidnud.»

«Misasja?» küsis Ernest, otsekui ei saaks aru, millest Brengulis räägib.

«See kell. Me ju leppisime kokku, et Rēzeknes võtan ma selle enda kätte. Rahvast on siin ka nii paksult, ei ole sugugi mõnus teise vara valvata.»

«Noo? Aga miks peaksin ma oma kella sinule andma?» imestas Ernest.

«Ma ju ostsin selle oma raha eest.»

«Kes seda nägi?»

«Ära tee nalja! Kes siis seda ei tea . . .»

«Kas keegi oli juures, kui sa selle mulle andsid? Näita tunnistajad ette!»

«Kas seal siis tunnistajaid vaja!»

«Kell on minu oma ja minu kätte ta ka jääb. Kui sa teisiti arvad, siis küsi järele, mis on tollinimekirja üles pandud. Ma tõin selle Venemaalt kaasa ja siinpool piiri ei ole sa seda minu käest ära ostnud.»

«Ah nii, sa mõtled maha salata!» vihastas Brengulis.

«Mis mul maha salata või üles tunnistada. Asi on nii, nagu ma ütlen, ja rohkem pole meil midagi rääkida.»

Nõnda jäigi. Ei aidanud ähvardused ega meelitamine — Brengulis ei näinud oma kella enam kunagi. Kõige hullem, et ta ei saanud Ernestile midagi teha, sest tunnistajaid ei olnud.

Ernesti õhutusel hakkas ka Zariene vastu puiklema: «Misasja? Mida? Mis kasukas?» Aga nagu kunagi naine, oli ta järeleandlikum ja laskis enda pehmeks rääkida. Päris muidu küll mitte — Brengulis pidi talle andma veel üht-teist söögikraami ja saada rubla Läti rahas, alles siis lahkus ta ilusast kasukast, mida oli jõudnud nende väheste uhkusepäevadega armastama hakata. Aga kui barakis keegi küsis, kui palju on kell, tõmbas Zītari Ernest iseteadliku liigutusega massiivse kuldkella taskust ja plõksatas kaane lahti:

«Veerand üksteist!»

3

Järgmisel päeval pärast Kārlise arreteerimist kolisid Niedrad Zītarite barakki. Janka sai sellest teada alles õhtul, kui ta tuli karantiini köögile puid lõhkumast. Seda ütles Aija, kes oli kohad sisse võtnud Zītarite vastas teisel lavatsil.

«Kas sa tuttavaid ei lähe vaatama?» küsis ta, kui Janka oli õhtusöögi lõpetanud.

«Missuguseid tuttavaid?» küsis Janka omakorda.

«No neid baraki teises otsas ukse juures.»

Janka vaatas kitsasse vahekäiku, kuid barakis oli üsna hämar, lavatsite teise otsani ei näinud midagi. Ta hakkas ukse poole minema, kuid poolelt teelt pööras tagasi, sest lavatsi serval istus Laura, raamat käes. Ja imelik, Jankale justkui tuli äkki nüüd meelde, et Laura on siin ja et tal on selle tüdrukuga midagi ühist. Viimastel nädalatel, teel Uuralitest kuni siiamaani, oli kumbki elanud oma elu — seda murerohket argipäeva, mis ei jätnud ruumi mingitele mõtetele ega õrnadele tunnetele. Jekaterinburgis oli ta näinud ainult Laura varju ja ta ise oli olnud vari. Laurat vaadates ei saanud Janka aru, kuidas ta võis tüdruku unustada, temast mitte mõtelda. Tal hakkas häbi ja pahameel enda pärast. Paljuke oli vaja, et Laura oleks igaveseks tema elust kadunud. Sel ajal kui ta karantiini köögile puid lõhkus, et teenida soolasilku ja nael leiba, oleksid Niedrad võinud vabastuskomisjonist load kätte saada ja ühel ilusal päeval oleks ta neid asjata kõigist barakkidest otsinud. Kui hea, et seda polnud veel juhtunud ja ta oli õigel ajal ärganud!

Jah, aga mis oli tal sellest ärkamisest kasu? Mida ta sellega saavutas? Mõne raske silmapilgu, mõne südamevalust ja täitu-

matust igatsusest kirvendava õhtu. Laura istub mõnikord aknalaual baraki teises otsas, sina istud aknalaual siinpool otsas, mõlemal on raamat käes, kuid te ei loe neid, vaid vaatate aeg-ajalt salamisi teineteise poole. Neid pilke te varjate kõigi teiste eest, kes on teie ümber, aga ise te teineteise eest oma tundeid enam ei varja. Võib ju olla, et sedagi on juba palju, aga see pole veel kõik, oh ei — need on ainult raasukesed. Õhtul tuleb Laura ema, ajab tükk aega juttu ja võtab mõned raamatud. Mõnikord vaatab ta sind imeliku, läbinägeva pilguga, ja siis sulle tundub, et ta teab kõike, ja sa lähed hirmust higiseks, oodates, millal ta rääkima hakkab.

Kord tahtis Laura ema tõepoolest midagi erilist rääkida. Võttis kaua hoogu, ei suutnud kuidagi alustada, lõpuks ütles:

«Ma tahaks midagi rääkida . . .»

Aga kui ta Janka otsa vaatas ning poisi kahvatuks muutunud nägu silmas, loobus ta oma mõttest ega öelnudki midagi. Hiljem Elža imestas:

«See Niedra perenaine on küll imelik. Tuli siia, tahtis midagi tähtsat rääkida, aga ei öelnud midagi.»

Mitte keegi, mitte keegi ei teadnud veel midagi — peale Aija, ent tema hoidis kõik endale, ehkki just temal oli kõige raskem seda teha. Esimesena Zītarite tuttavatest sai ta ärasõiduloa ja kahekümne kuuenda novembri õhtul läks koos asjadega jaama. Janka aitas temal ja Rūdisel mõnd raskemat pakki kanda ja ootas jaamas, kuni rong ette sõitis. Ta ei küsinud Aijalt, kuhu ta sõidab, ei pärinud talt tulevast aadressi ega lubanud kirjutada. Ent Aija ise tuletas talle häbelikult seda meelde ning palus anda Zītarite aadressi. Samasugune vähenõudlik ja alandlik nagu alati . . . Hüvastijätul ulatas ta Jankale käe ja lausus vaikselt: «Tuleta vahel mind ka meelde!» Aga ära minnes õhkas viimasel silmapilgul veel kiiresti: «Mina ei unusta sind kunagi.»

Siis pöördus ta ära ja kadus vagunisse. Varsti hakkas rong liikuma. Ja Aija sõitis ära, kadus Janka elust pikaks ajaks. Janka oli pisut nukker, kuid kahju tal ei olnud. See silmapilk pidi kord tulema: nii me kõik läheme laiali, üks sinna, teine tänna — rändlinnud, kes on oma põhjamaisesse kodupaika tagasi tulnud. Mis meid jälle kokku kutsub? Mitte miski. Kordust ei tule. Võib-olla sügisel märkame jälle üksteist, siis, kui noored linnud on lendama õppinud. Aga siis ei ole enam kevad . . .

Järgmisel päeval sõitis Sarmīte Kuramaale, oma isakoju. Nii läksid nad üksteise järel laiali.

Päev hiljem said ärasõiduloa Niedrad. Janka oli tol hommikul varakult vabastuskomisjoni läinud ning koos Laura ja Rūtaga järjekorras seisnud. Kuid noored poisid hakkasid lärmitsema ja nad aeti välja. Selle ajaga olid Niedrad oma dokumendid kätte saanud, aga kui Janka kantselei luugi ette jõudis, löö kell kolm korda ja ametnikud lõpetasid töö.

Õhtul tõi Niedra perenaine võetud raamatud tagasi ja jättis Zītaritega hüvasti, Jankale aga ütles: «Kas te ei võiks meile appi tulla asju jaama viima?»

Võib-olla oli see ainult juhus, et just temalt seda viimast teenet paluti, mitte Ernestilt ega kelleltki teiselt (Niedratel oli ju rongirahva hulgas palju tuttavaid), kuid Jankale tundus, et see suur eesõigus on talle antud erilisel põhjusel. Tänulikuna, et talle on pakutud võimalust viimase silmapilguni Laura läheduses viibida, ei jõudnud ta ära oodata, millal ärasõitjatel käskske jaama minna.

Lõpuks jõudis see tund kätte. Oli hiline õhtu. Barakis oli õhtune sagin vaibunud, inimesed magasid juba. Ärasõitjad korjasid oma asjad kokku ja ruttasid jaama, ehkki rong läks alles tunni aja pärast. Janka võttis ühe Niedrate kottidest ning läks koos teiste meesterahvastega pagasiaita. Ka Rūta tuli nendega kaasa, Laura aga jäi barakki mahajäänud pampe valvama. Kas sellepärast, et ees seisis lahkumine, või muidu niisama, aga Rūta oli sel õhtul Janka vastu lahkem ja südamlikum kui kunagi varem. Võib-olla polnud ta varemgi midagi halba mõtelnud, kuid Jankal läks nüüd süda soojaks iga kord, kui Rūta temalt midagi küsis: kas kandam pole liiga raske, kas Zītarid sõidavad ära homme ja kuhukanti nad lähevad.

Janka pani koti pagasiaida katusealusesse ja ruttas koos Edgariga barakki tagasi. Sinna polnud enam kuigi palju pakke jäänud. Edgar valis endale raskema kandami ja läks kohe ära. Janka võttis teise koti, Laura korjas ülejäänud väiksemad kompsud kokku ja nad järgnesid Edgarile tüki maa taga. Karantiinilaagri tee oli pime, pika vahemaa järel põles jälle pirn posti otsas. Teel oli vähe inimesi. Seekord Janka ei kiirustanud. Kandam rõhus raskelt õlgu, kuid ta raputas muretult pead, kui Laura kordas Rūta ennistist küsimust: ega ei ole liiga raske? Jah, ka Laura oli tema vastu täna õhtul nii hell nagu ei kunagi varem. Kogu tee käisid nad kõrvuti, teineteise lähedal, tulvil vaikset erutust ja välja ütlemata küsimusi. Aeg-ajalt vahetasid nad mõne sõna, kuid see polnud midagi, ei, see polnud see, mis pidanuks olema. Ikka lähemale jõudis jaam ja koos sellega see paratamatu, mille taga algab jälle teadmatus, tume vaikne hõõgumine, täitumata unistuste meeleheide. Nad mõlemad teadsid

seda, ja kuna ei suutnud oma aimdusi sõnadega väljendada, otsisid teineteise lähedust, kuulatasid oma sõbra samme ja justkui ootasid imet, mis sellele piinavale pingele tee lahti teeks. Üksikute tähtsusetute sõnadega, mis nad teineteisele ütlesid, ei suutnud nad midagi selget väljendada, hääl jäi kinni, miski pitsitas kurgus ja otsaesine hõõgus seesmise pinevuse tules.

Lähedal, väga lähedal oli juba tee sihtpunkt — ainult kiviviske kaugusel. Janka kiskus koti turjal kõrgemale ja hoidis seda vasaku käega kinni, parema käe laskis alla. Laura käis paremal pool. Ja siis Janka tundis, et tema kätt puudutab üks teine käsi ja põgusa paitusega libiseb kergelt üle selle. Ta vaatas Laura otsa. Nad naeratasid teineteisele — see naeratus oli nukker ja rõõmus ühtaegu. Ja tundus, et selles kerges paituses ja neis arglikes hüvastijätunaeratustes sisalduvad kogu minevikku libisenud ajajärk, kõik teadmatuse piinad ja õhkõrnad tulevikulootused. See oli tänu kõige eest, mis olnud, ja häbelik lubadus kogu edasiseks eluks, esimene ja viimane koidukiir aohämaruses, sest nende taevast katsid kuni silmapiirini pilvelaamad ja nende päev tuli hall ning sünge.

Janka ei jäänud jaama kuni rongi ärasõiduni. Ta pani koti teiste asjade juurde ja jättis kohe hüvasti. Ja Rūta oli see, kes viimasel silmapilgul ütles seda, mida ei suutnud välja ütelda ei Laura ega Janka ise:

«N ä g e m i s e n i! Me ootame teid külla. Jõuluks küll veel mitte, vaid pisut hiljem, kui me oleme veidi kosunud. Nii et suvistepühadeks, aga siis küll kindlasti!»

«Kindlasti!» lubas Janka ja tuli tulema. Tore tüdruk oli see Rūta, hea ja abivalmis. Tema viimast toetust ei unusta Janka mitte iialgi . . .

Barakk oli tühi, kogu karantiinilaager oli tühi. Janka ei leidnud kusagil asu. Nagu mahajäetud koer hulkus ta ringi, ise teadmata, mida otsib. Uni ei tulnud, raamatut ei suutnud ta lugeda, ja mõtlemine oli veel kõige rängem, sest iga mõte ainult tuletas meelde, mis ta oli täna hommikul kaotanud ja mida võibolla iialgi tagasi ei saa. Seal taigas oli ta juba näinud, kui salakaval on elu, ja ehkki ta oli selle esimesest salakavalusest õnnelikult jagu saanud, kahtles ta, kas suudab seda veel kord. Sest nüüd oli tulnud aeg, kus unistamine tuli kõrvale jätta ja tööle hakata — ehitada, kujundada, rajada oma elu ja anda oma panus inimeste ühisesse töösse. Iga inimene peab seda tegema, kui ta tahab oma olemasolule õigustust leida. Siin oli see piir, kus Jankast, perekonna noorimast pojast, pidi saama Jānis Zītars.

KUUES OSA

KARM ELU

Esimene peatükk

1

Valge maa ja härmatanud puud... Jõgi, mis Zītari talust mööda mere poole lookleb, on oma pruunikad veed juba jääkaane alla peitnud ja voolu sulinat ei ole enam kuulda. Kaldal lepa otsas istub üksildane vares, suled külma pärast turris, — vana, tusane lind. Aeg-ajalt piilub ta üles künkale, talu õue poole, ja lausub vihaselt: «Krraaks!» Kuidas sa ei pahanda, kui ilm on nii külm ja linnul pugu tühi! Oleks kordki sellele õuele solki valatud, oleks seal liikunud hiline tibupoeg või seale puss kurku torgatud... Ei ole enam nii nagu enne, kui vana maja oli inimesi kubinal täis ja igas räästaaluses elusolevusi. Laut seisab tühjalt — ei kire seal kukk ega röhi seapõrsas, ning maja akendel on luugid ees; mõni aken on küll niisama laudadega kinni löödud. Ainult maja põhjapoolses otsas on üks luuk lahti ja vahel harva kerkib korstnast suitsujuga. Nagu mutt urus elab seal üks vana mees — kulupäine, sakris ja tusane. Suvel niidab ta jõekäärust heina, paneb jõkke mõrra või viib võrgu merre, talvel aga poeb oma pessa ja kütab ahju. Välja tuleb ainult siis, kui puud otsa lõpevad või kui suurteele ilmub mõni sõitja. Jah, siis tuleb ta õue, seisatab lipumasti kõrval ja vaatab kaua tee poole. Ükski võõras ärgu mõtelgugi õuele tulla ja siin midagi puutuda — hulgustel ja pikanäpumeestel pole Zītaril midagi peale hakata. Vana Krišus — nii teda külas kutsutakse — on kerge unega ega kannata võõraid oma õuel. Ükspuha, olgu see katuselt maha kukkunud kivi, pehastunud look või adrasahk — mitte midagi ei luba ta puutuda.

Ainult üks kord pidi ta vaikselt paigal seisma ja kokkupitsitatud huultega pealt vaatama, kuidas võõrad inimesed Zītari talus kamandasid. See juhtus siis, kui siia tuli salkkond rohekashallides mundrites mehi. Neil olid püssid käes ja nad kõnelesid võõrast keelt. Maja oli siis juba tühi, pererahvas minema pagenud — ja võõrad talitasid nii, nagu kuuluks kõik siin neile. Ka Krišus oli koos pererahvaga minema läinud, kuid peagi tagasi tulnud, väike paunaõlal ja kadakane kepp käes.

Alguses oli ta veel tõrelnud, kui saksa sõdurid aknaluugid kaitsepuuks raiusid ja uksepiidast tulesüüteks laaste lõid, ehkki mets oli siinsamas käe-jala juures, kuid sõdurid ainult naerjad tema pahandamise üle ja hakkasid meelega Krišust õrritama. Siis jäi ta süngelt vait. Enne äraminekut raiusid võõrad veel kõik vaheuksed ja mõned toolid puruks ning üks lõbus poiss tagus verandaaknad sisse — neile vist meeldis lõhkuda seda, mida teised hoidsid.

Kuskilt tuli raipelõhna. Vana vares tõusis lendu ja ruttas lõhna järgi pidusöömingule. Lõuna pool ilmus teel nähtavale mõbune reega. Lumi krigises teravalt reejalaste all, koorma taga käis jala salkkond inimesi. Võib-olla on need, keda vana Krišus nii kaua ootab... Aga kus ta ise nüüd on, miks ei tule välja ega seisa lipumasti kõrval? Ah jaa, ta on ju metsas, korjab hagu, pika teiba abil murrab kuivanud männioksi ja laob kelgu peale. Täna on ta majast kaugele läinud, sest ligidusest on kõik kuivanud oksad juba ära korjatud.

«Krraaks, krraaks!» irvitab vares Krišuse üle ja lendab edasi, sest tema silm on juba saaki näinud. See on nurmele visatud lõpnud kass, kaks teist varest juba nokivad seda. Tuleb rutata, kui tahab veel mõnd maitsvamat pala saada.

Vares lendab ära, Krišus aga jääb. Tal on juba pool kelgutäit murtud oksi, aga ta ei taha enne järele jätta, kui kogu koorem on peal. Ülestõstetud teivast käte vahel tasakaalu seades käib vanamees ühe puu juurest teise juurde, upitab konksu oksa taha ja kisub seni, kui oks murdub ja maha kukub. Viltusõtkutud pastlad on kontkõvaks külmunud, püksisäärte ümber mähitud jalarätid valgeks härmatanud, kuid Krišusel on soe, nägu aurab ja hingamisel voolab ninasõõrmeist välja kaks heledat hingeõhujuga. Lõpuks saab koorem täis. Krišus seob selle nööriga kinni, siis paneb piibu tossama ja asub ise hobuseks kelgu ette.

Kui rada läheb mäest üles, peab Krišus ümber pöörama ja tagurpidi, sammhaaval taganedes koorma mäkke tirima, aga kui tee läheb mööda tasast maad või allapoole, siis jääb tal aega üle mõtlemiseks. Millest küll mõtleb see vana mees — tal ei ole ju maailmas mitte kui midagi, mis oleks tema oma. Ta on harjunud selle kohaga, taluga, mis ei kuulu talle, ja inimestega, kes ei ole talle ei vennad ega lapsed, kuid harjumusel on nii suur jõud, et ta ei suuda ennast sellest lahti raputada. Kord oli Krišus püüdnud seda teha — siis, kui Zītarid Venemaale sõitsid. Ta ei sõitnud nendega kaasa, vaid jäi Liivimaale võõraste inimeste juurde. Seal oli tööd ja leiba, keegi teda ära ei ajanud,

aga mõne päeva pärast sidus Krišus oma asjad pampu ja tuli tulema, isegi teadmata, kuhu tahab minna. Nagu unes läks ta üle rinde ja eksles ringi, kuni jõudis tagasi vanasse, tühja meremeeste pessa. Alguses mõtles ta Zītaril ainult ööbida, ehkki seal olid saksa sõdurid sees. Need ajasid Krišust minema, tema aga ei andnud alla ja lõpuks võitles endale välja koha peretoas ahju taga. Järgmisel päeval ei mõtelnudki ta enam äraminekust, sest talul oli ju vaja peremeest — inimest, kes kõige järele valvaks ja kõik alles hoiaks. Tollal oli see raske ja tänamatu ülesanne: kõik asjad laiali veetud, põllutööriistad, kalapüüsed ja mööbli olid naabrid endale võtnud, ülejäänuga talitasid sakslased nii, nagu neile meeldis. Krišuse süda jooksis verd, kui ta vaatas hävitustööd, mis iga päevaga hirmsamaks muutus. Ta ei julgenud sõnagi ütelda, kuid südamepõhjas vihkas ja needis iga sakslast. Nende inimeste käitumine tundus talle nõdrameelse narrustena. Kui sõdurid tahtsid kuuma kohvi saada, ei hakanud nad end vaevama väljast puude otsimisega, vaid raiusid ukse puruks või tagusid aknalaua maha. Süüteks kõlbasid kapten Zītarsi raamatud. Peened räimevõrgud olid justkui loodud jalgade pühkimiseks, valgete aknakardinatega võis pada pesta.

Krišus tirib oma koormat ja mõtleb. Kui kaua ta peab üksipäini selles majas elama? Iga päev on kuulda põgenikest, kes on Venemaalt tagasi tulnud. Miks Zītarid veel ei tule? Kõik laguneb, maa seisab kündmata, mätas peale kasvanud, hoonetel vajuvad katused sisse, ja kapteni sugulased luuravad mahajäetud varandust üha ahnema pilguga. Kõrtsi-Mārtiņš suudab end veel vaevu vaos hoida — egas temal ole ilmaski küllalt. Kõige rohkem tahaks Krišus seda, et tema pealt võetaks ära vastutuskoorem, mis rõhub tema vanu õlgu. Küllalt on ta siin kõike valvanud, naabritega tülitsenud ja kõrtsi-Mārtiņši etteheiteid kuulanud: see onkel on kaval nagu rebane ega salli Krišust, sest Krišus ei lase teda majja sisse. Aga kui kaua jõuab Krišus teda eemal hoida? Kui kapten veel aastaks võõrsile jääb, küll siis Mārtiņš leiab tee, kuidas Zītarile sisse pugeda. Seadus on tema poolt — ta on ju vana Zītarsi teine poeg ja oma venna pärija.

Nüüd on kelk mäe otsa veetud. Eemalt paistab selgesti Zītari talu õu. Aga mis see on? Krišus jääb seisma ja tõstab käe silmade kohale: keset õue seisab regi, koormas mitmesuguseid kompse, ümber aga kõnnivad inimesed, palju inimesi, neli või viis; nad harutavad köisi koorma ümbert lahti, võtavad kompsud õlale ja kannavad tuulekotta. Mõningaid Krišus justkui tunneks, teisi veel mitte. Kuid juba ta taipab, kes on tulnud, ja

tal hakkab ütlemata hea. Tahaks kas või nutta rõõmu pärast. Ärrituses unustab ta piipu popsida ja tubakas kustub. Krišus harutab nööri enda ümbert lahti, jätab kelgu sinnapaika mäe otsa ja sõrgib maja poole, nii nagu vanad jalad lubavad. Teda täitvustab rõõmus ärevus, teadmine, et pikal üksindusel on nüüd lõpp.

2

«Kas see ei ole mitte vana Krišus?» hüüatas Elga, kes esimesena tulijat märkas. Kõik vaatasid sinnapoole ja jätsid kompsud silmapilguks rahule. Vana Galdiņš, kes oli kojusaabujad kõigist siia toonud, astus kõrvale ja jälgis muiates, mis nüüd tuleb, et kas ei juhtu niisama nagu temaga Riia sissesõidu-hoovis Veski uulitsal, kus noored Zītarid olid ta üles otsinud.

«Tänu jumalale, saite ikka koju tagasi!» hüüdis Krišus juba tõki maa tagant. Ta hääl värises ja nägu kiskus viltu, ei tea, kas naeruks või nutuks. Elza ja Ernesti tundis ta kohe ära, need olid vähem muutunud, aga Jankat ja Elgat pidi ta tükk aega uurima ja aru pidama, enne kui kummalegi õige nime ütles. «Oh sa heldene jumal, kui suureks kasvanud! Ja mina kandsin neid kunagi süles!»

Ei teagi, kuidas teha: kas ainult suruda tulijatel kätt, kõrvale astuda ja äraandlik pisar põidlaga põselt pühkida, või suudelda kõiki, nagu on kombeks pärast pikka lahusolekut? Ta oli ju neid kõiki samahästi kui üles kasvatanud. Aitas siiski vaid käesurumisest, sest Krišus oli ainult talu vana sulane, ei midagi rohkemat, pealegi kattis ta lõuga nii terav hall habe, et Elza Krišuse kavatsust märgates andis kohe mõista: suurem õrnus oleks kurjast.

«Kus on siis peremees ja perenaine?» küsis Krišus, kui oli kõiki teretanud. Asjata otsis ta pilk kapteni õlakat kogu; maja uks oli alles kinni, sisse polnud ta ilmselt veel läinud.

Kõik vaikisid. Tulijate huuled tõmbusid tihedamini kokku.

«Kus keegi...» vastas Ernest lõpuks. «Üks Siberi taigas, teine kuskil stepipõõsastikus.» Ta naeris mornilt ja lisas veel: «Surnuid koju ei veeta.»

Seepeale ei küsinud Krišus enam midagi. Kohmetult ja murelikult aitas ta koormat maha laadida, tegi ukse lukust lahti ja vaatas mõtlikult kord ühe, kord teise otsa. «Ja mina arvasin, et peremees tuleb koju ja saab jälle tööd alustada. Aga kuidas siis nüüd...»

«Ega Zītari talu ilma peremeheta jää,» naeris Ernest. «Võib juhtuda, et mina ise hakkan peremeheks.»

Elza ja Janka vaatasid valvsalt Ernesti otsa: näe, mis temal mõttes! Aga olgu peale, eks sellega ole aega. Nad ei lausunud midagi. Ja nagu tulevasele peremehele kohane, astus Ernest esimesena üle kodumaja lävepaku ning libistas hindava pilgu üle toa.

«Miks sa luuke kinni hoiad?» küsis ta Krišuselt ja tema häälest kostis juba rangust. «Siin on nii pime, et ei näe mitte midagi.»

«Ma otsin küünla,» ütles vana sulane.

«Miks küünla? Parem tee luugid lahti.»

«Ei saa lahti teha, akendel pole klaase ees... Va saksmann peksis kõik puruks. Hea, et mõned luugid alles jäid, muidu oleks siin külm nagu küünis.»

«Või mii!» venitas Ernest. «Siis sa olid halb valvur. Jäta veel maja säärase hoolde.»

Ta naeris, kuid keegi ei ühinenud temaga. Krišus tõi küünla. Tulijate pilgule avanes põhjalik hävitustöö. Kunagi nii õdus, soe eluase oli tundmatuseni muutunud. Klaasikillud ja tapeediribad, purukstaotud ahjunurgad ja auklikuks raiutud uksepiidad, ämblikuvõrgud kõigis nurkades, hiirte piiksumine ja hallituslehk. Ja tühjus, kõle ning külm tühjus... Mitte ühtegi tooli, ei lauda ega kappi, mitte ainsatki pilti seinal, ainult suure toa keskel laes tolmunud lambirosett — ainuke mälestus sellest, mis siin kunagi olnud.

Elza tõmbas oma rätiku kõvemini õlgade ümber:

«Aga siin ju... Siin pole üldse võimalik elada...»

Ernest näris nõutult huuli.

«Või nii... või sedaviisi! Kõik elamine-olemine otsas, Krišus, kas sa ei tea, kuhu asjad on jäänud? Ehk saab veel midagi kätte.»

«Kui tahetakse anda. Mööbel on kõik kõrtsi-Mārtiņši pool. Ta oli kohe ära viinud, kui peremees minema läks.»

«Ega tööriistu ei ole ära võetud?» küsis Ernest.

«Kõik läinud, pojake, peaaegu kõik. Osa sugulaste, osa võõraste käes. Sara all ei ole rohkem kui üks harkader ja puust äke. Jah, ja veel vana sõnnikuveovanker.»

«Aga võrgud, noot, jõemõrrad?»

«Nendega püüavad naabrid juba ammu kalu. Ma küll rääkisin, et andku tagasi, aga nemad ainult irvitavad — peremees olevat enne ärasõitu nendele kinkinud.»

«Küll ma neile kingin!» ähvardas Ernest. «Sa räägi mulle

kõik ära, kus miski asi on, ja siis ma neile näitan, mis tähendab teise varandust puutuda.»

«Aga mis me praegu teeme?» küsis Elza. «Siia ei saa jääda. Tuleb vist naabrite juurest öömaja otsida.»

«Mina ei lähe kuhugi,» teatas Ernest. «Kellele siin ei meeldi, eks see otsigu endale parem koht.»

«Egas ma enda pärast, aga laps võib külma saada,» seletas Elza. Oudselt upsakas see Ernest — käitub nii, nagu oleks juba peremees ja otsustaja.

Tulijad olid läbi külmunud, kuid peretuba pidi alles kütma hakkama. Ja süüa tahtsid nad ka. Hakati aga askeldama. Janka tiris õuele Krišuse mahajäetud kelgu koos hagudega, Ernest pani ahju küdema, Krišus otsis välja kartulid ja soolaräimed. Kehv söök, vilets vastuvõtt... Tühi laut, aga väljas talv — kuidas sa siin elad või oled? Uuel peremehel andis pead murda. Tal ei tulnud küll mõttessegi teiste eest hoolt kanda — suured inimesed, las igaüks hoolitseb ise enda eest, aga egas ise ei saa ka paljast õhust elada. Seepärast ei ütelnud ta ühtegi kurja sõna, kui Elza pärast nappi söömaaega tähendas, et peaks veel täna kõrtsi minema. Väike Saša köhis — kõrtsi-Annal on ehk moosi või mett. «Kuuldavasti need elavat nüüd jõukal järjel. Jah, võiks minna küll,» nõustus Ernest. «Ma arvan, Janka ja Elga võiks ka kaasa minna. Kõigi jaoks ei ole siin niikuinii ruumi, enne kui ma kõik korda teen. Võib-olla ma pärast tulen ise ka. Ainult ärge Mārtiņšile praegu sellest mööblist rääkige, muidu ta hakkab ära peitma. Seda asja tuleb äkitselt ajada. Ja siis ma tahaks selle Remesise üles otsida — selle mehe, kes meile Liivimaal luiskas, et maja on maha põletatud. Kust ta, saatanahing, selle vale küll võttis!»

Tõepoolest, nad olid kogu aeg Remesise juttu uskunud ja arvanud, et leiavad Zītaril eest ahervaremed. Kui Remesis tookord poleks valetanud, kes teab, kas nad üldse oleks Venemaale sõitnud. Ernest tahtis meest teha vastutavaks jumala ja inimeste ees. «Küll ma räägin temaga nelja silma all, kui ta ainult mulle teel ette juhtub.»

Oodanud, kuni läks hämaraks — sest päevavalgel ei tihanud ennast nii närustes rõivastes tee peal näidata —, läksid Elza, Janka ja Elga kõrtsi. Ernest jäi Zītarile askeldama.

Tark inimene saab igal ajal elada. Kõrtsi-Mārtiņš võis rahumeeli õpetada noori õnneotsijaid, kes muud ei mõistnud kui unistada Ameerika imemaast: «Siinsamas kodus on kõige parem Ameerika. Peab ainult oskama...» Mida nimelt peab oskama, seda ta välja ei ütelnud, kuid kogu tema elu oli näitlik vastus sellele küsimusele. Ta ei olnud palju koolis käinud, tundis vaid lihtsat aritmeetikat, aga sellegagi võis mägesid paigast nihutada, kui aga õige mees asja ette võtab! Mārtiņš polnud oma pead kõrgete teadmistega täis toppinud, kuid ta teadis asjade väärtust ja üht-teist kõnjunktuurist. Kui teised laostusid, kogus tema jõukust; näljaajal pidi Mārtiņš püksirihma augu võrra järele laskma ja tema vaimu hoidis ärksana tervislik täitmatus. Naabrid peksid keelt, et Mārtiņš oskab teiste hädast kasu lõigata ja et tema ausõnal on paberi kaal, ehkki ta tegelikult hoolitses vaid tasakaalu eest majanduselus. Kas tema oli süüdi, kui tal oli nii arutult õnne? Tehke järele, kes keelab!

Kunagi varem, aastate eest, oli ta vaid jõukas kõrtsmik, kauples üüritud ruumides ja võttis õlle järelmaksuga müügile. Sõja alguses oli tal väike kapital kogutud ja ta ootas sobivat silmapilku, et seda käiku lasta. Kogu tema edasine edu olenes ainult sellest, et ta mõistis õige aja valida. Kuramaa põgenike uputus oli lausa õnneloos. Seejärel mõningad spekulatsioonid Vene sõjaväe intendantidega, kälimehe Ziemelise purjelaev, veel kaks puujantsi ja suur suvila, mille nälja-aastail üks laostunud perekond võileivahinna eest ära müüs. Lõpuks anti Mārtiņšile kui pikaajalisele kasutajale kõrts koos kõigi kõrvalhoonete ja maaga päriseks.

Ta seadis seal sisse esimese järgu trahteri, kus olid piljardilaud ja toad sissesõitjatele; teises otsas avas poe. Nüüd mõlgutas Mārtiņš juba mõtteid veoauto ostmisest. Priske kehast ja näost, ümarik ja punetav kui ladvaõun, hästi riides, jalas kriuksuvad kamassid, jäme kuldkett üle kõhu — nõnda juhtis ta nüüd oma majapidamislaeva, käsutas teenijaid ning õitses ja õilmitses kogu ümbruskonna iluks ja auks. Vanul päevil oli ta ka jumalakartlikuks muutunud ega ütelnud ära mõningaist koguduseameteist, lõi kaasa vallavalitsuses ja kohalikus laenuhoiuühisuses.

Anna, tema naine, oli tubli pereema, küll mitte nii seltskondlik kui tema mees, aga igal juhul auväärne daam. Ja neil oli nägus tütar Mīce, nüüd kaheksateist aastat vana. Ta õppis Riias tütarlastegümnaasiumis, harjutas klaverimängu ja tantsis moodsaid tantse. Sel kombel juhtis kõrtsi-Mārtiņš oma perekonna vähehaaval, kuid järjekindlalt parema seltskonna tiidadesse. Las tuleb Andrej Zītars tagasi oma poegade ja tütardega ning astub tema kõrvale — kumb nüüd on esimene? Kõrtsi-Mārtiņš ootas venna tagasitulekust endale suurt triumfi: Andrej on juba vana, tema pojad lihtsad talupoisid, saksaseisuse au läheb kapteni võsudest mööda. «Kui ma tahan, seisavad nad minu trahteris leti taga ja teenivad minu kliente.»

Nõnda unistas ta mõnikord. Tõtt-öelda, ega Mārtiņš venna tagasitulekut eriti ei igatsenudki, parem oleks, kui Andrej üldse tagasi ei tuleks. Vana Zītari talu oli üsna ihaldusväärne suutäis, peale selle uhkeldas kõrtsmiku korter juba mitu aastat mõningate väärtuslike mööbliesemetega, mis varem olid kapteni tube ehtinud. Mārtiņš ja Anna, samuti Mīce olid juba harjunud neid omaks pidama ja mõned oma asjad pööningule kandnud. Järsk muudatus ei tuleks kordaseatud elamisele kasuks. Seepärast hiiliski kõrtsmiku südamesse mõnel õhtul mure, kui ta luges ajalehest sõnumeid põgenikerongidest, mis on Nõukogude Venemaalt saabunud. Aga kui ta kõik üksipulgi läbi kaalus, rahunes ta jälle: arvatavasti on vend koju saabudes vaene nagu kirikurott, esialgu pole midagi hamba alla panna, küllap ütleb veel aitäh, kui Mārtiņš oma hea südame poolest vana kolu eest veidike maksab. Puhvetkapp pole leib ja riidekapp ei kõlba sellele, kellel ei ole rõivaid sinna sisse panna. Küll kõik saab kõige paremini korda aetud...

Ühesõnaga — Mārtiņš ei kaotanud lootust ega head tuju. Tol õhtul vaatas ta just läbi poe nädalase kaubakäibe arveid. Kui järsku koer õues haukuma hakkas ja veidi aja pärast ilmus ukse vahele köögitüdruku ümmargune nägu, muutus kõrtsmiku meel siiski rahutuks.

«Mis on?» küsis ta, lükates prillid otsaesisele — nägemine oli Mārtiņšil küllalt hea, kuid nägi väärikam välja, kui kirjatöö juures prille kasutada.

«Ühed otsivad teid taga. Vist külalised.»

«Kas naine neid ei tunne?»

«Proua läks poodi... ja ma ei tea, mis ma neile ütlen.»

«Hea küll, eks ma pean siis ise tulema.»

Mārtiņš tõusis üles, pani prillid lauale ja viivitas veidike, kuni teenija jõudis külalistele tema otsusest teatada. Et oodake, härra tuleb kohe. Ja härra ei võinud ometi ülepeakaela igale külalisele vastu tormata, nii auväärne, kui ta keha ja näo pooest oli. Seda tuleb teha väärikalt. Ta pani enne mõne nööbi kinni ja köhatas tähtsalt, alles siis läks.

Jah, seal nad nüüd seisavadki, need näljavaresed — kõik reas, häbelikud ja naeratavad, justkui kerjakäigul. See karikas ei olnud siiski määratud Märtiņšist mööda minema . . .

4

«Oh sa õnnis aeg! Ah lõpuks saite ikka koju?» hüüatas Märtiņš ja tõttas kaisutama sugulasi, keda polnud ammu nähtud. Igaühe jaoks leidus tal lahke sõna, tema süda voolas üle rõõmust ja hellusest, silmanurka tikkus pisar. «Ja mis mängu asi see sul on?» küsis ta Elzalt, kes väikest Sašat süles hoidis. Poiss kisas ja jonnis, peitis näo ema rinnale, kui võõras meest tahtis teda vaadata. «Ah sa oled nüüd prouaseisuses? Aga kus on siis auväärt abikaasa?» küsis Märtiņš.

«Ei ole enam elus. Maha lasti . . .» vastas Elza häbeliku naeratusega, justkui tunneks end süüdlasena, et ei saa Märtiņšile oma meest näidata.

«Hm, või nii . . .» Märtiņš, kes alati teadis, mida viisakus nõuab, hõõrus põidlaga silmi — silmamunad läksid kohe punaseks. «Meil siin paugutati ka. No vaata aga, kui suureks poisiks Janka on sirgunud! Võid hakata pruuti otsima. Aga ammuks see oli, kui onu Märtiņš sind põlvel upatas. Upata veel nüüd seesugust! Ja see peab olema väike Elga? Püha taevas, kas te, lapsed, olete varjus kasvanud või? Pikaks visanud justkui lipuvardad!»

Tal oli omamoodi huumor, mis naljameest ennast rohkem naerma ajas kui kuulajaid. Janka ei püüdnudki naerda, Elga vaatas kohmetult maha ja nuusutas ahnelt meeldivaid lõhnu, mis tulid siinsamas kõrval asuvast köögist.

Kui Märtiņš oli oma külalislahkuse kohustuse täitnud, ilmus Anna ja kõik kordus jälle otsast peale teist korda. Aga tema märkas kohe, et siin pole kõiki Zītareid: «Kus on Andrej, kus Alvīne ja Kārlis?»

See oli raske moment. Koos leinaga surnud armsa venna pärast vajus Märtiņši südamele tume murepilv. Oleks tahtnud küsida, mis nad nüüd mõtlevad peale hakata, kuid kiirustamine polnud Märtiņšile omane — ta jättis selle küsimuse pärastiseks.

Vennalapsed viidi teise tuppa ja kästi pealisrõivad ära võtta. Seni kui nad ennast sättisid ja soojendasid, ruttas Anna kööki külalistele õhtusööki vaatama. Märtiņš oli veidike aega toas, siis järgnes naisele.

«Mis nüüd saab?» alustas ta kohe. «Need on puupaljad. Aga

egas meil ole mõni vaestemaja. Mõnikord kostitada, seda ju võiks, aga kui terve vahmiil tuleb enda kaela võtta, siis ei ole enam nalja . . . Mis sina arvad?»

Annal oli pehmem süda, kuid ta polnud harjunud mehele vastu rääkima.

«Ega mina ka ei tea. Kuidagi peab hakkama saama. Kui suured tööle panna, siis need võivad ise väiksemate eest hoolitseda.»

«Paistab, et nad on päriseks siia tulnud. Aga kuhu meie nad paneme? Kui annad korteri, siis tuleb anda ka küttepuid ja süüa. Kas me oleme mõned pankurid?»

«Eks ta õige ole, Märtiņš, aga päris minema kihutada poleks ka ilus. Läheb veel jutt naabrite kõrvu.»

«Noh, naabritest ei ole mul küll sooja ega külma. Kui nad on nii rikkad, eks siis hoolitsegu ise nende näljavareste eest. Kas meil endil veel vähe muret? Veoautot ei kingi mulle keegi ilma. Ja suveks on Mīcele klaverit vaja.»

Nõnda arutasid nad tükk aega. Lõpuks vist leiti mingi väljapääs, sest kui Märtiņš külaliste juurde tagasi tuli, oli ta jälle täis nalja ja lahkust.

«Kas te seda preilit ka veel tunnete?» küsis ta ja pani lauale fotoalbumi, mille esimesel lehel ilutsesid Mīce kõige uuemad näopildid. Polnud viga, nägi üsna ilus välja. Veidi upsakas nõpsnina, lokitud juuksed, ümarik täidlasevõitu nägu ja naeratuseks paotatud huuled. Võrreldes Zītarite allakäinud tütardega, kelle keha katsid vanad, rahuaja rõivad ja põgeniketeedel kokkukraabitud kaltsud, oli Mīce — see ülesmukitud ja klanitud laps — tõepoolest peen preili. Tundus lausa uskumatu, et see noor daam on Elza ja Janka lelletütar. Ta õpib tütarlastegümnaasiumis ja mängib klaverit . . . Albumi järgnevad lehekuljed olid täis Mīce sõbrannade ja austajate fotosid. Mõned olid ohvitserid, teised üliõpilased; väiksemate vaimude kohta ei öelnud Märtiņš midagi. Tal oli põhjust uhkustada. «Kahju, et Andrej enam tagasi ei tulnud,» ütles ta. «Siis oleks võinud oma ristitütrega inglise keeles rääkida.»

«Ah Mīce õpib ka inglise keelt!» imestas Elza.

«Noh, see on tal juba selge,» muheles Märtiņš. «Võristab nii et pole asigi. Oolrait ja veri vell, tänk juu ja hau du ju duu — justkui mõni vana kapten. Halb ainult, et suvel kodus ei ole kellegagi rääkida. Siin keegi ei mõista.»

«Siis võib ta rääkida Jankaga,» ütles väike Elga.

«Noo, kas Janka on ka gümnaasiumis käinud?» imestas Märtiņš.

«Gümnaasiumis ei õpetata inglise, vaid ladina keelt,» mui-

gas Janka. See laiutav onu hakkas teda ärritama. «Ma õppisin ise.»

«Ega see ikka nii põhjalik ole kui koolis,» kahtles Märtiņš. «Pähe võib tuupida igaüks, aga kui tahad kõva põhja alla saada, siis peab olema õpetaja.»

«Mul oligi hea õpetaja,» vastas Janka. «Mis sa arvad, onu, kas minu isa ei mõistnud küllalt inglise keelt?»

Selles punktis pidi Märtiņš lüüasaamist tunnistama, aga võitlus polnud sellega veel otsas.

«Egas keelega üksipäini pole midagi peale hakata,» ohkas ta. «Praegu õpetatakse igasugu tarkusi. Oleks sa näinud, mis sugused raamatud Mīcel on! Jah, halb küll, kui noor inimene jääb koolitamata, aga kes seal süüdi... Ma arvasin ikka, et Andrej koolitab oma pojad suurteks saksteks, aga pole midagi parata. Kõik ei saa saksad olla, ja kui inimene jookseb ilma peale õõne otsima, siis peab eluksajaks selleksamaks talumatsiks jääma.»

Teises toas kõlisesid sööginõud. Fotoalbum oli juba läbi vaadatud, nüüd rääkis Elza Märtiņšile elust Siberis, Janka aga vahtis mornilt kõrtsmiku toakraami. Massiivne peegeluksega tammepuust kapp, laud, toolid — need olid varem tema isakodus seisnud, samuti diivan, puhvet ja paljud ilusad nipsasjad. Endamisi Janka rõõmustas Ernesti ennistise ähvarduse üle: seda asja tuleb äkitselt ajada... Kuidas see sulle meeldiks, onu Märtiņš?

Lõpuks oli laud kaetud ja Anna kutsus külalised õhtusöögile:

«Leppige nüüd sellega, mis meil on...»

Märtiņš muigas naise tagasihoidlike sõnade üle. «Kas meil on millestki puudus?» oleks tema küsinud. Näe, seapraad hapukapsastega, kõrvitsasalat, moos, mesi ja tembitud viin. Ajage sisse, niipalju kui mahub, aga vaadake, et kõrvetama ei hakka — kes on pikemat aega nälginud, see peaks alustama piimaga. Ise ta ei olnud sugugi nälginud, kuid sõi kolme eest — hea isu! Või ehk tahtis eeskuju anda. Süües Märtiņš vahel piilus silmanurgast: kuidas neile maitseb? Pole viga, käib küll, nii head leiba pole nad ammu saanud. Aga ärge mõtelge, et teid igavesti nõnda hellitatakse — täna olete veel külalised.

Elga ei osanud oma nälga varjata ja Märtiņši süda läks teda vaadates soojaks — on midagi teistele rääkida. Elza kõht oli samuti tühi, kuid tema talitas osavamini: sõi pikkamisi, ajas vahepeal juttu, tegeles oma poisiga ja muude peente võtetega maskeeris oma aplust. Ainult Janka mängis põikpead, maitses pisut ega võtnud midagi teist korda. Isutult näris ta sea pehmet

kõhualust, hammustas raashaaval leiba juurde, ja asjata ootas Märtiņš, et ta võtaks kapsaid noaga. Kas nad seal Siberi taigas pole tõesti veel jõudnud ära unustada, kuidas käitutakse lauas paremates perekondades? Märtiņšile näis, et see on tühi kerklemine — ladus jutt ja peened kombed ei sobi näljavarestele.

Söögiaja lõpul, kui kõrtsi-Märtiņš hakkas juba rõhitsema, tegi Elza juttu Kārlisest.

«Ilma kõva käendajata teda välja ei lasta. Teil, onu, on positsioon ja nimi. Kui teie kirjutaks poliitilise politsei peavalitsusse ja kostaks tema eest...»

«Hm...» pomises Märtiņš ja hakkas kahvliga hambaid urgitsema. «See pole nii lihtne. Milleks oli Kārlisel vaja ennast nende kommunistidega siduda? Kui ma luban tema eest vastutada ja ta pärast hakkab jälle vigurdama, siis pean mina kogu selle supi ära sööma. Astusin sügisel Kaitseliitu. Seal on range kord. Kes teab, kuidas mu ülemused selle peale vaatavad.»

Ära ütelda polnud tal kohe julgust, aga südames oli juba kõneluse alguses otsus valmis: ei mingit käendust, las Kārlis ise sööb ära selle supi, mille on kokku keetnud.

Märgiks, et ta ei taha kauem selle probleemiga tegelda, pöördus Märtiņš Janka poole:

«Kuidas sul on sõjaväeteenistusega?»

«Veebruaris tuleb ära minna,» vastas Janka.

«Nii, nii... Kaks kuud veel aega. Ja mis sa selle ajani mõtled teha?»

«Eks näe, mis ette juhtub. Kui saaks mingit tööd...»

«Talvel on raske leida. Kui kusagile söögi eest...»

«Võiks ka söögi eest,» oli Janka nõus.

«Kahju, et te varem ei tulnud,» jätkas Märtiņš. «Nüüdsama sügisel võtsin poodi ühe selli. Elza oleks võinud trahteris külalisi teenida.»

«Muidugi võiks,» ruttas Elza nõustuma.

«Aga nüüd on hilja,» ütles Märtiņš. «Mul oleks küll veel vaja sulast merele kalu püüdma, aga ma ei tea, kas Janka ei pölga seda tööd liiga prostaks.»

«Töö ikka töö,» pomises Janka. «Ega me Siberis ka kontoris istunud.»

«Rõivad ja suured saapad võiks ma sulle anda, aga siis pead kohe ametisse asuma. Aerutada sa vist kuigivõrra mõistad? Muud õpetavad sulle teised.»

Nii sai Jankast oma lelle kalapüügiabiline. Palka talle ei lubatud — talvine aeg, saaki vähe, ja nagunii tuleb veel ka neid teisi toetada. Mis palka sa siis nõuad? Aga Elzaga oli Märtiņšil

teine plaan — kui see korda läheb, siis on Elza jalule aidatud. Janka kuulis hiljem, kuidas lellenaine õele sosistas: «Kui kaua sa üksipäini nukrutsed? Tal on veski... Üsna noor mees veel, aga ega mina midagi, tee, nagu ise paremaks pead...»

Korraks läksid nad kööki ja läbi söökide väljaandmise luugi näitas Anna Elzale trahteriruumi. «See seal — suure kasuka ja rohelise salliga. Ega ei ole ju sugugi vana...»

Elza jäi mõttesse. Tõepoolest, kui kaua ikka üksinda konutad? Ei, mees polnud sugugi vana, juuksed küll hõredavõitu, kuid veel üsna tumedad, ja tal oli üht-teist siin maamuna peal.

«Kes teab, mis ta ise...?» tähendas Elza.

Anna naeratas paljuteadvalt.

«Temaga saame hakkama, kui ainult sina tahad.»

Tol õhtul sellest enam ei räägitud. Zītari lapsed jäid ööseks kõrtsi, sest Janka pidi hommikul tööle asuma, Elza aga tahtis lellenaisega veel seda-teist arutada. Kui külalised olid magama heitnud, läks peremees trahterisse ja kuulutas oma klientidele uudist: «Vend surnud, kogu perekond laostunud, mina pean nüüd kõigi eest hoolitsema...»

Napsitajad kuulasid tähelepanelikult ja tahtsid üksikasju kuulda, et võiks seda kodus edasi jutustada ja uudiste abiga ära hoida naiste etteheited hilise kojutuleku pärast. Aga kuna jutustamine võttis aega, tellisid nad pool tosinat õlut ja pärast veel pool tosinat — kõrtsi-Mārtiņšile tõid need siberlased puhast tulu sisse.

Mölder Klaņģisele, kes ka kuulajate hulgas viibis, ütles Mārtiņš naljatamisi: «Aga see üks, see on alles tüdruk! Tipptopp naine, just seesugune, nagu sulle vaja. Aga ei tea, kas ta sulle tuleb.»

Kõik naersid, aga Klaņģisel andis seda plaani mõtelda.

5

Järgmised paar päeva valmistasid mõnedele rannaküla elanikele suurt ärevust, teistele aga magusat naeru. Sõnum noorte Zītarite tagasitulekust polnud veel õieti jõudnud üle kogu valla levida, kui algas jant Ernestiga. Kõigepealt oli kahtlane juba see, et ta ei tulnud külastama oma sugulasi — kõrtsi-Mārtiņšit ja Ziemeleid, vaid askeldas vaikselt kodus. Küsitlenud risti-põiki vana Krišust, tegi ta nimekirja, ja siis ühel hommikul läks Suurenõmme tallu, kus oli peremeheks

Ernesti onu, ema vend. Suurenõmme peremees — üle keskea meesterahvas — oli vallakohtu liige.

«Sa näed isegi, onu, kuidas meiega praegu lood on,» ütles Ernest. «Isa emaga puhkavad võõras mullas, kõige vanem vend lagu on hukkunud, aga talule on hädasti peremeest vaja.»

«Jah, ega ilma peremeheta töö ei edene,» möönis Suurenõmme peremees.

«Aga kes peab peremeheikke enda kaela võtma?» jätkas Ernest. «Aastate järgi tuleb välja, et kõige vanem on Elza. Aga kas tema midagi maaharimisest jagab? Ja mis peremees saab naisterahvast, pealegi laostatud talus?»

«Naistega ei mängi välja,» kiitis Suurenõmme talle järele, tundes lausa lugupidamist õepoja aruka jutu vastu.

«Jankast ja Elgast ei tasu rääkidagi, need pole veel täiseallised. Aga poistest olen mina üksipäini talus midagi teinud. Isa ütles alati, et kord tuleb minul peremeheks hakata. Mis sa arvad, onu, kas see aeg pole nüüd käes? Kohus tahab hooldajad panna, aga sina oled meie onu, sinuga saaksime kõige paremini läbi. Hoidku jumal, kui meile pannakse eestkostjaks kõrtsi-Mārtiņš. Siis ma löön kõigele käega — las peab talu, kes tahab.»

Ka Suurenõmme ei olnud kõrtsmikust kuigi heal arvamisel, too oli teda mitu korda alt tõmmanud, kui Suurenõmme oli purjuspäi loomi müünud.

«Noh, seda tahaks ma küll näha, kas seesugusest onklist tõesti jagu ei saa,» lausus ta iseteadlikult. «Mul on ka väheke sõnaõigust vallaasjades.»

«Kui sa mulle appi tuleks, siis on asi klaar,» ütles Ernest.

Suurenõmme peremees tuligi talle appi. Samal päeval sõitsid nad vallavalitsusse ja andsid palvekirja kohtule sisse. Kui see oli tehtud, näitas Ernest asjade nimekirja, mis olid naabrite poole laiali veetud. Krišus andis tunnistajana oma allkirja ja kohus tunnistas selle faktiks. Suurenõmme peremehele tehti ülesandeks Ernestit talusid mööda saata ja olla vahetalitajaks asjade tagasinõudmisel.

Just-seda oligi Ernestil vaja. Järgmisel päeval sõitsid nad kolmekesi — Ernest, Suurenõmme peremees ja Krišus — mitu naabertalu läbi. Pikka juttu nad ei teinud. Kui mõni väheke porises, siis näitas Suurenõmme vallakohtu pitseritega kirja ja ütles: «Andke heaga tagasi, muidu nõuame kohtu kaudu ja teil tuleb palju pahandust.»

Pahandusi kartes ei punninud üleaedsed suurt vastu ja Suurenõmme laiale reele kogunes peagi Zītari inventari: adrad, äkked, tuulamismasin, käi, mõni võrgujada, loomade jootmise

künad ja rakmeid. Ühe koormaga ei jõudnud kõike ära vedada, nad pidid veel teistki korda järele tulema. Ernest aina muigas naabrite pikaks veninud nägude üle. Need ontlikud mehed — nad polevat üldsegi tahtnud midagi omastada, pigem on nad ära teeninud tänu selle eest, et päästsid Zītari vara täieliku lõhkumise eest. Mõned tegid juttu isegi tasust hoidmise eest, aga neil pani Ernest suu kinni seletusega, et pruukimise eest peaks samuti tasu maksma.

Õhtul tuli kõrtsmiku Anna vaatama, kuidas sugulase lapsed on ennast sisse seadnud. Elza pojale tõi ta mett, suuremate jaoks kopsaka lihatüki ja kotikese tangu, aga mööblist ei iitsatanudki. Ernest ajas Annaga üsna sõbralikult juttu, käskis Mārtiņšit tervitada ja lubas neid külastada, niipea kui aega saab. Paistis, et miski ei ähvarda onu au ega hiilgust. Aga see oli vaikus enne tormi.

Järgmisel päeval, selgel, päikesepaistelisel hommikul, kui trahteris juba trimpas peaparandajate pere, sõitis kõrtsi ette Suurenõmme regi. Kohtumees oli jälle õepoega saatmas. Kui Mārtiņš õuel võõraid nägi, hakkas tal süda kohe kripeldama.

«Mine üles, pühi kõik võõrastemajatubade aknad üle,» ütles ta köögitüdrukule. Kokal käskis kiiresti karbonaadi praadida. Kui üleliigsed isikud olid kõrvale toimetatud, läks ta armsale vennapojale vastu. Esiku uksel sai ta sellega kokku, kaisutas teda justkui isa pikisilmi oodatud poega, suudles ja hõõrus liigutatult silmi. Jällenägemisrõõm oli teda südamepõhjani erutanud.

«Oh sa õnnis aeg! Nüüd näen ma sind jälle! Nii palju kordi mu süda valutas sel ajal, kui te ära olite. Ja sina ka siin, Suurenõmme peremees? Tulge aga tulge sisse! Anna, kus sa oled? Selle sündmuse puhul joome üks hea naps!»

Juba tõttas ta puhvetkapi juurde klaase otsima. Aga see oli kapten Zītarsi puhvetkapp, ja see, et ta nii hästi sobis kõrtsmiku korterisse, ärritas kohe Ernestit.

«Ära näe vaeva, ristiisa,» ütles ta. «Napsi võime võtta pärast, kõigepealt klaarime asjad ära.»

«Jah, muidugi, ametiasjad ikka esimesel kohal,» ruttas Mārtiņš nõustuma. «Aga võtke ometi istet, mis mood see on, et suured inimesed püsti seisavad.»

Ernest aga ei istunud, sest see tool, mida talle pakuti, oli tema isakodust pärit.

«Ma tulin oma asjade järele, Mārtiņš,» ütles ta. «Neid on nüüd mulle endale vaja. Anna tagasi, mis on minu oma, ja läheme mõlemad oma teed.»

See polnud hea, et ta rääkis nii väljakutsuvalt ja valjusti — trahteris võidi kuulda. Mārtiņš vihastas.

«Ah sinul on ka mingid asjad olnud? Seda ma ei teadnud. Ma arvasin, et ainult su isal oli üht-teist, ja temaga ma oleks küll kõik korda saanud.»

«Pikka palvet me ei pea,» katkestas Ernest teda. «Mul on taskus kohtu kiri, ja siin on Suurenõmme peremees, vallakohtu liige. Ütle mulle lühidalt ja selgelt: kas annad asjad heaga tagasi või pean ma politsei appi kutsuma?»

Mārtiņš vaatas küsivalt Suurenõmme peremehe otsa.

«Lugu on tõesti nii, nagu Ernest ütleb,» kinnitas too.

«Seaduse vastu ei ole ma kunagi üles astunud,» pomises kõrtsmik. «Aga milleks alustada vihaga? Kas ma olen vastu, kas ma ülepea olen midagi öelnud? Olge lahked, võtke, mul on omi asju küllalt. Saab maja ükskord puhtaks võõrast kolist. Aga eks see ole vana asi — teed teisele head, saad sitta vastu pead!»

«Kust otsast me võime alustada?» küsis Ernest.

«Kõigepealt tuleb kõik välja kraamida, mis seal sees on,» tähendas Mārtiņš.

«Siis kraami ruttu! Tahan valgega koju jõuda.»

Mārtiņšile oleks küll meeldinud rohkem pimedas.

«Kas ei võiks õhtu peale jääda?» sõnas ta peaaegu paluvalt. «Päeva jooksul võtame nõud ja riided välja. Sellidel on pärast aega, saavad aidata.»

Aga Ernest ei andnud järele:

«Suurenõmmel ei ole aega.»

Mis kena pilt, kui Mārtiņš ja Anna porisedes ja torisedes tööle asusid! Kuhu kõik nüüd panna? Rõivad võib veel voodile laduda, aga nõud ja klaasid tuli põrandale panna, sest ka laua ja toolid võttis Ernest ära. Ta kutsus Krišuse sisse ja kolmekesi koos Suurenõmme peremehega kanti kõik reele. Päise päeva ajal! Inimesed sõidavad mööda ja vahivad, teenijad müksavad üksteist küünarnukiga ja muigavad salamisi: «Jüripäev!» Üleval väikeses kambris aga istub veskiomanik Klaņģis ning amiseerib Elzaga, isegi näpistab teda pihast. Talle meeldib naisi näpistada, sest ta on vanapoolne noorhärra ega ole veel kunagi abielus olnud.

Kui Ernest minema sõitis, nägi kõrtsmiku korter üsna haletsusväärne välja, justkui oleks sellest troopiline orkaan üle käinud. Anna nuuksus, Mārtiņš aga tõotas, et seda häbi ta ei unusta. Väga kõvasti vihastada ta ei julgenud, sest tal oli süda haige, seepärast pahandas vaid pisitasa, vaoshoitud viha jõuga.

«Ärgu see Elza logelgu siin nii tihti!» ütles Mārtiņš naisele.

«Mul pole kavas oma majas varjupaika asutada. Ja las Janka paneb kalale minnes jalga vanad veesaapad. Ära topi talle nii palju liha sisse — nägu hakkab läikima, aga ise jääb laisaks.»

Nõnda väljendas ta oma pahameelt. Salvas seda, kellele ligi pääses, torkas väikese, aga valusa astlaga. Omajagu rõõmu sai sellestki.

Ja siis tuli pööningult vana kolu alla tassida, sest korter — samuti nagu loodus — ei salli tühja kohta. Tolm ja hiiremustus, mõni koht ära kolksitud või hõõrdunud, hallituslehk ja ämblikuvõrgud — oi, mida ütleb küll Mīce, see puhtust armastav lapsuke ja peen preili! Jõulupühadeks tuleb külla, aga ei tunne oma õdusat eluaset enam äragi!

Nõnda sai Ernest Zītari talu peremeheks.

Teine peatükk

1

Kõrtsmik Mārtiņš arvas, et veel üks haru suures majapidamises ei võiks kahju teha. Kui mehel on äri, trahter, mitu purjelaeva ja põllumaa, siis võivad tal samahästi olla ka võrgud ja mõni osa suurte nootade juures. Teadagi ei hakka ta ise merel käima ega oma valgeid käsi leotama soolases merevees, mis talvel liiatigi on armutult külm. Ja kuna omal nahal polnud vaja meretöö raskusi tunda, siis oli säärasel mehel üsna vähe muret selle pärast, kuidas tunnevad ennast need, kes tema võrkudega sügavikku rehitsevad. Mis sellest, et võrgusulane on vennapoeg — kas ta seepärast peab poisil laskma tröõbata kalleid kalurisaapaid ja mädandada ülemullust poolkasukat? Ei, sõbrake, meil on üks paar vanemaid saapaid, veidi auklikud küll, lasevad vett läbi nagu sõel, aga sa võid ju augud takkudega kinni toppida ja jalapõia ümber õlgi mähkida. Ja rõivastest peaks meil veel olema mõni määrdunud kampsun, tõrvased püksid ja hiirte näritud vatijopp — kanna aga terviseks ja ära virise, et onu on sind ihualasti tööle ajanud. Härra sa ei ole ja selleks sa kunagi ka ei saa.

Kuid Janka ei mõelnudki viriseda. Eks ta veidravõitu nägi küll välja, kui pani jalga vanad, kõvaks kuivanud «lõõtsmoonikud» ja tõmbas selga onu korbatanud vammuse, mis haises lõpnud kalade järele ja oli üleni kirju hallidest vatitopsudest, mis paljudest aukudest välja tikkusid. See-eest anti talle ehtne kaluripeakate — mustast juhtnahast, plüüsist servaga talimüts. See müts oli kunagi leivamõhesse kukkunud ja plüüskant oli tainast täis kleepunud. Nüüd oli tainas kõvasti plüüsi külge kinni kuivanud ja maha seda enam millegagi ei saanud.

Raskena ja kohmakana sammus Janka esimesel hommikul randa. Mārtiņš seletas teistele, mis mees see on, ja jättis Janka tüürimehe käsutusse. Nüüd oli neid kolm meest: Janka, Rūdis Segliņš, kes oli sügisel sõjaväeteenistusest lahti saanud, ja vana Vītiņš. Püüti räime- ja kiluvõrkudega, vahel ka lõhet ja vimba. Kilud saadeti värskelt Riiga, räimed suitsutati ära Vītiņši suitsutuskojas. Arved ja äriline külg oli Mārtiņši korraldada.

Raske merepaadiga sõitsid nad hommikuti merele, heitsid kuivad võrgud vette ja tõmbasid välja need, mis olid eile merre lastud. Läbimärjana, raskest tööst higisena istus Janka koos Rūdisega aerudele ja nad sõudsid randa. Aerud jäätusid, märjad rõivad külmusid kontkõvaks, käed läksid punaseks ja tursusid paksuks, sõrmed olid kanged ja tundetud. Vana Vītiņš — väike reumatismist vaevatud mehike — istus tüüri taga.

Kaldal ootasid neid kalanoppijad — naised ja tüdrukud. Janka ja Rūdis loputasid võrgud üle ja riputasid vabedele, pärast pidid nad kandma räimed suitsutuskotta, lõhed välja korjama. Õhtul aga, kui Janka koju jõudis, pidi ta järgmiseks päevaks puid lõhkuma, kööki vett kandma ja abistama perenaist, kus vaja. Tööst polnud kunagi puudus. Ja ometi ei häbenenud Mārtiņš naabritele seletada, et ainult halastusest annab vennapojale peavarju.

Janka sõi perelauas ja magas väikeses kamorkas köögi taga. Kui kõik päevatööd olid tehtud, läks ta oma kambrisse, pani ukse kinni ja kirjutas veel paar tundi. Keegi ei tundnud tema vastu eriti huvi, ja see oli hea. Ta seadis oma varasemad luuletused järjekorda, tahtis kirjutada mõned lühijutud ja siis proovida õnne mõne ajalehe või ajakirja toimetuses. Võrreldes oma töid nendega, mis siin-seal ära trükiti, kasvas tema julgus ja enesekindlus. Kui nemad läbi pääsevad, miks siis mitte ka mina . . .

See oli raske, kuid tervislik elu. Mõne nädalaga tuli Jankal puna põskedesse, liikmed muutusid nõtkeks, kontidesse kogunes jõudu. Mis sellest, et onu Mārtiņš vaatab sind kogu aeg ülevalt alla ja püüab igati alandada, tuletades ühtelugu meelde piiri enda ja sinu vahel! Mõnikord ta pilkab, naerab sind kogu pere

ees välja, ja kui juhtub, et sa mõnda asja ei tea, lausub kohe torkavalt: «Nojah, mis säärasest tahtagi — metsas kasvanud!»

Ja päevast päeva pead sa kuulma kiidulaulu Mīcekesele, kes jõuluks koju tuleb. Siis sa alles näed, milline tolmukübe sa oled tema kõrval!

Ainult kõrtsmiku naine Anna käitub sinuga lahkemalt. Mõnikord, mehe teadmata, paneb ta sinu kambrisse mõne parema pala oma laualt, vaatab järele, ega su sokid ei ole katki, ja pärib elust võõrsil. Mõnikord tuleb tal isegi vesi silma. Aga sul on hea just nii, nagu on. Sa töötad ja unistad, unistad ja töötad, päeval merel, öösel oma pugerikus, ja see, mis praegu toimub, ei tundu sulle üldse tõelise eluna. Ei, see on ainult prelüüd tulevikusündmustele. Siis hakkad sinagi elama. Praegu sa vaid mõtled sellest ja mõnikord meenutad tütarlast, keda lubasid suvistepühade ajal külastada. Mida sulle veel vaja? Luidete taga kohiseb meri, teisel pool seina sumiseb joodikute kamp ja külmetavad hobused varjualuses närivad lasipuud. Sina aga unistad ja vaatad kõigest üle kaugusse.

Nõnda saabusid jõulud.

Pühadelaupäeva hommikul läks Janka varem merele. Kalurid tahtsid rutem võrgud välja tõmmata ja saagi üle anda, et saaks ilusti pühi vastu võtta. Vanemad mehed tahtsid minna sauna, nooremad juuksuri juurde ja seejärel kirikusse jõuluteenistusele. Rūdis oli kogu nädala rääkinud tantsupeost teisel jõulupühal ja alatasa Jankalt pärinud, kas tema ka tuleb. Seal on koos endised lapsepõlvesõbrad ja siberlane võib korraga kõiki näha. Janka oleks küll tahtnud peole minna ja lapsepõlvesõpru näha, neile poistele ja tüdrukutele näidata, kui suureks ja mehiseks ta on võõrsil kasvanud, aga . . . Siin olid kõigil poistel mustad kalevist kuued ja valged maniskid lipsuga, Jankal aga ei olnud muud kui vana soldatipluus ja tõrvalaikudega kampsun. Ta ei tahtnud oma välimusega inimesi naerma ajada, pealegi võiks pühade ajal segamatult töötada ja mõne jutu valmis kirjutada.

«Eks näe,» ütles ta Rūdisele. «Vist ei tule välja.»

Rūdis aga taipas ütlematagi, mis mure Jankat rõhub.

«Me oleme mõlemad peaaegu ühte kasvu,» sõnas ta. «Mul on kaks ülikonda, ühe võin sulle laenata.»

«Kõik niikuinii teavad, et need on sinu rõivad,» vastas Janka.

«Kust nad seda teavad? Mina ei ütle midagi. Kui tahad, ma toon täna õhtul kõrtsu.»

Janka ei vastanud, ainult surus ägedamini aerule ja tema pilk muutus tusaselt süngeks.

Võrgud olid heidetud kaugele mereseljale — kahekümne sülla sügavusse. Merd kattis paks udu. Nad ekslesid lõunani, enne kui esimese jada märgid üles leidsid. Poisid sidusid nahkpõlled ette ja hakkasid võrke välja tõmbama; vana Vītiņš võttis kivid lahti. Jäine vesi kõrvetas käsi, aeg-ajalt tuli neid vastu külgi taguda, kuni sõrmed hakkasid kipitama ja muutusid jälle painduvaks. Paadi põhi jäätus, väliskülg kattus paksu jääkoorikuga, võrkude sõlmed aga olid nii kõvasti kokku kiskunud, et lõika või noaga puruks.

Nõnda nad rassisid mitu tundi. Lõpuks olid kõik võrgud välja võetud ja tubli kilusaak paadi sügavale vette vajutanud. Purje ei saanud lahti rullida, sest tuulehoogudega võis paat vett täis minna, seepärast haarasid poisid jälle aerud pihku, kui kaasavõetud lõunaleib oli ära söödud ja külm kohv pudelist peale joodud.

Sel ajal kui kalu välja nopiti ja võrke vabedele riputati, jõudis õhtu kätte. Väsinult sammus Janka üle luite. Saabastes lirtsus vesi, poisi nägu oli parkunud punaseks nagu loojangupäike. Jõuluõhtu . . .

Trahteris olid lambid juba põlema pandud ja paadunud joomavennad istusid laudade ääres. Poes rähkles sell higist leemendades — täna oli palju ostjaid. Aga siin-seal naabermajade valgustatud aknais võis näha, kuidas noored tüdrukud lokitange lambi peal kuumaks ajasid ja juukseid krussi keerasid. Inimesed valmistusid pühadeks.

Raskelt astus Janka kööki, viskas märja kessi pingile: «Siin on kalad.» Jalge alla nirisesid veeloigud. Tüse köögitüdruk vaatas Janka jalanõusid ja pomises midagi jalgade pühkimisest. Samal silmapilgul ilmus kõrvaltoa uksele üks pea. Valge, priskevõitu, kuid üsna ilus näolapp, kaks säravat küsivat silma ja imestusest paotunud väike suu. Janka vaatas mõne hetke seda nägu, tüdruku ümarik õlg nihkus veel rohkem ukse vahele ja tema huuled värelesid tagasihoitud naerust. Sõnagi lausumata pööras Janka ümber ja läks köögist välja.

«See oli vist Mīce,» mõtles ta ja rõõmustas, et ei olnud tüdrukut teretanud. «Sina ei ole mulle ei peremees ega ülemus. Õpi algebrat, preilna!»

Söögitoas aga kurtis preili oma emale:

«Kas see peab olema minu lellepoeg? Ta ei oska ju üldse käituda. Kui kunagi seltskonnas kokku juhtud . . .»

Kõrtsmiku Anna vaatas heldinult oma lemmikut.

«Kallis laps, mis parata! Ta ei ole head kasvatust tunda saanud. Samahästi kui metsast välja tulnud. Sa peaks teda veidi õpetama.»

«Aga ega me täna õhtul ei pea üheskoos kirikusse minema?»

«Ta jääb koju.»

2

Tol õhtul jäi Janka tõepoolest koju. Isegi kui ta oleks tahtnud, poleks ta kuhugi pääsenud — selle eest hoolitses kogu kõrtsmiku pere. Ta ei olnud veel kuivi rõivaid selga saanud, kui juba tuli onu Mārtiņš:

«Tule mulle appi õllekaste keldrisse tõstma!»

Pruulikoja auto oli pühadeks värsket joogitagavara toonud. Kui kastid said keldrisse tõstetud, oli Annal abi vaja, ja kes muu pidi minema kui Janka. Ta raius sigadele loomapeete, puistas õues teeradadele liiva, kandis kööki puid ja vett, jooksis poodi maitseainete järele. Aga kui Mārtiņš mainis, et Janka võiks täna õhtul ka trahteris aidata (kundesid oli kubinal, kõrtsi varjualune kirikuliste hobuseid täis), siis poiss vihastas ja ütles: «Ei, trahterisse ma hernehirmutiseks ei lähe...» Ja ei läinudki. Mārtiņš küll manitses, et see olevat rumal uhkus, aga eriti peale ei käinud. Janka sõi köögis õhtust ja kadus oma kambrisse. Nüüd hakkas ta taipama, miks teda täna nõnda taga aetakse: Mārtiņšil on hirm, et tal tuleb äkki pähe mõte minna kirikusse kuusepuule, aga seal on preili Mīce oma sõbrannadega ja kaltsukubust sugulane võiks kogu seltskonda šokeerida. Tööta aga kodus, poiss — töö teeb elu magusaks. Saks sa ei ole...

Ta pani ukse lukku ja otsis oma kirjatarbed välja. Mõtted aga komistasid Laurale ja ta ei suutnud enam ühtegi rida kirjutada. Võib-olla peab ka Laura igasugu väikesi alandusi taluma ja võõraid inimesi teenima? Kas ta mõtleb vahel Janka peale, ootab teda pisinatukegi, või on uued sündmused, uued mõtted juba kõik minevikukujud minema uhtnud? Kui pääseks rutem ära sõjaväeteenistusse!

Hobused puristasid, kellukesed helisesid. Lumi krigises teel kodu poole kihutavate saanide jalaste all. Köster kustutas kirikus küünlaid. Külmunud tähed sirasid valge maailma kohal. Naer õuel, Mīce hääl ja Anna hoolitsev küsimus: «Ega sul külm ei hakanud, lapseke?»

Ja siis istuvad nad lauda, kolm Zītarit — isa, ema ja tütar. Mīce räägib, mis ta kirikus oli näinud, vanemad kuulavad ja

naeratavad. Homme tuleb külla Mīce sõbranna ja õhtul lähevad nad koos peole. Neil on siin kõvasti lööki, ei jõua kavalere pemale tõrjuda. Remesise Jānis õpib arstiteadust ja kirjutab luuletusi, vahel neid isegi avaldatakse kalendrites ja kooliajakirjades. Vaata, mida tähendab haridus ja hea kasvatus!

Neljas Zītars aga istub oma kambris ja mõlgutab süngeid mõtteid. Ka tema kirjutab luuletusi, kuid neid pole veel kusagil trükitud, seepärast on ta vaid tühine tolmuküba. Neil kolmel nõtkub laud pühaderoogade all, nad ei jõua kõike äragi süüa, kuigi neil on imetlusväärne isu. Võib-olla sellepärast tuleb Annale lõpuks Janka meelde.

«Ei tea, kas ei peaks siia kutsuma? Mis ta üksipäini seal kambris konutab. Mis sina arvad, Mīce?»

«Minupärast kutsu. Ükskord peame nagunii tuttavaks saama.»

Anna tõuseb üles ja läheb. Mīce heidab pilgu peeglisse. Janka uks on lukus ja Anna peab koputama.

«Kes on?» hüüab Janka kärsitult.

«Mina,» vastab Anna. «Kas sa, poeg, ei tuleks koos meiega õhtust sööma?»

«Suur tänu. Ma sõin koos perega.»

«Ah nii? Aga ehk tuled niisama juttu ajama. Me ise ainult oleme.»

«Mul on habe ajamata. Juuksurisse polnud aega minna, endal ei ole nuga.»

«Ah nii! Siis pole midagi parata. Aga veidikeseks võiks ikka tulla. Mis oma inimestest häbeneda.»

«Aitäh, tädi, ma lähen parem magama.»

Ja märgiks, et tal on tõesti selline kavatsus, kustub Janka kambris tuli — võtmeaugust ei paista enam valgust. Anna ohkab ja läheb ära.

«Ei taha tulla. Ta on selline häbelik.»

«Noh, ega me teda paluma hakka,» ütleb Mārtiņš. «Mīceke, kuidas on, kas sa ei näitaks oma koolitunnistust?»

Mīce läheb näost punaseks nagu moon.

«Kas ei võiks jääda homseks? Ma ei mäleta, kuhu ma selle tunnistuse panin.»

Kui totter õpetajatest ja vanematest — kaks korda aastas näita tunnistus ette! Eriti totter siis, kui mõnedes ainetes on kehvad hinded. Nendes ainetes, milles Mīce on kõige edukam, hindeid ei panda: sa võid tantsida kui ingel ja uiskudel akrobaatikatrikke teha — seda nad hariduseks ei loe. Aga hea mehe võib saada ka ilma algebra ja logaritmideta.

«Siiski, Mīceke, parem näita ikka juba nüüd õhtul,» ei jäta isa järele. «Mul on praegu rohkem aega.»

Pole parata, Mīce otsib tunnistuse välja, aga sel ajal kui vanemad seda uurivad, hakkab tal pea valutama: «Ema, kas sul on mõnd pulbrit?»

Pulbreid leidub küll, kuid numbrid tunnistusel ei muutu sellest paremaks, ja armastav isa küsib nii hellalt kui võimalik:

«Mis sa arvad, Mīceke, ega sa ei pea veel üheks aastaks samasse klassi jääma?»

«Kui meil oleks teine matemaatikaõpetaja, siis oleksin ammu edasi saanud,» vastab Mīce. «Aga see on püstikurat.»

Süüdi on õpetaja, Mīce ei ole ilmaski süüdlane. Ja ontlik perekond jõuab järeldusele, et on lausa kuritegu lasta säärastel inkvisiitoritel noorsugu piinata. Nii andekas laps, aga ei saa ega saa edasi — kus on siin õiglus, kus inimeste autunne? Puhka, lapsuke, võta veel üks moosipirukas!

3

Maanteeäärsel kõrtsil pole ei pühapäevi ega pühi, kuigi see on nimepoolest esimese järgu trahter. Õlu on ka pühade ajal samasugune kui teistel päevadel, joojad on samad ja hindki ühesugune, ainult külalistel on nüüd seljas mõni siledam rõivatükk ja kõrtsmik Mārtiņš riputab kellaketi ilusa sametvesti peale. Must sametvest valgete pärlmutternööpidega — see näeb tõepoolest auväärne välja. Pühapäeviti keerab Mārtiņš vuntsiotsad kikki ja pühib nina taskurätiga; ta kasutab ära mitu taskurätti päevas, sest nina pole sugugi väike, seepärast argipäeviti Mārtiņš nende lapikestega ei eputagi.

Esimesel jõulupühal põletati kõrtsis igal aastal jõulukuuske kutsutud külalistele — neile, kes sagedamini trahteris käisid ja rohkem raha kulutasid. Igasugused kaltsakad polnud ju seda väärt, et neid peremehe laua taga austada. Tapeti kalkun, praeti kalu ja pukkjalgadele tõsteti ankur omapruulitud õllega — see tuli odavam. Aga alati kukkus välja nii, et sellest veel ei mõiganud: kui peremehe ankur tühjaks sai, olid külalistel sarvealused juba soojaks läinud ja üksteise võidu käristati välja küll poole tosina, küll tosina kaupa, igaüks omal arvel. Lõpptulemusena tasus kuusepõletamine täielikult ära — nagu kõik, millele Mārtiņš oma käe külge pani, ning peale materiaalse kasu tekkis suur moraalne rahulolu peremehel, kuid veel suurem tema

kundedel: kõrtsmik Mārtiņš oli end näidanud tõelise mehena, ta oli välja teinud!

Pühadehommikul tõi Rūdis Segliņš Jankale kodukootud mustast villasest riidest ülikonna. Kuue küljes oli nööbitav maniṣk, nii et lipsu polnud vajagi.

«Sa tuled minust mööda,» ütles Rūdis. «Ma ootan sind kella seitsmeni.»

«Eks näe . . .» ütles Janka.

Ta laenas poesellilt habemenoa ja ajas lõua puhtaks. Juuksed ka lausa kisendasid kääride järele, aga juuksur asus kaugel, vaevalt Jankal oleks aega sinna minna.

«Noor, mine too puid,» andis köögitüdruk talle esimese käsu.

«Hea küll, v a n a,» vastas Janka ja läks. Seepeale teda enam nooreks ei nimetatud.

«Kas sa hobustele heinu panid?» küsis lell.

«Pojake, mine nüüd raiu kaevuteelt jääd!» palus Anna lahkema häälega.

Aga selle eest terve kamalutäis piparkooke ja mõned suured pähklid. Näri rõõmuga ja mõtle Petlemmast, kuni köögitüdrukul on ämber solki täis kogunenud.

«Mine vii solgiauku!»

Ent vähemalt üks aulik sündmus juhtus täna siiski. Janka kutsuti pererahva lauda lõunale. Seal sai ta lõpuks ka lelletütrega tuttavaks.

«Kui suureks sa oled kasvanud,» ütles Mīce.

«Ega sinagi ole väiksemaks jäänud,» vastas Janka.

«Rääkige inglise keelt,» õhutas Mārtiņš, lootes suurt võitu. Mīce aga ei tahtnud alustada, Janka omakorda mõtles, et daamidele tuleb eesõigus anda.

«Lasksid sa Siberis palju hunte maha?» naljatas Mīce.

«Mitte ühtegi. Ainult jäneseid ja nurmkanu.»

Tee veel säärasega nalja! Tal ei ole üldse naljasoont! Ja lõunasöök jätkus vaikselt, ilma ingliskeelse vestluseta. Hiljem tegi Mīce küll jälle Jankaga juttu ja uuris välja, et Janka ei oska ühtegi moodsat tantsu. Mīce näitas talle oma õpperaamatuid, mingit kutset koolipeole ja oma portree visandit, mille oli teinud keegi rändkunstnik. Ja ta pani väga imeks, et Janka oli Petrogradis isegi ooperis käinud.

«Ma astun järgmisel sügisel konservatooriumi. Mõned küll ütlevad, et ma peaks parem õppima skulptuuri.»

Tal oli nii palju andeid, et ei jaganud enam, millist neist arendada. Edu oleks vist igal alal ühesugune.

Jankaga lobisedes muutus ta kelmikaks, hakkas isegi koke-

teerima, justkui Janka ei olekski tema lellepoeg, vaid võõras noormees. Huuled olid tal täidlasevõitu, pilk julge ja väljakutsuv; kui isa ja ema teise tuppa läksid, käskis Mīce Jankal oma peopesi näidata, ta ennustab tulevikku. Ja ta ennustaski, nihkudes tihedalt Janka ligi.

«Oled sa kunagi juba suudelnud?» küsis Mīce.

«Ja kui olengi?» naeris Janka. Mīce lokitud juuksed kõditasid Janka ninaotsa ja ta aevastas. Mīce muigas ja uuris tema peopesa. Tüdruku käed olid kuumad ja rõivastest hoovas magusat lõhna.

«Oled sa kunagi armunud olnud?» küsis Mīce jälle.

«Vist küll.»

«Missugune ta oli — blond või brünett?»

«Ma ei tea õieti.»

«Aga kas ta oli sinu vastu hea?»

«Missugune peab olema hea?»

«Sa ei tea vist armastusest kuigi palju.»

«Aga sina?»

«Ära loodagi, et ma sulle räägin. Teid ei või ju usaldada, kõik lobisetakse kohe sõpradele välja. Sinu vend Ingu meeldis mulle.»

«Mispärast?»

«Ta meeldis kõigile tüdrukutele.»

«Ah et kui mina tahan tüdrukutele meeldida, siis peaksin ka olema selline nagu Ingu?»

«No muidugi. Ta oli nägus poiss, romantiline. Sinust ei saa kunagi sellist.»

«Kust sa tead?»

«Ma ju näen.»

Mīce tõusis üles, läks peegli ette ja vaatles veidi aega oma nägu. Siis vaatas üle õla tagasi ja naeratas kelmikalt: näe, selline ma olen, saa minust aru. Sina oled metsas kasvanud ega tea midagi elust, minul aga on kogemusi. Kui sa oleks pisut taiplikum, kulla lellepoeg . . . noh, eks me veel näe. Zītarid ei mõista end vaos hoida, aga sina oskad, — mis Zītars sa nõnda oled? Sinu isa oli tõeline mees; kas sa arvad, et ma ei näinud, mis ta siin kõrtsis tegi!

Kas sellepärast, et Mīce nii sõbralikult Jankaga juttu ajas, või esimese püha pärast, aga Jankal oli nüüd kogu õhtupoolikul rahu. Tal ei kästud midagi teha — istugu aga toas ja viitku lelletütrel aega. Ohtu eel tuli Mīce sõbranna Marta Remeša ja Jankagi pidi temaga tuttavaks saama. Marta oli Mīcega ühevanune, õppis samas koolis, ja nad hoidsid kokku nagu kunagi

naabrilapsed. Kuid Marta oli Mīcele täielik vastand: hapramat kasvu, pisut unistav ja sattus tihtipeale õilsatest aadetest vaimustusse; rääkides vaatas ta maha, ja kui teda kõnetati, punastas ja naeratas. Tal puudus Mīce ohjeldamatu meelelisus. Mõnikord piilus ta salaja Janka poole ja mõtles midagi, kuni läks tse näost punaseks.

«Te olete nii kaugel käinud ja poolt maailma näinud,» ütles Marta, «Oli vist väga huvitav?»

«Ega ma igatahes ei kahetse küll,» vastas Janka.

«Lugupeetud härra lellepoeg, kas sa ei oleks nüüd nii lahke ja ei jätaks meid üksi,» katkestas Mīce nende vestluse. «Me peame ennast peoks valmis seadma. Eks te jõuate rääkida teine kord.»

Janka läks oma kambrisse ja tal oli pisut veider tunne — teistsugune kui tavaliselt. Ta oli justkui üleskerkinud hammas: kipuks nagu valutama, aga päris valu veel ei ole, ainult veidi valuline tunne.

Peorõivais tuli Mīce veel kord Janka kambrisse.

«Sina vist ei lähe täna kuhugi? Pidu lõpeb kella kolme paiku öösel, ja siis on väljas kottpime. Kas sa ei võiks mulle mõisa kohale vastu tulla? Võta taskulamp kaasa.»

«Aga kui keegi tuleb sind saatma?» naljatas Janka.

«Ega ma ei ütlegi, et sa pead tingimata tulema. Aga kui sa soovid . . . Remesise Jānis jäi Riiga, muidu oleks tema ka peole tulnud. Tead, sa oota ligidal, seal, kus rannatee ära pöörab.»

«Eks ma katsun tulla.»

«Hea küll. Ma ütlen emale, et sa tuled vastu.»

Tüdrukud läksid minema. Janka kõndis mööda tuba, vaatas kord pabereid laual, kord Rūdise ülikonda, mis oli voodile pandud. «Pagan võtaks, kas ma olen mõni koer või? Pidu on mõeldud kõigile, ükspuha, kas Mīce mind kaasa kutsub või käseb tee peal oodata.»

Janka vihastas ja hakkas kiiresti riidesse panema.

4

Peosaal asus seltsimaja ülemisel korrusel. Sealsamas oli ka puhvet, sest kuulutusel oli öeldud: «Rikkalik puhvet ja hea puhkpillimuusika!» Oma kolmsada inimest tungles kitsastes ruumides, nad tõstsid tolmu üles ja hingasid ise seda sisse. Kõige peenemad perekonnad istusid esimestes ridades. Kirju sitsesriie tõmmati aeg-ajalt kõrvale, nii et publik võis näha lava

ja inimesi, kes seal esinesid. Mustkunstnik näitas fakiiritrikke: neelas mõõga alla, lõikas oma assistendi tükkideks, seejärel tõmbas ta jälle elusana ja tervena kastist välja. Mitmesugused tule ja vee nõidused kütkestasid vaatajate pilku. Aga kui publikut oli küllalt hirmutatud, tulid kaks lõbusat klouni, tembutasid naljakalt ja laulsid kahemõttelisi kupleesid.

Arvate, et see oligi kõik? Ei, ka spordile oli peokavas koht ette nähtud — randlased said näha kaht maailma kõige kangemat meest. Üks oli vägev raskuste tõstja: lamades hoidis ta rinnal kaheksat noorukit (sest vanemad inimesed häbenesid lavale tulla), loopis kahepuudaseid raudpomme justkui kõrvitsaid ja võimles tühjade pommidega. Teine vägimees oli hiiglasekasvu ja osav maadlemises.

«Kes tahab tulla ja minuga prantsuse maadlust teha?» küsis ta publikult. «Elu jääb alles, aga tervist ei saa ma garanteerida.»

Muidugi polnud kellelgi julgust selle lihastemäe vastu välja astuda, ja lõpuks pidi vastaseks hakkama kange pommitõstja. Nad maadlesid täpselt kakskümmend minutit, siis varises lava põrand sisse. Publik pahvatas naerma. Maadleja vihastas ja virutas pommitõstja ühe raksuga õlgadele. Orkester mängis tušši ja aplausimürina saatel vajus eesriie aeglaselt kinni. Korrapidajad kandsid pingid välja, tolm, paberossikonid ja kompvekipaberid pühiti kokku. Üks mees käis saalis ringi, pabertorbik käes, ja puistas põrandale talki.

Vanemad inimesed tõmbusid kõrvale, noormehed hakkasid närveerima, tüdrukud ruttasid naistetuppa nina puuderdama. Kohe pidi algama tants.

Puhvetiruumis istusid kõrvalise laua ääres Zitari Elza ja mölder Klaṇģis. Kavaler kostitas daami kookidega.

«Ehk võtaks veel pool tosinat?» küsis Klaṇģis, kui esimene pool tosinat oli söödud.

«Ei, suur tänu, härra Klaṇģis,» keeldus Elza naeratades. «Siis ei jõua enam tantsida.»

«Aga ühe pudeli veini võime küll veel ära juua,» käis Klaṇģis peale. «Vein ajab vere soojaks.»

«Noh, ega teil endalgi veel soojusest puudus ole,» naljatas Elza.

«Arvate?» Mölder oli meelitatud ja kõlistas lusikaga vastu taldrikut. «Pudel veini ja biskviite!»

Nõnda käitus mees, kellel polnud naist, aga tengelpung täis rohelisi paberrahasid. Nautigem elu, joogem ja söögem! Ta oli ääretult teravmeelne, kogu õhtu pildus kahemõttelisusi, aga

ega Elzagi olnud suu peale kukkunud! Nad mõlemad teadsid, mida tahavad, ja mõistsid, et teinegi teab seda. Ainult selget küsimust polnud veel esitatud.

«Kas härra Klaṇģisel pole igav oma veskis?»

«Kuidas kunagi. Aga kas noort naist ei ole ära tüüdanud nädal otsa konutada kodus oma tusase venna ja vana sulase seltsis?»

«Mul on poeg.»

«Hm-jaa! Minul poega ei ole.»

«Võib ju veel tulla.»

«Arvate? Kui ehk teie oma poja mulle annaks . . . Olge head, proua, selle klaasi joome poegade terviseks!»

Nii nad amiseerisid, keerutasid valssi, sõid ja jõid jälle ning ajasid ikka naljajuttu. Kaudsete vihjetega kompisid teineteist, ei öelnud ei jah ega ei, aga asi edenes siiski nii kiiresti, et kesköö paiku lipsas Klaṇģisel suust:

«Kas te tuleks mulle?»

«Ma pean veel veidike järele mõtlema.»

«Arusaadav, kuidas muidu.»

See oli ehtne elu, veidi primitiivne ja robustne, kuid elu suures harmoonias on ju tarvis ka karedamaid akorde. Elza oli suurepärane naine — punastas, kui oli vaja punastada, ja muutus kelmikaks, kui tõsidus enam ei kõlvanud. Aga Klaṇģis polnud sugugi nii vana — mis loevad mingid viiskümmend aastat? Elza oli ka juba kakskümmend seitse täis. Zitaril nagunii mingit elu ei ole, aga võõra juurde teenijaks minna — päh!

Kord ilmus puhvetisse ka Janka, vist otsis kedagi. Venda nähes kadus Elza hea tuju ja ta pööras näo seina poole.

«Mis juhtus?» küsis Klaṇģis murelikult.

«Ei midagi. Vist osatasin hammast. Valuhoog käis läbi.»

Janka seisis veidi aega ukse juures, siis muigas mornilt ja läks koridori. Elza hambavalu läks peagi üle.

«Kas me ei läheks tagatuppa?» tähendas ta. «Siin käib liiga palju rahvast. Ja tuul ka nagu tõmbaks . . .»

«Võib küll,» nõustus Klaṇģis. Nad kolisid kogu oma transvaaliga rahulikumasse kohta. Seal ei seganud neid enam keegi, ka Janka mitte.

Keda ta küll otsis puhvetist ja koridoridest, kui saalis mängis orkester ühe tantsu teise järel? Milleks ta üldse oli siia peole tulnud? Segliṇši Rūdis keeras kohe jooma ja nüüd laulis juba soolot, teised kaluripoisid aitasid ka veidike kaasa. Janka ei tahtnud juua. Imelik: neid poisse ja tüdrukuid, koolikaaslasi ja lapsepõlvesõpru, ei olnud temagi üle nelja aasta näinud,

samuti nagu nemad teda, kuid tema mäletas neid kõiki ja tundis ära. Neist aga ei tundnud teda ära mitte ükski. Kui teada saadi, kes ta on, siis uuriti kaua, sosistati kaugemal omavahel ja tuldi ühekaupa ligi juttu ajama. Need lihtsakesed, kes maad kündsid ja aere kergitasid, tundsid ta ära kõige kiiremini, teistel oli kehvem mälu. Kõige hajameelsemad paistsid olevat need, kes Riias gümnaasiumis või ülikoolis õppisid. Ise nad juurde ei tulnud, aga kui Janka neile lähenes ja oma nime ütles, nägid nad hulk aega vaeva meeldetuletamisega.

«Janka Zītars? Ah jaa, vist olime küll kunagi tuttavad. Kas me ei õppinud progümnaasiumis ühes klassis? Ah te olite vahepeal Venemaal? Jajah, nüüd tuleb meelde küll.»

Paar viisakat fraasi, mõni küsimus — kõigil üks ja seesama — ja stereotüüpne lõpp: «Palun vabandust, väga kahju, et ei ole aega kauem rääkida... Loodetavasti kohtume veel teine kord...»

Nad läkkusid tagasi vaatamata. Ja see teine kord, kus oleks mahti olnud pikemalt rääkida, ei tulnud enam kunagi. Alguses vältisid seda nemad, hiljem aga, kui nad hakkasid Janka seltskonda otsima, ei tahtnud enam tema. Kui lapsepõlvesõber ütleb «teie», siis see on märgiks, et te olete võõrad. Jäta see hästi meelde, Janka, muidu peetakse sind pealetükkivaks, ja selline sa ei taha ju olla.

See metamorfoos hämmastas teda, sest ta puutus sellega kokku esimest korda. Kuidas võivad võõraks muutuda inimesed, kes on koos kasvanud, mänginud ja tulevikuplaane sepitsenud? Nii võõraks, et ei teretagi enam ja üks ei tunne huvi teise vastu? Kas ainult sellepärast, et ühise kooliaja möödudes üks käib ringi portfelliga ja valgete kätega, teine aga raiub puid ja kannab kehvemaid rõivaid? Janka ei mõistnud tollal veel mõnd lihtsat eluseadust, seepärast selline imelugu tegi tema meele mõruks. Aga kui vähe olnuks vaja, et kõik oleks teistmoodi: ainult paremat ülikonda, valget kraed ja veidike raha taskusse...

Nõnda ta seal hulkus, vedeles teistel jalus ja muutus endalegi tüütuks. Ühel tantsuvaheajal sai ta koridoris kokku Mīcega ja Martaga. Tüdrukud ruttasid daamide tuppa, tantsust õhetavad, elevil ja lõbusad.

«Näe, sina ka siin!» imestas Mīce.

«Sõbrad vedasid kaasa,» kiitles Janka. Et näe, tal ei ole ainult üks sõber, vaid mitu.

Marta jäi seisma ja justkui tahtis juttu alustada, kuid Mīce ei lasknud:

«Tule nüüd, meil on kiire, muidu koguneb daamide tuba tahvast täis ja me ei pääse enam peegli ette.»

«Oijah, õige küll!» taipas ka Marta. «No ega teie ei saa täna ohtul küll igavuse üle kurta — nii palju tuttavaid!» Ära minnes ta naeratas. Veel tüki maa tagant vaatas ta Janka poole tagasi ja naeratas jälle. Mīce aga ei vaadanud, sest koridoris oli palju tahvast.

Kell kaks võttis Janka garderoobist oma üleriided ja läks peolt ära. «Olgu see esimene ja viimane kord,» otsustas ta endamisi. Väljas läks tuju paremaks, vilistades kõndis ta mööda teed. Mõisa juures, kus rannatee ära pööras, jäi ta seisma ja kaalus, kas minna koju või oodata Mīcet, nagu oli kokku lepitud.

«Parem siiski ootan, muidu arvab, et ma solvusin ja seepärast jooksin koju.»

Ta ei tahtnud näidata, et hoolib säärastest tühistest asjadest. Tõstis krae üles ja hakkas edasi-tagasi kõndima, et oodates külm ei hakkaks. Eemal kohises meri. Talveöödel on tähed eredad, mõned valged, teised punakad või rohekad. «Missugune on minu täht?» mõtles Janka.

5

«Ah sina oled veel siin?» imestas Mīce, kui Janka kõhatades ristteel vastu tuli. «Me arvasime, et sa oled ammu kodus.»

«Ma just nüüdsama tulin,» valetas Janka, ehkki oli terve tunni väljas külmetanud.

Mīce kõrval oli ka Marta.

«Tule vahepeale,» ütles Mīce. «Saadame Marta nende talu teeotsani ja siis läheme koju.»

«Aga te peate suure ringi tegema,» tõrjus Marta.

«Remeši talu juurest võime minna otse, üle heinamaade ja jõe,» ütles Mīce. «Heinavedajad on kindlasti tee sisse sõitnud.»

Tüdrukud haarasid Jankal käe alt kinni ja valjusti lobisedes asuti teele.

«Kas sa täna õhtul tantsisid ka?» küsis Mīce Jankalt.

«Ja kuidas veel — silmadega!» vastas Janka.

«Aga kuhu sa olid kadunud, kui daamide valss välja kuulutati?»

«Kuidas kadunud? Sealsamas liikusin ringi.»

«Kuidas siis Marta sind üles ei leidnud? Otsis igalt poolt, aga sa olid nagu maa alla vajunud.»

«Mīce!» hüüatas Marta etteheitvalt.

«Oo, pardoon! Lobisesin saladuse välja. Nõnda teeme ta veel upsakaks!»

Kätest kinni hoides liikusid nad tõugeldes ühest tee äärest teise, et sooja saada. Kord Mīce libastus meelega ja veeres lund täis sadanud kraavi, kiskudes teisedki kaasa.

«Kui lohakas kavaler sa oled!» tõreles ta Jankaga. «Kutsu säärast veel daamide valsile — tantsib mõlemad pikali. Aitaks vähemalt daamidel püsti tõusta!»

Nõnda nad naljatlesid kuni Remeši teeotsani. Marta tahtis küll vahepeal tõsisemat juttu alustada, kuid Mīce mõtles kohe uue vembu välja ja ajas mõistliku jutu sassi. Remeši koerad hakkasid haukuma. Marta laskis Janka käest lahti ja jättis hüvasti.

«Kõike head! Nägemiseni!»

«Kuulsid: nägemiseni!» müksas Mīce Jankat. «Ta tahab sind veel näha. No täna ometi, ütle, et sa rõõmustad selle üle.»

«Aga kui ma tõepoolest rõõmustan?» küsis Janka.

«Ohoo, siis on asi päris tõsine,» aasis Mīce. «Kus kaks õnnelikku koos, seal on kolmas ülearune.»

«Mīce, sa oled täna talumatu!» hüüatas Marta ja jooksis vaikselt naerdes minema.

«Kuidas küll kaks nii erineva iseloomuga tüdrukut võivad sõbrustada ja omavahel läbi saada?» mõtles Janka Martale järele vaadates.

«Kuhu me nüüd peame minema?» küsis ta Mīcelt.

«Kas sa oled meie ümbruse juba unustanud?» imestas Mīce. Jäänud Jankaga kahekesi, ei käitunud ta enam nii lärmakalt ja ülemeelikult. Haaras vaikides Jankal käe alt kinni ja sammus taltunult tema kõrval mööda niiduteed. Ta mõlgutas vist omi mõtteid, sest kuni jõekääruni ei vaadanud ta kordagi Janka poole ega lausunud sõnagi. Ka Janka ei osanud millestki rääkida.

Kui nad olid jõeäärsest lepikust läbi läinud, jäi Mīce seisma ja vahtis veidi aega pimedusse.

«Kas see ei ole meie heinaküün, see seal paremat kätt?» sõnas ta.

«Kuskohas? Mina ei näe midagi.»

«Lähme vaatame.»

Rada seal enam ei olnud. Nad lasksid teineteisest lahti, et oleks parem läbi pehme lume sumbata. Paari-kolmekümne sammu kaugusel rajast seisis vana heinaküün.

«Meie küün,» ütles Mīce. «Kas sa ei ole veel heinu toomas käinud?»

«Ei. Võib-olla on heinad juba varem ära veetud.»

«Võib küll olla. Aga me võime järele vaadata.»

Muidugi, seda nad võisid. Küüni uks ei olnud lukus, ainult taske põikpuu väljastpoolt ees. Jankal oli tühiasi seda lahti teha. Küünis oli veel palju heinu.

«Janka, kus sa oled, ma ei näe sind enam!» hüüdis Mīce tasakesi.

«Siinsamas.»

«Kus? Anna käsi!»

Mīce oli heintele istunud. Janka istus Mīce kõrvale. «Mul on soojemad käed kui sinul,» ütles Mīce.

«Sul on paksemad kindad,» vastas Janka.

«Arvad, et see on kinnastest?»

«Kuidas muidu.»

«Siis sa ei saa mõhkugi aru.»

Veidi aega valitses vaikus. «Miks ta ei taha veel koju minna?» mõtles Janka. Küünis oli tuulevari, õhk soojem kui väljas — lõhnav, kuivast heinast soojenenud.

«Sa ei öelnud mulle eile, kas oled kunagi suudelnud,» sõnas Mīce. «Aga nüüd võid ütelda, siin on pime.»

«Miks see sind nii huvitab?»

«Niisama. On see midagi halba?»

«Muidugi mitte.»

«No näed. Nii et võid ütelda.»

«Hästi, mis seal varjata. Olen küll suudelnud.»

«Oli see meeldiv?»

«Kas sa ise ei tea?»

«Tean, aga tahaks teada, kuidas on teistel.»

Jälle järgnes vaikus. «Peaks minema hakkama,» mõtles Janka.

«Janka . . .»

«Jah, Mīce!»

«Sa võid ju mind ka suudelda. Ma ei ütle kellelegi.»

Mīce oli kaheksateistaastane ja õppis viiendat aastat keskkoolis. Aga suuredki inimesed käituvad vahel nagu lapsed.

«Kui sa just soovid . . .»

«Aga kas sina ise mitte pisinatukegi? . . .»

Selle peale Janka suudles tüdrukut. Ja tüdruk tahtis veel. Mitte niisama kuidagi, vaid tõeliselt, eriliselt, nagu suudlevad filmitähed kinolinal. «Oled sa kunagi kinos käinud, Janka? Ma ei ütle midagi . . . Kuhu sa lähed?»

«Ma arvan, me peaks koju minema.»

«Puhasta mu riided heintest ära!»

Mice ei võtnud enam Jankal käe alt kinni ja vaikis kuni kõrtsini. Sammus kiiresti Janka ees, ja kui Janka midagi ütles, vastas lühidalt ja kuivalt, otsekui vastutahtmist: «Jah ... Ei ... Ah nii!»

Kõrtsis valitses veel pühademeeleolu. Kutsutud külaliste kuusepuul olid küünlad juba ära põlenud, nüüd lauldi, söödi ja joodi kundede arvel. Ouepoolne uks ei olnud lukus, sest aeg-ajalt tahtis mõni külaline minna õue tähti vaatama. Märkamatult lipsasid hilised peolised majja. Janka läks kohe oma kambrisse, Mice aga pererahva poolele. Joodikute seltskond ei meeldinud talle põrmugi, ehkki need olid isa sõbrad, kõige paremad kunded.

«Täna öösel ei saa üldse magada,» ütles Mice emale.

«Eks nad lähe varsti laiali,» rahustas Anna teda. «Kaua nad ikka siin konutavad.»

«Aga ma ei suuda nende möla kuulata,» kurtis Mice. «Joodikute kiitlemine on kõige vastikum asi maailmas.»

«Eks ta ole, mind tüütab ka vahel ära, aga mis parata,» ohkas ema.

«Tead mis, ma lähen parem Jankaga juttu ajama. Ainult ära papsile ütle, et ma olen kodus, muidu tahab veel minuga kelkida ja kutsub külaliste juurde.»

«Ei, ei, ma ei ütle. Aga kas sa süüa ei taha?»

«Otsi midagi, ma võtan kaasa.»

Veidi aja pärast tuli ta koputamata Janka kambrisse, ühes käes taldrik magusate küpsetistega, teises pool pudelit veini.

«Seal on päris põrgu,» ütles Mice. «Ma istun siin, kuni nad minema lähevad. Võta üks kohupiimakook. See on kirsivein, nii paks, et jääb huulte külge kinni.»

Ta oli jälle lõbus ja lahke, ennistine tigedus näis olevat kadunud. Pärast pikka jalutuskäiku külmas öös maitses hiline eine hästi. Vein polnud mitte ainult magus, vaid ka kange — vist oli pisut piiritust juurde kallatud.

«Millest sa ühtelugu mõtled?» küsis Mice, kui jutulõng oli Janka süü läbi katkenud.

«Kas paistab välja, et ma mõtlen?»

«Näen seda sageli. Sa vist unistad sellest, keda kunagi suudlesid?»

Sellest polnud Janka täna õhtul küll mõelnud: Aija polnud Laura, ja Mice ei teadnud kummastki midagi.

«Võib-olla ma mõtlen sinust,» lausus Janka naljatamisi.

«Siis sa vist kujutled teda minu asemele? Ega ma sind keela, mõtle, kuidas tahad, aga väheke võiks ikka minuga ka juttu ajada.»

Micega rääkida ta muidugi võis, ent kujutleda teda Laura asemele ... Poleks Mice seda parem maininud — süda läks kohe nukraks.

«Tead mis, paneme õige ukse lukku,» soovitas Mice. «Muidu mõni joodik äkki komberdab siia, ei saa enam lahti.»

Ta ise tõusis ja keeras ukse lukku. Siis istus pukkjalgadele, mille peale Janka ase oli seatud, ja liigutas kinganinasid, imetledes ise oma väikesi jalgu.

«Kes seal seina taga magab?» küsis ta.

«Mitte keegi. Seal on sahver.»

«Aga teisel pool?»

«Sealt läheb trepp üles. Kas sa siis enam oma isamaja ei tunne?»

«Ma tahtsin teada, kas sina ka tunned.» Mice naeris vaikselt. «Praegu valges sa vist küll ei julgeks mind suudelda. Isegi pimedas kartsid.»

Ainult see mõlkus Micel mõttes.

«Kas sa ise julgeks?»

«Miks sa küsid? Parem proovi! Aga ei, parem siiski puhume tule ära.»

Nähes, et Janka viivitab, tõusis ta jälle ise üles ja puhus tule surnuks. Pimeduses väreles tüdruku tasane naer. Aga ta ei olnud Laura, kõik naiselikud vihjed läksid Janka teadvusest mööda, ta ei püüdnudki neid mõista. Muidugi, nõnda võis talitada ainult viimane tobu. Seda Mice talle ütleski: «Sa oled tobu, kõige igavam ja labasem poiss, keda ma olen näinud.» Kui Janka ka seejärel midagi ei taibanud, muutus Mice närviliseks. «Kas sa mäletad piibliloost Joosepit ja Potivari naist?»

«Mäletan küll. Mis siis?»

«Sa tahad olla samasugune kui Joosep. Aga mulle meeldib rohkem kuningas Taavet.»

Nad rääkisid piibliasjadest nii kaua, kuni eeskojast kostis lähkuvate külaliste jutuvada ja kõrtsmiku kähisev bass pani tänastele sündmustele punkti:

«Nägemiseni, sõbrad!»

Ühele teisele, sündimata sündmusele pani punkti Mice vihane sopran: «Narr! Seda ma ei unusta!»

Nende sõnade tähendust seletamata keeras ta ukse suure raginaga, meelega lärmakalt lahti ja läks minema, jättes hämmastunud Janka üksi pimedusse.

Hommikul oli kõrtsi-Märtiņšil vennapojaga imelik jutuajamine, mis hämmeldas Jankat veel rohkem kui Mīce kummaline ütlus eelmisel õhtul.

«Vaata ette, poiss, et ma sind nagu koera majast välja ei kihuta,» ütles Mārtiņš, kui oli isiklikult Janka kambrisse tulnud.

«Mille pärast?» imestas Janka.

«Ära mängi lolli,» ähkis Mārtiņš näost punetades. «Mīce rääkis kõik ära.»

«Mida nimelt?»

«Ah sa krants! Teeb veel näo, nagu ei teaks ööst ega ilmast! Ütle mulle, miks sa tüdruku heinaküüni vedasid? Mis sa jõlgud tema ümber? Uks pannakse lukku, tuli kustutatakse ära ja siis aetakse niisugust juttu! Vaata et ma sul kõrvu tuliseks ei teel»

«Ma ei saa õhkagi aru...»

«Kas Mīce tuli siis mulle valetama või?» vihastas Mārtiņš veel rohkem. «Proovi sa veel talle ligi ajada! Ise elad armu poolest minu katuse all, aga igasugu jälkused mõttes. Ma pean sind silmas, ja kui midagi märkan, siis tee, et kaod!»

Nende sõnadega läks ta minema.

Kui Anna hiljem Jankat nägi, vangutas temagi kohmetult pead:

«Kas sul häbi ei ole... Me usaldasime sind nagu oma last, aga sina...»

Keegi ei tahtnud enam Jankaga rääkida ja kogu pühade ajal valitses kõrtsis morn, vaenulik vaikus.

Jankat lämmatas viha. Kui Mīce oleks poiss, peksaks ta läbi, aga ta on tüdruk ja võib karistamatult käia, kus talle meeldib, ja teha, mis tahab, ning oma soo eesõigused kaitsevad teda kõigi ebameeldivuste eest.

Kui Mīce kohtus Jankaga teiste juuresolekul, lõi ta pea uhkelt ja solvunult kuklasse, ei vaadanudki tema poole, aga kui teisi lähedal ei olnud, saatis poisile väljakutsuva, lõbusa muige.

«See on selle eest, et sa oled säärane!» näis ütlevat tema vallatlev naeratus. «Nõnda ma talitan ja selline ma olen, mis sa saad mulle teha?»

Talle ei saanud tõepoolest midagi teha. Ta oli naisterahvas, olevus, keda peab hoidma ja hellitama — tulevane daam. Aga ka pahandada polnud mõtet, see ei teinud midagi paremaks, seepärast Janka otsustas mõne aja pärast, et ei tasu endal tuju rikkuda, ja püüdis sellele vaadata naljakast küljest. See oli ju üpris lõbus juhtum, kuna seda ei saanud tõsiselt võtta.

6

Kohe pärast pühi saatis Janka mitmele toimetusele oma «uudistoodangut» — kahele ajalehele kummalegi jutustuse ja ühele suurele ajakirjale mõned luuletused. Kui läbi lähevad, siis peaks üsna peatselt läti kirjandustaevasse tõusma uus täht, mitte kriipsuvõrragi kahvatum kui paljud varem silmapiirile kerkinud valgusallikad. Tuleb veel ainult pisut oodata, kuni postitalitus ja toimetused oma töö ära teevad. Oo, kuidas nad rõõmustavad, kui on Janka saadetise lahti teinud: «Näe, meil on ilmunud uus talent! Oleks sääraseid rohkem!» Rasvaste tähtedega trükitakse ära noore autori nimi (varjunimi teadagi) ja laialdane lugejate publik märkab kohe, et sel uuel sõnaseadjal on hoopis teistsugune haare kui kõigil teistel kirjanikel.

Janka tegi jälle oma tööd, külmetas sõrmi merevees, veritsevate küüntega murdis lahti võrkude jäätunud sõlmi ja tema rõivad imbusid täis soolakashaput kalalehka. Tema vaim aga lendles tuvikese kombel kõrgel üleval, kõrgemal argipäevast ja kõigist eluraskustest. Janka lootis ja luges päevi:

«Nüüd on minu saadetised juba kohale jõudnud, toimetajate lauale... Nüüd on nad lahti tehtud ja läbi loetud. Täna neid arvatavasti juba laotakse. Kui mitte homme, siis ülehomme leian ajalehest midagi meeldivat...»

Ei leidnud ta midagi, ei ilmunud midagi. Ei nädala, ei kuu pärast polnud tema jutustusi veel trükitud ja asjatult otsis ta leadet kirjavastuste rubriigist. Küllap tema lood olid nii totrad, et toimetajad ei pidanud vajalikuks isegi vastata. Ainult suur ajakiri vastas Janka luuleläkitusele. Aga mis vastus see oli! Kas nõnda tohib üldse noorele talendile ütelda: «Jätke Pegasus rahule! Kas Te tõesti ei märka, et Teie värsid on kõike muud kui luule!»

Veidike lõi tal küll nina norgu see irooniline vastus ja teiste toimetajate vaikimine. Aga kas ta pidi sellest ära kohkuma? Mitte sinnapoolegi. Kui varsti poleks vaja sõjaväeteenistusse minna, küll ta siis neile veel näitaks, kuidas kirjutab Jānis Zitars! Ainult kannatust, kannatust ja visadust! Kord võtab ta julguse kokku ja läheb ise toimetusse — ega pead ikka otsast kista!

Jah, see sõjaväeteenistus! Kord oli Janka hullupööra sõjaväemundrit ihaldanud, läti küttidega positsioonidele kaasa jooksnud ja muid hulle tempe teinud. Siis oli teda tagasi saadetud. Nüüd, kus tal oli täielik õigus mundrit selga tõmmata ja

sõjatarkust õppida, ei soovinud ta seda enam üldsegi. Sõda oli lõppenud, selle sünge romantika haihtunud, rahuaegne teenistus ei tõotanud midagi ahvatlevat. Aga minna tuli.

Viimasel päeval enne ärasõitu käis Janka oma sugulased läbi. Kõik andsid talle teele kaasa häid õpetusi, mõni tükikese võid, teine paari sokke või mõne rubla raha. Ernest ütles, et tema oleks ka valmis andma, kuid pole midagi: «Saad isegi aru. Kirjuta mõni kiri, siis ma vastan.» Elzal jälle oli pruudipõli, tema pea oli omi mõtteid täis — kus sa seal veel teiste inimeste vastu huvi tunned! Head reisi ja käigu su käsi hästi!

Kõrtsi-Märtiņšiga ei olnud küll palka kokku lepitud ja viimasel ajal oli nende vahekord üsna jahedaks muutunud, aga kui Janka läks hüvasti jätma, siis läks lelle süda pehmeks ja käsi muutus lahtisemaks: «Siin on sulle teeraha...»

Märtiņš andis kümnelatise «rohelise havi», rohkem mitte — nagunii prassib teel polku kõik maha. Anna pani Janka kotti pätsi saia ja terve rõnga teevorsti (Märtiņši teadmata). Ta isegi nuttis pisut.

Koos teiste valla poistega sõitis Janka Riiga. Teel lauldi ja lärmati kogu aeg. Ühtesid olid omaksed saatma tulnud, teistel oli mütsi küljes toalille õis, mõnda nutsid taga murelikud näitsikud: äkki unustab ära, hakkab teisi vahtima.

Jankat ei saatnud keegi, mitte keegi ei oota teda ka sõjaväest tagasi. Ta on vaba ja üksik, võib päriselt ära minna, üldse mitte tagasi tulla. Kas pole hea elu?

Riias läks ta Mīce poole, kuid Mīce oli välja läinud, kodus oli ainult Marta Remeša. See oligi hea, sai kord tõsist juttu ajada. Nad rääkisid mitu tundi. Lõpuks pidi Janka Marta aadressi üles märkima ja lubama talle kirjutada. Lahkumisel kinkis Marta Jankale oma pildi.

Seejärel hulkus Janka koos teiste poistega mööda Veski tänava söögimaju, sõi ära neli portsjonit jõhvikakisselli piimaga ja jõi enda esimest korda elus purju, ehkki kõik viinapoed olid sel päeval kinni. Noored, pikaldased ja häbelikud maapoisid lärmasid tänavail ja norisid möödaminejatega, mõni ei peljanud isegi politseinikule ninna karata. Kui nad järgmisel päeval sõjaväeringkonna valitsusse kogunesid, pistis vana polkovnik neid sõimama, kuni tal endal hääl kähisema hakkas. Lõpuks ütles ta: «Ah te olete mul säärased? Hea küll, ma näitan teile, mis tähendab ennast purju juua ja mürgeldada! Kõik Rēzeknesse — seal koolitatakse teid välja!» Ja nõnda ta tegigi.

Kolmas peatükk

1

Zītari Ernestit vaevas kogu talve üks mure teise otsa. Ei olnud lihtne maja, kõrvalhooneid ja krunti kõigi õigustega enda kätte saada, ja kes teab, kuidas poisil oleks veel läinud, kui Elza poleks Klaņģisega mesti löönud. Nüüd ei seisnud õde kõige ohtlikuma võistlejana isa pärandusele vennal tee peal ees. Milleks Elzal vaja seda käestlastud, lohakile jäetud Zītari talu, kui Klaņģisel oli auruveski ja neljasaja vakamaa suurune krunt? Nüüd võis suuremeelset mängida ja vennale ütelda: «Mis ma sinust laostan! Jää aga peremeheks, ainult minu osa maksa välja.»

Mitu korda käis Ernest vallakohtus ja Riias. Lõpuks oli kõik korras, talu kuulus talle ja ta võis pangast esimese laenu võtta. Sellega Ernest ei viivitanud. Aga kahest tuhandest latist ei jätkunud kauaks: Elza tahtis vastutuleku tasuks oma osa kohe sularahas kätte saada — peab ju veimevakka tegema. Lisaks oli vaja eestkostjaid kostitada, hobune osta, kevadeks seemet varuda, ja ega ise ka paljast õhust ela. Ernest otsis uusi krediite. Nõnda ringi rahmeldades polnud tal aega oma majapidamise eest hoolitseda, ja nüüd oli Krišus nagu jumalast saadetud: sel ajal kui peremees käemehi jootis ja võlausaldajaid otsis, askeldas vana sulane üksipäini kodumail. Parandas tööriistu, paikas katuseid, vedas mere äärest kruusa ja tegi uued aiapostid. Igaüks võis näha, et Zītaril tehakse midagi — küllap noor peremees on agaralt asja kallale asunud. Mis sellest, et Ernest ise kuhugi kätt külge ei pannud ja kõike tegi vana Krišus! Selle eest laskis ta vanamehel oma katuse all elada, andis korteri, küttepuud ja veidike ka süüa.

«Me teeme hoolega tööd,» ütles Ernest. «Mul on sulane ja hobune.» Mõnele aknale oli ta uued klaasid ette pannud. Suures toas seisid puhvetkapp ilma nõudeta ja tühi riidekapp; tammepuust laud nägi ka ilma linata kena välja, ning noor peremees magas oma vanemate voodis — Elzale polnud ta seda andnud. Üks naaber kinkis Ernestile noore kassi, usina hiirekūti, nüüd ei piiksunud hiired enam tubades ja rotid ei närinud saapaid puruks. Kõik läks ülesmäge, Ernest võttis kaalus juurde, aga esmakordselt olid Zītari talul võlad peal.

Mõnikord astus Zītarile sisse mölder Klaņģis. Tühja käega ei tulnud ta kunagi: alati oli kaasas veinipudel, kompvekid,

šokolaaditahvel või biskviidirull ja hea tuju. Ühel õhtul, kui nad jälle teisel korrusel Elza toas istusid, toimus otsustav jutuajamine.

«Lihavõtted pole enam kaugel,» tähendas Klaņģis.

«Jah, varsti kevad käes,» vastas Elza.

«Oleks nagu aeg perenaine koju tuua.»

«Seda küll. Kui jüripäevani oodata, võib ilma jääda.»

«Seepärast ma tahtsingi õigel ajal ära rääkida.»

«Hea mõte!»

«Eks tulijaid oleks mitu, aga ega ma igaühte taha võtta.»

«Teadagi. Peab hästi järele kaaluma.»

«Mul juba kõik kaalutud. Aega oli küllalt — jõuludest peale. Aga ei tea, kas see teine on ka selgusele jõudnud?»

«Võib-olla ongi.»

«Ah nii?» Klaņģis istus kohe Elzale lähemale. «Ei tea, mis ta siis ütleb?»

«Ta arvab nii: kui lihavõtte ajal tahetakse midagi teha — ja lihavõtted oleks kõige sobivam aeg —, siis peaks nüüd kohe õpetaja juures ära käima. Seni kui kolm korda maha hõigatakse ja kõik muu joonde seatakse . . .»

«Akuraat õige. Need tseremooniad võtavad palju aega.»

Veidi aja pärast kutsuti Ernest üles. Veinipudel oli juba lahti tehtud ja šokolaadikompvekid taldrikule kallatud. Ja Elza ütles nii:

«Tead, Ernest, sa oled nüüd meie peres meesterahvastest kõige vanem, peaaegu nagu perekonnapea . . .»

«Tuleb nii välja!» See narr võttis seda tõsiselt ja läks kohe uhkusest puhevile!

«Ja kuna meie härra Klaņģisega oleme plaanitsenud pulmi teha, siis mõtlesime, et kõigepealt tuleb sinuga rääkida. Mis sina sellest arvad?»

Perekonnapea ja Zītari peremees sai alles nüüd aru, kui tähtis isik ta on. Patriarh, isa ja ema kogu Zītarite perekonnale — temalt küsitakse nõu ja luba! Kuna noored olid temale austust näidanud, ei esitanud ta vastuväiteid.

«Kui olete hästi järele mõtelnud, mis seal siis enam ütelda. Minge aga paari, mina ei keela. Aga pulmaisaks ma küll ei saa tulla, sest ma ise ei ole veel naisemees.»

Seejärel lõid nad klaasid kokku ja suudlesid. Ernest oli küll lootnud, et noorpaar suudleb tal kätt — ikkagi isa asetäitja ja vanema kohustes —, aga siinkohal ta pettus, sellest austusavaldusest tuli tal suu puhtaks pühkida. Ja kuidas see olekski välja näinud, kui Klaņģis, elatanud inimene, oleks noore

poisi kätt suudelnud! Seekord võis erandi teha. Seda ta küll ütles, et kõrtsirahvast ei tohi pulma kutsuda: «See on minu asjaov ja seda peab täitma!»

Lahkuti rahumeeles ja sõbralikult. Ja paistis, et miski ei saa enam häirida toredat kooskõla nende perekonnas, tuua rahutust ja muret sinna, kus valitseb mõistus ja kord. Aga võta näpust!

Talve lõpul tuli isakoju tagasi Kārlis Zītars, kes oli juba pooleldi unustatud, keda keegi ei oodanud . . .

2

Mida ta siit otsis, mis õnne lootis leida vanas perekonnapesas? Või kiskusid teda siia ainult lapsepõlvemälestused?

Viimased kuud Kārlise elus olid möödunud nagu hullumeelse sonimine. Mitu nädalat oli teda Rēzekne karantiinis pinnitud ja piinatud — nii mõnigi sinine laik ja arm Kārlise kehal andis tunnistust poliitilise peavalitsuse ametnike püüdlikust hoolest. Jaanuaris oli ta Riiga viidud ja peavalitsuse arestikambrisse pandud. Jälle ülekuulamised, ähvardused, petlikud lubadused ning jälle muhud ja armid kehal.

Kõrtsi-Mārtiņš, tõsimeelne kaitseliitlane, polnud käendust kirjutanud. Kes teab, kuidas kõik oleks lõppenud, — võib-olla oleks Kārlis Nõukogude Venemaale tagasi saadetud —, kui tema vastu poleks hakanud huvi tundma kaks sõjakaaslast, kellega ta oli koos võidelnud Surmasaarel ja Kuulipildujamäel. Need teenisid nüüd Läti sõjaväes, üks kamandas pataljoni, teine roodu. Nende ühine käendus saavutas lõpuks selle, et Kārlis Zītars talve lõpul vabastati eeluurimisvangistusest. Kompromiteeritud, poliitiliselt kahtlane kehtiva võimu silmis, väljavaadeteta leida tööd riigi- ja omavalitsusasutustes — nõnda tuli ta koju ja peatselt pärast esimesi jällenägemishetki veendus, et erilist rõõmu ei valmista tema saabumine siin kellelegi.

Ernesti meel läks sootu rahutuks: kes teab, mis see Kārlis haub? Kas ta ei taha oma pärandusosa kätte saada või vastu vaielda venna õigusele talu peale?

«Jah, nii need asjad on . . .» ütles Ernest tulijale. «Kontraht on praegu minu käes. Mina kui kõige vanem poeg ei saanud ära ütelda, keegi ju pidi selle krempli enda kaela võtma.»

«Kas sina siis ei tahtnudki?» küsis Kārlis.

«Kas seal keegi küsis, mis sa tahad. Asu aga tööle, muidu otsime mõne teise.»

«Siis sa ju lausa ohverdasid ennast,» muigas Kārlis.

«Keegi pidi peremeheks hakkama,» vastas Ernest tusaselt.

«Mis peremeest sinust nüüd! Kits kärneriks!»

«Aga sa ju ennist nägid, mis ma lühikese ajaga olen korda saatnud. Aasta pärast ei tunne sa Zītarit enam äragi.»

«Kui ainult Krišus ei tüdine sinu heaks orjamast...»

«Mis te tülitsete,» segas Elza vahele. «Ma peaks samuti talust osa endale saama, aga ma mõistan, et kõigile ei jätku siin ruumi.»

«Kas pole tõsi?» sai Ernest hoogu. «Lapski näeb, et kõigil pole siin midagi peale hakata.»

«Arusaadav,» ütles Kārlis ja pöördus kõrvale. Tema näole vajus tükiks ajaks kibestunud muie.

«Noh, mõne nurga võiks ju sulle anda, sellevõrra ikka jagub,» jätkas Ernest. «Aga ma arvan, et sa tahad omaette elama hakata. Sa oled sõjas käinud ja võid asunduskrundi nõuda.»

«Kārlisele antakse küll,» tähendas Elza. «Aga kui ta isakoju jääb, siis läheks see võimalus kaotsi. Meil teistel pole midagi loota. Kui Kārlis saaks mõne mõisasüdame, siis Ernest oma Zītariga ei pääseks talle ligilähedalegi.»

«Sa oleks loll, kui sellise suutäie mööda laseks,» õhutas Ernest innukalt. «Mis meil siin on — kõigest sadakond vakamaad. Aga mõisasüda... Suured hooned, rohtaed, võib-olla isegi veel järv või jõgi.»

«Oi, äkki antakse paruni loss ka veel!» vaimustus Elza. «Sul kui kütipolgu ohvitseril on kindlad väljavaated. Kas sul maakorralduskomisjonis tuttavaid ei ole? Kuuldavasti olevat seal ka mõned endised ohvitserid.»

«Viimati saaks Zītarile ka mõne juurdelõike?» tundis Ernest huvi. «Kui jutuks tuleb, kosta mõni sõnake minu eest. Ma kuulsin Suurenõmme peremehelt, et varsti jagatakse ära mõisa heinamaad. Mulle kuluks veel paar-kolmkümmend vakamaad lisaks.»

«Tõhkudega pole mõtet rääkida,» mõtles Kārlis.

«Kas sa, Ernest, ei arva, et ma peaks sulle peale maksma selle eest, et sa lubad mul oma osast loobuda?» pilkas ta. «Kui palju sa selle eest nõuaks?»

«Mis sa nüüd albid!» sai Ernest jälle pahaseks. «Põllumeest sinust niikuinii ei saaks. Kes on kord juba kergema töö maigu suhu saanud, ei see enam hakka konti murdma.»

«Sa andsid endale väga hea iseloomustuse,» ütles Kārlis muiates ja tõusis üles. «Eks näe, kummast meist saab põllumees ja kellest kergema elu otsija. Varem siin rannas õiget narri ei olnud. Nüüd on üks olemas.»

«Kuidas sa julged vanema vennaga sedamoodi kõnelda?» protesteeris Ernest näost punasena. «Mul on veel teie kõigi kohta sõnake öelda.»

«Äh sind naljatilka!» naeris Kārlis. «Vaata, et sulle eestkostjaid ei panda. Kas sa mäletad seda muinasjuttu: isal oli kolm poega, kaks targad, kolmas... Paistab, et see kolmas oled sina.»

Ööd magas Kārlis Krišuse juures peretoas. Ta ajas vana sulasega kaua juttu, päris kõike ja andis talle nii mõneski asjas nõu, mis majapidamises ette võtta. Temal endal polnud enam kohta vanas perekonnapesas, aga kuigi ta pidi ära minema, tahtis ta siiski, et see veel püsiks, ei laguneks täielikult.

«Katsu Ernestile selgeks teha, mida on vaja,» õpetas ta Krišust. «Aga kui ta oma narrustega liiale läheb, siis mine Suurenõmmele ja lase talle päitsed pähe panna. Mõistust ei ole tal rohkem kui väikesel lapsel, aga krutskeid sees rohkem kui neljal täisinimesel.»

Järgmisel hommikul käis Kārlis kõrtsis ja kuulas ära Mārtiņši nutulaulu, kui julmalt oli Ernest mööbliga talitanud. Seejärel sõitis ta minema. Oli tulnud aeg oma pesa rajada. Kooliaastad olid mööda lastud, insèneriametist tuleb suu igaveseks puhtaks pühkida — noortel Zītaritel tuleb alustada sellestsamast, millega olid alustanud vanad Zītarid: kändude kaalumisest ja maa kõplamisest. Põlvkondade saatus kordus uuesti.

3

Lihavõtte teise püha õhtul kiirgasid kirikuaknad vaikset, pidulikku valgust. Palju hobuseid seisis väljas tee ääres, mõned lipukeste ja pohlavartest vanikutega ehitud, teised ehtimata. Kõige toredam oli mölder Klaņģise must täkk: päitsed, taosed, sedelgas ja ohjad uhiuued, läikivate nikkelkaunistustega, must lakeeritud look pohlavartest vanikuga põimitud ja paberist lipukestega kaunistatud. Iga kord, kui sihvakas loom pead raputas, kostis kuljuste kõlinat.

Sees käis laulatus. Tuledesäras ja marssalitega, nagu pruut oli soovinud. Ka vaip oli uksest kuni altarini maha laotatud ja

eraldi laululehed trükitud. See kõik oli tore ja pidulik, inimestel sai vahtida ja jutuainet terveks kuuks pärast pulmi, ainult ühes mõttes äratas tseremoonia kutsumata pealtvaatajate rahulolematust: kas pruudil oli ilmtingimata vaja valget kleiti? Lesknaine, poeg kodus, aga tema veel eputab! Kuidas kirikhärra küll seda ei näe ja mispärast Klaṇgis sellist tembutamist ära ei keelanud?

«Küll näete, ta elab veel Klaṇgise üle ja võtab endale kolmandagi mehe. See on säärast sorti.»

«Mis ta muidu mehele läks kui varanduse pärast.»

«Armastusest ei maksa rääkidagi.»

«Kes nüüd praegasel ajal armastuse pärast . . .»

«Pruudi sugulastest ei ole kedagi näha. Vist tülli läinud.»

«Ernest ikka on.»

«Mis nüüd see — peast põrunud . . .»

«Vahi, kui mustad juuksed ja vuntsid on sel Klaṇgisel!»

«Minevaasta oli päris hall . . .»

«Küll siis naisel annab imestada, kui värv maha tuleb!»

«Eks ta käi iga kuu värvimas . . .»

«Seni kui poissmees oli, siis muidugi pidas ennast ornungis. Nüüd naine käes, mis nüüd enam muret — ega ta minema lähe.»

«Kus tal minna ongi?»

«Aga nina ajab püsti.»

«See on Zītaritel külgesündinud komme.»

«Kas nägid, kuidas pruut astus peigmehele jala peale?»

«Tahab valitsust enda kätte saada.»

«Ja saab ka. Paras sellele vanale narrile! Võtnud seesugune, kes aastate poolest enam-vähem passiks!»

Suur fuuria sisistas ussiparvena, luuras saja silmaga, mõistis kohut, haukus tasakesi ja kadestas. Iga varjatud mõtet ja tunnet püüti näost välja lugeda. Otsiti puudusi ja vigu ning peatselt leitigi — kõik ainult sellepärast, et noorpaar ajas välist hiilgust taga. Sähke selle eest! Kas te, ise nii- ja naasugused, ei võinud lasta vaikselt laulatada kirikumõisas või veskitalus? Aga ei, peavad olema tuled ja marssalid, inimestel vaja silmad pimedaks lüüa, valge kleit, vanamehel uus frakk seljas justkui mõnel direktoril. Sähke!

Ja siis veel uhke pulmarong, sõit kirikust koju! Kakskümmend hobust, troskad, vedruvankrid ja pikkvankrid! Soe õhtu ja vaigulõhn . . . Kevad! Kuldnokad tülitsesid juba puuride pärast, kõige tugevamad isalinnud võitlesid endale kätte õiguse elada kõige paremais suveelamuis, nõrgemad pidid metsa lendama ja puuõõnsustega läbi ajama. Auväravad, lipp mastis . . .

Suur elumaja, valged aknad, toas puhkpilliorkester. Tõmmake marssi! Palju tükk maksab? Kevad! Katuseräästais ripuvad jääpurikad nagu valged läbipaistvad porgandid. Koerad hauguvad, kanad kaagutavad, laudast kostab lehmade ammumist. Peigmeest vaevab kondivalu, tantsida ta ei saa. Kuid tal on palju raha.

«Kibe! Kibe! Ei kõlba juua!»

Värske abielumees suudleb naist ja kibe muutub magusaks. Ta istub aukohal, see värvitud juustega, vanaldane mees. Täna ta vuntsid ei ole enam sorgus nagu hülgel, vaid uljalt kikki keeratud — kogu möödunud öö olid nad näpitsate vahel. Kuu aja pärast on ta hall.

Kollane rosinasai, vasikalihasült, koduõlu, viin ja magusad joogid, pärast sigurikohv. Palju lärmi, vali naer, ja ometi on miski teisiti, kui pulmas peaks olema. Külalised hõiskavad, lõbutsevad, järsku aga jäävad vait, noored poisid ja tüdrukud ei lähe üldise rõõmuga kaasa. «Kibe! Kibe!» hüüavad nad küll, aga kui noorpaar suudleb, hakkab piinlik neid vaadata, justkui tehtaks midagi lubamatut.

Kogu pulmapeol on võlts, kunstlik toon, see käriseb otsekui leierkastimuusika. Ei ole õiget rõõmu ega ka viha — kõik ainult moepärast. Kui aeg sinnamaale jõuab, lähevad väsinud pulmalised koju magama. Elza aga võtab võtmed ja räägib oma perega läbi nina.

«Kõrtsi sa täna ei lähe!» ütleb ta mehele. Nädala aja pärast teeb mölder testamendi — noore naise soovil. Iga päevaga muutub ta omaenda majas ikka väiksemaks ja väiksemaks, ühes ja teises asjas ei ole tal enam sõnaõigust. Aga siiski saavad nad üsna hästi läbi — mõlemale on loodus kaasa andnud kokkuhoidliku ja varaahne iseloomu, ning sellel põhinebki nende kooskõla.

Väikese Elga võtab Elza pärast pulmi enda juurde, sest on ju vaja kedagi, kes ümmardaks perenaist ja vaataks lapse järele — teenijat ei taheta pidada. Parem oma inimesega läbi ajada: see teeb niisama kõik ära, aga temale ei ole vaja palka maksta. Klaṇgiste abielupaar võib isegi veel heateoga kiidelda: «Võtsime vaeslapse endi hoolde!» Tark inimene mõistab kõik enda kasuks pöörata; mida ta puudutab, see lööb kohe särama tänu ja austuse kiirguses — ta on justkui päike, mis mureöösse valgust toob.

Neljas peatükk

1

Ühe nädala vältel oli Kārlis Zītarsil kolm märkimisväärset jutuajamist, mis otsustasid kogu tema edasise elu. Esimene toimus Riias, Maakorralduse Keskkomisjonis. Kui ta oli hulk aega ooteruumis istunud ja asjata oodanud, et šveitser teatab temast komisjoni liikmele Gobale — samale mehele, kes kunagi oli lipnik ja rühmakomandör Kārlise kütiroodus —, sai tal lõpuks mõõt täis ja ta astus hulljulge sammu: läks ette teatamata oma vana võitluskaaslase kabinetti. Ülipüüdlik šveitser tuli kõrvale lükata, seepärast tekkis väike sagin.

Komisjoni liige Goba vaatas sissetulijat pahaselt ja imestunult.

«Ma ei ole teid kutsunud.»

«Seda ma tean, aga mul ei ole aega viimsepäevani oodata, kuni sul tuleb meelde mind kutsuda,» vastas sissetungija, suurt kasvu mees, seljas vana, kulunud sõjaväemunder. «Minu nimi on Zītars, võib-olla mäletad veel?»

Jah, muidugi, hoolikalt vaadates tundis Goba oma endise komandöri ära küll. Ta tuli Kārlisele vastu ja ulatas käe.

«Miks sa kirjakest ei saatnud? Ma oleks su kohe vastu võtnud. No anna andeks! Näed isegi, kuidas me siin rabeleme — ei ole aega peadki tõsta. Millega võin teenida?»

«Tulin selgitama oma väljavaateid maa saamiseks,» vastas Kārlis. Nad istusid vastamisi kirjutuslaua äärde. Goba pakkus paberosse, ja edasine jutuajamine toimus üsna sõbralikus toonis. Kārlis rääkis oma elust peale polgust lahkumist ja lõpuks küsis:

«Kas mul on lootust maad saada?»

Goba mõtles pisut ja esitas omapoolse küsimuse:

«Kas sa oled juba mõnda erakonda astunud?»

«Ei. Aga mis tähtsus on erakonnal?»

«Üsna suur. Teatud mõttes on hea, et sa ei ole ennast veel ühegagi sidunud. Võid astuda sellesse, kellel on suurem mõju. Väikeste rühmitustega ära parem ennast määri, sellest pole midagi kasu.»

«Rindel olime kõik ühesugused . . .»

«Rindeaeg on möödas, poliitikas aga on tänapäeval mõõgal vähe kaalu. Kui sa ei oleks ennast seal Siberis kompromiteerinud, siis võiksid praegu oma teenete poolest saada esimese kategooria. Nüüd ei maksa sul sellest unistadagi. Krunte on

miitmesuguseid. Kõigile sõjaväelastele ei jätku mõisasüdameid, puuviljaaedu ja veskeid, mõned peavad kännustikku minema. Astu Põllumeeste Liitu ja Kaitseliitu. Kui sa seda ei tee, siis võib juhtuda, et sa ka oma esimese kategooriaga lähed võssa.»

Kārlis raputas pead.

«Kaitseliitlast minust ei saa. Kui minu rindel valatud veri midagi ei loe . . .»

Goba muigas.

«Mõne mõisasüdame on juba saanud mehed, kes ei teagi, kuidas püssirohi lõhnab, — kuldsuud, heade sidemete ja tohutu isuga. Ei ole nad kunagi jooksukraavis ligunenud, puudust kannatanud ega oma elu mängu pannud. Mõned on isegi oma rahva vastu tegutsenud, teiste viletsuse arvel oma kaugast täitnud, ja nende ainuke teene on see, et nad ei seisa poliitilisel areenil üksi. Ei ole kasulik üksi olla, ole sa kuitahes aus ja hea.»

«Aga kui sa seda tead . . .»

«Me kõik teame seda.»

«Kui te seda teate, miks te siis seesuguseid asju sallite? Kord ütleb ajalugu oma sõna ja nende sehvtimeeste palgaks saab rahva põlgus.»

«Kuidas sulle öelda . . . Me oleme sunnitud seda sallima. Faktiline võim, rahvaesindus, on erakondade käes. Ükski erakond ei suudaks üksipäini valitseda, Lätimaa elu oma äranägemise järgi korraldada. Võim on ära jagatud, valitsejaid palju, üks ei saa läbi ilma teiseta, ja kui tahad midagi saavutada, pead oskama kõigiga läbi saada.»

«Kokkulepe?»

«Umbkaudu jah. Kõik käib kompromissi alusel. Kui keegi mele omadest tahab midagi saada, siis peame selle eest midagi võrdväärset ka teistele andma.»

«Kuigi neil ei ole selle peale õigust?»

«Seesugust küsimust üldse üles ei tõsteta.»

«Nii et kui tahad midagi põrmväikest korda saata, pead tegema tohutult ülekohut ja tühja tööd?»

«Seda nõuab kompromiss . . .»

«Goba, kas sulle ei tundu, et see on . . . vastik?»

Goba kehitas õlgu:

«Peab harjuma, kulla sõber. Rindel harjusime ära isegi täidega ja laibalehaga.»

«Aga praegu on see ju möödas! Inimesed ei pea ometi igavesti kannatama musta särki ja saastast õhku! Mis sa arvad, kas ka selles mõttes ei või kunagi ärgata rahva puhtusetunne?

Äkki ühel heal päeval muutuvad talle vastikuks need valed ja kõik teie kompromissid ning ta haarab nuia pihku?»

«Siis saavad paljud üle kühmu.»

«Võib-olla ka sina?»

«Väga võimalik.»

«Ja kõik need, kes on endale saanud midagi, mille peale neil õigust ei ole?»

Goba vaikis.

«Ei, sõber, seesuguste asjadega ei taha ma ennast määrida,» ütles Kārlis.

«Siis on mul raske sind aidata. Sa saad võsa ja kännud.»

«Ma ei ole üksi. Kui teised saavad hakkama, miks siis mitte ka mina.»

«Aga pool elu on läinud, enne kui saad hinge tõmmata.»

«Teine pool on siiski minu päralt, ja keegi ei saa sõrmega näidata ei minu ega mu laste peale: «Näe, üks nondest!» Ainult üks palve oleks mul küll, ja seda sa vist võid täita.»

«Oleneb asjaoludest, kulla Zītars.»

«Ma tahaks paluda seda, et kui mulle üldse midagi antakse, siis antagu sellest kandist, kus ma olen sündinud ja üles kasvanud. Ma kuulsin, et minu vallas on mitu objekti, mis ära jagatakse. Kodukohas on siiski mõnusam vaeva näha kui võõrsil.»

«Seda ehk annab korraldada,» arvas Goba.

Sellega lõppes nende jutuajamine.

Kārlis ajas oma asjad korda ja sõitis Kuramaale Sarmītet otsima.

2

Ta leidis tüdruku tema isakodust Talsi lähedalt. Saksa sõjavägi polnud Kuramaad maha jättes jõudnud Valterite elumaja ja lauta maha põletada, sest need olid kivist, ait aga oli vundamendini tuhaks muutunud, kuid selle võis esialgu ära kannatada, sest peremehel — Sarmīte vanemal vennal Žanisel — oli vähe vara, mida aidas hoida.

Kuni sõjani olid Valterid pidanud paruni renditalu. 1918. aasta sügisel, kui Žanis Saksamaalt sõjavangist jälle koju tuli, määrati see asundustaluna talle sõjas langenud venna Ansise eest ja ka kui kauaaegsele rentnikule. Krunt polnud suur, üldpindala umbkaudu nelikümmend vakamaad, aga Žanisel oli tööd küllalt, et sedagi korda teha. Hoonetele tuli panna uued katused, muretseda põllutööriistu ja seemet ning kasvatada loomi,

ennekõike aga muuta sööti jäänud nurmed põldudeks ja heinamaaks. Ühisel jõul naisega oli juba mõndagi ära tehtud, aga palju ootas veel tegemist.

Kārlise tulek ei äratanud siin kelleski imestust. Sarmīte oli kogu talve teda oodanud ja teised teadsid, kes tulija talle on. Sarmīte vend ja vennanaine taipasid, et neil kahel on palju omavahelist juttu, kus tunnistajad liigsed, ja askeldasid kogu õhtupooliku väljas.

Kārlisele oli kogu aeg tundunud, et see jutuajamine peaks olema üpris lihtne ja lühike, sest kõik oli ju mõlemale enamvähem selge, nüüd aga tuli välja, et lugu polnudki nii hõlpus. Selle asemel et Sarmītele ütelda, kui väga ta tema järele igatses, kuidas siia tõttas ja kui rõõmus ta on, et nad on nüüd jälle koos, rääkis Kārlis pikalt-laialt ülearuseid pisiasju oma hiljutisest vanglasolekust. Ja kas Sarmīte oli parem? Kas ta ikka ja jälle ei varjanud oma säravat pilku, kas ta kordki söandas end avameelse hellusega sõbra vastu suruda? Tööpäeval oli ta oma kõige paremad rõivad selga pannud justkui pühade ajal, punastas ja kohmetas ega osanud muud kui Kārliselt pärida veel üksikasjalikumalt talviseid läbielamisi ning seletada, mis ta ise oli vahepeal teinud. Mõistlik, praktiline jutt. Et kogu talve on olnud hea reetee ja meil on neli sigudikku. Üleeile pühkis vend korstnat.

Nõnda oleks see võinud õhtuni väldata, aga õnneks nad taipasid: egas Kārlis sellepärast Kuramaale sõitnud ega Sarmīte argiaskeldusi sinnapaika jätnud, et seesuguse jutuga teineteise aega viita.

«Ma käisin Zītaril . . .» tähendas Kārlis nagu muuseas.

«Tõesti?» Sarmīte häälde ilmus kohe uus toon. «Kuidas seal nüüd on? Maja vist maha põlenud?»

«Ei, maja on terve. Ernest on peremeheks hakanud. Võttis mind vastu justkui Kerberos: siin ei ole kõigi jaoks ruumi! Ilma kohtuta sealt midagi ei saa, aga minu arvates ei tasu kohtuga jännata. Kui saakski oma osa kätte, mis elu see oleks? Kaks kassi ühes kotis.»

«See on õige.»

«Ma pean praegu plaani, kuhu elama asuda. On mõningaid väljavaateid asunduskrundi saamiseks. Aga kui antakse kuhugi kännustikku . . .»

«Kas Siberis ei olnud kände? Pärast võis üsna kenasti elada.»

«Muidugi, aja jooksul, kui põld on üles haritud. Aga see pole kerge töö. Enda pärast ma ei kardaks, paremad aastad veel ees.

Alguses ajaks läbi, pistaks maaga rinda. Aga ...» Tal ei jätkunud julgust peamist välja ütelda.

«Mille pärast sa veel kahtled?» küsis Sarmīte. Kumbki vaatas omale poole, mõlemad olid punaseks läinud.

«Mis ma seal üksipäini peale hakkan,» sai Kārlis lõpuks suust. «Üksi ei tasu alustadagi. Parem minna tallu sulaseks või otsida linnast tööd.»

«No aga kas sa pead siis ... üksi minema?»

«Ma ei tea. Võib-olla mitte. Aga kas mul on õigust teist inimest niisugusesse ellu kaasa kutsuda? Mis ma võin talle lubada? Ei ole mul varandust ega midagi. Ainult raske töö ja alguses kehvus ka veel majas. Teistelt ei maksa ju abi oodata.»

«Oled sa kellegagi juba rääkinud?»

«Selle abi pärast või?»

«Ei, sellest, mis sa ... ennist ütlesid ...»

«Selleks ma siia tulingi. Arvad, et mul on veel keegi teine, kellega rääkida?»

«Ei, ma ei tea ... Aga kui sa arvad, et mina ...»

«Ainult sinu peale olen ma mõelnud.»

«... et ma raskusi kardan ...»

«Seda ma pole öelnud.»

«... ja et ma mõtlen ainult sellest, kuidas hõlpsamini ja rikkamalt ...»

«Kas ma olen midagi sellist öelnud?»

«... siis sa ei tunne mind enam.»

Mis seal küll ära ei olnud — nii tühine asi, üks mõte ja paar sõna, aga kui raskelt see välja tuli, higi ja sunniga! Muidugi, seejärel oli palju kergem. Võis jälle teineteisele ütelda armsaid, naljakaid sõnu, muiata oma ujeduse ning kahtluste üle ja naeruväärse tõsidusega tulevikust kudrutada.

«Sinust saab minu naine ... Me elame elu lõpuni koos.»

«Seni kui sureme.»

«Ja oleme alati sõbrad, head, väga head sõbrad?»

«Proovime, ehk läheb korda.»

«Aga kui me mõnikord tülli läheme?»

«Siis me ei ole enam sõbrad.»

«Muidugi, nii see on. Tülitseda vist ei maksa. Millest see küll tuleb, et sa mulle nõnda meeldid?»

«Mina ise ei tea, mis ma sinus olen leidnud. Miks ma pean just sind armastama?»

«No kujuta ette: Sarmīte tuleb minuga kaasa kas või sohu ega lähe iialgi ära! Vesine tangusupp ja soolaräim, aganane

leib ja koorega kartulid ... ja missugused on küll need sõrmekesed aasta pärast, mitme aasta pärast? Sarmīte ...»

Niikaua nad naljatasid, kuni mõlemal läksid silmad niiskeks. Aga nad naeratasid. Imelikud inimesed!

Nõnda lõppes teine jutuajamine.

3

Sarmīte rääkis vennanaisele suurest muudatusest oma elus, too omakorda teatas uudist oma mehele, ja nõnda võisid nad õhtul kõik koos tõsiselt asju arutada.

«Millal te mõtlete omaette elu alustada?» küsis Žanis Valters.

«Kõige parem oleks juba sel kevadel,» vastas Kārlis. «Kui ainult maakorralduskomisjon krundi selleks ajaks kätte annab. Goba lubas küll selle juba esimesel istungil korda ajada.»

«Aga kas te olete ka kõige peale mõtelnud?» jätkas Žanis. «Kuidas te esimese suve läbi saate? Kus elate seni, kui maja ehitate?»

«Esialgu tuleb palgatööle minna ja kusagil läheduses naabrite pool elada,» arvas Kārlis. «Päris täpselt ei oska veel otsustada, sest ei tea, kuhu krunt antakse. Kui juhtub kodukanti, siis on asi üsna lihtne. Sugulaste abile ma küll ei looda.»

«Teil mõlemal on õigus pärandust saada.»

«Enne kui Ernestilt midagi kätte saab, jõuan kümme korda nälga surra.»

Noor Valters kaalutles veidi, siis vaatas küsivalt naise otsa. Naine noogutas, nagu aimaks mehe mõtteid, ja Žanis jätkas: «Kui Sarmīte tõepoolest tahab omaette elama minna ja meid maha jätta, siis on tal õigus kaasavara saada. Siin oleks kahel perel liiga kitsas, eriti sellepärast, et mõlemad pered on noored ja aja jooksul arvatavasti kasvavad suuremaks. Me peame ka tulevikule mõtlema. Kuna mina jään siia peremeheks, siis ma pean Sarmīte osa välja maksma. Aga läheb mitu aastat, enne kui ma seda jaksan, ja teil oleks sellest vähe kasu. Kas te ei lepiks sedaviisi: kevadel, kui olete maa kätte saanud, annan teile ühe tööhobuse, ühe lehma ja kartuliseemet, samuti mõned tööriistad. Ega mul endalgi neid asju veel ei ole, aga ma võin laenu võtta ja tasumine jääb siis minu hooleks. Teil ei ole sellega mingit muret.»

Näe, missugune vend on mõnel inimesel!

«Muidugi ei ole Sarmīte sellega veel kõike kätte saanud, mis talle oleks ette nähtud, aga muu ajame korda hiljem, kuidas

võimalused lubavad ja kui on kõige rohkem vaja. Mis te selle kohta ütlete?»

Mis seal veel ütelda!

Nõnda lõppes kolmas jutuajamine.

Nüüd algas asutusi mööda käimine. Läks mitu nädalat, enne kui Kārlisel olid vajalikud dokumendid ja tõendid käes. Lõpuks oli kõik korras. Küllap see asi polnud nii tähtis, et otsustajatel tulnuks kompromissile minna: kevade poole võis Goba oma vanale võitluskaaslasele teatada, et talle on määratud kodu vallas asunduskrunt — kaksteist hektarit maad. Krunt asub Zītari talust kuue kilomeetri kaugusel niinimetatud Soosaarel. Sinna oli veel ühele perele krunt antud, nii et nad ei ole uudismaal ihuüksinda.

Kārlis sõitis kohe randa krunti üle vaatama ja üht-teist korraldama. Ta oli ära kuni lihavõtteni. Pühade ajal aga, kui Elza Klaņģise veskitalus kārarikkaid pulmi pidas, tuli ta tagasi Sarmīte juurde. Nad hakkasid kohe ärasõiduks ettevalmistusi tegema. Nädal enne jüripäeva asusid nad teele — oma pulmareisile Soosaarele. Kogu nende vara mahtus ühte koormasse ja ruumi jäi veel ülegi seapõrsa ja paari kasti kartulite jaoks.

4

«Sarmīte, roni nüüd koorma otsa, siin läheb tee märjaks,» ütles Kārlis, kui vanker lepiku servale jõudis. Siiapoole jäi künklik lagendik vanade talumajadega, mustjashallide nurmedega, niitudega ja karjamaapõndakutega. Märjana ja varjulisena hõngas vastu mätlik soo — pruunikas rooste läppunud veeloikudel, tihedalt puid ja põõsaid, kuid kiduratel kaskedel ladvad kuivanud, igal pool musti, kõdunenud ronte, õhk täis kõdulehka. Varesed kraaksusid, harakad lendasid siia-sinna, kuivanud kuusetüvelt luuras tulijaid must punase peaga lind — nõgikikas, musträhn. Luuras ja kadus tüve taha peitu otsekui tontlik viirastus. Soosamblal paistis veel mulluseid jõhvikaid.

Kohati vajus vanker rattarummuni porri, hobune sikutas ja jäi seisma. Vankri külge seotud lehm astus ammudes järele. Tee oli tõesti märjem kui mujal ja Sarmīte pidas targemaks koorma otsa ronida.

«Kas meil on veel kaugele sõita?» küsis ta, kui võsa lagendiku serva ära varjas.

«Õige vähe maad,» vastas Kārlis, kes poole sääreni mudas

sumpas. «See on talvetee, seepärast on nii vilets. Aga suveteed mööda tuleks suur ring.»

Mitte ringi pärast polnud ta halba teed valinud, vaid et ei tuleks tuttavatest rannataludest mööda sõita. Pole kellelgi vaja näha, mis varandusega ta Soosaarele läheb. Nõõ, tõmba, Kõrb, varsti oleme päral!

Suured, tihedalt kokkukasvanud kuused seisid sooserval, pehme sammal ja rõske hämarus, sambla all aga mahakukkunud puude tüved, millele juba ammu roheline surnulina peale kasvanud. Metsa surnuaed, tontlik, vaikne. Sooja kevadtuult, mis lagedal nurmi kuivatas, polnud siin tunda.

«Näed sa eespool valgust, Sarmīte?»

«Jah, seal paistab päike.»

«Varsti oleme kodus.»

Veel veidi — ja jõutigi Soosaare kaldale. Tee lookles ülesmäge ja muutus kuivemaks, tihnik hõrenes ja sõitjate pilgule avanes väike lagendik metsa ja põõsaste raamistuses.

«Mis on seal põõsaste taga vasakut kätt?»

«Jõgi, Sarmīte. Jõe ääres on meie heinamaa.»

«Aga eespool, otse vastas?»

«Metsariba. Selle taga on kõige lähemate naabrite talud.»

«Aga meie neid ei näe?»

«Praegu veel mitte, aga kunagi näeme.»

«Siis, kui mets maha raiutakse?»

«Jah, siis paistab kogu lagendik kuni maanteeni.»

«Aga teisel pool, kus on suured kuused?»

«Seal on mets.»

«Kas seal ei ela kedagi?»

«Mitte kedagi. Seal ei ole ühtegi talu.»

«Nii et me oleme üksipäini keset metsa?»

«Kas sa ei näe suitsujuga?»

«Seal künka taga või?»

«Jah. Seal on meie naaber saarel. Tema tuli siia enne meid.»

Soosaar oli vana raiesmik, kuhu polnud veel uut istandust rajatud. Kännud olid kõdunenud, vanad juured hävinenud, kogu kõrgendik soo poolkaare ja jõe vahel oli saviliivamaa.

Saare lõunaserval seisis väike laudadest osmik, uks ja aken tee poole. See oli ajutine eluase, mille Kārlis oli sel kevadel ehitanud. Osmiku ühes otsas oli lauavirn ja saepuruhunnik.

Koorem jäeti ukse ette seisma. Vaikides, vaenulikult võttis Soosaar vastu oma vallutajaid.

«Siin me hakkame elama,» mõtlesid tulijad. «Harime põldu

ja kasvatame karja, ise vananeme. Ja kui me vanaks ning väetiks jääme, siis on siin uued põllud ja uued hooned.»

«Sinna paneme kartulid maha!» Kārlis näitas puhtamat maalappi tee ääres. «Ja sinna võib sügisel rukki külida.» Ta näitas teist maariba, kust tuli veel mõned kännud välja juurida. «Maja ehitame jõe lähedale, lõunapoolsele nõlvakule, viljapuud kasvavad seal paremini ja saab mesilasi pidada. Aga kõigepealt tuleb heinamaale kraavid kaevata, siis ehk saab juba tänavu lehmale ja hobusele talveks küllalt heina.»

«Kui sa hakkad kraave kaevama, millal sa siis kartulimaa korda teed?»

«Väheke hiljem, praegu ongi veel liiga vara.»

«Ja millal sa rukkipõllu jaoks maa puhtaks roogid?»

«Sügis veel kaugel.»

«Aga kui sa kände juurid, kuidas sa saad siis meile talveks peavarju ehitada?»

«Vabaajal, Sarmīte.»

«Palgatööl peab ka käima, muidu ei ole midagi süüa. Millal sul jääb aega palkide raiumiseks ja uute hoonete ehitamiseks?»

Kuhu ka ei vaata — igal pool ootas töö. Ja kõik oli kiire, vajalik, tuli otsekohe ära teha. Ööd ja päevad, kuud ja aastad, jõevesi, söötis maa ja mudane soo — ja kõige selle vastu kaks kätepaari. Ah, inimene, millal sa magad, millal puhkad? Kas sa ei karda, sa vabatahtlik ori?

Ei, nad ei kartnud veel, vaid vaatasid naeratades rängale heitlusele vastu. Aga nad ei tahtnud sellele mõtelda, kuidas see kõik toimub, pigistasid silmad kinni üksikasjade ees, sest nii oli parem. Kui inimene teaks, millised kannatused ootavad teda homme, ülehomme, siis ei jätkuks tal julgust võitlust alustada.

Osmik oli ainult väljastpoolt laudadega üle löödud — suvel võis läbi ajada. Kui tuul pisut tõmbaski, siis sellest polnud viga — ikkagi katus pea kohal, kuiv ruum. Aga sügiseks peaks ka seestpoolt laudadega üle lööma ja vahe saepuru täis toppima, siis peab sooja. Kui seintele veel vanu ajalehti peale kleepida, siis tuleb päris kodune tunne.

«Hobusele ja lehmale teeme muldonni. Kanad ja seapõrsas võivad eeskojas olla, tuleb ainult vahesein teha.»

Juba esimesel õhtul jätkus neil toimetamist sügava pimeduseni. Seni kui asjad sisse kanti, loomi söödeti ja laudadest magamislavats kokku löödi, oligi videvik käes. Siis kooris Sarmīte kartuleid ja keetis kartuliputru, Kārlis tõi puid ja vett. Allikas asus kaugel. Vettinud oksad ei tahtnud põleda, raudahi

ajas suitsu sisse. Õhtusöögipuder oli ilma võisilmata. Kuramaalt kaasavõetud leib oli tahkunud kõvaks ja rabedaks.

Selline oli esimene õhtu saarel ja säärased olid paljudpaljud õhtud. Pime osmik ja tahke leib, suitsune õhk ja tohutul hulgal tegemata töid. Oksaaukudest ja pragudest vihises tuul sisse. Kuupaistel läiklesid hallid kändude read — nagu sõjavägi, mis piiras Soosaare vallutajaid, all laugastel aga helklesid virvatuled. Kõik ööd olid ühesugused, neid oli sadu ja tuhandeid. Päeval paistis vahel päike, kuid neil polnud aega seda vaadata — nad nägid ainult maad ning käisid langetatud päi, justkui maapinna jõud kisuks neid allapoole. Ainult pimedas ajasid nad mõnikord selja sirgu. Hiljem ei suutnud nad enam sedagi teha.

Viies peatükk

1

«Pikali! Püsti! Joostes — marss!» kõmasid õppeplatsil kapralite ja seersantide hääled, alatisest kisendamisest peaaegu kõigil kähisevad. Täies lahingumundris, seljakott telliskive täis topitud, marssisid noorsõdurid koondrivis, heitsid käskluse peale tolmu või pori sisse pikali — kus keegi juhtus olema. Kui kapralile tundus, et rühm ei ole tema käsklust küllalt püüdlikult täitnud, laskis ta sellel mitu minutit õppeplatsi ümber ringi joosta või paigal marssida, kuni poisid väsimusest vaevalt suutsid jalgu tõsta.

Janka Zītars marssis oma Siberi-aegse sõbra Fricis Siliņši kõrval. Teenistust olid nad alustanud erinevais pataljonides ja roodudes, aga kui paari nädala pärast valiti kursante instruktorite roodule, sattusid mõlemad sinna ja määrati ühte rühma. Muid tuttavaid polnud polgus kummalgi, seepärast hoidsid nad nüüd kokku. Fricisele saadeti kodunt üsna sageli raha ja söögikraami. Janka sai ainult mõne üksiku kirja — peale Marta Remeša ei kirjutanud talle keegi, ainult Mīce oli aeg-ajalt Marta kirja lõppu omalt poolt lisanud paar sõna šabloonilise tervitusega.

Enamik kapraleid ja seersante olid üleajateenijad, perepojad maalt. Neil polnud suuremat rõõmu kui irvitada oma alluvate

üle, noorsõdureid lausa sadistliku naudinguga taga ajada ning sõimata, välja mõtelda igasugu alandusi ja omapäraseid karistusviise, millega nad püüdsid nekrutitele distsipliini ja sõnakuulmist sisendada. Puhkehetkedel noorsõdurid kirusid neid, kuidas oskasid, ja unistasid kättemaksust.

«Äh, kui saaks säärase onkli õhtul kuskil pimedas kohas kätte ja virutaks vastu lõugu, nii et surmani mäletab!» ähvardas Janka.

«Ja ütleks: kui püüab kätte maksta, siis järgmisel korral tehakse külmaks,» toetas teda Fricis Siliņš. «Ärgu nad mõtelgu, et neile midagi kingitakse!»

Samal õhtul seisid mõlemad püssi all: keegi teenistusvalmis keelekandja oli kuuldud kõneluse vanemseersandile edasi rääkinud. See oli väärt õppetund. Seejärel ei väljendanud Janka ja Fricis oma pahameelt neile tehtud ülekohtu pärast enam kunagi teiste sõdurite kuuldes. Jankat rõhus sõjaväeteenistuse füüsiline raskus vähem — ta oli küllalt tugev, et kõige raskematestki harjutustest jagu saada —, seda enam aga masendasid moraalsed alandused. Ülemused püüdsid igal sammul näidata ja rõhutada, et sõdur on õigusteta isik, ussike, kelle võib sodiks sõtkuda, kellega võib teha kõike, mis iganes tahetakse. Üks vanemleitnant, rühmakomandör Sīlis, kandis alati kaasas painduvat ratsanikunuuti. Õpetades sõdurit, kuidas seda või teist võtet teha, laskis ta nuudi käiku, löi süüdlasele vastu käsi ja jalgu, kuid tihtipeale juhtus, et nuut tabas ka nägu või kaela, nii et sinna jäi tumepunane vorp. Ühel seersandil oli kombeks seada kogu rühm üles niinimetatud «prantsuse sammuks» ja lasta seista seni, kui mõned poisid enam vastu ei pidanud, vaid maha kukkusid. Seejärel kogus ta kõik nõrgemad eraldi gruppi ja laskis neil viis minutit teha pikali-püsti. Siin nimetati seda sõjaväeõppuseks.

«Õppige ja jätke meelde kõik, mis me teiega teeme,» ütlesid instruktorid kursantidele. «Tänavu me nülime teilt naha, et te tuleval aastal õpetaksite nülgima neid, keda teie välja õpetate. Ilma higita ei saa ühtegi ametit selgeks. Aga kes tahab üleajateenijaks jääda, see peab seda kunsti otsast lõpuni oskama.»

Alanduste ja piinamisega püüti tulevastele instruktoritele külge pookida õelust ja julmust — nõnda talitab dresseerija mõnikord noore koeraga, keda kasvatatakse eriotstarbeks.

Janka surus hambad risti ja ütles:

«Ei, üleajateenijat minust ei saa, las otsivad koeraametiks mõne teise.»

Üks oli õige: siin sai ta karastust nii kehaliselt kui vaimselt,

ent samal ajal omandas kustumatu viha ja vastikuse kõigi sõjaväemundris komandöride, nii kõrgemate kui ka alamate vastu. Lätimaa sõjaväeülemad aga arvasid, et nad kasvatavad patrioote ja isamaa kaitsjaid.

2

Lihavõtteks lasti mõned noorsõdurid koju puhkusele. Ka Jankal oli väljavaateid puhkust saada, eriti sellepärast, et nädal aega enne pühi oli ta saanud Elza pulmakutse — kuldtähtedega trükitud kaardi. Aga ta ei küsinud puhkust, hoidis selle suvistepühadeks, sest siis oodatakse teda Niedrate poole — nõnda oli ju lahkumisel kokku lepitud. Mis olid Elza ja kellegi Klaņģise pulmad, võrreldes väljavaatega näha jälle Laurat ja viibida paar päeva tema läheduses! Janka oli heameelega nõus need paar kuud ootama ega kadestanud sugugi oma õnnelikke kaaslasi, kes pühadelaupäeval koduteele asusid.

Lihavõtte ajal tuupis Janka sõjaväemäärustikku ja õppis automaati kokku panema. Kogu aeg kuni suvistepühadeni oli ta nii püüdlik, et ei saanud ühtegi karistust. Ja ometi läks poisi lootus puhkust saada luhta.

Kõik kukkus nii kehvasti välja, et Janka oli pärast kaua pahane enda peale, veel rohkem aga Maliena loomade ülesostja poja, paksu juhmardi Adata peale, kelle pärast tema lootused nurjusid. Juba Adata välimus äratas vastikust, rääkimata iseloomust: kahekümneaastasel noormehel oli pealagi juba paljas ja juustes kaks halli laiku — üks vasakul meelekohal, teine kuklas. Ta nägi välja justkui ärakülmunud, sulgiv kana. Adata nina oli ilmast-ilma punane ja leemendas, suu seisis lahti ja levitas mädanevate hammaste lehka. Ta ei saanud ühegi teenistuskaaslasega läbi, kõige väiksemagi asja pärast jooksis ohvitseride juurde kaebama, oma otseseid ülemusi aga püüdis ära osta paberosside ja rahaga, millega jõukas isa oma võsukest küllaldaselt varustas. Adata ei teinud väljagi kaaslaste põlgusest, trügis muudkui teiste hulka, kiitles mis hirmus ja kuulas pealt, mis noorsõdurid ülemustest räägivad, seejärel jooksis kõike ohvitseridele ja instruktoritele ette kandma. Jankale oli see poiss esimesest päevast peale vastik, ta isegi ei pesnud end kunagi samast nõust Adataga. See antipaatia, millest Janka ei suutnud üle saada, viis lõpuks kokkupõrkeni.

See juhtus kaks päeva enne suvistepühi. Janka oli juba ettenähtud korra kohaselt oma otseste ülemuste poole pöördunud,

puhkust palunud ja kõigilt nõusoleku saanud. Tuli veel ainult oodata, millal dokumendid välja kirjutatakse. Poisid hõõrusid mundri nööpe läikima, pressisid pükse ja viksisid saapaid, et kojulaskmise ülevaatusel tipp-topp välja näha. Üks sõdur oli Jankale lubanud oma säärikud, Fricis lubas anda vöörihma. Kõik tundus korras olevat. Oli just lõunase puhkuse aeg. Janka kaaslased mängisid jalgpalli, mõned hädavaresed õppisid peegli ees sihtimist, ta oli rühmaruumis üksipäini ning õmbles frentšile uusi tresse ja väeliigi märke. Äkki jooksis sisse Adata.

«Kus on vanemseersant?»

«Ma ei tea, küsi korrapidajalt,» vastas Janka ennast sundides. «Otsi ise!»

«Mis, sa ei ütle?» kärätas ülesostja poeg suureliselt ja tõmbas otsekui naljatades peoga üle Janka näo, haaras ninast kinni ja väänas: «Kus on vanemseersant, küsin ma? Ikka veel ei ütle? Ei ütle? Ei . . .»

Selle kleepuva, räpase käe puudutusest läks Jankal süda pahaks. Ta kargas üles ja virutas Adatale säärase kõrvakiilu, et too pikali lendas: «Säh sulle vanemseersant!»

Kas hoop juhtus liiga tugev või oli Adata ninuli vastu põrandat kukkunud, kuid mõlemast sõõrmest jooksis tal verd. Ta ei läinud siiski minema, kui oli enda jalule ajanud, vaid hakkas Jankat sõimama ja vanemseersandiga ähvardama.

«Ma kaeban ära, seisa siis püssi all!»

«Käi välja, räpane tõbras!» hüüdis Janka.

«Keda sa siin käsutad, tola!» karjus Adata vastu. «Käi ise tead kuhu . . . Igavene põrsas! Tattnina!»

Teine kõrvakiil oli veel tugevam ja Adata vaarus ahjuni. Parema silma kohale kerkis peagi sinine muhk. Kolmandat rünnakut ta enam ei oodanud. Näost sini-punane, jooksis ta koridori ja kisendas: «Appi! Appi! Kus on vanemseersant? Zitars peksab mind!»

Natukese aja pärast kutsuti Janka vanemseersandi juurde.

«Miks sa lõid Adatat?»

«Sellepärast, et ta solvas mind, härra vanemseersant.»

«Kuidas ta seda tegi?»

«Tõmbas pihuga üle mu näo ja väänas ninast.»

«Mis seal siis nii erilist? Ega sul ju valus ei olnud, kui ta nina väänas?»

«Aga vastik oli, härra vanemseersant. Tal on käed mustad, tundub, et haisevad.»

«Tund aega püssi all!»

«Mina või Adata, härra vanemseersant?»

«Veel tund aega ninatarkuse eest!»

«Tänan, härra vanemseersant!»

«Ja kolmas tund väljakutsuva käitumise eest!»

«Saan aru, härra vanemseersant. Lubate pöörduda roodukomandöri poole?»

Vanemseersant vaatas vihaselt Janka otsa.

«Ma ise räägin roodukomandöriga, ja kui ta lubab, võid tema poole pöörduda. Võid minna! Kanna korrapidajale ette! Esimese tunni võid ära seista täna õhtul pärast riviõppust.»

Õhtul Janka «kuivatas tääki» kasarmu ukse juures. Ta ei olnud ainuke, seepärast ei tundunud püssi all seismine eriti raske. Kõige raskem oli taluda Adata väljakutsuvaid muigeid ja märkusi. Plaastritest kirju näoga luusis Adata nimme karistusaluste rivi ümber ja õrritas Jankat: «Said nüüd! Seisa aga, seni kui tallad lähevad tuliseks! Vaadake, kui sirgelt meie Zitars seisab! Aga uhkeks on läinud, ei räägi kellegagi.»

See nägi nõnda välja, nagu õel möödamineja õrritaks ketikoera. Janka surus hambad risti ja püüdis mõtelda sellest, kui vastikult raske seljakott õlgu soonib. Kuid ülesostja poeg jätkas õrritamist, kuni vanemseersant teda märkas.

«Mis sina siin vedeled?» hüüdis ta läbi akna.

«Niisama, härra vanemseersant,» vastas Adata kohkunult. «Kõik on tehtud, sees hakkas igav.»

«Ah või nii, sind piinab igavus?» muigas vanemseersant. «Otsi lahinguvarustus ja püss ja seisa Zitarsi kõrvale! Siis sul ei ole enam igav.»

Oi, kuidas kogu rood hirnus! Ja kui pikaks venis Adata nägu, kui ta teiste kõrvale püssi alla seisma pandi! Teised olid varem alustanud, nad lasti varem ka minema, ja siis pidi ta veel tükk aega üksipäini seisma justkui puujumal. Ja ega kaaslased teda just meelitustega üle külvanud.

Järgmisel õhtul rivistati rood kasarmu ette üles. Roodukomandör oli puhkuseload toonud ning tegi kojulubamise ülevaatust.

«Need, kes tahavad puhkusele minna, — kolm sammu ette!» kõlas käsklus.

Kuusteist poissi — igast rühmast neli — astusid rivist välja ning moodustasid eraldi rea. Ka Janka. Säärikud läikisid tal nagu kaarnasuled, nööbid hiilgasid ja rihm oli nii pingule tõmmatud, et hinge mattis kinni. Erutatult tuksus süda noorsõduritel: kui kõik hästi läheb, siis võib täna õhtul minema sõita. Roodukomandör sammus vanemseersandi saatel rivi eest läbi, vaatles iga puhkuseleminejat ning kontrollis, kas kõik teavad,

kuidas puhkusel olles peab käituma. Aga egas nad asjata olnud kogu nädala õppinud ja harjutanud! Kõik läks libedalt, komistamata. Lõpuks võttis kapten taskust puhkuseload ja kutsus sõdurid ühekaupa enda juurde. Väljakutsutu pidi kõigi määrustikureeglite kohaselt roodukomandöri ette marssima, au andma, loa vastu võtma, tänama ja rivisse tagasi pöörduma.

Pärast eilset kokkupõrget Adataga polnud sellest sündmusest enam räägitud ja Janka oli juba arvanud, et roodukomandör ei tea veel midagi. Teda kutsuti välja viimasena. Juba see tõendas, et tuleb rääkimist.

«Reamees Zītars esimesest rühmast!» hõikas kapten. Kuid ta ei lisanud nagu teistele: «Võtke vastu puhkuseluba!» Ei, kõigepealt ta uuris Jankat põhjalikult, siis kaalutles mõttes midagi, vaatas luba ja jälle Janka otsa. «Te kaklesite eile Adataga?»

«Just nii, kaklesin, härra kapten!» vastas Janka punastades.

«Ka teile on puhkuseluba välja kirjutatud, kuid nüüd tuleb see puruks rebida. Vanemseersant, märkige üles: reamees Zītarsile viis päeva ilma linnaloata, homsest alates. Selle eest, et ta roodu ruumides kakles teise sõduriga. Teil, Zītars, tuleb nüüd kogu pühadeaeg roodus olla, siis ehk seisab meeles, mis on sõdurile lubatud ja mis keelatud.»

Kõik oli läbi. Kibestunud, vapustatud Janka pöördus tagasi rivvi. Ta ei teadnud, kelle peale vihastada: Adata, vanemseersandi või roodukomandöri peale. Kõige rohkem oli ta pahane endale: ei suutnud ennast vaos hoida, ajas kõik nässu. Ärkas meeleheitetrots: maailmas pole enam õiglust, edaspidi ma ei õpi enam üldse, las ajavad instruktoriroodust minema. Sõidan ilma loata ära...

Roodukomandöril aga oli veel midagi varuks. Mõrult muiates kõndis ta rivi ees edasi-tagasi, Janka luba ikka veel näpuvahel.

«Meie roodule oli ette nähtud kuusteist puhkuseleminejat,» jätkas ta lõpuks. «Kuna Zītars ei lähe, jääb tema luba vabaks.»

Kohe lõid paljudel silmad särama: üks võib veel koju saada. Ka Adata erutus: äkki mina? Ta oli ju täna kangelane, tema pärast oli riiukukk karistada saanud. Paistab, et kapten ongi just tema peale mõelnud, vaatab siiapoole nii lahkelt, julgustavalt.

Kapten tõepoolest viipaski:

«Adata!»

Adata astus rivist välja.

«Jah, härra kapten!»

«Kas roodukomandör tõepoolest annab minu loa sellele tõp-

rale?» mõtles Janka. Kõike võis ära kannatada, ainult mitte säärast mõnitust! Sünge protest kääris Janka rinnas, ta oleks tahtnud kisendada.

«Noh, reamees Adata!» sõnas kapten. «Võib-olla tahate teie puhkusele minna?»

«Just nii, tahan, härra kapten!» Suurest rõõmust ajas Adata end nii pikaks kui suutis.

Siit-sealt rivist kostis vaikset imestuspominat.

«Tore, Adata, võite sõita juba täna õhtul.»

«Tänan, härra kapten!» hüüdis Adata nii valjusti, justkui oldaks tal kõri kallal.

Ja ka selle alanduse pidi Janka vaikides ära kannatama.

...Kogu pühadeaja veetis Janka kasarmus. Ta ei rääkinud kellegagi, ei õppinud määrustikku ega tundnud huvi millegi vastu. Tegi kindla otsuse üldse mitte kunagi puhkusele minna, isegi kui talle seda ilma küsimata pakutakse. Aja jooksul läks kibestus üle, kuid täielikult ei suutnud ta seda kunagi unustada. Keegi ei teadnud, kui palju ta oli kaotanud, kui roodukomandör tema puhkuseloa puruks kiskus. Tema ise sai seda teada üsna peatselt — kohe pärast jaanipäeva.

3

Marta Remeša saatis Jankale imeliku kirja.

«Kallis sõber Janka Zītars!» kirjutas ta. «Seekord kirjutan Sulle viimast korda. Sa oled mulle väga suurt meelekibedust valmistanud. Mis mõttes, seda peaksid Sa ise teadma, aga et kõik oleks selge, ütlen selle Sulle ära. Meil leeritati pühade ajal hulk poisse ja tüdrukuid — ka mind. Ma teatasin sellest Sulle juba varem ja palusin Sind leeripäevaks siia tulla. Oli palju külalisi ja ma sain terve kuhja lilli. Ainult Sind ei olnud. Ma tean, Sa oleksid saanud tulla, kuid ei tulnud. Mispärast? Üksnes sellepärast, et Sul on ükspuha, mis siin sünnib ja mida mina teen. Ja kui see kord on nii, siis pole meil mõtet teineteist kirjadega tülitada. Mul on praegu koolivaheaeg ja ma elan kodus; siia on kokku sõitnud palju suvitajaid, nii et igavuse üle ei saa kurta. Arvan, et Sinulgi pole meelelahutustest puudus, muidu oleksid mõnikord külla sõitnud. Sinu õde, praegune proua Klanga, küsis, mida Sa teed, ja võttis Sinu aadressi — eks ma ikka võisin anda? Sellega lõpetan. Vastust ma ei oota. Marta.»

«Tore lugu!» pahandas Janka. «Katsu nüüd ennast õigustada

pahategude pärast, mis polnud üldse sinu süü. Ah tema teab paremini kui mina, mida ma saan ja mida mitte...»

Ta otsustas, et ei kirjuta Martale. Ennasttäis, tujukas tüdruk... Egas ma ei ole mõni hampelmann. Mina ei pressi ennast kellelegi peale ega taha tüüdata.

Varsti sai ta Elzalt esimese kirja.

«Tere, vennas! Kõigepealt tahan Sulle oma kirjaridadega teatada, et olen hea tervise juures, mida soovin südamest ka Sulle. Minu käsi käib hästi, ma elan nüüd Klaņģise veskitalus ja olen perenaine. Mida Sina teed, kuidas sõjaväeteenistuses läheb? Kas Sul ei ole raha vaja? Meil on küll suured väljaminekud, ehitasime korteri ümber ja tahame uut mööblit osta, aga kui Sa kroonu kostiga läbi ei tule, siis kirjuta. Sa vist tead, et Kārlis võttis naise, ikka sellesama Sarmīte, ja sai Soosaarelt asunduskrundi. Neil läheb küll üsna kehvasti, aga mis teha, mina ka ei jõua kõiki aidata, ja Kārlis on alati olnud uhke vaimuga. Tema pakuma ei tule, muidu mu mees oleks väheke laenanud. Ela siis hästi ja kirjuta! Sinu õde Elza.»

Ta polnud unustanud isegi vastuse jaoks postmarki lisada. Veidra, julma mõnuga kirjutas Janka vastuse.

«Tere, õde! Sain Su kirja kätte. Suur tänu lahke pärimise ja toetuse pakkumise eest. Ma arvan, et kui teil seal Klaņģise veskitalus on nii suured väljaminekud, ärge siis tehke endale tüli liigsete kulutustega. Minu käsi käib ka üsna hästi. Olen ju heas ametis — kõik prii ja saan üsna head palka: kuus latti iga kuu kohta. Sügise poole on väljavaateid kõrgendust saada, siis hakkan veel rohkem palka saama. Kroonu kapsasupi ja leivaga olen ära harjunud. Esimestel kuudel oli küll raskem ja vahel oleks ära kulunud mõni kopikas kirjapaberi, markide ja saapamäärde jaoks, peale selle oleks väga tahtnud uut vöörihma (maksab kuus latti), aga pärast sain õnnekombel odavalt vana, pruugitud rihma, nii et nüüd on vöörihm mul olemas. Võlgu ei kavatse ma teha. Kui toit ja peavari on olemas, mis siis veel vaja? Pühade ajal antakse meile saia, pühapäeviti klimpe ja riisiputru. Kui sa teaks, kui maitsev see on! Olen kaalus juurde võtnud ja elan nagu kass koorepotis. Siin on palju noori poisse, me ei ole küll leitnandid ega kaptenid, aga aastaid pole meil ka nii palju turjal kui mõnel mõldril. Õhtuti pärast õppusi joome kohvi ja kastame leivaviilu suhkrusse — maitseb peaaegu nagu kook. Ja siis me laulame mõnikord: «Ah Isabella, mu silmatera kallis!»

Sellest kõigest, kallis õde, saab Sulle selgeks, et puudust me ei kannata ja üleliigne raha oleks ainult hukatuseks. Sa tegid

arukalt, et enne küsisid, muidu oleksid äkki ei tea mida siia läkitanud, aga kõige suurem tänu Sulle selle eest, et Sa ei teinud seda varem, kui ma ei olnud siinse olukorraga harjunud ega karastatud säärase kiusatuse vastu. Südamliku tervitusega teile kõigile! Sinu vend Jānis.»

Janka muutus üha üksildasemaks, kuid koos sellega ka vabamaks. Meelega ja tahtmatult lõhkus ta üksteise järel kõik sillad minevikku; kõik silmakirjalikud vahekorrad, mida sunnivad peale perekond ja seltskond, hääbusid nagu sulav lumi. Nüüd kuulus ta üksnes endale — endale ja sellele päevale, mida ta parajasti elas.

Jaanipäevaks läks Fricis Siliņš puhkusele. Janka pakkus ennast selleks päevaks vabatahtlikult köögitoimkonda. Sõi kõhu supipaksu täis ja õhtul, pärast vahetuse lõppu sai veel kasarmusse kaasa katelokitäie putru. See oli tõeline metslaseõndsus. Sellises olukorras võis kas või luuletada, ja palju ei puudunud, et Janka oleks vanale nõrkusele järele andnud. Õnneks olid teised poisid kusagilt kaalupomme leidnud ja korraldasid võistluse. Seda kunsti tundis ka Janka. Ühe käega üles suruda sada kakskümmend või sada viiskümmend naela — see polnud midagi erilist, aga kuna teised sellega hakkama ei saanud, siis nimetati seda rekordiks. Kui pommide tõstmisest tüdineti, kanti «hobune» õue ja hüpati üle selle. Nõnda jõudis videvik kätte. Kasarmust hakkasid mööda kõndima garnisoni kaunitarid — mitte eriti noored, poolhambutud, ent mingiga polnud kokku hoitud. «Hi-hi-hii! Noormees, lähme järve äärde jalutama! Kas teil raha on?»

Mõni vastas nende kutsele, mõni pöördus vastikusega kõrvale. Harjutustest väsinuna heitis Janka oma narile ja jäi otsekohe rampraskelt magama. Ja see oli hea — polnud tarvis mõtelda.

Fricis Siliņš tuli puhkuselt tagasi kotitäie söögikraamiga ja paljude uudistega. Õhtul kutsus ta Janka ühisele söömingule. Nad pugisid lihapirukaid, tegid elu kirsimoosiga magusaks ja arutasid maailmaasju. Fricise isa oli metsavahikoha saanud ja elas hästi. Teised siberlased olid laiali läinud, mõned elasid maal, mõned Riias. Brengulis oli ostnud suure talu kusagil Cēsise kandis ja hakanud kariloomi kasvatama. Reinis Saknītisega oli Fricis kokku saanud Riia tänaval. Reinis olevat värbamiskomisjonis välja praagitud ja töötavat nüüd Bluķise lihakarnis sellina. Bluķis ostvat agaralt loomi üles, tal olevat oma vorstivabrik, pood Vabaduse tänaval ja kaks müügilauda turul.

«Ma oleks tahtnud Bluķist ennast ka näha, aga ta oli jaanipäeval pulma läinud,» jutustas Fricis. «Kas tead, kelle poole?»

«Vist mõned siberlased?»

«Just. Niedrad — sina ju tundsid neid hästi.»

Jankal jäi lihapirukas kohe kurku kinni, ta ei saanud enam suutäitki alla.

«Või Niedrate poole . . .» pomises ta vaikselt, nii ükskõikselt kui võimalik, süda aga tagus rinnas meeletult. «Ei tea, kes siis abiellus? Vist Edgar?»

«Ei, üks tütardest. See noorem, nimi oli vist Laura. Sa tookord sekeldasid ka ühega. Kas see ei olnud seesama?»

«Ei, see oli teine!» Janka sundis ennast naeratama.

«Seda minagi arvasin,» naeris Fricis. «Ega sa muidu nii rahulikult siin istuks. No mis sa passid, söö ometi, enne kui ära kuivavad.»

«Suur tänu, vihtusin kõhu juba täis. Üleliia pole hea süüa, öösel ei saa magada.»

Kuigi Janka oli püüdnud mõõtu pidada, ei saanud ta öösel ometi magada. Fricise teade oli ta uimaseks löönud nagu nuiahoop, aju kuumas, kõik närvid võbelesid, kümneid kordi ajas ta teki pealt ja iga poole tunni tagant käis veenõu juures joomas. Suu kuivas, huuled kattusid valkja kirmega, tuimas ahastuses ei mõistnud ta muud kui ikka ja jälle korrata: «Mispärast? Kuidas on see võimalik?»

Viimane sild minevikku oli kokku varisenud, kõik oli kadunud ja hävinenud. Hulgu edasi läbi elu, eksle udus, sest sul ei ole enam ühtegi unistust, mida unistada, mitte ühtegi illusiooni, mille poole püüda. Lõpuks oli ta saavutanud vabaduse kõrgeima astme — jäänud ihuüksinda, kuid ta ei rõõmustanud enam selle üle. Ei, Jankale tundus, et teda on välja naerdud, petetud ja lolliks tehtud, et on ära määritud tema minevik, kõik ilus, millest ta kunagi oli innustunud ja unistanud. Mispärast? Mispärast nii kiiresti?

«Kas ma oleks suutnud midagi muuta, kui oleks suvistepühadeks Niedrate poole läinud? Võib-olla oleks juba tookord liiga hilja olnud.»

Mõned päevad pärast seda käis Janka ringi nagu unes, ei saanud aru kõige lihtsamatestki asjadest ei klassis ega riviõppustel, kuni põletav valu taandus ja hirmsa löögi mõju tuimenes. Seejärel haaras teda täielik ükskõiksus. Kuid see polnud kõigega leppimine — ta ainult ei mõelnud enam sellest . . . esialgu, kuni kujunevad uued olukorrad ja tekivad uued soovid. Veel polnud viimane punkt pandud.

Nädala aja pärast sai Janka Elzalt kirja ja veidi raha. Ta

luges ainult allkirja, pani kirja ja raha kohe uude ümbrikku ja saatis tagasi.

Seejärel ei kirjutanud talle enam keegi, ja nõnda elas ta ära kogu sõjaväeteenistuse aja, võtmata kordagi puhkust. Kui kaaslased küsisid, miks ta nõnda teeb, kehitas ta ainult õlgu: «Kuhu ma peaks sõitma? Mul ei ole kedagi, kelle poole minna.»

Kuues peatükk

1

Suvel ei olnud Soosaarel ühtegi võõrast näha, sest mis siin teha või otsida? Kellel sellega asja, mis seal mädasoo taga sünnib! Lähemad naabrid, kes lagendiku serval elasid, nägid vahel suitsu tõusmas, aeg-ajalt kostis langevate puude mütsatusi ja üksluiseid kirvehoope. Need kõlasid nagu virga rähni toksimine niihästi vara hommikul kui ka hilja õhtul, kuupaistestel öödel ka siis, kui teistes taludes olid inimesed ammu magama heitnud. Muidu paistsid seal soo taga vaiksed inimesed elavat. Laulda nad ei mõistnud, kunagi polnud kuulda huiklemist ja ka kõige vaiksema ilmaga ei kostnud ühtegi sõna, mis nad rääkisid. Kui siinpool lehm ammus, siis vastas saarelt mõnikord üksildase looma kaeblik müügimine. Kukk seal siiski vist oli ja mõned kanad, vahel haukus ka kutsikas.

Igal hommikul tuleb noor mees üle soo. Päeval töötab ta suurtes taludes, künnab võõrast maad, veab sõnnikut nurmele, kaevab kraave ja parandab teed. Selle eest antakse talle süüa ja makstakse veidike palka — siin on ta sulane. Õhtul aga läheb ta oma saarele tagasi, kaalub kände, kisub juuri maa seest välja ning raiub mättaid puruks raske kõplaga. See töö, mida ta nüüd teeb, tuleb päevalt varastada ja selle eest ei maksa keegi talle midagi, sest siin on ta peremees. Millal ta magab, millal puhkab ja kuidas ta ei tüdine orjamast? Küsige seda kuult, suveöö videvikult ja väikeselt naiselt, kes ainukesena näeb tema meeletut tööd. Kas mees arvab, et kändude ja kõdunenud juurte alla on maetud rahakirst? Või usub ta vana muinaslugu ja peab sootuskesi teemandikildudeks, mis pimedas helgivad? Kui tükike maad on segi songitud, paneb ta sinna kartulid maha ja ütleb naisele:

«Meie põld!»

Pärastpoole on neil mitu põllulappi, peenraid, vagusid ja orasepõldugi. Mõne aja pärast, kui on sooja vihma sadanud, kerkivad mullast rohelised pealsed, käbaras justkui vanainimese nägu. «Näe, kasvab küll,» ütleb mees. «Hea maa!»

Ta on pisut unistaja, samuti nagu tema naine — kas nad muidu oleks siia asunud. Kõike vaatavad nad otsekui läbi suurendusklaasi: seal, kus on üks vagu, näevad nad sadu vagusid, ja kus on üles haritud väike peenar, sinna kujutlevad nad terve põllulahmakat. Kord peaks see ju nõnda olema... Võib küll olla, aga võib-olla ka mitte... Soosaare inimesed toidavad ennast musta leiva ja helgete lootustega. Sügiseks kasvab neil orikas suureks, siis on liha ja kartuleid. Üks lehm neil juba on, aga kui Punik vasika toob, kasvatavad nad sellegi üles. Ja mõne aasta pärast on neil kaks lehma. Saab isegi võid kirnuda...

«Kõik oleks hästi, kui sul ainult poleks vaja teenimas käia,» ütles Sarmīte.

«Millest me siis elaks?» küsis Kārlis.

«Mõtle ise, kui sa võiks kogu päeva kodumail töötada, kui palju jõuaks siis sügiseni ära teha. Paar-kolm aastat — ja me oleks vabad inimesed.»

«Järgmisel suvel pole enam vaja teenima minna.»

«Aga maja, laut? Kust sa ehitamiseks raha võtad?»

«Noh, siis vähemalt ülejärgmisel aastal läheb elu kergemaks.»

«Meil on vaja seemet ja põllutööriistu. Samade rõivastega ei saa ka eluaeg käia. Sul ei ole juba praegu midagi selga panna, kui inimeste hulka lähed.»

«Paneme siis veel ühe aasta otsa...»

Aga mida kauem nad arutasid, seda keerulisemaks kõik läks ja vabanemistund pages põigeldes aina kaugemale, ebamäärasesse tulevikku. Parem, kui sellest ei mõtle!

Soosaare põhjapoolses otsas künka taga elas teine asunikupere — Dandēnid. Mees oli sõjainvaliid — vasak käsi oli tal kange — ja sai pensioni.

«Õnnelik inimene,» ütles Sarmīte. «Ta saab vähemalt vabalt tegutseda.»

«Ma ütleks: õnnetu inimene,» arvas Kārlis. «Mis ta ühe käega peale hakkab? Vaata ja võrdle, mis nad sel suvel on teinud. Kummal on rohkem tehtud — Dandēnitel või meil?»

«Kas see on sulle kergelt kätte tulnud?»

«Kergemini siiski kui Dandēnsil. Kus mul jätkub ühest kirvehoobist, seal täksib tema viis-kuus korda. Terve päeva jändab ta

ühesainsa kännuga — mina võtan selle poole tunniga välja. Meil on kaks peakraavi juba kaevatud ja heinamaa ei hõlju, kui üle lähed. Palju Dandēns on kaevanud?»

«See-eest pidid sa neli pühapäeva tööd tegema.»

«Teen veel nelikümmend, ja kui vaja, isegi nelikümmend neli, aga siis on siin ka midagi näha. Üks käsi maksab samapalju kui terve inimene.»

Jah, eriti kui see oli Kārlis Zītarsi võimas, musklis käsi — siin lõpuks kulus tema jõud marjaks ära. Mitte kunagi varem polnud ta oma suure kasvu eeliseid nii selgesti tundnud kui nüüd. Selle, mis teisele oleks tundunud orjaikkena ja piinana, tegi ta mängeldes ära. Terve päeva rassis võõrastel nurmedel, seejärel tegi veel mitu tundi oma tööd — tema jaoks oli see tühiasi. Ta imestas, kui teised seal midagi üleloomulikku leidsid. Millal inimene siis veel peaks töötama kui mitte siis, millal on veel rammu kehas ja tahtmine midagi saavutada? Soosaare maa polnud ka eriti raske, ainult pisut halvem kui söötis seisnud nurm. Oodake viis-kuus aastat (või olgu neid tervelt kümme), ja las siis Ernest tuleb oma Zītari taluga kõrvale! Kui ainult hoonete ehitamine ei oleks jalus ja Sarmīte vastu peaks!

Kõblas ja labidas läikisid alati. Pühapäevahommikuti ihus Kārlis kirvest. Alles sügise poole hakkas ta jälle ajalehti lugema. Vahepeal oli maailmas üht-teist juhtunud, aga seda ta ei teadnud ega saanudki enam kunagi teada.

Sooääre talus, kus Kārlis tööl käis, ei olnud peremeest. Talu pidas naisterahvas, ainult veidi üle kolmekümne, aga juba neljandat aastat lesk. Siinkandis oli kombeks, et noored tüdrukud läksid naiseks palju vanematele meestele, kes kõlvanuks pigem isaks või isegi vanaisaks kui abikaasaks. Noored poisid omakorda olid nii targad, et ei võtnud endavanuseid tüdrukuid (kas neil on siis midagi hinge taga!), vaid valisid naisteks üpris äraõitsenud, kuid jõukaid vanapiigasid. Siis saadi kohe jalad alla, oli oma elamine-olemine, katus pea kohal ja hobune, ja mõne aasta pärast jäädi leseks, sest vanadus ei pea nooruse kõrval kuigi kaua vastu.

Sooääre perenaine oli pärit mõisa moonakamajast, tema mees oli olnud ainult nelikümmend aastat vanem ja põdenud südameviga. Kolme abieluaasta järel suri ta ära, mitte liiga vara ega ka mitte liiga hilja — parajasti nõnda, nagu tegid kõik arukad inimesed. Ja lapsi neil ei olnud, samuti nagu teistel taolistel paaridel. Noort perenaist olid käinud kosimas mõned vanemad käsitöölised ja isegi üks pensionile jäänud kooliõpetaja, tema aga oli saanud, mis tahtis, ja vastas: «Mis mul nõndagi viga!» Maist

vara ta rohkem ei himustanud, aga oma jõukust mõne näljavaresega jagada tundus veel liiga vara. Sõja-aastail olid Sooäärel elanud soldatid, hiljem saksa ratsaväelased. See oli kirev ja unustamatu aeg . . .

Lugu halvenes, kui sõda lõppes ja sõjamehed laiali läksid. Sooäärel tunti puudust meesterahva töökätest. Vana Mikelis, kes oli siin kogu oma meheea sulasena töötanud, ei kõlvanud enam kuhugi, poisid aga, kes sõjaväest tulid, asusid pigem randa või alustasid oma elu, kui tulid kõrvalisse tallu sulaseks. Lõpuks tulid õnnekombel Soosaarele asunikud — puupaljad inimesed. See kange käega Dandēns oli oma pensioni peale uhke, ja mis tast tühjast kasugi. Teisel aga polnud millegagi uhkustada, ta oli õnnelik, kui võis juurde teenida. Nõnda sai Sooääre perenaine endale tubli töömehe ja suur lahmakas sööti käis tol kevadel adra alt läbi. Heinamaad polnud ka enam tarvis saunikutele pooleterale niita anda ja Sooäärel võis rohkem loomi pidada. Mõne kuuga sai vana talu hoopis teise näo. Kinnikasvanud kraavid olid puhastatud, karjakopli tarad parandatud, siin-seal oli näha uusi sildu, ja vihma ajal ei ähvardanud lehmi lauda ees enam sissevajumine, sest porile sõtkutud õuenurk oli kruusaga tasaseks tehtud.

Sooääre perenaine polnud selline, kes oleks kellelegi tänu võlgu jäänud. Võib-olla vana Mikelis arvas, et tänu kuuluks temale? Siis ta küll eksis. Perenaine teadis, keda tuleb tänada puhtuse ja korra eest, aga oma tänulikkust avaldas ta nõnda, et teised ei teaks ega tekiks asjata kadedust. Laupäevaõhtuti ja siis, kui oli võid kirnutud, pani ta alati mõne karaski ja võinapa kõrvale, ja kui Kārlis hakkas koju minema, läks perenaine temaga tüki maad kaasa, et edasistest töödest rääkida. Aianurga taga, kus neid majast enam näha ei võidud, võttis ta põlle alla peidetud võinapa või karaski välja ning andis Kārlisele.

Seesugust külakosti saatis ta sageli, see oli justkui osa Kārlise palgast. Kui Kārlis püüdis vastu vaielda, lõi perenaine vaid käega: «Küll teete tööga tasa, siin tegemist küllalt!»

Ise aga hiilis minema, justkui häbeneks oma tegu. Kuidas sa ei võta vastu, kui heast südamest antakse ja kodus on iga raas leivakõrvast kulda väärt. Nii see algas ja nii kestis — sisseharjunud asju on raske muuta. Aga perenaine oli ainult veidike üle kolmekümne vana ning mitte just maha visata. Vana Sooääre peremees mõistagi polnud endast mingeid häid mälestusi maha jätnud — va tubakanuusutaja ja iriseja, aga hiljem, kui talus elasid ohvitserid, oli perenaine nii mõnegi kasuliku kombe omaks võtnud. Ta ei käinud kunagi ringi kammimata

juustega ning pesi igal õhtul nägu, vahel ka kaela. Teda ei nähtud sõnnikuste säärtega ega virtsas ligunenud undrukuga, vaid ta oli alati puhastes riietes, värske ja heatujuline. Veidi täidlane ta küll oli, kuid välimust see ei rikkunud, ja pruunikad juuksed sobisid hästi tema lihtsa näoovaaliga. Meeldiv naine, otsekohene ja töökas, õnnistatud terve aruga ja tema tarbeks küllaldase elutarkusega.

Peale vana Mikelise olid Sooäärel veel karjane, kuueteistaastane linnapoiss nimega Harri, ja teenijatüdruk Leontīne. See oligi kogu pere. Heinaajal ja muude kiirete tööde korral võeti mõned päevilised. Üks asi oli Sooäärel hea — siin anti korralikult süüa ja perenaine ise talitas köögis. Aga üks asi oli veidi imelik: tööinimestele ei toonud pruukosti kunagi Leontīne, vaid perenaine ise, ja pahatihti juhtus nii, et Soosaare noorperemees oli väljal üksipäini, kuna teised tegid midagi kodumail. Perenaine tuli söögikandamiga, istus ise kuhugi lähedusse ja ootas, kuni Kārlis oli söönud. Iga kord tundus talle, et töömees sööb liiga vähe.

«Mis sellest nii suurele mehele saab? Te ei jõua nõnda õhtut oodata. Tehke aga tühjaks, et ma ei peaks tagasi kandma.»

Mõnikord istus ta seal üsna kaua, rääkis töödest ja seletas, kuidas siin varem oli olnud. Siis järsku nagu ärkas, tõusis üles ja ütles punastades: «Nüüd jäin küll liiga kauaks lobisema. Inimesed mõtlevad veel ei tea mida . . .»

Naeratas kohmetult ja läks minema. Kunagi ei taibanud Kārlis küsida, mida inimesed võiks küll mõtelda, et ta seda kardab. Tema ise ei mõtelnud midagi — siin oli töö, arukas jutuajamine ja hea toit. Aga perenaine vist tahtis, et ta hakkaks mõtlema ja lõpuks taipaks, kui kahtlane see on, et nad kahekesi nii kaua kõrvalises kohas juttu ajavad. Kārlis polnud eriti taiplik, seepärast pidi perenaine selgemat keelt kasutama.

«Kas teie ei ole veel midagi kuulnud?» küsis perenaine ühel järgmisel korral. Kārlis parandas tol päeval jõeäärsel luhal heinakuhja katust ja nad istusid põõsaste varjus.

«Mida nimelt?» küsis Kārlis.

«Meist on mõned halba juttu rääkinud.»

«Tõesti?»

«Egas kellelgi saa suud kinni toppida, aga ega see meeldiv ole.»

«Mida nad siis kõnelevad?»

«Päris häbi ütelda . . .» Perenaine vaatas punastades kõrvale. «Räägitakse, et te elavat minuga kokku.»

«Hea fantaasia inimestel. Kes tark selle välja mõtles? Temaga peaks veidi juttu ajama.»

«Ärge seda küll tehke, naistega ei maksa parem nääklema hakata. Ma ei taha nime nimetada, aga eks ta siin lähedal ela.»

«Jah, ega see eriti meeltmööda ole. Eks ma pean siis tööl käimise siin lõpetama.»

«Mispärast?» küsis perenaine kohkunult. Ikka veel ei saanud see mees aru ja oma taipamatuses ähvardas kõik ära rikkuda.

«No aga teil on piinlik niisuguseid jutte kuulata.»

Jutte! Tee talle nüüd selgeks, et mingisuguseid kuulujutte pole olemaski, perenaine, ise mõtles need välja, et oma sulase mõtteid teatud rajale juhtida.

«Kas te arvate, et see midagi aitaks?» ohkas perenaine. «Räägitakse ikka edasi. Aga kui juba niikuinii räägitakse, siis... Kõige hullem on see, et pole midagi juhtunudki.»

«Jajah,» ütles Kārlis.

«Ela sa nii või teisiti, hammaste alla jääd ikka.»

«Seda küll.»

«Siis on parem, et sa ise tead, mille eest sind haugutatakse. Ega halvemat enam tulla saa.»

Kārlis ei lausunud sõnagi. Tükikese aja pärast küsis perenaine:

«Kas pole nii?»

«Mis nimelt?» küsis Kārlis ja vaatas perenaise otsa.

«Parem kannatada süüdlasena kui süütuna.»

Kārlis võttis kirve ja hakkas teibaotsa tahuma. Ohtuks peab kuhjaharja valmis saama. Tahus tükk aega, siis vaatas üle õla ja nägi, et perenaine polegi veel ära läinud. Küllap kuulujutud ei andnud talle ikka veel rahu. Siis ütles Kārlis:

«Me Soosaarel ootame sügiseks peenikest peret. Mis te arvate, kas tuleb poiss või tüdruk?»

«Kui ma ära arvan, kas kutsute mind ristiemaks?» küsis perenaine naeratades. Ta korjas sööginõud korvi ja asutas minekut.

«Hea küll, kutsume.»

«Noh, olgu siis parem poeg. Noorel peremehel abilist vaja.»

Perenaine ei läinud siiski veel koju, vaid vaatas nurmeservalt, mis teised tööinimesed teevad. Leontīne kitkus juurviljaaias loomapeedipeenraid. Vana Mikelis seadis põllul ristikurõuke. Harri hõiskas soo ääres. Päike kõrvetas alles kesktaevas, kasvueas rukis lainetas. Kuivanud soos levitasid sookailud teravat, mürgist lõhna. Perenaine pöördus mätastiku poole, et karjale pilku heita.

«Ega lehmad veel kiini jookse?» küsis ta Harrilt.

«Ei, pole väga viga,» vastas karjapoiss. «Ainult lambad kipuvad hirmsasti vikipõllule.»

Perenaine seisis ivake aega ja uuris lehmi.

«Kus on Mooni?»

«Vist põõsastes. Ma vaatan järele.»

Vastutahtmist läks Harri soo servale. Perenaine järgnes talle. Mätta otsas lamas kerrakiskunud rästik. «Tule löö uss maha!» hüüdis perenaine kohkunult. Ta ei läinud enam kaugemale sohu, vaid ootas, kuni Harri nuia otsis, ja kiirustas poissi, sest mürgine roomaja võis üles ärgata ja minema vingerdada. Kuid poisil oli pisut hirm rästiku ees, ta otsis liiga pika nuia, löi, kuid ei saanud pihta. Rästik kadus rägastikku.

«Sinust pole ka asja!» lausus perenaine põlastavalt ja läks minema. Päike aga kõrvetas, õhk väreles ja veikles nagu siidriie, igal pool lendles ämblikuniite. «Kui vihma ei tule, kõrbeb rohi ära,» mõtles Sooääre perenaine. Kodus uuris ta ennast kaua kummutipeeglist, siis otsis käärid ja lõikas oma pluusil varrukad õlast saadik maha. Tal olid ilusad täidlased käsivarred ja ümarikud õlad. Nüüd olid need nähtaval.

2

Kohe, kui hein oli niidetud, lõppes Kārlise töö Sooäärel. Pärast jaanipäeva tõi perenaine Riiast teise alalise sulase. Soosaare asunik polnud enam nii vajalik kui seni. Tegelikult oligi nii parem. Ükski inimene ei suuda lõpmatuseni vastu pidada säärasele töökoormale, mille Kārlis oli enda kanda võtnud kogu kevade ja suve algupoolel. Selle ajaga oli ka natuke teenitud, nüüd võis hinge tõmmata, paar kuud saarel elada ja omaenda töödele hoogu anda — ega kodumailgi tööst puudus olnud. Enne sügisvihmu tuli kaevata suur peakraav risti üle soo, rööbiti teega, muidu ei pääse hiljem saarelt välja. Kraav oli vajalik ka Dandēnsile ja mitmele sootagusele peremehele, kes seda teed mööda talvel küttepuid ja palke vedasid, aga oota sa, et need appi tulevad! Dandēnsiga Kārlis küll rääkis, aga mehel oli juba käegalöömise meeleolu.

«Kui õieti järele mõtelda, siis peab küsima: misjaoks ma siin mässan?» ütles invaliid. «Mul on oma kindel sissetulek, veidike võiks mõne käsitööga juurde teenida või väikese poe lahti lüüa. Kõike oma eluajal niikuinii ära teha ei jõua.»

Arukas mees ja tark jutt: kui ei jõua kõike ära teha,

siis parem ära tee midagi. Nad olid keskealised inimesed ja tükk aega Riias elanud. Soosaare katsumus oli neil silmad lahti teinud — mis liig, see liig. Muidugi olid nemadki siia tulnud suurte lootuste ja ägeda tööinnuga: rühmame mõni aeg, siis on meil oma majapidamine, oma ulualune vanaduspäevil ja kindlam jalgealune elus. Nõnda mõtlesid nad paar-kolm kuud. Siis muutus Dandēns mõtlikuks ja naine küsis: «Ei tea, kas tasub ära?» Ükski töö ei tahtnud neil enam edeneda. Kännud olid sitked ja maa juuri täis, allikaveel soomaitse. Õhtuti parvlesid sääsed, nii et kusagil ei leidnud rahu. Aga mis saab siin talvel, kus ei ole näha muud kui lund ja mustendavaid kuuski?

Heina tegid nad kuidagi ära, aeg-ajalt kastsid ka kapsaaeda, kuid rukkikülvist ei poetanud Dandēns enam sõnakestki. Kahetsusega vaatasid nad oma naabreid Zītareid: kuidas need rühmavad ja rabelevad! Mis parata — neil polnud muud väljapääsu, tiri aga edasi rasket iket. Aga meie enam mitte!

Suure kraavi kaevas Kārlis üksipäini. Ja sündis ime: sootee ei uppunud enam porri, igaüks ütles, et seda oleks pidanud juba ammu tegema. Ainuke, mis Kārlis oma kahe nädala pikkuse raske töö eest sai, oli see, et vald vabastas ta küüdikorrast ja teetegemise kohustusest.

Pärastpoole korjasid nad seeni ja marju ning müüsid rannas ülesostjatele, kes saatsid kauba mootorpaadiga Riiga. Nõnda teenisid nad pisut raha, mis osaliselt asendas Sooääre teenistust. Nad varusid ka talveks tagavarasid, soolasid üsna suure tünnitäie seeni oma tarbeks, ja kui kaluritel oli hea räimesaak, sõitis Kārlis randa ja ostis paar vakka kalu. Kõrtsi-Mārtiņš andis tühja silgutünni, kuhu räimed sisse soolata. Seejärel tuli kiiruga ehitada osmik hobuse ja lehma jaoks. Kārlis kaevas mäenõlvakule suure augu, kolm seina olid seega enam-vähem valmis, neljas sein laoti turbast ja mätastest, katuse peale pildus mulda. Elamiskuur oli teise rea laudadega vooderdatud ning vahe saepuru täis topitud.

Sest ajast saadik, kui nad siin elasid, polnud ükski Zītaritest neil külas käinud. Niipalju nad teadsid, et Janka on sundaega teenimas ja Elza mehele läinud. Soosaare rahval polnud külalisi millegagi võõrustada — paremgi, kui nad ei tule. Sarmīte õmbles vahetevahel naljakaid tillukesi rõivahilpe ja tema nägu oli üleni lapiliseks muutunud.

«Kas sa tunned mind veel ära?» küsis ta Kārliselt.

«Tänavu talvel siin igav ei ole,» vastas Kārlis. «Muusika omast käest.»

«See moosekant ei lase sul öösiti magada,» arvas Sarmīte.

«Eks talle tuleb häll muretseda. Vaja ühel päeval Ernesti poole sõita.»

«Mis sinna? Egas Ernest ole puusepp.»

«Ehk saab ilma puusepata läbi. Tead, Sarmīte, meil oli seal varem igivana häll. Selle oli teinud vist minu vanaisa. Kaht põlvkonda oli sellega kiigutatud ja üles kasvatatud. Omal ajal olid seal siputanud minu isa, tema vennad ja õed. Pärast viidi häll pööningule ja unustati. Aga kui hakkasime ilmale tulema meie, noored Zītarid, toodi vana häll jälle alla, värviti üle ja see kulus hulgal ajal ära minu emale. Majast seda välja ei antud, mõnikord panime kassi sinna sisse ja kiigutasime, kuni kiisul hakkas pea ringi käima. Siis tassiti häll jälle pööningule ja visati muu tarbetu koli hulka. Ma arvan, see häll peaks seal veel alles olema. Liigutamisel kägises veidike, aga nii mõnusalt, et lastel tuli kohe uni. Praegu selliseid asju enam ei tehta.»

Järgmisel päeval pani Kārlis hobuse ette ja sõitis Zītari tallu. Nüüd said Ernest ja kõik teised üht-teist teada Soosaare elust. Häll oli veel tõepoolest küttepuudeks lõhkumata. Sitke ja vastupidav riist oli aega trotsinud, pikki aastaid unustatuna tolmu käes seisnud, kuid ilmselt oodanud, et teda jälle harjunud töö jaoks vajatakse. Ta võis kiigutada veel kolmandat ja neljandatki põlvkonda. Väljakandmisel hakkas ta kohe kägisema; oleks talt küsitud, mida ta mõtleb, oleks ta vist vastanud: «Ma imestan, miks te mind siit majast ära viite. Olen nii kaua siin seisnud. Kas nüüd ei ole mind siin enam kunagi tarvis?» Ja vana maja oleks nukralt vastanud: «Nii see on, nii see on!»

Veel rohkem kui vana häll kägises perekonnapea, kõige vanem vend Ernest:

«Rasked ajad . . . Maksud . . . Vilets aasta . . .»

«Olen ma sult midagi nõudnud?» küsis teine Zītars, kes perekonnaelu sümboli Soosaarele viis.

Seepeale ei halisenud Ernest enam nii palju. Kartulid olid üles võetud ja ait lukus. Kui Kārlis ära sõitis, saatis koer teda haukudes kuni teeni. Koer ei tundnud teda enam ära, sest sellel mehel polnud küljes kalade ja mere lõhna — tal oli juures soo hais . . .

Mardipäeva paiku sündis Sarmītel poeg. Nad panid pojale nimeks Andrej — vanaisa mälestuseks. Sel ajal kui Sarmīte nurgavoodis lamas, käis Sooääre perenaine mitu korda teda vaatamas ja lapse eest hoolitsemas, sest Sooäärel oli nüüd noor sulane, seal saadi ilma tematagi läbi, kuid tollest palavast päevast saadik kandis perenaine varrukateta pluuse. Nõnda tuli ta ka saarele. Kārlis Zītars, kui sa ei oleks nii taipamatu . . .

Ühel ilusal päeval polnud Dandēneid enam näha. Oma kõige lähematele naabritele sõnagi lausumata oli invaliid lehma lihunikule müünud, kartulid ja heina ranna saunikutele parsel danud ja seejärel öösel Soosaarelt minema sõitnud. Peale hõreda kuuri, kus Dandēnid olid elanud, ei jäänud midagi vaatamisväärset maha. Pärastpoole saatsid nad Kārlisele kirja, kus palusid mahajäetud «hoonete» järele vaadata, selle eest võivad nad Dandēni heinamaad niita ja ülesharitud maad kasutada, seni kui keegi pole asundustalu ära ostnud. Tasu polnud küll kuigi suur, aga niisama väike oli ka Kārlise uus kohustus — kellel oli vaja invaliidi hõredat, laudadest putkat? Ehk Dandēns kartis, et Kārlis ise lõhub selle maha ja kasutab laudu oma ehituse juures? Varsti ilmus ajalehes kuulutus: «Müüa asundustalu ilusas-kohas. Mets, jõgi, luhaheinamaad. Maa osalt üles haritud. Mõned uued hooned. Hind kokkuleppel.»

Kārlisele oli antud ehituspuid siitsamast saarelt, ainult poole kilomeetri kaugusel kodust. Kui Sarmīte seevõrra kosus, et sai kodus talitada, otsis Kārlis sae ja kirve üles ning läks metsa. Sõge inimene — tahtis üksipäini kõigega hakkama saada! Mõned kuused olid nii jämedad, et kahe käega ei ulatunud ümbert kinni võtma. Kārlis mässas paar päeva, siis tunnistas, et üksi ei saa seda tööd teha. Aga kust abilist võtta? Sarmīte ei tulnud kõne alla, Ernest juba appi ei tule, aga raha eest töömees palgata — millega sa maksad? Kārlis tahtis juba minna Sooäärele ja sulast abiliseks kaubelda — tingimusega, et kevadel töötab Kārlis päeva iga abiks oldud päeva eest. Ent nüüd naeratas talle esimest korda õnn. Vana Krišus tuli pühapäeval vaatama, kuidas noorpaar elab. Kuulnud, mis neil mureks, imestas ta, kuidas nad küll tema peale ei mõelnud.

«Kodus saadakse praegu ilma minuta läbi,» ütles ta. «Loomadele on hein koju veetud, niipalju peremees ikka saab, et ise ette viskab.»

Ta ei läinudki Zītarile Ernestile ütlema, vaid tuli järgmisel hommikul kohe koos Kārlisega metsa. Et Krišust mitte liiga kaua kinni pidada, jättis Kārlis oksad laasimata, puud lasti ainult maha. Mets ei olnud sel kohal tihe, seepärast puud eriti ei seganud üksteist. Nad töötasid nädal aega, ja laupäeva õhtuks olid kõik puud maha võetud. Aga siis oli ka Ernest platsis, ja kui Sarmīte poleks ligiduses olnud, siis kes teab, kuidas need talgud oleks lõppenud.

«Vaata aga vaata, mis imelik mood sul küljes — teise sulane

ära meelitada!» ütles ta Kārlisele tervituse asemel. «Kas ei võinud vähemalt sõna saata, et ma oleks teadnud? Ma arvasin juba, et Krišus on otsa saanud.»

Ta oli tõepoolest oma sulase pärast hirmul olnud, ja miks ka mitte: kust sa veel teist säärast tööorja võtad? Aga nüüd oli kõik korras, selle nädala, mis Krišus Soosaarel töötas, võib talu väljamaksuks lugeda, kui Kārlis kunagi oma pärandusosa nõuab.

«Kui te mõnikord kirikusse sõidate, eks astuge siis ka meie poole sisse,» ütles Ernest. Seda võis ta julgesti öelda, sest Kārlis ei käinud kunagi kirikus.

Kaks nädalat ühtejärge lõõmasid saarel oksapõletamise lõkked. Jõuludeks olid Kārlisel ehituspuud laasitud ja peenemad oksad ära põletatud. Juba esimese lumega hakkas ta palke koju lohistama. Hobune oli suvi läbi jõude seisnud ja enda üsna ümarikuks söönud, kuigi kaeru võis ta ainult unes näha. Aga nüüd oli tal tamp peal. Kārlis kiirustas oma puude väljavedamisega, et pärast saaks veel mõne kuu raha eest vedada — igal pool raiuti tol talvel metsa. Raha oli hädasti vaja: kevade poole tuleb saekaater saarele tuua, koguda puusepale maksmiseks ja nii edasi. Elumaja peab järgmisel suvel katuse alla saama ja korsten tuleb ära teha. Võlgu ei hakka keegi tööd tegema.

Nii mehele kui hobusele oli see raske talv. Inimene ei kurtnud, loom ei osanud kaevata. Ainult mõnikord, kui tuli raskemat palki mäest üles vedada, jäi hobu seisma ja vaatas tagasi peremehe poole: kas sa ei näe, et mul on raske? Soohein ei ole magus, nõlvak aga on järsk ja koorem raske. Kuidas sa teda lööd? Parem asu ise ligi, pane õlg alla ja pinguta, nii et sooned ähvardavad kaelal lõhki minna — üles peab saama, me peame raha teenima, et saaks kätte vabaduse ja leiva.

Hobuse ninasõõrmete ümber tuprub hingeaur, puhkamise ajal lõõtsutab ta kiiresti ja sisselangenud tühemed tõmblevad ühtesoodu. Ega ta ole noor loom, hambad on kulunud, karedamat heina ei jaksa enam närida. Kogu eluaeg on teda aina taga aetud.

«Nõõ, tõmba nüüd veel!»

Kord ta kukub, ei tõuse tükil ajal üles. Hingeldab raskelt, püüab end inisedes jalule ajada, kuid ei suuda, sest aisad on rasked ja kõvasti kinnitõmmatud taosed hoiavad teda justkui tangide vahel. Siis rakendab Kārlis hobuse lahti, laseb tal natuke puhata ja paneb siis uuesti ree ette. Seni kui tee läheb läbi metsa, pole väga viga — seal on lund küllalt, aga lagedal on päike õhukese katte ära söönud ja kohati tuleb koormat

vedada üle musta maa. Mehed kisendavad, vihistavad piitsa, lükkavad rege teivastega, ja on näha, et neil on häbi oma hobust lüüa. Nad teevad suurt lärmi, hirmutavad ja nõõtavad, kuid maamullal on tugevad, haakuvad sõrmed. Millest need kinni haaravad, sellest enam lahti ei lase. Ära märatse, inimene! Mis mul sellest, et su ait on tühi, aga plaanid suured! Ela pisitasa, tee tööd parajal mõõdul — korraga kõike nagunii ei jaksa. Sa tahad tänavu maja ehitada? Ehitad järgmisel aastal. Tahad uut kütisemaad rookida? Küll su lapsed roogivad. Ära tõuse looduse vastu, ära vea saatusega vägikaigast, ära rutta ajast ette...

Kas inimene mõistab neid tarku nõuandeid ja kas ta kuulab neid? Ta pole õppinud ennastki hoidma, saati siis veel teisi, seepärast juhtubki, et ühel päeval jääb ta üksi.

Seisab keset teed Kārlis Zītars, suur, raskete kätega mees, ja tal ei ole enam hobust. Ta vaatab kangestunud looma ega taipa, miks nii juhtus. Metsas on veel nii palju palke välja vedamata, pooltki raha pole veel teenitud, aga ta peab töö sinnapaika jätma. Mida see tähendab?

Seda, et sa elad vanas hurtsikus aasta võrra kauem... ja ongi kogu lugu. Aga ta ei suuda sellega leppida. Heameelega läheks ta ise ree ette, veaks koormat, kui jõud oleks sama suur kui tahtmine.

Õhtu eel jõudis Kārlis saarele, vedades taga rege hobuseriistade ja nülitud nahaga. Palk oli tee äärde jäänud, üks naabrimees oli lubanud selle randa viia.

«Mis me nüüd peale hakkame?» küsis Kārlis Sarmītelt.

«Küll aeg annab arutust,» vastas naine. «Hakka nüüd õhtust sööma.»

Kārlis püüdis süüa, kuid ei suutnud.

4

Suur osa kannatusi johtub inimese upsakusest — ainult sellest, et ta ei taha oma uhkust olukordadele ohvriks tuua. Ta ei suuda jõu ülekaalu tunnistada ja kohandada oma eluviisi nendele tingimustele, mis elukulg vastupidi tema tahtmistele ja kavatsustele tema ümber kujundab: ta tahab olla olukordadest üle, võimsam kui olelusvõitluse seadus. Iseteadev oma eraldatuses, ei taha ta isegi jõuetushetkel kujutleda, et tal on õigus tuge otsida, ühiskondliku jõu ülejäävaid varusid enda heaks ära kasutada. Seepärast on tal mõnikord raske, väga raske.

Just seesugune inimene oli ka Kārlis Zītars. Keset talve,

kõige paremal teenimisajal jäi ta hobusest ilma. Tal oli vaja uut hobust mitte hobuse enda pärast, vaid sellepärast, et see vajadus tulenes paljudest elu raudsetest nõudmistest, tööprogrammist, mille ta oli endale püstitanud, sajast väikesest ja suurest asjaolust. Tema elukorraldus sarnanes keerulise mehhanismiga, kus üks hammasratas paneb käima teised, kus kõige keerulisemad funktsioonid olenevad pisiasjadest ja vastupidi. Kui üks hammasratas murdub, jääb kohe kogu kaadervärk seisma. Kui hobust ei ole, siis ei ole kuu aja pärast nii palju raha, et võiks kaatri saarele tuua ja ehitusmaterjali saagida; kui palgid ei ole saetud, siis ei saa kevadel maja seinu püsti panna ning suvel ja sügisel ei saa talveks esimest tuba valmis ehitada. Järgmisel kevadel ei saa lauta ehitada ja seetõttu pole võimalik kariloomade arvu suurendada. Kui ei ole loomi, siis ei jätku uutele põldudele sõnnikut, vili ei kasva ja ikka veel ei saa oma saagist kogu aastaks toitu, seepärast peab väljast lisa teenima, vööraste inimeste juures töötama. Kes oleks võinud mõelda, et üksainus hobune nii palju tähendab! Kuidas küll uut hobust saada?

Teised inimesed poleks hakanud pikalt pead murdma: nad oleks panka läinud ja laenu võtnud. Seal oleks küll vaja käemehi, aga Kārliski oleks neid leidnud: kõrtsi-Mārtiņš oli ju holu-laenuühisuse juhatuses ja Klaņģise allkiri kaalus rohkem kui kogu Soosaare asundustalu. Aga mida ütleks siis Mārtiņš, mida ütleks Elza? «Me aitasime sind, ainult tänu meile said sa jalad alla.» Suur tänu, see ei kõlba!

Teistel oleks veel pähe tulnud mõte õigusest pärandusele. Nad oleks Ernesti juurde läinud ja nõudnud oma osa väljamaksmist. Kārlis aga oli öelnud: «Olen ma sinult midagi nõudnud?» Kui ta nüüd nõuaks, peaks Ernest uut laenu tegema, jälle oleks käemehi vaja, ja lõppude lõpuks tuleks ikkagi Mārtiņši ja Klaņģise jutule minna.

Kas tõesti ei ole mingit muud väljapääsu?

Kaks päeva käis Kārlis saarel ringi ja mõtles. Sõi seeni kartulitega, lõhkus puid, kuulatas väikese Andri siplemist hällis ja muudkui mõtles. Sarmīte ei seganud teda, ei küsinud midagi, aest mees oli sünge ja mõtteisse vajunud. Teisel õhtul pani Kārlis riidesse ja läks Sooäärele.

Varsti sai Kārlis uue hobuse — veel üheks suveks oli ta oma tugevad käed Sooääre perenaisele müünud. Kas see on viimane kord, viimane katsumus? Kes seda teab!

Seitsmes peatükk

1

Sügisel lõppes polgus noorte instruktorite väljaõpe. Jankale anti kaprali auaste ja koos kuue teise poisiga, kes olid kursuse väga heade tulemustega lõpetanud, jäeti ta instruktoriroodu kaadri hulka. Neile anti kaks nädalat puhkust. Janka loobus sellest. Vabad kuud, mil instruktoriroodus polnud veel uusi nekrateid, kellele väljaõpet teha, pühendas Janka spordile ja lugemisele. Polgu raamatukogus leidus ka üht-teist, aga kui seal napiks jäi, võttis Janka raamatuid linna raamatukogust ja ühest eraraamatukauplusest. Sel kombel õnnestus tal täita nii mõnigi lünk oma hariduses. Sõjaväeteenistusega oli Janka juba harjunud, see ei tundunud enam raske, ja ehkki ta oli kogu aeg läbi ajanud kroonutoiduga — «leiva ja kapsasupiga» —, oli tervis tal parem kui kunagi enne: kogu teenistusaja jooksul polnud Janka kordagi polgu ambulantsis käinud.

Veebruari lõpul tulid uued sõdurid ja instruktoritel algas kibe töö. Õppeplatsil kõlasid hommikust õhtuni käsklushõiked, nii et kapralitel hakkas hääl kähisema ja polgu kingseppadel oli tegemist tanksaabaste tallutamisega. Kõik kordus otsast peale: koondrivi ja hargrivi, väliõppused, määrustik ja võimlemiskursus, vahe oli ainult selles, et möödunud aastal drilliti Jankat ja tema kaaslasi, nüüd aga drillisid nemad teisi, aasta nooremaid, kes omakorda aasta pärast õpetavad välja jälle uusi, veel nooremaid.

Roodukomandör tegi kord juttu, et kapral Zītars võiks pärast sundaega üleajateenijaks jääda, kuid Janka ei lubanud talle midagi kindlat.

Ta teadis, et kodus ei ole tal mingit õnne ees ootamas. Janka ei uskunud enam õhulosse, ei sepitsenud tulevikuplaane ja oli õppinud muigama selle üle, mis kunagi oli teda hingepõhjani erutanud. Varase nooruse vaimustus näis olevat enneaegu kadunud, Janka teadis nüüd, et unistused on üks asi, tegelik elu aga hoopis midagi muud. Miski temas oli murdunud. Janka tundis, et ta ei ole enam see, kes ta oli aasta või poolteise eest, — juba tõelise elu alguses näis ta olevat kaotanud viimasedki illusioonid ja talle tundus, et see on vanaduse algus, ehkki see oli ainult küpsuse märk. Kui enne suvistepühi tõmmati loosi, kes sõduritest vabastatakse enne sundaja lõppu, läks Janka ükskõikselt urni juurde. Kui tõmbab õnneloosi — tore, sõidab

minema, kui ei — jääb sügiseni sõjaväkke ja katki pole ka midagi. Ta ei mõistnud oma kaaslaste ärevust, kui nad loosi tõmbama läksid. Mõni punastas ja kahvatas vaheldumisi, otsasaisel külm higi, värisevate sõrmedega harutati paberirullike lahti, justkui oleneks sellest kogu nende edasine elu, õnn ja õnnetus. Kui juhtus täisloos, ei osanud nad oma rõõmu varjata, langesid üksteisele kaela, hõiskasid ja lõid tantsu. Tühja loosi tõmbajate hulgas aga oli seesuguseid, kes ei häbenenud isegi nutta; mõni kõlkapüks mõtles enesetapust. Ja kõik tühipalja kolme teenistuskuu pärast!

Janka tõmbas täisloosi. Ta võis ära sõita, kaduda iga nelja tuule poole, kuhu aga tahtis. See, mida nimetati vabaduseks, oli nüüd tema päralt. Fricis Siliņš, kellele oli samuti õnn naeratanud, kutsus teda linna kaasa.

«Lähme jooma, vanamees saatis mulle raha.»

Janka keeldus. Kui ta rühmaruumi läks, uurisid kümmekond poissi tema nägu, et ilme järgi ära arvata, kas ta on erru lastud või jääb siia. Janka nägu oli aga samasugune nagu alati: ükskõikne, mõtlik, vaoshoitult jahe.

«Härra kapralil ei olnud vist õnne,» lausus keegi kohe.

Jankal oli päris raske poisse uskuma panna, et nad eksivad.

«Miks te siis ei rõõmusta?» küsiti.

«Ega ma ei muretse ka,» vastas ta.

Pärast suvistepühi sõitis Janka ära. Hüvastijätul ütlesid kohalejääjad:

«Kirjuta siis, kuidas käsi käib!»

«Küll ma kirjutan,» vastas ta.

Aga ta ei kirjutanud ja ega keegi poleks talle vastanudki. Ei ole hea tagasi vaadata — kes seda teeb, see peab kannatama. Me kõik püüame kannatustest hoiduda. Kaheksateist kuud tagasi oli Jankale öeldud: «Suvistepühadeks ootame teid külla!» Aga jaanipäeval peeti nende pool pulmi. Laevad, mis liiguvad purjede jõul, võivad sõita ainult ühes suunas: sinna, kuhu neid ajab tuul, ookeani võimas hingus. Et tagasi saada, peavad nad tegema suure ringi lõunast põhja ning üles otsima tormise Golfi hoovuse, alles siis pääsevad nad jälle itta. Selline reis võtab palju aega.

Riiga jäi Janka kaheks päevaks. Ta käis sadamas ringi ja kuulas maad, kuidas on lugu meremehesantsudega. Kuid tollal oli Läti kaubalaevastikus veel vähe laevu, vanadelegi meremeestele ei jätkunud kohti, mis siis veel uutest, algajatest rääkida. Puujantsile ei tahtnud Janka minna, aga merekooli astu-

miseks oli vaja kakskümmend kuud merepraktikat ja veidi raha. Jankal polnud ei üht ega teist.

Paadisadamast leidis ta mootorpaadi, mis oli tema kodukülast kalu toonud. Kui kalurid tagasiteele asusid, sõitis Janka nendega kaasa.

2

Ilm oli vaikne ja palav. Meri tasane kui tiik. Jõesuudmest põhja pool tõmbasid kalurid noodaloomust. Janka sumpas paljajalu vees, püksisääred altpoolt põlve nööriga kinni seotud, kinnitas veorihma — panna — veoköie külge, laskus kogu oma keharaskusega selitsi vastu laia panda ja taganes kalda poole. Kõik kaheksa meest kummardusid taktis, samm sammu järel liikus noot ääre poole. Raske, üksluine töö, ei saa selle juures mõtelda ega juttu ajada. Ainult astu kannatlikult tagurpidi ja loenda noodajadasid, mis vaja veel kaldale vedada.

Üks poistest oli panna hooletult sekli külge kinnitanud, ja kui ta panna peale laskus, tuli see veoköie küljest lahti. Usin vedaja kukkus selili vette. Väike vahejuhtum, aga vali naer, sest millegi muu üle polnud naerda.

«Üks lõhe vähemalt on nüüd küll noodas,» ütlesid mehed. «Ja veel suuremat sorti.»

«Tõmmake aga virgemini,» õhutas noodakippar, vana Vītiņš. «Saate ise ka rutem pidusse.»

Oli pühapäev. Õhtul on tantsupidu vanas mõisa pargis. Noortel poistel mõlkus see aina mõttes ja nad pahandasid vaikselt vanemate meeste ahnitsemise üle.

«Kui lõhe käes, tahavad veel üht loomust tõmmata. Egas nemad järele jäta.»

Jälle kukkus keegi vette ja vana Vītiņš ütles rõõmsalt: «Nüüd on kaks lõhet sees...» Teadagi oli see ainult seesugune ütlemine, aga tsipake ta isegi uskus neid märke. Vītiņši ebausust teades pilgutasid poisid üksteisele silma, ja nüüd veeres alatasa keegi vette, kuid ikka nii, et pritsmed Vītiņši peale lendasid. Rõõmsalt luges vanamees kukkumisi ja lõi lootusrikkalt näost õhetama. Seitse, kaheksa, üksteist...

«Ära sa ütle — nii kena voolukoht siin. Mullu sama aja paiku tõmbasime oma viisteist tükki välja. Üks purikas kaalus kuuskümmend neli naela...»

«Siis ei tule peost midagi välja,» õhkas Rūdis Segliņš.

«Mis sul põleb?» muigas Vītiņš. «Võtame napsi ja peame peo siinsamas maha. Tüdrukutest pole puudus.»

See oli tõsi: soe ilm oli luidetele meelitanud palju supelsaksu, kes suvitasid külas ja lähedastes suvilates. Nad päevitasid nii suure innuga, justkui teeks mingit vajalikku ja üldkasulikku tööd. Kui üks külg oli pruuniks praetud, keerati päikese poole teine külg — justkui kokapiiga pannkooke küpsetades. Aga niisama nagu pannkooke ei saa küpsetada ilma rasva või õlita, nõnda määrisid nemadki nahka rasvase kreemiga, ja selle järgi, kui pruun keegi oli, hinnati tervist. Aga sügisel piinasid neid siiski nohu ja angiin.

Märgates, et noot tuleb varsti kaldale, kogunesid patisaksad randa ja jälgisid laoste poolringi, mis järjest kitsamaks muutus. Mehed ja naised, hallpead ja väikesed lapsed kirevates supelkostüümides või triibulistes pidžaamades, peas väikesed mütsid või kummist peakatted.

«Midagi nüüd küll on,» arutasid kalurid. «Näete, kui palju kajakaid on kokku lennanud!»

Linnarahvas ei teadnud, et kaluritele ei meeldi, kui mõni võõras oma nina nende noodakotti topib. Patisaksad arvasid, et nende suur uudishimu on isegi meelitav neile karmidele, raskepärastele meestele, kes oma läpatanud rõivastes hommikust õhtuni vees sulpsisid. «On see ka raske töö?» küsisid nad. «Kui palju te teenite?»

Üks uudishimulik härra juhtus seda küsima Jankalt.

«Kui palju te ise kuus teenite?» küsis Janka vastu, muigas ja sumpas merre. Mõned naersid. Härra jäi solvunult vait: ebaviisakad inimesed, ei ole neil kultuuri ega õilsaid aateid.

Need olid kaks erinevat maailma — just nagu kare, torkiv soo-lõikhein ja magus ristik, lihtne karikakar ja peenral kasvatatud jorjen. Ühel polnud teisega suurt asja, ja kui nad teineteise vastu kuigivõrra huvi tundsid, siis ainult zooloogilises mõttes: kuidas sa lõhnad, kes oled? Niipea kui huvi muutus suuremaks kui vaja, tekkis konflikt.

Mõnikord tekkis konflikt ka oma inimeste vahel. Nagu näiteks praegu noodapära juures: noodas oli kaks lõhet ja vana Vītiņš käis peale, et veel kord noot sisse viia, noored aga ütlesid: ei! Nõnda vaidlesid nad hulk aega, sel ajal kui noota paati vinnati.

«No kuidas siis jääb?» küsis Vītiņš. «Kas mul kui kipparil pole enam midagi ütlemist?»

«Mis kippar sa oled, sul ei ole vormimütsigi!» naeris Segliņši Rūdis. Ta seisis kaldal ega mõtelnudki paati ronida.

«No kui te olete nii rikkad, et raha ei ole enam vaja, mis siis rääkida,» ütles Vītiņš.

«Homme on ka päev,» pomises Janka. «Mis me siin rabame nagu viimased kerjused. Vähe sellest, et nädal otsa sai merel loksutud, orja veel pühapäeval ka.»

«Rūdis, kas tuled paati või viime sisse ilma sinuta?» küsis Vītiņš karmilt.

«Ma lähen koju rõivaid vahetama.»

«Mine aga mine, jääd oma osast ilma. No poisid, võtke aerud pihku ja asuge kohale!»

«Oota, Vītiņš, mul vaja korraks luidetele minna!» hüüdis keegi ja hüppas osavalt paadist välja.

«Minul ka!» järgnesid talle mitu teist.

Vītiņš sülitas merre ja andis enamusele järele: kui vägisi noodaheitmist nõuad, aga loomus on tühi, siis ei jõua pärast näägutamist ära kuulata. «Ärge minema jooske,» ütles ta ainult. «Paneme paadi paika!»

See oli hoopis teine jutt. Kui agaraks ja virgaks noored poisid nüüd muutusid, kuidas nad aerudele rõhusid ja purjepingi vastu toetusid! Silmapilk oli raske paat ankrupaigas. Rõõmust, et peole saab, kostis lõbus laul. Ent laulul olid nii vänged sõnad, et päevitavad daamid ei pidanud vastu, korjasid oma linad ja päevavarjud kokku ning tõttasid rannalt minema. Mõned piigad ei läinud küll kaugemale kui metsaservani, seal jäid seisma ja kuulasid laulu lõpuni. See meeldis neile. Võib-olla meeldis neile veel midagi muudki, kuid seda ei tohtinud välja näidata.

Nõnda elas nüüd Janka Zītars. Tal olid lõbusad, muretud töökaaslased, raske töö ja kesine palk. Ei ta jäänud teistest milleski maha, ei tööl ega lõbutsemistes, mis mõnikord võtsid üsnagi metsiku ilme. Kui kaluritele toodi viina, jõi temagi ja pidas vanade joodikutega sammu; kui poiste vahel läks lahti kaklus, lõi ka Janka sekka. Ta ei tahtnudki sellest elust välja pääseda, teistest ette jõuda — nõnda nagu praegu oli tal hea. Oma teadvuses oli ta tõmmanud piiri reaalse ja irreaalse vahele, võimatud asjad ei ahvatlenud teda enam. Tal olid olemas kõik omadused, et oma praeguses elus olla täisväärtuslik ja võidelda kätte selline koht, mida siin üldse võis saavutada. Kui veel midagi üle jäi, siis see ju ei seganud kedagi, välja arvatud tema ise. Pärast sõjaväeteenistusest tulekut oli ta kõiki väljavaateid kaalunud ja leidnud, et siinsamas on õige ankruplats, kuhu oma rahutu elulaev ankrusse panna. Tänavu suvel vedas ta noota veel Remesise osamehena, pooleosalisena, järgmisel suvel teeb koos teiste noorte kaluritega oma nooda. Mõne aasta pärast saab

temast noodakippar, tal on mitmed püüsed nii talveks kui suveks ja luidetele kerkib tal oma hurtsik, oma maja korstna ja uksega. Samuti nagu Kārlist pole tedagi keegi aidanud, kõik, mis tal kunagi on, peab olema oma vaevaga teenitud. Teile tundub, et seda on vähevõitu? Aga mis oleks siis rohkem ja milleks on vaja rohkem?

Zītari talu naabruses seisis Miķelis Galdiņši lõpetamata maja. Miķelis polnud sõjast tagasi tulnud ja ka tema naine Vilma, kelle sõjaväeasutused olid liiderlike elukommete pärast omal ajal Venemaa sisekubermangudesse saatnud, ei tulnud tagasi. Janka kõneles vana Galdiņšiga ja vanamees üüris maja talle välja. Ta ise tegi endale süüa ja hoolitses majapidamise eest. Ega just kiita olnud, ei mingit kodusust ega mugavust, aga hiljutine sõjaväeteenistus oli Jankat küllaldaselt selliseks eluks ette valmistanud. Ernesti juurde Zītarile ei tahtnud ta minna, et vend ei saaks teda igasugu koduste askelduste juures ja põllutöödel ära kasutada; aitas, kui Ernestil oli üks palgata sulane — vana Krišus.

Kui noodapaat oli ankrusse pandud, läks Janka koju. Teel sõitis mööda troska, must hobune ees. See oli Remesise täkk. Troskas istus neli inimest: Remesise sulane, Marta, tema vend Jānis, peas tudengitekkel, ja Mīce. Ilmselt sõitsid nad pargipeole. Kaugelt kostis juba tasast puhkpillimuusikat.

Janka polnud Martaga veel kordagi kohtunud, kuigi elas kodus juba kolmandat nädalat. Ta polnud veel Marta viimast kirja unustanud ja mõtles, et on parem, kui ta ei vedele neiul jalus. Elage, nagu teile meeldib, käige oma teed — mina käin oma rada . . . Jah, kuid täna õhtul oli ta otsustanud peole minna, oli kaaslastele lubanud — võis oodata kokkupõrget naaberküla poistega ja kõik pidid platsis olema. Kas tema on süüdi, kui ka Marta on suvatsenud peole ilmuda? Ta ei lähe ju Marta pärast, samuti nagu Marta pole tulnud Jankaga kohtuma. Kui Marta midagi ette kujutab, küll Janka mõistab kõik ta ettekujutused kummutada.

Janka hakkas end riidesse panema.

3

Seda õhtut ei suutnud ta kaua endale andeks anda. Veel mitme aasta pärast kerkis selle õhtu sündmuste meenutamisel Janka näkku häbipuna ja ta oli enda peale pahane. Mis kasu on iseloomust ja headest kavatsustest, kui puudub valvsus ja enese-

kontroll — kui ta vajalikul momendil ei ole enam isand enda üle, vaid langeb teiste teravmeelsuse ohvriks? Ei juhtunud midagi säärast, mida siinsetes tingimustes võinuks suureks ja eriliseks sündmuseks nimetada, ainult väike läbikukkumine, naeruväärne viltulöök ja nali; aga kui vastik see oli ja kuidas see südant näris!

Pidu oli juba peale hakanud, kui Janka parki jõudis. Tantsupõrand asus platsil, mida kolmelt poolt piirasid tihedate põõsastega kaetud künkad. Iga künka otsas oli lehtla, seal kilisesid praegu klaasid ja kostis lõbusat jutuvada. Janka hakkas oma töökaaslasi otsima. Tantsuplatsil polnud neid näha, küllap võtsid julgust kuskil pargi kõrvalisemas nurgas — niikaua kui ilm oli valge ja pea selge, ei olnud neist ühestki tantsijat. Janka ei tahtnud publiku hulgas silma torgata. Tema riietus ei olnud just hiilgav, iga asi omaette ooperist: sinised ševiotpüksid, must frentš, peas valge põhjaga tüürimehemüts. Ainult müts ja kingad olid ũued, muu vanakraamipoest ostetud. Ta polnud meelega uut ülikonda ostnud, sest sügisel tahtis uued riided muretseda. Kaks ülikonda ühel aastal — see oli lihtsale kaluripoisile liiga kallis lõbu.

Oma semud leidis ta künka otsast lehtlast. Nagu niisugusel puhul kombeks, seisis laual terve patarei joogipudeleid, mõned olid juba tühjad ja poiste vali, julge jutt rääkis selget keelt, kuhu pudelite sisu oli kadunud.

«Võta ka,» öeldi talle, «mis sa muned!»

Ja Janka jõi, et oma semudele järele jõuda. Aga kuna nemad olid juba tükk aega napsitanud, pidi ta jooma suuremate sõõmudega kui teised, et trahvilöögid tasa teha. Tunni aja pärast olid kõik ühesugused. Segliņši Rūdis alustas laulu, kõik laulsid kaasa. Kui nad lõpetasid, kostis teisest lehtlast sama laulu pilklik järeleahvimine.

«Kes need on?» muutusid poisid sõjakaks. «Neil papagoidel vaja suu kinni toppida.»

«Ah, ena asja!» lausus Segliņši Rūdis ja viskas tühja pudeli naaberlehtla poole. Kostis puruneva klaasi klirin. Laul jäi kohe vait.

«Kas sa tead, kes seal on?» küsis Janka Rūdiselt.

«Ah, intelligendid,» vastas Rūdis põlastavalt. «Remesise tudeng oma seltskonnaga. Ei tasu nendega käsi määrida. Küll pärastpoole saab lahmida.»

«Ei tea, kas nad siis ka ahviks, kui me laulaks ööbikust ja roosidest?» tähendas üks poiss.

See oli nende repertuaaris kõige küünilisem laul.

«Las olla, poisid,» ütles Janka. «See on liiga vänge. Meid aetakse veel peolt minema. Merel võime laulda, mis pähe tuleb, aga siin on avalik koht.»

«Ma sülitan kogu selle publikumi peale,» pomises Rūdis. Janka ruttas klaase täis kallama, ja seni kui need tühjaks joodi, oli ohtlik kavatsus juba unustatud.

All kuulutati välja daamide valss. Mitmed poisid, kes olid oma seksapiilis veendunud, tõttasid tantsuplatsile. Lehtlasse jäid ainult Janka ja Rūdis. Segliņši Rūdis oli muidu tubli poiss, ainult üks viga oli tal: ta jäi liiga kiiresti purju ja muutus uniseks. Jankal olid põsed alles punetama hakanud ja silmis süttinud vallatud tulukesed. Kuhu on jäänud seiklused, romantilised imed ja ilusad juhused, millest iga noormees unistab? Viin oli häbelikkuse ja kahtlused minema uhtnud, Jankat täitis isesugune rahutu pinevus: oleks tahtnud liikuda, mürtsu teha, endale tähelepanu tõmmata — purjus inimene tunneb ennast tähtsamana, lausa maailma nabana. Paari sammu kaugusel põõsaste taga asus teine lehtla teiste inimestega. Sa tunned neid, Janka, ja nemad tunnevad sind. Miks sa pead siin istuma ja pealt vahtima, kuidas su sõber laua taga tukub? Sinul und ei ole, sa oled tulnud siia lõbutsema, pidutsema ja ennast näitama — miks sa ei või nende juurde minna? Üks on sinu koolivend, kord olite sõbrad — mis sellest, et tema õpib praegu arstiteadust, sina aga vead noota? Tema õde kirjutas sulle kirju, mõnikord oli isegi armukade sinu peale. Ja teine tüdruk on su lelletütar. Sa lihtsalt alahindad ennast, kui mõtled, et pead siin olema. Ka seal oled sa õiges kohas.

«Kas sa magad juba?» küsis Janka Rūdiselt.

Vastust ei järgnenud. «Maga pealegi. Ma tulen varsti tagasi.» Janka tõusis üles, kohendas rõivaid ja läks lehtlast välja. Teine lehtla oli väänkasvudega nii kinni kasvanud, et teerajalt polnud sisse midagi näha. Hämardus juba. Janka läks sissepääsutrepi juurde ja vaatas sisse, kuid ei näinud midagi. «Kas tohib tülitada?» ütles ta hea õnne peale: kui keegi on sees, siis vastab, kui ei, siis ei kuule keegi neid asjatuid sõnu.

«Kes seal on, mis teil vaja?» küsis keegi teravalt. See oli Marta hääl. Ta istus üksipäini lehtla nurgas.

«See olen mina,» ütles Janka. «Võib-olla tunnete veel ära?»

«Ah teie! Ma mõtlesin, et mõni joodik kolab ringi.»

Kohmetult ulatas Marta talle käe. Poolteist aastat olid teda märgatavalt muutnud, ta paistis saledam ja naiselikum. Mullu oli ta leeris käinud ja sel kevadel keskkooli lõpetanud.

«Kuidas teil nüüd käsi käib?» küsis Marta.

«Kunagi ütlesime teineteisele «sina»,» — seda ütles viin, mitte Janka. «Ja ma arvan, kui me üldse peame vajalikuks teineteist veel tunda ja juttu ajada, siis tuleb sedasama vana vormi kasutada. Sinuga, Marta, mul oli ja on, millest rääkida, aga teiega, preili Remeša, pean ma veel tuttavaks saama, ja seda pole vist nii kerge teha.»

Poolpimedas oli mugav rääkida. Kuid Marta vist tahtis teda pisut õrritada.

«Palun võtke istet!» ütles ta. Janka ei võinud tema naeratust näha. «Mu vend läks teie lelletütrega tantsima. Kui te siin väheke aega viidate, siis . . .»

«Ma vabandan tülitamise pärast, preili Remeša,» — seda ütles jälle viin. Janka pöördus, et ära minna, aga sellest ei tulnud midagi välja: teerada mööda lähenesid lehtlale Mīce ja Remesise Jānis. Kangelaslikule algusele järgnes halekurb finaal. Jankal oli häbi, et ta oli võõrasse seltskonda trüginud ja et sellel sammul pole mingit õigustust. Milleks ta siia tuli, mis tal vaja on? Kuid ei saanud enam nii ära minna, et tulijad poleks teda märganud. Kui lehtla poleks olnud nii tihedalt väänkasvudega kinni kasvanud, oleks ta teiselt poolt välja karanud. Marta jälgis tema kimbatust ja naeratas.

«Marta, ega sul oodates igav ei hakanud?» hüüdis Mīce trepist üles tulles. «Oo, sa ei olegi üksi! Vaata, Jānis, kus tarkpea — sel ajal kui meie tantsisime, oli Martal trehvunks!»

Remesise Jānis vaatas küsivalt Janka otsa. Nad olid ühevanused, noor Remesis pisut lühem, kuid jässakam kui Janka. Väike paus, välja ütlemata küsimus. Janka kummardas kohmetult. Remesise Jānis noogutas kergelt pead.

«See on ju minu lellepoeg Jānis Zītars!» ütles Mīce. «Aga kuidas sa siia sattusid?»

Marta vastas Janka asemel: «Ta töötab noodaveol meie isa juures ja tuli ütlema, et neil on nooda juures midagi vaja.»

Remesise Jānis ulatas Jankale käe. «Imelik, et ma teid kohe ära ei tundnud. Ma mäletan veel, kuidas te progümnaasiumi viimasel talvel koolist minema jooksite — vist läti küttidega kaasa tuleliinile. Mis teil siis seal nooda juures vaja oli?»

«Kivikammitsaid,» vastas Janka, heites Martale tänuliku pilgu. «Ega midagi erilist ole, ainult mõned kivid on välja kukkunud. Võib-olla leian sealtsamast noodapaadist.»

«Küll ma ütlen isale,» lausus Jānis. Mīce sosistas talle midagi kõrva, ja sel hetkel, kui Janka tahtis juba ära minna, muutus

noor Remesis äkki lahkeks ja pakkus istet. «Nii ei saa, me oleme vanad tuttavad ja saame kokku üle kuue aasta. Seda tähtsat sündmust tuleb niisutada.»

Kõik istusid laua ümber ja ta kallas kaks klaasi täis. «See on läti šampanja — limonaadiga lahjendatud piiritus. Daamidele me seekord ei anna.»

Ta lõi Janka klaasiga kokku ja viskas oma klaasi justkui eeskuju andes kiiresti tühjaks. Janka imestas, kui vilunult Remesise Jānis kanget jooki jõi — ei krimpsutanud nägugi. Tema pidi pingutama, et oma klaasi põhjani juua — kurgus kõrvetas, pisarad tulid silma. See oli peaaegu puhas piiritus, ainult veidi limonaadiga segatud. Suupistet ka ei olnud midagi peale võtta — ainult kompvekid, aga mis sakusmenti nüüd neist.

«Jānis, sa ei ole meile veel oma uuemaid luuletusi lugenud,» sõnas Mīce järsku. «Kuidas on, kas ma pean kaua paluma?»

«Hm! Ma ei tea, teistel hakkab ehk igav.» Remesise Jānis kõõritas Janka poole. Janka peas toimus praegu kiire, ebameeldiv protsess: ta tundis, et läheneb pimedus, aju hõõgus, ümbruse sündmused ja omaenda mõtted segunesid ning moodustasid kummalisi, fantastilisi kujusid ja aimdusi. Ta ei teadnud enam õieti, kus asub ja mis siin sünnib, kuid polnud soovigi seda järele uurida. Aeg-ajalt vilksatas selgemaid silmapilke, teadvusevälgatusi, ja kui ta ennast tugevasti kokku võttis, sai kuigivõrd olukorrast aru. Luba küsimata kallas ta seltersit klaasi ja jõi ära. Esialgu see aitas, ta suutis jälle sirgelt istuda ja teiste eest oma seisukorda varjata.

Remesise Jānis luges oma luuletusi. Kui ta lõpetas, tuli Jankale peale uhkustamisvaim: mis too noorsand siin laiutab, justkui tema üksi oskaks luuletada. «Kui ma tahaks, võiks mina ka . . .» mõtles ta valjusti.

«Tõesti? Kas teie ka kirjutate luuletusi?» küsis Remesise Jānis.

«Koolis olid mul paremad kirjandid kui teil,» vastas Janka. «Tollal ma ei tundnud veel huvi kirjanduse vastu,» lausus luuletaja lepitavalt. «Ja üleüldse ei või tolle aja põhjal midagi otsustada. Anne ei ärka kõigil ühel ajal — mõnel varem, teisel alles keskeas. Ja ega andest üksi aita.»

«Tõesti?» imestas Janka.

«Annet tuleb arendada,» seletas Jānis. «Tuleb uurida klassikuid, leida oma vorm, oma stiil.»

«Kes Koltsovile vormi ja stiili õpetas?» küsis Janka. «Mis stuudiumid olid kättesaadavad vaesele geniaalsele Chatterto-

nile*, sellele seitsmeteistaastasele poisile, kes kirjutas antiik-poeemide imitatsioone ja veel nii hästi, et pettis ära ülitargad inglise kriitikud? Teadagi, selle pärast tuli tal ka nälga surra, sest ta oli targad narriks teinud.»

«Ära nüüd hakka ise tarka mängima,» noomis Mīce teda. «Lõhede mahalöömine pole veel mingi kunst. Kui sa nii tark oled, miks sa siis noota vead?»

«Sul on õigus,» nõustus Janka. «Kui inimene noota veab, milleks ta on siis tark . . .»

Jälle sosiskles Mīce Remesise Jānisega ja see kallas uuesti kaks klaasi täis: «Joome teise jala peale!»

Seekord oli jook veel kangem, limonaadi maitset polnud peaaegu üldse tunda. Janka jõi oma klaasi põhjani, kuid rohkem purju siiski ei jäänud, vist sellepärast, et istus kogu aeg rahulikult pingil. Marta hoidus teistest eraldi ja jälgis kogu aeg salamahti Jankat. Janka oli lobisema hakanud — vähehaaval, poolisõnu. Võib-olla see on joodikute tavaline kihk kiidelda, kuid võib-olla ka tõeline, alateadlik avameelsus — Janka katkendlikest vihjetest aimas Marta mingi saladuse lähedalolu.

Moosekandid hakkasid mängima. Nad olid nüüd tükk aega puhanud ega andnud pasunatele armu.

«Lähme tantsima!» ütles Mīce. Remesise Jānis pakkus talle oma käsivart ja nad läksid minema. Tõesti imelik, kuidas see tudeng nii palju kandis — kaks õlleklaasitäit peaaegu puhast piiritust oli talle nagu tilk vett kerisele. Ei ta taarunud ega lällanud. Aga mina . . .

«Kas meie ka ei läheks tantsima?» ütles ta ja tõusis püsti. Ent kohe juhtus midagi mõistatuslikku. Kehaasendi muutumine lõi Janka sisemuses midagi liikuma: imelik raskus, udu, peapööritus ja jõuetus voolas nagu vesi mööda kõiki sooni allapoole, ajust rinda, rinnast kätesse ja jalgadesse kuni taldadeni, imbus igasse keharakku ja närvikimpu. Ta ei suutnud enam oma liigutusi valitseda, kehal polnud sisu — see oli nagu kivihoone, kus kivisid koos hoidev tsement on ära sulanud. Raskelt ja kohmakalt vajus Janka tagasi pingile, parem käsi kukkus lõdvalt alla ja põrkas mingi väljaulatuva naela otsa, mis kriimustas naha veriseks, kuid valu ta ei tundnud.

«Mis see tähendab? Mis minuga lahti on?»

Üleinimliku jõuga õnnestus tal pimedust tõrjuda ja hetkeks

* Thomas Chatterton (1752—1770) — inglise luuletaja, romantismi eelkäija. Kirjutas rea arhailisi luuletusi ja poeeme, esitades need väljamõeldud XIII sajandi munga Thomas Rowley loominguna. Suutmata elatuda kirjanduslikust tööst, mürgitas end seitsmeteistaastaselt. *Tõlkija märkus.*

keskenduda. Ta võttis oma klaasi, vaatas seda igalt poolt ja nuusutas. Oli tunda piirituselõhna. Siis sirutas ta käe üle laua ja kahmas Jānis Remesise klaasi. Nuusutas — ei mingit lõhna. Klaasi põhja oli veel pisut vedelikku jäänud. Janka jõi selle ära — see oli puhas limonaad. Uskumatult kontrollis ta kõiki teisigi klaase — võib-olla juhtus vale klaas. Kuid üheski klaasis polnud omapärast, teravat piirituselehka.

Nüüd sai ta aru, miks Remesise Jānis sugugi purju ei jäänud — egas limonaad pähe hakka. Aga milleks see võltsing, kellele oli vaja seesugust provokatsiooni? Et teda täis joota, naeruväärseks teha, näidata, et ta ei kõlba kuhugi?

Järsku ta süngestus ja surus pea ägades rusikate vahele. Hambad ragisesid, kui ta need tugevasti kokku pigistas, ta hingas raskelt, puhuti norsatas justkui vihale aetud metsloom.

«Mis sul on?» küsis Marta. Janka klaaside nuusutamisest taipas ta, et siin on midagi juhtunud, mida poleks tohtinud juhtuda. Kas Janka tõesti märatseb ainult selle pärast, et üheski klaasis pole enam viina? «Mis sul on? Kas sul hakkas halb?» Marta istus Janka kõrvale ja pani oma käe tema otsaesisele. Otsmik oli kuum ja jaheda käe puudutus meeldiv nagu paitus. «Mispärast sa vihastad? Kas sulle on liiga tehtud?»

Janka raputas ennast ja tõstis pea.

«Mulle anti piiritust, ise jõi limonaadi. Milleks oli talle seda vaja? Mis ta sellest sai? Tõesti kena tegu — teine narriks teha ja siis irvitada. Et näe, mis me võime endale lubada teiesugustega. Aga ärgu ta mõtelgu endast ülearu palju! Arstiks võib õppida, aga luuletajaks mitte iialgi. Minust ei saa kunagi arsti, võib-olla orjan elu lõpuni merel, aga kui ma tahaks . . .»

Marta kuulas tähelepanelikult.

«Mis ma olen talle teinud, et ta niiviisi . . .» Janka tahtis jätkata, ent Marta katkestas teda.

«Mina ju ei ole sulle midagi teinud. Ära siis minuga pahanda.»

«Sinuga? Ei, sina oled hea, sina üksipäini oled inimene selles karjas.»

«No tore, ja mis sul teistega asja? Käigu seenele! Ole mõistlik, Jānis, joo seltersit, siis hakkab sul parem.»

«Jajah, sina ka juba tead seda!»

«Olen nii sageli kuulnud . . .» vastas Marta naeratades.

Janka jõi seltersipudeli ühe sõõmuga tühjaks, siis tõusis püsti.

«Kui ma veel kauemaks siia jään, siis muutun tõepoolest

narriks. Aga ma ei taha nendele seda rõõmu valmistada, seepärast . . . lähen koju.»

«Ma saadan sind teeni,» ütles Marta. Ja see oli hea: Janka ei osanud alguses üldse käia — komistas, taarus põõsaste otsa. Marta pidi teda toetama. Imelik: laua ääres oli tal pea ringi käinud, aga jalad olid kindlad; nüüd oli pea klaarim, aga jalad ei kandnud enam. Küllap oli alkoholiuim ajust allapoole vajunud. Maa külgetõmbejõud . . .

«Kas sul ei ole häbi minu kõrval käia?» küsis ta.

«Ära räägi rumalusi,» vastas Marta.

«Aga ei tea, kas sa tahad mind veel kunagi näha?»

«Ma arvan, et me kohtume veel. Ja siis ma ütlen sulle midagi kui sõbrale.»

Vähehaaval sai Janka jälle kõndimise selgeks. Marta saatis teda tee äärde ja pöördus siis tagasi.

Koju jõudes oli Janka peaaegu kaine, kuid juba samal ööl elas ta üle moraalse kassiahastuse esimese hoo. See oli nii terav, et ta ei saanud magama jääda. «Ma ei joo enam mitte kunagi,» mõtles ta pohmelusest lõhkuva peaga. «Mitte iialgi ei trügi ma enam võõrasse seltskonda, kui mind sinna ei kutsuta.»

Järgmisel õhtul püügilt koju tulles kohtas ta luidetel Mīcet.

«Kas sul pea ei valuta enam?» küsis Mīce ega suutnud naeru pidada. «See oli alles number, mis Remesise Jānis sinuga tegi!»

«Kas sul endal ei valuta mõni teine koht?» torkas Janka.

Nüüd Mīce ei naernud enam.

«Sa muutud tooreks,» ütles ta, läks näost tumepunaseks ja kõndis minema.

4

Nüüd oli Janka oma perekonnast täielikult lahku löönud — temast ei tehtud enam väljagi. Mitte just seda, et oleks viha kantud või millegi kindla asja pärast põlatud; see oli pigem ükskõiksus, võõrdunud, üksteisele mittevajalike inimeste egoism. Igaüks justkui tundis, et selline olukord on mugav ja soodus — nad ei seganud teisi ja ka neid endid ei segatud. Vanemate surmaga oli kooshoidev moraalne tsement üles sulanud, ühendav perekonnajuur läbi raiutud, ja iga noor võsu võrsus ja kasvas nüüd omaette. Kui Zītari laste suhteid tähelepanelikumalt vaadelda, võis märgata kaht rühmitust, mis soodsamates oludes oleksid arvatavasti veel kindlamini ja ilmekamalt välja kujunenud kui praegu. Esimesse rühma kuulusid Ernest ja Elza: oma

inimlikele nõrkustele vaatamata olid nad kõige osavamad, sest kummalgi ei puudunud see, mida nimetatakse elutarkuseks. See polnud mingi positiivne tarkus, ainult suurel hulgal enesearmastust ja oskust enda eest hoolitseda. Oma heaolu eest hoolitsedes tõrjusid nad eemale iga kohustuse teiste perekonnaliikmete vastu; nad ei olnud ei sentimentaalsed ega romantilised, nähtuste ilu neid ei huvitanud, suuremateks võitlusteks ega ohvriteks nad ei kõlvanud. Aga elu teab, mida igaüks suudab kanda, seepärast ei ladunud nende turjale ülearu raskeid koormaid. Klaņģise õhutusel oli Ernest hiljuti Kaitseliitu astunud — Klaņģis ise oli juba ammu kaitseliitlane ja salgakomandör.

Teises rühmas olid Kārlis, Janka ja Elga. Nemad olid omaenda tee käijad, pisut uhked ja trotslikud, pisut idealistid ja tundlejad. Kas kangekaelsusest või praktilise mõistuse puudumise tõttu olid nad valinud (ja valisid hiljemgi) raskema ja okkalisema tee. Võib-olla oleksid nad kokku hoidnud ja üksteist toetanud, kui olukorrad poleks neid lahutanud ja eluvõitluses igaühele oma tee kätte näidanud. Aga olgu kuidas tahes — kusagil oli siiski nende ühiste huvide ja ajendite poolus, samuti nagu Ernestil ja Elzal oli oma poolus, ja teatud momendil võis see neid kokku viia ning ka ühisele teele suunata. Esialgu polnud see moment veel kätte jõudnud.

Pärast ebameeldivate mälestustega seotud pargipidu polnud Janka kogu suvi ühelgi peol käinud. Osalt solvatud eneseväärikuse, osalt materiaalsete kaalutluste tõttu: oli tarvis koguda raha uute rõivaste muretsemiseks, iga pidu aga nõudis küllaltki palju väljaminekuid.

Kalasaak oli sel suvel hea, augustis saadi rohkesti lõhet ja vimma. Üle kahe kuu ei võtnud Janka viina suu sissegi, loobus isegi järjekordsest hea saagi tähistamise pudelist ja laupäevaõhtusest pitsist, mis muretseti paatkonna arvel. Kui hästi järele mõtelda, siis sai talle endalegi selgeks, et viin talle üldse ei maitse, pigem oli ta joonud teiste eeskuju mõjul, et mitte semudest maha jääda. See on harilik moodus, kuidas noored poisid jooma õpivad: kõigepealt moepärast, et vanemate kaaslastega sarnaneda, pärast harjumusest ja lõpuks juba puht vajadusest. Kui sa ei joo, sõimatakse sind piimahabemeks ja baptistiks, meie aga tahame olla mehed. Mis sellest, et säärane mehisus hävitas nii mõnelgi tahtejõu ja ajas kogu elu untsu! Ise teeme, ise kannatame, ärge toppige oma nõuandeid — me oleme juba täiskalised!

Uue ülikonna tellis Janka Riia kõige parema rätsepa juurest, ehkki see läks kaks korda kallimaks kui ostes valmisrõivad

mõnest Marija tänava kauplusest, nagu tegid kõik tema tõõkaaslased. Ka ülejäänud asjad ostis ta suurtest kauplustest ja valis ainult kõige paremat kaupa — see oli kallis, aga see-eest maitsekas. Janka semud ütlesid küll, et ta teeb rumalasti, pillub oma raha maha. Aga mõtelgu nad mida tahes, Janka tahtis näidata, et tal on samasugune õigus hästi riides käia nagu näiteks mõnel Remesise Jānisel. Selles mannetus maailmas oli väline kest peamine asi, selle järgi hinnati inimest ja tehti tema kohta otsus. Ka kõrtsmik Mārtiņš kummardas napsi ulatades hästi rõivastatud kundedele, teistele pistis pudeli ükskõikselt pihku ja keeras kohe selja. Kas ta kummardas inimesele? Mitte sinna-poolegi, üksnes rõivale, materiaalsele esemele, sest sellel oli väärtust: kapitali ees me painutame oma selga ja paksule tengel-pungale ütleme: «Härra!» See au maksab mõnikord ainult paarsada latti.

Tolleaegse kombe kohaselt läks Janka sügisel leeri. Leeriõpetus ise, millele teoloogid suurt tähtsust omistavad, oli ainult suur farss: kokku tuli paarkümmend poissi ja tüdrukut, mõned puberteedieas, teised pisut vanemad, kõigil mõttes vaid üks soov — mürtsu teha, vallatleda, pastorit õrritada ja vihastada ning omavahel flirtida. Enamik oli koolis pähe tuubitud käsud ja usutunnistuse juba ära unustanud, neid uuesti selgeks õppida polnud vähematki tahtmist. Vana pastor kõneles tugeva saksa aktsendiga; vormilt oli ta tugev, sisult aga sootuks nõrk. Oma töö vastavalt rituaalile ja igiammu väljatöötatud korrale ära teha — seda mõistis ta hästi, see kõlbas veel ristsetel, pulmas või matustel, aga mitte seal, kus oli vaja seletada maailmavaadet, äratada huvi kõlbeliste probleemide vastu ja anda põhimõtted kogu eluks neile rahututele, energiast ja eluihast pulbitsevatele inimlastele. Ta ei olnud iialgi proovinud ja tõenäoliselt poleks suutnudki noorte teadmishimu rahuldada; kui need, uudishimulikult elu ja igaviku mõistatusi pärisid, vastas ta mõne piiblitsitaadiga, mis mitte midagi ära ei seletanud. Sisutute sõnadega, millest kõlas rutiin, ei suutnud ta kuulajate tähelepanu kõita — sel ajal kui ta rääkis, tehti leeriklassis nalja ja itsitati omavahel.

Kaks nädalat käis Janka kirikumõisas, aga niisama targalt, kui ta sinna läks, tuli ta sealt ka tulema. Lõpuks hakkas tal isegi häbi, et on sellest kulunud komöödiast osa võtnud.

Janka polnud eksinud, kui laskis käiku kalliks läinud spekulatsiooni rõivastega, — inimese väline kest oli tõepoolest peamine ja mõjutas teisi inimesi rohkem kui miski muu. Selles võis ta veenduda kohe pärast leerilaste õnnistamist sealsamas kiriku

juures. Janka ise ei teadnudki, kui väga ta oma kaaslaste hulgas silma torkas. Must ülikond istus seljas nagu valatud, tõstes välja tema sihvaka musklilise keha, ja pead hoidis ta nii uhkelt püsti, nagu kuuluks talle kogu maailm. Tumedaks päevitanud nägu oli teravas kontrastis valge päevasärgi ja kraega. Inimesed vahtisid teda ja sosistasid omavahel, siin-seal kuuldus mainitavat surnud kapteni nime.

Esimesena püüdis teda kinni Mīce, pistis pihku õnnitluskaardi ja lelletütre õigusega suudles põsele. Selline tundepuhang ei meeldinud Jankale põrmugi, ta punastas, kuid ei ütelnud siiski midagi iroonilist. Seejärel juhtusid lähedal olema Marta Remeša koos vennaga. Janka ei olnud neid pargipeost saadik näinud. Kohmetult tuli Marta tema juurde ja õnnitles leeri lõpetamise puhul.

«Mul on sulle midagi üle anda, aga praegu ei saa,» sosistas ta kiiresti. «Olen täna õhtul rannas.»

Oieti kokku leppida nad ei saanud, sest sealsamas lähedal tiirutas Mīce ja ka Remesise Jānis pidas sobivaks endise koolivenna kätt suruda.

«Ega te ei ole pahane tolle nalja pärast seal peol?» küsis ta.

«Nali kaela ei murra,» vastas Janka naeratades.

Ja siis pidi ta oma perekonna käte vahele minema. Mīce ei taganenud enam sammugi — vist oli vabatahtliku arbiitri kohustused enda peale võtnud.

«Sa ju lased ennast pildistada selles ülikonnas?» küsis ta, vedades Jankat omaste poole, kes kobaras teda tee peal ootasid. «Ühe pildi pead ilmtingimata mulle andma.»

«Hea küll, kas või kaks,» vastas Janka.

«Kahes poosis, eks ole? *En face* ja profiilis . . .»

«Kindlasti.»

Ja nüüd ootas Jankat kõige suurem üllatus. Omal käel, kelleltki abi palumata, oli ta selle traditsiooni läbi teinud, nii-öelda ennast ise ellu saatnud, aga tal polnud mõttessegi tulnud, et selle sündmuse auks peaks korraldama midagi pidulikku, lõunasöögi või leeripeo. Selleks ei oleks tal rahagi jätkunud. Ernest, kes koos Elza ja kõrtsmiku Annaga teda kiriku aia ääres ootas, võis uhkelt kuulutada:

«Tulge nüüd kõik Zītarile! Meil on seal veidike ette valmistatud!»

«Minu mees jäi sinna,» ütles Elza. «Kārlis ja Sarmīte tulid ka. Täna oleme kõik koos.»

«Aga Elga?» küsis Janka.

Elza kohmetas.

«Elga . . . Saad isegi aru — kõik ei saanud kodunt ära tulla. Keegi pidi lapse juurde jääma.»

Pisiasi, aga Janka meel läks kohe mõruks. Kui kõik teised said tulla, miks just Elga pidi koju jäetama? Arvatavasti häbeneti teda kaasa võtta, ei raatsitud Elgale viisakaid rõivaid muretseda. Ning asjatu oli Elza lipitsev lahkus, asjata keerles ta venna ümber ning meelitas nii ja teisiti — Janka vaikis kibestunult.

Kuidas oli Ernest tulnud küll mõttele pidu korraldada? Vanemad mõistagi oleks leeripeo teinud, kuid Ernest polnud ometi nii kergemeelne, et maise au pärast liigseid kulutusi teha. Isa asemik ja talu pärija — seda ta muidugi oli, aga ise oma peaga oleks talle vaevalt mõttesse tulnud, et ta peab ka vanemate tegemata jäänud kohustusi täitma.

Tegelikult oli asi nõnda. Paar päeva tagasi oli Ernest vallamajas käinud, seal Kārlisega kokku saanud ja õnnetul kombel välja lobisenud, et pühapäeval on Janka leeritamine. Ja Kārlis oli see, kes talle tema kohustusi meelde tuletas.

«Sina said üksipäini kõik endale. Janka ei ole sinult midagi nõudnud ja seni ei ole sinult ka midagi saanud. Sa pead midagi tegema . . . Kui sa ei tee, siis see on suur häbi.»

See tegemine läks Ernestile maksma kaheksakümmend latti. Aga see oli paratamatu, ja kui Ernest ära nägi, et pääsu ei ole, leppis ta sellega, kuigi mitte kerge südamega. Pärast mõtles ta järele ja jõudis otsusele, et asi polegi nii hull, kui alguses näis: sellest võib veel kasu lõigata — mängida hea, hoolitseva venna osa.

«Ma saatsin Janka leeri,» kiitles ta hiljem. «No kas kõik ei olnud tipp-topp? Tegin kõik, mis võisin, las edaspidi hoolitseb ise enda eest.»

Zītarile jõudes sai Janka aru, miks Kārlis ja Sarmīte ei võinud teda kiriku juures oodata, — neil puudus see õnnetu väline kest, millega katta oma Soosaare kütismaadel vaevatud keha. Sarmītel oli seljas seesama punane sitskleit, mille Kārlis oli kevadel ostnud, ja paistis, et see on tal niihästi kõige parem kui ka kõige halvem. Ja Kārlis omakorda polnud suutnud oma kulunud sõjamehemundrit millegi parema vastu vahetada. Jankal hakkas lausa piinlik oma toreda ülikonna pärast. Rinda hiilis vaikne imetlus ja austus nende kahe noore inimese vastu, kes olid end üksildasele soosaarele matnud. Nad on ju kangelased, tõelised argipäevasangarid, nende töö ees muutus tühiseks kõik, millest Janka oli kunagi unistanud ja mille üle vaimustust tundnud, — näe, millest peaks laule looma!

«Kui kaugel sa oled oma uue majaga?» küsis ta Kārliselt.

«On juba katuse all. Korsten on ka püsti. Võib-olla saame sügisel ühte tuppa sisse kolida.»

«Üleliia ei maksa kiirustada,» ütles Klaņģis. «Las parem lauad kuivavad, enne kui paika panna. Muidu lööb varsti vammi sisse.»

Temal endal oli vamm juustesse löönud — need ei olnud enam mustad, vaid hallikirjud.

«Jooge nüüd!» õhutas Ernest.

Nõud oli laenanud Elza. Pärast korjas ta need kokku, ladus korvi ja viis jälle koju. Lauda istus kokku kaheksa inimest. Krišusele viidi söök peretuppa, sealsamas sai ta ka klaasi veini ja tüki kollast saia. Ernest oli jookidele rohkem mõelnud kui söögile, ja nõnda tundus ka õige: kas kellelgi kodus endal söögist puudus. Naised kogunesid pärast sööki kohe eraldi salka, arutati perekonnaasju ja vaadati vana õunaaeda. Ainult Mīce jäi meeste juurde. Justkui tahaks ta Jankale osaks langenud ülekohut heaks teha, jõi ta vapralt kaasa, ei teinud viina ja veini vahel vahet, ja kui ema oli väljas, tõmbas salaja isegi suitsu.

«Ma ostsin sulle ühe kingituse,» ütles ta Jankale. «Aga ennist mõtlesin ümber ja ostan sulle teise.»

«Milleks?» naeris Janka. «Kas sa ei või ütelda, mis see oli? Võib-olla mulle meeldiks.»

«Ei, ma ei ütle. Aga emalt ei tohi sa küsida. Järgmisel pühapäeval saad selle, mis ma täna välja mõtlesin. See kindlasti meeldib sulle ja on vajalik.»

«Jooge nüüd!» tuletas Ernest meelde. Kes seda oleks arvanud, et on nii meeldiv võõrustajat mängida: istud aukohal, kaitseliitlase munder seljas, ja muudkui ergutad külalisi. Kõik on sulle tänulikud, isegi rikas Klaņģis. Temalt võiks mõnikord raha laenata, aga nii, et Elza teada ei saaks.

«Kahju, et teil grammofoni ei ole,» ütles Mīce. «Siis oleks saanud tantsida.»

Oli üsna lõbus ja mõnus ka ilma grammofonita. Kui mõni naaber oleks praegu seda sugulaste koosviibimist pealt näinud — kuidas nad lobisesid ja naljatasid ning püüdsid üksteisele meele järele olla —, siis oleks ta võinud järeldada, et Zītarite peres valitseb kõige südamlikum üksmeel. Võib ju olla, et see südamlikkus oligi neis nii praegu kui alati olemas, ainult olukorrad ei lasknud sellel igal ajal nähtavale tulla. Täna aga oli pühapäev, pidu, päike soojem ja tuju ülevam.

Esimestena hakkasid koju minema Kārlis ja Sarmīte. Väike Andri oli Sooäärele jäetud, loomi oli lubanud sööta Leontīne.

«Olge ikka veel,» ütles Ernest. «Kes selle viina ära joobis.»
Järgnesid vastastikused küllakutsed, üsna innukad lubadused ja kaalutlemine, kunas oleks kõige parem külla minna. Paistis, nagu oleksid nad alles nüüd mõistnud, kui armsad ja vajalikud nad üksteisele on.

Janka saatis Kärlist ja Sarmitet teeni.

«Kui kalapüük läbi saab, siis kõnnin korra teie poole,» ütles ta. «Katsu siis nii seada, et saame ehitusel kahekesi midagi ära teha.»

«Siis sa pead oma kirve kaasa võtma,» naeris Kärlis. «Mul on üksainus ja seegi hambuline.»

«Kas sul põiksaagi on?»

«Popovi juures Riias...»

«Hea küll, ma võtan siis selle ka kaasa.»

Nad sõitsid minema. Väike hobu sõrkis lühikeste sammudega, vana plaanvanker kolises kõvasti ja kadus peagi tolmupilve sisse.

«Ta oleks võinud olla polgukomandör, kui oleks Venemaale jäänud,» mõtles Janka ärasõitjatele järele vaadates. «Mida ta küll siit leidis, mis teda tulevikus ootab? See, kes seda väärt ei ole, istub perekonnapesas justkui kull ega lase kedagi ligi, see aga, kellele see koht peaks kuuluma, on sunnitud soos virelema. Kellele seda vaja?»

Selle ta unustas, et ka ta ise on pesast välja visatud ja tänasel südamlikkusel on ainult juhuslik iseloom, — võib-olla see oli paljalt reklaam. Meel läks kurvaks, alkohol oli teda jälle tundeliseks teinud. Janka läks tuppa ja vaatles saadud kingitusi. Seal oli suur fotoalbum, teisel leheküljel Elza ja Klaŋgise pulmapilt, kampsun, lauluraamat ja väike lillekimp — väikesed valged ja sinised põllulilled lihtsa hallika ümbrikuga: «Palju õnne leeripäevaks! Soovib Elga.»

Elga saadetist üle andes oli Elza veel vabandanud, et sellist tühist asjakest kaasa vedas. Aga just see tühiasi läks Jankale nii südamesse, et kõik teised kingitused tundusid tähtsusetud ja tühised. «Tuimad, kalgid südamed...» mõtles ta ja pani Elga lillekimbu Klaŋgiste abielupaari ühise kingituse peale, mis maksis üle kaheteistkümne lati.

Pärast Kärlise ja Sarmite ärasõitu lahkusid peagi ka kõik teised. Kõrtsi-Anna ei usaldanud köögitüdrukuid, tahtis ise õhtusöögilaua järele vaadata — Laane kõrtsi ülemise korruse tubades elas sel suvel mitu pansionäri. Mice ei läinud emaga kaasa, vaid aitas Elzal nõusid pakkida. Kui Klaŋgised minema sõitsid, tuli ta appi Jankale ja Ernestile ning kolmekesi jõid nad

järelejäänud joogid ära. Seejärel ei võinud tõesti öelda, et oleks vähe joodud. Ernestil kippus uni peale, Janka põsed punetasid nagu noorel neiul, Mice aga suitsetas ühe paberossi teise järel ja püüdis Jankalegi seda kunsti selgeks õpetada. Ta rääkis väga valjusti ja tihtipeale naeris ilma põhjuseta.

«Noorus on ilus aeg, noorus ei tule iial tagasi...» laulsid kaks inimlast, kelle noorus oli äsja alanud.

Kui Ernest oli magama läinud, viis Janka kingitused oma elukohta, seejärel saatis Micet peaaegu kuni Laane kõrtsini. Mice oli üsna purjus ja toetus käies raskelt Janka käe najale.

«Nüüd hakkavad tüdrukud sind armastama,» ütles ta.

«Ei tea mispärast?» küsis Janka muiates.

«Sa oled ilusaks läinud.»

«Egas ilu saa patta panna,» naljatas Janka.

«Pea mu sõnu meeles,» kinnitas Mice. «Nüüd hakkavad tüdrukud sulle järele jooksma. Kahju, et sa oled lellepoeg, muidu armuks ka mina.»

Kest, ainult kest... See maksis kakssada latti. Kus on tõelised inimesed, kes kestast ei hooli? Puhtad, õilsad südamed ja selge mõistus?

Päikeseketas vajus juba männilatvadele. Õhtu polnud kaugel. Metsarada mööda kodu poole minnes tuli Jankale meelde Marta Remeša. Neiu oli lubanud täna õhtul randa tulla. Et Jankale midagi üle anda... Kord oli Marta lubanud talle midagi ütelda kui sõbrale...

Janka pöördus rajalt kõrvale ja sammus üle luite mereranda.

Kaheksas peatükk

1

Puhus kerge põhjatuul, augustikuus valitsev tuulesuund. Vesi oli meres juba nii külmaks läinud, et kalapüügil tuli pikad veesaapad jalga kiskuda. Linnarahvale ei meeldinud külm vesi ja jahedad tuuled; nad praadisid end meelsasti kesksuvepäikeses, aga kui sügistormid lõõtsuma hakkasid, oli neid rannas harva näha. Loodusjõudude mäng, madalikel sulavad murdlainete hanged, vihisev luiteliiv ja kajakate ärevad hõiked ei suutnud neid mugavatest suvilatest välja meelitada, ja kui mõni

ilmuski supelranda, siis see oli erand, rahutu hing ja romantik.

Randa jõudes vaatas Janka ringi, kuid Martat polnud kusagil näha. Võib-olla ta üldse ei tulegi — nad ei saanud ju kindlalt kokku leppida. Janka otsustas oodata päikeseloojanguni ja hakkas pikkamisi kõndima piki kallast kuni paadilautrini ja tagasi mööda tühja liivakõrbe. Viimane torm oli liivaranna siledaks ja kõvaks uhtnud, käimisel ei jäänud liiva peale isegi jälgi, seepärast ei võinud Janka teada, kas enne teda on juba keegi siin käinud ja kas ta ei istu ehk tuulevarjus pohlavartega kinni kasvanud luitel ning ei jälgi teda eemalt. Kui ta oli luitest mööda läinud, võis too istuja — mitte keegi muu kui Marta Remeša — märkamatult oma peidukohast lahkuda, kaarega vastu tulla ja küsida: «Ootad sa juba ammu? Vabanda, ma ei saanud varem tulla . . . Kui palju sul aega on?»

«Kas või hommikuni.»

«Aga siin me ei saa kõndida — külm hakkab.»

«Lähme siis kuhugi tuulevarju.»

Nad läksid samasse kohta, kust Marta oli äsja tulnud. Seal oli tõepoolest hea: tuulest mitte märkigi, selja taga künkanõlv, vaba vaade mereranda — juba kilomeetri kauguselt võis iga tulijat näha, kuid ise märkamatuks jääda.

Martal oli seljas õhuke suvemantel, lahtiste juuste peale oli varisenud männiokkaid. Nad istusid pohlavartele ja vaatlesid pisut aega vaikides loojanguvärvide mängu. Janka tõmbas maast rohukõrre ja hakkas mahlast vart imema.

«Kuidas sulle tänane päev meeldib?» küsis Marta lõpuks.

«On selline imelik tunne,» vastas Janka. «Olla kogu päev tähelepanu keskpunktis justkui ei tea mis päevakangelane, aga ilma mingite teeneteta — ma tõesti ei tea, kas see mulle meeldib või ei. Aga kas sa ei märka — ma olen jälle purjus.»

«Ma tean. Aga seekord pole suurt märgata.»

«Karastus. Aja jooksul harjun nii ära, et sa ei märka kunagi, kas ma olen joonud või mitte.»

«Ja sina oled selle üle hirmus uhke, eks ole?»

«Ma ei tea, võib-olla ma üldse ei hakkagi jooma. Kuidas sulle rohkem meeldiks?»

«Mulle meeldiks rohkem, kui sa . . . hakkaks lõpuks enda peale mõtlema ja oma tuleviku eest hoolitsema,» lausus Marta mõtlikult, kitkus pohlavarsi, tõmbas pihku nii küpseid kui pooltooreid marju ja puistas need liiva sisse.

«Kas ma siis ei mõtle?» küsis Janka. «Kas ma ei hoolitse iga päev enda eest, ei käi tööl ega teeni leiba? Tänavu olen veel osamees, aga järgmisel kevadel on mul nootkonnas täis meheosa.

Aja jooksul muretsen igasugu võrke, õpin kõik püügitööd selgeks ja ehitan mootorpaadi.»

«Räägid sa seda tõsiselt?»

«Muidugi. Kas need on nii tühised asjad, et neist ei või tõsiselt rääkida? Vaata meie inimeste elu — just seesugune ta on, see on nende argipäev ja need on nende ideaalid. Ma ei taha raamidest välja karata, tühiste asjadega aega raisata . . .»

«Ja ometi raiskad sa enda ära, kui jääd sellesse argipäeva ja rahuldud ainult selle ideaalidega.»

«Mis mõttes? Kas arvad, et ma ei suuda seda saavutada, et ma ei jõua kuhugi välja?»

«Ei, selles ma ei kahtle. Arvatavasti saad kõige sellega niisama hästi hakkama kui teised. Aga ma kahtlen, kas sul tasub seda teha . . .»

«Ma ei tea midagi paremat. Mul ei ole valikuvõimalust.»

«Võib-olla sul ei ole tahtmist? Kas sa tõesti oled nii vähenõudlik, et juba elu alguses rahuldud osaga, kuhu olukorrad on sind paigutanud?»

«Ma ei taha ahneks muutuda.»

«On mitut liiki ahnust, mõne pärast peaks häbenema, aga teised teevad inimesele au. Varem tundus mulle, et ka sinus on sedalaadi ahnust — kui tahad, võid seda nimetada vaimseks apluseks —, mida kõigil ei ole. Aga võib ka olla, et ma eksisin.»

Järgnes paus. Kumbki mõtles oma mõtteid — mitte endast, vaid teisest: püüdis ära arvata, mis teisel mõttes ja kuidas ennast edukamalt kaitsta selles kummalises võitluses. Janka alustas esimesena:

«Kord sa lubasid mulle midagi ütelda. Kas sedasama, millest sa praegu rääkisid?»

«Umbkaudu jah. Aga ma ei ole ju veel midagi öelnud, me ainult lobiseme ja vaidleme.»

«Esimest korda on mul tegemist nii tõsise ja huvitava vaidlusega.»

«Tore, et pead seda huvitavaks. See tähendab, et mul on õigus ja sa pead lõppude lõpuks minuga nõustuma.»

«Olen sinust veidi vanem. Kas pole imelik, et sina annad mulle nõu?»

«See vist solvab sind?»

«Mitte sugugi. Aga kui mul tuleks pähe hakata ka sind samamoodi õpetama? Ei tea, kas see sulle meeldiks?»

«Mulle tundub, et ma ei ole just ülearu upsakas.»

«See on õige, muidu sa ei istuks luitel ega räägiks minuga. Sest kes ma siis olen? Ei ole mul mingeid väärtusi ei peas ega

taskus. Armas preili Remeša, te näitasite mulle üles suurt au, kui raiskasite oma kallist aega . . .»

«Ma lähen kohe minema, kui sa oma alpimist ei jäta!»

Nad puhkesid naerma ja alles tüki aja pärast jäid jälle tõsiseks.

«Ma sõidan varsti ära,» ütles Marta.

«Ja kuni jõuluni ei saa ma sind näha,» järeldas Janka kurvalt. «Kellega ma siis tülitsen ja . . . ja . . . Siinne elu on tõepoolest tapvalt igav.»

«Aga sa ju ise soovid seda.»

Janka vaatas pikalt Marta otsa, ja kui ta jälle rääkima hakkas, oli tema hääl muutunud kummaliselt halliks, kõlatuks, huuled võbisesid närviliselt:

«Mis mul muud üle jääb?»

«Tule sina ka ära. Riias jätkub ruumi sinulegi.»

«Mis ma seal peale hakkan? Ainult suurendan proletaarlaste armeed ühe uue liikme võrra. Sellest ei ole kellelgi kasu. Sinuga on teistmoodi, sinust saab midagi, aga mina . . .»

«Sinust võib ka saada, ainult sa ise ei taha.»

«Kuidas nii?»

«Tead mis, mulle meeldiks rohkem, kui sa oleks praegu purjus, siis sa oleks avameelsem.»

Janka punastas, meenutades oma käitumist pargipeol. Küllap oli ta seal midagi välja lobisenud, mida poleks pidanud ütlema. Aga selle asemel et Marta vihjest õpetust võtta, suunas ta jutu teisale.

«Ma kuulsin, et sul on keskkool läbi. Kas lähed Riiga tööle või edasi õppima?»

«Ma astun ülikooli.»

«Tore! Siis sinust kunagi tõepoolest saab midagi.»

«Ütle mulle tõsiselt: kas sa tõesti kavatsed surmani jääda ainult lihttööliseks?»

«Jah, Marta, see on mu otsus.»

«Aga mispärast? Ainult veidike tahtmist ja enda sundimist — ja sa pääseks sellest olukorrast välja. Sa oled progümnaasiumi lõpetanud. Paari aastaga lõpetaksid Riias õhtukeskkooli. Võiksid ülikooli astuda, sobivamat tööd teha ja omandada ühiskonnas sellise seisukoha, mis sulle õiguse poolest kuulub. Oma praeguse töö jaoks oled sa liiga hea, liiga intelligentne. Sa võid tembutada, nagu tahad, koos oma semudega, aga nendetaoliseks ei saa sa kunagi, ja pärastpoole oled väga kibestunud tühjajooksnud elu pärast. Ära irvita looduse üle, ta on sulle andnud midagi,

mida paljudele pole antud, ja sul ei ole õigust tema ande jalaga semale lükata.»

«Sa räägid imelikult, Marta. Kõik ei saa ülikoolis käia ja peent tööd teha, keegi peab oma õlgadele võtma inimkonna töö mustema ja raskema osa. Ja kes nõnda teeb, seda ei tohi selle pärast põlata. Kui väljavalitud meid põlgavad, siis see tähendab, et nad ei ole elu seadusest õieti aru saanud, nad on ennast ülehinnanud ja omistanud endale tähtsuse, mida nad ei väärі.»

«Mis sa arvad, kui paljud seda mõistavad ja su kangelaslikkust hindavad?» Marta naeratas nukralt.

«Aitab, kui ma ise sellest aru saan. See annab mulle suurt rahuldust.»

«Kui see on nii, nagu sa räägid, mispärast sul siis on täna käes valged seemisnahksed kindad? Teistel ma selliseid ei näinud.»

«Poisikeselik tuju, rikutud ümbruse mõju,» ütles Janka. «See on hea, et sa mulle neid kindaid meelde tuletasid. Ma ei lase ennast enam kunagi säärastest lollustest kaasa kiskuda.»

Ta tõmbas kindad käest, kägardas rusikas kokku ja tahtis minema visata, siis aga mõtles ümber ja pistis taskusse:

«Varsti hakatakse kartuleid võtma. Kuluvad mõnele kartulinoppijale ära. Muld on sügisel külm ja porine.»

Marta tõusis kohmetult.

«Hilja on juba. Kunas ma koju jõuan . . .»

Janka saatis teda kuni Remesise teeotsani. Päike oli ammu loojunud ja tihe hämarus kattis maad.

«Ja siin on see, mis ma tahtsin sulle anda,» ütles Marta. «Õigust öelda, pärast seda, mis ma sinult täna kuulsin, on mul tekkinud kahtlus, kas see sulle meeldib . . .»

«Olgu mis tahes, mulle meeldib see kindlasti väga,» ütles Janka väikest, õhukest pakki vastu võttes. Marta oli seda kogu õhtu pluusi all rinnal varjul hoidnud. «Sest et sa oled hea ja mõtled minu peale.»

Ning nad läksid lahku, rääkimata uuest kohtumisest. Kodus pani Janka küünla põlema ja võttis Marta kingituse lahti. See oli väike luulealbum. Esimesel leheküljel oli Marta pühendus: «Kui sa oled need leheküljed omaenda värsse (ainult sinu enda omi!) täis kirjutanud, siis luba mul neid lugeda. Ega kaua ei tule oodata, eks ole?»

«Liiga hilja, mu õilis sõber,» mõtles Janka. «Ma ei oska enam laulda, hääl on mere soolastest tuultest karedaks ja karmiks muutunud. Sul tuleb kaua oodata . . .»

2

Hommikul tõmbas Janka jälle rasked kalurisaapad jalga ja läks merele. Päevad veeresid nagu ennegi, tühjad loomused vaheldusid täis loomustega, tormile järgnes tuulevaikus. Kui tuul läände pööras, siis sadas vihma ja merevesi kerkis luidete jalamini. Udini märjad, saapad lainetest vett täis pillutud, tegid kalurid tööd ja külmetasid, sest rajuilm oli suured lõheparved ranna ligi ajanud. Pärast iga loomust soojendasid nad end paari pudeli viinaga, pumpasid verre kunstlikku soojust ja ruttasid jälle merele. Kui puhus idatuul, siis jäi meri vaiksemaks, ent vesi oli jääkülm. Kangestunud sõrmedega ühendasid mehed pannad veeköiega ja tagusid kätega vastu külgi, kuni sõrmeotstes oli tunda valutorkeid. Hiljem käed enam ei külmetanud, vaid tulitasid. Kindaid ei saanud selle töö juures kätte panna. Kadunud suvepäevitust asendas kalameeste näol vasevärvi punaa, tihe ja tume nagu loojuv päike.

Õhtuti oli Janka nii väsinud, et polnud enam tahtmist ei poodi minna ega õhtusööki teha. Pani ahju küdema, riputas märjad rõivad kuivama, näris, mis kätte juhtus, ja heitis magama. Seni kui ahi küdes, võis ajalehte lugeda — raamatuid polnud ta kevadest saadik kätte võtnud. See oli metsik, ürgne elu. Kehale see kahju ei teinud, vaim aga tukkus nagu metsloom, silmad pooleldi kinni vajunud. Lihased muutusid suureks ja kõvaks nagu kivikämbud, biitsepsid kiskusid vanal kuuel varrukaõmblused puruks. Milleks seda kõike vaja? Mis sellest kasu, kui sa võid suure aeru laba ühe ropsuga pooleks murda? Mis mõtet on sellel, et sul on hundiisu ja magades ei näe sa unenägusid? Võib-olla ainult niipalju, et seesugune elu puhastab inimest veidi, muudab tema tunded ja soovid loomulikumaks, lihtsustab neid. Mõnikord ununeb isegi, et maailmas on selline olevus kui naine. Kord see periood möödub ja algab teine, tukkuvad tunded ärkavad, sõõstavad sind otsima, enda võimusesse haarama, sa muutud riiuhimuliseks ja teatraalseks justkui kukk — kui sul oleks hari, läheks see punaseks.

Laupäeva õhtul tuli Mice ja andis Jankale lubatud kingituse. See oli ilus jalutuskepp hõbemonogrammiga. Tähed maksid rohkem kui kepp ise.

«Suur tänu,» ütles Janka. «See kulub mulle ära.»

Sellise kepiga võib edukalt koeri ja teisi lõrisejaid eemale tõrjuda, tuleb ainult terav nael alumise otsa sisse lüüa.

«Marta sõidab homme Riiga,» ütles Mice. «Mina lähen hiljem. Kui sa tahad temaga kohtuda, siis tule minuga kaasa — Marta tuleb õhtul minu poole.»

«Aga kui tema ei taha minuga kohtuda?» küsis Janka.

«No niipalju ma ikka aru saan. Milleks ta siis üleeile siin mööda teed kõndis — meie teenijatüdruk nägi.»

«Mina pole midagi näinud. Kui merelt tulen, on juba pime. Täna me kolmandat loomust ei tõmmanud, seepärast sai nii vara koju.»

«Kui oled tulija, siis tee kähku! Ma pean minema, võib-olla Marta juba ootab.»

«Ma . . . ei tule.»

«Miks? Ta ju huvitab sind.»

«Paljugi mis huvitab, ega sellepärast pea ennast naeruväärseks tegema.»

«Kui sa ei tule, siis saan ma pahandada.»

«Mis mõttes?»

«Seda ma ei tohiks sulle üldse rääkida, aga kui sa lubad vaikida . . .»

«Hea küll, ma vaikin.»

«Marta tahab sinuga kindlasti kokku saada. Ta palus mul nii korraldada, et kukuks nagu juhuslikult välja. Saad aru, tal on ju pisut häbi, ei taha välja näidata. Ilmuta sina seekord aktiivsust ja mõlemal on hea. Ja mina olen oma ülesande täitnud.»

«Laane kõrtsi ei või ma siiski minna. See poleks enam juhus.»

«Siis oota meid pärast tee peal. Ma saadan Martat kuni kilomeetripostini, seal saame «juhuslikult» kokku. Sa oled tulnud mulle midagi ütlema või tagasi andma, näiteks mõnd raamatut, mina jätan kohe jumalaga ja käsen sul Martat koju saata. Kas see ei paistaks üsna «juhuslik»?»

«Sa mõistad organiseerida,» naeris Janka.

«Kui sul on kunagi säärastes asjades abi vaja, siis tuleta mind meelde!» Ka Mice naeris.

«Kahju, et sa ei olnud koos minuga Siberis. Seal oleks mul hädasti abi vaja olnud, ise olin täiesti tobe.»

Milleks oli tal vaja veel kord neid vanu asju liigutada? See oli juhus, lühike mälestusvälgatus, ent mineviku ootamatu puudutus kõrvetas Jankat otsekui hõõguv süsi. Hea, et Mice midagi ei märganud.

Mice läks kohe ära. Janka otsis habemenoa ja lõi vahtu. Punane nägu nädal aega ajamata habemetüügastega nägi metsik välja.

3

Kõik toimus nii, nagu Mice oli lubanud teha: ta saatis Martal kilomeetripostini, seal jäid nad seisma ja lobisesid, kuni tuli Janka. «Ah sina oled!» hüüatas Mice. «Nüüd on Martal teekaaslane. Oi, kui külm tuul! Mul hakkab jahe.»

Veel mõned sõnad viisakuse pärast Martale, mõned Jankale, ja pooljoostes ruttas ta tagasi kõrtsi poole. Seni kui Mice oli kohal, laabus kõigil jutt. Nüüd tekkis järsku kohmetus, nädalatepikkune vaheaeg kadus olematusse, nad mõlemad, nii Marta kui Janka, kandusid tagasi samasse olukorda, nagu tol korral oli olnud. Mõlemad teadsid, et lahkumisel oli üks küsimus vastamata jäänud, ja nüüd, kui neil ainult jätkub julgust sellest juttu teha, tuleb vastus ütelda. Kas Janka, kes vahepeal on kindlasti Marta ettepanekust mõelnud, pole ära tundnud, et Martal on õigus, ja oma otsust muutnud? Kas Martal pärast Janka uhket äraütlemist tol õhtul pole kadunud igasugune huvi tema tuleviku vastu ja ainult uudishimust tahab ta veel kuulda, kuidas noormees on tema nõuannetele reageerinud?

«Sa pidavat homme ära sõitma . . .» katkestas Janka pikaleveninud vaikuse. Nad olid juba tükk maad kilomeetripostist eemale sammunud, varsti tuli maanteelt paremale pöörata.

«Esmaspäeval algavad eksamid,» vastas Marta vaikselt. «Nädala pärast on juba kõik selge.»

«Kas sa arvad, et võid ka läbi kukkuda?»

«Kes teab! Mõnikord võib üsna tühine asi kõige kangemagi jalust väärata.»

«Ja siis?»

«Siis tuleb terve aasta oodata, õppida ja uueks katseks ette valmistada.»

«Aga seniks?» Arglik lootus väreles Janka hääles, tal oli häbi oma egoismi pärast.

«Ükspuha, milline on tulemus, koju ma igal juhul tagasi ei tule.» Marta heitis pea väljakutsuvalt kuklasse. «Jään Riiga, püüan tööd leida ja võtan tunde.»

Jälle tekkis vaikus. Janka nihkus Martast kaugemale, kumbki käis oma teeserval.

«Kui kaua te noodaga püüate?» küsis Marta.

«Kaks, kõige rohkem kolm nädalat.»

«Ja seejärel?»

«Siis tuleb võrgud välja otsida ja kilu oodata.»

«Aga talvel? Mõned kuud pole siin midagi teha.»

«Siis parandatakse püüseid, ja kellel võrke veel ei ole, see koob uusi.»

«Aga kui raha otsa lõpeb? Süüa on ju ka vaja.»

«Muidugi, hambad ei taha tööta seista. Seepärast varutakse sügisel mõni vakk kartuleid ja soolatakse räimi tünni. Aga kui ikkagi puudus tuleb, siis võib poest üht-teist võlgu võtta.»

«Aga kui inimene on uhke ja häbeneb võlgu teha?»

«Riiga ta ometi ei lähe pääsu otsima, sest metsades on talvel palju tööd. Nooremad, kellel on tahtmist, nagu näiteks mina, otsivad laevale santsu ja sõidavad kevadeni merel. Mõned jäävad ära ka suveks, teiseks ja kolmandaks aastaks, mõni hulgub terve eluaeg.»

«Möödunud korral sa veel nõnda ei rääkinud. Kas sind on vanad plaanid juba ära tüüdanud, et hakkad laevadest mõtlema?»

«Ma ainult räägin, mis võimalused on olemas.»

«Niisiis mõtled sellele, et tuleb ehk leida veel teisi tööpõlde peale selle, mis on varem välja valitud?»

«Igaüks elab nõnda, kuidas oskab.»

«Aga miks sul on alati nii . . . nii kangekaelsed plaanid?»

«Niisugused meeldivad mulle.»

Veel kord tekkis vaikus. Remesise teeots oli juba siinsamas, kuid nad otsekui ei näinudki seda, sammusid aina edasi, talust mööda.

«Kas sa vaatasid, mis ma sulle tol korral andsin?» küsis Marta.

«Samal õhtul.»

«Ja mis sa selle kohta ütled?»

«Mis ma ikka . . . Eks sa mõtlesid seda hästi.»

«Oled sa juba palju sinna albumisse kirjutanud? Võib-olla jõulu ajal saan lugeda?»

«Pole seal veel ühtegi rida, ainult see, mis sa ise olid sinna kirjutanud.»

«Sul polnud aega. Aga pärastpoole on sul vaba aega kindlasti rohkem.»

«Ma kardan, et s e l l e jaoks ei leidu mul niipea aega.»

«Võib-olla . . . võib-olla sul polegi mitte midagi kirjutada?»

Oo, kui tark ta on! Kuidas mõistab Janka õrna koha kätte leida ja oma tahtmist saavutada! Marta ütles oma küsimuse tõsise ja südamliku häälega ning Jankal ei tekkinud vähimatki kahtlust, nagu oleks Martal mingi salajane tagamõte, ent ta tundis irooniat, miski torkas, ja tema enesearmastus paisus otsemaid kohevile nagu vihase kalkuni kael. Ja eks ta kalkun

olnudki, ega ta muidu oleks nii järelemõtlematult öelnud: «Aga kui ma äkki olen juba kirjutanud ja isegi trükki pääsenud? Kui mul on terve meri teemasid, ideesid, nii palju, et lämbu või ära? Ei, Marta, seda, millest kirjutada, mul leidub, ja väheke ma seda ka oskan, aga ma ei näe põhjust, milleks ma peaks seda tegema. Kui ma vaikin — kas keegi sellest midagi kaotab? Kui ma kirjutan — mida see annab? Tuntud nimi, kergem elu, positsioon seltskonnas? Esialgu jätab see mind ükskõikseks. Kui edu ei oleks, siis oleks mul vähe sõpru ja igalt poolt kostaks pilkavat naeru. Kui edu oleks, siis tekiks palju kadestajaid ja vaenlasi, nii palju, et mõned üksikud sõbrad ei suudaks väärtuste marga puud tasakaalu viia. Praegu pole kellelgi minuga asja, ja kui kellelgi tulekski tahtmine minu kallal närima hakata, siis ma teaks kindlalt ja selgelt, kas neil on õigus või mitte. Ma võiks ennast kaitsta ja võidelda. Seevastu siis... Inimesed, kes ise ei suuda ühtki mõistlikku lauset kirja panna, võivad minu tööde üle irvitada, kui need ei vasta nende maitsele. Täiesti karistamatult võidakse mind avalikult mustata, nulliks teha ja mulle ülevalt alla vaadata: mis sa ka oled! Ja ma peaks vaikima, sest... võib-olla neil on õigus ja mina eksin. Mida suurem oleks mu edu, seda vähem antaks mulle andeks, lõpuks jään põdema tagakiusamismaaniat ja meelituste iha. Kõik, mis ma praegu teen, on selgesti nähtavalt kasulik, need on lihtsad, vajalikud asjad, ja ükski ei saa ütelda, et ma tembutan. Niipea kui ma hakkan kirjutama, ei ole enam seda lihtsust, kunst teeb ka minu enda kunstlikuks ja minu tegevus põhineb ettekujutusel, fiktsioonil. Ma tegelen avaliku unenägemisega, teised jälgivad minu unenägusid, ja seni kui nad seda teevad, tundub mulle, et ma teen tõsist ja vajalikku tööd. Sest selle eest makstakse mulle. Aga rahvamass maksab täpselt samuti ka klounile ja mustkunstnikule, kes turuplatsil nalja teevad ja silmamoondustrikke esitavad. Mul pole ainult tarvis kübaraga ringi käia.»

«Kallis Janka, sa ise irvitad enda üle,» katkestas Marta teda. «Ma tean, miks sa seda teed: sa kardad, et sul ei jätku jõudu oma kutsumusest eemale hoida, seepärast sa vaatled seda kõverpeeglis. Mõnda aega ehk õnnestub sul ennast petta, kuid kord ei pea sa vastu ja otsid sule üles.»

«Võib-olla. Igaühel tulevad vahel nõrkusehetked.»

«Millal sa algust teed?»

«Ma ei tea. Aega on veel palju. Vähemalt neli-viis aastat tahan elada veel niisama — õppida tundma elu ja inimesi.»

«Seejärel läheb jälle neli-viis aastat või isegi rohkem, enne kui sa endale tee murrad. Miks sa pead nii kaua ootama?»

«Kui meil on suus katkine hammas, kuid ei valuta, siis me ei kiirusta selle väljatõmbamisega, enne kui see liikuma hakkab ja lõpuks ise välja kukub.»

«Ja seda tuleb oodata viis aastat?»

«Võib-olla veel kauem. Kui juur on terve, siis hammas niipea paigast ei liigu, kuigi närv võib olla haige.»

Marta ei küsinud enam midagi. Janka mõistis, et sellel vaidlusel on varjatud tähendus ja nad räägivad nõnda viimast korda. Ta oli kangekaelselt tagasi tõrjunud kutse, mis tuli sõbra suust. Sellesama suuga rääkis naine, kuid Janka oli liiga taipamatu, et tema kutset kuulda, temast ei olnud sellele vastajat, ja nüüd pidi ta jälle üksi jääma.

«Ma pean minema,» ütles Marta, kui nad olid Remesise teeotsa juurde tagasi pöördunud. «Meil kummalgi tuleb oma teed käia. Ma tean, kunagi sinust kindlasti saab midagi. Ma jälgin su eluteed ja olen rõõmus, kui jõuad kaugele. Aga nüüd head aega... jää hüvasti, Jānis Zītars!»

Ootamatult võttis ta Janka pea oma käte vahele ja puudutas huultega kergelt tema otsaesist. See oli üpris eeterlik suudlus, justkui õhkõrn tuulevirve — sõbra hüvastijätutervitus. Siis läks Marta ära. Janka südamesse valgus järsku nii suur nukrus, nagu oleks ta igavesele üksindusele ja pimedusele määratud. Ta toetus aiaposti vastu ja seisis kaua teeporis. Alles siis, kui Remesise õuel koerad haukuma hakkasid, tuli talle meelde, et on vaja minema hakata.

4

«Ma olen silmakirjatseja,» mõtles Janka kodu poole sammudes. «Kõik, mida ma Martale täna ja möödunud korral kinnitasin, on ainult sõnad. Oma südames ma ei räägi talle vastu. Seda, millele ta mind üles kutsus, olen ise igatsenud, selle poole olen püüdnud juba samast päevast peale, kui hakkasin teadlikult mõtlema. Kui ma teaks, et ma kunagi sihile jõuan, siis ei tuleks mulle mõttessegi oma püüdlusi ja tulevikulootusi maha salata. Aga ma ei tea seda, ei suuda tulevikutõotusi täielikult uskuda, ja läbikukkumist kartes kinnitan silmakirjalikult: see ei huvita mind. Kas ma ei ole nagu rebane Krõlovi valmis? Keelt limpsates kargleb ta viinapuu magusate marjakobarate all, aga kui selgub, et need on liiga kõrgel, lausub tarkpea põlastavalt: «Ei tasu vaeva — marjad on toored ja hapud!» Ja kõnnib minema. Mina samuti.»

Ägedushoos oli Janka maha lõhkunud viimase silla oma praeguse elu kaldalt ühele teisele, kaugele ja ahvatlevale rannale. Millelegi mõtlemata, tagasi vaatamata peab ta oma elu matma musta, vaevarohke töö pimedikku, kuigi ta ise on seda nimetanud kangelaslikkuseks ja eneseohverduseks. Praegu oli tal raske, hakkas endast kahju, rõhus pahameel oma kangekaelsuse pärast. Ennast ohverdada on ilus, kuid ainult teatud piirini; tahtmine elada terve mõistuse järgi keelab täieliku enesehävitamise, sest see poleks enam ohver, vaid enesetapp. Jānis Zītars, sa oled justkui hulljulge sõdur, kes kangelastegu ihaldades avaldab vabatahtlikult soovi tuleliinile minna; aga kui on nähtud lahinguraskusi ja surma, hakkab sul kahju oma noorest elust, sa tahad pääseda tagasi ohutusse kohta, kuid uhkus ei lase sul põgeneda. Rõõmutult, vastutahtmist lähed sa üha edasi, kuni surm või vigastus su uhkuse murrab.

Maanteele jõudes kuulis ta pimedusest valje hääli. Mõned kõrtsisemõd vist tuigerdasid koju, vahel üritasid laulu, vahel tülitsesid teab mille pärast. Täna õhtul oli maantee ja kogu maailm nende päralt. Andke teed, lontrused, — Tema Majesteet Alkohol tuleb! Lärm oli nii suur, nagu läheneks terve sõjaväepolk, aga häälte järgi sai Janka kohe aru, et üle kolme seal ei ole. Kui kisajad lähemale jõudsid, nägi ta, et neid oli ainult kaks.

Iga mõistlik inimene oleks sellisel juhul teelt kõrvale läinud ja joodikud mööda lasknud, sest need olid sõjakas meeleolus ja kaklushimulised. Kui selline kokkusattumine oleks juhtunud eile või üleeile, oleks ka Janka metsa taandunud, mõtlemata, kas see ehk tema väärikust ei kahjusta. Täna õhtul oli teistmoodi. Nagu lahinguratsu, kes pasunahäält kuuldes kõrvad kikki ajab, tõmbus temagi pingule kummalises ärevas ootuses, niipea kui joodikute hääli kuulis.

«Milleks teed anda? Kes nad õige on?»

Ta läks kisakõridele vastu, sammudes lausa keset teed. Kui nad ei puutu, ei lausu ka tema sõnagi, aga kui hakkavad norima (ja seda nad teevad tingimata), siis ta näitab, kui vähe austust väärivad Tema Majesteedi Alkoholi heeroldid. Pool liitrit viina ei anna veel koera õigusi! Kahe joodiku näol tuli talle vastu tema olevik ja võib-olla ka tulevik, ja ta tahtis sellele rusikaga näkku virutada. Aegsasti võttis Janka käed taskust välja ning jäi pinevalt kokkupõrget ootama. Ta teadis, et vanemad mehed teda ei puutu, — need lärmavad küll, aga muidu on rahumeelsed. Noori aga kihutas tagant lihtsalt kasutamata energia, ja põhjust selle kasutamiseks mõistavad nad kas või õhust võtta.

«Saagu mis saab!» mõtles Janka, kui tundis tulijates ära kaks perepoega. Sammu kiirendamata, kuid ka aeglustamata, taarusid nad lähemale.

«Kes see on?» hüüatas üks kohe.

«Mis su nimi? Nipitiri!» lällutas teine.

Janka ei öelnud midagi. Neid lahutas ainult veel kolm sammu. Mõlemad poisid jäid otse tema teele seisma. Ta pöördus pisut kõrvale, üsna pisut, ja tahtis neist mööda minna.

«Hei, sina, silgutapja!» hüüdis esimene poiss. «Ära aja nina nii püsti, võid rusika otsa tormata.»

Janka ei öelnud veel midagi. Siis tundis ta, et tal haaratakse kuuchõlmast kinni ja kistakse tagasi.

«Lööme talle templi larhvi peale,» irvitas teine poiss. «Paras neile räimepõitele!»

Janka keeras järsku ümber ja virutas rusika lähema poisi näkku. Too lõi kõikuma ja kukkus kivihunnikule pikali.

«Säh sulle silgutapja! Säh räimepõis!» lisas Janka järgmistele löökidele lühikesed märkused. «Siin on sulle tempel larhvi peale! Siin on rusikas, mille otsa võib pimedas tormata!»

Teise poisi jalad olid mõnevõrra kindlamad, kuid varsti vajus temagi maha ning pühkis sõimates verd lõhkilöödud huulelt. Janka ei olnud rusikavõitluses kaugeltki eriline asjatundja, kuid selles kokkupõrkes olid eelised tema pool: need kaks olid purjus ja nende rusikad ei tabanud märki, tema aga polnud kogu nädala tilkagi alkoholi pruukinud. Kahe peale kokku olid vastased kahtlemata temast tugevamad, kuid kummagi vastu eraldi käis tema jõud kindlasti üle. Poisse ajas kaklema ainult purjus pea tuju, Jankat aga vihavahk millegi suurema vastu kui ta ise ja tema vastased. Ta ei teadnud, kaua lööming kestis — mõne sekundi või mitu minutit, aga pärast kolmandat kukkumist vastased enam kallale ei tulnud ning Janka võis rahulikult teed jätkata. Kakluses oli ta sõrmenukid marraskile löönud ja ühe hamba kaotanud, vastased aga käisid pärast nädal aega ringi, nägu plaastritest kirju, ning seletasid kõigile, et olid kukkunud ja endid ära löönud.

Mida see vahejuhtum Jankale andis? Võitlusnaudingut, võidurõõmu? Võib-olla, kuid tähtsam oli teadmine, mis teda nähtavasti jäädavalt, igaveseks väljavalitud ellu paika pani: «See on mu õige koht, mu õige element: raske rusikas ja hobusetöö. Selleks ma kõlban, selleks olen määratud, seepärast — rahu kõigile ettekujutustele, ei maksa ihaldada võimatut!»

Üheksas peatükk

1

Kured lendasid lõunamaale. Mägrad pugesid urgu ja jäid talveunne, põldhiired aga püüdsid inimeste eluasemetesse tungida, et kevadeni veel üks pesakond poegi üles kasvatada ja toituda vargustest aidas, sahvris ja keldris. Kuldnokapuurid jäid tühjaks ja varblased võisid mahajäetud pesakastid julgesti okupeerida — aga kas nad seda tegid? Praegu sõelusid nad meelsamini põldudel ja metsas, passisid, millal perenaine õuel kanu söödab, ning näppasid mõne tangutera või kohupiimaraasu otse vihase kuke noka alt ära. Kevadel, siis on sõda ja tüli: isalinnud kaklevad omavahel, aga kogu varblaste sugu sirtsub kui üks mees paaselt mustade maailmahulguste peale, kelle eest inimesed nii väga hoolitsevad, justkui muneks linnud neile mune. See oli kisendav ülekohus, seepärast ähvardas sirgukeste süda pahameelest lõhki minna: sina elad ausalt ja ustavalt ühel kohal, ei karda külma ega toidunappust — aga mis sa saad oma isamaa-armastuse eest? Sa oled hall ja väike ega oska ilusti laulda — inimestele tundub, et ilma sinuta võib väga hästi läbi saada. Neile vilistajatele, igasugu hellitatud hulgustele, teevad nad puure ja valvavad, et kass hauduvale emalinnule juurde ei pääseks. Kas kuldnokk ülepea mõistab säärase tähelepanu eest tänada? Seni kui siin on toitu laialt ja päike soe, seni püsib ta paigal, aga niipea kui tõugud ei vedele enam noka ees ja tuul läheb jahedamaks, ütlevad nad head aega ja kaovad tont teab kuhu. Siidivennad, laiskvorstid! Aga siin oleme meie, kõvad kui kalju, ei karda me talvekülma ja lepime vähesega. Sirts-sirr! ütleme alati, olgu ilm milline tahes, ja kas meil pole õigus? Inimesed ei pane meid tähelegi, kuna me oleme kogu aeg nende juures. Aga kas te mäletate, mis juhtus ühes talus, kus me kolm aastat järgemööda pesa ei teinud ega õuel keksinud? Peremees vajus mõtteisse, naabrid levitasid igasugu jutte. «Varblased ei taha meie juures elada — see ei tähenda head.» Siis said nad aru, et neil on meid vaja, ja pikisilmi oodati, millal üks paar haohunnikusse elama asub. Riputati tangu, poetati leivaraase, kass pandi tuppa kinni. Lõpuks lasksime ennast ära meelitada. Kus siis oli rõõmu laialt! «Meil on jälle varblased õues!» kiitsid inimesed. Talvel ei tundnud nad endid enam nii üksildastena. Kui varblaste vahel valitseks täielik üksmeel, siis ei julgeks ükski kuldnokk ennast majade ligidal näidatagi — meie oleks isandad nii puuride kui õuemaa üle!

Tuul pillutas koltunud lehti. Üks koorem teise järel sõitis linna poole, suvitajate kraami täis laotud. Suvilate akendel pandi luugid kinni. Luitekaer ajas sirgu oma kuivanud kõrre, mille päevitajad olid lamades maha painutanud, männiokkad varisesid lahkunud linlaste jalajälgedesse. Meri mähkus vihmasompu.

Ühel päeval tõmbasid kalamehed viimase noodaloomuse. «Ei tasu enam jännata,» ütlesid mehed. Nad lõhkusid nooda koost lahti ja igaüks viis oma jadad koju. Nootkonna ühised asjad — veoköis, aerud, pööramisvinn, toobripuu ja ankrud — pandi noodavanema aita, paat tõmmati üles kaldale, kuhu ei suurvesi ega kevadine jää ligi pääsenud, ja keerati kummuli. Viimase nädala teenistuse jõid kõik üheskoos maha — nii peremehed kui sulased. Seejärel võis igaüks oma teed minna.

Rūdis Segliņš oli nootkonnast kuu aega tagasi ära läinud ja koos tuttava kapteniga sõitnud Inglismaale uue laeva järele, mis oli sealt hiljuti ostetud. Nüüd oli ta Riiga tagasi jõudnud — Janka oli sõbralt kirja saanud.

«Kaks madrust peavad sõjaväeteenistusse minema. Kui tahad laevale saada, sõida kohe siia. Ma juba rääkisin kaptenile sinust.»

Kaptenit Janka tundis, too oli varem vana Zītarsi laeval tüürimeheks olnud. Ammune unistus merest elustus uuesti. «Kas nüüd või mitte kunagi!» mõtles Janka ja pakkis oma asjad merekotti. Mida ta teekski pika talve siin kaldal? Kui võrke kududa, siis kulub kogutud raha tervenisti selle peale ära ja ei ole millestki elada, aga kui kõrtsi-Mārtiņši juurde sulaseks minna, siis ei ole aega võrku kududa ja järgmisel suvel peab jälle nootkonnas osamehena müttama. Parem siis merd sõita, teenida mõni latt ja osta valmis võrgud. Samal ajal saab ka maailma näha.

See oli hea plaan. Janka ütles Galdiņšitelt üüritud maja üles, paremad rõivad ja muud asjad jättis esialgu Ernesti poole ning sõitis Riiga.

2

Janka sõitis vana kuulsa «Neubadiga», mis mõne aasta pärast läks Daugava suudme lähedal põhja, viies sügavusse kaasa nelikümmend reisijat ja kogu meeskonna. Hilja õhtul jõudis laev Riiga ja sildus Daugava kaldal. Koos mõnede teiste reisijatega jäi Janka ööseks laevale. Mõne tunni sai väikeses «salongis» tukkuda, ent hommikul oli ta varakult jalul. Pesi

nägu, seadis end korda, jättis asjad tuttava «Neubadi» madruse hoolde ja läks Rūdise laeva otsima. Rūdis oli kirjutanud, et nad peatuvad Andrei sadamas, suure elevaatori läheduses. Kui süsi pole veel lossitud, siis peaks laev samas kohas olema.

Möödunud heeringate sorteerimise platsist, mis levitas silgusoolvee lehka, jõudis Janka sadama kõige süngemasse ja räpasemasse kohta. Kogu kallast katsid suured söemäed. Jalge all krigises söepuru, laevade maabumissillad näisid olevat nõega üle puistatud. Parasjagu alustati tööd. Vintside kolin ja auru sisin segunes inimeste käredate hõigetega — et selles tohuvabohus üksteist kuulda, pidid töömehed kõigest kõrist karjuma. Üks korv teise järel tõusis üles laevade avatud luukide juurest — need olid justkui tohutu suured määrdunud suud, mis igas minutis sülitasid õhku raske söelaraka. Mehed sillal haarasid korvid ja puistasid söe kärudesse, kärumehed lükkasid koorma joostes kaldale. Laevade tekil tuprusid mustad tolmupilved, raske oli vahet teha tüürimehe ja söelaadija vahel. Kajutiuste messingist rautised ja illuminaatorite raamid ei helkinud enam päikeses, koka valge kuub nägi välja kirju nagu hollandi lehm.

Söekärude vahelt läbi pugedes määris ka Janka oma riided ära. Pükstel läikisid väikesed söekristallid, käed muutusid halliks ja kuivaks, nagu oleks nendega tuhka segatud, ja ninas oli tunda kuivi söetolmu klompe.

Otsitav laev asus suure viljaelevaatori kõrval. Janka ronis landgangile.

«Mis sa siin jalus vedeled!» käratas talle kärumees. Janka andis teed, kuid oleks ise peaaegu maabumissillalt alla kukkunud. All läikis tõrvmust vesi. Kuidagi tekile pääsenud, jäi Janka reelingu äärde seisma, et toibuda sellest hullumeelsest kaosest, aga kus sa sellega! Kuhjaga täis korvidest pudenes alla söetükke, vintsikeerajad karjusid, et ärgu seisku ees, ja kui vintsi nokka pöörati, kiskus üks konks Jankal mütsi peast maha. Täielik põrgu!

«Hei, sina seal!» hõikas talle üks laevameestest, vist pootsman. «Mis sa siit otsid?»

«Kaptenit!» karjus Janka vastu.

«Kapten on linnas!» seletas laevamees. «Mis sul temast vaja? Tahad vist ennast laevale munsterdada?»

«Võib-olla. Ma tunnen kaptenit. Ta lubas mulle koha.»

«Siis pead ootama, kuni ta tuleb, aga seniks mine parem kaldale.»

«Kas ma ei võiks kokku saada Rūdis Segliņšiga?» küsis Janka. «Ta peaks teie laeval olema.»

«Segliņš on ruhvis. Tal oli öösel vaht ja praegu ta magab.»

Nagu lõksude vahelt läbi pugedes laveeris Janka laeva vööri. Ta teadis, et madruste kajutid on kõigil laevadel paremal pool, seepärast otsis julgelt ust. Kitsas pime koridor jagas vööriehitise kaheks osaks. Kummalgi pool oli kaks ust. Ühe juures seisis vastu seina surutult lihtsates maariietes tüdruk. Jankat märgates pööras ta näo kõrvale ja tõstis söetolmuse taskuräti silmade ette. Janka kuulis vaikset nuuksumist, nägi, et tüdruku õlad tõmblevad tagasihoitud nutust. Kohmetult jäi ta seisma, teadmata, mida teha: kas tüdrukust väljagi tegemata edasi minna või seisma jääda ja midagi küsida. Tüdruku kõrval põrandal oli väike kohver — vist kaugelt tulnud.

«Mis teil viga?» küsis Janka. «Kas otsite kedagi?»

«Ma . . . ma sõitsin . . . venna juurde . . .» vastas tüdruk nuuksudes.

«Kas teda ei ole siin?»

«On . . . seal kajutis.» Tüdruk viipas madruste kajuti ukse poole ja hakkas veel ägedamini nutma. Rohkem polnud võimalik temalt välja pressida. Janka kehitas õlgu ja koputas uksele. Keegi ei vastanud. Kõheldes tegi ta ukse lahti. Ruumis põles tahmase silindriga lamp. Madruste koidel vedeles musti käterätte ja rõivaid. Alumises kois norskas keegi, ühes nurgas solises vesi. Ühest koist vahtis Jankale vastu naisterahva vihane, kahvatu nägu. Sassis juuksed ja paljad õlad, särgil üks õlapael katki.

«Mis sa vahid nagu varas — kui oled tulija, siis tule sisse, kui ei, siis kao minema . . .» sõnas naine Jankale kähiseva, ärajoodud häälega.

Janka astus kajutisse. Laual seisid hunnikus pesemata nõud, kohvipaksuga määritud kann, söögijäänustega taldrikud ja margariiniga kaetud leivaviilud, keskel aga kaks tühja viinapudelit ja korgitõmbaja, kork otsas.

«Kas sul suitsu on?» küsis naine.

«Ma ei suitseta,» vastas Janka hämmeldunult.

«Mis mees sa siis oled . . .» kostis pimedalt alumiselt narilt teine naisehääl, kõlalt esimesega sarnane. Janka puuris pimedusse ja nägi teist poolpaljast, sakris olevust. Nurgas lehkas reostatud ämber.

«Kas Segliņš on siin kajutis?» küsis Janka.

Selles kois, kust oli kostnud teine naisehääl, mõmises keegi läbi une ja neelas sülge. «Mis on . . . mida vaja?»

«Oled see sina, Rūdis?» Janka astus ligemale. Talle vaatas vastu sõbra uniselt tönts, ärajoodud nägu.

«Ah sina oled tulnud? Oolrait! Ma juba rääkisin vanale... mm... kõik on korras.»

Lärm väljas, sumbunud õhk kajutis. Keset ruumi kustunud raudahi, põrand ümberringi tuhka täis. Väikesed illuminaatorid nii tolmunud, et päevavalgus ei paistnud paksust klaasist läbi.

«Varsti tehakse monopol lahti,» pomises ülemisest koist veel üks hääl. «Sa võiks napsi järele minna. Liigud tuleb niikuinii teha.»

«Mulle too seltersit,» lisas naine, kes lamas rääkija kõrval.

«Seal väljas seisab üks tüdruk,» ütles Janka. «Nutab. Olevat venna juurde tulnud.»

«Mis ta lollakas nii vara siia jooksis, ma ju ütlesin, et tulgu õhtupoolikul,» pomises viinaküsija. «Kui ei kannata midagi näha, ärgu siis ronigu laevale.»

See vist oligi tüdruku vend. Kui Janka seda küsis, kinnitas poiss, et tõepoolest, vend jah, aga kas tema on süüdi, et tüdruk just seesugusel korral siia juhtus.

«Kas poleks parem, kui te läheks välja ja räägiks temaga?» lausus Janka.

«Kes tal keelab sisse tulla?» pomises meremees.

«Võib-olla ta tahab midagi kodust rääkida, siin on piinlik.»

«Või veel! Kas ma ei tea, mis häda teda siia ajab! Raha, saada aga raha! Küll on lõbu!»

«Ja niisuguste inimeste hulka tahtsin ma elama tulla!» võbistas Janka mõttes. Poolpaljad naised vahtisid ükskõikselt, kuidas ta nägu krimpsutas. See, kes lamas Rūdise kois, hakkas haigutama ja Rūdist tonksima — too oli jälle magama jäänud.

Janka pöördus ukse poole.

«Ma lähen praegu kaldale, Rūdis,» ütles ta.

«Jah. Võta kaks pooletoobist...» pomises Rūdis vastuseks.

«Ja paberosse, suur «Riia»,» tuletas naine meelde.

«Kas sul raha on?» küsis Rūdis virgudes Jankalt.

«Leidub ikka.»

«Oolrait. Pärast läheme kapteni juurde.»

Janka astus koridori. Söetolmupilv, mis talle kohe esimesest luugist vastu keerles, ei olnud midagi, võrreldes kloaagilehaga kajutis. Siin võis peaaegu juba hinge tõmmata ja peletada tagasi öökimise, mis oli vastikult kurku kerkinud ja ajas oksele. Võõras tüdruk seisis ikka sealsamas ega olnud end kuigivõrra kogunud.

«Teate, mis ma teile ütlen,» sõnas Janka talle. «Sõitke parem

koju, sest teie vennaga ei ole täna võimalik rääkida. Juhtusite halval päeval tulema. Ega alati ei ole nii nagu praegu.»

Ka temale oli juhtunud halb päev, kuid ennast ta ei püüdnud rahustada ega julgustada. Mitte kõik meremehed ei elanud nii nagu need siin, ja arvatavasti olid ka Rūdis ja tüdruku vend muul ajal meeldivad ja korralikud poisid, kellega on rõõm koos töötada. Kuid ta oli juhtunud kohe alguses lahti lööma kõige inetuma ja rusuvama lehekülje meremeeste eluraamatus — ning näinud seda, polnud tal enam tahtmist ülejäänuid lugeda.

«Jääte veel siia?» küsis ta tüdrukult.

«Peab ootama, võib-olla tuleb koridori,» vastas tüdruk.

Aga ootamisest ei tulnud midagi välja. Sel momendil, kui Janka tahtis ära minna, tuikus teisest kajutist koridori üks kütja, niisama purjus kui Rūdis ja tüdruku vend. Üle läve astudes oleks ta peaaegu tüdrukule otsa vaarunud, irvitas totralt ja küsis: «Nutad või, tüdruk? Tule meie juurde!»

Kohkunult võttis tüdruk oma kohvri ja järgnes Jankale. Koos läksid nad laevalt kaldale. Tee peal saatsid söelossijad neid küünilisi märkustega.

«Kes need küll on, inimesed või loomad?» küsis tüdruk, kui nad olid sellest põrgust välja pääsenud.

«Kuidas kunagi,» vastas Janka. «Mõnikord on nad tublid ja toredad poisid, vahel aga säärased nagu täna. Pühkige nägu puhtaks, me oleme mustad nagu neegrid.»

«Mis mulje see tüdruk koju kaasa viib?» mõtles Janka. «Mida räägib vanematele, vendadele, õdedele?»

Ta ei läinud monopoli liikudeks viina ostma, ei pöördunud tagasi laevale ega möllinud ennast kaptenile. Rūdis Segliņšile saatis postkaardi: «Leidsin parema santsu. Jään kaldale.»

Sel ajal kui «Neubad» laadungit lossis ja uut peale võttis, käis Janka poodides. Ta ostis põiksae, rootsi terasest kirve ja nimetatud parvepoisisaapad. Peagi mängisid need saapad tema elus suurt, saatuslikku osa — võib-olla ta poleks neid ostnudki, kui oleks teadnud, mida nad temale kaasa toovad.

Ernesti pool ei hakanud Janka oma tagasituleku põhjusi selgitama, vaid läks kõigi ostudega otseteed Kārlise juurde Soosaarele.

3

Soosaarel oli suvi läbi tööd tehtud ja nii mõnigi koht oli juba teise näo saanud. See mudasoost ümbritsetud, jõeveest uhetud saar oli ometi justkui janunev kõrbeliiv, mis ahnelt imes endasse iga higipiisa, asuniku ränkrasked tööpäevad ja viimasegi teenitud santiimi. Ei olnud tal kunagi küllalt — niipea kui üks töö oli ära tehtud, ootas uus juba ees, üks vajadus teise järel kerkis pinnale tema mülgastest. Ja inimene töötas selga sirutamata: kaevas ja kaalus, raius, kündis ja külvas; mõnikord ei olnud tal aega isegi higi pühkida ja higipiisad kirvendasid silmis nagu pisarad.

Kevadel olid elumaja seinad paksudest plankudest püsti pandud, laastukatus peale tehtud ja korsten müüritud. Vabal ajal oli Kārlis löönud paika musta lae, puistanud selle peale saepuru ja hööveldanud põrandalaudu. Siis jäi töö seisma. Et uude majja sisse kolida, selleks tulnuks teha pliit ja ahi, panna ette kolm akent ja kaks ust, aga see nõudis meistrimeeste abi ning maksis raha, mida Kārlisel ja Sarmītel ei olnud.

«Me peame veel ühe talve kuuris elama,» ütles Kārlis.

«Kas me siis seda ei oska?» naeratas Sarmīte. «Nüüd oleme juba ära harjunud.»

Ja siis tuli saarele Janka justkui ehtne töömees: kott turjal, saag kaenla all, valmis suureks tööks. Kui ta oli venna plaanidega tutvunud ja majapidamise otsast otsani üle vaadanud, lausus ta suureliselt:

«Arvad sa, et ma olen mõni Robinson ja hakkan kuuris magama? Siis poleks maksnud saarele tullagi.»

Ta istus laua juurde ja otsis välja paberi ning pliiatsi. Mõõtis ära ukse- ja aknaaugud, arvestas hinna välja ja sundis Kārlist puusepa juurde minema — hiljemalt kahe nädala pärast olgu uksed-aknad valmis.

Kartulid olid võetud, vili pekstud, talirukis juba varem maha külitud. Vennad käiasid kirved vahedaks ja asusid tööle.

«Tuleb teha nii, et hiljem ei oleks tarvis ümber teha,» ütles Janka.

Hoone põhiplaani silmas pidades ehitasid nad sisse kaks peamist vaheseina, siis eraldasid köögi ja tulevase peretoa. Seinad tehti tollistest laudadest, kahekordsed, poole jala laiune vahe täideti saepuruga ja kallati lubjasegu peale. Eluruumi seintele kleebiti ajalehti, sest krohvimiseks polnud enam aega — ei kuiva ära, praguneb, las jääb järgmiseks kevadeks, kui laudseinad on kuivanud. Ka lagi lööd õhukeste hööveldamata lauda-

dega üle, et hiljem krohvida tsemendi-lubja seguga. Siis tuli põranda kord. Siin vendadel töö nii kiiresti enam ei laabunud, tuli puusepp appi kutsuda. Ühisel jõul tehti köök ja üks tuba kahe nädalaga nii korda, et võis sisse kolida. Aga Janka nõudis, et põrand tuleb veel värnitsaga üle tõmmata, värvida ja oodata, kuni värv kuivab. Sel ajal tegid nad valmis ülejäänud vaheseinad koos ukseaukudega ja lõid ühelt poolt laudadega üle. Päris valmis ei saanud neid teha, sest saepuru ei jätkunud, aga seespool võib Kārlis ise järgmisel suvel pisitasa nokitseda. Kokku oli ette nähtud kolm tuba, köök, esik ja sahver.

«Teistesse tubadesse pead tingimata tegema pottkivist ahjud,» ütles Janka vennale. «Suurde tuppa kõlbaks isegi kamin.»

«Viimati veel parkettpõrand ka!» naeris Kārlis. «Ja mahagonpaneel seintele.»

«Miks mitte?» imestas Janka. «Kas Riia sakstel on üksipäini selleks õigus? Muidugi, sina pead tegema tasa ja targu. Aga kunagi on Soosaarel korralik maja. Näitad neile suitsuneelajatele, kuidas elab kultuurne talumees! Ja kui vaja, pigista tsipake Ernestit. Kui palju loomi sa loodad pidada, kui kõik heinamaad on korda tehtud?»

«Oma pool tosinat.»

«Siis pead ehitama nii suure lauda, et kõik sisse mahuvad. Kui teed väikese, paari-kolme lehma jaoks — mis sellega pärast peale hakkad? Töö ja raha maha visatud.»

«Mul on teine plaan. Teha alguses väiksem, aga nii, et hiljem saab suuremaks teha. Tulevased mõõtmed kohe arvesse võtta.»

«Võib ka nii,» nõustus Janka.

Nõnda nad naljatamisi unistasid tööd tehes. Ning haamer kopsis virgemini, hööve libises kergemini ja peitel ei jäänud neist maha. Südamepõhjas nad pisut uskusidki oma unistusi, kuid ei söandanud seda välja näidata.

Kui Janka oli Soosaarel kolm nädalat elanud, jõudis pererahval kätte väike jüripäev. Kõik asjad kanti kuurist üle uude majja, kuur aga jäeti kanakuudiks. Kas see polnud siis pidupäev, helge rõõmutund? Sarmīte askeldas uue pliidi ääres, Kārlis kõndis püstipäi köögist tuppa ja toast kööki. Kõva sile põrand jalge all, laps võis roomata ja end pingi najal püsti ajada, kass soemüüril peesitada. Õhtul aga ei tulnud kellelgi und. Siin oli nii harjumatu, sellest oli küll mõeldud ja kõik oma kätega tehtud, kuid uus maja tuli enne veel inimese hingeõhuga soojaks ajada.

«Ja mis me nüüd peale hakkame?» küsis Janka järgmisel hommikul. «Sel talvel on meie kandis vähe teenimisvõimalusi.»

Suvine tagavara oli ära kulunud, sest Janka oli puusepale maksnud, oma raha eest klaasi, naelu ja muid ehitusmaterjale ostnud. Oli vaja talvele mõelda.

«Mujal raiutakse metsa,» jätkas ta. «Mul ei ole paarilist, muidu läheks raielangile.»

«Kui Sarmītel oleks keegi kodus abiks, siis võiks mina ka tulla,» arvas Kārlis.

«Sa tuleks?» küsis Janka.

«Miks mitte. Kas mul ei kulu ära mõni latt teenida?»

«Ma vaatan ringi, küsin järele,» lubas Janka. «Ega sul ei ole midagi selle vastu, kui ma oma asjad siia jätan? Mulle ei meeldi hästi, kui nad Ernesti pool seisavad, — sellel paganal võib ei tea mida pähe tulla.»

«Too aga siia,» ütles Kārlis.

Esmaspäeva hommikul rakendas Janka Kārlise hobuse plaanvankri ette (paremat sõiduriista Kārlisel veel polnud) ja sõitis rannaküllа. Hilja õhtul tuli ta oma kompsudega tagasi, kuid temaga oli kaasas ka Elga. Temal ei olnud mingeid kompse, ainult väike pamp riietega. Elza ja Klaņģis olid küll torisenud ja tahtnud, et tüdruk veskitallu jääks, aga Elga oli kohe nagu lennus. Lõpuks lepiti kokku, et tüdruk on seni Soosaarel, kui Kārlis raha teenimast tagasi jõuab, kevadel aga tuleb jälle veskitallu. Nüüd oli Sarmītel abiline ja seltsiline, Kārlis võis koos Jankaga metsatööle minna. Kui küttepuud olid koju veetud ja loomade muldonnile uus kiht mättaid peale pandud, viskasid vennad moonakotid õlale ja sammusid kodunt minema. Neil tuli tükk maad kõmpida, rohkem kui päevateekond, enne kui nad esimesele raielangile jõudsid.

4

Kuidas aeg nüüd tõttas! Janka ja Kārlis ei teadnud, kas on argipäev või püha, ei olnud aega kalendrisse vaadata ega ajalehte lugeda; ainuke, mida nad lugesid, olid mahavõetud puud ja saetud halgude tihumeetrid. Hommikul sõid nad leiba rasvaga või kunstmeega, peale jõid pool liitrit piima, ja siis läksid metsa, kuna teised puuraidurid veel asemeil põõnasid. Mets oli tihe, puhas, sirgete puudega. Kuni ladvani mitte ühtegi oksa, ainult tipus väike luud — paar hoopi kirvega, ja palk ongi puhas.

Kui üsna suurel platsil olid puud maha lastud ja laasitud, tegid vennaksed tule üles, soojendasid katelokis teed ja praadisid orgi otsas kummalegi tükikese pekki, kuni see läks pruuniks ja rasv tilkus alla. Mitte iialgi elus, ei enne ega pärast seda, polnud Janka söönud midagi nii maitsvat kui see praetud pekk leivaviilu peal. See oli jumalik söök, parem kui kõik delikatessid. Mis selle küll nii maitsvaks tegi? Eks ikka hundiisu ja raske töö värskes õhus.

Pärast einestamist tormasid nad jälle töö kallale nii suure õhinaga, justkui tuleks võidelda kõigi ilmahädade ja raskuste vastu. Iga latt tuli teenida palehigis, pihud täis kirvendavaid rakke. Nii kaua kui tihnikus veel valgevalu oli, nad muudkui raiusid ja saagisid, ja kui pimedaks läks, tegid nad tule üles ning põletasid päeva jooksul kogunenud oksad ära. Kõrgele üles keerles sädemete sülem, varises juustele ja kampsunitele, kõrvetas rõivaid, ning metsalõikajate näod läksid tuhakirmest halliks. Suits pani silmad kipitama ja vett jooksma.

Kõigil raielankidel valitses juba vaikus, kui nad viimaks töö lõpetasid. Kuu säras täies ilus metsalatvade kohal. Teised puuraidurid olid juba õhtust söönud ja magama heitnud, kui vennaksed pärale jõudsid. Nad pesid end väljas kaevu juures külma veega, uhtsid tahma näolt ja nühkisid kätelt maha vaiguplekid; mõnikord viskasid nad särgigi seljast ja hõõrusid rinda lumega.

Metsaraiduritele oli antud eluase vanas kivimajas — suur kõle ruum, katkised aknaruudud kaltsudega kinni topitud. Ühe seina ääres oli lai lavats pehastanud õlgedega magamisasemeteks, nurgas seisis suur tellistest ahi, mis suitsu sisse ajas, rohketest seinapragudest ja aknalaudade alt vihises tuul tuppa.

Selles toas elas kuusteist meest — latgaleid, riialasi ja Liivimaa talumehi. Mõnikord õhtuti mängiti kaarte, pühapäeval joodi ja tülitseti — lärmist polnud kunagi puudus. Pole imestada, et Kārlis ja Janka püüdsid kodus olla nii vähe kui võimalik.

Alguses Janka ei olnudki eriti innukas töö peale, heameelega oleks ta mõne tunni kauem maganud, aga Kārlis ei andnud talle asu: «Üles, vennas, aeg on tööle minna!» Esimestel päevadel raius Kārlis üksipäini kõigile puudele sälgud sisse ja laasis pärast oksad, kuni Janka tapva töörütmiga harjus ja suutis vennaga sammu pidada.

Nii kestis see poolteist kuud, peaaegu jõuluni, siis oli selles kohas suurem osa tööst tehtud, puuraiujatele maksti palk välja ja osa neist pidi uusi raielanke otsima. Praaker sosistas Kārlisele, et Allaži metsades on veel töömehi vaja, tööd jätkub seal

kevadeni ja mets pole halvem kui siin. Vennaksed viskasid oma kraamikotid kohe turjale, Janka keeras sae piha ümber justkui terasvöö, ja nad ruttasid sinna, enne kui teised on kokku jooksnud. Jälle laulis saag, mida nad kutsusid tšelloks, kohinal langesid puud maha ja õhtul kumas tähtedele vastu lõhnav lõkketuli. Seekord õnnestus neil ühes talumajas omaette tuba saada. Kuigi nad toidu peale raiskasid väga vähe, kuigi tapsid ennast halastamatult selle ränga tööga — teenitud rahatagavara kasvas hirmus aeglaselt. Seda nähes otsustasid vennaksed jõuluks mitte koju minna, vaid ka pühade ajal metsas töötada.

Nii nad rassisid märtsi keskpaigani. Kārlis ei saanud kauemaks metsa jääda, sest varsti pidi kodumail kevadisi töid alustama ja pärast lihavõtteid oli Sarmītel jälle peenikest peret oodata. Janka mõtles kaua, mida peale hakata: kas koos Kārlisega ära minna või siia jääda? Lõpuks otsustas, et enne noodavedamist pole rannas midagi teha ja paariks kuuks võib minna Gauja jõele palke parvetama. Tal olid ju parvepoisisaapadki olemas! Janka jättis endale paarkümmend latti söögi jaoks, ülejäänu andis Kārlisele: «Hoia enda käes, ja kui tarvis, kasuta majapidamise jaoks. Mul pole praegu midagi vaja.»

«Aga millal ma saan sulle tagasi anda?» kahtles Kārlis.

«Kui jõukaks saad. Protsente ma ei nõua. Osta teine lehm ja vaata, et sügiseks oleks laut püsti! Jah, ja veel midagi: las Sarmīte vaatab, kas Elgal ei ole rõivaid vaja. Ma ei tahaks, et ta käib ringi nagu hilpharakas. Ostke talle midagi minu arvel. Kõige parem oleks, kui Elga jääks teie juurde, muidugi kui sul ja Sarmītel ei ole midagi selle vastu.»

«Jah, aga kui palju ma nüüd sulle võlgu olen?» arvestas Kārlis. «Viiskümmend ja kaheksakümmend viis — kokku sada kolmkümmend viis latti.»

«Ja töö maja juures kolm nädalat,» pilkas Janka teda. «Uste, akende ja kõige muu hind. Ära tee nalja! Tahad ehk veksli kirjutada? Võib-olla kardad, et ma nõuan Soosaarest osa endale? Egas mina ei ole Ernest.»

«Ei, seda küll mitte,» möönis Kārlis. «Sa ei tunne veel raha väärtust.»

Kārlis läks suurte plaanidega minema. Tema mõttes mõlkus peale teise lehma ka paar seapõrsast — nüüd võis ühekorraga ära osta. Las Janka aga tuleb sügisel vaatama — küllap näeb ka uut lauta. Rukist on külvatud kolm vakamaad, kartulipõld ei ole väiksem ja maja taga haljendavad noored õunapuud. See on tema palk ränga, tapva töö eest.

Samal ajal sammus Janka vilistades Gauja poole. Teda kandsid tublid säärsaapad, mis ei lasknud vett läbi. Kevad oli juba algamas, seda oli tunda — südant täitis salapärane rahutus ja igatsus.

Kümnes peatükk

1

Janka liitus ühe parvetajate rühmaga. Kaks nädalat töötati kaldal, parvetamiseks kokkuveetud puude laoplatsil: valmistati palgid ette parvede tegemiseks, varuti ritvu ja pootshaake ning kooriti propse. Pärast lihavõtteid, kui jää jõelt ära läks, veeretati puud vette ja parvetajatel algas hulkurielu. Koos jões ujuvate palkidega liikusid nad jõesuudme poole — see oli üks Gauja harujõgesid. Inimeste ja puude liikumises oli ainult see vahe, et esimesed sammusid mööda kallast, teised aga lasksid endid kanda sogasel suurveel. Parvetajad lagunesid laiali piki kogu harujõe kallast, jälgisid, et käänukohtadel ei tekiks kuhjumisi, ja kui tekkis, püüti ummistusi kohe laiali ajada ning järgnevatele palkidele ja propsidele tee vabaks teha. Ülearu raske see töö ei olnud, kuid nõudis omajagu teadmisi ja osavust. Enne kui Janka õppis jooksma üle jõe ühelt kaldalt teisele mööda lahtisi palke ning seisma libedal puutüvel ilma vette kukkumata, kui oli vaja kinnijäänud puid kõigest jõust lahti kiskuda, tuli tal mitu korda külmas vees supelda ja esimestel päevadel käis ta ringi läbimärjana. Kibe oli see töökool, iga vettekukkumist saatsid kaaslaste lõbus naer ja pilkavad märkused, aga polnud midagi parata. Kas need vanad parvetajad polnud ise niisama vees ligunenud, enne kui tarviliku osavuse omandasid, ja kas veel nüüdki mõni raudkõva parvetusmeister ei mõõtnud mõnikord jõe sügavust? Oli neidki uljaspäid, kes meelega lasksid jalal libiseda, kastsid end üdini märjaks ja läksid koju rõivaid kuivatama — märga inimest ei saa ometi tööle sundida. Mõnedel murdusid kummaliselt sageli pootshaagivarred. Paljaste kätega ummistust lahti ei kisu — tuli minna metsa uut vart otsima. Seni kui see leiti ja kooriti, oli päev jälle otsas. Kas keegi midagi ütles või tohtis ütelda? Töödejuhataja vaatas vahejuhtumile läbi sõrmede, ei tahtnud meestega tülli minna — kui töökäsi jääb

liiga väheks, küll nad siis ise löövad korra majja ja teevad laiskvorstidele tule hänna alla. Ja kui oli vaja tõelist julgust ja kiiret tegutsemist, siis ei oodanud keegi juhtnööre ülevaltpoolt, vaid asuti ühel meelel ligi ning tehti, mis teha oli.

Enamik parvetajaid oli pärit Riiast, osa noored poisid, osa vanad, kogenud parvetajad. Õhtuti võtsid nad tilga viina, mõnikord ka rohkem kui tilga; kui läheduses asus kõrts, siis ei saanud läbi ilma lärmita. Mõned mängisid raha peale kaarte.

Kõige raskem töö algas hiljem, kui suurvesi oli alanenud. Jõkke jäi vähem vett, kohati tekkisid leetseljakud, kust palgid üle ei läinud. Siis tuli pootshaagid kätte võtta ja palgid ühekaupa üle leetseljaku vedada.

Aprilli lõpul sattus Janka ühte seesugusesse kohta. Parvetamata puid oli veel palju ja ta pidi seniks siia jääma, kuni kõik palgid on üle leetseljaku läinud, seejärel võib minna Gauja äärde parvi tegema. Seni polnud Janka kusagil kauem paigal olnud kui paar-kolm päeva, siia aga jäi ta paariks nädalaks.

Töödejuhataja otsis parvepoistele ulualuse ühest talust — Jõekäärult, pool kilomeetrit jõest eemal. Janka jõudis uuele töökohale hommikul ja töötas kogu esimese päeva jõe ääres. Olad tuikasid ja suurveemudas ligunenud käed kipitasid, kui ta õhtul koos kaaslastega öömajale läks. Peopesade nahk oli täis pikki sügavaid pragusid, põidla ja nimetissõrme vahel haigutas suur vagu justkui maakoorelõhe pärast maavärinat. Ei aidanud sagedane seebiga pesemine, ei glütseriin ega rohud — kõik parvetajad olid selliste haavanditega hädas. Jankat kiusas juba mõte, et peaks selle töö lõpetama ja tagasi mereranda minema. Talv läbi sai küllalt hulgutud, soe kevad meelitas vabama elu juurde. «Pühadeni pean veel vastu,» otsustas ta. «Siis võtan palga välja ja murran pootshaagivarre puruks.»

Aga ta pidas vastu palju kauem ja kasutas pootshaagivart hiljem Gauja jõel parvede tegemisel. Kas ahnus oli teda oma küüsi haaranud? Või ehk lõhed paranesid ja käed ei valutanud enam palgapäeval? Ah ei, põhjus oli hoopis teine. Kui Janka tol õhtul uude elupaika jõudis, tahtis ta juua ja läks kõigepealt suurde perekööki vett otsima. Noor tüdruk askeldas pliidi juures, keetis loomadele sööki. Janka ütles: «Tere õhtut, preili! Kas leidub ehk vett joomiseks? Janu võtab silmanägemise ära!»

«Tere õhtut!» vastas tüdruk ja läks nurka tõrre juurde — seal oli kasemahl. Köök oli hämaravõitu, tüdruku nägu nägi Janka alles siis, kui too ulatas talle kruusi mahlaga. Nad vaatasid teineteise otsa ja millegipärast punastasid mõlemad justkui

patuteolt tabatuina — Janka vähem, tüdruk aga lahvatas tumepunaseks.

See oli Aija, Siberi koopatüdruk, ning nad polnud kaks ja pool aastat teineteist näinud.

2

See oli seesama Aija, kes oli lumiste taigakuuskede all Jankale esimese suudluse kinkinud, aga ta ei olnud enam samasugune kui tookord metsas ja rongis: kahe ja poole aasta jooksul olid olukorrad, aeg ja loodus hapra, kõhna tüdruku hoopis teiseks olevuseks muutnud. Rēzekne karantiinis oli Janka hüvasti jätnud kahvatu, väsinud ja lootuse kaotanud tütarlapsega, kelle kõrval ta tundis ennast suurena ning võimsana. Nüüd ulatas ta käe õitsele puhkenud noorele naisele, vaadeldes imestusega tema saledat keha ja säravaid pruune silmi. Ja see neiu ei vaadanud talle enam otsa vähenõudliku alandlikkusega, vaid kui võrdne võrdsele. Aija suu ümber polnud näha sügavaid murevagusid, ta oskas ja suutis jälle naeratada, kui esimene kohmetus üle läks. Ja ta oli nii meeldiv, värske ja puhas, et tema läheduses ununes Jankal kogu päevane väsimus.

«Kas pole ime, et me nõnda kokku saame?» lausus Janka naeratades, laskmata lahti Aija sooja kätt.

«Sa tahtsid juua ...» tuletas Aija meelde.

«Jah, õige, janu on kõva.» Janka jõi mahla ära ja andis kruusi Aijale tagasi. «Praegu sul vist ei ole aega rääkida, aga ma tahaks palju kuulda — kuidas sa oled kogu see aeg elanud, mis on vahepeal juhtunud ja mida sa plaanitsed edaspidi peale hakata.»

«Pärast õhtusööki võid minu juurde tulla. Siis ma olen vaba.»

«Hästi, ma pean ka veel ennast harima. Ma olen ju lausa mudakäkk. Aga kui ma nüüd kord olen sinu poole külla juhtunud, siis luba külalislahkust kasutada: kas ei saaks veidi sooja vett?»

«Kui palju — ämbritäis või terve vaat?» küsis Aija naerdes. Kui ilusad terved hambad tal on, kui tumedalt punetab veri naha all, ja kui kerge, nõtke on ta kõnnak ...

Janka läks suurde tuppa kaaslaste juurde ja otsis kohe habemenoa. Ta vahetas niisked, porised rõivad puhaste vastu ja sõi kiiresti õhtust — leiba ja piima. Siis seadis endale toanurka magamisaseme ja vaatas veidi aega kaardimängu pealt.

«Kas sa ei taha ka kampa tulla?» küsis keegi.

«Sain vana tuttavaga kokku,» vastas Janka. «Lähen juttu ajama.»

Kui parvetajate toas oli õhtune sumin tavaliseks lärmiks muutunud, lipsas ta vaikselt kööki. Aija juba ootas teda.

«Väljas on jahe ja maa porine,» ütles ta. «Lähme parem minu tuppa.»

Tal oli köögi kõrval väike kamber, aken aia poole. Väike puuvoodi, kaetud triibulise kodukootud tekiga, akna all laud, lihtne pink ja aknalaual savikann pooleldi puhkenud sireliokstega. Väike, kuid kodune, ja Jankas, kes oli kogu talve ühest võõrast majast teise rännanud ja suurtes, inimesi täis ruumides elanud, äratas see vaikne, omaette nurgake ammu ununenud meeldivaid tundeid.

Ta pidi kõigepealt endast rääkima. See, et ta polnud elus kuigi kaugele jõudnud, andis Aijale võimaluse iseenda silmis pisut kõrgemale tõusta. Ta vaatas julgemini Janka otsa, rääkis julgemini, ja ärganud iseteadvus muutis tema hoiakugi sirgemaks, rühikamaks. Kes ta praegu on? Ta ei ole siin Jõekäärul õieti ei teenija ega peretütar. Perenaine on Aija tädi. Venemaalt tagasi jõudes oli Aija kohe siia tulnud ning leidnud mitte ainult ulualust ja toitu, vaid ka inimlikku soojust. Muidugi tegi ta kõiki talutöid, ja ega tal siin rohkem õigusi olnud kui harilikul teenijal, kuid tädi oli teda leeri pannud, riideid ostnud ja kõigiti mõista andnud, et Aija kuulub tema perekonda. Aija väikese venna oli üks kaugem sugulane kasupojaks võtnud. Tollel naisel oli Siguldas pagaripood, mees ehitas maju, lapsi neil ei olnud. Vanemate varast polnud midagi alles jäänud, ainult kaks hektarit maad jaama lähedal ja väike, lagunenud majahütt. Jõekääru peremees oli ostja otsinud ja poole saadud rahast — kolmsada latti — Aija nimele panka pannud. Teine pool kuulus vennale.

Teistest siberlastest ei teadnud Aija midagi, siinkohal võis Janka üht-teist jutustada. Näiteks Brengulisest, Siliņšist, parseldaja Blukisest ja oma perest. Niedratest aga ei rääkinud ta midagi, ehkki see huvitas Aijat kõige rohkem.

«Kas sa Niedra omasid ka oled näinud?» küsis ta näilise ükskõiksusega.

«Ma ei tea, kus nad elavad, ja ei ole ka midagi kuulnud,» vastas Janka niisama ükskõikselt. Aija silmad lõid kohe särama ja tema hääl kõlas heledamini, nagu vaikses võidujoovastuses. Tema lähedus, õhtuhämarus ja kevadine õhk, mis lahtisest aknast tuppa voogas, äratas Jankas imelikku rahutust. Ta tahtis Aija kätt puudutada, tunda tema õla soojust oma põse vastas ja võtta

sõrmede vahele tumedad juukselained, aga samal silmapilgul, kui ta sellele mõtles, hakkas tal häbi oma soovi pärast.

«Kui kaua sa siinkandis töötad?» küsis Aija.

«Paar nädalat.»

«Ja pärast?»

«Lähen Gaujale parvi tegema.»

«Kas sul kodus ei ole midagi tegemist?»

«Ei, ma võin olla, kus mulle meeldib ja kui kaua tahan. Keegi ei oota mind.»

«Sa ei mõtle veel kuhugi paigale jääda?»

«Mis mõtlemisest kasu? Elan niisama edasi. Kui tuleb mõni juhus, teised olukorrad, eks siis mõtle. Kõige toredam, et võin ise oma elu üle otsustada, — kuidas meeldib, nõnda elan. Aga sa tead seda isegi, sul on samasugune olukord.»

«Jah, kas pole imelik, kui mõtelda, et mitte väga ammu me olime veel . . . et meil olid vanemad ja pidi mõtlema, mis nemad ütlevad, mida ütleb keegi teine. Nüüd peab oma peaga mõtlema, iseendalt nõu küsima. Aga kas me sellepärast ei mõista elada?»

«Elu õpetab oma jalgel seisma. See on niisama nagu ujumisega: kui sügavust kardad ja kogu aeg teisest kinni hoiad, siis ei saa iialgi selgeks. Kord tuleb kõigist tugedest lahti lasta ja vette viskuda, siis ongi kunst käes.»

. . . Ei tea, mis ta teeks, kui prooviks teda suudelda? . . .

Niipea kui ta oli nõnda mõtelnud, tekkis tal soov ja vajadus seda teha. Ja äkki kahtlus: aga pärast?

«Kas ta kardab või ei soovi?» küsis Aija pilk. Temal ei olnud mingeid kahtlusi. Tekkis vaikus, nii sügav, et kõrvus hakkasid helisema olematud helid ja varjatud mõtted rändasid videvikus ühelt teisele, kohtusid, said üksteisest aru ja tõmbusid ehmunult tagasi, kutsudes järgnema ja õhutades esimest sammu astuma.

«Aija ei ütleks midagi, kord me juba tegime nii . . .»

«Janka on vist kõik unustanud, mis varem oli . . .»

Kuidas see küll erutas ja kütkestas, kiskus inimese välja igapäevasest meeleolust, pitsitas südant magusa valuga! Kui ainult teine ütleks ühe sõna, vähemalt naerataks häbeliku kutsega . . . Aga nad vaikisid, olid totruseni kohmetud ja kartsid end liigutadagi. Kui Janka kerge ohkega üles tõusis, et ära minna, mõjus see nagu maavärin — nii sügavalt olid nad endasse süüvinud ja oma mõtetes sellest toast nii kaugele kandunud. Selline võis olla esimene heli, mida igaviku väljadel kuulis esimene kuulmisvõimega olevus. See oli läheduse kutse — selle läheduse, mis täna õhtul neid mõlemaid, nii Jankat kui Aijat, hõlmas päikeselise, sooja sumuna. Niipea kui nad olid sellesse

sumusse sattunud ja järsku oma lähedust tundnud, olid nad tegelikult juba selle võimuses, ning ainult mälestused inimühiskonna kommetest ja omaenda eluviisist takistasid neid seda uut olukorda aktiivselt ja avalikult tunnistamast. Nad teadsid, et see tunnistamine on paratamatu, et see tuleb kätte varem või hiljem ning ainult oma tahtega ei saa nad sellega ülearu kaua viivitada, kuid kogu eelnev elu oli neile peale surunud teatud rütmi, tegevuse astmelisuse, ja seepärast pidid nad selles lähenemisprotsessis mitu faasi läbi tegema. See, mis tãna õhtul toimus, oli ainult algus, esimene tiivalöök suurest ning ilusast lennust — aga juba praegu nad teadsid, kuhu kunagi välja jõuavad.

«Vaja magama minna. Homme tuleb vara üles tõusta . . .» ütles Janka ja surus närviliselt, tugevasti Aija kätt. Aija tõusis üles, ja tegemata vähimatki katset oma kätt Janka kohmetust haardest vabastada, tuli temaga ukse poole kaasa. Kui nad vanast riidekapist mööda läksid, oli vaheruum nii kitsas, et nende õlad suruti kokku ja nad pidid külitsi edasi astuma. Aija juuksed puutusid Janka põse vastu, Janka tundis nii lähedal-lähedal tüdruku hingeõhku, ja midagi mõtlemata, midagi küsimata ja endale vastamata haaras järsku Aija käsivarrest ülalpool küünarnukki kinni ja tõmbas ta enda vastu. Ta tundis, kuidas Aija keha pingule tõmbus ja ta justkui eemale põrkas — võib-olla üllatusest, harjumusest või naise sissesündinud tõrjumisinstinktist, võib-olla Aija ka mõtles sel hetkel midagi, pidas maha kiire võitluse, kuni taipas, et see, mis toimub, on õige, oodatud ja lubatud, — siis oli see juba möödas, ning vaiksena, õrnana ja järeleandlikuna surus ta end Janka vastu. Janka suudles teda üks kord ja veel palju kordi, ja ta ei tahtnud enam ära minna. Areldi, veidi kohmakalt vastasid Aija huuled. Lõpuks Janka toibus ja läks kiiresti uksest välja. Ta kuulis riivi kolksatust ning ohkas sügavasti, õnnelikult. Tal oli hea.

Sirelid lõhnasid ja maa auras sooja hõllandust, pimedusest kostis lindude ja putukate häälitsusi.

Kui kaardimängijad viimase partii lõpetasid ja maja vaikseks jäi, ei olnud kaks inimest veel uinunud. Nad ei saanud hommikuni und.

3

Järgmisel hommikul, kui parvetajad tööle läksid, viivitas Janka meelega ja jäi viimaseks. Ta tahtis Aijaga kohtuda, teda teiste kuulmata teretada ja kindlaks teha, kuidas eelmise õhtu sündmused on tüdrukule mõjunud. Tal endal oli üsna imelik tunne. Justkui rahutus, hirm, häbi või kahtlus — midagi meeldivat ja magusat, kuid samal ajal ka ohtlikku lainetas nüüd tema rinnas.

Sel ajal kui Janka aega viites töömeeste toas oma veesaapaid puhastas, oli Aija vaadanud, kuidas parvetajad jõele lähevad. Jankat polnud teiste hulgas näha, järelikult on ta veel kodus. Aija võttis luua ja läks töömeeste tuba koristama.

«Sa ei lähe veel tööle?» küsis ta.

«Küll jõuan teistele järele,» vastas Janka.

Mõlemal oli piinlik, nad ei julgenud teineteisele otsa vaadata.

«Kas need on sinu asjad?» küsis Aija, näidates Janka asemele, kuhu olid pandud tema kraamikott, sööginõud ja peatsi kohale naela otsa riputatud must käterätt, — samuti nagu teised parvetajad, magas ta põrandal õlesasi peal.

«Rohkem mul ei ole,» naeratas Janka. «Igal ajal võin oma voodi võtta ja minema kõndida. Nii, nüüd on korras. Peab jõe äärde traavima, enne kui peremees tuleb.»

Päevavalgus, päikesesära hajutavad nii mõnegi saladuse. Aija oli lähedal, niisama tore ja ihaldusväärne kui õhtul, kuid Janka ei tundnud praegu vajadust teda suudelda. Oli meeldiv teada, et ta on võinud seda teha ja võib veelgi, igal ajal. Kuid praegu Aija lähedus ei erutanud, ta ei olnud enam tagasitõrjumatu. Kui Aija ootas, et Janka eilset kordaks, siis pidid suured aknad ja lähedal asuv õu, kus majarahvast liikus, Janka tagasihoidlikkust õigustama.

«Nõndaks . . .» ütles ta välja minnes. «Nägemiseni õhtul.»

Aija hakkas tuba pühkima. Põrand oli pori ja õlgi täis kantud, igal pool vedeles konisid.

. . . Tol päeval töötas Janka hoolega ja võttis kaaslaste jutuajamisest osa. Ajuti ta isegi unustas Aija. Õhtul ootas teda väike meeldiv üllatus: tema kare linane käterätt oli puhtaks pestud ja lebas aseme peatsis väikesel padjal ilusti kokkupanduna. Jankal patja ei olnud. Sööginõud, teekruus ja emaileeritud kauss olid üle uhetud, nuga ja kahvel läikima hõõrutud ja õlgedest aset kattis teab kust ilmunud kodukootud tekk. Kui ta oma kotti

vaatas, oli sealt kadunud must pesu ja vanadel sokkidel polnud enam kandades näha suuri auke.

«Hm . . .» ütles ta ja mõtles jälle Aija peale. Mingeid mägesid polnud paigast nihutatud, ainult pisiasi, väike tähelepanu, kuid seegi vähene tekitas kodususetunde — ja just see oli Jankal kaua aega puudunud. Rohkem kui kunagi enne tundis ta nüüd, mida tähendab naise hoolitsus, milline võlu peitub vaikses hooles ja mispärast need, kes on kodukolde mugavusega harjunud, ei saa enam ilma selleta läbi.

Kas see oli kõik? Oh ei, Aija silmad nägid alati, mis tal puudub, ta teadis, et leib ja piim tüütavad ära, kui neid peab nädalate kaupa sööma, ning tema kambris leidis Janka alati mingit sooja sööki pererahva laualt. Aija ei pidanud seda salaja võtma, sest tädile oli juba järgmisel hommikul räägitud, et see parvepoiss on samahästi kui oma inimene ning Aijat palju aidanud teel kodumaale. Võib-olla hoolitsev tädi oli rohkemgi taibanud ja kohe selle sõpruse tähtsust hinnanud. Õhtuti lubas ta Aijal hilised talitused teiste hooleks jätta ja kellelgi ei tulnud pähe imestada, et Aija nädala keskel pühapäevariided selga pani. Ka Janka ei imestanud selle üle, tal ainult hakkas häbi oma kulunud riiete pärast — Aija kõrval nägi ta välja liiga lihtlabane. Kas Aija selle pärast nina kirtsutas, temale midagi ette heitis? Ei, sõber, nüüd näed isegi, kui suur on minu kiindumus. Olgu ma ise kui peen tahes ja olgu sina kuitahes lihtlabane ja hall — mulle oled sa ikka armas.

Kas Janka seda ei näinud ja kas see talle ei meeldinud? Meeldis küll, ja kuidas veel! Sellel pisitillukesel välisel asjaolul oli suur psühholoogiline tähtsus: Janka iseteadvus ei hõljunud enam kõrgel, tema halluse kõrval kasvas Aija väärtus, Janka kahanes enda silmis väiksemaks — ja nüüd olid nad võrdsed.

Keegi polnud kunagi Janka eest nõnda hoolitsenud nagu nüüd Aija. Muidugi oli ka ema teda armastanud ja alati näinud, mis tal puudub, kuid Janka polnud tal ainuke, ema hool väljendus ühtemoodi kõigi laste suhtes, võib-olla ainult Ingu vastu palavamalt kui teiste puhul, sest Ingu oli tema esiklaps ja lemmik. Seevastu Aija valmistas sellise privilegeeritud olukorra üksipäini temale; esimest korda elus tundis ta, et teda hellitatakse, ja see meelitas teda. Parvetajate hulgas ja naabertaludes oli palju noori poisse, kes polnud karvavõrragi Jankast halvemad, aga kas Aija neid nägi, kas tal jagus lahket naeratust veel kellelegi teisele? Ei, tema jaoks oli maailmas olemas üksainus, ainult Jānis Zītars, teisi polnud talle vaja.

Aija oli kahekümneaastane, sale, tal olid ilusad õlad, oma mustade juuste ja pruunika nahaga meenutas ta pisut mustlannat. Kas on siis ime, et Janka tuld võttis?

Jānis Zītars hakkas pead kaotama.

4

Laupäeval tuli firma kassiir ja maksis parvetajatele palga välja. Mõned riialased, kellel oli linnas väljavaateid paremale ja pikemaajalisele tööle, korjasid kohe oma kimpsud-kompsud kokku ja sõitsid minema, öeldes: «Nägemiseni järgmisel kevadel!» Siiajääjad klappisid raha ja saatsid ühe noorema poisi viina järele. Kuigi kõrtsini oli mitu kilomeetrit, jõudis käskjalg peagi tagasi ja suures peretoas hakkasid kohe klaasid kõlisema. Kaardimängijad seadsid end väiksema laua ääres sisse ja pärast iga partiid kustutasid janu napsiga.

Janka teadis, mida nüüd on oodata: alguses mängitakse santiimide peale, siis panused kasvavad ja lauale ilmub paberraha. Selleks ajaks kui mõni on kogu nädala teenistuse kaotanud, on viin joodud, kuid isu pole sugugi otsas. Seesama kärme poiss läheb teist korda kõrtsi ja teda oodates hakatakse vanu arveid klaarima. Valjud sõnad, nägelemine, võib-olla isegi kaklus ja lõpuks täisklaaside taga äraleppimine. Aga esmaspäeval ei ole mõnel enam midagi hamba alla panna. Häbelikult ja tusaselt otsivad nad üles rahakamad kaaslased: «Vanapoiss, kas sa ei saaks laenata mõne lati? Laupäeval annan tagasi . . .»

Ja jälle terve nädal raske töö, niisked rõivad ja kipitavad käed, mehine otsus mitte kunagi enam juua ega raha peale kaarte mängida . . . ja lapsik vanadele nõrkustele järeleandmine, niipea kui raha jälle taskus.

Magamisest ei maksnud palgapäevaöödel mõteldagi, veel raskem oli aga kainena purjus meeste mõttetut vada ja mängurite närvilisi hüüatusi kuulata.

«Ma lähen metsa vaatama, kas ei saa ehk pootshaagivarsi,» ütles Janka pärast õhtusööki.

See oli ainult ettekääne, et kaaslaste juurest minema pääseda. Jankal polnud mõtteski metsa minna, vana pootshaagivars kõlbas veel küll, ja kui selle ära murrab, eks siis võib tööajal uue otsida. Ta sammus jõe äärde ja hulkus kaldal, kuni läks pimedaks. Mõnikord istus ta kuhugi maha ja püüdis mõtelda, mida sel suvel võiks teha, milliseid võrke oleks vaja sügispüügiks muretseda ja kui kaugel on Kārlis oma majaehitusega. Samal

ajal ei saanud ta märkamata jätta, et vesi jões on juba puhtaks ja läbipaistvaks muutunud, põõsad lehte läinud ja õhk täis lõhnu. Vastupidi looduse elurõõmsale kirevusele muutusid tema mõtted järjest raskemaks, kippus kallale raskemeelsus, kummaline nukrus ja meeleheide, mille põhjust ta ei teadnud. Jankale näis, et kõik teevad talle liiga, et ta on ohver, kannataja, puuripandud lind, ent ta ei osanud öelda, kes talle liiga teeb, mis teda piinab. Kõige tühisemgi asi võis talle nüüd pisarad silma tuua, pöörast viha tekitada, ent niisama järsku, kui ta oli erutunud, taltus ta jälle, muutus hellaks ja õrnaks, silitas mõnd rohukõrt nii südamlikult, nagu oleks see elav, armas olevus.

«Elada on ääretult raske,» ütles ta endale ühel hetkel, minuti pärast aga tunnistas, et elu on siiski põrgulikult tore asi ja iga silmapilk, mil sa veel hingad, näed, tunned ja tajud, on terve rikkus — rohkem kui küllamäed ja kõige suurem kuulsus. Võib-olla ta oli haige nagu paljud teisedki inimesed, keda sel aastaajal piinab seletamatu rahutus? Võib-olla oli tema erutuse põhjuseks suur, sihitu vabadus, millega ta ei osanud midagi peale hakata? Tal polnud mingeid kohustusi peale nende, mida dikteeris ühiskondlik leping ja võitlus olemasolu eest. Varase nooruse ideaalid olid haihtunud, kuid ta polnud veel leidnud uusi, mis kõlvanuks kogu eluks, ja ta ei teadnud enam ühtegi säärast eesmärki, mida tasunuks saavutada. Ta oli end lahti kiskunud kõigist sidemeist, mis teda teatud kindlate inimestega ühendasid, tühjaks teinud kõik lubadused, mis ta oli andnud endale, teistele ja elule, ning nüüd üksi jäänud. Järsku haaras teda hirm selles üksinduses: tal oli tunne, nagu oleks ta tüürita laev, mida vool ja tuul oma tahtmise järgi merd mööda pillutavad, kuni kusagil juhuslikul rannal maale ajavad.

Ta oli kahekümne kolme aastane. Kevad sosistas tema teadvusele imelist kutset ja miski ei keelanud seda kiusajat kuulamast. Aijast mõeldes Janka ihaldas teda. Jankale ei tundunud, et Aija ise ahvatleb teda, meelitab lõksu, ja ta on nagu joovastunud lind, kes jahimehe vile peale ohtlikule kohale ligineb. Ei, ta kujutles, et initsiatiiv kuulub temale, et tema on jahimees ning targalt, otsusekindlalt piirab üht põiklevat olevust, — kui ta selle kätte saab, siis on temà kasusaaja ega kaota ise midagi. Mida võiski ta ülepea kaotada? Tal ei olnud enam mingeid lootusi, mida hellitada, ega midagi niisugust, mida pidanuks veel ootama. Temast ei saa iialgi muud kui lihtne töömees, iial ei saavuta ta midagi rohkemat, ja selliseks eluks oli Aija üleliigagi hea. Marta Remeša õpib ülikoolis ja varsti on nii kauge, et isegi teretus ei lenda üle maailmalaiuse lõhe, mis neid lahutab. Laurat ei tulnud talle seekord üldse meeldegi, sest tema oli ju abiellunud ja Jankale kadunud.

Koju jõudes jäi Janka õuele seisma. Töömeeste toas suurel laual põles lamp. Tühjad ja täis pudelid, taldrik katkilõigatud hapukurkidega, vorstijupid ja lällavad, nämmutavad hääled . . .

«Kuus latti panka! Jaga rutem!»

Janka läks kööki ja pühkis kaua jalgu. Maja teises otsas valitses vaikus. Seal ilmselt kõik juba magasid. Janka läks Aija kambri ukse juurde ja surus tasa, viivitades käepidet. Uks oli riivi pandud ega avanenud. Siis ta koputas.

«Kes seal on?» küsis Aija.

«Mina, Janka,» vastas ta vaikselt. «Oled sa veel üleval?»

«Oota natuke, ma . . . võtan midagi ümber.»

Veidi aja pärast laskis Aija ta sisse. Ta ise puges kohe tagasi voodisse ja tõmbas teki lõuani.

«Kuhu sa täna õhtul olid kadunud?»

«Jalutasin väljas. Tore õhtu, Aija . . .»

Ta läks akna alla ja jäi sinna seisma.

«Su kaaslased lõbutsevad,» sõnas Aija. «Kas sa ei lähe nende seltsi?»

«Tahaksid sa, et ma lähen?»

«Ei, mis minul . . . Aga täna õhtul ei ole päris julge magada — kolab siin igasuguseid ringi. Ma pidin ukse riivi panema.»

«Aga mina tungisin ikkagi sisse.» Janka naeris sunnitult.

«Sina . . .» Janka aimas, et Aija naeratab, kuigi seda näha ei olnud. «Sind pole vaja karta, sina oled tuttav.»

«Aga kui nüüd keegi veel sisse tuleb?»

«Miks sa riivi ette ei lükanud?»

Janka läks ukse juurde ja lükkas riivi ette.

«Aga kui keegi kuuleb, et me siin räägime?» tähendas ta jälle.

«Räägime tasem. Siia on kuulda, kui keegi köögis käib.»

«Aga siis me ei kuule ka teineteist.»

«Istu lähemale.»

Janka istus voodiservale, otsis Aija käe ja vaikis, mängeldes tema sõrmedega. Et tal oleks mugavam istuda, nihkus Aija seina poole.

«Aija . . .» sõnas Janka mõne aja pärast. Miski jäi nagu kurku kinni, ta pidi kõhatama. «Ma ei tahaks kaaslaste juurde minna.»

«Ära siis mine. Homme on pühapäev, võime hilja ööni juttu ajada.»

Janka kummardus ja suudles Aijat. Ei tulnud jutuajamisest

midagi välja. Ka rabelemist polnud ja Aija ei öelnud «ei». Sest Janka oli nägus poiss ja Aija esimene kallim . . .

Kui nad pühapäeva hommikul ärkasid, liikus köögis juba inimesi ja Janka pidi läbi akna välja minema. Hiljem tegi ta seda sageli: tuli aknast sisse ja läks akna kaudu välja, justkui nõnda ei saaks keegi teada, kus ta öösel oli. Aija ainult naeratas tema ettevaatuse üle. Temale tundus see üleliigne: mis siin varjata, kui kõik nagunii teavad! Ja kas on üldse vaja varjata?

5

See idüll kestis terve nädala. Siis olid kõik puud siinkohal parvetatud ja Jankal polnud Jõekäärul enam midagi teha. Jälle viskas ta oma kraamikoti õlale ja läks koos kaaslastega minema. Viimasel õhtul sai Aija teda niikaugele, et ta tuli pererahva poolele ja sai lähemalt tuttavaks Aija sugulastega. Janka ei taibanud, milleks seda vaja. Peremees ja perenaine olid küll lihtsad ja südamlikud inimesed, kuid Jankale ikkagi võhivõõrad. Milleks vaja nendega sõbruneda, oma perekonnast rääkida ja lõpuks veel lubada, et tuleb neile suvistepühadeks külla? Muidugi oli meeldiv, et tema vastu ainukesena kogu parvetajate salgast sellist tähelepanu üles näidati, aga kas on sellel ka mingi tagamõte? Erandlik olukord, millesse lahke pererahvas teda asetas, sundis üht ja teist mõtlema. Janka mõtles ja muutus rahutuks — tundis, et teda ähvardab miski, millest võib hoiduda ainult järsu, kindla sammuga, kuid seda sammu ei lubanud astuda Aija vaikne, leebe lähedus ja ääretu usaldus. Sõnagagi seda mainimata andis Aija oma rõõmsa, muretu naeratusega mõista, et usaldab Jankat ja loodab midagi, ja Jankal oli kahju neid lootusi petta, Aija usaldust purustada ja näidata end halvemana, kui Aija temast arvas.

«Sa ju kirjutad, kui uuele töökohale jõuad?» küsis Aija.

«Muidugi,» vastas Janka. «Aga sa pead hästi kähku vastu kirjutama, sest ei või teada, kaua ma ühel kohal olen.»

«Kuulsin teie praakerilt, et seal jätkub tööd jaanipäevani.»

«Nii kauaks ei saa ma jääda. Enne jaanipäeva pean olema tagasi rannas noota tegemas.»

Ka viimase õhtu veetis Janka Aija kambris. Kui ta hommikul tahtis jälle läbi akna välja minna, ütles Aija: «Mis sa vigurdad? Näita kord, et sul on julgust, ja mine läbi köögi. Keda sa siin kardad?»

Nõnda ta siis näitas, et tal julgusest puudu ei ole, ja läks

läbi köögi. Aija tädi askeldas pliidi juures. Janka tahtis teretada uljalt, muretult, kuid välja tuli häbelik sosin. Ehkki vana naine vastas teretusele tõsiselt ega tüüdanud Jankat jutuajamisega, tundus Jankale siiski, et tädi saab kõigest aru, näeb temast läbi ja muigab tema kohmetuse üle. Ta lõi silmad maha ja ruttas kähku töömeeste ruumi.

Kui parvetajad minema hakkasid, ütles perenaine Aijale: «Kas sa oma sõpra saatma ei lähegi?»

Aija jättis alustatud töö kohe pooleli ja saatis Jankat Jõekääru talu piirini. Nad jäid teistest tükk maad maha, kuid ei rääkinud peaaegu üldse. Janka mõtles, mida ta peaks tegema: kas suudelda Aijat või mitte? Aija vist ootas seda ja temalegi oleks meeldinud tüdrukut veel kord suudelda — kui ainult väli ei oleks nii lage ja kaaslased tagasi ei vaataks. Lõpuks, valinud soodsa silmapilgu, kus kaaslased millegi üle sõnelesid, kaisutas ta Aijat, suudles kiiresti ja ütles: «Nägemiseni! Enne kojusõitmist tulen veel sulle külla!»

«Ma ootan sind!» vastas Aija naeratades. See oli hea, et Aija tundeliseks ei muutunud ega silmi ei vesistanud. Mõne sammu järel vaatas Janka tagasi ja ähvardas naeratades hoiatavalt sõrmega. Aija vastas talle samuti, nad pahvatasid korraga naerma ja tõttasid naljatleva rutuga minema — kumbki omale poole.

Gauja jõel tegi Janka tööd mai keskpaigani. Siis sai ta viimase palga ja kinkis oma pootshaagi ühele töökaaslasele. Veesaabastel olid tallad läbi kulunud, ka tööröivastest polnud suurt midagi järele jäänud. Kuid Janka taskuraamatu vahel seisis kevadise teenistuse jääk — kakssada latti. Kena summa! Kui sellele juurde arvata raha, mis Kārlisele laenatud, siis säärase «kapitaliga» võis juba midagi peale hakata. Üks meheosa noodas läks maksma oma kolmsada latti. Ülejäänud raha eest võiks pruugitud võrgupaadi osta ning muretseda mõned vimmavõrgud. Paari aasta pärast võib vana Galdiņšiga juttu teha Miķelise maja äraostmisest.

Nõnda unistades sammus Janka tagasi Jõekääru poole. Tal ei olnud mingit kindlat plaani, milleks ta selle liigse tee ette võttis. Ta oli küll lubanud Aijat enne rannaküllа sõitmist külastada, kuid poleks eriline õnnetus, kui saadaks ainult kirja: «Palju tegemist, aega vähe — ehk kohtume teine kord . . .» Aga kuna aega oli küllalt ja pärast kuudepikkust rasket tööd üsna mõnus paar päeva vabalt logelda, lubas Janka kerge südamega endale selle väikese puhkuse.

Jõekäärule jõudis ta õhtu eel. Aija oli läinud poest ajalehti tooma. Üle tunni aja rääkis Janka perenaisega, kes oli tema

vastu niisama heasoovlik ja lahke kui varem. Nähes, et Jankal hakkab igav, viis ta noormehe Aija tuppa ja tõi mõned raamatud: «Lehitsege, siis läheb aeg ehk rutem. Te ju jääte ööseks meile?»

«Kui ära ei aeta . . .» vastas Janka naeratades.

«Mis jutt see olgu!» Ka perenaine naeratas ja jättis ta üksi.

Varsti tuli Aija koju ja nüüd ei tundnud Janka end selles majas enam üleliigsena. Õhtusöök toodi talle sinnasamasse Aija kambrisse ja keegi ei küsinud, kuhu talle ase teha, — küllap see oli loomulik ja igaühele mõistetav, et ta jääb ööseks Aija juurde. See lihtne vaatenurk meeldis Jankale ja ta tundis ennast hästi.

Hiljem, kui majas valitses juba suveöö vaikus, ütles Aija:

«Ei tea, mis nüüd saab . . .»

«Millest sa mõtled?» küsis Janka.

«Niisama. Me peaks lõsiselt rääkima. Kõik niikuinii teavad ja tädi ütleb, et meil ei maksaks venitada.»

Janka vaikis. Siis Aija jätkas:

«Ega meil ju suurt vaja ole. Kui mõlemal ainult on tahtmist, siis kõik muu on tühine. Eks teisedki alusta vähesest . . . Kui onu ei oleks mu vanemate maja ära müünud . . . ja kui sulle meeldiks maatöö, siis me oleks võinud praegu sinna elama minna. Jõekäärule sa muidugi ei taha jääda?»

Ta rääkis nii rahulikult, sügava veendumusega, et Janka mõistab ja tunnistab tema mõtted õigeks, et kui Jankal olekski mõningaid vastuväiteid või oma plaane olnud, ei oleks ta enam võinud neid kuuldavale tuua. Sa oled nii ja nii teinud, meie vahekord ei jäta kellelegi kaksipidi arvamust — selle peale ei tasu enam sõnu raisatagi. Kõik on selge ja arusaadav, loomulik ja lihtne, ning niisama loomulik ja lihtne on see, mis nüüd peab järgnema. Keegi ei imesta selle üle, aga kui sa tahad teisiti talitada, siis ei pääse imestusest ja hukkamõistust. Kõige tähtsamast küsimusest — kas Janka üldse kavatseb abielluda ja teda oma naiseks võtta — läks Aija mööda, sest sellel oli puhtformaalne, väline tähtsus ning kahel inimesel, kes on nii lähedased, ei saa säärastes pisiasjades erinevat arvamust olla.

«Kas poleks parem sügiseks jätta?» ütles Janka. «Ma teeniks veel juurde, oleks kergem alustada.»

«Sügiseni on . . . raske oodata.»

«Arvad?»

«Ega sa ometi soovi, et ristsed ja pulmad on ühel ajal . . .»

Seda polnud Janka üldse ette näinud.

«No siis küll . . .» vastas ta Aijale.

«Homme võime sõita perekonnaseisuametisse,» ütles Aija. «Tunnistajatest mõtleme hiljem.»

Janka elas Jõekäärul veel kaks nädalat ja selle aja jooksul harjus täielikult oma uue olukorraga. Seejärel nad abiellusid. Pulmad olid vaiksed ja lihtsad. Kahe päeva pärast sõitis Janka koos oma õnnest särava noorikuga mereranda.

6

Nende tulek äratas suurt tähelepanu mitte ainult Zītarite perekonnas, vaid kogu ümbruskonnas. Jankale ei meeldinud see põrmugi. Iga kuigivõrra tuttav inimene pidas oma kohuseks teda küsitleda, tüüdata poolirooniliste õnnesoovidega, õigel ja valel kohal rõhutada Janka uut perekonnaseisu. Üldine arvamine oli, et ta on abiellumisega suure rumaluse teinud, mida hiljem kahetseb. Kõige lähemad inimesed, kellel oli tõepoolest huvi tema elu vastu, pidasid teda kadunud inimeseks, justkui oleks ta ootamatu abiellumisega enda põhja viinud ja kõik sillad tulevikku põletanud. Kõrtsmiku pere vangutas mõtlikult pead ja Mārtiņš lausus: «Kas ma ei öelnud, et temast õiget nahka ei saa! Näete nüüd isegi!»

Mīcele paistis, et lellepoeg on enda läätseleeme eest maha müünud, ning sellega ühenduses väljendas ta palju tarku ning põlglikke mõtteid naisterahva väärtusest, unustades, et ka ta ise on naine. Ernest nägi kõiges ainult labast külge ja oma küünilisi märkustega ajas Jankal südame läikima. Elza arvas, et kõik on Aija tegu, aga ärgu see plika mõtelgu, et Klaņģised säärase salakavala võõra inimesega mingit suurt sõprust hakkavad pidama. «Vaene vennas, kus tal küll aru oli!»

Siis ütles Jānis Zītars oma naisele:

«Kui nad on nii uhked ja upsakad, siis oleme meiegi samasugused. Ma palun sind, ja jäta see endale igaveseks meelde: ära püüa nende poolehoidu võita, ära ole kõrk, aga oma uhkusest ära ka lahti ütle!»

Oma kibestuse ja trotsiga võis ta ju niiviisi öelda, kuid Aija oleks küll meelsasti uute sugulastega hästi läbi saanud, kui see ka mõningaid ohvreid oleks nõudnud. Mis see siis ära ei ole: teha alandlik nägu, veidike sugulaste tujudele järele anda ja lõpuks saavutada heatahtlik andeksandmine, kuigi pole midagi, mida andeks anda. Janka ei tahtnud sellest kuuldagi: «Kui olen seni ilma nendeta läbi saanud, siis saan ka edaspidi.»

Ta üüris jälle Galdiņši Miķelise maja ning esimesel püha-

päeval läks koos Aijaga Soosaarele. Seal ei imestatud sugugi nende üle, ei olnud vaja kuulata kaastundlikke ohkeid ega ülitarku nõuandeid. Väike Andri oli oma hälli õele üle andnud.

«Tahtsime talle nimeks panna Sarmīte, aga Aija on samuti ilus nimi,» ütles Kārlis.

«Ei,. Sarmīte kõlab paremini,» kinnitas Aija. «Kui minul kunagi tütar tuleb, siis panen kindlasti nimeks Sarmīte.»

«Kas ei võiks panna mõlemad nimed?» tähendas Janka. «Aija Sarmīte, Sarmīte Aija — mõlemat moodi tore.»

Lõpuks jäädigi selle juurde ja Soosaare uus võsu sai kaks nime.

Kevadel oli Kārlis kārjamaa ümber teivastest aia teinud ja koplis oli nüüd kaks lehma. Väiksemas aedikus rõhkis suur emis põrsaperega. Uuel laudal olid seinad juba püsti ja ühele poole tõrvapapist katus peale löödud. Elutoa ja köögi sein oli lubjatsemendiseguga üle krohvitud ja tapeediga kaetud.

Sügiseks peab veel mõne toa juurde tegema ja maja väljastpoolt papiga üle lööma,» arutas Kārlis. Vennad kõndisid ümber kartulinurme ja viljapõllu, läksid alla jõe äärde ja vaatlesid rohetavat heinamaad. Inimese töö oli siin lausa nõidusega hakkama saanud: hapud taimed kadusid vähehaaval, andes aset ristikule ning maitsvale peenele heinale, rohi oli tihe ja rammus. «Eks näe, kuidas ristikut välja annab,» sõnas Kārlis. «Ehk saab veel ühe lehma võtta. Kevadel jäi heinu üle.»

Ta kõhkles pisut, enne kui jätkas: «Sul on nüüd oma elu... Läheb raha vaja. Sellest, mis sa mulle andsid, on pool veel alles. Teise poolega tuleb küll veidi oodata... ehk sügisel...»

«Sa ütled, et heina jätkub veel ühele lehmale?» katkestas Janka teda. «Miks sa siis ei osta kolmandat lehma?»

«Ehitamine...»

«Ja raha seisab sukasääres kasutamata,» imestas Janka. «Sa oled imelik inimene. Tead, mis ma sulle ütlen: muretse veel üks lehm ja las see olla Elga jagu, seni kui ta siin elab. Ülejäänud raha ma enne ei nõua, kui on tõeliselt vaja. Praegu ei ole mul midagi tarvis. Ja sa ei tohi mulle neid santiime tagasi toppida, seni kui sul endal on vaja. Kas Elza lärmi ei tõstnud, kui Elga veskile tagasi ei läinud?»

«Moepärast veidike torises.»

Ja nii see jutt neil arenes. Soosaare kohal paistis päike, puurides askeldasid kuldnokad, majast kostis laste häälitsusi. Siin kadus Janka masendus ja nukrus, mis olid teda kogu aeg rõhunud, sestsaadik kui ta oli oma elus esimese kindla sammu iseseisvuse poole astunud. See, mis ta oli teinud, ei tundunud talle

enam nii imelik kui varem. Miks? Ainult sellepärast, et siin oli ta kohanud inimesi, kelles tema samm ei äratanud imestust ega egoistlikku kahetsust. Siin saadi temast aru, tunnistati tegu õigeks ja vajalikuks ning sisendati talle seda tervet, loomulikku julgust, milleta ükski võitlus pole võimalik. Koju tagasi läks ta püstipäi. Kui Marta Remeša tee peal vastu tuli, punastas ta ainult üsna kergelt, märgates uurivat pilku, millega Marta Aijat vaatles.

«Kadunud, omadega läbi oled sa, Jānis Zītars!» näis ütlevat Marta kohmetu naeratus. «Kui sul ongi südames mingi helgem tung, siis nüüd on see argipäeva ja perekonnamurede alla maetud. Nüüd ma tean, et sinust ei saa mitte midagi...»

Ja mitmeks-setmeks aastaks kadusid tema teadvusest Jānis Zītarsi kuju ning mälestused temast. Janka ei olnud seda väärt, et temast mõeldaks ja vaimusilmas tema elu jälgitaks. Marta unustas Janka, ei mõelnud temast senikaua, kuni Janka äkitselt tõestas, et miski pole kadunud. Aga see toimus hiljem. Praegu algas argipäev ning hall töö Janka ja kõigi teiste Zītari laste elus. Võib-olla ainult Ingu seisis veel sellest argipäevast väljaspool, kuid teda peeti surnuks, seepärast perekonna saatuste hindamisel ei tuletanud keegi meelde vana meremeeste perekonna viimast meremeest.

Üheteistkümnes peatükk

1

Väikeses rannikulinnas sadas esimest lund. Varem see polnudki linn, ainult alev, laiemalt tuntud oma merekooliga ja paljude laevajuhtidega, kes siit pärit. Pärast sõda merekool enam ei töötanud, ja koos sellega oli linn kaotanud tubli osa oma varasemast romantikast. Vahel harva randusid siin suvel mõned kaubaaurikud, et võtta peale propse ja palke, kindlatel päevadel sõitis väike reisilaev, talvel aga toimus liiklus ainult kitsarööpalise raudtee kaudu. Vaikne, unustatud koht, ilma eriliste tulevikuväljavaadeteta. Aga kui ühel kohal ei ole tulevikku, siis muutuvad selle elanikud vähenõudlikeks, lepivad olevikuga ning lohutavad ennast möödunud päevade hiilguse meenutamisega. Rahutumad ja nõudlikumad lähevad võõrsile oma kuldvillakut otsima.

Mõni tuleb kibedalt pettununa koju tagasi, teine leiab otsitava ega tule enam kunagi siia, need aga, kes on kohale jäänud, ajavad isade alustatud igapäevast vagu edasi ning ei murra pead raskete mõistatuste kallal. Igaüks on omal ajal pisut rahutu, loodab ja unistab, kuni tegelik elu unistuste viljatuse paljastab. Seejärel muutuvad nad rahulikeks ja tublideks kodanikeks: viivad võrke merre, harivad maad ja kasvatavad uut põlvkonda, kes pärib nende töö, vähenõudlikkuse ja igatsuse.

Ja nüüd sadas lund. See tähendas, et on hilissügis, novembri keskpaik, ja liinilaev katkestab oma sõidud kuni kevadeni. Linnal on üks tähtis sündmus vähem ja tema argipäev muutub veel vaiksemaks ja igavamaks kui suvel. Lund aga sadas nii kalurihurtsikutele kui ka talumajadele piki kogu mereranda, kuulutades peatset vaikust kaldal, tühje vabede ridasid ja väljasurnud nurmi, kus kündjal pole enam midagi teha. Kalurid hakkavad katkisi võrke parandama. Mõnes majas, kus pole veel ketramist unustatud, otsivad naised voki välja ning toovad aidast tuppa kangasteljed, teisal aga ei tehta sedagi, sest tänapäevainimene ei taha masinatega võistelda. Mardipäeval ehk liigub kusagil ringi mardisantide kamp, teeb veidi nalja ja lärmi.

Kas te mäletate veel Kurzēni Lilijat, noort tüdrukut, kes 1915. aasta suvel juhtus sõitma ühel laeval Zītari Inguga — tol korral kui Ingu läks Arhangelskisse? Riias, Daugava kaldal, jätsid nad hüvasti ja ütlesid teineteisele: «Nägemiseni!» Nüüd oli kätte jõudnud 1926. aasta — ja nad polnud üksteist aastat teineteist näinud. Viimase kirja oli Lilija Ingult saanud 1917. aasta suvel. Seejärel oli Ingu merele sõitnud ega kirjutanud enam. Hiljem oli Lilijale räägitud, et Ingu laev läinud kõigi inimestega põhja, teised aga ütlesid, et olid Ingut kohanud pärast laevahukku Inglismaal elusana ja tervena. Lilija ei teadnud, keda uskuda, keda mitte, aga kuna inimene meelsamini lepib kahtlase lubadusega kui lootusetu tõega, siis haaras temagi kinni sellest versioonist, mis talle rohkem meeldis. Ingu oli lubanud tagasi tulla ja ühe noorpõlveunelma teoks teha, nad mõlemad olid teineteisele esimesed, ja Lilija polnud oma teist veel kohanud. Seepärast ta ootas sõjaajal, mil ühendusepidamises rahvaste vahel valitses suur segadus, Ingu pikk vaikimine ei äratanud temas mingeid kahtlusi: ta on ehk kirjutanud, kuid kirjad on teel kaduma läinud, ja kuna vastust ei tulnud, siis Ingu mõtles, et Lilijat polegi enam siin, seepärast ei kirjutanud. Hiljem, kui olukord joonde sai, aga Ingult polnud endiselt mingit teadet, leidis Lilija tema vaikimisele teise seletuse: Ingu ei taha enne koju tulla, kui on lõppenud sõjaväeteenistusse kutsumise aeg. Ta ootab, kuni saab kolmkümmend aastat vanaks, ja alles siis tuleb tagasi — nii olid teinud paljud teisedki meremehed. Kogu sõjaaja olid nad merd sõitnud, allveelaevade ja miinide ohud üle elanud, ning nüüd ei tundnud vähimatki soovi vaba meremehe-elu vahetada sõjaväekasarmute vastu, asugu need kas või kodumaal.

Ent jõudis kätte ka see aeg, kus Ingu sai kolmkümmend täis, ent teda polnud ikka veel. Aastad veeresid edasi, kevad lõppes, algas suvi, ning üha sagedamini tuli Lilijal kuulda omaste küsimusi: «Kui kaua sa mõtled nõnda elada? Keda sa veel ootad?»

Lilija ise teadis, kes see oodatu on, kuid ei rääkinud sellest kellelegi. Ja keegi vist ei aimanudki tõelist põhjust, miks see nägus naine pole abiellunud. Võimalusi olnuks küllaga. Lilija oli niisama nõtke ja liikuv kui varem, koos iseseisva eluga oli ta omandanud ka väärikuse, mis tulenes sõltumatusetundest. Tal polnud tarvis kerjata ei inimeste lahkust ega austust. Lilija ainuke vend oli sõjas surma saanud, isa surnud Saksa okupatsiooni ajal ja mõni aasta hiljem oli kopsupõletik ka ema hauda viinud. Nüüd olid Lilija päralt nii vanemate maja kui ka kalapüüsed. Juba isa eluajal oli tal tulnud majapidamise eest hoolitseda, sest ema oli haiglane ja mehele halb abiline. Nõnda oli Lilija varakult harjunud iseseisvalt tegutsema. Üksi jäädes hakkas ta alles mõistma, kui väärtuslik oli see elukool, ja ta ei näinud põhjust, miks peaks ta oma sõltumatusest loobuma kellegi võõra inimese kasuks — mehe pärast, keda ta pole oodanud ega kutsunud.

Aga mehed tulid ka ootamata ja kutsumata, pakkusid oma kätt ja kohmetasid, kui see noor üksik naine nende õnnestavad pakkumised tagasi lükkas. Mõned liginesid suure iseteadvusega, olles veendunud, et nad on tagasitõrjumatud; teised kujutlesid, et nad ohverdavad ennast õilsalt, päästes küpse neiu vanapiiga saatusest ja andes Kurzēni majale peremehe; kolmandad püüdsid tema nõusolekut võita alandliku visaduse ja mangumisega.

Miks ta ütles kõigile ei? Kas mõned kosilastest polnud tublid, nägusad mehed, head töötegijad ja korralikud inimesed? Missugust tal küll vaja oli, kui nii suurest kosilaste hulgast ei suutnud õiget välja valida? Viimati ei tea ta isegi, mida tahab?

Lõpuks jäi Lilijagi mõttesse — siis, kui ta ise sai kolmkümmend täis, kuid Ingu Zītars polnud endast ikka veel elumärki andnud. Võib-olla Ingu tõesti ei tule enam kunagi? Võib-olla Ingu pole enam üldse maailmas ja ta ootab olematut?

Möödus veel üks aasta ja Lilija märkas üht meest. Varem

polnud ta seda meest näinud, ehkki too elas siinsamas juba kümme aastat ja Lilija oli teda peaaegu iga päev kohanud. Mehel oli nimelt linnas kauplus, kus Lilijagi käis sisseoste tegemas ja posti ära toomas. See oli August Līcis, seitse aastat Lilijast vanem, mitte eriti rikas, kuid vaene ka mitte; mitte eriti ilus, kuid üsna meeldiv, ja peaasi — tõsine ning töökas mees. Sel suvel hakkas ta Kurzēni majas käima, ja Lilija sallis teda palju rohkem kui teisi, kes olid samasuguste kavatsustega siia tulnud. Mõnikord läksid nad koos peole ja Līcis oli juba paaril korral tähendanud, et jõulu ajal oleks kõige sobivam pulmi pidada. Lilija ei öelnud ei jah ega ei. Sügise poole muutus Līcis kärsitumaks, sest tahtis uuel aastal poodi laiendada ja tal oli majja perenaist vaja. Ent Lilija palus veel aega järelemõtlemiseks.

Ja nüüd sadas märga esimest lund. Tee uppus porri ja Lilijal polnud tahtmist täna linna ajalehe järele minna. Võib-olla oli süüdi halb ilm, võib-olla miski muu: mõtlemisaeg lähenes lõpule, iga päev võis oodata Līcise küsimust (sõrmused oli ta juba ära ostnud), aga Lilijal polnud vastus veel valmis.

All heinamaade taga lainetas meri. Kui see ei oleks nii suur, siis võiks mõelda, et see on järv, sest siinsel rannal polnud luiteid ega laia liivaleedet. Nukralt hõiklesid kajakad, lenneldes kirjus parves koos varestega.

«Ei, ma ei lähe poodi,» otsustas Lilija.

Hilja õhtul hakkas koer õues haukuma. Aga kohe jäi ta vait, sest tundis tulija ära, ja kohe kõlas uksel julge koputus.

See oli Līcis, läbimärg ja külmunud. Eeskojas kiskus ta kalossid maha, pühkis märga nägu taskurätiga ja järgnes Lilijale, kes oli ta sisse lasknud, suurde tuppa.

«Teie veel nõnda hilja . . .?» sõnas Lilija.

«Tõin teile ajalehe,» ütles Līcis ja ulatas Lilijale lehe.

«Ajalehe pärast poleks küll maksnud nii hirmsa ilmaga välja tulla,» naeratas Lilija. «Küll ma hommikul oleks kätte saanud.»

«See on õige, aga mul oli veel mõni põhjus, miks ma selle käigu ette võtsin.» Līcis ootas hetke, kas Lilija ei küsi põhjuste järele, siis jätkas: «Sõidan täna öösel Riiga, seepärast tahtsin rääkida. Ehk on vaja midagi tuua?»

«Kas kirja ei olnud?» küsis Lilija. «Ma ootan onutütrelt vastust.»

Ta teadis, et ka Līcis ootab vastust ja tuli täna selle järele — see Riia-sõit on vastusega seotud. Tahab ehk Riiast midagi pulmade jaoks osta või loodab, et Lilija sõidab kaasa?

«Andke andeks,» naeratas Līcis. «Ma oleks peaaegu unustanud.»

Ta kobas taskutes ja tõmbas välja kirja.

«Onutütrelt see küll ei ole,» jätkas ta. «Aga ega kiri seepärast vähem väärt ei ole, ja sellise külakosti eest olen ma küll väikese tasu ära teeninud.»

Ta hoidis kirja tahapoole sirutatud käes ja õrritas:

«Kas tasu saab või ei? Te teate, mida ma ootan.»

Lilija punastas.

«Kust mina tean? Te võite oodata ei tea mida.»

«Ei, ainult ühte. Kas te ütlete mulle seda, mida ma suvest saadik ootan?»

«Hea küll, ütlen.»

«Palun, siin on teie kiri.»

Lilija heitis ümbrikule uuriva pilgu ja järsku punastas. Ta ei tahtnud enam rääkida ei Līcisega ega kellegi teisega: kirja peal oli Inglise postmark ja selle käekirja oleks ta tuhandete teiste hulgast ära tundnud. Ühelainsal inimesel oli selline käekiri — sellel, kes oli üheksa aastat vaikinud.

2

Kui Līcist siin poleks, võiks Lilija kirja kohe läbi lugeda. Teise inimese juuresolek on sellisel hetkel rohkem häiriv kui kunagi muidu. See segas ka teistmoodi: ei lasknud Lilijal oma rõõmu väljendada, sundis iga meeleliigutust ja erutatud südame tormilist tukslemist vaos hoidma. Ei, seda ta siiski ei suutnud. Süda tagus rinnus meeletult, ajas põskedesse äraandliku puna ning ei lasknud mõtetel peatuda millelgi muul kui ainult äsja saadud kirjal. Mis selles seisab? Millist üllatust võib talle valmistada sõnum Ingult: õnnetõotust või sünget pettumust, ammuse unistuse täideminekut või kõigi lootuste lõppu?

Kõiki tema tundemeeli, närvirakke, iga ajusoppi täitis vaid üks tunne: teadmatuse kirvendus, sõnades väljendamata ja vastamata küsimuse võlu. Kõigel muul — August Līcisel, kõledal õhtul, perenaisemuredel homsete tööde pärast — polnud nüüd mingit tähtsust. Üheksa pikka aastat oli Lilija hing tukkunud nagu pung vaiguses kestas ning oodanud, millal kevad selle taas puhkema meelitab. Nüüd oli see tund käes, kuid ta ei teadnud, kas see on juba tõelise kevade paitus või ainult juhusliku soojema hommiku pete keset talve. Nüüd võis ta puhkeda ja õilmitseda kogu oma ilus, nii nagu loodus on talle määranud,

kuid võis ka enneaegu elustuda ja salakavala halla ohvriks langeda.

Kas Līcis taipas midagi? Ta pidi märkama Lilija erutust, nägema tema muutumist kirja saamisel ja sedavõrd aru saama, et see on erakordne sündmus. Kuid ta ei olnud vist küllalt tähelepanelik, kas ta muidu oleks söandanud juttu jätkata endises kelmikas toonis.

«Kuidas siis on? Kas preili Lilija on oma lubaduse unustanud?»

Pärani silmi vahtis Lilija talle otsa, justkui oleks alles praegu märganud, et toas on peale tema veel keegi. Miks see mees siin on? Mida see võõras mees otsib tema majast ja miks ta käitub nõnda imelikult, enesekindlalt, otsekui tema siinolek oleks loomulik, vajalik ja paratamatu?

«Lubaduse?» küsis Lilija.

«Tasu kirja toomise eest...» tuletas Līcis meelde.

«Aga ma ei ole ju veel kirja lugenud. Kust ma tean, kas see üldse on tasu väärt.»

Kuidas ta kohe häbenes neid sõnu!

«Miks te siis ei loe?»

«Sellepärast, et ma ei loe kunagi kirju teise inimese nähes.» Lilija hääles vilksatas tahtmatu teravus.

«Millal te siis kavatsete lugeda?»

«Siis, kui teie olete ära läinud.»

«See tähendab, et te tahate mind veel kord vastuseta jätta. Aga ma pean täna öösel Riiga minema, ja ma loodan, et preili Lilija mõistab, kui tähtis on mul enne seda sõitu selgust saada.»

Lilija mõistis seda küll, kuid talle polnud see nii tähtis kui Līcisele. Ta mõtles pisut ja vastas:

«Sõitke homme öösel.»

«Siis ma jõuan Riiga laupäevaks. Laupäeval on halb sisseoste teha, sest juutide poed on kinni.»

«Võite sõita esmaspäeval. Mõni päev varem või hiljem — mis seal vahet.»

«Kallis Lilija,» naeratas Līcis. «Jätame nüüd naljad kõrvale ja räägime tõsiselt.»

«Mina räägin kogu aeg tõsiselt,» vastas Lilija.

«Aga see on ju nali, et te ei taha mulle vastata mingi juhusliku lugemata kirja pärast.»

«Aga kui see on just nii?» Lilija püüdis naeratada.

«Siis... siis oleks parem, kui ma poleks täna õhtul seda kirja toonudki. Oleks homme kätte andnud.»

«See poleks olnud aus tegu.»

«Kas see on aus, et te mu Riia-sõidu untsu ajate?» naljatas Līcis jälle.

«See pole veel untsu aetud,» vastas Lilija. «Rong läheb pärast keskööd. Kui te praegu koju lähete ja sõiduks kõik valmis seate, jõuan ma kirja läbi lugeda ja teile vastuse valmis mõtelda. Kui ma ütlen ei, siis saadan kellegi kirjaga teie poole, aga nii, et te veel rongi peale jõuaks...»

«Aga kui vastus oleks jah?» küsis Līcis.

«Siis ma tulen ise... ja sõidan Riiga kaasa. Kell on alles üheksa, ma jõuan küll.»

Seekord ei suutnud Līcis rahulolevat muiet varjata. Nüüd ta teadis, et Lilija ainult õrritab, laseb oma austajal viimase momendini kahtluste küüsis vaevelda ja lõpuks ulatab talle teatraalse žestiga oma käe. Ah sa kelm! Hea küll, kui sulle meeldib mängida, siis mängi aga, ma tean, milline on tulemus, ja ütlen juba ette aitäh.

Ta tõusis kohe üles ja tegi minekut, et Lilija jõuaks tõepoolest ennast reisiks valmis seada.

«Olen keskööni kodus,» ütles Līcis.

«Hea küll, kõige hiljem pool kaksteist saate vastuse.»

«Nägemiseni, Lilija!»

«Head õhtut, härra Līcis!»

Lilija saatis Līcise eeskotta, ja kui külaline oli välja läinud, keeras välisukse lukku nagu hoolas perenaine kunagi. Siis läks ta tagasi tuppa, istus laua äärde ja vaatles kaua-kaua sinist ümbrikku, mis varjas endas tema tuleviku mõistatust. Talle kippus korraga peale nii naer kui nutt. Värisevate sõrmedega kiskus ta ümbriku lahti, aga enne kirja väljavõtmist uuris tükk aega veel ümbrikku. See oli kahtlemata Ingu käekiri, aga tuttavate suurte tähtede tugevate joonte kõrval torkasid silma väikeste tähtede ebaühtlus ning liiga kõverad read. Varem Ingu nõnda ei kirjutanud. Üheksa aastat, üheksa aastat...

«Ingu, Ingu, sa kallis võrukael!» sosistas ta ümbrikku avades. Silmi valgusid pisarad ja ta pidi need ära pühkima.

«Cardiffis 28. oktoobril 1926. aastal.

Lilija, armas sõber!

Ma ei tea, kas see kiri jõuab Sinuni ja kas see oled veel Sina, seepärast kirjutan sellele ammusele sõbrale, kellest lahkusin üksteist aastat tagasi — siis, kui olin ta teist korda leidnud. Kaks korda leidsin ma Sind ja kaks korda kaotasin jälle. Kui saatus on heatahtlik, siis see on nüüd kolmas kord.

Kõigepealt mõni rida sellest pikast ajast, mis me oleme mööda saatnud teineteisest midagi teadmata (või ma ei tea, ehk on keegi Sulle midagi rääkinud?). Sinu viimase kirja sain 1917. aasta suvel veidi enne pikale reisile minekut. Kuid ma ei sõitnud laeval «Canadian Importer», nagu ma Sulle kirjutasin, ning nõnda pääsesin surmast, sest see laev läks Atlandil koos kogu meeskonnaga põhja. Kui ma sellest teada sain, kirjutasin kohe Sulle ja oma kodurahvale, et te minu pärast asjata ei muretseks, aga vastust kuskilt ei tulnud. Hiljem sain teada, et sakslased on Liivimaa okupeerinud ja minu perekond on Venemaale läinud. Kuna ka Sina ei vastanud, siis arvasin, et Sa oled kas samuti Venemaale sõitnud või on midagi veel hullemat juhtunud — sõja ajal on kõik võimalik —, ja ei hakanud enam asjata kirjutama. Neil aastail on mu käsi mitmeti käinud, on olnud häid, aga ka halbu päevi. Kord juhtus minuga suur õnnetus, millest ma ei ole tänini toibunud, ja selle pärast pidin meremeheameti maha jätma. Sellesama õnnetuse pärast tahtsin hiljem kõigi omaste vaateväljalt kaduda ega kirjutanud ka Sulle, sest olin kogu elust kibestunud ega tahtnud valmistada pettumust inimestele, kes mind armastavad. Kui kõik oleks endistviisi jäänud, siis ka Sina, armas Lilija, poleks kunagi seda kirja saanud ega arvatavasti enam iialgi Ingu Zītarsit näinud. Pärastpoole aga toimus väike muudatus ja ma tunnen, et mul on jälle õigus teistele inimestele oma olemasolu meelde tuletada ja elult ehk veel midagi loota.

Kallis sõber! Olen tihti Sinu peale mõtelnud ja nüüd olen aru saanud paljust, millest varem justkui pime mööda käisin. Tean, kui armastav süda Sul on, kui hea Sa oled, ja ma oleks pidanud Sind väga hoidma, et poleks kunagi kaotanud. Praegu ma ei tea, kas mul on veel õigust Sulle minevikku meelde tuletada. Midagi eriti halba ma ei ole teinud, kuid ka mitte midagi säärast, mis annaks põhjust imet loota.

Pikad aastad... teadmata saatus ja noorusaeg — poleks ime, kui Sa oled nende aastate jooksul oma perekonna rajanud ja Ingu Zītars on jäänud vaid kaugeks mälestuseks, mille muudab üha kahvatumaks ja tühisemaks uue elu sisukus. Kui see on nii, siis anna andeks, et ma siin üldse neid asju puudutan. Aga kui ei ole nii...

Ühte Sa siiski võiks ehk teha. Mul on Sulle suur palve, mis ei riiva Sinu võimalikke kohustusi teiste inimeste vastu, keda ma ei tunne. Kui Sa selle kirja kätte saad, siis ole nii hea ja katsu hankida andmeid minu perekonna kohta. Maale sõita oleks Sul vast üleliia tülikas, aga Sa võiks vallavalitsusse kirja saata

ja andmeid paluda. Kui selgub, et mu omaksed on Venemaalt tagasi tulnud, siis kirjuta ja teata, et ma olen veel elus. Kirja all on minu praegune aadress, see kehtib veel kaua, seni kui ma koju sõidan. Sa ehk imestad, et ma ise koju ei kirjuta. Mul on praegu raske seda seletada, aga peamine põhjus on see, et ma sain ühelt sõbralt teada, et Sina elad sealsamas kus varem, ja seepärast arvan, et sel teel on kõige kindlam selgust saada. Seekord lõpetan. Kui Sul on võimalik mulle vastata, siis olen väga rõõmus iga Su rea üle.

Kõike head, Lilija! Võib-olla — nägemiseni!

Ingu.»

3

See oli eriskummaline öö niihästi Kurzēni majas kui ka veel ühes teises kohas. Kell kümme, kui kogu majarahvas juba magas, koputas Lilija ühe toa uksele. Uniselt vastas vana Juris, Lilija ema vend, kes juba kakskümmend aastat siin elas ja kalapüügitöid juhtis.

«Mis on, Lilija?» küsis ta, kui veidi aja pärast kööki tuli. «Mootorpaadi tõmbasime kaldale, lained teda kätte ei saa.»

«Mootorpaadil pole midagi viga,» ruttas Lilija murelikku onu rahustama. «Ma tahtsin paluda, et sa läheks linna ja annaks poodnik Līcisele selle kirja.»

«Nii hilja!» imestas Juris. «Seal kõik juba magavad.»

«Ei maga ühti, Līcis sõidab öösel Riiga ja ma pean talle midagi teatama.»

Nüüd oli Jurisel asi selge: Lilija tahab vist lasta poodnikul Riiast midagi tuua. Imelik ainult, et ta varem selle peale ei mõtelnud, siis, kui Līcis veel siin oli.

«Eks siis peab minema,» pomises ta, olles üsna pahane une segamise pärast. Ta tõmbas paksu pealiskuue selga, veesaapad jalga ja asus teele. Linn polnud kuigi kaugel, vast ehk kilomeetri jagu maad, kuid lõrts ja porine tee tegid käimise raskeks. Mitu korda püüdis Juris piipu põlema panna, kuid rasked märjad lumehelbed kustutasid selle kohe ära. Lõpuks ta vihastas ja jättis piibu rahule. «On ikka neil naisterahvastel aru peas. Õigel ajal ei mõista mõtelda. Nüüd jookse nende rumaluse pärast öösel ringi.»

See oli esimene kord, kus Juris võis oma õetütrele tuulepäisust ette heita, ning see etteheite tegemise võimalus pakkus talle vastumeelse käigu eest mõningat hüvitust. Līcisel aga ei

lasknud ta seda märgata, ehkki keel sügeles ütlema midagi torkavat naiste piiratud mõistuse kohta, — oli ju kuuldud, et poodnik ehib nende maja tulevaseks peremeheks saama. Juris pomises midagi edelatuulest, andis kirja üle ja küsis, kas tuleb vastust oodata.

Aga tule taevas appi, missuguse pilguga Līcis teda vaatas! Justkui mõnd röövlit, kes on tulnud teda paljaks riisuma! Ta ei tahtnud isegi kirja vastu võtta — seesama mees, kes muidu püüdis ihust ja hingest Lilija meele järele olla. Pomises midagi kohatust naljast ja huuli närides pööras Jurisele selja.

Kiri oli lühike.

«Ķallis härra Līcis!

Olen kõik järele mõelnud ja otsustanud oma praeguse olukorra juurde jääda. Andke andeks, et ma Teile pettumust valmistan, aga ma ei saa teisiti. Tõmmake kõigele kriips peale ja ärge kauem oodake — teistsuguseks ma kunagi ei muutu.

Teid tõeliselt austades Lilija Ķurzēna.

P. S. Ärge mõtelge, et ma ennist nalja tegin, kui ütlesin, et võib-olla sõidan Teiega Rīiga kaasa. Siis ma tõepoolest veel ei teadnud, mida teen. Nüüd tean . . . ja igaveseks. Ärge püüdke minuga kokku saada täna ega lähemail päevil. Ma ei karda, et Teie lähedus võiks mind teistsuguse otsuse kasuks mõjutada, ma lihtsalt ei taha, et mind segatakse, — mul on tähtis põhjus seda soovida. Kõike head! L. Ķ.»

Ķui polnuks seda järelmärkust, siis oleks Līcis tõepoolest Jurisega kaasa läinud. Nüüd ei võinud ta seda teha. Pettununa, kuigi mitte vapustatuna kõndis ta toas edasi-tagasi. Siis meenus talle, et Juris seisab kogu aeg püsti, ja ta lükkas tooli mehe poole: «Oodake natuke! Kirjutan vastuse.»

Ainult rahulikult, ilma paatose ja sentimentaalsuseta . . .

«Ķallis preili Lilija! Teie otsus üllatas mind, sest viimasel ajal olite andnud mulle põhjust loota hoopis teistsugust tulemust. Ma ei tea, millest selline järsk muudatus, kuid ma püüan seda e s i a l g u mitte välja selgitada. Rīiga ma täna ei sõida. Ülepea — ei võta midagi ette. Ķui ilmneb, et Teie tänane samm on juhus, siis jääb alati võimalus seda parandada, sest ma ei arva, et Teie teade oleks seesugune, et ma peaks selle pärast solvuma ja kõik sillad lõhkuma. Tõelise austusega August Līcis.»

«Mis, vastus ka?» imestas Lilija. Ja siis juhtus see, mis Jurist kõige rohkem hämmastas ja mis hiljem, kui linna elanikud sellest teada said, valmistas Līcisele palju piinlikke momente. Lilija kiskus kirja lugemata katki ja tükid viskas ahju. Et paberitükid mõnd uudishimulikku ligi ei ahvatleks, pani ta neile tule otsa.

Seejärel ei käinud Lilija talv otsa kordagi poes ja Līcis ei tõstnud oma jalga tema majja. Linna selgeltnägijad järeldasid kohe, et nende vahelt on must kass läbi jooksnud, aga ei osatud veel kindlalt ütelda, kumb kummale korvi andis. Līcis sel teemal ei rääkinud, vaid laskis rahval mõtelda, et tegemist on väikese mööduva tüliga, mida kõigil armastajatel sageli ette tuleb. Seda varianti näis kinnitavat ka Lilija käitumine: ta ei paistnud olevat ei rusutud ega morn, vaid vastupidi, lõi värvikalt õitsema nagu lill pärast sooja vihma ning tema elevuses väljendus kõige ehtsam elurõõm. Ķui pulmad oleks tõepoolest täiesti untsu läinud, milleks ta siis just nüüd ostis voodilina- ja käterätiriiet, õmbles ja tikkis veimevakka? Miks Ķurzēni majja kutsuti töömehed — puusepp ja maaler — ning Lilija korter ehitati ümber, nii et ei tundnud enam äragi? Ķõik toad tehti korda, värviti heledates toonides ja seintele pandi uued tapeedid.

See tähendas midagi, ükspuha, kas Lilija sellest rääkis või ei. Ķui sõnum neist töödest August Līcise kõrvu jõudis, polnud ta enam nii rahulik ja naeratas harvem. Sest ta teadis, et suur rõõmus ettevalmistus Ķurzēni majas ei ole tema jaoks. Ķuid ta ei teadnud ka kedagi teist, kelle jaoks see võinuks olla, seepärast polnud tal võimalik otsustada, kas see tähendab head või halba.

Ķaheteistkümnes peatükk

1

Ķui Lilija Ķurzēna sai Ingult kirja, oli möödunud umbkaudu kaks ja pool aastat päevast, mil Janka Zītars oli naise oma kodukohta toonud. See oli hall, üksluine aeg, ilma eriliste sündmusteta. Janka ja Aija elasid Galdiņši Miķelise majas ning nende elu ei erinenud millegagi sadade tuhandete samasuguste tööinimeste elust. Teiste Zītaritega oli nende vahekord samaks

jäänud. Nad käisid läbi ainult Kārlise ja Sarmītega, kelle juures elas ikka veel ka Elga. Elza ootas asjatult, et Aija otsib tema sõprust ja et noorim vend tuleb veskitallu õele austust üles näitama, nagu on kombeks vaestel sugulastel rikaste vastu. See põikpea ei teinud aga Klaņģise aust ja hiilgusest väljagi ning oli õnnelik, et rikkad sugulased teda rahule jätsid. Võib-olla tal polnud aegagi sellistest asjadest mõtelda — kas noorel perekonnaisal oma muredest puudust! Kas pere juurdekasv ei nõudnud järjest suuremaid pingutusi eluvõitluses? Kõike oli vaja, alates kalapüügivahendeist, igapäevasest leivast ja rõivastest ning lõpetades elementaarsete mugavustega elukohas. Ent kui säärane inimene pole mitu aastat elust midagi muud näinud kui ainult tööd, lõputuid muresid ja üsna vähe puhkust, siis võib juhtuda, et tal tekib isu millegi muu järele ja talle meenuvad raamatuvirnad, mis ta on kunagi läbi lugenud ja mida võiks veel lugeda — kui ainult oleks olemas need raamatud ja aeg lugemiseks. Kui elu on enam-vähem joonde seatud, hakkab ta rumalusi tegema: raiskab raha raamatute peale, ja selle asemel et pärast rasket tööpäeva puhata, kurnab end veel rohkem, lugedes hommikuni. Siis juhtub nii, et aeg-ajalt ei jätku raha riiete muretsemiseks ja ta peab käima vana, narmendava ülikonnaga, ning naine ei tea, kuidas otsi kokku vedada, kui lastel on saapaid vaja. Mõnikord tekib neil sel pinnal tüli ja Janka lubab ennast parandada. Aga kas ta seda suudab, see rikutud inimene — praktilise mõistuse ja lapsikute unistuste segu? No hea küll, me kõik unistame mõnikord, sest see aitab meil hetkeks unustada elu üksluisuse, aga milleks ta oma ettekujutused üles kirjutab, milleks mõtleb neist ka ärkvel olles ega suuda neid unustada isegi kõige pingelisematel töötundidel? See on haigus, andestamatu lapsikus täiskasvanud inimese juures. Mõtle vajalikest asjadest, Janka, räimest ja sudakust, uutest kardinatest ja talvekartulitest, sest need on sinu elule tähtsad. Kõige tühisemagi saagi eest saab ikkagi mõne lati, aga mis väärtus on sinu mõttekujudel? Ja kui neil väärtust ei ole, siis sul ei ole õigust oma aega tühisele mõttemängule raisata, sa ei tohi nõuda, et me sinu tegevusele vahele ei segaks. Meil ei tule mõttessegi last vaigistada, kui sa pühapäeval laua taha istud ja pliiatsiga midagi kritseldad. Lõhu parem puid või too vett!

Selles punktis ei olnud neil Aijaga õiget üksmeelt. Muidu said nad hästi läbi. Kui sügisel sündis poeg, väike Kārlis, käisid kõrtsi-Anna ja Mīce esimest korda Janka pool külas. Elza ei tulnud, ja veel mitu aastat oli noorema venna ja tema perekonna olemasolu Klaņģise veskitalus unustatud asi.

Vahepeal oli isakodus Zītaril üht-teist juhtunud. Noore peremehe Ernesti käsi käis nähtavasti hästi. Ta ei teinud endale liiga ei murede ja südamevaluga ega raske tööga. Esimesel paaril aastal nähti teda veel aeg-ajalt midagi tegemas, kas vikatiga niidul või kirvega õuel. Nüüd seda enam ei juhtunud, sest Ernest oli nõksu leidnud, kuidas täiesti ilma tööta läbi saada: heinamaad oli ta pooleterale niita andnud, põllumaa rentinud mereranna saunikutele tingimusega, et nad harivad ka peremehe juurviljaaeda. Põllumaa jäi järjest lahjemaks, heinamaad muutusid vähehaaval sooks ja hooletusse jäetud hoonetel vajus katus sisse. «Minu eluajaks jätkub,» arvas Ernest.

Lõbu pärast tundis Ernest vahel veel pisut huvi naabrite kraami vastu. Vahel kadus nurmelt ristikurõuk, teinekord oli puuriidas auk, ja kalasumbad, mis olid ööseks valgmale jäetud, polnud hommikul enam nii täis kui õhtul. Ta ei teinud seda vajaduse pärast, oh ei, see oli paljalt sport, näpuharjutus, et vanad kombed ei ununeks.

Naabrid pahandasid ja jälgisid valvsalt Ernesti iga sammu, kuid kellelgi ei läinud korda teda teolt tabada, ja inimestel ei jäänud muud üle kui paratamatu pahega leppida.

Et Zītaril ei oleks nii vaikne ja et tühjalt seisvatest ruumidest pisut tulu saada, otsis Ernest uue sissetulekuallika: laskis majja sisse mustlased. Oi, milline katsumus see oli naabritele! Kuidas nad lärmasid, sõimasid Ernestit ja jooksid politseisse kaebama! Aga midagi ette võtta ei saadud, sest talu kuulus Ernestile ja ta võis oma omandusega teha, mis tahtis.

Kui mustlased Zītarile elama asusid, põgenes vana Krišus südamevaluga Soosaarele Kārlise juurde. Kuid ka seal ei olnud ta meel rahulik ja kahe nädala pärast läks ta Zītarile tagasi. Nüüd ei olnud Ernestil Krišust enam nii väga vaja kui enne, sest väikesi koduseid talitusi tegid uued üürnikud.

«Mine sinna tagasi, kus sa olid!» ütles peremees vanale sulasele. «Mul on praegu inimesi küllalt.»

Üks kord ajas ta Krišuse minema. Vanamees tuli tagasi. Ajas teist korda minema, kuid vana sulane leidis jälle tee Zītarile. Pärast kolmandat asjatut katset laskis Ernest tal jääda. Mis Krišust veel Zītari taluga sidus? Ainult harjumus ja mälestused. Ta oli kogu elu siin elanud ega kohanenud enam mujal. Soosaarel hoolitseti tema eest palju paremini ja seal oli palju inimlikum elu kui Ernesti katuse all, kuid mingi võitmatu tung kiskus teda siia tagasi.

Suure sõjaga sai Krišus enda kätte tagasi oma vana nurga peretoas. Seejärel alustas ta võitlust mustlaste vastu. Vaene

vanamees, ta lootis veel, et suudab neid Zītarilt minema peletada! Mustlased ainult naersid vanamehe pahandamise üle. Mõnikord nad isegi ajasid vana sulase meelega vihale, tegid igasugu tempe, näitasid oma väljamangutud asju. Noored mustlannad panid kaarte ja ennustasid Krišusele sünget tulevikku:

«Risti äss — sinu surm!»

Poisikesed karglesid köögis ja laulsid, vanad mustlased lõid õhtuti lamenti, aga Ernest ainult muheles, sest teda kutsuti nüüd härraks.

Nähes, kui moodsate võtetega Ernest isakodu peab, said rikkad sugulased aru, et säärane pidu ei saa kaua kesta. Kõrtsi-Mārtiņš andis targu Ernestile jooke võlgu, aeg-ajalt aitas rahaga, et parajal ajal Zītari talu endale krabada: «Oksjonist ta ei pääse, ja siis on minul esimese ostja õigus.»

Aga täpselt samuti mõtlesid ka Elza ja Klaņģis. Ka nemad laenasid Ernestile raha, püüdes kõrtsi-Mārtiņšit üle trumbata. Kui võlg on teatud summani kasvanud, laseme vekslid protesti ja võtame talu võileivahinna eest ära. Nad kõik teadsid, millega see lõpeb, ainult Ernest ei püüdnudki seda mõista. Ta aina rõõmustas, et elu on nii heaks läinud, ja lõi lõbusalt lulli.

2

Jõululaupäeval, kui kirikus kuuske põletati, sai Zītari lastele osaks suur ning meeldiv üllatus, lausa pühadeime. Elza ja Klaņģis sõitsid ka kirikusse, ja nagu ikka, jätsid hobuse Zītarile. Tee peal keerasid nad poodi sisse paberosse ostma, ja müüja, kes Elzat tundis, andis talle ühe kirja. See oli adresseeritud Zītarite perekonnale. See kiri tõi suure üllatuse, mis andis rahvale rohkesti kõneainet, mõnede Zītarite südames aga pani kired mõllama.

Ernest arvas, et kiri on temale määratud, sest tema kui perekonnapea esindab kogu Zītarite perekonda.

«Anna siia, ma võtan lahti,» ütles ta Elzale.

«Ei tea, kas võib,» kahtles Elza. «Sinu nime siin pole.»

«Aga sinu nime ka mitte,» vastas Ernest. «Minul kui kõige vanemal on kõige suurem õigus.»

«Kutsume enne Janka ka siia,» jonnis Elza. «Kui seal on midagi, mida kõik peavad kuulma, siis tema võib Kārlisele ja Elgale edasi ütelda.»

Polnud midagi parata — Ernest saatis mustlaspoisi Jankat kutsuma, ja seniks ei lasknud Elza kirja käest. Klaņģis pilkas,

et nad teevad sääsest elevandi ja hiljem on häbi, et tühise kirja pärast nii suurt lärmi löödi. Kas nad mõtlevad, et ümbrikus on raha või?

Janka tulek tegi oletustele lõpu. Elza rebis ümbriku lahti ja luges kirja kõigile ette, aga õde usaldamata seisis Ernest tema selja taga ning uuris üle õla kirjaridu. Teade kõlas nii:

«Selle kirja kirjutab üks naine, keda mõned teist ehk veel mäletavad, teised aga ei tunne vist üldse. Kord ammu käisin teie pool, tahtsin kokku saada teie venna Inguga, kuid ta oli pärast leeripäeva juba koos isaga merele läinud. Ma tundsin teie venda, ta elas meie pool, kui käis merekoolis, ja pärast olime kaua kirjavahetuses. Sõja ajal ilmus ajalehtedes teade, et tema laev on kõigi inimestega põhja läinud, ja mina — samuti nagu vist ka teie — arvasin, et ta on hukkunud. Kuid hiljuti sain temalt kirja. Ta ei olnud üldse laeval tolle õnnetu reisi ajal ja sellepärast on tänini elus. Teie vend Ingu palus, et ma püüaksin saada andmeid tema omaste kohta, ja kui nad on kodukohas, siis teatada neile temast. Ma tahtsin vallavalitsusse kirjutada, aga üks mees, kes oli suvel teie kandis käinud, ütles, et te olete Siberist tagasi tulnud. Nii ma nüüd saadan selle kirja ja lisan alla Ingu aadressi. Ta elab Inglismaal ja kavatseb koju sõita. Rohkem ma midagi erilist ei tea teile ütelda, aga küllap ta ise kirjutab teile, kui teist kuuleb. Südamlik tervitus teile! Soovin Teile kõigile rõõmsaid jõulupühi — arvan, et see sõnum teeb need tõepoolest rõõmsaks.

Lilija Ķurzēna.»

Ķeegi ei läinud sel õhtul kirikusse kuusepuule, ja Klaņģis, kes oli koos teistega kirja sisu kuulnud, ei pilganud enam üldsegi. Tükk aega valitses vaikus, tulvil tumma erutust ja palavikulisi mõtteid. Ingu elab! Inimene, kelle surma ammu taga nutetud ja kelle kujugi vaid ähmaselt meeles, on järsku otsekui hauast üles tõusnud!

Elza toibus esimesena.

«Mu kallis vend! Minuga sai ta kõige paremini läbi. Ja nüüd ma näen teda jälle!»

Aga rõõm ei olnud varjudeta. Kui esimene vaimustus üle läks, võttis Elza kirja veel kord kätte ja tema otsaesine tõmbus pahaselt kortsu.

«Lilija Ķurzēna . . . Kes ta õige on? Misjaoks vahetalitaja, kas Ingu ilma temata poleks ise omakseid üles leidnud?»

Kuna ta kuidagi teisiti ei pääsenud ligi võõrale naisele, kes

näis ähvardavat tema ainuõigust venna sõprusele, hakkas Elza näägutama Lilija käekirja kallal: «Eks ta üks hani ikka ole. Vaadake, kuidas ta suurt K-d kirjutab! Ükski koma ei ole ka õigel kohal.»

«Kas käekiri ja komad huvitavad sind rohkem kui kirja sisu?» küsis Janka.

«Kas rääkida ka enam ei tohi?» solvus Elza. «Ma ei mõista, kuidas Ingu võis säärasega kirjavahetust pidada. Nüüd see mõtleb ei tea mida. Aga oodaku, las Ingu tuleb tagasi, küll siis näitab talle pikka nina.»

«Ingul peaks nüüd küll rohkesti raha olema,» arvas Ernest.

«Kas ta kõik sõja-aastad sõitis merd?» küsis Klaņģis.

«Jah, tüürimehena,» vastas Elza. «Tal oli suur palk. Üksainus inimene, ja elamine prii...»

«Ta on rikas mis hiimus!» Ernest limpsis huuli. «Võib laeva osta ja kapteniks hakata.»

«Ma arvan, et ta on küllalt merd sõitnud ja tahab puhata,» väitis Elza. «Nii teevad nad kõik. Ja on ka õige. Oi, kui me kokku saame...!»

«Kõige paremini sai Ingu läbi Kārlisega,» tähendas Janka.

«Mis, kas sa mõtled, et ta sellepärast läheb Soosaarele elama?» Elza naeris põlastavalt. «Mis seal on — sääsed ja ussid. Meie pool veskitalus võib ta elada nii kaua kui tahab. Me anname talle aiapoolse suure toa.»

«Hm...» pomises Ernest. «Veski on merest kaugel. Ingule seal vist ei meeldi. Ma võiks talle anda mõlemad ärklikambrid.»

Elza naeris kadedalt ja ärevalt.

«Ingu peaks su mustlastekarja hulka tulema! Küll leidis elukoha!»

«Mustlased elavad suvel metsa all,» seletas Ernest. «Nii et võõrasse perekonda pole Ingul üldse vaja minna.»

Järgnes vaidlus, kus oleks Ingul parem elada, kas Klaņģise veskitalus või Zītaril. Mõlemad vaidlevad pooled väitsid, et teavad Ingu maitset, ja nääklesid nii ägedalt, justkui oleks tüliobjekt — rikas vend, kes tuleb tingimata oma ulu alla meelitada, — juba kohal ja ootas passiivselt jutuajamise tulemust, et siis anda oma isik ja rikkus selle poole kätte, kes sõnasõjas võidab. Nüüd tuli välja, et ka Ernest on oma kadunud venda palavalt armastanud ja tema saatuse pärast pisaraid valanud, Elza aga seadis kohe kahtluse alla, kas Ernest ülepea on suuteline kedagi armastama ja kas üldse keegi võib Ingule nii armas olla kui tema — hea, ustav õde. Janka ei näinud põhjust, et ka tema peaks selles armastamisvõistluses kaasa lööma, seepärast

ei öelnud ta midagi, vaid jälgis vaikse põlastusega, kuidas Elza ahnus ja kadedus heitles Ernesti veel suurema ahnuse ja kadedusega. «Jagavad nahka, kui karu veel metsas...» mõtiskles ta. Kui sõnelus oli haripunktile jõudnud ja võitlevad pooled hakkasid ägestudes juba vängemaid sõnu kasutama, tõusis Janka püsti ja ütles:

«Ernest, ära unusta üht asja!»

«Mida nimelt?» küsis Ernest.

«Seda, et Ingu oli oma isa kõige vanem poeg ja tal on esmaõigus Zītari talule. Kui ta ise äkki tahab Zītaril peremeheks hakata, siis ta jääb siia ja mingit muud eluaset ei ole tal tarvis.»

Janka läks ära ja kohe lõppes ka vaidlus. Noorim vend oli Ernestile justkui külma vett kaela kallanud, ja silmapilk oli ta terveks ravitud igasugustest õrnadest tunnetest Ingu vastu. Tõepoolest, selle peale polnud ta üldse mõelnud, et Ingu näol võib ta saada mitte üksnes rikka, ärakasutamiseks kõlbliku venna, vaid ka ohtliku konkurendi isa päranduse le.

Elza ja Klaņģis jätsid peagi hüvasti, palju jahedamalt kui muidu, ning sõitsid koju. Samal ööl kirjutas Elza Ingule pika, mesimagusa kirja, kirjeldas hirmsat laost, mis Zītaril valitseb, ja soovitas Ernestiga mitte tegemist teha.

«Sealt ei ole enam midagi võtta. Kui tuled, siis kirjuta ette, me seame sinu jaoks ruumid valmis ja saadame hobuse randa vastu.»

Samal ajal kasutas ta ka võimalust Lilijat torgata: «Aga see tüdruk, kelle kaudu Sa meile sõna saatsid, võiks küll väheke viisakamalt elada. Mõned kalurid, kes kevaditi kaugpüügile sõidavad, on teda näinud ja räägivad... Aga mis ma hakkan Sulle neid lollusi kirjutama — küll näed oma silmaga.»

Sõnum Ingu väljailmumisest sai varsti teatavaks lähedal ja kaugel. Ernesti jaoks oli sellel saatuslik tähendus: naabrid andsid avalikult mõista, et ei pea teda jäädavaks peremeheks Zītaril. Kõrtsi-Mārtiņš ei andnud enam tilkagi võlgu ja Klaņģis muutus järsku ihnsaks. Siis sai Ernest tõeliselt aru, et tema peremeheau on ohus, ja tema südames tärkas viha inimese vastu, kes on selle ohu loonud. Ta soovis, et Ingu iialgi tagasi ei tuleks, et temaga tee peal midagi juhtuks. Aga et hiljem ei tuleks möödalastud võimalust kahetseda, püüdis ta veel järelejäänud hiilgusepäevi ära kasutada ja Zītari talust välja pigistada, mis vähegi andis.

3

Veskitalus oli midagi korrast ära. Veskil endal ei olnud küll midagi viga, kõik jahvatus- ja püülivaltsid töötasid laitmatult ja ka tööd jätkus, aga muhe Klaņģis heitis harvem nalja, tema noore naise hääl oli karmiks muutunud ja harva läks päev mööda ilma riiuta. Mis oli selle põhjus? Võib-olla see, et Elza poeg vastlapäeva paiku haigeks jäi ja sarlakisse suri? Või olid ehk süüdi Klaņģise juuksed, mis varsti pärast pulmi halliks läksid, vanaldane närvetus ja kondivalu? Mees leinas taga kaotatud vabadust, naine oma vanamehele ohverdatud noorust — mõlemal oli halb. Mesinädalad lõppesid varsti pärast pulmi, jätmata magusust tulevaseks eluks. Klaņģis lähenes nüüd juba kuuekümnele, Elza aga oli alles kolmekümne kahe aastane. Ja ta oli pärit Zītarite perekonnast. Mida võis siit oodata?

Elzal puudus see, mida nimetatakse ematundeks, ja ometi, kui ta kuulis midagi oma vennalastest, nägi Kārlise võsukesi või kohtas rannas Aijat, poiss käekõrval ja tütreke süles, valdas teda kadedus ja ähmane igatsus. Võib-olla ei kütkestanud teda niivõrd lapsed ise kui ema eriline olukord. Sellistel puhkudel soovis ta, et temalgi oleks säärane väike elusolevus, keda võib käekõrval talutada, inimestele näidata ja ehtida nagu pupet. Mõnikord ju lapsed sobisid hästi elukorraldusse — nagu pilt võõrastetoas diivani kohal või puuviljavaas laual. Koera või kassiga ei saanud neid asendada, kui õilsat tõugu nood ka ei oleks. Väike Saša oli seni üsna hästi seda osa täitnud, kuid tema tähtsust mõistis Elza õieti alles siis, kui ta oli kaotatud. Nüüd Sašat ei olnud enam, ja Elza märkas kohe, et tema elus puudub tähtis dekoratiivne ese. Algul ta isegi kurvastas, kuid see kurvastus oli egoistlikku laadi: kõiki emasid peeti pühadeks, ka tema tahtis püha olla, kuid saatus oli teda halastamatult sellest õilsast seisukorrast ilma jätnud. Ei aidanud Klaņģise paks rahakott ega Elza läbematus — loodus ei andestanud inimeste tehtud vigu.

Mõnel teisel naisel oleks säärases olukorras üle jäänud vaid paratamatusega leppida ja oma õitel tühjalt närtsida lasta — neil naistel, kes pidasid kinni endiste põlvkondade kommetest ja väikese konventsionaalse kohustuse pärast suutsid loobuda oma peamisest kohusest looduse ja kogu inimkonna ees. Elza ei kuulunud nende hulka. Kuna tal oli praktiline mõistus ja taiplik julgus, oskas ta igas olukorras kompromissi leida. Praegusel juhul tähendas kompromiss seda, et ta omastas mõningad lubamatud vabadused, nii-öelda moraalselt näppas oma mehe

tagant. Aga nagu õiglane naine kunagi, ei tahtnud ta ainult ise lõbutseda, vaid tunnistas, et ka kannatanul on õigus mingi sobiva tasu näol hüvitust saada. Kui üks teeb keelatut, siis tuleb lubada ka teisel teha seda, mis on talle keelatud olnud, — me oleme tasa, härra Klaņģis, ja teil pole õigust mulle midagi ette heita. Aga et olukord oleks temale endale soodsam, korraldas Elza asjad nii, et Klaņģis esimesena astus üle lubatud piiri, seejärel oli Elzal käes võimas relv kõigi mehe etteheidete vastu: «Sina tegid esimesena mulle ülekohut.»

Esimestel abieluaastatel oli ta Klaņģist ohjes hoidnud ja saavutanud, et kõrts — see haljendav oaas, kus janune kaamel end kõige paremini tunneb, — muutus mehele keelatud kohaks. Iga kord kui veskiomanik salaja trahterisse hiilis, küttis Elza talle säärase sauna, et tublil mehel kadus pikaks ajaks tahtmine üleastumist korrata. Nüüd muutus Elza imekombel üsna sallivaks, ja maias sälg, kes kord karistamata kaerapõllule pääses, ei viivitanud veel teistki korda õnne proovimast. Kui Elza ka siis midagi ei öelnud, muutus Klaņģis julgemaks ja läks kõrtsi igal teisel õhtul. Varsti oli ta täielikult vanadele rööbastele sõitnud ja Zītari Mārtiņšil oli põhjust rõõmustada kadunud lamba üle, kes pärast pikki eksikäike on tema isalikult valvatud karja hulka tagasi tulnud.

Samal ajal veetis veski nukrutsev perenaine oma üksildasi õhtuid nii hästi kui oskas. Mõnikord ta ei olnud päris üksi, ja juhtus veel nii, et mõnel ööl, kui väsinud veskiomanik alandlikult oma maja uksele koputas, tehti teisel pool maja aken lahti ja painduv mehekogu hüppas aeda. See oli üks noortest Marcinkevičitest, kes Ernesti majas elasid. Elza ootas, kuni ta tee peale jõudis, siis läks ja laskis mehe sisse.

«Jälle enda täis kaaninud nagu tõrs,» tervitas ta meest, kuid ta hääl oli palju lahkem kui sõnade sisu, ja Klaņģis sai kohe aru, et Elza teeb nalja.

«Mis sa nüüd pahandad, musike,» naljatas temagi vastu.

Nad said omavahel hästi läbi.

Kolmeteistkümnes peatükk

1

Kui liiniaurik kevadel jälle alustas sõite piki Liivimaa rannikut, tõi paadimees maikuu keskpaiku kaldale ühe reisija. See oli umbes kolmekümne viie aastane mees, seljas sinine bostonülikond ja rohekas tolmumantel; inglise sonimüts oli meremeeste kombel pisut kuklasse lükatud, nii et juuksed, mis olid tumedad ja kergelt lokkis, otsaesisel mütsinoka alt välja paistsid. Näonahk oli tal niisama pruun kui kaluripoistel, käed aga õrnad, pikkade painduvate sõrmedega. Üleüldse oli ta võrdlemisi elegantne, igas riietuse pisiasjas võis märgata välismaalast. Kaldale astudes uuris tulija ilmetu pilguga ümbrust, justkui püüaks midagi tuttavat meelde tuletada, ja käies toetus kepile. «Nägus poiss, ainult kuidagi hajameelne ja napi jutuga . . .» mõtles paadimees.

Tulijal oli ka pagas — suur kohver ja merekott, peale selle musta vahariide sisse mässitud pamp, vist bajaan. Kuuldes, et paadimehel on rannas hobune, palus ta meest viia tema asjad Zītari tallu ja maksis tasu kohe kinni. Seepeale hakkas paadimees võõrast terasemalt silmitsema ja tal tekkis mõningaid aimdusi selle isiku kohta.

«Kas te ei ole üks Zītarsi poegi?» küsis ta.

«Jah,» vastas võõras. «Olin kaua merel. Aga kes teie olete?»

«Fricis Vītiņš. Minu isa oli noodakippar, aga ega teie mind küll enam ei mäleta. Tookord, kui te ära läksite, olin mina alles väike jõnglane.»

«Raske tõesti meelde tuletada,» ütles Ingu. «Palju aastaid vahet . . .»

Ta ootas, kuni küüdimees asjad vankrile mahutas, siis järgnes sõidukile imeliku pikaldase, kobava kõnnakuga. Korra ta komistas männijuurele ja vähekese aja pärast oleks peaaegu vastu puud jooksnud. Siis sammus ta veel aeglasemalt ja küsis küüdimehelt, kas luitetee ei ole nüüd teises kohas kui varem.

«Ma küll ei mäleta, et see oleks kunagi teisest kohast läinud,» vastas Vītiņši Fricis. «Teile paistab praegu kõik vist võõras?»

«Täiesti võõras,» nõustus Ingu. Ta oli kohmetu ja kohmakas, tema suur kogu liikus ebakindlalt, justkui oleks ta kuhugi keelatud kohta tulnud. Lõunapäike paistis talle näkku ja ta hoidis silmi kogu aeg poolkinni.

Kui vanker Zītari õue sõitis, ei olnud kedagi teda vastu võtmas. Fricise hõike peale pugesid kuskilt välja kaks mustlaspoissi ja seletasid, et peremees sõitnud vallaasjades vallamajja, Krišus aga läinud ühe kaluriga merele võrke välja võtma.

Meremees jäi mõttesse.

«Kas te teate, kus asub Klaņģise veski?» küsis ta.

«Kuidas siis! Kas seal vähe käidud!»

«Kas teil on aega mind sinna viia? Maksan juurde, nii palju kui vaja.»

«Miks mitte. Aga mis me teie asjadega teeme?»

«Võtame kaasa. Siia pole niikuinii kuhugi jätta. Küll pärast tuuakse tagasi — kui on vaja.»

Asjad paigutati nõnda, et mõlemad said peale istuda, ja sõideti edasi. Asja oli vihma sadanud, seepärast tee ei tolmanud ja Ingu nägus ülikond ei saanud kannatada. Kuni veskini ei tulnud kedagi neile vastu. Veskitalus olid kõik ilmselt kusagil tööga ametis ning lähedase veski mürin summutas õuele sõitva vankri kolina. Ingu ronis vankrilt maha ja poolsuletud silmil uuris kaua õue.

«Kus neil see peauks on?» küsis ta mõne aja pärast.

«Seesama otse vastas,» näitas Fricis veranda poole.

Ingu läks sinna. Veranda trepi ees jäi ta seisma ja kompas viivitamisi kepiga esimest astet, siis sammus aeglaselt üles. Esik oli hämar. Vist välisvalgusest pimestatuna ei suutnud Ingu kohe hämarusega harjuda ja komistas ühe kapi otsa. Lõpuks leidis ta toaukse üles ja koputas.

«Kes seal on?» kostis seestpoolt kusagilt kaugelt unine naisehääl. Ingu astus tuppa, pani ukse kinni ja jäi keset tuba seisma. «Kas proua Klaņģa on kodus?»

Kõrvaltoast kostis samme ja uksele ilmus Elza, veidi sassis peaga — ta oli just pisut leiba luusse lasknud. «Mis teil . . . kas te . . . oi, Ingu, vennas, see oled ju sina, aga mina mõtlesin, et kes siin kolistab!»

Ingu ootas naeratades, kuni õde ligi tuli, ja järgmisel hetkel oli ta täielikult sõsara võimuses — nagu hiir, kelle näljane kass on kinni püüdnud. Kuidas Elza teda kallistas, kuidas suudles ja paitas, pomisedes seosetuid helli sõnu! Suurest rõõmust Elza hääl värises nagu vibrafon ja silmi tikkusid pisarad.

«Tule sisse, võta istet ja puhka!» Ta viis Ingu teise tuppa, hoides tal käe alt kinni. «Kas jääd päriseks? Kui hea, et sa tulid kohe meie poole! Kus su asjad on?»

«Vankris.»

«Ma käsen kohe sisse tuua.»

Elza pani Ingu diivanile istuma, ruttas ise õue ja aitas Fricisel tulija pagasi ühte tühja tuppa viia. Kui kõik oli korras ja küüdimees minema lastud, tuli ta tagasi Ingu juurde.

«Kui kena sa välja näed — peaaegu samasugune kui enne äraminekut, ainult veidike vanem. Mind küll vist ei tunne enam ära?»

«Su hääl on madalamaks muutunud,» vastas Ingu.

«Aga nägu, Ingu, kas sa ei näe, milline vanaeit ma nüüd olen?»

«Ma ei usalda enam oma silmi.»

«Aga silmad ju ei peta kunagi . . .»

«Ainult neil, kellel nad on terved.»

«Ah nii . . . kas sul on siis . . . midagi viga?»

Ingu muigas kibedalt.

«Pean sulle midagi rääkima. Alati on parem, kui seesugused asjad on kohe alguses teada. Siis ei teki . . . eksitusi.»

«Aga kallis Ingu, kas sa arvad, et ma ei tea?»

«Mida nimelt?»

«Et sa saatsid ühele tüdrukule kirju ja võib-olla kavatsed temaga abielluda. Ma võiks sulle temast üht-teist rääkida, aga tahaks hirmsasti kuulda, kuidas sa oled vahepeal elanud. Oota, mu mees vist tuleb.» Elza läks eeskotta Klaņģisele vastu, kes oli just veskist tulnud. «Kas tead, kes meil külas on?» ütles ta erutusest õhetades. «Ingu on kodus. Nüüdsama tuli. Jääb vist meie poole. Kammi natuke oma juukseid.»

«Ja kuidas siis on?» küsis Klaņģis. «Kas näeb ka nii rikas välja, nagu arvati?»

«Vītiņši Fricisele andis toomise eest viis latti,» kuulutas Elza justkui suurt imet.

«No siis küll . . .» ütles tema abikaasa ja hakkas oma äripäevariietust kohendama.

2

Kui Ingu oli Klaņģisega tuttavaks tehtud ja mõned tähtsusetud laused vahetatud, hakkas ta õe õhutusel oma elujuhtumustest pajatama.

«Te juba teate, et esimestel aastatel sõitsin koos oma merekoolikaaslase ja kõige parema sõbra Voldis Gandrisega. Meie esimese laeva «Pinega» laskis põhja sakslaste allveelaeva torpeedo. Meid päästis üks Inglise laev ja viis Liverpooli. Kui me olime veidi aega puhanud, pandi meid uuele laevale. See oli

«Taganrog». Sõitsime jälle Arhangelski ja Inglismaa vahet, talvekuudel aga vedasime sõjavarustust Vahemerele. «Taganrogi» tabas «Pinega» saatus. Seejärel me Voldisega tegime mõlemad ära lõpueksamid Inglise merekoolis ja läksime lahku. Mina sain tüürimeheks Inglise laevale, Voldisele anti kapteniksoht. Sellel poisil oli õnne, aga ta oli seda ka ära teeninud — ega ta asjata lõpetanud merekooli kuldmedaliga. Ma tegin mitu trippi Ameerika ja Vahemere vahel. Tol ajal teenisin hästi. Tüürimehepalk oli täpes salakaubaga võrreldes. Poolteise aasta pärast sõitsin jälle Manchesterisse, kust olin seda pikka sõitu alustanud. Mul oli raha kogutud, riideid küllaldaselt, tervis korras, ühesõnaga — polnud enam midagi soovida. Oleks võinud muretult elada ja sõja lõppu oodata. Aga just siis, kui mu elu paistis kõige kõrgemas tipus olevat, tuli see saatuslik, mis kõigele kriipsu peale tõmbas. Minuga juhtus õnnetus. Ühel õhtul tulin linnast tagasi laevale ja läksin masinaruumi sooja vett võtma. Eksikombel, hajameelsusest keerasin lahti aurukraani. Kuum aurujuga lõi mulle näkku ja kõrvetas ära . . . silmad. Kolm kuud olin haiglas. Sealt saadeti mind peaaegu pimedana meremeeste varjupaika ja kaks aastat elasin koos meremeestest invalididega. Paranemiseks polnud alguses mingit lootust. Arvates, et jään eluksajaks pimedaks, tahtsin ennast tappa. Kui ma seda ometi ei teinud, siis ainult tänu Voldis Gandrisele. Kui ta oma laevaga sadamasse tuli, otsis ta mu üles ja viis kuulsa silmaarsti juurde. See ütles, et väheke lootust veel on, aga ma pean siis kliinikusse minema ja laskma teha operatsiooni, sest nägemisnärvid ei ole veel täiesti surnud. Voldis lausa vedas mind vägisi kliinikusse. Tal ei olnud aega operatsioonini sinna jääda, aga ta võttis minult ausõna, et ma ei tee mingeid rumalusi, enne kui ta sõidust tagasi tuleb. See sõit kestis tal tervelt pool aastat. Operatsioon õnnestus hästi — vähemalt nii hästi, kui minu seisukorras üldse võimalik. Poolteist kuud olin pimedas toas, siis hakati silmi vähehaaval valgusega harjutama. Alguses ei näinud ma muud kui vaid valget soomuselist udu. Pärastpoole läks see udu veidi hõredamaks ja läbi selle võis juba näha suuremate asjade piirjooni. Lõpuks paranes mu nägemine seevõrra, et nüüd võin kümne sammu ulatuses eraldada kõiki asju — pilvise ilmaga paremini kui päikesepaistel. Kõige paremad on mul õhtused tunnid kohe pärast päikese loojumist. Siis ma võin isegi inimese ära tunda ja teraselt vaadates seinakella osuteid näha. Tänaval käies näen vastutulijaid ja saan neile teed anda, aga nägusid ma ei eralda. Lugeda ma ei saa, aga kirja võin kuidagimoodi kirjutada. Enda kirjutatud tähti ma küll ei eralda, aga

ridu näen. Kuid see on ka kõik. Midagi paremat ei ole enam oodata ja mingid prillid ei aita. Meremehetööks ma enam ei kõlba.»

Ingu katkestas hetkeks oma jutustuse ja pani paberossi ette. Klaṇǵis kõhatas ja vaatas küsivalt naise otsa. Elza nägu oli pikaks ja tõsiseks veninud, ta ei naeratanud enam.

«Aga kuidas sa said hakkama kõik need aastad . . . kui ei saanud tööd teha?» küsis ta lõpuks.

«Pole viga, päris hästi,» vastas Ingu. «Nagu ma juba ütlesin, enne õnnetust oli mul raha kogutud. Esimesel korral polnud mul tarvis haigla eest maksta — kõik kulud tasus reederei. Meremeeste varjupaika pidas riik üleval, nii et seal oli kõik prii. Operatsiooni ja kliiniku eest maksis Voldis Gandris. See on imelik inimene, oleks mu äärepealt läbi peksnud, kui talle raha pakkusin. Manchesterist võttis ta mind kaasa Barry-docki ja pani ühte meremeeste kodusse, kus peremeheks oli lätlane. Seal ma mängisin meremeestele bajaani ja sain jootraha. Pärast hakkasin käima laevadel, mängisin nii Barry-dockis kui ka Cardiffis, ja võin tunnistada, et see amet on üpris tulus. Vähemalt puudust pole ma kannatanud ja riides olen ka alati enam-vähem viisakalt olnud. Vähehaaval olen oma eluga leppinud, nii nagu ta nüüd on. Kuigi mul erilist rikkust ei ole loota, aga paljuke inimesele vaja. Omaette nurk vaikses kohas, leivapaluke suhu pista — mis mul muud veel tahta.»

Seekord kõhatas Elza ja vaatas rahutult Klaṇǵise otsa. Mõlema näolt võis välja lugeda muret.

«Kas sa tulid koju jäädavalt või ainult omakseid vaatama?» küsis Elza.

«Eks näe, kuidas välja kukub. Võib-olla jään siia, võib-olla sõidan ära.»

«Muidugi, eks sa ise tead kõige paremini,» nõustus Elza. «Arvad sa, et siin on ei tea kui hea! Meil endal läheb ka — kuidas kunagi.»

«Jajah . . .» muigas Ingu.

«Aga sa võid Zītarile elama minna. Las Ernest ajab mustlased minema ja teeb üleval remondi. Seal oleks sul vaikne elada. Kui Ernest vastu punnib, siis ütle meile. Me mehega tuleme sulle appi.»

«Kas siis Ernest on nii õel?»

«Mitte just seda. Küll ta püüab sinuga hästi läbi saada, sest sa oled kõige vanem vend ja võid talu endale nõuda.»

«Mis peremeest nüüd minust!»

«Ära sa ütle! Kui sa ainult tahad, siis Zītaril on sul kindel peavari elu lõpuni.»

«Oma leivatükk ka,» lisas Klaṇǵis.

«Armuleiba ma sööma ei hakka,» lausus Ingu. «Seda pole mulle vaja.»

«Muidugi mitte,» ruttas Elza järele kiitma. «Sa nõua oma osa välja, ära ütle millestki lahti. Sul on õigus pärandust saada. Kui Ernest heaga ei anna, siis kaeba kohtusse.»

«Ma mõtlen järele.»

Sel ajal kui Klaṇǵis läks veskisse tööde järele vaatama ja Elza õhtusööki valmistas, oli Ingul aega mõtelda. Õhtusöögi ajal küsis ta Klaṇǵiselt järsku, kas tollel ei ole mõnd vaba hobust.

«Kas või kaks,» vastas veskiomanik uhkelt.

«Ehk võiks siis minu asjad Zītarile viia?» jätkas Ingu.

«Miks mitte,» ütles Elza ja pilgutas mehele rõõmsalt silma. «Aga sa ise jääd ju ikka täna ööseks meie poole?»

«Ma ei tea, kas see oleks hea. Ernest viimati solvub, kui ma kohe esimesel õhtul teda ei külasta.»

«No kui just nii . . .»

Kohe pärast õhtusööki viis Klaṇǵise sulane Ingu Zītarile. Kogu teel ei rääkinud ta ainsatki sõna, ainult naeratas — nii imelikult, nagu mõtleks mingist lõbusast vembust, mida kavatseb kohe teha. Aeg-ajalt ta nägu võbises tagasihoitud naerust ja huuled pigistusid kõvemini kokku, siis paistis tema naeratus pilkavalt külm ja põlastav.

Elza aga, jäänud Klaṇǵisega kahekesi, hingas kergendatult.

«Tänu jumalale, et nii läks. Palju ei puudunud, et meie oleks endale eluksajaks kaela võtnud.»

«Vend ikkagi,» väitis Klaṇǵis.

«Ega sa ometi taha, et ma peaks pimeda kerjuse eest hoolitsema? Teda hoia nagu väikest last. Väheke aidata, seda ju võiks, aga endale kaela võtta ja ümmardada . . . Ei, las Ernest hoolitseb tema eest!»

3

Inimese elus on niihästi musti kui ka helgeid päevi, mil teda tabab kas üks õnnetus ja häda teise otsa või õnneuputus. Must päev oli täna Ernestil, aga kas ta hommikul võis seda ette näha? Mitte põrmugi. Aga eks see ole ikka nõnda, et õnnetus ei hüüa tulles, ja milleks ta oleks pidanud seekordki hüüdma? Rõõmsana ja lootusrikkana oli Zītari peremees hobuse ette pannud ja sõit-

nud vallamajja kõige kindlamate lootustega laenu saada. Ta ei nõudnud üleliia palju, ainult kakssada latti, aga pangamehed, kes sel päeval järjekordset iganädalast istungit pidasid, raputasid pead ja ütlesid, et tulgu teine kord, nad peavad seda asja veel kaaluma. Kõige visamalt oli laenuandmise vastu kõrtsi-Märtiņš, kes oli samuti panga juhatuses, ja nõnda pidi Ernest tühjalt koju tagasi tulema. Seal ootas teda sõnum: Ingu oli tulnud ja tahtnud Zītarile jääda, aga kuna peremeest polnud kodus, oli ta kõigi asjadega veskitallu läinud.

«Hea seegi...» mõtles Ernest. «Kui talle veskis meeldib, siis on minu kaelast ära.»

Aga võta näpust! Ei jõudnud peremees veel äpardunud sõidust õieti välja puhata, kui õuel kolises juba vanker ja Ingu koputas uksele.

«Neetud! Sisse! Ennäe, mihuke külaline!»

Mehelikult, ilma läägete tundepuhanguteta surusid nad teineteisel kätt, jutlesid ilmast ja kohe pärast lühikest sissejuhatust hakkasid teineteist kompama.

«Kas ülemised toad on vabad?» küsis Ingu.

«Kui sa oleks veidi varem tulnud, enne kui mul ei olnud üürilisi sisse võetud...» vastas Ernest.

«Aga all ikka on mõni nurk tühi?»

«Ma ise elan tagakambris. Ainult veranda on tühjaks jäänud, aga seal on mõned ruudud katki. Ma arvasin, et sa jääd ööseks Elza juurde.»

«Me võime mõne sületäie õlgi sisse tuua. Ega halvem ikka ole kui meremeeste vaestemajas.»

«Mi-is? Sa oled vaestemajas olnud?»

«Mõnda aega, Ernest. Arvad, et ma lõbu pärast koju tulin? Ilma vajaduseta ei muuda keegi oma eluviisi.»

Kui Ernest oleks olnud lill, siis oleks Ingu sõnum teda tabanud nagu hallaöö: «Kerjus, puupaljas, nälga suremas — ja nüüd mina hoolitsegu tema eest!»

«Ma ei saa õieti aru,» pomises ta hämmeldunult. «Sa ju sõitsid tüürimehena ja teenisid hästi.»

«Jah, Ernest, aga see oli varem. Nüüd ei ole ma juba ammu merd sõitnud ja arvatavasti ei suuda enam kunagi midagi teenida. Inimene mõtleb, jumal juhib — me kõik oleme mängukannid saatuse käes.»

Seejärel jutustas Ingu oma silmadest ja Ernestile sai kõik selgeks. Tema süda kiskus kokku halvas eelaimuses. Siiani oli ta veel lootnud, et rikas vend lööb isa pärandusele suuremeelselt käega: «Mis ma selle tühipaljaga peale hakkan, mul endal

raha küllalt.» Poolpime kerjus, kellel pole midagi muud kui seljarõivad, näeb asja teisest vaatevinklist. Pool talu või eluaegne ülalpidamine — küllap nõuab seda. Ja mis talle vastata?

«Kurb lugu, Ingu!» ütles Ernest. «Halb, et ma ei ole rikkam, siis me saaks ehk kuidagi hakkama. Aga saad isegi aru, kuidas minu käsi käib. Võlad matavad hinge.»

«Kust need võlad tulid? Isal neid ei olnud.»

«Kust tulid? Mul oli vaja kõik uuesti korda teha. Kuidas talu välja nägi, kui ma ta enda kätte võtsin? Kõik lagunenud, käest lastud, asjad kõik laiali veetud. Nii need võlad tulid.»

«Jah, Ernest, sa oled kõvasti tööd teinud. Kui palju sul tänavu vilja on külitud?»

«Põllumaa andsin rendile.»

«Ah nii? Siis püüad vist hoolega kala?»

«Sellega me enam ei jända. Ei tasu ära — võrgud on kallid.»

«Millest sa siis elad?»

«Ajan kuidagi läbi. Veidike tuleb sisse rendist, üürilised maksavad mõne lati ja ise kombineerin ka natuke juurde.»

«Aga sa oleks ju võinud ise maad harida. Oleks ikkagi rohkem saanud.»

«Arvad sa, et rassimine praegu midagi aitab? Tegin proovi, aga kui nägin, et ei edene, lõin käega.»

Ingu muigas.

«Mis oleks, kui me hakkaks koos talu pidama?»

«Kas sa saad siis tööd teha?»

«Inglismaal teenisin bajaaniga. Mängisin laevadel ja korjasin jootraha. Ehk Märtiņš laseb mul kõrtsis mängida. Oma teenistuse panen ühisesse kassasse, nii et söögiks peaks jätkuma. Sina annad mulle peavarju ja hoolitsed minu eest, mina ütlen sinu heaks talust lahti, ja meil mõlemal on hea.»

«Ma ei tea, kas nõnda saab. Mul ei ole aega sinu eest hoolitseda.»

«Kas sa naist ei mõtle võtta?»

«Poissmehena on parem.»

«Siis võtan mina naise ja tema teeb meile mõlemale süüa.»

Ernest pidi pahameelest äärepealt lausa püsti kargama. Kui jällenägemine üle nii pika aja poleks lahkust nõudnud, küll ta siis oleks sellele pimedale jultunule näidanud! Näe, kuhu tema sihib: talle ei aita armuleivast, mõtleb veel naisevõtule!

«Siis ma võtan parem ise naise,» vastas Ernest hapult.

«Õige kah!» möönis Ingu. «Ja kuna me mõlemad vist ei saa abielluda, siis pean mina vanapoisiks jääma. Mis sa arvad, kuhu mul oleks kõige parem elama asuda?»

«Kõige parem oleks Janka juures. Tal on kaks tuba.»

«Aga kas ta tahab võtta?»

«Miks mitte. Sinust oleks talle abi, sest Aijal ei ole kedagi, kes lapsi hoiaks.»

«Nojaa, seda võiks ma küll! Mängin neile bajaani ja jutustan oma seiklustest. Ernest, kas sa ei viiks mind nende poole? Näeb parem välja, kui kohe esimesel õhtul sugulastele külla minna.»

«See pole kaugel. Aga sa pead siis kohe minema, seni kui nad on veel üleval. Oota, ma kutsun mõne mustlaspoisi, see näitab teed.»

Ernest muutus järsku nii elavaks, et rõõm vaadata. Ingu aga muigas. Lahkudes võttis ta oma merekoti kaasa, bajaani andis mustlaspoisile kanda. Suur kohver, mis Zītarile jäi, oli patentlukuga kinni pandud, nii et Ernest ei saanud kiusatusse langeda. Kui Ingu oli ära läinud, vahtis ta kohvrit igast küljest ja kergitas kahe käega. «Mis seal võib olla — kaltsud ja praht. Mis teha, kui ei mõista elada . . .»

4

Kui Ernestil oli must päev, siis Janka võis enda kohta vastupidi öelda. Juba hommik valmistas talle meeldiva üllatuse: vanasse vimmavõrku oli pugenud lõhe — neljakümne naela raskune hõbejas volask. Seesugune maksis nii vara kevadel neli latti nael. Õhtupoolikul tõi postiljon kirja ja mingi raamatu. Kiri oli üldtuntud läti kirjanikult, kellele Janka mõned nädalad tagasi oli saatnud kaks jutustust. Nüüd see mees teatas, et jutustused olid talle meeldinud ja need ilmuvad suures ajakirjas, mida ta toimetab. Koos viidetega mõnedele vigadele oli sõbralik soovitus alustatud tööd jätkata ja lubadus kõik kõlblik ära kasutada. Raamat oli, nagu välja tuli, suure ajakirja viimane number, ja seal paljude teiste, kogu rahvale tuntud nimede hulgas nägi Jānis Zītars esimest korda ka oma nime. See erutas teda niivõrd, et isegi rõõm püütud lõhe üle ununes ja kogu päeva käis ta uimasena ringi. Tal on annet! Kui seda oleks ütelnud mõni väiksem tegelinski, siis võinuks veel tema otsuses kahelda, aga kuidas sa kahtled sellise mehe väites, kellele kuulub üks esimesi kohti oma rahva kirjanduses, kes oli tuttav ka teistele rahvastele ja kelle kohta öeldi, et tema kriitika on karm ja okkaline. Egas Janka, keda piinasid kahtlused, kellel polnud usku endasse, asjata just tema poole pöördunud — ta nii-öelda valis oma kirjanikuvõimete kontrollimiseks kõige rangema kohtuniku. Edukas tulemus üllatas teda ja andis elule uue suuna. Üksindus oli lõppenud. Sel hetkel oli Jānis Zītars omandanud palju tuntud ja tundmatuid sõpru, kuid veel rohkem vaenlasi. Hiljem ta nägi, et sõprus ja vaen on paratamatud saatjad igasugusele avalikule tegevusele ja et rahuloluga kaasneb alati teatud jagu kibestust. Ainuke hüve, mis kirjanik oma tööst sai, oli teadmine, et tema töö on kasulik. Kui tuhat kiidavad ja üks laidab, siis on selge, kellele tema töö on vajalik. Kirjaniku kohus ei ole meeldida kõigile lugejaile, niisama nagu lugejate kohus ei ole kiita kõiki kirjanikke või ühe kirjaniku kõiki teoseid.

Lõhe ja esimene trükitud jutustus tegid Janka tuju nii heaks, et kui mustlaspoiss Ingu nende poole tõi, rõõmustas ta selle külastuse üle kõigest hingest, kuigi külaline oli poolpime ja juba kahest kohast minema aetud. Ta ei küsinud, kui kauaks Ingu mõtleb siia jääda ja missugused on tema tulevikuplaanid. Oli endastmõistetav, et kui vennal ei ole ulualust, siis peab ta seda leidma siin, Janka perekonnas.

«Rohkem meil ei ole kui need kaks tuba, aga sügiseks ehitan kolmanda juurde. Kui sa laste kisa välja kannatad, siis jää meie juurde.»

Sellega oli kõik korda aetud ja rohkem sellest ei räägitud. Oli ju ka nii palju muud, millest rääkida: Ingu elujuhtumustest maailma igas kandis, perekonna saatusest Siberis, isa ja ema surmast. Need olid kummalised jutustused, sünged nagu kogu möödunud ajajärk, aga neid kuulates läks süda soojaks, ehkki rõõmsat oli neis vähe. Nõnda hakkab soe kahel üksiklasel, kes talvel tuisu ajal kokku saavad, — soe teineteise lähedusest, hingeõhust ja tuulevarjust ning teadmisest, et sa ei ole enam üksi.

Aija tegi Ingule diivanile aseme, kuid magamisest ei tulnud sel ööl midagi välja. Vennad ajasid hommikuni juttu. Siis pidi Janka minema merele võrke nõudma. Ingu läks temaga kaasa ja istus kaua luidetel. Pärastpoole võttis ta bajaani katte pealt ära ja pani pilli esimest korda kõlama. Küll oli Janka lastel alles lõbu! Kui väike Kārlis oli õhtul veel häbelikult võõrast onust eemale hoidnud ja väike Sarmīte ema selja taha peitu pugenud, siis nüüd ei liikunud nad enam sammugi Ingu kõrvalt ning lausa tardusid vaimustusest, kui onu laskis neil nuppe puudutada ja pillist mõne hääle välja meelitada. Kõige suuremad imed ja kõige suurem rõõm ootasid neid aga ees õhtupoolikul, kui Zītarilt toodi ära Ingu kohver. Kogu Janka pere oli toas, kui Ingu kohvri lahti tegi ja kingitused välja võttis. See sündmus tõi meelde ammumöödunud õnnelikud päevad, kui meremees —

vana kapten või Ingu ise — tuli koju kaugelt sõidult. Kõik oli samuti nagu tookord — ilusad nipsasjad, siid, pärlmutter ja hõbe, kirevad meremeeste rätikud, toredad käsitöökarbid, pudelid Prantsuse lõhnaõliga ja merevahust piibud, tellitav pikksilm kompassiga. Igaüks sai midagi ja igaühel oli oma rõõm, palju suurem kui kingituse materiaalne väärtus.

Kui kõik oli üle vaadatud, valiti koos välja kingitused Soosaare rahvale. See külakost pandi eraldi. Palju head ja väärtuslikku oli Ingu kohvris, see kõik oli kogutud siin- ja sealpool ekvaatorit juba varasematel aastatel, enne suurt õnnetust, ning kõike näitas ta Jankale ja Aijale . . .

Soosaarele läks Ingu pühapäeva hommikul. Vana Krišus saatis teda.

Saarel polnud nende aastate jooksul suurt midagi muutunud. Elumaja polnud Kārlis suutnud rahapuuduse pärast veel täielikult välja ehitada. Iga niidunurk ja põllulapp tuli üleinimliku vaevaga soo käest välja võidelda. Üle kahe lehma Kārlis pidada ei saanud, kuid sööjaid oli peres nüüd rohkem, seepärast pidi Soosaare saunik endiselt mõned kuud aastas töötama kas Sooäärel või mõnes muus suures talus. Ülemäärane töö ja puudus olid juba jõudnud Kārlis Zītarsi näole ja kehale oma pitseri vajutada: põsed olid auku langenud, sügavad vaod huulenurkades, kunagine sihvakas atleedikeha oli kühmu vajunud, justkui oleks kogu maailma raskus selle mehe turjale veerenud.

Ingut võeti siin vastu lahkelt ja südamlikult. Jällenägemise auks otsis Sarmīte sahvrist viimase sealihatükikese ja mõned munad, tegi külalisele sööki, mida siin nähti ainult suurte pühade ajal. Pärast saatis Kārlis venda oma väikeses riigis ja näitas talle kõike, mis siin oli ehitatud ja tehtud. Kui kõik oli üle vaadatud, siis Ingu ohkas ja ütles:

«Raske on su põli, vennas!»

«Varem oli veel raskem,» vastas Kārlis. «Mõnikord tuli tahtmine kõigele käega lüüa ja minema põgeneda. Aga kuhu? Kus on see hea koht, õnnesaar sellel õnnetul maal? Terve kari lurjuseid ja parasiite imevad ta tühjaks ja kurnavad välja. Lätimaal annavad praegu tooni säärased mehed kui Klaņģis ja kõrtsi-Mārtiņš. Neid soosib ja toetab Ulmanis ise, kõik on nende päralt ja tehakse kõik selleks, et neil õgarditel millestki puudus ei tuleks.»

«Aga rahvas?»

«Rahvas on nende silmis sõnnik. Rahva higi ja veri on neile ainult abinõuks oma maad parandada ja rikkusi suurendada.»

«Miks siis rahvas seda kannatab? Miks ei aja neid kaabakaid kus see ja teine?»

Kārlise nägu süngestus, pilk tumenes.

«Ega see igavesti nõnda jää. Kord ütleb rahvas oma sõna. Mitte täna ja mitte veel ka homme . . . See tuleb siis, kui rahva kannatuse mõõt täis saab.»

«Loodad, et see kord sünnib?» küsis Ingu. «Ootad seda?»

«Jah, loodan ja ootan,» vastas Kārlis. «Ja see on ainuke, mis annab jõudu selles vaimupimeduses ja umbuses vastu pidada. Kui seda ei oleks, siis . . . ei tahaks eladagi.»

«Aga kui oodata tuleb kaua, kogu elu?»

«Kui ei näe seda mina, siis näevad minu lapsed. Pealegi . . .» Kārlis tasandas häält. «Pealegi pole ju vaja ainult oodata . . . teiste peale loota, oodata, et see tuleb iseenesest. Oma tõe ja õiguse eest tuleb võidelda, Ingu . . .»

«Sa oled visa ja kangekaelne purjelaevnik — olgu või vastu tuult, aga aina edasi!» muheles Ingu. «Nõnda teevad mõned meremehed Kap Hoorni juures. Aga kas sul pole üksildane siin elada, sellises mahajäänud kolkas?»

«Miks sa arvad, et ma olen üksildane?» küsis Kārlis. «Kõigepealt — mul on perekond. Mu naine ei oska enam laulda, aga kui ta õhtuti lastega jageleb, sest et need ei taha magama jääda, siis see on niisugune muusika, millest ilusamat ei ole kogu maailmas. Aga see pole veel kõik. Isegi kui mul naist ja lapsi ei oleks, ikkagi ei oleks ma üksildane. Kõik need, kellel on elu raske siin maamunal ja kes kunagi uue õigluse rajavad, kõik need on mu vennad ja seltsimehed. Ei, Ingu, ma ei ole kunagi üksi!»

Tundus, et iga sõna, mis Kārlis rääkis, tuli tema olemuse sügavusest. Kui ta oleks ennast praegu peeglist vaadanud, oleks ta näinud, et tema kõhnale, suitsust ja tööst parkunud näole on kerkinud puna. Võib-olla ta sel hetkel unustas, et üle jõu käiv võitlus on teda juba maha murdnud, aeg-ajalt käsi valutab õlast ja mõnikord tuleb köha. Keha oli murtud, kuid vaim mitte.

Siis ütles Ingu:

«Õnnelik inimene, sinu elul on mõte! Sul on veel midagi tulevikult oodata, aga minul . . .»

Ta ei lõpetanud, ainult ohkas vaikselt. Ka Kārlis muutus järsku nukraks.

Ingu elas Soosaarel mitu päeva. Talle meeldis siinne vaikus. Soosaare eraldatus lõi talle mulje üksinduse ilust merel kaugel reisil. Aga miski nagu puudus . . .

Kõik suhtusid Ingusse hästi, kordagi ei lastud märgata, et ta neile kuidagi tüliks on. Kārlis leidis alati aega vennaga juttu ajada, õhtuti istusid nad maja otsa juures pingile ning pajatasid vahepealse pika aja sündmustest. Mõnikord tuli nende seltsi ka Sarmīte või Elga. Igas sõnas kõlas perekondliku läheduse kinnitus, iga tund, mis Ingu siin veetis, pakkus talle igatsetud soojust: sa oled meile lähedane, sa oled kodus, mitte külaline, mitte meeldiv möödamineja, vaid osa sellest väikesest maailmast, mille me oleme loonud ja mis nüüd kuulub ka sulle. Kui sa jääd siia ega lähe enam kunagi ära, siis on see nii loomulik, et kellelgi ei teki isegi mõttes küsimust: miks sa siin oled? Näis, et selline olukord on juba elu algusest peale ette nähtud: kõik on teadnud, et see nii läheb, ning Ingu siinolek on täiesti loomulik ja endastmõistetav.

Ja ometi jäi midagi vajaka. Esimestel päevadel Ingu seda veel ei tundnud. Järgnevad päevad ei andnud ka mingit põhjust seda tunda, sest miski ei muutunud ei temas endas ega teistes, lähedastes inimestes. Igal hommikul tõusid nad kindlal ajal üles ja alustasid päevatööd. See elurütm tundus kõigutamatu ja igavene, justkui ajavool, ööde ja päevade lakkamatu vaheldumine. Inimesed püüdlesid millegi poole, neil oli eesmärk, ja iga elatud silmapilk tähendas millegi suure ja tähtsa täitumist. See oli nende kohus elu vastu. Igal olevusel on selline kohustus ja igaüks püüab kas teadlikult või instinktiivselt seda täita — nii nagu keegi suudab.

Ka sinul, Ingu Zītars, on säärane kohustus ja sa pead seda täitma. Kuidas sa seda teed?

See probleem pani Ingu pead murdma ja puudujääki tundma. Ei Soosaare ega ka Janka elust polnud ta suuteline osa võtma. Ta ei saanud seda kuidagi mõjutada, ei heas ega halvas mõttes, järelikult oli üleliigne.

See teadmine täitis Ingu südant kibeda valuga. Ta mõistis, et tema siinolekul ei ole õigustust, ja kui ta ühe või teise venna juurde jääks, saaks temast parasiit. Üheksakümmend inimest sajast oleks säärase olukorraga leppinud ning selle haletsusväärse ja õigusteta osa elu suures näitemängus vastu võtnud, Ingu aga oli üks neist kümnest, kes seda ei suutnud. Tema elu oli purustatud, seda ta mõistis, kuid see asjaolu ei andnud talle veel

õigust teistele koormaks saada. Kui inimene tahab, siis ta ka suudab veel midagi. Olgugi et Ingu väljavaated olelusvõitluses olid väga kitsaks muutunud, ometi pidi leiduma mingi võimalus omal jõul püsti seista.

Ühel päeval ütles ta Kārlisele:

«Ma pean korraks minema mereranna alevisse, kus ma kunagi merekoolis õppisin. Tahan vanu sõpru külastada. Laev läheb homme.»

Et õigel ajal laevale jõuda, läks Ingu juba õhtul Soosaarelt ära Janka poole. Järgmisel hommikul pakkis ta oma asjad merekotti. Suure kohvri enamiku asjadega jättis ta venna juurde. Kui aurik jõesuudmele lähenes, viis paadimees Ingu merele. Ta sõitis põhja poole, ent kui laev sadamas randus, ei läinud Ingu kaldale. Ta kirjutas kirja, ja järgmisel hommikul, kui laev asus tagasiteele Rīiga, andis ta ühele kaluripoisile lati ja palus kirja viia Ķurzēni majja. Ise ei julgenud ta sinna minna.

Õhtul oli Ingu juba Rīias ja mängis bajaani suurel kaubalaeval. Madrused panid talle raha kokku. Järgmistel õhtutel mängis ta teistel laevadel. Vahel anti talle raha, vahel ainult süüa, aga ta oli alati rahul. Rannainimesed, kes teda aeg-ajalt sadamas nägid, rääkisid, et ta käsi käib hästi.

Neljateistkümnes peatükk

1

Aurik vilistas kolmandat korda, kui poiss kirjaga Ķurzēni majja jõudis. Ta andis saadetise Lilijale üle ja tahtis kohe ära minna, sest ei olnud siin eriline tuttav.

«Kes selle kirja sulle andis?» küsis Lilija. «Kas vastust ei kästud oodata?»

«Vastust?» kohmetus poiss. «Kuidas ma saaks seda üle anda? See mees jäi laevale ja tahtis ära sõita. Ta ütles mulle veel, et ärgu enne siia tulgu, kui laev on merele sõitnud. Aga mul ei olnud aega nii kaua oodata — meil on võrgud meres ja ma pean isale appi minema.»

Seepeale ei pidanud Lilija poissi enam kinni, vaid läks tuppa. Ta tundis Ingu käekirja ära, kuid ei teadnud, kas see oli tema ise, kes poisile kirja andis, või mõni tuttav, kellele oli tehtud

ülesandeks sõnum ära saata. Olgu nii või teisiti, aga imelik, et hoiduti temaga kokku saamast. Talvel, pärast Ingu kirja saamist, oli Lilija talle pika vastuse kirjutanud, sellest oleks Ingu küll pidanud aru saama, et teda Kurzēni majas oodatakse, et siin on tema jaoks alati paik olemas ja ta on igal ajal armas, igatsetud külaline. Ingu ei vastanud ja Lilija ei teadnud, mis temast on saanud, sest teine, tähitud kiri tuli tagasi märkusega, et adressaati pole võimalik leida.

Lilija läks ülemisele korrusele ja istus rõdule, mis oli nii ehitatud, et meenutas laeva kaptenisilda — puudusid ainult kompass ja rooliratas. Ja sel ajal kui väike laev vaateulatuses kalda juurest ära sõitis ja painduva kaarega merele keeras, luges ta Ingu kirja.

«Kallis Lilija!

Nagu näed, olen kodumaale jõudnud ja juba mitu nädalat siin elanud. Teel koju oli mul peas ainult üks mõte: rutem Sind näha. See mõte ei kadunud ka hiljem, kui olin juba pärale jõudnud ja elasin omaste juures, ja selle kavatsusega tulin eile laevale ning sõitsin siia. Aga see aeg, mis ma omaste pool veetsin, ja mõnede inimeste käitumine sundisid mind paljudele asjadele teisiti vaatama. Ma lõin kahtlema (mitte Sinus, Lilija, Sina seisad väljaspool kõiki kahtlusi), ja mida ligemale jõudis aeg Sind üles otsida, seda väiksemaks kahanes mu julgus. Lõpuks sain aru, et oleks väga häbematu Sind häirida ja tülitada oma lähedusega. Mul poleks neid kahtlusi, kui me varem oleks olnud ainult sõbrad või juhuslikud tuttavad, sest siis ei saaks minu tulekut tõlgitseda selliseks, millel on kindel eesmärk. Me olime ju lähedasemad kui sõbrad, ma armastasin Sind ja Sina vist ka mind, ja see minevik on selline, et seaks meid praegu keerulisse olukorda. Sa peaks ütlema kas jah või ei, aga ma aiman, et praeguses olukorras oleks Sul raske öelda jah, sest ma ei ole enam täisväärtuslik inimene. Niisama raske ja piinlik oleks Sul mind tagasi tõrjuda, ja ma kardan, et Sa võiks kaastundest (mida mul tõesti vaja pole) teha seda, mida poleks vaja teha — endale õnnetuseks ja minu enesearmastuse rahuldamiseks. See oleks Sinu poolt säärane ohver, mida mul pole õigust vastu võtta, seepärast — et Sind mitte oma juuresolekuga mõjutada — otsustasin laevale jääda, ennast Sinule mitte näidata, vaid kirja teel seletada selgemini oma praegust olukorda. Siis võid rahulikult ja omaette kõik läbi mõtelda, kujutleda mind sellisena, missugune ma praegu olen, ja hindavalt võrrelda sellega, mida nõuavad Sinu elu huvid. Sa ei tohi kiirustada ega tundepuhangus vale otsust teha (mitte minu pärast, Lilija, vaid Sinu tuleviku pärast), seepärast mõtle tükk aega järele, ela üksinda, harju ja kohane olukorraga, kus Ingu Zītarsit ei ole olemas, võib-olla tõepoolest leiad mujalt uusi väärtusi ja uusi võimalusi.

Ja nüüd minust. Kõigepealt pead teadma, et tulin välismaalt tagasi niisama vaesena ja paljana, nagu kunagi sinna läksin. Mul ei ole mingit varandust ega ka väljavaateid kunagi jõukaks saada. Veel enam: mul puudub isegi see, mis teistel vaestel inimestel asendab jõukust ja annab mingeid väljavaateid elus, — puudub tervis. Ma ei ole lonkur, kurt ega tiisikushaige, kuid minu silmad ei kõlba enam kuhugi. Merel ma töötada ei saa, maatööd ei tunne. Ainuke, mis ma veel suudan, on ilusti bajaani kääksutada, aga see on kerjuseamet ja sellega vaestemajast kaugemale ei jõua. Mul oleks kõige tulusam otsida väike ahv, kes muusika taktis vigureid teeks, ja vähenõudlik naine, kes juhiks mind laevalt laevale, kõrtsist kõrtsi, kui ma päris pimedaks jään. Nüüd Sa siis tead seda. Saan aru, et olen paljudele pettumust valmistanud. Jah, Lilija, oleks Sa näinud, kuidas lähedased, armsad inimesed püüdsid minust iga hinna eest lahti saada, kui ma sellisena tagasi tulin. Ja see on täiesti loomulik — mida muud võiski oodata? Teised olid inimlikumad ja lubasid mulle ulualust. Ma oleks võinud nende juures elada kui kaua tahes ja mitte kunagi poleks mul olnud vaja paha sõna kuulda. Ent ometi — ma ise pean sellest aru saama — oleks ma neile koormaks, niisama kui Sulle, Lilija. Seepärast lähen kõigi teelt ära ilma kibestuse ja vihata. Küll ma ennast kuidagi vee peal hoian. Sulle soovin kõige paremat. Ole õnnelik ja ära kaota selget pilku elus — see on täis udu ja nähtamatuid karisid. Üksainus vale samm — ja Sinu laeval on auk põhjas, aga ei ole niisugust dokki, kus inimeste elu kinni lapitaks. Ohtlikes kohtades on parem sõita aeglaselt, ette vaadates. Südamlik tervitus Sulle! Ingu.»

Meri läikles nagu sulatina. Ei olnud tuult, mis oleks laiali ajanud suitsutriibu, mille lahkuv aurik enda taha jättis. See venis laeva juurest tagasi kuni kaldani — justkui hele pael, mille poisikesed mängulaeva külge sidunud, et see liiga kaugele mere peale ei läheks. Kui see olnuks säärane side, siis poleks Lilija hetkegi viivitanud, vaid sellest kinni haaranud ja väike aurik oleks pidanud randa tagasi tulema. Aga see oli ainult suits, tühipaljas vinetis, nagu illusioon tühjas südames. Järgmiseks hommikuks oli see haihtunud, kuid mitte tema kibedus.

Möödusid nädalad, kuud, aasta, aga seda tunti, sellest mõeldi ja selle kibe ving äratas inimeses rahutust. Lilija elas oma majas samuti nagu enne, tegi hommikust õhtuni tööd ja täitis oma päevi väikeste muredega. Inimene ei tohi olla üksi... Mitte üksnes Lilija ei tundnud seda, sama võis lugeda kõigi lähedaste inimeste nägudelt, seda näisid väljendavat isegi Kurzēni vanad hooned ja väljade vaikne sahin maja ümber: «Kus on sinu tõeline sõber?»

See, keda Lilija võis saada, polnud see, kelle järele ta igatses. Aga see, keda ta oli pikki aastaid oodanud, ei julgenud tulla — ta polnud enam selline kui enne. Ja ometi oli ta ikka tema, ning Lilija ei suutnud teda unustada.

Nii läks mööda terve aasta. Siis oli Lilijal vaja minna Riiga ostma niiti uute võrkude jaoks ja külla ühele sugulasele, kes linnas elas. Kuna tal ei olnud suuri pakke, sõitis ta bussiga, mis oli sel kevadel käima hakanud.

2

Viimastel aastatel oli Lilija harva Riias käinud, seepärast tähendas iga sõit mitte üksnes väikest vaheldust tema argipäevas, vaid ka palju sekeldamist ja ärevust. Tühise asja pärast ei tasunud nii pikka reisi ette võttagi. Lilija ootas alati üsna kaua, kuni oli kogunenud nii palju asjaõiendusi, et ühe päevaga kõiki korda ei saanud, seepärast kujunes meeldivast külaskäigust tavaliselt tüütu, väsitav ringijooksmine.

Lilija sugulane — ema venna tütar — elas Daugava taga. Ei olnud eriti mõnus tassida kõik ostud äärelinna ja siis jälle tagasi Daugava äärde, kus oli laeva peatuskoht, kuid võõrastemajas või sissesõiduhoovis oli veel tülikam ööbida. Onutütre mees töötas vabrikus, üks kolmest poisist oli Lilija ristipoeg. Selge, et ristiema pidi iga kord mingi kingituse viima. Seda ei unustanud Lilija kunagi; samuti nagu onutütar ei unustanud küsida, millal ta võib täditütre pulma tulla. Mõnikord, kui onutütre mees oli kodus, arutati seda probleemi pikemalt, niihästi tõsise tooniga kui ka naljatamisi, kuid Lilija jäi alati salapäraseks. Kord, kui ta Riiga sõitis, tuli sugulaste poole kokku võõraid noormehi — onutütre tuttavaid ja tema mehe töökaaslasi. Lilijale tundus, et neid näidatakse talle. Et see ja too on tubli mees, kuidas ta sulle meeldib? Vaikne sosistamine ja kaudsed vihjed, hästi mõeldud kaasaaitamine. Kuid onutütar nägi asjata vaeva — Lilija ei ilmutanud kellegi vastu huvi. Seepeale sugulased järeldasid, et

tal puudub naiselikkus, ja lakkasid tema tuleviku pärast muretsemast.

Seekordne külaskäik kujunes teistsuguseks, kuid sugulastel polnud selles mingit osa. Hiljem valmistas see onutütrele isegi kibestust, sest tema kosjasobitaja-anne jooksis tühja ja kõik toimus ilma tema vahetalituseta. Seepärast toimuski kõik nii järsku ja arutult — mitte ligilähedaseltki nõnda, nagu oleks pidanud toimuma.

Kogu päeva kõndis Lilija mööda linna. Õhtul viis ta ostetud võrguniidi sugulaste poole ja tahtis minna kinno. See oli ainuke õhtu, mis ta seekord kavatses Riias veeta, sest järgmisel päeval pärast lõunat tahtis ta rannalaevaga tagasi koju sõita. Kellelgi polnud aega Lilijaga kinno kaasa tulla ja ta läks üksi. Ta sõitis trammiga üle pontoonsilla, tuli siis maha ja läks sadamasse küsima, mis kell aurik täpselt välja sõidab. Veidi kaugemal, Riia lossi vastas seisis suur Norra aurik. Sealt tuli parajasti kaldale salkkond meremehi, ja nende hulgas oli keegi mees, kellel oli bajaan õlal. Kui bajaani poleks olnud, siis poleks Lilija madruste rühmale ja võõrale mehele rohkem tähelepanu pööranud kui kõigile teistele möödaminejatele. Kuid pill sundis teda meenutama kedagi tuntud inimest, kelle saatus oli tema enda saatusega ristunud, seepärast vaatas ta võõrast meest äkilise erutusega tähelepanelikumalt. Mees sammus koos teistega üle trammiröobaste. Lilija ei näinud selgesti tema nägu. Aga see keha kulunud ja määrdunud rõivastes, kõnnak, kergelt laineline juuksesalk, mis mütsinoka alt välja ulatus, ja hääl, mis rääkis võõras keeles, — see tõi meelde midagi ääretult lähedast ja tuttavat. Lilija ei teadnud, kas see on t e m a, aga ta soovis, et oleks. Kõik teised mõtted kadusid äkitselt, Lilija unustas, milleks ta oli sadamasse tulnud; erutatult, kohmetult ei suutnud ta sellelt mehelt silmi kõrvale pöörata.

Kui see tõesti on Ingu... Võib-olla ongi? Palju pikki aastaid — ja lõpuks võimalus teda näha, võib-olla ainukest ja viimast korda! Sel hetkel ei mõelnud Lilija sellele, mida see kohtumine tähendab ja miks ta seda soovib, — see oli üks neid hetki, mil inimene elab vaid olevikule, üheleainsale silmapilgule, võimuka meeletusega saadab kõik mõistuse kaalutlused kuradile ja järgneb juhuslikule impulsile, muretsemata tagajärgede pärast.

Keegi ei aimanud midagi, kellelgi polnud asja võõra naisega, kes nii järsku kalda äärest eemale sammus, kuid ta ise punastas tugevasti, justkui oleks ta hing alasti kogu maailma ees. Lilija läks üle trammiröobaste ja oli nüüd meremeeste salga ees. Ta jäi trammipeatuse posti kõrval seisma ja ootas, kuni madrused

temast mööda lähevad. Nüüd nägi ta selgesti nende nägusid, ja selle ühe tundis ta ära. See oli Ingu, vanem ja väsinum küll kui tookord, kui nad siinsamas kaldal pikaks ajaks lahkusid, ent muidu ikka seesama vana Ingu, pisut nukker ja pisut muretu — armas ja unustamatu tänini... Näe, ta märkas mind, vaatab siia, minu otsa... Oh, kui süda rinnus nõnda ei peksaks, ja miks mul põsed õhetavad? Kas ta tõesti ei tunne mind ära?... Läheb mööda! Ta ei vaata enam siia, kuid ta on nii lähedal, peaaegu kõrval, ja mööda minnes peab ta kõnnitee teisele servale hoiduma, et bajaani nurk mind ei riivaks.

«Ingu...» vallandus Lilija huultelt iseendast vaikne hüüe. Ta ei julgenud Ingule tee peale ette astuda, aga seda polnud vajagi: Ingu kuulis seda hõiget ja vaatas tagasi.

«Kas te ütlesite midagi?» küsis ta, silmad pilukile tõmmatud, sest õhtupäike paistis talle otse näkku.

«Jah, mina... aga see oled ju sina, Ingu Zītars, eks ole?» pomises Lilija kiiresti.

«Seda küll...» vastas Ingu ja jäi seisma.

«Kas sa ei tunne mind enam ära?» küsis Lilija ning astus tema juurde, kõheldes käest kinni võtta. «Nii palju sa ikka näed, eks ole?»

Nüüd punastas Ingu, tema käsi libises kuube mööda üles, justkui tahaks ta kraed kergitada, sest triibuline päevasärk oli kaua pesemata ja kaelus käkrunud.

«*Come!* (Tule!)» hüüdis üks madrustest ja viipas Ingule käega. Nad olid teel kõrtsi. «*Let us go!* (Lähme!)»

«*Wait a bit*... (Oodake natuke.)» ütles Ingu. «*I shall come later.* (Ma tulen hiljem.)»

Meremehed rääkisid omavahel, naersid ja läksid edasi.

«On sul kuhugi kiire?» küsis Lilija, ja selle pärast, et need võõrad inimesed olid nii hooletult Ingule viibanud, nagu peremees viipab koerale, ning selle pärast, et Ingu oli neile nii vaikselt, sõnakuulelikult vastanud, kerkis talle kurku lämmatav klomp.

«Mul... ma lubasin neile mängida, see on kõik...» vastas Ingu. «Aga nad ei ole veel maksnud, nii et ma võin ka mitte minna.»

Kramp nööris Lilija kõri veel tugevamini, suure vaevaga surus ta nuuksumist maha.

«Kus me saaks kõnelda?» küsis ta. «Ma arvan, meil on paljust rääkida, peaks olema selline koht, kus on vähem inimesi.»

«Siin kaldal ei saa. Ja siis ma peaks bajaani ära panema.»

«Pilli võib rannalaevale panna, mul on seal tuttavaid,» ütles Lilija. «Pärast võtad jälle ära.»

«Ma ei tahaks ennast neile näidata.»

«Ma ise viin.»

Nad läksid üle rööbaste kalda äärde. Lilija viis bajaani rannaauriku koka kätte hoiule. Ingu ootas teda kontorihoone taga.

«Me võime istuda linnalaevade ooteruumis,» tähendas Ingu, kui Lilija tagasi tuli. «Sooja ilmaga inimesed sinna ei lähe.»

«Eks sa tead paremini,» ütles Lilija.

Ooteruum oli tõepoolest tühi ja kogu see aeg, kui Ingu ja Lilija seal juttu ajasid, ei seganud neid keegi.

See oli hea, sest nende jutuajamine polnud just rahulik.

3

«Ma sain su kirja kätte,» ütles Lilija. «Selle, mille sa poisiga saatsid.»

«Ma mäletan, Lili. Niisiis on sul nüüd kõik selge.»

«Jah, Ingu. Kuid praegu ma tean, et sa pisut luiskasid.»

«Mis mõttes?»

«Sa kirjutasid, et su silmad ei kõlba enam kuhugi. Kuidas sa said siis kirja kirjutada?»

«Harjumusest, Lili. Proovi kord kinnisilmi kirjutada, siis näed, et saab kuidagi hakkama.»

«Ennist ma märkasin, et üks madrus viipas sulle käega, sa nägid seda ja vastasid talle.»

«Niipalju ma tõesti näen, kuid merele siiski ei kõlba. Kui ma pean kauem midagi pingsalt vaatama, siis lööb silme ees pimedaks ja ma ei näe muud kui soomuselist udu.»

«Aga halvemaks sul ei ole läinud kodumaale tulekust saadik?»

«Ei, Lili, aga paremaks ka mitte.»

«Räägi mulle, kuidas see juhtus.»

Ingu rääkis. Seejärel vaikisid nad kaua. Neid valdasid ammuse läheduse mälestused ning nad ei julgenud teineteist puudutada, sest iga puudutus olnuks nagu küsimus, kuid nad isegi ei teadnud, missugust vastust tahaksid kuulda. Inimesele, kes on kõik lootused kaotanud, pakub kaotusega leppimine rahu, ta teab, kui raskelt see rahu on saavutatud, ja seepärast ei taha seda kaotada uute ebakindlate lootuste pärast. Korduv valu ei ole küll nii terav kui esmakordne, kuid palju piinavam selles mõttes,

et me juba tunneme seda ja võime kõiki edasisi valufaase ette näha. Kui hambaarst meil esimese valutava hamba välja tõmbab, siis see pole nii raske kui teist korda tema juurde minna.

«Kus sa praegu elad?» alustas Lilija juttu.

«Igal pool ja mitte kuskil.» Ingu naeratas esimest korda. «Korterit mul ei ole ja ma saan ilma selletagi läbi, sest sadamas on alati mõni laev. Ainult talvel, kui laevasõit seisab, pean ulualusele mõtlema. Mineval talvel sokutasin enda ühte kõrtsi moosekandiks. Kevadel lahkusime sõpradena, nii et järgmisel talvel on mul väljavaateid vanasse kohta tagasi saada.»

«Oled sa rahul sellise eluga?»

«Kallis Lili, näita mulle ühtainustki inimest, kes on täiesti rahul sellega, mis tal on. Kui säärane imeloom leidukski, siis ma ometi ei kadestaks teda, sest temaga ei ole kahtlemata kõik korras. Käigu mu käsi kuidas tahes, niipalju ma tean, et teised pole minust kuigivõrra õnnelikumad. No aga sina ise, kas sina oled oma eluga rahul?»

«Ei, Ingu, mul puudub nii mõndagi.»

«Ja ma võin kihla vedada, et sa võtad seda palju rängemini kui mina. Minu olukord on mulle vähenõudlikkust õpetanud: minu soovide täitumiseks on väga vähe vaja. Sinu soovid, see, mis sul puudub, on palju suuremad kui minul ja neid on raskem täita. Koerale aitab kondist, millel on rohkesti liha küljes, ja ta tunneb end õnnelikuna, aga mida peaks andma maailma valitsejatele, et neid õnnelikuks teha?»

«Võib-olla neil polegi enam soove.»

«Siis on nad vaestestki vaesemad. Soovid ongi ju elu — kes midagi ei soovi, see ei ela enam.»

«Kas sina siis s o o v i d kõrtsis mängida ja kerjakrossidest elada?»

«Ei, Lili, kuid see tuleneb ühest teisest soovist — tahtmisest elada. Mängimine ja kerjamine on ainult abinõu, et elu sees hoida. Seepärast on see töö mulle meeldiv.»

«Aga kui sinu eksisteerimine oleks kindlustatud teisel viisil — nii et sul poleks enam tarvis võõraid inimesi lõbustada —, kas sa siis ka veel tahaksid seda teha?»

«Ka siis, Lili. Kuidas ma peaks terve elu ära elama, et ma midagi ei teeks, et minust ei oleks kellelgi kasu? Iga inimene tahab kasulik olla ja midagi teha, mis on teistele vajalik. Inimene peab igal silmapilgul olema kasulik, kui mitte suurte asjadega, siis kas või pisitillukestega. Muidu ei ole mõtet elada.»

«Olen sinuga nõus,» ütles Lilija. Tema käsi oli juhuslikult leidnud Ingu käe ja jäi selle peale lebama. «Aga kui on võimalik

midagi suuremat teha, siis võib ju väiksemad tööd sinnapaika jätta. Kas sina ei arva samuti?»

«Minu kohta seesugune võimalus ei kehti. Olen kõik mitu korda läbi mõelnud.»

«Kas ikka tõesti kõik?»

«Jah, Lili.»

«Mitte ainult seda, mis on, vaid ka seda, mis kunagi oli ja võiks jälle olla?»

«Ka seda.»

«On asju, mida inimesel pole õigus üksipäini otsustada. Mõnikord on ka teistel sõnake öelda.»

«Ma ei tea, millest sa mõtled?»

«Kui suudaks olla avameelne, siis sa ehk saaksid seda teada.»

«Teeme proovi, Lili!»

Oi, kui raske see oli — naisel rääkida sellest, kus traditsioon näeb ette mehe algatust ja aktiivsust. Ent see aktiivsus ei kuulu mehele mitte sellepärast, et ta on meessoost, vaid sellepärast, et see on olnud tugevama partneri eesõigus. Kui Ingu, olgu pealegi vaene ja haletsusväärne, poleks oma haiguse tõttu alandatud inimkonna nõrgaks ja väheväärtuslikuks liikmeks, poleks Lilija ilalgi söandanud seda missiooni enda peale võtta, ükskõik kui palju kõrgemal ta poleks oma sotsiaalse ja isikliku seisundi poolest asunud. Kuid praegu oli tema tugevam pool ja tema üleolek mitte üksnes ei lubanud, vaid lausa pani talle peale kohustuse täita osa, mis muidu kuulunuks tema partnerile.

«Kunagi sa armastasid mind,» ütles Lilija.

«Nõnda see tõesti oli.»

«Aga praegu?»

«Mida ma tookord tohtisin, seda praegu enam mitte.»

«Mispärast?»

«Seepärast, et armastajad peavad olema teineteise väärilised.»

«Kas ma ei ole enam sinu vääriline . . . kui kunagi olin?»

«Sina küll, aga praegu ei ole mina sinu vääriline.»

«Aga kui mina mõtlen teisiti?»

«Sa ei või teisiti mõelda. Kõige lihtsam loogika räägib sellele vastu.»

«Ja siiski on see nii. Ingu, ole nüüd avameelne ja ütle, kas sa oleks mind üles otsinud, kui oleksid tagasi tulnud samasugusena, nagu ära läksid?»

Ingu ohkas.

«Paistab, et oleksin küll nõnda teinud.»

«Ja praegu — kas sul ei ole midagi muud kui ainult see vastuväide, et me ei ole võrdväärsed?»

«Ei, Lili. Aga seegi on küllalt kaalukas.»

«Et selle üle naerda nagu tühja eelarvamuse üle. Kui see on õige, mis sa ütlesid, ja kui sa ka nüüd ütled ei, siis sa ei ole muud kui jonnakas laps, tujukas, hellitatud poisike. Sa tahad, et sind palutaks.»

«Ma ei ole seda väärt.»

«Ja siiski sa tahad seda. Või ehk tundub Kurzēni maja sulle liiga vaikne — igavam kui kõrtsis ja laevadel?»

«Ei, Lili, nii rikutud ma veel ei ole.»

«Sa oled nii rikutud, et ei tunne enam äragi.»

«Mis mõttes?»

«Miks sa mind ei suudle? Ei aita sellest, et ma pean kõigest rääkima, sa ootad veel, et ma esimesena sulle kaela langen.»

«Ah sa arvad, et ma sedagi enam ei oska!»

Ei olnud nad nende aastate jooksul kuigivõrra mõistlikumaks muutunud. Nõnda Ingu ka ütles, ja esimest korda üle hulga aja kõlas Lilija kelmikas naer:

«Kuhu me kõlbaks, kui oleksime nii õudselt mõistlikud!»

Ja nad rõõmustasid, et neist on mööda läinud kõige suurem nuhtlus, mis võib inimesi tabada — enesearmastuse kuivus. Varase nooruse tuli polnud aastate jooksul tuultesse lennanud, nad olid selle hoidnud ajani, mil olud on muutunud ja mõnedel inimestel külm hakanud . . .

4

Kavatsetud paari päeva asemel jäi Lilija Riiga rohkem kui kaheks nädalaks. Et kodused muretsema ei hakkaks, saatis ta onu Jurisele kirja ning teatas, et tähtsad asjatoimetused peavad teda linnas kinni, katsugu onu kuidagi üksinda hakkama saada. Kas Ingu seda tahtis või ei, aga järgmisel päeval pidi ta minema Lilijaga kaasa perekonnaseisuametisse üht formaalsust korda ajama. Seejärel käisid nad mööda kauplusi ja raiskasid raha. Lilija, uhke ja õnnelik, et see on tal võimalik, pani Ingu pealaest jalatallani riidesse justkui noore jumala, kuid nõudis, et laulatuspäeval peab ta selga panema mereväeohvitseri kullatud tresside ja läikivate nööpidega mundri, — las igaüks näeb, et Ingu on kaugesõidutüürimees!

Onutütar ja tema mees tegid suured silmad, kui neid kutsuti perekonnaseisubüroosse tunnistajateks. Tol päeval nägid nad

Ingut esimest korda ja onutütre pahameel vähenes kohe märgatavalt. «Ilus mees,» sosistas ta Lilijale. «Ega minagi poleks sinu asemel targem olnud. Mereväemunder sobib talle hästi.»

Lilija teadis seda veel paremini. Kui nad järgmisel päeval laevale läksid, et koju sõita, oli Ingul jälle seljas tressidega meremehevorm, ta erines järsult teiste reisijate hallist massist ning see hoidis nii mõndagi uudishimulikku naabrit aupaklikus kauguses. Esimene inimene, keda nad lõpp-peatuses nägid, oli poodnik Līcis. Tubli mees märkas kohe laulatussõrmust Lilija sõrmes ja see atribuut hämmastas teda nõnda, et ta unustas isegi teretada.

Kodus otsis Lilija kohe onu Jurise üles ja ütles:

«See on minu mees. Edaspidi on tema siin majas otsustaja ja juhtija.»

Jah, Kurzēni talu oli lõpuks peremehe saanud. Ta ei tulnud suure kisa-käraga, muusikaga ja purjus pulmaliste hõisetega, vaid ootamatult ja vaikselt, vähenõudliku väärikusega. Ingu ei rutanud ka ohje enda kätte võtma, jäi esialgu kõrvaltvaatajaks, püüdis kohaneda. Lilija tegi ise kõik nagu varemgi, aga ühtelugu kiitis oma meest. Iga kord, kui tuli otsustada mingit tähtsamat küsimust või tööd, ütles ta:

«Ma pean mehega nõu.»

Seejärel otsis ta Ingu üles ja tõi oma mure lagedale:

«Kas me teeme nii või teisiti?»

Ingu vastas alati ühtemoodi:

«Eks sa ise tead paremini.»

Aga see, et Lilija kõiges tema arvamisega arvestas, äratas vähehaaval tema iseteadvuse, ta ei tundnud end enam liigsena, kõlbmatuna. Mida ei suutnud selgeks teha teised inimesed ega ta ise tõeks võtta, seda saavutas naise armastuse tarkus.

Ühel õhtul kuulis onu Juris, kes õues võrke parandas, kummalist jutuajamist pealt. Ingu ja Lilija istusid rõdul ja Lilija luges Ingule ajalehte ette. Kord näitas Ingu käega kaugusse ja küsis: «Kas see sinine helendus seal ei ole mitte meri?»

Lilija vaatas ja raputas pead:

«Ei, Ingu, see on taevas.»

«Ma ise mõtlesin ka, et nii kõrgel ei või olla,» lausus Ingu. Onu Jurisel andis kaua mõtelda selle jutukatke üle. Hiljem rääkis ta sellest poodnik Līcisele. Ärimees sai kohe aru, et Lilija on talle korvi andnud poolpimeda mehe pärast. Nii et see ei olnud üksnes uhke munder, mille pärast teda tagasi lükati, vaid tõeline armastus — arutu tundejõud, mille vastu on asjatu võidelda.

Sellele järeldusele jõudnud Līcis leppis oma läbikukkumisega igaveseks.

Jah, Ingu Zītars oli nüüd Ķurzēni talus peremees, tõeline peremees, kelle sõnal oli kaalu ja kes võis oma majas teha, mis tahtis. Ainult ühes asjas ei tahtnud Lilija tolligi järele anda.

«Sa ei mängi bajaani enam kunagi teiste soovil,» ütles ta kohe pärast Riiast tulekut. «Nüüd mängid ainult siis, kui ise tahad. Ja võib-olla mõnikord ka mulle, kui ma palun.»

Naljakas naine — ta oli armukade oma mehe kunstile ning ei tahtnud kellelgi teisel lasta sellest osa saada.

Viieteistkümnes peatükk

1

Läks mööda veel kaks aastat. Mõnel vanal tiigril murdusid hambad, mõnel noorel kukepojal kasvas hari, eluvool aga oli niisama kirev ja ettearvamatu nagu ikka ja alati.

Öeldakse: ära taha liiga palju, siis saad õnnelikuks. See on lihtne, tuhat korda järeleproovitud tõde, seda on tunnistanud niihästi suured kui ka väikesed vaimud. Kuid kõrtsi-Mārtiņš polnud seda oma pika eluea jooksul siiski veel selgeks saanud ja vanul päevil tegi säärase tembu, mille pärast pidi kannatama mitte tema üksi, vaid kogu ta perekond. See rahulik ja tasakaalukas ärimees laskis ennast moel kaasa kiskuda! Talle ei jätkunud sellest, et oli rikas, elus haljale oksale jõudnud, et kõrtsis seati üles viielambiline raadioaparaat ja Mīce soovitusel võeti suveks kaks baaridaami. Koguduse, vallavalitsuse ja pangajuhatuse ameteist jäi tema laiale loomusele väheks — ta igatses midagi suuremat, kogu riigi mastaabis. Kui sügisel valmistati ette seimivalimisi, võis ühel paljudest nimekirjadest lugeda ka Mārtiņš Zītarsi nime. Ta tegi kõrtsis kihutustööd oma erakonna kasuks, ja kui arvesse võtta tema agarust ja kuulajate heakskiitu, võis loota, et tema vaeva kroonib täiesti ärateenitult auväärne saadikumandaat. Mārtiņš mõistis üsna osavalt oma vastaseid maha teha, nende tühiste vääratuste pärast kära tõsta, silma kinni pigistada seal, kus elevant ringi tammus, ja võimatut lubada — ehtne poliitikuanne. Aga rahvas oli nii tänamatu, ei

raatsinud hääli anda ning tõestas veel kord, et õigus on vanasõnal: ükski prohvet ei ole kuulus omal maal.

See luhtunud unistus läks Mārtiņšile maksma palju raha, kuid veel rohkem kui mahavisatud kapital kibestas teda ümbruskonna pilge. Mis ta siis halba oli tahtnud — ainult ajalugu teha, ministreid ametisse panna ja kukutada ning rahvale seadusi anda. Kas selle üle tasus siis naerda? Aga ometi naerdi, irvitati igal pool, ei antud seinapraoski rahu. Mārtiņš ei julgenud kõrtsis enam nägugi näidata, kuigi oli peremees. Kui see oleks midagi aidanud, oleks ta puhveti kohale sildi üles riputanud: «Kes vanu asju meelde tuletab, sellel silm peast välja!»

See oli üks mure. Ka teises oli süüdi Mārtiņš, osalt ka Anna, kuid kannatama pidi tütreke Mīce. Suure hädaga oli ta keskkooli ära lõpetanud, seejärel õppinud ühe talve laulmist, teisel talvel astunud näitemängukursustele, kolmandal kevadel aga lõi kõigele käega ja hakkas armastama Remesise Jānist, kes oli selleks ajaks arstiteaduskonna lõpetanud ja töötas assistendina ühes Riia haiglas. Tõtt-öelda oli ta oma väljavalitut juba varemgi armastanud, kuid siis polnud talle veel selge, mida ta Remesise Jānisest õieti tahab, sest flirtida võib paljudega, abielluda aga ainult ühega. Ja abielluda oli vaja, olgu või mis, seepärast ta armastas nüüd Jānist rohkem kui teisi. Selles suhtes olid üsna kindlad väljavaated ja rannarahvas oleks sügisel hiilgavaid pulmi näinud, kui suvel poleks üks ajakiri iludusvõistlust välja kuulutanud. Kõrtsi-Mārtiņši südames ärkas kohe auahnusekuradike. Ta pidas naisega nõu ja mõlemad jõudsid arvamusele, et Mīceke peab võistlusest osa võtma: «Ära hoia küünalt vaka all, lapsuke!»

Mīce laskis ennast ekstra pildistada ja saatis hoolikalt retušeeritud foto võistluse žüriile. Tema pilt oli nii ilus välja tulnud, et originaal peaaegu ei tundnud oma koopiat äragi. Kuu aja pärast algas suur edevuse paraad: igas ajakirjanumbris oli üks lehekülg täis naiste näopilte, kes kas olid tõesti ilusad või pidasid end selliseks: blondid ja brünetid, kodukanad ja vambid, pikantsed poisipead ja unistavad minjoonid, kõik tulvil kisendavat seksapiili ja üliväga teadlikud oma ilust. Me oleme vaimustavad, jumalikud ja ületamatud — seda näisid väljendavat nende naeratused. Nad kõik naeratasid ja kõigil olid hambad paljad — sestsaadik kui hambatehnika oli nii kõrgele tasemele tõusnud, oli see objekt hakanud fotograafia ajaloos eriti silmapaistvat osa mängima. Ja kõik nad ootasid auhinda, kõik mõtlesid, et on võistlejatest ilusamad.

Auhinnalistele kohtadele pääses viis neidu. Mīcet nende hulgas ei olnud — tema sai üsna napilt hääli. Ega ta sellepärast

halvemaks muutunud kui enne, aga Remesise Jānist oli pärast Mīce läbikukkumist otsekui parm hammustanud: asjatundlikud inimesed olid tema pruudi ilu kesiseks hinnanud, teiste meelest ei väärinud ta tähelepanu, järelikult — ta ei ole midagi erilist. Paljud neiud olid võistlustelgi Mīcest etemad olnud — miks mina peaks olema vasikavaimustuses sellest, kes teisi jätab ükskõikseks? Noormees lõi kahtlema, silmitses oma kullakest uurivamalt — ja tema tunded jahtusid. Tal ei olnud enam isu minna paari neiuga, kes polnud niisama ilus kui teised — teeks ainult endale häbi!

See oli niisiis teine hoop. Kolmas õnnetus tabas Ernest Zītarsit — talle ei antud enam pangast laenu ega poest võlgu, tihti tõi postiljon meeldetuletusi võlgade tasumise tärminitest. Iga meeldetuletus seadis Ernesti keerulise mõistatuse ette: kust raha võtta? Keegi enam midagi ei andnud, kõik aina nõudsid, aga kas keegi selle pärast südant valutas, et Ernestil ei ole raha? Nad vist arvasid, et Zītari talu on kullaauk, aga see oli paljas ettekujutus. Võlausaldajate tõlplus ärritas ja vihastas Ernestit, aga kuna tal polnud võimalik nendele närakatele kuidagi ligi pääseda, siis ta lihtsalt kiskus meeldetuletused puruks ning ei teinud väljagi ei ähvardustest ega palvetest.

Klaņģise veskis valitses hoopis teine vaim. Seal rõõmustati Ernesti raskuste üle ja oodati kannatamatult päeva, mil oksjonipidaja haamer Zītari talu müüduks kuulutab. Aga seal oodati veel ka midagi muud — ja selles polnud abikaasad enam päris ühel meelel: Elza ootas last ja püüdis ära arvata, kumb seekord tuleb — poeg või tütar. Rahva hulgas — kõrtsis ja veskis — uhkustas Klaņģis tulevase isaseisusega ja kutsus juba ristselisi. Ent kodus, kui teenijaid lähedal polnud, rääkis ta teist juttu, sest egas ta nii pime ka polnud, nagu arvati. Ta pinnis naist, heitis talle ette nii noort Marcinkēvičit kui teisi poisse ja ähvardas lahutusega, kui poeg ei ole tema nägu. See oli lausa põhjamaine Othello, aga kuna tema temperament siiski pussi poole ei pürginud, ei teinud Elza mehe armukadedushoogudest suurt välja. Las toriseb, las lärmab — kaua see vana känd ikka enam elab! Lapsega oli tal oma plaan: last on vaja, et pärast mehe surma Klaņģise sugulased ei saaks kahtluse alla seada naise õigust pärandusele. Kui Klaņģis võis omaks võtta väikese Saša, kellest ta ometi selgesti teadis, et see on teise mehe poeg, asi tal siis armastada seda uut last, ja lõpuks läheb kõik kenasti.

2

See oli tõesti nali, et tuhanded võõrad inimesed lugesid Jānis Zītarsi teoseid, aga tema lähemal ümbrusel polnud aimugi, et ta on kirjanik. Kahtlused hakkasid tekkima alles siis, kui ta vähehaaval jättis maha vana töö merel, aga elas siiski ära, kuigi mingit muud nähtavat sissetulekuallikat ei olnud. Mida kõike küll inimesed välja ei nuputanud! Mõned arvasid, et ta tegeleb salakaubaveoga, teised, lopsakama fantaasiaga, järeldasid, et noor Zītars on Punase Risti loteriiga võitnud või luidetelt leidnud mereröövlite peidetud varanduse, mis on aastasadu seal seisnud. Egas ta asjata alatasa raamatuid lugenud, vanu lugusid uurinud ja oma majauberikus nii kinniselt elanud!

Säärast inkognitot õnnestus tal säilitada peaaegu kolm aastat. Need olid pöörase, lakkamatu töö aastad, oma tee otsimine, loobumine kõikidest muudest huvidest elus üheainsa eesmärgi heaks. Ta ise oli kunagi selle eesmärgi üle põlglikult naernud, ent nüüd haaras see otsekui kättemaksuks teda täielikult oma võimusesse. Hulgal ajal polnud tal aimugi, kas tema tööl on tulemusi või on tema heitlus niisama viljatu kui don Quijote sõdimine tuuleveskitega. Viimane võimalus paistis usutavam, sest esimest varianti polnud tal võimalik kontrollida. Näitlejal on esinemise väärtus teada kohe pärast etendust, sest tema töö toimub kogu aeg otseses, peaaegu füüsilises kontaktis publikuga; sportlase saavutus on selge ja kaheldamatu juba rekordi püstitamise hetkel; põllumehe edu või nurjumist näitab sügisene saak. Aga kuidas teada saada lugejaskonna heakskiitu või hukkamõistu, kui see on hajutatud tuhandeteks kaugeteks ja võõrasteks inimesteks? Võib ainult oletada, aimata, mitte aga kindlalt teada.

Kahtlustele tegi lõpu alles esimene raamat, aga seda tuli Jānis Zītarsil mitu aastat oodata. Siis veendus ta, et tal on palju sõpru ja ta teos on rahva hulgas isegi suuremat vastukaja leidnud, kui ta oli lootnud.

Marta Remeša oli esimene, kes uuris välja tõe Janka tegevuse kohta. Varsti teadsid sellest kõik ja ümbruskonna käitumine muutus järsult. Jānis Zītarsi vanadele tuttavatele oli see suur üllatus. Need, kes alles hiljuti vältisid ebaväärikat sõprust lihtsa töölisega, püüdsid nüüd uuendada tutvust kirjanik Zītarsiga. Imestusega märkasid nad, et see inimene ronib välja pimedusest, kuhu ta kõigi eluseaduste järgi pidanuks jäädavalt vajuma. Ta jõudis järele neile, kes olid ühiskonnas positsiooni saavutanud, — hilinemisega küll, aga see-eest püsivalt — ja tahes-

tahtmata pidid nad andma talle koha endi kõrval. Halb ainult, et tema ei vastanud neile niisama palava innuga, nagu nemad teda kutsusid, — pikkadel üksindusaastatel oli ta üksiolekuga harjunud ja keelatud sõprus oli liigseks muutunud.

Aija ei jõudnud kuidagi tagasi tõrjuda Elza lahkust, sest imelikul kombel oli veskitalu perenaine avastanud, et kirjanik Jānis Zītars, keda nüüd igal pool kiideti, on talle justkui vend, seejuures armas ja alati hästi sallitud. Jankale ei valmistanud see avastus nii suurt rõõmu kui tema õele, seepärast nähti teda veskis niisama harva kui varem. Kui Elzal sündis tütar ja ta kutsus Jankat ristiisaks, siis vend ütles ära sellest aust ja soovitas enda asemele Ernestit.

«Ernest on vanem kui mina ja ei ole veel kellelegi ristiisaks olnud.»

Kõige paremini sai Janka läbi Soosaare rahvaga ja toetas neid materiaalselt, niipalju kui olukord lubas. Just sellepärast tabas teda nii valusalt ootamatu hoop, mis sellele perekonnale keset talve, kaela langes: ühel ööl piiras Kārlis Zītarsi maja ümber terve kari politseinikke ja kaitseliitlasi — hiljem saadi teada, et ka Klaņģis olnud nende hulgas. Kõik kohad otsiti läbi, nuhiti nii pööningul kui keldris, isegi puukuuris, ja kuigi midagi kompromiteerivat ei leitud, võeti Kārlis lõpuks ikkagi kinni ja viidi Riiga. Mõne kuu pärast mõisteti tema üle kohut koos paljude teiste Lätimaa Kommunistliku Partei Liivimaa organisatsiooni liikmetega. Kārlisele määrati riigivastase tegevuse eest kaksteist aastat sunnitööd.

Alles nüüd sai Jankale selgeks, mis inimene on tema vend. Ta imetles seda vaikset, julget meest, kes ainukesena Zītaritest oli söandanud alustada võitlust õigluse eest maa peal — mitte üksnes enda, vaid kõigi inimeste heaks.

«Hea, tugev Kārlis... Sa käisid võitluseteed, kuna mina mõistsin ainult viriseda ja irvitada selle maailma vägevate üle. Kuigi sind pandi vangi, pole sul vaja oma elu pärast häbi tunda, aga minul... Mina, Jānis Zītars, pean alles otsima oma õiget teed. Miks ma seda varem ei teadnud? Siis me oleksime võinud olla ka head seltsimehed, mitte üksnes vennad...»

Põrmugi hoolimata, mida võisid sellest mõtelda naabrid ja poliitiline politsei, käis Janka tihti Riias keskvanglas Kārlisega kokkusaamisel, viis talle lubatud toiduaineid, saatis posti teel raamatuid ja maksis vangla kantseleisse raha venna nimele. Kui Klaņģis korra mainis, et ta kahjustab nõnda oma head nime riigiasutuste silmis, palus Janka teda suunata oma hool millelegi muule, kas või veskile, mis Klaņģisele nii mõnegi lati sisse toob,

kuna aga tema, Jānis Zītarsi pealt pole tal lootust santiimigi teenida.

Seejärel ei käinud Klaņģis enam oma nõuannetega peale.

Nüüd käis Janka veel sagedamini Soosaarel ja aitas Sarmītet veel rohkem kui seni — nii rahaliselt kui jõuga. Ise aga vajus mõttesse. Tema raamaturiiulile sigines raamatuid, mida seal seni polnud, ja õhtuti keeras ta raadio üha sagedamini Moskva lainele.

Mitte korraga, oh ei, vähehaaval ja pikkamisi leidis Jānis Zītars oma tee ja oma õige koha ühiskonnas. Ja saabus aeg, kus ta võis asuda võitlejate rivvi ning täita tühja koha, mis oli sinna jäänud päeval, mil Kārlis Zītars väevõimuga minema viidi. Siis lõppes Jānis Zītarsi üksindus, tuli lõpp kõigile kahtlustele ja oletustele ning tema elu muutus nii rikkaks nagu ei kunagi varem.

3

Rannas polnud enam kellelegi saladuseks, et vana Zītari talu saatus tuleb peatselt otsustamisele. Kõrtsi-Mārtiņš ja Klaņģis ihusid juba hammast, ning kui vanas meremeeste pesas käisid hindajad ja seejärel ilmus lehes kuulutus talu müümisest oksjonil, siis sai isegi Ernest aru, et tema peremehepõlvel on lõpp.

«Nüüd on see siis käes!» ütles Klaņģis rõõmsalt naisele.

Sedasama ütles kõrtsi-Mārtiņš Annale. Elevil lootustega ootasid mõlemad perekonnad oksjonipäeva. Viimasel nädalal enne oksjonit ei läinud ühtegi päeva mööda, ilma et Zītaril ei oleks käinud mõni maakuulaja müüdavat talu uurimas, aga kõik nad läksid minema, ütlemata peremehele ainustki lootustandvat sõna. Ernest mõistis, et talu ta enda kätte ei saa jätta, ja püüdis sellest välja pressida kõike, mis pressida andis. Talu oli hinnatud kaheksale tuhandele latile, aga niisama suur oli ka võlasumma. Kui oksjonil nii palju ei pakuta, siis läheb Zītari talu pangale, aga kui Ernest enne enampakkumist leiaks ostja, kes maksaks rohkem kui see summa, siis jääks ülejääk temale ning kõrtsi-Mārtiņš ja Klaņģis oleks asjata Riiga sõitnud. Söötis nurmed, kurnatud, väetamata põllud ja lohakile jäetud heinamaad, kus värske rohu haljus ei suutnud võita mulluse niitmata ädala kulu koltumust, ei äratanud ostjates erilist vaimustust. See, kes nüüd Zītarile tuleb, peaks esimesel aastal päris ilma saagita jääma. Tõelisi maatahtjaid see ost ei meelitanud. Ainuke lootus jäi spekulantidele, aga maakuulajate hulgas seesuguseid

vist polnud. Siis pigistas Ernest hambad risti ja läks veskisse Klaņģise juurde.

«Ära nüüd lase mind laostada,» ütles ta. «Viska paar tuhat juurde ja võta talu endale.»

Klaņģis aga mõtles, et oksjonil saaks talu veel odavamalt kätte, ega lubanud midagi. Samasuguse tulemusega lunis Ernest ka Mārtiņšit.

«Mul ei ole võimu, eks tee ise nii, nagu paremaks pead,» vastas Mārtiņš. «Kui sa mulle võlgu ei oleks, siis ma ülepea oksjonile ei läheks. Maa on praegu odav, kaheksa tuhande lati eest võiks väga hea majapidamise saada.»

Ja siis ühel päeval sõitsid kõik Riiga — Mārtiņš ja Anna oma veoautoga, Klaņģis, Elza ja Ernest bussiga. Oksjonipaigas aga leidsid nad oma suureks imestuseks ja veel suuremaks mureks eest ka Janka.

«Näe, sina ka siin!» imestas Klaņģis.

«Paistab jah,» muigas Janka. «Tahaks näha, mis te siin teete.»

Elza küsis kohe, kas on midagi kuulda konkurentidest.

«Ühtegi võõrast vist ei tule,» rahustas Janka teda.

«Jumalale tänu,» ohkas Elza. «Parem, kui läheb mõnele oma inimesele, mitte võõrale.»

Kõrtsi-Mārtiņš kiitis ruttu järele: «Sellepärast minagi siia tulin. Omad inimesed peavad seesugusel korral ikka kokku hoidma.»

Enampakkumise algust oodates paistis jutu järgi nende vahel täielik üksmeel valitsevat. Näis, et neid on siia toonud mure perekonna põlise omandi pärast, mitte ärilised kaalutlused. «Ükspuha, kas sina või mina, peaasi et talu jääb oma inimesele.»

Oma suures lahkuses olnuks nad vaata et valmis Zītari talu üksteisele ohverdama, ainult väline vorm sundis neid konkureerima. Üksteise võidu rahustasid nad Ernestit: ärgu muretsegu, küllap talu tulevane peremees peab ka oma eelkäijat meeles, eriti kui õnnestub odavamalt kätte saada.

«Pärast oksjonit läheme restosse,» ütles Mārtiņš. See oli Ernestile tõepoolest suureks lohutuseks.

Siis algas enampakkumine. Juba sissejuhatus peletas rahuliku meeleolu ja mõlema peamise konkurendi — Mārtiņši ja Klaņģise näod venisid pikaks: nad ei olnud ainult kahekesi. Janka, see petis, ei istunud siin sugugi mitte uudishimust, vaid häbematu kavatsusega ohustada oma sugulasi osavas äri-

mängus. Kõige hullem, et keegi ei teadnud, kui palju tal rahalist võimu on.

Alguses Janka ainult vaatas pealt, jälgis Klaņģise ja Mārtiņši aeglast vägikaikavedamist. Pakkumist alustati kaheksast tuhandest latist, ja mõlemad aumehed olid ühel meelel, et iga juurdepandud latt on puhas pealemaks. Kaheksa tuhande viiesaja lati juures lõid nad juba kõhklema, kehitasid õlgu ja vaatasid naise otsa.

«Kaheksa tuhat viissada latti esimest korda . . . Kaheksa tuhat viissada latti teist korda, ja . . .»

Klaņģis pidas ennast juba peaaegu Zītari peremeheks, kuid sel hetkel, kui oksjonipidaja haamri kolmandaks löögiks üles tõstis, segas Janka esimest korda vahele.

«Viissada latti juurde!»

Elza muigas närviliselt ja kõrtsi-Mārtiņši pilk väljendas kibedat etteheidet: kuidas võib tõsiste asjadega niimoodi nalja teha! Kaks korda kõlksatas haamer, kuid enne kolmandat kopsatust kostis Klaņģise kähisev sosin:

«Sada latti peale!»

Tükk aega võistlesid kõrtsmik ja mölder seejärel väikeste panustega — viiskümmend, kakskümmend viis latti. Üheksa tuhande viiesaja lati juures lõid nad jälle kõhklema, ja seekord pidas Mārtiņš kolmandat haamrilööki oodates hinge kinni. Ja jälle ajas selle luhta Janka rahulik hääl:

«Viissada latti juurde!»

Kõrtsi-Mārtiņš vaatas ärevalt naise otsa. Klaņģis sosistas Elzaga.

«Kui Janka tahab talu endale saada, las siis maksab selle eest kõva hinda . . .» sosistas Elza.

«Täpipealt!» nõustus Klaņģis ja hõikas kähku: «Kakssada latti otsa!»

Aga kõrtsi-Mārtiņš ei olnud laisk taipama, milles asi seisab, ega tahtnud maha jääda:

«Sada latti peale!»

Kümne minutiga tõusis summa kaheteistkümne tuhandeni. Viimasena oli pakkunud kõrtsi-Mārtiņš. Janka vaikis, kui oksjonipidaja kuulutas: «Kaksteist tuhat esimest korda!» Ta ei öelnud midagi ka siis, kui haamer teist korda lauale kopsatas. Mārtiņš läks erutusest higiseks ja vaatas peaaegu paluvalt Janka poole: no paku veel, mis sa vaikid? Janka aga vaikis. Ja kohe kopsatas haamer kolmandat korda. Kaheteistkümne tuhande lati eest sai kõrtsmik talu endale — hind oli peaaegu kaks korda kõrgem, kui see ost tegelikult väärt.

Mārtiņš teatas:
«Ma ütlen lahti!»
«Siis kaotate sissemakstud kautsjoni,» seletas oksjonipidaja.
«Olgu,» pomises Mārtiņš. «Parem kaotada mõnisada kui mitu tuhat.»
Sünges meeleolus sõitsid kallid sugulased sel päeval koju. Kõik olid Janka peale pahased — see häbematu oli neid ninapidi vedanud. Janka aga oli Riiga jäänud, nii et ta ei kuulnudki, missuguste vängete sõnadega kojusõitjad teda õnnistasid.
... Paari nädala pärast toimus uus oksjon ja talu läks võlasumma katteks riigi maapangale, sest ükski spekulant polnud rohkem pakkunud.

4

Üksi jäädes mõtles Janka kogu oma elukäigu üle järele. Ta oli palju saavutanud, peaaegu kõik, millest oli kunagi unistanud, ja igal juhul rohkem kui keegi teine Zītaritest. Kahtlemata polnud see veel kõik, sest ta oli alles kolmekümneaastane, kuid vähenõudlik inimene oleks juba nüüd öelnud: «Mulle aitab, rohkem pole tarvis!» Olude kiuste oli ta ennast vee peal hoidnud, raskes eluvõitluses saanud robustsest poolmetslasest intelligentseks inimeseks. Nüüd oli tal seltskonnas juba kaalu. Ta teadis, kuidas see oli sündinud, ja oskas enam-vähem kindlalt ette näha, mis veel tuleb; ainult ühte ta veel ei teadnud, ja sellest ühest pidi ta äkitselt üle hulga aja taas mõtlema. Kui linnas olid kõik asjaõiendused korda aetud, tuli Jānis Zītarsile äkki meelde, et varsti on suvistepühad. Talle meenus lubadus, mille oli kunagi ammu andnud: külastada üht inimest suvistepühade ajal. See inimene oli Laura...
Kümme suvistepüha oli juba mööda läinud, aga ta polnud oma lubadust täitnud. Täna järsku kerkis minevik vikerkaarena üle möödunud aastate ning muutus järjest ilusamaks, mida rohkem ta sellele mõtles. Ammused päevad lõid tema meelekujutuses kogu oma tookordses värvikuses särama, kauge perspektiiv andis neile salapärase võlu, mille kaugetele mägedele annab sinakas uduloor. Miski tegi jälle valu, miski kirvendas, äratas igatsust, ja hakkas kahju millestki, mida iial tagasi ei saa.
Mis oleks, kui sõidaks sinna?
Niipea kui see mõte talle pähe turgatas, tekkis ka tahtmine ja lausa vajadus sõita. Ta imestas, et polnud seda juba varem teinud.

Teele asudes polnud Jankal aimugi, mida ta selle hilinenud külaskäiguga soovib saavutada ja milleks on seda nüüd veel vaja. Ta ei mõelnud ka sellest, kuidas teised võiksid seda tegu hinnata ja kas sellel on mingit moraalset õigustust. See oli üks neid hetki, kus mõistus vaikib ja instinkt näitab teed, — midagi taolist, nagu unenägija või kuutõbise süüdimatu käitumine. Kas Janka oli midagi muud kui säärane unenägija, kellel elu on keelanud kõige ilusamat unenägu lõpuni vaadata? Nüüd tahtis ta seda lõpuni näha, olgu siis ärkamine milline tahes. Kõik muu — Aija, lapsed, töö, elu tegelikud huvid — kadus nagu udu, ja iga kord, kui need mõttekujud Janka teadvuses vilksatasid justkui kaugete laevade purjed põuavines, tõrjus ta need eemale ja jäi üksi.

Kuueteistkümnes peatükk

1

«Rahutu, üksildane ja ilus on komeedi tee. Need rändavad tähed on justkui mässulised, rahutud vaimud, neil ei ole universumi lõpmatuses oma alalist, muutumatut kohta nagu rahulikel kinnistähtedel; nad tulevad ja lähevad, kord leegitsevad ühel silmapiiril, peagi juba teise juures, joonistades maailmaruumis suuri kaari. Mis neid taga kihutab, mida nad otsivad? Kui nad on vabad, miks nad siis tulevad vanale kohale tagasi, aga kui nende liikumist määrab looduse ülim seaduspärasus, miks siis see seadus on teistsugune kui miljonitel teistel taevakehadel?»
Nõnda mõtiskles Jānis Zītars, kui rong kandis teda minevikupäikese poole. Talle tundus, et temagi on inimkonna universumis säärane komeet, mis üksildasena eksleb läbi elu, hälbib kaugusse, kaob silmist ning tuleb igavesti vanale kohale tagasi. Iial ei suuda ta oma tiirlemist mõne lähedase ja sugulasliku maailma liikumisega samale orbiidile viia. Ainult lühikeseks hetkeks oli talle lubatud selle sugulasliku maailma lähedus, siis kihutas nähtamatu läheduse jõud teda jälle edasi. Nõnda oli ta leidnud Laura, kui nende teed Kazanda talus esimest korda ristusid. Kuid Janka pidi ära minema, üksipäini võõras, pimedas lõpmatuses ekslema, altina sadadele mitmesugustele juhustele. Kolm aastat hiljem ristusid nende teed teist korda. Siis nad

juba teadsid oma sugulust ja paratamatu üksinduse aimdus andis neile lähedushetkedele traagilise hiilge. Jälle järgnes pimedus, jälle kadusid nad teineteise vaateväljalt nagu kaks laeva, mis on öösel merelagendikul kohtunud. Nad tervitavad teineteist sõbralike tuledega, siis aga kaovad kumbki omas suunas. Nüüd lähendab saatusejõgi nende radu kolmandat korda. Kas neid ootab ees õnnesaar, kus nad kohtuvad, või hukutav kari? Ja kas see on jälle ainult möödalibiseva hetke sära, virmaliste kiirgus — või kauaoodatud päeva koidik pärast pikka polaaröö? Ükspuha, olgu nii või teisiti, aga miks tema, Janka, ei võinud jääda siia, kus oli nii hea, või seda teist oma teele kaasa kiskuda? Kes on kade nende õnneliku läheduse pärast? Mis pattude eest on nad igavesele üksindusele määratud?

Vaguni akende vastu langesid vihmapiisad; vettinud, hall maailm vaatas Jānis Zītarsile vastu. Väikesed karjalapsed suurte inimeste vanades rõivastes värisesid külmunult oma karja juures. Hiljaksjäänud kündja ajas nurmel märga vagu. Jõed, lagedad väljad, soopuhmastikud ja metsad libisesid mööda lakkamatult vaheldudes, kuid Jānis Zītars ei näinud neid. Mõnetunnise sõidu järel väljus ta vagunist suures maajaamas. Oli õhtupoolik. Veel mõned kilomeetrid mööda maanteed — ja ta on päral. Jaama oli kokku tulnud palju inimesi, vastu rongile, mis tõi ajalehti ja posti, kuid asjata otsis Jānis inimhulgast tuttavaid nägusid. Niedrate perest polnud siin kedagi. Aga peaks ometi olema mõni naaber, kes teab, kus nad elavad. Vanemad inimesed teavad ümbruskonna rahva ja sündmuste kohta alati rohkem kui noored, seepärast lähenes Jānis keskealisele naisele, kes oli oma ajalehed kätte saanud ja tahtis hakata jaamast ära minema.

Niedrad? Kuidas siis, ta tunneb neid hästi. Aga missuguste Niedrate poole ta tahab minna — neid on siin mitmeid.

«Ma tundsin kunagi neid, kes enne sõda Siberisse läksid,» seletas Jānis. «Me olime veel naabrid. Nüüd ei ole hulgal ajal kohtunud, ja kuna mul juhtus siinkandis tegemist olema, siis tuli tahtmine ka vanu tuttavaid külastada.»

«Kas te ei ole see maamõõtja, kes siin mõisa maid üle mõõtis?» küsis naine.

«Ei, mul on teine töö.»

Rääkides olid nad maanteele jõudnud ja eemaldusid jaamast. Naine jutustas, et Niedrate vanem vend elavat siin lähedal oma asundustalus, noorem vend olevat naabervallast ühe peremehe ainukese tütre naiseks võtnud ja koduväiks läinud. Teised olevat laiali lennanud, üks sinna, teine tänna.

Ettevaatlikult, näilise ükskõiksusega päris Jānis naiselt kõigi

Niedrate järele ja sai üsna põhjalikke andmeid, sest ta oli juhuslikult kokku sattunud elusa argipäevakroonikaga, kes üksildastes kohtades asendavad ajalehti ja teadetebüroosid. Kõigi teiste järele võis Janka pärida üpris rahulikult, ent kui järg jõudis Laurani, jäi tal hääl kurku kinni ja hakkas kähisema.

«Laura — kas see ei olnud mitte kõige noorem?» küsis naine.

«Vist küll,» vastas Jānis kõhatades.

«Noh, mis temal viga — sai hea mehe ja on nüüd perenaine.»

«Ammu juba või?»

«Saab oma viis aastat. Oota, kunas see nüüd oligi . . .» Naine hakkas arvestama. «Tol suvel, kui mõisa küün maha põles . . . Ei, pulmad olid järgmisel aastal, kui meie kogudusse tuli uus pastor. Jah, härra, viis aastat.»

«Aga kes Niedra tütardest abiellus järgmisel suvel pärast Venemaalt tagasitulekut?» küsis Jānis kohmetult.

«See oli keskmine tütar Vilma. Kõige noorem elas veel neli aastat kodus, enne kui läks Grantiņšile.»

Jānis Zītars pigistas huuled kõvasti kokku. Neli aastat . . . Niisiis eksitus, hirmus viga, mida ei saa enam parandada. Süüdi oli Fricis Siliņš, kes tookord sõjaväeteenistuses oli rääkinud Laura pulmadest, ajades ta segamini Vilmaga. Jānis oli sõbra sõnu uskunud ja lasknud oma elul vale rada minna. Laura aga oli teda peaaegu viis aastat oodanud. Ta ei läinud, ei saatnud enda kohta mingit teadet, ja viiendal aastal Laura enam ei oodanud. Kui teised meie kahjuks vigu teevad, siis oleme kibestunud, kuid anname neile siiski andeks. Kui me ise vigu teeme, siis ei suuda me endale iialgi andeks anda, vaid peame nende pärast eluaeg kannatama.

Võõra naise ükskõikne teade tabas Jānist nagu maavärin, ta oli uimaseks löödud, vapustatud ja põlgas ennast. Kas ta üleüldse tohib veel edasi minna, Laurat üles otsida? Mis õigustuse ta võib endale leida? Oma kergeusklikkuse, teise inimese kontrollimata sõnade uskumise? Aga kui ta pärast sõjaväeteenistust oleks siia sõitnud, siis oleks kõik teisiti läinud ja tal poleks praegu vaja varga kombel keelatud teed käia.

Kui ta oli mõnevõrra rahunenud, küsis ta:

«Kas see Grantiņš elab siit kaugel?»

«Tuleb oma kuus kilomeetrit,» vastas naine. «Mees on metsavaht, talu on metsa sees. Suurtee pealt on tükike maad, vast pool tundi käia. Sellel kohal seisab post sildiga.»

Jānis tänas naist ja läks üksi edasi. Ta ei kiirustanud. Märg ilm teda ei häirinud. Looduse süngus justkui peegeldas tema enda rusutud hinge ja ta ei tüdinenud seda piinatud nägu vaa-

tamast. Vihmamantli krae üles tõstetud, käed taskuisse topitud, astus ta väsinud sammul, nagu oleks ei tea kust kaugelt tulnud. Kui mõni talumees vastu sõitis või paistsid tee ääres hooned, võttis ta ennast kokku, püüdis reipamat nägu teha, et seejärel kohe jälle rasketesse mõtetesse vajuda ja kogu ümbritsev maailm unustada. Eemalt nägi ta Laura venna talu, kuid ei peatunud ega läinud sinna sisse. Oli juba hämar, kui ta seisis teeviida juures ja luges kirja: Grantiņši metsavahitalu.

Siis võttis ta välja rongide sõiduplaani ja tegi kindlaks, et täna õhtul pole enam võimalik Riiga sõita. See oli hea. Jānis Zītars ei pööranud metsateele, vaid läks veel paar kilomeetrit maanteed mööda edasi. Seal oli jälle post viidaga, mis juhatas Grantiņši tallu teiselt poolt. Ja läheduses mitte ainsatki eluaset. Miks ta ei või olla eksinud teeline, kes on rongist maha jäänud? Sellisele ehk ei keelata öömaja?

Ta paņi paberossi ette ja mõtles. Kõik oli nii lihtne. Ligines õhtu, vihmane öö. «Veel täna näen ma Laurat . . .»

Lõpuks pöördus ta metsa ja sammus edasi mööda juurtega läbikasvanud, auklikuks sõidetud teed. Peagi kuulis ta koerte haukumist ja puude tagant paistsid tumedate hoonete piirjooned. Ühes aknas kumas tuli. Koeri kepiga eemale tõrjudes läks Jānis Zītars õue ja koputas uksele. Ikka veel sadas vihma.

2

Uks avanes. Trepile tuli ilmetu mees, paljajalu, pikk, kühmus, häiritud.

«Kes on?» küsis ta tõredalt.

Jānis astus lähemale ja ütles: «Tere õhtut.»

«Tere!» pomises mees ja vaatas võõrast kahtlustavalt. «Mis teil vaja?»

Metsavaht vist arvas, et teda on tulnud tülitama mõni hilja peale jäänud jahimees või praaker — neid oli metsavahitalus sageli näha.

«Ma tahtsin jaama minna, aga eksisin ära ja jäin rongist maha,» seletas Jānis. «Kas te ei võiks ütelda, on siin läheduses mõni võõrastemaja . . . või turistide ööbimiskoht?» (Ta teadis, et võõrastemaju ega turismibaase siin ümbruskonnas ei ole.)

«Ma ei tea, öömaja on raske leida,» pomises metsavaht. «Turiste siin ei liigu. Trahteris ehk võiks toa saada.»

«Kui kaugel see on?»

«Kaheksa kilomeetrit. Võiks ka meie pool, aga me ei ole sellega harjunud. Saate isegi aru — nii hiline aeg ja me ei tunne teid üldse.»

«See on õige,» möönis Jānis. «Aga ei tea, kas ma trahteri üles leian. Mulle on see kant päris võõras.»

«Seda küll.» Metsavaht jäi mõttesse. «Ei oska teid kuidagi aidata. Praegu käib nii palju kahtlasi inimesi ringi. Lased ta sisse, hommikul on kadunud ja mälestuseks mõne asja kaasa võtnud. Meil ei ole ka säärast ruumi.»

«Ma lepiks kas või laudapealsega, kui ainult katus pea kohal,» ütles Jānis. «Ja et teil oleks süda rahulik, annan teie kätte oma passi ja rahakoti. Siis ei ole mul kasulik põgeneda.»

Mõlemad hakkasid naerma.

«Oodake natuke, ma räägin naisega . . .» ütles metsavaht ja läks majja.

«Nüüd ta räägib Lauraga,» mõtles Jānis Zītars, toetudes trepipealse posti vastu. Räästalt tilkus talle piisku krae vahele, kuid ta ei märganud seda; suur pikakarvaline koer püüdis teda vargsi nuusutada ja hakkas millegipärast sõbralikult saba liputama.

«Nad räägivad minust, teadmata, kes ma olen. Ja Laura otsustab, kas anda mulle ulualust või ajada minema . . .»

Ta muigas mõrult. Varsti uks avanes ja metsavaht tuli trepile.

«Meil on tallilakas veidike õlgi,» ütles ta. «Aga ega te ei suitseta?»

«Jätan tikud ka teie kätte, muidu ehk tõesti ei kannata välja ilma paberossita,» vastas Jānis. Ta otsis passi, rahakoti ja tikutoosi ning andis need metsavahi kätte.

«Naljakas kukub välja, aga mis parata,» lausus peremees kohmetult Jānise asju vastu võttes. «Mis kindel, see kindel . . .» Rahakoti andis ta tagasi.

«Täiesti õige,» nõustus Jānis. «Ka minul on maja, ja sellises olukorras oleks minagi ehk talitanud samuti kui teie. Külalislahkus on hea asi, aga ka valvsus pole laita.»

«Seniks kui tuttavaks saadakse,» tähendas metsavaht. «Kui te ehk kunagi veel siia juhtute, siis võime ehk teist juttu kõnelda.»

Inimene, kui sa teaksid . . . kui sa teaksid!

Metsavaht viis Jānise talli juurde, näitas, kus on redel, ja juhatas, kus otsas on kõige rohkem õlgi, siis ootas, kuni võõras üles ronis ja aseme kätte leidis, ja läks tagasi tuppa. Ega säärane tülitamine talle hästi ei meeldinud.

Jānis laotas mantli õlgedele ja võttis kingad jalast. Uinuta-

valt rabises katusele peenikesi vihmapiisku, aeg-ajalt kohises tuulepuhang. Jānisel ei tulnud und. Ta haaras kätega põlvede ümbert kinni, istus oma pesas ja mõtles, kuidas lõpeb see arutu seiklus, mida toob hommik ja paratamatu kohtumine Lauraga. Nüüd ei saanud ta sellest enam hoiduda. Teda hirmutas pettumine, kuid veel rohkem oma ettekujutustele kinnituse leidmine. Kui Laura ei ole enam selline, nagu ta Jānise mälestustes oli säilinud, siis järgneks lühikesele kurvastusele nukker leppimine paratamatusega ning vaikne, rahulik, unistusvaene elu. Aga kui Laurale on ikka omane ammune võlu — ta on küll aastatega muutunud, kuid endiselt ligitõmbav, — siis, jah, siis on Jānis vaeseimast vaesem ega suuda teda eales unustada. Ja see oleks ränk. Aga olgu kuidas tahes, ta ise oli seda kannatust otsinud ja ta peab seda lõpuni taluma.

Järsku meenus talle, et passi vahel oli paar tema visiitkaarti:

JĀNIS ZITARS
Kirjanik

Kahtlemata vaatavad nad passi ja leiavad visiitkaardid. Seejärel — jah, nüüd ta teadis, mis on oodata, ja võis rahulikult kingad jalga tõmmata. Kui natukese aja pärast elumaja uks kolksatas ja õuest kostsid kiired sammud, sai Jānis Zītars aru, et talle pole määratud tallilakas hommikut oodata. Kohtumine pidi toimuma juba täna õhtul.

«Härra Zītars, kas te olete veel ärkvel?» kõlas alt redeli otsa juurest üks hääl. See hääl! Jānis oli selle unustanud, kuid nüüd tundis jälle ära — see oli samasugune kui varem.

«Jaa,» hüüdis ta vastu. «Kas tahate mulle midagi ütelda?»

«Te peate kohe tuppa tulema. Miks te kohe oma nime ei öelnud? Teile oleksime igal ajal ruumi leidnud. Meil on nüüd nii häbi . . .»

«Kuidas, kas te siis . . . tunnete mind?» teeskles Jānis imestust ja astus kobamisi redeli poole. «Juhtusin siia päris kogemata. Kui oleks teadnud, et mul on siin tuttavaid, siis . . .» Tal oli häbi edasi valetada, kohmetult ronis ta redelit mööda alla. Jäi seisma, raputas õlekõrsi riietelt ja vaatas Laura otsa. Õhtuhämaruses võis näha ainult naise keha piirjooni, õlgadele vajunud juustelainet ja käsi, mis lahtiselt ümber võetud palitu hõlmu koos hoidsid.

«Tere õhtut!» ütles Jānis kõlatu häälega ja ulatas Laurale käe.

«Tere, Jānis Zītars!» sosistas Laura. Tema käsi oli kõva,

tööst kalestunud, ja värises Jānise pihus. Jānis hoidis seda kätt kaua oma peos ega teadnud, mida veel ütelda.

Teisel pool õue kägises uks. Trepile ilmus metsavahi kühmus kogu; ta köhatas. Laura surus närviliselt Jānise kätt. Sosistas vaevukuuldavalt: «Las jääb nii, et sa oled juhuslikult siia sattunud. Tema ei tohi midagi teada.» Seejärel valjusti, lõbusa reipusega: «Härra Zītars, nüüd peate tuppa tulema! Me ei või lubada, et nii tähtis külaline magab ööd tallilakas.»

«Kui te teaksite, kui hea mul seal oli,» sõnas Jānis, samuti häält lõbusaks tehes, ja järgnes Laurale elumajja. «Niigi teen teile tüli, nüüd veel rohkem.»

«Sellise tülitamise üle võib aina rõõmustada,» vastas Laura varmalt. Trepile jõudes lisas ta: «Aga nüüd jätan teid natukeseks üksi. Pēteris, hoolitse sina nüüd külalise eest. Mul on natuke köögis tegemist.»

Ja enne kui Jānis jõudis vastu vaielda, et tema pärast pole vaja midagi teha, oli ta juba läinud.

«Veider lugu,» ütles metsavaht. «Võtsime teid vastu kui röövlit, aga tegelikult olete tuttav inimene. Me ju kõik loeme teie raamatuid . . .»

«Ta ilmselt ei tea, et Laura tunneb mind ka ilma raamatuteta,» mõtles Jānis.

«Elus juhtub igasugu asju,» vastas ta valjusti. «Mõnikord kukub nii välja, et ise räägid teise inimesega endast, aga tema ei tea sellest midagi. Ja see on hea, sest ainult nõnda võid teada saada täit tõtt, mida teised sinust arvavad.»

Nad naersid jälle ja metsavaht kutsus külalise tuppa. See oli suur ruum, sobiv perekonnapidudeks ja külaliste vastuvõtmiseks. Põdra- ja metskitsesarved seintel andsid tunnistust peremehe ametist. Toa ühes nurgas võis näha täistopitud kulli öökulli vastas, mõlemad linnud justkui vaatasid teineteise otsa — üks põlglikult ja kurjalt, teine tõreda trotsiga. Jahitrofeede vahel aukohal rippus kaks püssi. Lihtne kirjutuslaud, diivan, mõned toolid ja riiul raamatutega. Riiulil nägi Jānis oma fotot, ja see pisiasi sundis teda järsku punastama. Riiulil olid peaaegu kõik tema siiani ilmunud raamatud. Niisiis oli ta kogu aeg siin viibinud, kui mitte füüsiliselt, siis oma teostega, oma mõtetega ja nende vastukajaga. Ja Laura oli temast mõtelnud. See oleks pidanud teda rõõmustama, kuid ta tundis nukrust. Armas, kauge, kõige lähem . . .

Ta rääkis metsavahiga tema tööst ja jutustas üht-teist endast. Juttu ajades silmitses ta uurivalt meest, kes ei teadnud, missugust osa ta on oma külalise saatuses mänginud. Metsavaht oli

mõni aasta Jānisest vanem, välimuselt ja iseloomult lihtne inimene, ilma eriliste puudusteta, kuid ka ilma väljapaistvate omadusteta — tavaline tubli töömees. Rahulikult ja iseteadlikult teeb ta oma tööd, ülemused peavad temast lugu, naabrid austavad; ta hoolitseb hästi oma perekonna eest, ei ole eriti südamlik, kuid mitte ka kodune türann. Tavaline reainimene... kauge tormidele ja ärevusele, väike, kuid kindel tugi ühiskonna argipäevahoones. Niisugustest palju ei mõtelda, kuid ilma nendeta ei saa läbi. Nad teavad, et neist on palju kasu, kuid nad ei uhkusta sellega, kuigi ei lase endale ka liiga teha ja mõnikord muutuvad üsna ohtlikuks oma põikpäisusega, sest nad ei ihalda suuri asju ja seepärast ei taha kaotada seda kõige vähemat.

Köögis kilisesid nõud, kuskil kaugemas toas hakkas laps nutma, kuid jäi kohe vait.

Kui Laura oli laua kattnud ja palus Jānist õhtust sööma, ütles metsavaht Grantiņš vabandavalt, et ta peab homme varakult minema kaugele raielangile tööde järele vaatama — seal valmistatakse maad ette männiistandikule — ja läks ära tagatuppa. Jānis ja Laura jäid üksi.

«Kas ta oli tõesti nii väsinud... või läks ära viisakusest?» küsis Jānis.

«Ta ei armasta seltskonda,» seletas Laura. «Võõra inimesega rääkimine, kas või külalislahkusest, on talle kõige suurem piin. Praegu tunneb ta ennast arvatavasti süüdlasena, et veeretas selle kohustuse minu kaela.»

Jānis oli lõuna ajal väga vähe söönud, kuid ka nüüd ei suutnud ta rohkem süüa kui väikese võileiva ja juua klaasi piima. Asjata sundis Laura teda tagant. Ta vaatles aina Laurat ning imestas endamisi, kuidas ta küll võis selle naise kaotada, nii kaua temast üldse mitte mõtelda ning leida talle asemiku, kui Laura oli tema jaoks kadunud. Kord, kui ta oli Laura kolmeaastase vaheaja järel üles leidnud, oli ta juba hirmust värisenud: kas Laura on seesama, keda ta oli mõttes hellitanud? Tookord oli jällenägemine kõik tema kahtlused hajutanud ning südame üllatunud ja õnneliku imetlusega üle ujutanud. Nüüd kohtas ta Laurat kümne aasta järel, ja ime oli veel suurem: ei aeg ega elu polnud suutnud Laurat muuta, Jānis Zītarsi unelm oli igavene ja muutumatu. Ent ta teadis ka, et see on ainult unelm ja talle on määratud seda vaid hetke vaadelda, et seejärel uue südamevaluga oma üksildast retke jätkata. Laura ei olnud just täpselt samasugune kui kümme aastat tagasi, aga talle oli omane võime iga muudatust enda kasuks pöörata. Tema pilk ei olnud enam nii

särav, oh ei, need silmad varjasid endas vaikse nukruse varje, nende sügavuses peitusid salajaste kannatuste tumedad kajastused ja kaks sügavat vagu suunurkades jutustasid Jānis Zītarsile üht kurba lugu. Laura hääl oli omandanud terava, kalgi tooni, tema naeratus näis rahutu ja justkui peitis endas välja ütlemata mõtteid. Ja ometi oli see tema, üksainuke ja kordumatu. See, mida Jānis oli otsinud kõigis kohatud naistes ja igaühes leidnud sellest ainult raasukese, oli siin kõik üheskoos, terviklik ja täiekõlaline — Laura olemusest helises tema olemusele vastu Suure Võlu hääl, mida Jānis üksi kuulis ja mõistis. See võlu oli surematu, hävimatu nagu looduse ürgne tarkus. Sina oled minu oma, mina olen sinu oma... See kõlas igavese tõena. Nii geeniused kui idioodid olid proovinud selle vastu üles astuda, nii ilmalikud kui vaimulikud despoodid püüdnud seda lämmatada ja selle häält vaikima sundida, kuid asjata.

«Sina oled minu oma, mina olen sinu oma...» mõtles Jānis Zītars. Nii oleks pidanud olema, kuid nii ei olnud. Ja see ei vastanud elutõele. Seepärast on maailmas nii palju õnnetuid inimesi, seepärast on inimeste elus nii palju valet, valskust ja õelust. Selleks et nende õnnetute inimeste meeleheidet ohjeldada ja mitte anda voli nende protestile hukkaaetud elu pärast, on ühiskond sunnitud looma norme, andma välja seadusi ja ehitama konventsionaalse moraali plangu oma elu ümber, sest muidu oleks ohus tema harmooniline eksistents. See on sundus, võibolla ühiskonnale rahu ja korra huvides vajalik ja kõlblik, kuid siiski sundus. Need harvad inimesed, kes on looduse õige valemi leidnud, on õnnelikud, õnnelik inimene aga ei või olla õel. Kes on leidnud selle, mida otsis, sellel pole enam tarvis otsida ja ta on endastmõistetavalt moraalne, temale pole vaja mingeid seadusi ega norme. Ühiskondliku moraali tõkkeid on vaja ainult nende õnnetute jaoks, kes pole suutnud õiget leida, kes peavad kogu elu elama kas üksi või koos võõra inimesega; kes peavad armastama seda, keda loodus pole ette näinud armastada. Tugevamad kannatavad isegi selle põrgu välja, nõrgemad hakkavad märatsema. Mida peab ühiskond tegema: kas neid karistama selle eest, et nad on nii õnnetud, või aitama? Ja kuidas saab neid aidata? Kuidas udus eksinud laeva õigesse sadamasse viia, kui see udu kunagi ei haihtu?

«Sina oled minu oma, mina olen sinu oma...» mõtles Jānis Zītars ikka ja jälle, vaadates naist, keda võõras mees oma naiseks nimetas.

«Mina olen sinu oma, sina oled minu oma...» mõtles Laura, paitades pilkudega meest, kes kuulus teisele naisele. Kaks ini-

mest oleksid pidanud õnnelikud olema, kuid neli inimest olid õnnetud.

Nad kõnelesid teineteisele oma elust ükskõikselt ja jahedalt, rääkisid oma tööst ja lastest. Kaks mõistlikku inimest ajasid juttu ja põlesid tuhaks allasurutud jõu kõrgepinges, mis tõmbas neid teineteise ligi, kuid millele nad ei tohtinud järele anda. Kallis, armas — seda ütlesid nende pilgud ja südamed, kuid nende huultelt vallandusid teised sõnad. Nõnda möödusid tunnid. Jānis Zītars kirjutas pühendused oma teostesse, mis seisid Laura riiulil. Ühe lõi ta lahti. Lehtede vahelt kukkusid välja mõned kuivanud sireliõied. Laura naeratas punastades.

«Need on minu õnneõied. Ma teadsin, et sa kord tuled, Jānis Zītars, need õied kuulutasid seda mulle. Miks sa ei tulnud varem? Igal kevadel lootsin ma imet: tänavu ta tuleb. Otsisin õnneõisi ja hoidsin need alles. Ma siiski ei kaotanud lootust, ootasin sind, ja tänavu kevadel oli mul aimdus, et nüüd sa tuled. Ära naera, Jānis, ma ei ole ebausklik, aga seekord tahaksin imet uskuda.»

Jānis ei mõelnudki naerda. Saatus oli teda muserdanud, kuid ta mõistis, kui kohutava jõu oli seesama saatus tema kätesse andnud: kui ta tahaks, võiks ta purustada kaks perekonda, enda ja Laura oma; üheainsa lausega võiks ta kätte maksta neile mõlemale tehtud ülekohtu eest. Kui ta kutsuks: «Lähme!», siis Laura järgneks talle ja nende taha jääks kaks paljaks põlenud kõrbet. Mis saaks edasi? Kas nad oleksid õnnelikud? Ja kas nende õnn ülepea peitus otseses, lakkamatus läheduses? Võib-olla nad polnudki loodud sellise igapäevase õnne jaoks, võib-olla nende õnne täius ja võlu peitus just selle kättesaamatuses . . .

Võib-olla . . . Kuid võib-olla teevad nad jälle vea . . .

Hiljem lamas Jānis pimedas toas, suitsetas ühe paberossi teise järel ja mõtles.

«Me oleme kaks igaviku töömeest, kes ehitavad kumbki oma maailma. Need pole suured maailmad, pigem väikesed saared inimkonna meres. Me tahtsime koos ühte maailma ehitada ja teineteist aidata, kuid seda meile ei lubatud, ja nüüd on meil poolenisti ehitatud kaks teist maailma koos abilistega, keda me ei ole tahtnud. Kas oleks õige maha lõhkuda see töö, kus osa kuulub neile teistele ja kus puudub veel vaid üsna vähe, et ehitus valmis saaks? Ainult sellepärast, et juba väsinud ja kurnatud inimesed võiksid hilisel õhtupoolikul aluse panna uuele ühisele maailmale?»

Kui ta oleks nõrgem, siis ütleks jah. Raskes elus karastunud vastupidavuse jõud ei lubanud hävitada.

Järgmisel hommikul tõusis Jānis Zītars varakult ja seadis ennast kohe minekuks valmis. Ta sõi pruukosti koos Laura mehega — metsavaht polnud veel raielangile läinud ega nähtavasti kavatsenudki kuhugi minna.

«Te peate kiirustama, kui tahate hommikusele rongile jõuda,» ütles metsavaht. «Järgmine läheb alles õhtupoolikul.»

«Ma sõidan esimesega,» vastas Jānis.

Nõnda ta ka tegi. Vastu hommikut oli vihm üle jäänud, ja kui koitis, sädeles märg rohi päikesekiirtes justkui roheline, teemantidega ülekülvatud rüü. Koplis ammusid metsavahi loomad, mets väreles linnuhäältest ja siksakiliste triipudega rästik otsis tukkumiseks kuiva samblaaset.

Jānis tänas öömaja eest ning jättis nii metsavahi kui ka Lauraga hüvasti. Mees jäi tuppa, kuid Laura tuli külalisega kaasa ja saatis teda teeni. Kui nad läksid läbi eeskoja, kus polnud kedagi peale nende, surus Laura end esimest ja ainsat korda Jānise vastu: «Kallis . . . ma tänan sind selle külaskäigu eest!»

Ja samuti nagu tookord Rēzekne karantiinis puudutas tema pihk hella paitusega Jānise kätt, kahe elu soojus sööstis ühest inimesest teise, tõotas midagi, palus midagi, ning pikkamisi miilates tõmbus jälle endasse. Tee juures jäid nad seisma ja tegid, nagu räägiksid asjalikku juttu, sest toa aknast paistis metsavahi kogu.

«Tuled sa veel kunagi?» küsis Laura.

«Võib-olla, kallis . . . Siis, kui sa kutsud.»

«Ja jälle mööduvad aastad, talved ja suved . . .»

Kas Laura silmis lõid lõkkele ammumöödunud päevade tulukesed või olid need ainult pisarad, mis päikeses särama lõid?

«Kas sa . . . armastad teda?» küsis Jānis, viidates peaga maja poole.

«Ainult ühte võib armastada . . . Sa tead, kes see on . . . Minu elu on sonimine, millest pole lootustki ärgata. Seepärast ma katsun sellest mitte mõelda.»

Siis keegi mees, kes oli toas rahutult ringi kõndinud, koputas aknaruudule. Kuid Laura ei kiirustanud äratulekuga. Mees ootas natuke aega, siis tegi akna lahti.

«Laps nutab. Tule, Laura, ma ei mõista teda vaigistada.»

Laps tõepoolest nuttis läbilõikavalt, jonnides, ja Jānisele tundus, et lapse häälest kostab selle väikese ohustatud maailma egoistlik kutse: «Ära jäta meid maha!»

Lühike, järsult katkestatud hüvastijätt — ja nad läksid kumbki oma teed.

Toas ütles metsavaht Laurale pahaselt:

«Ma ei saa aru, mis on võõra inimesega nii palju rääkida.» Laura kahvatas, kuid ei vastanud midagi, ainult surus huuled kõvemini kokku ja suunurkade juures muutusid nähtavamaks kaks teravat kurdu. Ta läks hälli juurde ja tõstis lapse välja. Laps ei nutnud enam.

3

...Sajab lund, ja õitsevad õunapuud, ja jälle sajab lund ning jälle õitsevad õunapuud, ja iga päev on uus, enneolematu. Ka inimesed on uued, kuid vana on nende sugu, vanad on nende rõõmud, mured, igatsused ja õnn. Põlised luitemännid kohisevad vana meremeeste pesa ümber, kuid seal ei ole enam ühtegi meremeest. Võõral maal puhkab üksildasena ja unustatuna vana kapten; suvel õitsevad tema kalmul taigalilled, talvel ulub selle kohal tuisk ja matab kääpa hangede alla. Zītarite perekonna viimane meremees istub kaldal, kuulab mere kohinat, kuid ei näe enam oma esiisade suurt isamaad. Tema jalge ees ehitavad lapsed liivast losse, kuid need ei ole tema lapsed, ja kui ta sureb, ei sõida enam ükski Zītars merel, ehkki suguvõsa on veel elujõuline ning mere kutse kõlab vaibumatult nii päeval kui ööl.

Võõrad inimesed liiguvad vanas majas, lõhuvad midagi maha, ehitavad midagi uut. Vana Krišus puhkab surnuaias; Jānise ja Kārlise lapsed käivad vahetevahel tema haual ja panevad vana töömehe puhkekohale lillekimbu. Ei ole rannarahva hulgas näha ka Ernestit. Kohe pärast seda, kui ta talust välja tõsteti, läks ta siitkandist minema, et kusagil pikkamisi kuivada nagu puu küljest lahtimurtud oks. Vangla või hullumaja — kas pole ükskõik, kus ta vireleb? Keegi ei mõtlegi enam temast.

Vanglas vaevleb Kārlis Zītars — see mees, kes tahtis soo keskele uut maailma ehitada. Ent teda ei ole unustatud. Ehkki tema üliinimlik vaev Soosaarel erilist vilja ei kandnud — niisama nagu enne roomavad seal ussid, rähnid toksivad kuivanud kände ja lepavõsa tungib peale põllulappidele, mis inimene on looduse käest endale kiskunud, — kuid ei möödu ainsatki päeva, mil teda ei tuletaks meelde väike vapper naine, kes nüüd üksipäini nende lapsi kasvatab.

«Millal isa koju tuleb?» küsivad lapsed temalt hommikul ja õhtul.

«Varsti, kullakesed, pole enam vaja kaua oodata,» vastab Sarmīte. Ise aga pöörab pea kõrvale ja varjab laste eest silmadesse valgunud pisaraid, sest läheb veel mitu aastat, enne kui

Kārlis Zītarsi karistusaeg täis saab. Ei, unustatud ei ole küll ainustki päeva, selle eest hoolitsevad Kārlise võitluskaaslased, samuti Jānis ja Aija. Sageli käivad nad Soosaarel, aitavad Sarmītet raskes eluvõitluses, lähevad appi kevadel, kui on vaja väikesi põllulappe harida, ja sügisel, kui tuleb saak koristada. Iga kord, kui Jānis Zītars oma teoste eest raha saab, annab ta osa Sarmītele, osa jätab oma pere tarbeks, ühe osa aga kasutab vajadusteks, millest momendil ei tohi sellel allasurutud ja alandatud maal veel valjusti rääkida. Jah, ta on astunud venna asemele võitlejate ridadesse ja täidab nüüd oma kohust, nagu suudab. Tema sule all sünnivad viimasel ajal karmid ja kibedad sõnad, ja kuigi ta peab veel rääkima poolel häälel, tihtipeale mõistukõnes, kaudsete vihjetega, ometi rahvas saab aru, mida ta on tahtnud ütelda. Ent tihtipeale ei aita talle sellest, ta tahaks täiel häälel rääkida ja asju nende õigete nimedega nimetada. Siis suleb ta enda oma väikesesse töökambrisse luku taha. Mõne aja pärast ilmub illegaalne üleskutse, lendleht, artikkel põrandaaluses ajalehes «Võitlus» või jutustus välismaal trükitud ajakirjas. Alla ei ole küll kirjutatud Jānis Zītarsi nime, aga sel juhul polegi nimel tähtsust — tähtis on see, mida sinna on kirjutatud. Jānis Zītars teab, et kord saabub aeg, kus ta ka siin omal maal võib täie häälega rääkida, kui pole enam vaja mõistukõnet kasutada, — siis, kui on võidule pääsenud tõde ja õigus ning kui Kārlis Zītars võib jälle vabana oma sünnimaal kõndida. Ta usub, ta teab, et see aeg kord saabub, seepärast jätkub tal jõudu elada ja töötada isegi selles vingumürgises õhus, milles peavad sel hetkel elama nii tema kui kogu rahvas.

Kord peab saabuma hommik — ükski öö ei või igavesti kesta!

Läti NSV rahvakirjanik

VILIS LĀCIS

«Zītarite perekonnas» on autobiograafilist ainest rohkem kui üheski teises Vilis Lācise teoses. Seepärast vaatleme kirjaniku elukäiku pisut lähemalt. Alustagem Vilis Lācise saabumisega Läti kirjanduspilti.

On 1933. aasta varakevad. Rahvaülikool on palunud Vilis Lācist osa võtta kirjandusõhtust, mis toimub Riia Töölisteatris Tērbata (Tartu) tänaval. Vilis Lācisel on selleks ajaks ilmunud ajakirjanduses jutustusi, romaan «Vabastatud kiskja», triloogia «Tiivutud linnud». Töölisteatrile lähenemisel äratab Vilis Lācises imestust, et inimesed astuvad tänaval ligi ja küsivad ülearust piletit. Ja ta kuuleb, kuidas üks ilmajäänu kahetsusega ütleb: «Oleks tahtnud seda Lācist näha.» Nüüd saab temalegi selgeks, keda siin oodatakse. Ja päralejõudmisel ütlevad korraldajad talle: «Teie olete tänase õhtu nael! Ei ole lihtne saada täis saali, kus on üle viiesaja koha, sest kirjandusõhtuid toimub sageli, peab rõõmustama, kui kolm-neli rida on täis.» Lācis loeb ette oma jutustuse «Tšumõši võllas», kus on kirjeldatud Koltšaki jõukude metsikusi Siberis Kodusõja-aastail. Esitatakse küsimusi prototüübist. Lācis annab oma esimesed autogrammid töölisneiudele «Töölise aastaraamatusse», kus see jutustus on ilmunud. Lāciselt küsitakse, mida ta praegu kirjutab, ning ta vastab: «Võib-olla saate varsti midagi lugeda . . .» Veel samal aastal ilmuski «Kaluri poeg», mis tõi autorile populaarsuse.

Vilis Lācise isa Tenis oli metsavahi kaheksast lapsest noorim, asus elama Riia lähedale Rīnuži kalurikülla (praegu Riia eeslinn Vecmīlgrāvis), kus teenis elatist vahel müürsepana, enamasti aga sadamatöölisena. Ema Karlīne pärines kaluri seitsmelapselisest perekonnast, abiellus üheksateistaastaselt. Kõik tema neli venda olid meremehed. Noorpaar asus elama nooriku vanemate juurde ühisesse tuppa kapi taha nurka, kus 12. mail 1904. aastal sündis esimene laps, kellele pandi nimeks Jānis Vilhelms (ametlikult sai tema nimeks Vilis 1954. aastal). Nelja ja poole aasta pärast sündis veel tütar Milda. Vend ja õde kasvasid suurte sõpradena ja see sõprus kestis kogu elu.

Isa Tenis oli töökas ja korralik, kuid pikaldane ja vähese jutuga. Perekonnapeaks oli ema, kes töötas kalasuitsutusel ja saevabrikus, ka siis veel, kui pojast oli saanud Läti NSV valitsuse juht. Kui kerkib küsimus, kellelt Vilis Lācis oma kirjanikuande on pärinud, siis viidatakse emale, kes armastas laulda ja luges kõike, mis kätte juhtus, ning kui raamat oli poolenisti loetud, mõtles ise välja tegelaste edasise saatuse, jutustades seda meelsasti ka teistele. Ent ema noorim õde on öelnud, et Vilis olevat kõige rohkem läinud vanaemasse, kes olnud targem kui nii mõnigi haritud inimene, osanud hästi peast arvutada ja tundnud suurt huvi kõige vastu, mis maailmas toimus. Vilises olevat ühinenud vanaema tarkus ema rahutusega ja isa korralikkuse ning töökusega. Juba väikesena olnud ta väga arenenud, taibukas, kuid samal ajal vaikne, endassesulgunud poiss. Oma vanematest pidas Vilis Lācis väga lugu, nii noorpõlves kui ka sõjajärgseil aastail pani ta perekonnapidudel laua juures isa istuma oma ühele käele, ema teisele poole. Ka sugulaste vastu, kuigi tal oli neid palju, oli Vilis Lācis kogu elu lahke ja abivalmis. Lelletütar nimetab teda «lausa kullatükiks». Õde Milda kirjutab oma mälestustes, et ta oli pikka aega raskesti haige ja ilma venna toetuseta poleks teda ammu enam elavate kirjas.

Rahutu vaimuga ema eestvõtmisel sõitsid ka Lācised koos kümmekonna teise perega 1912. aastal Tobolski kubermangu paremaid äraelamisvõimalusi otsima. Maad anti seal igaühele nii palju, kui keegi tahtis. Aga suvi juhtus lämmatavalt palav, liiga pikaks kasvanud nisu lamandus, ja juba augustis tulid öökülmad. Lācised olid esimesed, kes üheksa kuu järel tagasi kodupaika sõitsid.

Paari aasta pärast tehti veel kord katset põlluharimisega — tädi talus Põhja-Liivimaal. Järgmisel aastal aga koliti Riia lähe äärde Mangali valda, kus isa Tenis võttis talu rendile. Kõigil neil aastail — 1912 kuni 1917 — õppis Vilis Daugavgrīva kihelkonnakoolis, mille lõputunnistusel on ülekaalukalt väga head hinded. Üks koolivendi on meenutanud, et Vilis olnud oma klassis paremaid õpilasi, õpetaja lugenud tema kirjandeid ette, öeldes: «Niiviisi, lapsed, peab kirjandit kirjutama.»

1917. aasta sügisel tuli aga minna sõjapakku, eemale pealetungiva Saksa sõjaväe jalust. Detsembris jõudis Lāciste pere Barnauli, kus aasta tagasi oli peaaegu pool linna maha põlenud. Pererahva poegadest üks õppis Barnauli õpetajate seminaris, teine töötas trükikojas. Ka Vilis õppis talvel õpetajate seminaris, luges palju vene kirjandust, kirjutas luuletusi, peamiselt merest, kajakatest. Suvel töötas trükikojas «Altai Koit» käskjalana.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena oli Barnaulis kehtestatud nõukogude võim. Kuid järgmisel aastal haarasid siin võimu Koltšaki jõugud. Lācised läksid Altai kõrgustikule, algul väikesesse külasse Aktjube mäe jalamil, hiljem läti asundusse, mis asus saja versta kaugusel Biiskist. Seal elas umbes kuuskümmend läti perekonda, kokku ligi kolmsada inimest. Peeti pidusid, tantsiti, tehti näitemängu. Vilis võttis kõigest innukalt osa, isegi kirjutas näiteringi tarvis väikese sketši. Üks tolleaegne kaaslane on meenutanud, et Vilis oli võrdlemisi kinnine, unistav poiss, ent kui ta rääkis sündmustest või inimestest, oskas alati olulist välja tuua. Vilis valiti külanõukogu sekretäriks ja teda kutsuti Volodka-pissar. See amet ei olnud tasuline, sekretärikohustusi täitis Vilis ühiskondlikus korras. 1920. aastal käis ta külades rahvaloendust läbi viimas. Sellest on säilinud dokument: Vilise asetäitja ei tulnud tööga toime ja talle avaldati kirjalik noomitus. Altai ajast pärineb ka esimene trükiproov — lätikeelses ajalehes «Sibīrijas Cīņa» («Siberi Võitlus») ilmus följeton «Läti küla», milles pilatakse mitmesuguseid olmepuudusi ja inimeste vaimset mahajäämust.

1921. aasta sügisel tulid sõjapõgenikud tagasi Lätisse. Hilissügisel jõuti kodumaale, kus tuli kõigepealt läbi teha karantiin Rēzeknes. Seejärel võidi sõita Riiga, kus eluasemeks leiti tuba Kalmistu tänaval. Vilis unistas Ameerikasse minekust, kuid puudus sõiduraha. Ei jäänud muud üle kui minna sadamasse laadijaks. Esimese palga eest ostis kümme kilo pekki, järgmisel nädalal odavast riidest püksid. Pärast tööd kirjutas voodil istudes — toetas selja patjade vastu, jalad tõmbas kronksu, põlved asendasid kirjutuslauda (see töötamisviis meeldis talle hiljemgi) — iga päev midagi vihikutesse täpselt kaks tundi, kindlaks määratud ajani; mustandites on töö lõpetamise ajad minutilise täpsusega kirja pandud. Toas võidi käia, rääkida — ta ei reageerinud millelegi. Ja ega keegi ei tundnud ka huvi selle vastu, mida ta teeb.

Neil käisid külas ema meremeestest vennad ja onupojad, sageli pärast pikki rännakuid meredel. Nende juttude õhutusel läks ka Vilis koos sõbraga 1923. aasta lõpul aurikule «Kangars», lootes näha uusi maid ja linnu. Kuid ta polnud arvesse võtnud, et tööd on laeval palju, ei ole aega ega jõudu võõraid randu imetleda. Vilise tööks oli alguses kajutite koristamine ja nõude pesemine. Laev käis Inglismaa sadamates, ka Le Havre'is. Riiga tagasi tuli Vilis juba madrusena.

1925. aasta veebruaris tuli Vilisel minna sõjaväeteenistusse. Algul määrati ta laevastiku instruktorite kooli Liepājas. Kuid

toanaaber oli kirjutanud ajalehele «Sotsiaaldemokraat» («Sociāldemokrāts») sõnumi koolielu puuduste kohta, see saadeti lahendamiseks tagasi kooli juhtkonnale, järgnes nende toa läbiotsimine, ja Vilis Lācise asjade hulgast leiti tema tädipoja aadress, kes elas Arhangelskis ja töötas kõrgel ametikohal NSV Liidu põhjalaevastikus. Seepeale saadeti Vilis Rēzeknesse jalaväepolku, nii-öelda trahviroodu, kus ta oli pool aastat salajase järelevalve all. Sõjaväeteenistuse aega on põhjalikumalt kujutatud romaanis «Tiivutud linnud». Sõjaväest vabanes ta 1926. aasta mais kaprali auastmes.

Järgnes jälle töö sadamas: tuli tassida sütt, jahu- ja suhkrukotte, palke. Öösiti Vilis Lācis luges, kirjutas palavikulise kiiruga. Kui sadamas tööd ei leidunud, tuli töötada ka metsaraidurina, kalurina, parvetajana. Vahepeal, 1926. aastal, läks Vilis jälle kaugesõidulaevale. Rikkust ei saanud, ainult hele tolmumantel ja kaherealine suupill oli kõik, mis ta kaasa tõi.

1927. aastal abiellus Vilis kaluripere tütre Marijaga, vaikse töölisneiuga. 1928. aastal sündis esimene poeg Zigurd, 1932. aastal teine poeg Ojār, kellest sai isa lemmik ja silmatera, hiljem veel ka kolmas poeg.

Sadamas oli vahepeal mõndagi juhtunud. Pahempoolsete ametiühingute vastu rakendati repressioone, organiseeriti oportunistlik ametiühing «Must Pomm», kuhu kogunesid streigimurdjad, deklasseerunud elemendid. 1927. aastal sai V. Lācisest sadamatööliste pahempoolse ametiühingu Mangali osakonna aktiivne liige. Isa soovitusel pääses ta ühe stividorikontori alalisse laadijate meeskonda. Seetõttu jäi vahel kolm-neli täiesti vaba päeva kirjandusliku töö tarvis. Vilis võttis osa streigi organiseerimisest Riia sadamas 1928. aasta detsembris, samuti meremeeste streigi organiseerimisest, mitmesugustest tülide lahendamise komisjonidest, raha hankimisest puudustkannatavate töölisperekondade jaoks. Ta kirjutas üleskutseid, tegi kaastööd revolutsiooniliste meremeeste ajakirjale «Majakas».

Kuid iga vaba silmapilku kasutas ta kirjutamiseks. Ta käis jalutamas tammil, kus oli kõige vaiksem ja üksildasem koht kogu ümbruskonnas. Seal kandis ta ette pikki monolooge, lihvis oma mõtteid, kuni kõik oli sile ja selge, alles siis pani need paberile. Karskusseltsi «Põhjavalgus» («Ziemeļblāzma») raamatukogust luges ta Maupassant'i, Zola, Poe ja Hugo teoseid, erilise huviga aga Jack Londoni loomingut. Koos sõbraga õppis Vilis Lācis esperantot ja inglise keelt, sõbrale luges ette ka oma luuletusi. Oma punakaspruunis meremehekastis hoidis ta novellide, näidendite, jutustuste käsikirju. Enamik kirjapandust ei rahuldanud

teda, ta ei kiirustanud lugejaile pakkuma seda, mis tundus veel toorena. Ta oli küll saatnud jutustusi ajalehtedele ja ajakirjadele, kuid midagi polnud avaldatud.

Ja siis tuli murrang. Läti tuntud kirjanikku Andrejs Upītsit oli Vilis kõigepealt tundma õppinud kriitikuna: üheteistkümneaastase karjapoisina oli talle kätte juhtunud kriitiliste artiklite kogumik «Sõna», kus palju kirjutisi pärines A. Upītsi sulest. Vilis oli selle mitu korda läbi lugenud ja A. Upītsi mõtted imetlusega heaks kiitnud. 1930. aasta jaanuaris saatis ta A. Upītsile kaks oma jutustust, üks neist novell «Naine», lisades kirja, kus arvustas läti tolleaegset kirjandust ja palus meistri hinnangut oma loomingule: kui ütleb, et kuhugi ei kõlba, siis ei võta enam kunagi sulge kätte. Vastus tuli kiiresti: A. Upīts lubas ühe jutustuse avaldada ja õhutas jätkama. Varakevadel, kui novelli «Naine» juba avaldati ajakirjas «Mõte» («Domas»), mille toimetajaks oli A. Upīts, toimus ka isiklik kohtumine Riias. A. Upīts kiitis Vilīs Lācise teravat vaatlejapilku, iseseisvat analüütilist mõtlemist ja märkimisväärset jutustajaannet ning soovitas tegelda «suure proosaga» — romaan võimaldaks tema arvates Vilis Lācisel oma annet tõeliselt välja arendada. Luuletamise võiks küll kõrvale jätta, arvas ta.

Hiljem on mõlemad läti rahvakirjanikud seda kohtumist meelde tuletanud: A. Upīts artiklis «Vilis Lācis ja tema proosa» (1948), V. Lācis artiklis «Kaks kohtumist» (1953).

Kohtumisel juhtis A. Upīts Vilis Lācise tähelepanu mõningatele naturalismi ilmingutele novellis ja küsis, mis on noorel kirjanikul veel kirja pandud. Vilis Lācis vastas selle peale: «Üks romaan on peaaegu valmis ... Ja terve hulk jutustusi.» A. Upīts ütles: «Tooge aga kiiresti siia. Jutustused peate ise toimetustesse viima.» — «Ma ei taha ennast alandada, seal on igasuguseid .... Lausa kilplaste klikk, hoidku jumal, et keegi võõras püüab nende tsitadelli sisse tungida.» — «Nüüd, pärast «Naist», on teine lugu ...»

Novell «Naine» (hilisema pealkirjaga «Paulīna Lapa») annab iseloomuliku pildi läti ümberasujate elust Siberis Kodusõja-aastail. Vanale asunikule Krusale hakkab meeldima sõjapõgeniku Lapa naine Paulīna, kes ei armasta oma meest. Krusa meelitab mehe lõksu: ahvatleb teda tapma võõrast härga. Talumehed peksavad varga surnuks. Paulīna läheb Krusa juurde, Lapa poeg aga ähvardab kätte maksta.

Vilis Lācis viis nüüd jutustuse «Tuisus» ajalehele «Sotsiaaldemokraat» — see avaldati. Seejärel viis kolm jutustust korraga ajalehele «Värsked Sõnumid» («Jaunākas Ziņas») — ja

jälle ilmusid üksteise järel trükituna «Boliivia postmark», «Karvane sõber» ja «Purjelaeva kütjad». Altai-teemale on lisandunud juba ka mereteema. Ajakirjas «Mõte» ilmus romaan «Vabastatud kiskja», 1930. aastal esimene osa «Maailm rööbastel», 1931. aastal teine osa «Maailm on rööbastest välja jooksnud».

Vabriku- ja sadamatööline Pakalns näeb kapitalismi vastuolusid. Ta mõistab hukka intelligentsi idealismi, kritiseerib kodanlikku perekonda, kunsti, tsivilisatsiooni ja kogu eluolu. Kuid ühiskondliku elu aluseks ei ole seatud klassivõitlus, vaid enesesäilitamise bioloogiline instinkt. Pakalns töötab keemiavabrikus, tahab leiutada ainet, mis asendaks tavalist toitu. Näeb unes, et see aine ongi leitud. Pakalns pannakse vangi ja nõutakse leiutisest loobumist. Rahva nõudel lastakse ta vabaks. Kui see aine turule jõuab, kuulutatakse Euroopas välja sõjaseisukord, kogu maailm muutub tohutuks vanglaks. Keegi ei tee enam tööd, kõik jääb seisma — transport, tööstus, kultuurielu. Järgmisel hommikul ärkab Pakalns jälle lihtsa töölisena.

1939. aastal ilmus see romaan eraldi raamatuna. Autor oli selle ümber töötanud ja lisanud kolmanda osa, milles Pakalns asutab Õigluse riigi. V. Lācis ise on seda romaani nimetanud noore kirjaniku suleprooviks.

1930. aastal hakkas Vilis Lācis kirjutama romaani «Tiivutud linnud». Triloogia — «Viiekorruseline linn», «Meredel» ja «Tiivutud linnud» — ilmus ajalehes «Sotsiaaldemokraat» 1931.—1932. aastal. See on romaan Riia sadamatöölistest. Autori eesmärgiks oli näidata üksikisikute abitust võitluses inimväärilise elu eest. Peategelases Voldis Vītolsis on üht-teist autorist enesest, näiteks on talle omistatud luuletused, mis Vilis Lācis ise oli noorpõlves kirjutanud, samuti teeb Voldis läbi sama vaevarikka teekonna mööda toimetusi, mis oli tulnud käia Vilis Lācisel endal.

Lätis oli tol ajal mitmeid erinevaid kirjanduslikke rühmitusi. Peamised olid Linards Laicensi juhitud «Vasak Rinne», Rahvaülikooli ja opositsiooniliste ajakirjade «Häire», avalikult boheemliku hoiakuga «Roheline Vares» ning valitseva reaktsioonilise kliki trubaduurid eesotsas E. Virzaga. Teistest eraldi seisid demokraatlikud kirjanikud, nagu A. Upīts, J. Jaunsudrabiņš, E. Birznieks-Upītis, P. Rozītis, A. Brigadere jt. Vilis Lācisele olid kõige lähemad demokraatlikud, realistlikud kirjanikud ja «Vasaku Rinde» esindajad. Kuid L. Laicens lükkas algul tagasi niihästi «Vabastatud kiskja» kui ka «Tiivutud linnud». Seepeale kirjutas V. Lācis «Tiivututele lindudele» uue episoodi, kus räägib irooniliselt, kuidas Voldis Vītols viib oma käsikirja silma-

paistvale literaadile. Literaat räägib vaeste inimeste kannatustest, näljast, alandusest ja vihast, ning Voldis arvab, et just tema võib mõista noort kirjanikku, kelle käsikiri on kinni seotud keerulise meremehesõlmega. Algaja kirjanik tuleb vastuse järele. Ja siis ta kuuleb, et romaanis ei olevat revolutsionääre ega revolutsioonilist võitlust, puuduvat kaasakiskuv süžee. Algaja püüab vastu vaielda, kuid asjata. Tal soovitatakse kirjandusega jändamine maha jätta. Käsikiri antakse talle tagasi. Ja siis ta näeb: keerulist sõlme pole üldse lahti tehtud, literaat pole tema käsikirja ülepea lugenud!

Sai samuti teatavaks, et Andrejs Upīts, kes teravalt polemiseeris L. Laicensiga, tunneb sümpaatiat V. Lācise vastu ja on temaga kohtunud. Seetõttu kujunes pahempoolses ajakirjanduses ekslik vaade Vilis Lācise loomingu kohta, mida peagi siiski korrigeeriti.

1933.—1934. aastal ilmus algul ajalehes «Värsked Sõnumid» ja seejärel raamatuna Vilis Lācise romaan «Kaluri poeg», mis tegi autorist kõige populaarsema kirjaniku Lätis ja sai tõlgete kaudu tuntuks ka paljudele teistele rahvastele.

«Kaluri poja» ilmumise järel said ka omaksed teada, et Vilis on kirjanik — seni polnud neil sellest täit ettekujutust olnud, sest eelnevad tööd olid ilmunud ajakirjanduses, ja neid väljaandeid agulis eriti ei loetud. 1933. aastal ilmus ajakirjas «Puhkus» («Atpūta») intervjuu Vilis Lācise emaga, kes rääkis oma poja tööst: «Isa võtab enda peale ka tema osa tööst sadamas. Ta ise töötab ka kogu aeg seal laadijana, aga praegu kirjutab midagi väga kiiresti. Kuid egas kirjutamisega üksi leiba teeni, seda võib teha ainult ajaviiteks, vabal ajal.» Ainukesena teadis venna tegevusest õde Milda — tema lõi venna romaani masinal ümber.

Romaanist tehti dramatiseering, mida lavastati menukalt nii Riias kui provintsiteatrites, ja ülipopulaarne Läti esimene helifilm, mis valmis 1940. aastal.

1933. aastal valmisid V. Lācisel veel kaks fantastilist teost. Esimene oli «pisut fantastiline seikluslugu» «Reis Mägede linna» (hilisema pealkirjaga «Reis Loojangulinna»), mis algab realistlike piltidega tolleaegsest Lätimaa elust, edasi aga järgneb unenägu, kus kangelane elab läbi lugematuid seiklusi. Teine oli pamflett «Vanglate riik», milles diktaator Seebimull leiab, et vangide töö on riigile kõige tulusam, ning seepärast muudab kogu maa suureks koonduslaagriks. Pamfletis leidub paralleele tulevase fašistliku diktatuuriga.

1933. aasta sügisel läks Vilis Lācis tööle Riia linnaraamatukogusse. Päeval, mil lugejaid käis vähe, sai ta siin uuema kirjandusega tutvuda, saadud kirju läbi vaadata ja vastuseid kirjutada. 1934. aastal ilmus õhuke ajakiri «Töötav Meremees», mis oli V. Lācise koostatud ja toimetatud, väljaandjaks transporditöötajate ametiühingu progressiivsed liikmed. Muu hulgas ilmus ajakirjas ka V. Lācise jutustus «Vana kütja». Kuid ajakiri ilmus vaid üks kord, sest 15. mail 1934. aastal toimus Lätis fašistlik pööre, võimule tuli Ulmanise natslik erakond. Raamatukogu juhatajaks määrati kaitseliitlane, kes asus agaralt progressiivset kirjandust hävitama.

Alates 1932. aastast kuni elu lõpuni pidas Vilis Lācis kirjavahetust Alfrēds Kannilisega, kelle isa oli revolutsioonilisest liikumisest osa võtnud, vend Punaarmees võidelnud. Vilis Lācis oli temaga tutvunud ühel töölisnoorsoo koosolekul. Varsti pärast seda juhtus A. Kannilisega viljapeksul õnnetus, mille tagajärjel tabas teda halvatus. Seejärel jättis naine ta maha. V. Lācis elas sügavalt mehe õnnetusele kaasa, saatis talle oma teoseid ja ka muid raamatuid. A. Kannilisele saadetud kirju on uurijad hiljem rohkesti kasutanud, sest V. Lācis on neis sageli kirjutanud oma tööst. Nii kirjutas ta 1935. aasta algul: «Töötan ikka veel linnaraamatukogus. Kirjutamiseks jäävad ainult ööd ja pühapäevad. Oktoobrikuust alates on mul käsil uus romaan, selle peale kulub kogu talv. Ei ole aega seltskonnaelu jälgida, pidudel käia, lugeda tuleb, kus juhtub — trammis või bussis teel tööle.»

See romaan, millest kirjas juttu, oli «Inimesed maskides», mis ilmus ajakirjas sel ja järgmisel aastal. Teos paljastab kodanliku intelligentsi silmakirjalikkust, tühisust, valskust. Sisuks oli osalt teatri kulissidetagune elu. Kuna teos puudutas valusasti mõningaid ringkondi, siis kutsus see esile nii palju ärritust ja pahameelt nagu ei ükski teine.

1935. aastal ilmus veel romaan «Esivanemate kutse». Selle peategelaseks on andekas pianist ja helilooja, kes aga loobub karjäärist, läheb aurikule kütjaks, lõpuks jõuab Brasiiliasse, ja et kojusõiduks raha teenida, töötab kautšukikogujana Amazonase džunglis. Kirjutab «Troopilise sümfoonia» ja sõidab tagasi Lätisse, kus püüab luua tõelisi kunstiteoseid. Ühiskonnakriitika on siiski poolikuks jäänud — helilooja oleks nagu põhjakihi hulka läinud sellepärast, et on esivanematelt pärinud hulkurlusevaimu. Romaan on märkimisväärne sellepärast, et kajastab Vilis Lācise suurt huvi muusika vastu. Lapsepõlves olnud ta unistuseks koguni muusikuks saada. Kogu elu armastas V. Lācis laulda, ta käis tihti kontsertidel, ooperis, tal oli suur plaadikogu, tal oli ka suurepärane muusikaline mälu.

1935. aasta talvel tehti V. Lācisele ettepanek kirjutada stsenaarium etnograafilisele filmile. Rōōmuga sōitis ta Kuramaale Alsungasse, mis asub võrdlemisi mereranna lähedal Ventspilsi ja Liepāja vahepeal. Alsunga on läti folkloorikunsti tähtsamaid keskusi tänini. Seal elavad nimelt suitid, kelle päritolu pole õnnestunud välja selgitada, kuid kellel on säilinud väga ilusad rahvarõivad, rahvapillid, rikkalikult rahvatantse ja rahvalaule ning vanu kombeid-kombetalitusi. V. Lācis koostas stsenaariumi «Kodumaa kutsub», mis on laiemalt tuntud pealkirjaga «Pulmad Alsungas» — uljas noormees tuleb välismaalt tagasi isakoju ja abiellub suiti kaunitariga. 1985. aastal avati Alsungas ebatavaline mälestuskivi — filmi «Kodumaa kutsub» viiekümnenda aastapäeva auks.

Vahepeal olid vanemad otsustanud osta väikese talu Liivimaa rannas ja 1935. aasta suvel kolis ka Vilis Lācis oma perega sinna. Kuid uus elukoht asus madalikul, õhtuti kattis ümbruskonda paks udu, niiskes õhus ägenes Vilis Lācise reumatism, nii et ta pidi lonkama. Ainukeseks abinõuks haiguse vastu pidas ta tööd.

Siin talumajas kirjutas ta aastail 1935—1938 teose «Vana meremeeste pesa». See teos oli tal juba ammu kavandatud terve romaanide tsüklina. Mõne kuuga valmis esimene osa. Kui aga tuli käsile Siberi materjal, kirjutas ta vahepeal näidendi samadest probleemidest, siis jätkas jälle romaani kirjutamist. Ta määras endale range päevakava: lõunani kirjutamine, siis jalutuskäik, sageli koos lastega, seejärel jälle kirjutamine. Öösiti ta enam ei kirjutanud, vaid toas ringi kõndides mõtles valjusti. Niisama nagu varem oli tal tähtis kõik hästi läbi mõtelda, pärast võis paari-kolme tunniga sada — sada viiskümmend rida kirja panna. Endiselt kirjutas ta joonelistesse vihikutesse ja kirjapandu luges õele ette. Järgmisel kevadel aga sundis äge silmapõletik teda kuu aega viibima pimedas toas, ta ei võinud isegi kirju kirjutada. Romaan «Vana meremeeste pesa» hakkas juba 1935. aastal ajakirjas ilmuma, kuigi lõpetamine võttis veel paar aastat aega.

«Vana meremeeste pesa» tegevus algab 1907. aastal ja lõpeb kahekümnendate aastate lõpul. Tegevuspaigaks on Lätimaa, Siber ja välismaad. Vilis Lācis uuris vastavaid materjale rohkem kui ühegi teise teose puhul. Eraldi raamatutena ilmus romaan 1937.—1938. aastal. Viiekümnendate aastate algul töötas autor romaani ümber, pani uue pealkirja — «Zītarite perekond» — ja esitas 1954. aasta augustis Läti Riiklikule Kirjastusele. Romaani toimetaja meenutab: «Teost polnud plaanis,

kuid tahtsime seda otsekohe välja anda. «Zītarite perekonna» käsikiri anti ladumisele 1954. aasta detsembris ja juba järgmise aasta veebruari lõpul — märtsi algul sai lugeja selle kätte.»

Teoses oli tehtud peale stiililiste ja keeleliste paranduste mõningaid kompositsioonilist laadi parandusi ja autori sõnade järgi kõrvaldatud objektivism. Olulisemad sisulised muudatused olid seotud Kārlise kujuga. Juba esimeses variandis võitles ta partisanisalgas Koltšaki jõukude vastu ning talle olid lähedased töörahva huvid, kuid hiljem jäi ühiskondlikust võitlusest kõrvale, uues väljaandes saab temast aga kommunistliku partei liige. Vanas redaktsioonis romaani lõpul Janka ostis oksjonil Zītari talu ja jäi sinna peremeheks, et sellest jälle perekonda ühendav keskus kujundada. Ent see oli vastuolus kogu romaani käiguga, kus me näeme Zītarite perekonna lagunemist kaheks täiesti erinevaks leeriks. Seepärast uues väljaandes Janka leiab oma elu mõtte kirjanduses.

Teoses on meeldejäävaid, haaravaid kirjeldusi, nagu läti küttide lahingud Surmasaarel ja Tīreli soos; uudsed, kaasakiskuvad on jutustused merekooli õpilastest, meremeeste elust laevadel, Ingu kurvast armastusloost Manchesteris, sõjapakku minekust. Kirjaniku suureks õnnestumiseks tuleb lugeda Janka kuju, seda, kuidas väikesest unistajast saab kirjanik. Mõnevõrra on Jankas autorit ennast, Vilis Lācise sõnade järgi ehk rohkem kui üheski teises tema kirjanduslikus kujus. Leidub kokkulangevaid episoode: salajane rindeleminek poisikesena, eksimisega lõppenud saanisõit Siberis tuisu ajal (tütarlast sel puhul saanis küll ei olnud, ainult kolm poissi), esimesed kirjanduslikud katsetused, tee tunnustusele jm.

Siinkohal mõningaid seletusi teise osa paremaks mõistmiseks, kus on kujutatud legendaarsete läti küttide võitlusi. Läti kütipataljonidesse hakati vabatahtlikke vastu võtma 13. augustil 1915. aastal (hiljem ka mobiliseeriti). Kuna väeosa oli ette nähtud võitluseks Saksa imperialistlike vägede vastu, oli vaimustus suur, peale otseste kutseealiste tahtsid sõjaväkke tulla ka poisikesed, vanemad mehed ja naised. Ka Vilis Lācis tegi koolipoisina katset rindele minna, marssis juba koos läti küttidega läbi kogu Riia linna, ent lõpuks saadeti siiski tapiga tagasi. Läti kütipataljonides kasutati tsaariarmee auastmeid, kuid käsklusi anti läti keeles, ka osa määrustikku tõlgiti läti keelde. Kütid kandsid erilist rinnamärki. Nende ülesandeks oli algul luure ja side, hiljem ka lahingud. 28. oktoobril 1915. aastal maeti kolm esimest langenut, millega pandi alus Vennaskalmistule.

Surmasaar on umbes kahe ruutkilomeetri suurune kõrgendik

Daugava vasakul kaldal, Ikšķilest ida pool. Kolmest küljest ümbritseb seda Daugava, lõunast väike harujõgi. 1915. aasta sügisel, kui Vene sõjavägi taganes, jäid mõned väeosad Daugava vasakule kaldale ja kaevusid nimetu harujõe liinile. Kaevikuid kindlustati, Daugava kaldad ühendati ajutise sillaga ja platsdarmi hakati nimetama Ikšķile sillapeaks. 1916. aasta märtsis toodi siia ka kaks läti kütipataljoni. Saksa sõjavägi tulistas kindlustusi suurtükkidest ja kasutas mürgiseid gaase. Garnisoni suurte kaotuste pärast hakkasid läti kütid seda kindlustatud platsdarmi nimetama Surmasaareks (Nāves sala). See nimetus läks üle ka ajakirjandusse ja kirjandusteostesse.

1917. aasta kevadel läks läti kütipolkudes juhtimine bolševike kätte. Kütipolgud võtsid osa Oktoobrirevolutsioonist, võitlustest landesveeri vastu, nende eriüksus kaitses Nõukogude valitsust Smolnõis ja hiljem Kremlis, nad võitlesid Denikini ja Wrangeli vastu. 1918. aasta veebruaris arvati läti kütipolgud Punaarmee koosseisu diviisina. 1920. aastal see likvideeriti.

Pealetungiva Saksa sõjaväe eest pages Lätimaalt palju inimesi. Üksnes Kuramaalt arvati olevat põgenikke 400 000 kuni 500 000. Kõik ei läinud kaugele Siberisse, vaid näiteks üks osa oli sõjapaos Võrus. Vilis Lācise teoses «Zītarite perekond» leidis esmakordselt läti kirjanduses nii ulatuslikku ja mitmekülgset käsitlust lätlaste elu Altais sõjapaoaastatel.

Tundub, et perekonnanime valik polnud päris juhuslik — sõna «zītars» tähendab merevaiku.

Teoses on kirjeldatud mitmeid seiku, mis tänaseks unustatud, nagu elu merekoolis (tõenäoliselt on jutt Ainaži-Heinaste merekoolist, mis tegutses aastail 1864—1916), «Püppcheni»-lööklaulu vaimustus, viinakompvekid sõjaaegse kuiva seaduse ajal jm.

Lugejate hulgas on sellel rohkearvulise ja kireva tegelaskonnaga romaanil küllaltki suur menu olnud. Romaanist on tehtud dramatiseering, mida on mängitud Liepājas, Riias ja rahvateatrites. Teos on tõlgitud vene, bulgaaria, tšehhi, leedu, poola, ukraina keelde.

...1938. aasta suvi oli vihmane, Vilis Lācise reumatism ägenes. Siiski ei läinud ta ravile, vaid kirjutas oma silmapaistvama näidendi «Kristap Kaugurs», veel kaks näidendit, jutustusi ja romaani «Kivine tee». Romaani peategelane on sadamatöölise poeg, kes omal jõul lõpetab ülikooli ja saab arhitektiks. Ta ei ole karjerist, abiellub armastusest, kuigi kapitalisti tütrega. Ta ei võitle ekspluateerimise vastu, kuid ka ei kaitse seda. Ulmanise režiimi ajal vaikib, mida peeti varjatud protestiks. Kuid ka töölisklassisse suhtub arhitekt järjekindlusetult, ei kaitse tööliste huve. Tema näiline erapooletus aga toetab ja tugevdab kodanlust.

Eetilisi probleeme käsitleb lühiromaan «Massi ebajumal»: pingelise treeningu tulemusena püstitab noormees jooksurekordi ja saab kõigi imetluse objektiks, ent niipea kui kuulsus kaob, kaovad ka hellitatud seltskonnadaamid, sõbrad ja raha. Alles nüüd saab noormees aru, kust otsida tõelisi sõpru.

1938. aastal valmis veel romaan «Maa ja meri». Peategelane kalur abiellub talutütrega, kuid ei suuda kohaneda eluga maavaikuses, naine aga ei taha elada vaeses rannakülas. Armastus jahtub, nad peavad lahku minema.

Hoidumine aktuaalsetest ühiskondlikest probleemidest oli tingitud Ulmanise fašistlikust režiimist aastail 1934—1939. Ka Vilis Lācis pidi piirduma üksikinimeste elu kujutamisega.

Nõbu Pēteris Briedis oli vanglast vabanenud. Temalt kuulis Vilis Lācis süngeid lugusid poliitvangide elust Kalnciemsi sunnitöövanglas kriminaalkurjategijate hulgas, näljastreigist Ulmanise diktatuuri uute rangete karistusmäärade vastu (vangide hoidmine ahelais, kehalised karistused, kartser). Seda materjali kasutas V. Lācis hiljem teoses «Uuele rannale».

Talus elamine oli seotud suurte raskustega ja nõudis järjest uusi kulutusi hoonete ümberehitamiseks ja põldude kordaseadmiseks. Vilis Lācisel oli jälle silmapõletik, kaks kuud ei tohtinud ta lugeda ega kirjutada. Juuli lõpul 1938. aastal müüdi talu metsamajandile tagasi ja koliti Riiga, kus V. Lācist ootasid ka parteilised ülesanded.

Riias asus Lāciste perekond elama Kronvaldise bulvarile. Korter oli väike, kuid mugav ja vaikne, ainult aknalauad olid nii madalal, et väike Ojār silmapilk sinna üles ronis ja end välja upitas. Luukidel pidi päevalgi kett ees olema, nii et valguse jaoks jäi vaid kitsas pragu.

Oma autobiograafias on Vilis Lācis kirjutanud, et alates 1938. aastast tegeles ta pidevalt põrandaaluse tööga. Kolmekümnendate aastate lõpp oli Lätis sünge aeg: demokraatlikke vabadusi kärbiti, olid keelatud Gorki, Majakovski, Gladkovi, Ehrenburgi, Barbusse'i, Becheri, Sudrabu Edžuse jt. teosed. Mõned revolutsioonilised kirjanikud olid vangis, teistel oli keelatud töid avaldada, kolmandad lõpetasid ise protestiks kirjandusliku tegevuse. Vilis Lācis siiski jätkas kirjutamist, aga, nagu eespool viidatud, hoidus teravatest sotsiaalsetest probleemidest. Tema tegevust jälgiti, kontrolliti isegi kirjavahetust A. Kannilisega, kelle juures tehti läbiotsimine. Ka Lācist ennast kuulati üle, kuigi viisakalt. Alates 1939. aastast oli Vilis Lācisel võima-

lik korrapäraselt lugeda illegaalset «Cīņat» («Võitlus», kommunistliku partei häälekandja, asutatud 1904. aastal sotsiaaldemokraatide lehena). Kogu tema sellelaadne tegevus oli siiski rangelt salastatud.

1939. aasta talvel kirjutas V. Lācis uue romaani «Sooserva», mis ilmus ajalehes. Tegevus toimub maal enne ja pärast Esimest maailmasõda. Keegi talupoeg üritab leiutada igiliikurit. Eraldi raamatuna pole seda romaani välja antud. Sellest ajast pärinevad ka lühiromaan muusikast ja muusikutest «Hiline kevad» ja kriminaalromaani võtetega jutustus «Mäng kuristiku kohal», kus noor põrandaalune, keda kaaslased kahtlustavad äraandmises, otsib tõelist süüdlast. Samal aastal kirjutas V. Lācis «ookeanimuinasjutu», seikluslikku süžeega loo Lõunamere saare barbaarsest koloniseerimisest. See ilmus 1940. aastal pealkirjaga «Kaotatud kodumaa».

Ja siis toimus üleminek sotsialistliku korra rööbastele. Juunis 1940 moodustatud rahvavalitsuses sai Vilis Lācis siseministriks. Tema üks esimesi samme oli poliitvangide vabastamine. Pärast 21. juulit sai Vilis Lācisest Läti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimees. 5. augustil 1940 võeti Läti NSV vastu Nõukogude Liitu. Tööd oli väga palju — kõik tuli ümber korraldada, esineda kõnedega raadios, koosolekutel. Vilis Lācis võeti partei liikmeks, ning arvestades tema aktiivset tegevust transporditööliste ametiühingus ja põrandaaluses liikumises, otsustati tema parteistaaži lugeda alates 1928. aastast.

Palavikulise tööõhina keskel tabas Vilis Lācist isiklikus elus suur õnnetus. 3. oktoobril oli ta tähtsal nõupidamisel, esines sõnavõtuga, teda katkestati poolelt sõnalt, kutsuti välja. Seal sai ta teada, et tema väike poeg Ojār, isa sõber ja silmatera, on sadamas neljandal korrusel sööklast välja joostes lahtijäetud liftišahti kukkunud. Ojār oli väga elav ja lausa hulljulge, ta justkui ei osanud üldse midagi karta, vanemad olid mitmeid kordi pidanud tema elu pärast hirmu tundma, ja siiski ei suutnud hoida . . .

Läti kriitiku Ingrīda Sokolova arvates on Vilis Lācis oma hilisemates teostes just selle valusa kaotuse mõjul lasknud neljal isal, kes on oma poja lapsena kaotanud, neid hiljem täiskasvanuina kohata. Sõja ajal, 1942. aastal Moskvas kirjutas Vilis Lācis romaani Ojārist, mälestused, mis ei olnud avaldamiseks määratud. Pärast V. Lācise surma avaldati sellest mõned katkendid läti kirjandusajakirjas «Karogs» («Lipp»).

Sõja alates evakueerus Vilis Lācis koos Läti NSV valitsusega mööda Pihkva maanteed, Mustvee ja Narva kaudu Nõukogude tagalasse. Tema perekond elas sõja ajal Jaroslavlis, hiljem Kirovi lähedal Kstininos. 21. juulil, Nõukogude Läti esimesel aastapäeval, läks Vilis Lācis Kremlisse ette kandma olukorrast Lätis, evakuatsiooni tulemustest. Sel ööl pommitati Moskvat. Hommikul leidis ta Läti esinduse maja asemel eest ahervaremed, paljud olid hukkunud . . .

Sõja ajal töötas Vilis Lācis Moskvas, võttis osa läti laskurdiviisi moodustamisest, partisaniliikumise organiseerimisest, kirjanike ja kõigi evakueeritute elu korraldamisest, käis rindel läti sõdurite juures, kirjutas artikleid ja olukirjeldusi, esines raadios. Sõja ajast on pärit rida jutustusi, nagu «Tuleviku sepad», «Vana Krūze pojad» jt., näidend «Minia» — läti rahva võitlusest okupantide vastu. Tema artiklid ilmusid ajalehes «Cīņa», okupeeritud Lätisse saadetavas ajalehes «Nõukogude Läti eest», samuti laskurdiviisi rindelehes «Läti Laskur». Kord rindel käies külmetas ta varbad ära, nii et pidi mõni aeg kepiga käima.

1944. aasta juulis saabuti tagasi Lätimaa pinnale. Läti NSV valitsuse esialgseks asupaigaks sai Ludza, septembri algul koliti Daugavpilsi ja seejärel peagi vabastatud Riiga. Vilis Lācisele tehti ülesandeks juhtida erakorralist komisjoni, mis pidi välja selgitama fašismi ohvrite arvu, määrama kindlaks kahju, mis fašistlikud okupandid olid põhjustanud läti rahvale ja vabariigi majandusele. Rohke riikliku ja ühiskondliku töö kõrval lõpetas ta näidendi «Võit» — läti laskurite võitlustest Suures Isamaasõjas. 1946. aastal ilmus kogumik «Novellid ja jutustused», kuhu oli koondatud üle poole V. Lācise perioodikas ilmunud lühiproosast, ka «Haukapoeg» ja «Edžinš».

1945. aasta lõpul abiellus Vilis Lācis Velta Kalpiņaga — eelmine kodu oli pärast Ojāri surma kõledaks ja tühjaks muutunud. Esimene naine Marija polnud ka kunagi tema kirjandusliku loomingu vastu huvi tundnud. Teisest abielust sündis kaks poega —, Juris ja Leonid. Abikaasa Veltast sai hiljem Vilis Lācise muuseumi juhataja, poegadest üks on muusik, teine õpetaja.

Kolme aasta jooksul (1945—1948) sai teoks epopöa «Torm», osalt kirjutatud öösiti ja haiglas. Kolmeköiteline suurromaan kujutab aega 1939—1948, kõiki tähtsamaid sündmusi läti rahva elus selle perioodi jooksul. Teos sai NSV Liidu riikliku preemia (1948). Romaan «Uuele rannale» (1951, riiklik preemia 1952) hõlmab aastaid 1920—1950. Teoses on näidatud kodanlikku Lätit kui suurtalunike ja kapitalistide ülevõimu riiki, kuid ka kolhooside asutamist, sotsialistlikku ülesehitustööd, keskseks kujuks kommunist Jānis Līdums.

Neil aastail kirjutas V. Lācis poeemi «Kotkapojad» üheteistkümnest Valmiera kangelasest—kommunistlikust noorest, ent kuna autor seda avaldamiseks ei pakkunud, siis on see lugejatele tundmatuks jäänud.

Kõigil neil aastatel nõudis palju aega töötamine Läti NSV Ministrite Nõukogu esimehena, peale selle oli Vilis Lācis NSVL Ülemnõukogu saadik, Läti NSV Kirjanike Liidu juhatuse liige, NSVL Ülemnõukogu Rahvuste Nõukogu esimees, NLKP Keskkomitee liikmekandidaat. Oma töös oli Vilis Lācis nõudlik nii enese kui teiste vastu, nõudis täpsust ja korda. Tema sekretär meenutab, et Vilis Lācisel oli lauaplokki nädalaks ajaks täpselt üles märgitud iga päeva istungid, vastuvõtuajad, kõik, mis ta pidi ise tegema või mille kohta teistelt aruandeid saama. Tööpäeva graafik oli peaaegu minutilise täpsusega planeeritud ja sellest pidas ta ka rangelt kinni. Oli juhtumeid, kus viis minutit hilinenud jutulesoovijat enam sel päeval vastu ei võetud, vaid määrati uus aeg, olgu ta nii kõrge ametiisik kui tahes. Tööga ühenduses tuli käia maal majandites, Inglismaal, Poolas, Helsingis Ülemaailmsel Rahuassambleel, Moskvas Ülemnõukogu istungjärkudel. 1947. aasta talvel sõidul Kuramaale külmetas Vilis Lācis jalad teist korda tugevasti ära, nii et piinav endarteriit teda enam lahti ei lasknudki. Jalad valutasid vahel nii kõvasti, et oli raske pidulikel tseremooniatel püsti seista. Peale jalgade tuli ravida suhkurtõbe, ka silmi kimbutas vahel põletik. Aeg-ajalt tuli viibida haiglates ja sanatooriumides.

1947. aastal anti Vilis Lācisele Läti NSV rahvakirjaniku nimetus. Teda on autasustatud mitme Lenini ordeniga, teiste ordenite ja medalitega.

Tööle ja haigusele vaatamata tegeles V. Lācis iga päev kirjandusliku loominguga. Kirjutamiseks kasutas ta hommikutunde — tõusis varakult ja töötas mitu tundi, kuni oli aeg Ministrite Nõukogusse minna. V. Lācis kirjutas «Küla mere ääres» (ilmus 1954), töötas ümber «Vana meremeeste pesa». Ta oli mitu korda palunud end vabastada riiklikust tööst, et ennast täielikult kirjandusele pühendada. 1959. aasta lõpul oli tal lõpuks võimalik Ministrite Nõukogu esimehe kohalt päriselt ära tulla. Kuigi tervis oli halb, kirjutas ta rea jutustusi, võttis vastu külalisi, vastas ise oma käega rohkearvulistele kirjadele. 1961. aastal alustas V. Lācis uut romaani, esialgse pealkirjaga «Legend», hiljem «Äikese kaja», lõplikus variandis «Pärast äikest». 1963. aasta jaanuaris visandas ta konspekti uue romaani «Võitlus tegelikkusega» esimesele osale «Neetud maja». Kuid jõudu ei jätkunud, ta suutis kirjutada vaid paarkümmend rida päevas.

Veel olid plaanis fantastiline romaan, mõtiskluste raamat «Vestlused akna all» ja näidend «Titaanide võitlus». Kuid märtsis tuli minna haiglasse suhkurtõve kriisiseisundis. Pikkamööda tervis mõnevõrra taastus, võis jälle aeglaselt kõndida. 1964. aasta suvel kaotas ta aju verevalumi tõttu võime kõnelda, logopeedi abiga õppis taas sõnu hääldama. Ent ta ei kirjutanud enam ühtegi rida. Elu viimased nädalad möödusid haiglas, endokrinoloogia osakonnas. Surm saabus vaikselt 6. veebruaril 1966. aastal.

Matusepäeval oli käre pakane, hingeõhk kerkis aurupilvedena, lumi krudises jalgade all. Ülikoolihoonet, kus toimus hüvastijätt Vilis Lācisega, ümbritses tohutu rahvahulk, inimesed seisid tundide kaupa tänavail. Olid saabunud Läti NSV rajoonide esindajad, saatkonnad kogu Nõukogude Liidust. Kuni Metsakalmistuni seisid tänavate ääres kümned tuhanded inimesed. Kärgatasid kolm suurtükipatarei kogupauku. Ühelt leinalindilt võis lugeda: «Me ei lähe lahku, Kaluri Poeg!» Haual on mälestusmärk — nooruk ja laine.

*

Kolmekümne loominguaasta jooksul kirjutas Vilis Lācis kakskümmend romaani, ligi kuuskümmend jutustust, kaheksa näidendit, lisaks poolsada artiklit ja arvukalt kõnesid. Tema teoseid on tõlgitud kümnetesse keeltesse. Vene keeles on peale üksikteoste ilmunud teostekogud.

Vilis Lācise ja tema loomingu kohta on Lätis ilmunud rohkesti artikleid, ülevaateid, uurimusi. Eriti põhjalikult on V. Lācise loomingut uurinud läti kirjandusteadlane Ingrīda Sokolova: 1956. aastal kandidaadiväitekiri «Vilis Lācise varajane looming», brošüür Vilis Lācisest, 1959. aastal koos A. Botšaroviga vene keeles monograafia «Vilis Lācis», 1974. aastal doktoriväitekiri «Vilis Lācis. Loomingutee, loomingu evolutsioon», 1977. aastal raamat «Rahvast rahvale. Vilis Lācise elu ja tegevuse mosaiik».

Vilis Lācise looming on eesti lugejatele hästi tuttav. Tänu Karl Abenile on eesti lugejad võinud peatselt pärast lätikeelse teose ilmumist lugeda Vilis Lācise romaane ka eesti keeles, alates «Kaluri pojast» ja lõpetades viimase teosega «Pärast äikest». Raamatus «Mälestusi Vilis Lācisest» («Atmiņas par Vili Lāci», «Liesma», Rīga 1975) on avaldatud Karl Abeni artikkel «Väljapaistev kirjanik ja suur isiksus», kirjutatud 1962. aastal. Selles K. Aben meenutab:

«Isiklikult tutvusin Vilis Lācisega 1940. aasta sügisel, kui ta oli saanud Läti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimeheks. /.../ Sõitsin Riiga, et hakata täitma eesti ja soome keele ja kirjanduse vanemõpetaja kohustusi Läti Riiklikus Ülikoolis. /.../ Tartust võtsin kaasa mõned eksemplarid eestikeelset «Kaluri poega». Kavatsesin teose tõlke isiklikult autorile üle anda.

Rahvakomissaride Nõukogu asus tollal Riia lossis. /.../ Vahisõdur viis mind läbi mitme ruumi Rahvakomissaride Nõukogu esimehe kabineti juurde. Lahke naeratusega nagu vana tuttavat võttis mind vastu energiline, sportliku kehaehituse ja hoiakuga mees, tahaks ütelda — noor mees. Rahu, tahtejõud, energia — niisugune oli mulje Vilis Lācisest.»

Karl Aben kohtus Vilis Lācisega ka hiljem ja oli temaga kirjavahetuses. Sõjaeelsed kirjad pole säilinud. Pikem kohtumine toimus 1957. aasta suvel. Karl Aben andis autorile üle eestikeelse «Tiivutute lindude» eksemplari ning sai vastu «Uuele rannale» tõlked hiina ja tšehhi keelde. Vilis Lācis kutsus K. Abeni külla oma suvilasse Riia rannas, kus ta puhkuse ajal asus. Teel sinna tehti autoga väike ring piki Kuramaa randa, mööda liivaluidetest, männimetsadest ja kaluriküladest. Ühe küla juures tehti peatus — võib-olla oli see seisnud autoril vaimusilma ees «Kaluri poja» kirjutamisel.

Jutuajamine toimus kabinetis, kus asus massiivne kirjutuslaud, seinad olid põrandast laeni raamaturiiuleid täis. Ühe seina ääres seisis raamatukapp, kus raamatud olid klaasi taga. Sinna olid paigutatud ainult Vilis Lācise enda teosed ja nende tõlked — need üksipäini moodustasid terve raamatukogu. Kirjanik ütles, et tal on õnnestunud hankida peaaegu kõik oma teoste talle teadaolevad tõlked, ainult «Uuele rannale» jaapani keeles polevat veel korda läinud saada.

Vilis Lācis jutustas oma teest kirjandusse, kirjanduslikest mõjudest, prototüüpidest, mainides, et kõige rohkem autobiograafilist ainest on Janka kujus romaanis «Zītarite perekond». Eesti kirjandusest tundis Vilis Lācis J. Smuuli näidendit «Lea» ja E. Ranneti näidendeid, kõrgelt hindas ta J. Smuuli «Kirju Sõgedate külast» ja «Jäist raamatut». Kirjanik öelnud, et peaaegu igal suvel teeb ta autosõidu mööda Eestit, et oma silmaga näha, kuidas elu edeneb. Pärast «Tormi» ja «Uuele rannale» ilmumist eesti keeles saanud ta Eestist arvukalt kirju ja kutseid võtta osa tema teoste aruteludest niihästi ülikoolis kui ka keskkoolide kirjandusringides ja raamatukogudes.

V. Helde

SISUKORD

Neljas osa

SIBER 3

Viies osa

TEEKOND KOJU 149

Kuues osa

KARM ELU 229

Läti NSV rahvakirjanik Vilis Lācis. *V. Helde* 430

Lācis, V.

L 07 Zītarite perekond. 2. kd. — Tln.: Eesti Raamat, 1987. — 448 lk.

Läti rahvakirjaniku Vilis Lācise romaani teine raamat, kus on kirjeldatud Zītarite perekonna põgenemist Saksa okupatsioonivägede eest, sõjapõgenike elu Altais, pikka kodureisi ja Läti kodanliku vabariigi esimeste aastate olusid.

L $\frac{4702340200-312}{901(15)-87}$ TL—10—15—86 84.3Läti

Вилис Лацис. СЕМЬЯ ЗИТАРОВ. Том 2. На эстонском языке. Перевод с латышского: Валли Хельде. Художник-оформитель Керсти Тормис. Таллин, изд-во «Ээсти раамат».

Toimetaja E. Siimson. Kunstiline toimetaja E. Loopere. Tehniline toimetaja M. Tammes. Korrektorid V. Pihel ja T. Tiiman. ИБ № 6723. Laduda antud 05. 03. 87. Trükkida antud 11. 05. 87. Formaat 60×88/16. Raamatu- ja ajakirjapaber. Kiri: literaturnaja. Ofsettrükk. Trükipoognaid 28,0. Tingtrükipoognaid 27,44. Tingvärvitõmmiseid 27,44. Arvestuspoognaid 26,87. Trükiarv 35 000. Tellimus nr. 441. Hind rbl. 1.90. Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10. Trükikoda «Punane Täht», 200001, Tallinn, Pikk tn. 58 ja H. Heidemanni nim. trükikoda, 202400, Tartu, Ülikooli 17/19.